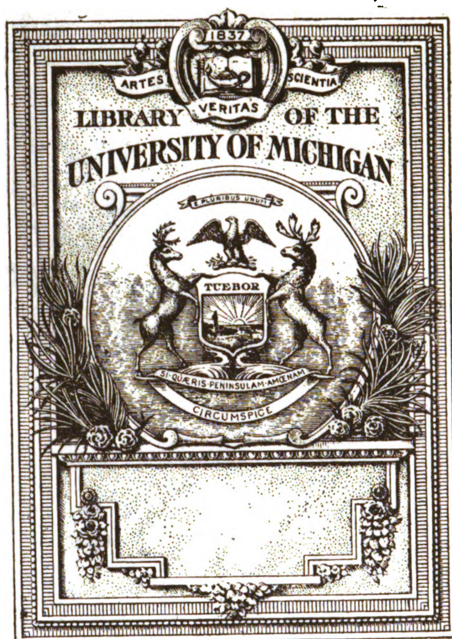

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI·QUÆRIS·PENINSULAM·AMŒNAM
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE VAN

J. E. ALBRECHT.

EN

D. GERTH VAN WIJK.

DEEL XXVI.

BATAVIA,
W. BRUINING & Co.

s' HAGE,
M. NIJHOFF.

1881.

INHOUD

VAN HET

ZES EN TWINTIGSTE DEEL.

OUD-BANTAM,

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

Evenals zoo vele hoofdplaatsen van vroeger magtige rijken is die van het weleer bloeijende en wijdgebiedende Bantam van de kaart weggevaagd.

Waar eenmaal duizende Soendanezen, Javanen en tal van andere, Oostersche en Westersche, natiën onder en met elkaar den strijd om het leven voerden, heerscht thans doodsche stilte; waar eenmaal de pracht en weelde van een Javaansch hof schitterden, daar vindt men thans van al dien luister slechts enkele puinhoopen, eenige oude boomen overig.

„Van de grootste handelplaats der Oost", schreef van Breugel in 1787, „is het geworden tot een wooning enkeld der „elendigen."

Voor zoo verre mij bekend, is nimmer de hand geslagen aan de zamenstelling eener geschiedenis van de wijze, waarop de stad Bantam is ontstaan, zich heeft ontwikkeld en in het begin dezer eeuw is te gronde gegaan. Mij bekroop dientengevolge de lust de behandeling van dit onderwerp te beproeven, hetgeen, als geldende eene der eenmaal voornaamste plaatsen van Java, voorzeker beloofde de moeite te zullen beloonen.

Te meer werd ik daartoe aangemoedigd, omdat in de oudste, Nederlandsche bron voor de geschiedenis en topographie van Bantam — tevens het eerste werk, dat ik ter hand nam, — eene tamelijk uitvoerige beschrijving van oud-Bantam voorkomt.

Al spoedig echter moest ik ontwaren, dat de overige, thans

nog beschikbare gegevens voor eene historische topographie van Bantam onvoldoende zijn om van die stad eene beschrijving te leveren, zooals deze van menige Europesche stad kan en in het algemeen behoort geleverd te worden.

Maar gevende, wat ik geven kon, meende ik toch geen onnut werk te verrigten door allerlei verspreide en dikwerf onzamenhangende berigten betreffende het onderwerp mijner keuze, zooveel mogelijk, tot een geheel te brengen, hoe onvolledig en onvoldoende ook dat werk ten gevolge van gemis van onmisbare kaarten en van andere hulpmiddelen moest blijven. Ik begreep op die wijze in allen gevalle een steentje te kunnen aanbrengen aan het gebouw der geschiedenis van Java, — een gebouw, dat nog zooveel zorg en arbeid vereischt.

De bronnen, welke mij ten dienste stonden, zijn betrekkelijk niet weinig in aantal geweest, maar, behoudens een paar uitzonderingen, van weinig waarde, omdat daarin het hier behandelde onderwerp slechts oppervlakkig en ter loops is aangeroerd. Zij zijn de volgende:

de Barros, da Asia. (Vermits het oorspronkelijke, Portugesche werk niet binnen mijn bereik was, is gebruikt moeten worden, wat Hageman daaraan ontleend heeft in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel XVI.)

Eerste Schip-vaerd der Hollanders naer Oost-Indien, alsmede eenige andere, oude journalen (in Begin en Voortgangh van de Ver. Ned. Geoctr. O. I. Compagnie, 't eerste deel.)

Afbeelding van de stad Bantam à vol d'oiseau, medegedeeld door Valentijn, IV, 214. (Op deze afbeelding komt geen datum voor, maar zij moet gemaakt zijn tusschen de jaren 1624 en 1659, omdat eerstgenoemd jaar in de legenda vermeld wordt en de in laatstgenoemd jaar te Bantam weder opgerigte, Nederlandsche loge op de afbeelding niet te vinden is. — In 's Rijks Archief te 's Gravenhage bevinden zich twee geteekende platte-gronden van Bantam (de eene in 1659 in Nederland van Java ontvangen, de andere uit de 17e eeuw afkomstig), welke niet geraadpleegd zijn kunnen worden. Zie In-

ventaris der verzameling kaarten, berustende in het Rijks-archief, 1ste gedeelte, bladz. 174.)

Wouter Schouten's Oost-Indische voyagie, Amsterdam, 1676.

J. W. Vogel, ost-indianische Reise-Beschreibung (omstreeks 1680).

Elias Hesse, aenmerckelijcke reysen nae en in Oost-Indien; van 't Jaer 1680 tot 1684.

Christophorus Frikius, reysen nae en door Oost-Indiën; van 't Jaer 1680 tot 1686.

Valentijn, oud- en nieuw- Oost-Indien, 4e deel.

N. de Graeff, reisen na de vier gedeeltens des Werelds, 1701.

A. Bogaert, historische reizen door d'oostersche Deelen van Asia, Amsterdam, 1711.

Corn. de Bruin, reizen over Moskovie door Persie en Indie, Amsterdam, 1711.

J. W. Heijdt, allerneuester geographisch- und topographischer Schau-Platz von Africa und Ost-Indien, Willhermsdorff, 1744.

J. S. Stavorinus, reize . . . . . naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. Leiden, 1793.

J. de Rovere van Breugel, beschrijving van Bantam in 1787 (in Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I., nieuwe volgreeks, 1ste deel).

W. H. van Ysseldijk, dagverhaal enz. 1802 (als voren).

J. F. G. Brumund, een reisje door de residentie Bantam (in Tijdschr. v. N. I. 1840, II, 687).

G. W. M. van de Velde, gezigten uit Neêrlands Indie. Amsterdam, 1846.

Gaarne had ik aan dit stuk copijen toegevoegd van de afbeeldingen der stad Bantam, op verschillende tijdstippen gemaakt en in bovengenoemde werken verspreid, omdat die afbeeldingen veel zouden hebben bijgedragen tot verduidelijking van mijn verhaal; maar de groote kosten, aan het vervaardigen van platen in Nederlandsch Indie verbonden, hebben mij van de uitgave dier copijen, hoezeer noode, doen afzien.

De naam Bantam is eene verbastering van Bantĕn, zooals de plaats nog heden door inlanders genoemd wordt.

De Portugezen, die geene woorden, op *ĕn* eindigende, kennen, verknoeiden den naam, evenals zoo vele Oostersche plaatsnamen, naar hunne taal en maakten er Bantam van. Nederlanders, Engelschen en anderen, die zich in de 16e en 17e eeuw uiterst weinig bekommerden over de juiste schrijfwijze van Javaansche namen, volgden hen hierin na. Zelfs zijn er geweest, die Bantham schreven.

Valentijn beweert, dat Bantam in het Javaansch beteekent: "een plaats, die alles heeft en bezit, of daar niets ontbreekt, "alzo dat woord zijn oorspronk van 't woord Antam heeft, "dat zijn, in wezen zijn, in zich hebben, betekend."

De geleerde en ijverige predikant is bij deze verklaring aan het fantaiseren gegaan. Want in het Jav. bestaat geen woord *antam;* en, zoo het bestond, zoude daarvan geen afgeleide vorm *bantam* gemaakt kunnen worden; eindelijk heet de plaats, zooals reeds opgemerkt is, niet Bantam, maar Bantĕn.

In het Jav. bestaat wel een woord *bantĕn* of *bĕbantĕn* (ꦧꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ of ꦧꦧꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀), hetgeen beteekent iemand, die zich voor iets of iemand opoffert, zoenoffer, zondebok. Maar die beteekenis laat zich moeijelijk als de beteekenis van den plaatsnaam Bantĕn aannemen.

Het veiligste is te erkennen, dat de beteekenis van dien naam niet meer bekend is; — en om niet voor een purist door te gaan behoud ik den sedert minstens drie eeuwen bij Europeanen gebruikelijken vorm.

De oudste berigten, waaruit men de hoofdplaats Bantam eenigermate volledig kan leeren kennen, zijn niet ouder dan 1596 en derhalve betrekkelijk jong.

Bantam was in genoemd jaar eene tamelijk uitgebreide plaats met veel handel.

Ongetwijfeld had het toen reeds een lang verleden achter

zich, omdat veel tijd noodig is om één luttel aantal visschershutten, — het vermoedelijke begin van Bantam, — tot eene stad te doen aangroeijen.

Maar over dat verleden ligt een digte sluijer, waarvan het slechts vergund is een tipje op te ligten. Want niet veel is omtrent de geschiedenis van Bantam, — zoowel van de plaats, als van het land van dien naam, — vóór 1596 bekend.

Men weet alleen:

1° dat Bantam eene onderhoorigheid was van Padjadjaran, blijkens eene zeer oude, in het museum van het Bataviaasch Genootschap aanwezige, koperen plaat, waarop o. a. in oud-Soendaasch voorkomt: „dit is eene acte van dengene, die te Pa-„djadjaran is, begiftigende daarmede Bantam enz." (Tijdschrift Bat. Gen. XVI, 565); ook wijzen de traditiën der Badoei's (eigenlijk, anak parahiangan) op Padjadjaran;

2° dat niet de stad Bantam der latere geschiedenis, maar een ander, meer binnenlands gelegen Bantam, hetgeen Bantam-girang wordt genoemd (*girang* Soend., *oedik* Mal.), in vroeger tijden de zetel van het plaatselijke bestuur schijnt geweest te zijn (Valentijn, IV, 216; Biang-lala, IVe jaargang, 1^e deel, bladz. 273 (1));

3° dat reeds in het begin der 16^e eeuw de peper-kultuur, — de spil, waarom Bantam zich vroeger steeds bewogen heeft, — in West-Java niet onbelangrijk moet geweest zijn, vermits in 1522 het hoofd, dat toenmaals Soenda-kalapa (Djakatra) bestuurde, met de Portugezen een contract sloot, waarbij hij beloofde jaarlijks 1000 zakken peper te zullen leveren (de Barros) (2);

---

(1) In dit tijdschrift wordt op de aangegeven plaats gevonden een stuk, getiteld: „oorspronk van de eerste heerschappije ofte de beginselen van de Javaanse „regeeringen op het eiland groot Java," welk stuk dagteekent van 1710 (zie bl. 263 en 277) en derhalve ouder is dan Valentijn, wiens Beschrijving van Groot Java in 1726 het licht heeft gezien. — Behalve in de beide genoemde bronnen heb ik nergens den naam Bantam-girang aangetroffen.

(2) In 1381 zond een Jav. vorst of hoofd 75,000 kati's peper als geschenk aan den keizer van China (Groeneveldt, notes, p. 36 in Verh. Bat. Gen. deel XXXIX). Het blijkt niet, uit welk gedeelte van Java die peper afkomstig is geweest.

4° dat omstreeks 1525 of 1530 Mahomedaansche Javanen van Demak het toenmaals nog Hindoesche Bantam niet zonder strijd veroverd, gedeeltelijk tot den Islam bekeerd en tot eene onderhoorigheid van Demak gemaakt hebben (De tijdsbepaling van dit feit berust op twee gegevens, t. w.:

a op de volgende passage in de Eerste schipvaerd: „aen de „Zee-kust . . . . . zijn sij sommighe Heijdensch, maer „meestendeel Mahometist, ofte Turcx, welcke wet, men „seght datse maer eerst over 50. oft 60. jaer hebben „aengenomen." — Dit werd geschreven in 1596; derhalve 1596 minus 50 of 60 = 1546 of 1536;

b op de omstandigheid, dat, toen de Portugezen in 1522 te Soenda-kalapa kwamen, zij de Hindoesche bevolking aldaar zeer bevreesd vonden voor de Mahomedaansche Javanen; en later (in welk jaar is onzeker) te dier plaatse terugkomende, aldaar slechts Mahomedanen aantroffen. — Bantam is hoogstwaarschijnlijk eerder gemohamedaniseerd dan Soenda-kalapa (Djakatra), hetgeen sedert tot aan de verovering door de Nederlanders (1619) eene onderhoorigheid van Bantam is geweest) ([1]);

5° dat Portugezen zich tusschen de jaren 1525 of 1530 en 1546 te Bantam hebben gevestigd;

6° dat in laatstgenoemd jaar Bantam, op verzoek van den Vorst van Demak, hulptroepen leverde voor een krijgstogt tegen Pasoeroean, welke togt uitvoerig is beschreven door Fernao Mendez Pinto, die dezen togt met 40, te Bantam woonachtige Portugezen medemaakte;

7° dat omstreeks 1565 Bantam een zelfstandig, van Demak onafhankelijk land is geworden, doordien omstreeks dat jaar het rijk van Demak ophield te bestaan en sedert van Javaansche suprematie over Bantam geen spoor meer te vinden is;

([1]) Hoe weinig de Bantammers in later tijden op de hoogte waren van hunne geschiedenis, blijkt uit Corn. de Bruin, aan wien de Sultan van Bantam in 1706 verhaalde, dat „nu stijf driehondert jaren geleden" de Islam in Bantam was ingevoerd. De vorst vergiste zich „stijf" honderd jaren.

8° dat in 1596 Bantam gezag uitoefende over Zuid-Sumatra, over Djakatra en vermoedelijk ook over Krawang, blijkens hetgeen Houtman c. s. ter zake verhalen;

9° dat in genoemd jaar Bantam zijn gezag over Palembang trachtte te herstellen, maar zulks voor altijd verloor („Vijf „maenden eer de onse daer [scil. te Bantam] quamen [dus omstreeks Januarij of Februarij 1596], omtrent twee hondert „zeijlē [de Bantammers] reet hadden." — Hier wordt de togt naar Palembang bedoeld; cf Eerste Schipvaerd op 23 Junij 1596).

Voegt men hierbij:

a dat in oude, Chinesche berigten wel bij herhaling sprake is van vaart en handel op Oost-Java, maar de naam Bantam nimmer genoemd wordt (zie Groeneveldt, notes etc. p. 56.);

b dat vreemde, Mahomedaansche handelaren zich kennelijk veel vroeger naar Oost- dan naar West-Java hebben gewend;

c dat de Portugezen niet uit eigen beweging, maar op verzoek van een Hindoe vorst in West-Java, dien zij Samiam (verbastering van Sang-hijang) en diens woonplaats Daio (verbastering van het Soendasche dajeuh = hoofdplaats) noemen, die streek hebben opgezocht (De onderhandelingen van de Portugezen met dien Vorst dagteekenen uit den tijd van Affonso d'Albuquerque, 1510 — ?);

dan is, geloof ik, alles bij elkaar gebragt, wat omtrent de geschiedenis van Bantam vóór het jaar 1596 bekend is.

Met zoo weinig gegevens een geschiedverhaal, — en nog wel een geschiedverhaal, dat over minstens een paar eeuwen loopt, — zamen te stellen is eene onmogelijkheid, waarom ik mij niet wagen zal aan het beschrijven der geschiedenis van de stad Bantam vóór 1596.

Slechts ééne gissing verstout ik mij aan het vorenstaande toe te voegen, t. w. de gissing, dat vóór den val van Padjadjaran (derhalve vóór omstreeks het jaar 1525 of 1530) Djakatra of, zooals het toenmaals heette, Soenda-kalapa belang-

rijker plaats was dan Bantam, hetgeen eerst na de Javaansche overheersching eene stad van aanbelang is geworden.

Deze gissing berust op de volgende gronden:

1° in het 22ste Capittel van zijn Itinerarium (waarschijnlijk in 1593 of 1594 geschreven) verklaart Jan Huijgen van Linschoten: „die principaelste Havē vant Eijlandt [Java] is „Sunda-Calapa," met welk Sunda-Calapa hij Djakatra bedoelt blijkens het 26ste Capittel van zijn „Reijs-gheschrift van de „Navigatien der Portugaloijsers in Orienten", waar hij opgeeft de „Deroute ofte die Coursen van de Haven van Bantam af, „nae die Haven van Calapa, die men noemt Sunda Calapa, „beijde Havens gheleghen aen de noordtzijde vant Eijlandt „Java Major". Volgens Linschoten was derhave Soenda-kalapa (Djakatra) voornamer en belangrijker plaats dan Bantam. Maar toen hij zulks schreef, was dit volstrekt niet het geval en heette bovendien Soenda-kalapa niet meer aldus, maar Djakatra („die plaetse [Djakatra] voortijds oock Sunda Calapa „ghenoemt is gheweest". Zie Eerste Schipvaerd op 9 November 1596.— Vermoedelijk staat de verandering van naam in verband met de verwisseling van de Hindoesche tegen de Mahomedaansche godsdienst te dezer plaatse.— Misleid door het berigt van v. Linschoten, vroegen de eerste Nederlanders, die naar Java stevenden, aan de eerste inlanders, die zij op den 11den Junij 1596 onder den Sumatra-wal praaiden, den weg naar Soenda-kalapa, maar kregen ten antwoord, dat men van die plaats niet afwist, wel van Bantam en Djakatra). Vermits v. Linschoten den ouden naam, Soenda-kalapa, bezigt en omtrent die plaats, welke hij zelf niet bezocht, iets vertelt, hetgeen ten zijnen tijde niet waar geweest kan zijn, vermoed ik, dat hij in de boven aangehaalde woorden dezen of genen ouden, Portugeschen auteur naschrijft, in wiens tijd (d. w. z. vóór de Javaansche overheersching van Bantam en Djakatra, dus vóór omstreeks 1525 of 1530) Soenda-kalapa, het latere Djakatra, voornamer stad was dan Bantam;

2° Soenda-kalapa moet door zijne ligging de haven van den

zetel der Padjadjaransche Vorsten, Pakoean-hadji (Buitenzorg) geweest zijn, terwijl Bantam tijdens de Padjadjaran-dynastie geen vorstelijk verblijf achter zich had. Al wie over zee de Padjadjaransche Vorsten naderde, moet op de reede van Soenda-kalapa geankerd hebben; alwat over zee naar Pakoean-hadji gebragt werd, ging noodzakelijk door Soenda-kalapa. Bantam daarentegen kan in dien tijd moeijelijk veel meer dan eenigen uitvoer van peper, vooral naar Malaka, gehad hebben;

3° na de Javaansche overheersching is Bantam de zetel van het bestuur geworden en heeft de vaart van Java op Bantam, vice versa, stellig toegenomen, — feiten, welke de opkomst van Bantam allezins verklaren, evenzeer als de ondergang der Padjadjaran-dynastie de achteruitgang van Soenda-kalapa (Djakatra) verklaart;

4° na de Javaansche overheersching van Soenda-kalapa werd de handel aldaar ten voordeele van dien te Bantam aan banden gelegd (Zie mijne Nederlanders te Jakatra, bladz. 2);

5° toen in 1522 Portugezen voor het eerst naar West-Java stevenden, gingen zij niet naar Bantam, maar naar Soenda-kalapa, hetgeen ook al op eene superioriteit van de laatste boven de eerste plaats schijnt te wijzen.— Latere schrijvers geven niet Soenda-kalapa, maar Bantam op als de plaats, waarheen de Portugezen den steven rigtten, maar deze opgave is fout. In de oorspronkelijke bron, waaruit de togt der Portugezen in 1522 bekend is, t. w. de eerste uitgave van Joäo de Barros da Asia, heeft een commentator, die niet wist, wat Soenda-kalapa beteekent, bij dien naam in margine den naam Bantam als verklaring gevoegd, welke verklaring later als interpolatie in den tekst is verdwaald; en van daar de fout der latere schrijvers;

6° een Portugeesch auteur meldt, dat de Chinezen, vóór de verovering van Malabar door de Portugezen, langs die kust peper kwamen zoeken, doch na die verovering bij voorkeur te Bantam in hunne behoefte aan peper voorzagen (Tijdschr. Bat. Gen. XVI, 215). Ook de verovering van Malaka door

de Portugezen (1511) heeft vermoedelijk bijgedragen tot de ontwikkeling van Bantam's handel. Want het is volstrekt geene gewaagde veronderstelling, dat Oostersche kooplieden na die gebeurtenis liever in het Oostersch gebleven Bantam dan in het Portugeesch geworden Malaka ter markt gingen. De peper-productie van Bantam, welke vroeger (door Bantammers?) geheel of gedeeltelijk, bij voorkeur naar Malaka, ter verkoop werd uitgevoerd, bleef na de verovering van Malaka waarschijnlijk te Bantam om van daar door vreemde kooplieden afgehaald te worden; en die plaatselijke peper-handel had allengs toevloed van allerlei vreemdelingen en handel in allerlei andere producten ten gevolge, welke meer algemeene handel ten laatste Bantam tot de stapelplaats van West-Java maakte.

Hoewel alzoo, volgens mijne opvatting, Soenda-kalapa vroeger dan Bantam eene voorname plaats is geweest, kan Soenda-kalapa toch geene, voor dien tijd buitengewoon aanzienlijke plaats zijn geweest, omdat het daartoe miste, wat eene Javaansche plaats toenmaals tot eene stad van den eersten rang verhief, t. w. eene steenen omwalling. Eerst toen het in Djakatra herdoopte Soenda-kalapa door verkeer met Nederlanders weder tot zekeren bloei en zelfstandigheid was gekomen, is het eene steenen omwalling, welke nimmer voltooid is, rijk geworden.

Bedrieg ik mij niet, dan heeft de Javaansche verovering, eerst van Cheribon, daarna van Bantam en eindelijk van Soenda-kalapa met het daar achter liggende land, aan West-Java eene ontwikkeling geschonken, welke de Soendanezen onder hunne eigene, Galoehsche en Padjadjaransche Vorsten niet hebben gekend. Wat het eigenlijke Java van een onbeschaafd tot een tamelijk beschaafd land heeft gemaakt, namelijk Hindoesche invloed, heeft op West-Java betrekkelijk weinig uitgerigt, getuige de totale afwezigheid aldaar van Hindoesche bouwwerken, Hindoesche munten, enz., enz. Door de Javaansche verovering is die invloed, hoezeer onder Mahomedaansche vormen gewijzigd, tot West-Java voor goed doorgedrongen en

toen eerst heeft de ontwikkeling van West-Java eene vroeger ongekende vlugt genomen.

Toen de Javaan reeds in zekeren zin een Athener mogt genoemd worden, was de Soendanees nog een barbaar.

De eenige, topographische bijzonderheid nopens Bantam, ouder dan 1596, welke ik heb aangetroffen, is de mededeeling van een Portugeschen schrijver, volgens welke die stad door eene rivier in tweeën was verdeeld, aan wier oevers eene sterkte met houten bolwerken en goed geschut werd gevonden (Tijdschr. Bat. Gen. XVI, 214).

Niet te verwonderen is 't alzoo, dat Houtman c..s. niet veel van Bantam afwisten en zich niet veel van die stad voorstelden, vóórdat zij aldaar voet aan wal hadden gezet, zooals uit de volgende, aan één hunner journalen ontleende zinsnede blijkt: „sij sagen . . . . . . niet verre van de Stadt Bantam „over de 60 kleijne barcgens . . . . . waardoor de onse ver-„moedden dat Bantam een volck-rijcke Stadt moest wesen."

Lang echter duurde die onkunde niet om plaats te maken voor zooveel belangstelling, dat zij Bantam eene tamelijk uitvoerige beschrijving waardig keurden, waaraan zij de eerste in druk verschenen, hoezeer gebrekkige afbeelding dier stad toevoegden.

De stad Bantam lag op eene uitgestrekte, moerassige vlakte, in het diepste gedeelte der Bantam-baai, aan de monding van den middelsten der drie takken, waarmede de van het Karang-gebergte afstromende Tji-petè (Tji-peuteuj; van Breugel noemt deze Kali gedé) zich in zee stort.

Deze tak van genoemde rivier stroomde in den vorm eener omgekeerde S door de stad om even buiten haar, aan de westzijde, in zee te vallen.

Bovendien was Bantam aan alle zijden door water omgeven en bezat, behalve de eigenlijke rivier, nog een paar vaarwateren binnen hare wallen, hoogstwaarschijnlijk gegraven om de

stad, zooveel mogelijk, droog te leggen. Schouten noemt een dier vaarwateren eene „fraaije" en Bogaert „geen oncierlijke „watergracht."

Aan de noordzijde bespoelde haar de zee en aan de west-, zuid- en oostzijde eene gracht, welke haar water buiten de stad aan de rivier ontleende. De oostelijke gracht droeg, volgens van Breugel, den naam van rivier van Karang-hantoe.

Ik vermoed, dat deze gracht door menschen-handen is gemaakt, omdat zij den loop van den stads-muur vrij wel volgde en omdat de zoogenaamde rivier van Karang-hantoe op de kaart van Heijdt als eene volkomen regte gracht voorkomt. Is daarentegen die gracht een natuurlijk vaarwater geweest, dan heeft men de stad tot aan haar uitgebouwd.

Diep waren de Bantamsche vaarwateren niet en reeds ten tijde van Houtman hadden zij het karakter van moeras-rivieren. „Men kan", leest men in de Eerste Schipvaerd, „de Stadt heel „door varen, van de eene afwateringhe tot de andere, welcke „afwateringhen door-dien sij niet soo groot noch krachtigh en „zijn, datse de vuijligheijdt, welcke stadigh daer in gheworpen „wordt, konnen wegh-drijven, als ook door-dien de stadt seer „morassigh is, ghemeijnlijck seer stincken, te meer omdat de „Inwoonderen haer dickmaels wasschen, ende dat openbaerlijck, „soo wel mans als vrouwen, waer door de grond altoos beroert „is, ende 't water troubel ofte modderigh." Op eene andere plaats heet het: „'t water dat door Bantam vliet, is seer on„ghesond, want het loopter al in datter is, soo wel pockighe „als andere, waer door de onse een deel volcks verlooren hebben, „die sulck water droncken."

Eindelijk konden of wilden de Sultan en zijne hofhouding dat water niet langer gebruiken, ten gevolge waarvan in 1701 eene leiding werd gemaakt, loopende van een buitenverblijf des Sultan's, „Tassecardie" (Tasik-ardi = berg-meer), een half uur ten Z. W. van Bantam gelegen, naar 's Vorsten verblijf binnen de stad. de Bruin beschrijft die waterleiding als te bestaan uit een looden pijp, 2 à 3 voet boven den grond opgemetseld, terwijl van

Breugel nog weet te vertellen, dat de leiding onder de muren van het vorstelijke verblijf doorliep, „aan de andere kant haren „uijtloop eeven zoo in de rivier hebbende."— Zoude welligt ook de kleine man bij die verbetering geprofiteerd hebben? Ik betwijfel zulks.— Krachtens contracten, door de Compagnie met den Sultan aangegaan, moest de laatste, volgens van Breugel, eene dergelijke waterleiding tot in 's Compagnies fort Speelwijk brengen, „maar", voegt hij er bij, „daaraan is nog door den „voorigen, nog door deezen koning ooijt veel gedagt, en het „zoude hem nu en dan moeten herinnerd worden, wilde men „dat heilzaam werk voortgang doen hebben."

„Het water van die rivier", schrijft van Breugel, „schoon „zoet van smaak, is modderig en vooral in de quaade mousson „zeer ongezond om te drinken, want de inwoonders werpen in „dezelve allerlij vuiligheid en krengen, welke, dewijl het waa„ter langzaam afloopt, hetzelve door hun stank bederven. Hier„aan moet men meede de ongezondheid van dit etablissement „toe schrijven, die oorzaak is, volgens accuraten opneem door „mij gedaan, dat in de jongste dertig jaren [1757-1787] van „de 100 Europeesen, welke alhier in guarnizoen geleegen heb„ben, ruijm 24 persoonen gestorven zijn."

De monding van de rivier was in den regel de plaats, waar men met klein vaartuig van wal stak of omgekeerd landde. Ook op andere punten langs de zee-zijde van de stad Bantam kon men, des verkiezende, van wal steken of landen, maar wegens ondiepte geschiedde zulks daar moeijelijker dan aan de monding der rivier.

Toen Wouter Schouten zich in 1661 aan de oostzijde der stad aan wal had laten zetten, kreeg hij spoedig een troep Bantammers achter zich, die over zijn wandelen in die buurt verbaasd waren en hem uitscholden, — voorzeker een afdoend bewijs voor de zeldzaamheid van het landen van een Nederlander aan die zijde van de stad en voor de toenmalige, goede (?) verstandhouding tusschen Nederlanders en Bantammers.

Bij den aanval der Nederlanders op Bantam in 1682 tracht-

ten zij aan de monding der rivier te landen en wendden zich eerst oostwaarts, nadat de landing bij de rivier door hevigen tegenstand mislukt was.

„De haven, daer men hier aenkomt," schreef de Bruin in 1706, „is niet breedt en meestal ondiep, maer langh: zoodat „er moet geboomt worden om 'er uit te raken, dat langzaam „voortgaet."

Volgens Stavorinus was de rivier aan hare monding niet breeder dan 10 à 12 roeden en hare diepte bij hoog water niet meer dan 5 à 7 voeten. Waarschijnlijk hebben ook op hoog water betrekking de cijfers, welke op de afbeelding van Bantam bij Valentijn als aanwijzingen der diepte van de rivier voorkomen. Zij zijn aan de monding 6, hooger op 4, $4^1/_2$, 5, $4^1/_2$, 4 en 3. Bij haar intreden in de stad wordt de diepte der rivier weder als 6 opgegeven. In het midden der stad schijnt de rivier de minste diepte gehad te hebben. Volgens de Eerste Schipvaerd waren de vaarwateren binnen Bantam in 1596 „niet boven de drie voeten diep, soo datter gheen „diep-gaende schepen in en moghen."

Zoowel op eene kaart der Bantam-baai van 1596, als op eene dito kaart van 1843 wordt de diepte der zee vóór de monding van de rivier opgegeven 1 vadem te bedragen; maar wegens de gebrekkigheid der oudste kaart is 't onmogelijk na te gaan, of dat cijfer op beide kaarten juist op dezelfde plek staat.

Reeds in 1702 was de monding der rivier, volgens Bogaert, „hooftsgewijze [d. w. z. met palen] zeewaerts uitgezet" en in 1769 vond Stavorinus dat paalwerk tot aan het fort, hetgeen de Nederlanders op korten afstand van de monding bezet hielden, „daar thans weinig de hand aan gehouden wordt, het „geen anders van nut zou zijn om de verzanding [beter: vermoddering] te beletten." Door verwaarlozing was, volgens van Breugel, in 1787 de ondiepte van de rivier zoozeer toegenomen, dat, terwijl ligters, welke niet meer dan 5 à 6 voet diep gingen, vijf jaren vroeger nog met gemak de rivier in- en

uit-zeilden, in genoemd jaar geen praauwtje bij laag water meer naar de reê kon komen, tenzij de opvarende daaruit stapte en zijn vaartuig voor zich uit duwde.

De monding van de rivier werd, evenals die van de gracht aan de oostzijde der stad, ten tijde van Houtman, 's nachts "met groote dicke rieten [bamboe], in plaetse van een boom "gesloten." Meer dan eene eeuw later bestond datzelfde gebruik volgens Bogaert nog.

In de eerste helft der 17e eeuw bevonden zich op eenigen afstand van den wal, nagenoeg over de geheele lengte der stad, twee rijen van in den bodem der zee geheide, ijzerhouten palen, welke op de afbeelding bij Valentijn duidelijk te zien zijn. Waarschijnlijk dagteekende dat werk van het jaar 1629, toen de Bantammers tijdens de tweede belegering van Batavia door de Javanen, uit vrees voor dezen, hunne stad vooral aan de zeezijde met palen versterkten. Is deze meening juist, dan is de afbeelding bij Valentijn niet ouder den 1629.

Houtman en de zijnen schatten in 1596 de grootte van Bantam gelijk aan die van oud-Amsterdam, waaronder zij waarschijnlijk verstonden het Amsterdam van 1480, toen die stad voor de eerste maal ommuurd is (Wagenaar, Amsterdam in zijne opkomst, enz. I, 59, waar eene kaart van dat Amsterdam voorkomt).

Bij die schatting hadden zij ongetwijfeld het oog op de eigenlijke stad. Want Bantam was door voorsteden omgeven, zelfs aan de zee-zijde, welke voorsteden gezamelijk minstens even groot waren als de stad zelve en voornamelijk aan visschers, scheeps-timmerlieden, zout-zieders en vreemdelingen, welke laatsten aanvankelijk niet in de stad mogten wonen, tot verblijfplaats strekten.

In 1678 werd de omvang van Bantam op ongeveer eene mijl geschat (de Jonge, opkomst enz. VII, 325). Herbert [de Jager?] en meer anderen gisten, volgens Valentijn, dat de

stad wel twee Engelsche mijlen lang was, "dog daar gelijkt "zij nu [1694] niet na, alzoo zij zedert [1682] verbrand is." Volgens Hesse had Bantam in 1683 veel wijder omvang dan Batavia.

Valentijn zegt, dat in 1694 de lengte der stad aan de zeezijde niet meer dan 1/4 mijl bedroeg; de Bruin taxeerde die lengte in 1706 op een goed kwartier uur gaans en de omvang der geheele stad op twee uren. Heijdt noemt haar "ziemlich "grosz."

Stavorinus getuigt: "haare grootte kan ik niet bepaalen, "vermits mij de gelegenheid ontbrak dezelve geheel rond te gaan; "maar zeker is het, dat zij voor eene groote plaats moet ge-"houden worden: ik hebbe meenigmaal, geduurende een ge-"heel uur dezelve regt door gewandeld, zonder aan het einde "te komen."— Bij de taxatie van Stavorinus moet rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat ten zijnen tijde de afscheiding tusschen de stad en de voorsteden, welke Houtman en Valentijn hebben gekend, niet meer bestond.

Voor ons zijn alle gegevens om een zelfstandig oordeel nopens de grootte van Bantam te vellen verdwenen, zoodat wij ons met de vorenstaande, onvoldoende opgaven moeten tevreden stellen.

De aanleg van Bantam was, evenals die van vele, echt Javaansche plaatsen, weinig ordelijk, waarom dan ook de aan behoorlijk gerooide straten en grachten gewende, ouderwetsche Nederlanders eenstemmig zijn in hun gevoelen omtrent de wanorde, welke in den aanleg van Bantam heerschte.

De huizen stonden er, volgens Wouter Schouten, grootendeels "als in 't hondert . . . . . Weijnich straten na straten "geleecken." Valentijn getuigt: "om nogtans de waarheid "van die stad te zeggen, zoo moet men, die gezien hebbende, "bekennen, dat zij in zich zelven niet waardig is, om daar "met zoo veel roem, als zommige [*wie?*] doen, afteschrijven." Bogaert gaat nog verder door te beweren, dat de huizen "een

„afzichtelijke gedaante" maakten. Volgens Stavorinus verbeelde men zich te Bantam eerder in een klapper-bosch, dan in eene stad te zijn, „staande de huizen zonder eenige orde, „of rooijing van straten, hier en daar verspreid, rondom welke „overal kocos-boomen geplant zijn, al het welk met een tuin „[*pager*] van gespleten bamboes-riet omringd is, waardoor „ieder huisgezin ten eenemaale van zijne buuren afgezonderd „leeft."

Hoewel ongetwijfeld veel waars in dit eensluidend oordeel gelegen is, mag men toch daarop wel iets afdingen. Onze voorvaderen waren en bleven in den regel op Java zulke echte Nederlanders, dat alwat inheemsch was en niet met hunne zeden en gewoonten strookte, zelden een onbevangen, nog zeldzamer een gunstig oordeel hunnerzijds te beurt viel. Zij zagen over het hoofd, dat Oosterlingen geene rooi-lijnen kennen en andere eischen aan hunne woningen en wegen of straten stellen als Westerlingen. Om billijk te zijn hadden zij Bantam niet moeten vergelijken met eenige Europesche stad, maar met andere, door Oosterlingen gebouwde steden. Dit hebben zij niet gedaan; en daardoor zijn wij verstoken van een billijken en behoorlijken maatstaf, waarmede wij den aanleg van Bantam kunnen afmeten.

Plaatsen van eenig aanbelang zijn op Java, geloof ik, niet meer te vinden, welke, wat haren aanleg betreft, niet in meerdere of mindere mate door Europeschen invloed zijn vervormd. Het oude Bantam kan dientengevolge met geen dier plaatsen vergeleken worden.

Maar niet verre van de waarheid zullen wij ongetwijfeld zijn door ons oud-Bantam voor te stellen als grootendeels uit eene aaneenschakeling van digt belommerde kampongs te bestaan, waartusschen over het algemeen smalle, voor voertuigen in den regel onbruikbare, niet verharde wegen liepen.

Eenigzins breede, doch evenmin verharde straten of wegen waren er te Bantam slechts drie, alle aan de westzijde van de rivier, op de aloen-aloen of paseban uitkomende, en ver-

sierd met zwaar geboomte. Zij leidden van dat plein zuidwaarts naar de landpoort („woonen lancx de selve alle des Conincks „dienaers ofte slaven"), oostwaarts naar de bergpoort en noordwaarts naar de water- of zee-poort. Alwie met de zorg van inlanders voor publieke wegen een weinig bekend is, kan zich voorstellen, hoe die wegen er uitgezien moeten hebben, — vol gaten en stof in den droogen tijd, vol plassen en modder in den regen-tijd en het geheele jaar door vol smerigheid. Er behoefden trouwens geene andere equipagiën dan nu en dan een buffel-kar langs te rijden en op hunne bloote voeten kwamen de Bantammers zeer goed door modder en vuil. ([1])

Op de platte-grond-teekening van Bantam bij Heijdt (1739) komt een fragment van een weg of straat voor, in de nabijheid van het vorstelijke verblijf, waaromtrent in de legenda is aangeteekend: „ein von gebachnen Steinen gemachter Weg," terwijl uit den tekst blijkt, dat die weg „zu des Königs „Plaisir" is aangelegd. De Bantamsche Sultan's waren derhalve omstreeks het midden der vorige eeuw niet meer tevreden met de primitieve, voorvaderlijke wegen, maar moesten een Hollandschen straatweg bezitten. Opmerkelijk is ook, dat die weg niet ten algemeenen nutte, maar voor het „Plaisir" van den Sultan werd gemaakt.

In 1739 was „gantz neu gemacht" een weg aan de achterzijde van het vorstelijke verblijf, 508 roeden lang, welke weg naar eene plaats, „Grobiak" geheeten, leidde. Stavorinus noemt die plaats tamelijk barbaarsch „Grobbezak." Het was een omtrent $1^{1}/_{2}$ uur buiten Bantam gelegen, in 1769 zeer vervallen, vierkant gebouw, — waarschijnlijk een buitenverblijf

([1]) Toen Corn. de Bruin in 1706 den rijksbestuurder, Pangeran Poerba Negara, in het fort Speelwijk ontmoette, was deze met zijn gevolg in vaartuigen derwaarts gekomen, zoodat de waterweg de meest voorname schijnt geweest te zijn. Bruidegoms werden, volgens v. Breugel, gemeenlijk te water naar het huis van den aanstaanden schoonvader geleid.— Het gebruik van rijtuig was een privilegie, dat de Sultan voor zich behield en eerst laat, tevens noode, aan den voornaamsten Compagnie's dienaar binnen Bantam toestond.

van de Bantamsche Sultan's. De beteekenis van den naam is onbekend.

De eigenlijke stad lag aanvankelijk binnen eene door Chinezen gebouwden muur van gebakken steen, welke muur een eigenaardigen vorm schijnt gehad te hebben. In de Eerste schipvaerd wordt die muur aldus beschreven: „hare mueren zijn „twee voeten dick, oft (soo andere [*wie?*] schrijven) dicker als „een mans vadem, ghemaeckt van rooden ghebacken steen, „doch sonder eenighe wallen ofte borstweeringhe, al-hoe-wel „nochtans te veel plaetsen ende bijnaest elcke steen-worp lenghte op malkanderen flanckerende: Op elcken hoeck van de „selve flanckeringhe staet een stuck gheschuts, maer reddeloos, „overmits de Inwoonders niet wel met gheschut en weten om „te gaen, ende seer bevreest daer voor zijn, oock gheen ammunitie daer toe en hebben, dan die men hun van Malacca „brenght, alwaer een Poeijer-meulen is. Haer gheschut is al „van Metael, ende hebben onder andere veel metalen Kiel-„bassen [*lila's*], maer leijt alle ghelijck der aerden, oft op „sleden, sonder eenighe rampaerden. De poorten zijn so swack „ende teer, dat mense met een handboom ghenoeghsaem open „soude konnen breecken, als maer van hout ghemaeckt zijnde, sonder eenighe sloten oft ander ijser-werck, doch zijn soo „gheleghen, dat men der qualijck omtrent kan, ende wordt „seer scherpe wachte daer op ghehouden. Sij en hebben gheene „toornen, dan alle scheuts weeghs een maniere van stellagien, „[*staande achter den muur, aan de binnenzijde*] zijnde drie stagien [*verdiepingen*] hoogh, van groote masten ende houters „ghemaeckt, daer sij met ladders op klimmen, ende groote „weere van kunnen doen teghens hare vijanden, alsse bestormt „worden. Hebben onlancx, hoorende dat de Keijser van Mataram op haer wilde komen, rondom op de stads mueren „doen maken eenen ganck van hooghe boomen, dat mender „boven op sal konnen gaen, om defensie te doen, ende achter „een borstweeringhe beschermt staen."

Zoo verre de geschiedenis van Bantam reikt, is die plaats nooit van de landzijde belegerd, weshalve niet duidelijk is, waartoe de muur aan dien kant heeft gediend. Van de zeezijde daarentegen is Bantam meermalen aangevallen.

Waarschijnlijk is de muur opgerigt door de eerste Javaansche hoofden van Bantam, die, zich in hunne onversterkte dalĕm te midden van een veroverd land niet veilig achtende, als voorzorgs-maatregel den muur lieten bouwen, hoezeer geen dadelijk gevaar dreigde.

Aan de zee-zijde is voor het onderhoud van den muur blijkbaar eenige zorg gedragen. Want daar heeft de muur het langst en wel tot in de eerste jaren der 18e eeuw bestaan. Wouter Schouten zag daarop in 1661 zwaar, metalen geschut, hetgeen de reede voor een gedeelte bestreek, maar de affuiten en het verdere toebehooren dier kanonnen was in slechten, ja onbruikbaren toestand. Toch hebben diezelfde kanonnen een twintigtal jaren later aan de Nederlanders en hunne schepen veel kwaad gedaan ([1]).

Aan de landzijde is de muur, als nagenoeg doelloos, betrekkelijk spoedig aan zijn lot overgelaten en al meer en meer vervallen. Op de afbeelding van Bantam bij Valentijn is de muur aan de landzijde reeds op enkele plaatsen verdwenen en wordt van eene opzettelijk daarin gemaakte, 6 voet wijde opening melding gemaakt, welke dienen moest als schietgat voor „'t groote stuk." De stellaadjen aan den binnenkant van den muur bestonden volgens die afbeelding nog aan de zuidzijde, 4, 5 à 6 verdiepingen hoog, maar erg vervallen. Later wordt van die verdedigings-werken niet meer gesproken.

In 1678 had de muur aan de zeezijde 4 punten en eene „cat" of zeer hoog bastion (de Jonge, l.l.).

Bogaert schreef in 1702 omtrent de stad Bantam: „aan de „landzijde is ze bijna open, of slechts omringt met een sta-

---

([1]) In October 1668 schreef de Indische Regering naar Nederland: „mettet „fortificeren van de stadt aen de zeecant gaen sij [de Bantammers] noch voort, „doch soo ijverig niet als in 't begin."

„ketzel, gemaakt van bamboes-rieten en klapper-boomen, en „derhalve van een geringe tegenstand." Aan den zeekant vond hij nog een zwaren en hoogen muur, „gesterkt met veele „punten of bolwerken ten tegen weere, die meest alle met „zwaar geschut gezenuwt zijn."

Toen Stavorinus in 1769 Bantam bezocht, was van den geheelen muur niets meer overig. „Muuren", schrijft hij op bladz. 49 zijner Reize, „die dezelve [Bantam] aan den zeekant „zouden omringen, en vestingwerken zijn door mij niet ge„zien,...... niettegenstaande verscheiden reizigers daar breed „van opgeeven."

Waarschijnlijk dacht Stavorinus, dat die reizigers onwaarheid gesproken hadden. Maar, gelijk wij zagen, is dit het geval niet. Bantam had inmiddels zijne zelfstandigheid verloren en de overheerschende Nederlanders hadden gezorgd, dat deze plaats, door geen muur beschermd, nooit meer hare zelfstandigheid zoude trachten te herwinnen. De Nederlanders waren zelfs nog verder gegaan. Een gedeelte van den muur, — en wel dat gedeelte, hetwelk het digst bij de monding van de rivier lag, — hadden zij opgenomen in de omwalling van een fort, — een echten „Zwinger" voor Bantam, — hetgeen zij sedert 16 October 1686 bezet hielden.

Nadat de onder-hopman eener bende matrozen, Rombout van Hoogstraten, dit punt op den 7den April 1682 veroverd had, begrepen de Nederlanders, dat zij zulks niet verlaten moesten, omdat zij alsdan meester zouden zijn niet alleen van de Bantam-rivier, maar ook van de stad Bantam. Onder den naam en den schijn van bescherming des Sultan's tegen zijne alles behalve onderdanige onderdanen begonnen zij met die plek, voor zoo verre deze niet door den muur omheind was, met palissaden af te zetten, welke primitieve versterking eene ruitvormige gedaante moet gehad hebben ([1]). In 1685

([1]) Bij schrijven van 20 April 1684 verzette zich Sultan Hadji hiertegen, op grond, dat afstand van terrein streed met de aloude Bantamsche hadat. Zijn verzet hielp hem echter niets.

voerden de Nederlanders klinkers en ander bouwmaterieel over zee van Batavia naar Bantam ([1]), waarmede zij allengs de gebrekkige versterking van 1682 in een effectief, hoewel onregelmatig fort veranderden, waaraan zij den naam Speelwijk gaven, — naar men beweert, ter eere van den toenmaligen gouverneur-generaal, Cornelis Speelman ([2]).

Behalve uit eene hooge, met 5 stukken gewapende kat, — waarschijnlijk dezelfde, waarvan hierboven sprake is, — bestond dit fort uit eene groote batterij met 10 zware stukken aan de landzijde, welke de geheele stad bestreek, en uit twee bolwerken aan den zuid- en oost-hoek. In het fort was een vierkant plein, met pakhuizen, kasernes, woningen van het opperhoofd, enz. langs de gordijnen.

Valentijn vond dit fort niet heel groot, maar de muren daarvan zeer hoog. De bastions zagen er „vrij wel" uit. De woning van den opperkoopman, evenals die van den fiskaal en van andere bedienden, langs de gordijn aan de Oost-zijde staande, waren redelijk goed. Het opperhoofd had reeds in 1694 een fraai speelhuis op de kat, „tot welke men met eenige „trappen opgaat", en van waar men een fraai gezigt op de baai van Bantam genoot. Aanvankelijk was dit speelhuis van hout opgetrokken, maar toen de „kat" al minder en minder aan hare eigenlijke bestemming behoefde te voldoen, had men het houten speelhuis door een steenen vervangen, met eene roode, houten balustrade langs het dak. Meermalen verlustigden zich de Bantamsche Sultan's' met de voornaamste, Nederlandsche beambten in dat speelhuis.— Hoe't daarbij is toegegaan, vermeldt de geschiedenis niet.

Uit de teekening, door de Bruin van het fort geleverd, blijkt, dat het verblijf van het opperhoofd een zeer hoog, wit ge-

---

(1) N. de Graeff, reisen na de vier gedeeltens des werelds, bl. 183.

(2) De inlandsche versterking, welke vóór 1682 op de plaats van het fort Speelwijk stond, schijnt door de Nederlanders „de Baviaan" genoemd te zijn. Dit meen ik althans te moeten afleiden uit hetgeen Bogaert op bladz. 156 schrijft. Elders komt die naam niet voor.

pleisterd huis moet geweest zijn, aangezien het verre boven de muren van het fort uitstak. Als verkennings-teeken voor zeevarenden moet dit huis goede diensten gedaan hebben.

Bij Heijdt vindt men eene plattegrond-teekening van het fort, hoewel op zeer kleine schaal. Hij noemt die versterking „sehr irregulair", wat zij dan ook volgens zijne teekening inderdaad is geweest, en den muur daarvan slechts „ziemlich." De namen der bastions waren volgens hem:

N. W. bastion Speelwijk
N. O. „ zee-punt
Z. W. „ rivier-punt
Z. O. „ rotten-nest.

Eigenlijk had dit fort niet meer dan drie bastions, welke „nicht nach der Ordnung ausgeführet" waren, aangezien het Rotten-nest slechts een punt, „so kein Bastion hat", was.

De lengte en breedte van het fort bedroeg, volgens Heijdt, nog geen 28 roeden, zoodat men kan nagaan, hoe treurig het leven van ettelijke tientallen van menschen binnen eene zoo bekrompen ruimte moet geweest zijn. Maar de Nederlanders hebben vroeger op zoo vele plaätsen in Indie benaauwd gewoond, dat zij daarom niet veel gegeven schijnen te hebben. Aan de west- of rivier-zijde was eene groote, aan de zee-zijde eene kleine poort, welke laatste, volgens de Bruin, een overblijfsel van den ouden stads-muur was. Onmiddelijk vóór de rivier-poort lag het executie-plein, hetwelk voorheen bij geene Nederlandsche vestiging ontbreken mogt. Een ophaal-brug over de rivier gaf gemeenschap met de stad, want van alle kanten omgaf water het fort, „wodurch es dann ziemlicher massen „bevestiget wird." Het modderige strand, waardoor oorlogschepen niet digt bij het fort konden komen, maakte in 1787, naar het gevoelen van v. Breugel, het voornaamste verdedigingsmiddel van het fort uit. Hij zegt ook, dat de poort en ophaal-brug door twee borstweringen langs de rivier beschermd werden.

Bij Stavorinus vindt men nog de volgende bijzonderheden

opgeteekend: "het Fort Speelwijk...... ligt slechts een half "kwartier uur gaans [volgens Heijdt, 80 roeden] van die plaats "daar de rivier, welke aan de westzijde er digt langs heenen "stroomt, in zee valt. Het is een vierhoek en is op elken "hoek met drie geheele, en een half Bastion versterkt, waar-"op agtenveertig stukken kanon van verschillende kaliber ge-"plaatst zijn ([1]). Aan de noord, zuid, en west zijde ligt eene "natte gracht, die niet zeer breed of diep is, en aan de west "zijde met de rivier gemeenschap heeft. De wallen of muuren "zijn van eene zwaare en harde soort van steen, ter hoogte van "dertien of veertien voeten opgehaald, die op sommige plaat-"sen reeds wat bouwvallig beginnen te worden. Van binnen "is het voorzien van verscheiden gebouwen, die in het midden "van 't Fort een open vierkant laaten, hetwelk met boomen "beplant is: deze dienen ter wooningen voor een gedeelte van "'s Compagnies bedienden, waar onder dat van den Commandeur "uitmunt, zijnde nu onlangs sierlijk herbouwd, en met ruime "vertrekken rijkelijk voorzien: een kamer daar van wordt tot "een kerk gebruikt; de andere gebouwen dienen tot Barakken "voor de soldaaten, Pakhuizen, enz:... Veeltijds een aanmer-"kelijk getal [van de bezetting] ziek ligt, nadien men het "hier voor nog ongezonder rekent dan op Batavia."

van Breugel gaf in 1787 de volgende beschrijving van het fort: "het binnenste van het fortres is bebouwd met alle de "noodige gebouwen voor de bezetting, waaronder het comman-"dement in fraaijheid uijtsteekt, zijnde de kerk, wapenkamer, "secretarij, 's Comp[s]. winkel en 't negotie comptoirtje met het-"zelve onder een dak aan de noordzijde gebouwd.

"Tegen over staan 's Comp[s]. ruijme pakhuijzen, welke eij-"gentlijk tot berging der peeper gebouwd waaren, dog nooijt "anders als voor den ommeslag gediend hebben, beneevens het "kruijthuijs, slaavequartier, en scherp gat, op dezelve reij.

"De poort intreedende vind men regts en links de wagten,

([1]) van Breugel schrijft in 1787 van 56 kanonnen, "dewelke alle in goede "staat zijn, van 3 tot 18 ℔ bals schietende en daaronder 8 metaalen."

„kuijpers-winkel, de boeijen, en nog een kleijn pakhuijs, waar-„booven het hospitaal gebouwd is, zijnde booven de poort „twee vertrekken voor de ondermeesters.

„Teegen over staan seeven gequalificeerdens wooningen, beset „door den administrateur, secretaris, doctor en drie officieren, „beneevens het soldij-comptoir.

„In het midden blijft er een plein over, met hoog stam-„mige boomen beplant. De bolwerken zijn alle vier bebouwd „met wagten voor het guarnizoen.

„Buijten het fortres, aan de westzijde, is een gebouw aan „hetzelve door een dikke muur (waarin de waaterpoort het „midden beslaat) vastgemetseld tot aan de kant der rivier ([1]).

„Het zelve diend van boven tot een logement voor de „zeevaarenden, en van onder tot een equipagie-pakhuis. Het „is in den jaare 1779 nieuw opgebouwd."

In 1802 inspecteerde van IJsseldijk het fort Speelwijk „met „dies gebouwen ende daarom liggende wallen, dewelke men „in het algemeen bevond in een vrij bouwvalligen en juist „niet zeer zindelijken staat te zijn; doch het hospitaal daar „en tegen in een zeer goede order."

Ik heb niet mogen ontdekken, wanneer dit fort door de Nederlanders verlaten is, maar waarschijnlijk heeft zulks plaats gehad ten tijde van den Maarschalk Daendels.

Belangrijke ruïnen zijn daarvan nog overig, evenals van de Nederlandsche graven, welke aan de oostzijde van het fort liggen.

„Ter naauwernood", schreef Brumund in 1841, „konden „wij doordringen tot de gedenkteekenen der alhier overledene „kommandeurs. Die kolossale monumenten, waarvan er een „naauwelijks een halve eeuw oud is, door omhakkingen sedert „eenigen tijd weder zigtbaar geworden, dragen reeds op vele „plaatsen de sporen van de vernielende tanden des tijds; an-„deren zijn nog in goeden staat."

([1]) Deze „dikke muur" is waarschijnlijk het door de Bruin bedoelde overblijfsel van den ouden stads-muur.

Behalve het fort Speelwijk hielden de Nederlanders gedurende de 18e eeuw nog eene kleine, nagenoeg vierkante, steenen redoute, Karang-hantoe geheeten, bezet, welke redoute den uitgang van de oude stads-gracht, beoosten de rivier-monding, bestreek. Cornelis de Bruin is de eerste, die van deze, met 10 stukken gewapende versterking gewag maakt, zoodat zij tusschen 1682 of 1683 en 1706 opgerigt moet zijn, tenzij men ook haar voor een eenigzins vervormd overblijfsel van den ouden stadsmuur moet houden, hetgeen, wat hare ligging en omvang betreft, niet onwaarschijnlijk is. Hesse zag in Maart 1683 op een punt of bolwerk van dien muur, eveneens Karang-hantoe geheeten, een prachtig kanon, waarschijnlijk „'t „groote stuk", waarvan hierboven sprake was en hetzelfde kanon, hetgeen thans nog op die plek bewaard wordt (1).

Uit de platte-grond-teekening bij Heijdt blijkt, dat de redoute Karang-hantoe zeer klein is geweest en onder het bevel van een sergeant stond, wiens woning aan de zeezijde van dat fortje was gelegen.

Over het derde punt, hetgeen de Nederlanders na 1682 in de stad Bantam bezet hielden, spreken wij straks.

van Breugel berigt, dat in 1787 nog de fundamenten van de oude verdedigings-werken der stad te zien waren.

Nopens den vorm en inrigting der huizen binnen Bantam op het einde der 16e eeuw vindt men in de Eerste Schipvaerd het volgende aangeteekend: „de huijsen staen meest onder de „Cocos-Boomen, daer de gheheele stadt vol van geplant is. „Sijn al van stroo ende riet ghemaeckt, rustende op 4. 8. ofte „10. pilaren van hout, seer fraij ghesneden: boven zijnse met „palmbladeren gedeckt, ende onder, om de koelte te genieten, „heel open: want het daer nimmermeer koud en is, dan heb-

(1) Dit stuk, lang 18½ Rhijnl. voeten en wijd 12 duim, is bedekt met Arabische inscriptiën. Het wordt met afgodischen eerbied behandeld en allerlei wonderlijke dingen worden daaromtrent verteld.

„ben wel gordinen waer mede sij de selve 's nachts rond-„om toe schuijven. Daer en zijn noch kamers, noch sol-„ders boven om ijet op te leggen, dan hebben alleenlijck „een steenen pack-huijs van een stagie hoog, sonder vensters, „ende met een stroijen dack over-troçken: hier in bewaren sij „alle hare goederen. Als het brandt is ('t welcke dickmael ge-„schiedt) overleggen sij dese packhuijsen met dicke boomen, „ende daer op veel sands gestroijt, op dat het niet door en „brande ([1]). De af-schutselen van hare beneden-kamers ofte ver-„trecken zijn panneelen gemaeckt van dicke rieten (Bambus „genoemt) die sij klieven in platte latten, soo dat sij seer „lichtelijck ende met kleijne kosten hare huijsen op maken."

Hoe zeer Bantam, in weerwil van de Javaansche verovering, Soendaasch was gebleven, blijkt uit de bijzonderheid, dat de huizen er een weinig boven den beganen grond, op palen gebouwd waren, — een gebruik, dat nog heden echt Soendaasch is en de Javaan niet kent.

Wat met „gordinen", welke 's nachts toegeschoven werden, bedoeld is, komt mij niet regt duidelijk voor. Aan kreh's kan niet gedacht worden, want deze worden wel opgehaald en neêrgelaten, maar niet toegeschoven; en werkelijke gordijnen vindt men, voor zoo verre ik weet, nergens op Java als afsluitingsmiddelen van huizen. Welligt is het gebruik van gordijnen verouderd en in onbruik geraakt, evenals dat de boven omschreven pakhuizen, welke ook niet meer op Java gevonden worden.

Het fraaije snijwerk aan de palen schijnt op eene weelde en kunstvaardigheid te wijzen, welke thans op Java, speciaal in de Soenda-landen, zeldzaam zijn geworden.

Hesse vond eene eeuw later, in Maart 1683, de huizen te Bantam in een slechten staat, hetgeen niet te verwonderen

([1]) In eene Chinesche beschrijving van Oost-Java van 1416 komt, volgens de vertaling van Groeneveldt (p. 46), nopens deze pakhuizen voor: „in every house „they make a store-room of masonry, three or four feet high, for storing away „their goods, and they always sit on the top of this."

valt, wanneer men in aanmerking neemt, dat een jaar te voren nagenoeg geheel Bantam door brand was verwoest en de strijd tusschen den afgetreden en den nieuwen Sultan, binnen de muren van Bantam geleverd, die plaats onkenbaar gemaakt had. Eerder baart het verwondering, dat Hesse nog huizen binnen Bantam vond. Want lang moet het geduurd hebben, voordat Bantam zich eenigermate van dien ramp herstelde; en geheel heeft het zich daarvan nooit hersteld. Het gezag van den Sultan en de handel van Bantam waren geknakt; de bloeitijd van Bantam behoorde tot de geschiedenis; het verval van Bantam, dat natuurlijk op het voorkomen dier hoofdplaats invloed moet gehad hebben, was begonnen.

Volgens Valentijn waren de Bantamsche huizen in 1694 „met klei toegesmeerd, en met kalk bestreken", de meesten met atap, enkele met roode pannen gedekt, welk laatste ongetwijfeld een gevolg van Europeschen invloed was. Hij zag ook huizen van klapper-boomen gemaakt, uit welken, op Java ongewonen, bouwtrant men kan afleiden, hoe zeer Bantam door den brand van 1682 moet geleden hebben.

Heijdt vermeldt ter zake: „die Stadt Bantam.... hat we„gen ihrer schlechten Gebäuden, welche mehrentheils von „Bamboes-Rieth aufgeführet sind, kein sonderliches Ansehen. „Es sind zwar noch einige Gebäude in derselben, hin und der „zerstreuet, anzutreffen, so von denen Grossen des Landes er„bauet und denenselben zugehörig seijn sollen, welche sich „dann etwas besser, als die andere, praesentiren, und die man „auch auf der Reede oder dem Haven, wann man auf demsel„ben vor der Stadt vor Ancker lieget, sehen kan. Nicht „weniger sollen etliche derselben denen Holländern zuständig „seijn, die sich ebener massen etwas besser, als die gemeinen „Javanisch und Mallaijische Hütten praesentiren."

Stavorinus, over de huizen te Bantam schrijvende, voegt er in parenthesi bij: „zoo men hutten, van riet gevlochten, „met klei besmeerd, en met attap of bladeren gedekt, dus „noemen mag."

„De huijzen der Bantammers", schreef van Breugel in 1787, „zijn meest alle van bamboesen, eenige wijnige in houte ge„raamtens, en met atappen gedekt."

Uit dit alles blijkt genoegzaam, dat gedurende een paar eeuwen niet veel in den bouwtrant veranderd is en dat zelfs eene hedendaagsche, Soendasche woning niet misplaatst zoude zijn te midden der huizen van het Bantam der 17ᵉ of 18ᵉ eeuw.

De verblijven der voornamen waren natuurlijk ruimer en op grootscher schaal aangelegd dan die van den gewonen Bantammer, maar toch verre van luxueus. In de Eerste Schipvaerd komt de volgende, tamelijk onvoldoende, beschrijving van die verblijven voor: „in 't inkomen van de huijsen der „Edelluijden, ofte groote Heeren, vindt men vooreerst een „vier-kante plaetse, die sij Pacebâm noemen, hier in wordt „wacht ghehouden, ende oock audientie ofte ghehoor verleent „aen de gheene die sulcks versoecken, onder een hutte met riet „ofte Palmbladeren gedeckt. In een hoeck van de selve plaet„se hebben sij haer Mesquita, ofte Capelle, daer sij haer „ghebedt des middaeghs in doen, ende daer beneffens een Wa„ter - Put waer in sij haer wasschen. Dieper ingaende komt „men aen een deure met een naeuwe gangh, die veel winc„kelen ende hoecken heeft, waer in veele van hare slaven „woonen, tot haerder bescherminge, ende om 's nachts niet „overvallen te worden van hare vijanden, want sij niemandt „en vertrouwen, als die selve niet trouw en zijn."

De meeste dier woningen van aanzienlijken stonden langs twee der bovenbedoelde hoofd-wegen.

Valentijn schreef in 1694: „ik weet niet, dat ik een goed „huis (uitgenomen van den Kapitein der Chineezen, dat groot „is) in de gansche stad ontmoet heb", en de Bruijn vond in Julij 1706 de woning van den Rijksbestierder, Pangeran Poerba Negara, „bijzonder gemeen voor zoo groot een perso„naadje." „Sommige Rijksgrooten", zegt van Breugel, „heb„ben steenen gebouwen, gelijk de Rijksbestierder, Opperpries-

„ter, en eenige andere; dog de meeste behooren den Koning, „en worden hun alleen ter bewooning verleent."

Het voornaamste gebouw binnen Bantam was, gelijk te verwachten is, de dalem van den Vorst, staande aan de zuidzijde van de groote aloen-aloen of paseban.

Nopens dit vorstelijke verblijf vindt men in het journaal van Steven Verhaghen op 14 Maart 1600 het volgende aangeteekend: „omtrent het Palleijs komende, bevonden 't selvighe „met lage, doch sinnelijcke huijsen betimmert, hebbende ter „beijder zijde des inganghs, twee wachthuijsen, wel met wa„penen, ende krijghsvolck versien, zijnde des Gouverneurs „slaven, die daer alle-der-handen hantwercken oeffenen (1).... „voorts gaende quamen aen een tweede ingangh, zijnde een „fraije, ende sinnelijcke uijtgesnedene Poorte, ende portael.... „tusschen beijde dese Poorten [is het] vast te beijder zijde „met slechte huijskens betimmert, daer des Gouverneurs sla„ven in woonden: Van waer op een groot pleijn quamen, „zijnde des Gouverneurs Mesquijt aldaer: Alwaer te slincker „handt noch een wachthuijs vonden staen, daer niet als Edel„luijdē de wacht hielden..... tusschen 't voornoemde wacht„huijs, ende den ingangh d Palleijs..... was noch een „fraij portael, niet min cierlijck als het voorgaende, dit zijn „sij door ghegaen, ende over een kleijn waterken ghepas„seert....... Daer een plaetse (rondt-omme open) vonden, „op pijlaren ghebouwt... . alhier zijn fraije matten neder „ghespreijdt, op welcken sij te samen zijn gheseten."

Bijzonder duidelijk en volledig is deze beschrijving van een gedeelte van het vorstelijke verblijf niet, maar zij is de eenige,

(1) Met „Gouverneur" bedoelden de Nederlanders in dien tijd den Rijksbestuurder, voogd van den minderjarigen vorst en schoonvader van den vorigen, bij Palembang gesneuvelden vorst. Soms noemen zij hem ook „Stadthouder, „Chepate, Cipatta of Chestate" (waarschijnlijk alle verbasteringen van Adipati). Om den juisten, inlandschen titel van dien voornamen Bantammer bekommerden zich die Nederlanders niet.

welke in oude reis-journalen voorkomt, en men kan er toch uit opmaken, dat de inrigting van dat verblijf ongeveer dezelfde moet geweest zijn als die van andere kraton's op Java. De gewone, twee- of drie-dubbelde omwalling heeft niet ontbroken; en de "plaetse (rondt-omme open), op pijlaren ghe-"bouwt," is kennelijk eene pendopo geweest. Hout en bamboe schijnen de materialen geweest te zijn, waarmede het vorstelijke verblijf was gebouwd, evenals de dalem van het Djakatrasche hoofd, omtrent welke zulks uitdrukkelijk wordt vermeld.

Stoelen en tafels waren omstreeks 1600 in de dalem van den Bantamschen vorst niet te vinden, want anders zoude men de Hollanders niet op den grond hebben laten zitten.

In 1596 stonden vóór die dalem op de aloen-aloen eenige stukken geschut, evenals nu nog te Soerakarta vóór de kraton van den Soesoehoenan, omtrent welk geschut de Eerste schipvaerd op 27 Junij 1596 vermeldt: "sij voor 't Hof vertoefden, "alwaer een metalen stuck gheschuts stondt, hebbende om-"trent twee spannen van de mondt vijf Granaten, elck soo groot "als een boone, met noch eenighe kleijne stucken, ende een "mortier."— Dat kanon met granaten, ter grootte van een boon, komt mij voor even onduidelijk beschreven te zijn als de inrigting van het vorstelijke verblijf. — Volgens de afbeelding van Bantam bij Valentijn stonden regts en links van den ingang van de dalem 14 kanonnen op rijën, welk geschut "in de "jongste belegering van Bantam" gebruikt was. Eene belegering van de stad Bantam in de eerste helft der 17e eeuw (het tijdperk, waarin de bewuste afbeelding vermoedelijk gemaakt is) is niet bekend, maar welligt is bedoeld de bloccade van Bantam in 1657 en 1658 (1).— Later wordt van dit geschut geene melding meer gemaakt, zoodat men mag aannemen, dat het van de aloen-aloen is verdwenen.

Op den 4den December 1605 werd de dalem grootendeels en

(1) Is deze gissing juist, dan wordt het vermoeden gewettigd, dat de afbeelding bij Valentijn en de teekening, welke in 's Rijks Archief bewaard wordt, identisch zijn.

op den 16^{den} Junij 1607 geheel door brand vernield, zooals blijkt uit het journaal van Paulus van Solt op genoemde data.

Wouter Schouten wist in 1661 omtrent de dalem niets meer te vertellen dan dat deze met allerlei hoog geboomte was versierd en „vol Playsantie" scheen te zijn.

Toen in 1680 Sultan Hadji, zeer tegen den zin van een groot deel zijner onderdanen, den troon van Bantam had bestegen, begreep hij in de eerste plaats zijn verblijf zoo sterk mogelijk te moeten maken om voor aanslagen zijner talrijke en magtige vijanden veilig te kunnen zijn.

Sedert ettelijke jaren bevond zich toenmaals te Bantam een wegens misdrijf van Batavia weggeloopen Nederlander, metselaar van beroep en tevens eenigermate in vestingbouw bedreven, wiens eigenlijke naam was Hendrik Laurenszoon van Steenwijk (Valentijn voegt er nog den naam Cardeel bij), doch die zich na zijn overgang tot het Mohamedanisme Orang kaja Wira Goena liet noemen.

Aan dezen droeg Sultan Hadji de versterking van zijne dalem op, welk veel beteekenend werk binnen twee jaren (1680 en 1681) voltooid was ([1]).

Of de vernieuwing van het inwendige van de dalem ook behoorde tot de taak, welke Wira Goena, alias Hendrik Laurensz aanvaardde, blijkt niet, maar is wel waarschijnlijk.

In deze, in een fort veranderde dalem hebben de Bantamsche Sultan's sedert tot in het jaar 1808 gewoond. De Nederlanders gaven aan dat fort den naam: „de diamant" (Kota intan), de inlanders dien van Soeroesoean, naar den naam van het eerste Javaansche hoofd, dat gezegd wordt Bantam bestuurd te hebben. Valentijn beweert, dat de naam Soeroesoean door Sultan Ageng op raad van een priester aan de geheele stad Bantam is gegeven en dat zijn zoon Sultan Hadji, in of omstreeks 1683, het gebruik van dien naam bij gong-slag heeft doen verbieden. Latere schrijvers kennen echter dien naam

([1]) N. de Graaff, bl. 184.

ook en bij van Breugel komt deze nog in 1787 als de gewone, inlandsche benaming van de dalem voor. (Zie ook Biang-lala, t. a. p.)

Volgens de platte-grond-teekening bij Heijdt (op zeer kleine schaal) was deze dalem een langwerpig vierkant met puntige bolwerken aan de vier hoeken en eene halve-maan of rondeel in het midden van elk der langste zijden. De dalem was volgens die teekening ruim 40 Rijnlandsche roeden lang en bijna 20 breed. Doch ook buiten de omwalling stonden volgens die teekening vele, tot de dalem behoorende gebouwen, zoodat de ware grootte van dit vorstelijk verblijf moeijelijk is op te geven.

Bogaert deelt mede, dat de muren van de Diamant van zware steenen waren opgebouwd en Frikius schrijft van „seer „stercke Mueren, alle met Aerde opgevoert"; wijders zegt hij, dat de dalem was omgeven van „seer breede Canalen en dub„bele grachten, over welcke optreckbruggen gingen."

Op de teekening bij Heijdt omgeeft slechts ééne, breede gracht de dalem op tamelijk grooten afstand van den buitenmuur en vormt de Bantam-rivier het oostelijke gedeelte van die gracht, welke met steenen muren beschoeid was.

Veel metalen en ijzeren geschut, door Engelschen en Deenen aangebragt, lag op den muur of wal in batterij.

Inwendig was ten tijde van Bogaert (1702) het vorstelijke paleis prachtig op Oostersche wijze gebouwd en door vele sieraden, „eertijds dien lande ongewoon," uitmuntende. De Sultan hield daar een „overdadig" hof.

de Bruin bezag onder geleide van den Sultan een groot deel van de dalem, maar deelt daaromtrent niet veel bijzonderheden mede. De vertrekken waren zeer talrijk, maar meestal klein. Er waren ook boven-woningen. Hij schatte den omvang van de dalem op bijna een kwartier uur gaans.

Valentijn, die de dalem een „pragtig gebouw" noemt, had geene gelegenheid daarin toegelaten te worden, hetgeen wel te betreuren is, aangezien we anders stellig een groot aantal

bijzonderheden daaromtrent zouden kennen, welke we nu moeten missen. Hij vernam slechts, dat de dalem vele fraaije vertrekken bevatte, alle op Europesche wijze gemaakt en grootendeels op dezelfde wijze versierd en gemeubileerd.

De eenvoud der voorvaderlijke zeden was derhalve uit de Bantamsche dalem geweken. Ook daarin trachtte men den Europeaan in vele opzigten na te doen, welk nadoen thans zoo algemeen is geworden, dat op Java geene regents-woning meer wordt aangetroffen, welke niet de onmiskenbare bewijzen van Europeschen invloed in grooten getale oplevert. Trouwens van een Europeschen, quasi Mahomedaanschen bouwmeester als Hendrik Lucaszen kan men moeijelijk een ander resultaat verwachten; en Sultan Hadji, die met alle middelen de Nederlanders te vriend moest houden, liet hem natuurlijk in deze vrij, hoezeer hij daardoor zijne populariteit bij zijne onderdanen niet bevorderde ([1]).

Aan den ingang van de dalem bevond zich eene talrijke Europesche wacht, onder bevel van een officier, — zooals het heette, ter eere van den Sultan, maar inderdaad met het doel om dag en nacht scherp toe te zien, wie en wat de dalem in- en uit-ging. De kommandant van die wacht woonde bij dien ingang op gebrekkige wijze. Althans Valentijn getuigt van zijne woning: „ik vond die geweldig bekrompen, en bij „na niet bequaam om 'er in te woonen, ik laat staan, om 'er „een mensch van fatzoen te ontfangen." — Voor militairen werd in den Compagnie's tijd niet te best gezorgd; en zoo moest ook deze officier zich behelpen, evenals zoo velen zijner collega's. In 1787 woonden de Europesche militairen, die de dalem bewaakten, rondom de bolwerken en bij de poort.

De meest gedetailleerde beschrijving van de dalem komt bij Stavorinus voor, die echter dat vorstelijke verblijf zag, toen het reeds, evenals geheel Bantam, in verval was geraakt. Hij

---

([1]) Eene eeuw later waren Europesche meubelen, zooals stoelen, tafels, banken, spiegels, hang-lantaarns, enz., ook in de woningen der rijkeren binnen Bantam te vinden (v. Breugel).

schrijft daaromtrent: „het Koninglijk Paleis, dat aan de west-„zijde [*ten regte*, *de zuidzijde*] van de Paseëbaan staat, is ge-„bouwd binnen een Fortres, die den naam voert van de Dia-„mant; dit is een langwerpig vierkant, agthonderd en veertig „voeten lang, en bijna half zoo breed; het heeft vier geheele „Bolwerken op de hoeken, en verscheiden [*ten regte*, *twee*] Half-„ronden, die op de [*langste*] zijden uitsteeken. Ik telde er „zesenzestig stukken op, meest alle oud en zwaar geschut, „en voor het grootste gedeelte van metaal: sommige waren „met het wapen van Portugal versierd; doch de minste waren „bruikbaar. De laadgaten waren bij sommige zoo verloopen, „dat er gemakkelijk een theekopje in kon neêrgelaten worden. „Ook waren er eenige weinige met het wapen van Engeland „gemerkt, en vijf of zes metaalen, die door de Javaanen ge-„goten waren. Deze hadden twee zwaare ijzeren ringen aan den „tromp en loop, en twee aan de kamers, om het barsten te „beletten. De vier hoofdbastions strekken zich naar de vier „middel hoofdstreeken uit (1): de muuren zijn van harden „steen, ter hoogte van veertien of vijftien voeten opgehaald. „Alles wat tot reparatie van het Fort of artillerij behoort, „moet door den Koning bekostigd worden, wiens voorzaaten „het in het laatst der voorige eeuw hebben laaten bouwen.

„De Nederlandsche Maatschappij houdt er een bezetting, „bestaande in één kapitein, drie subalterne officiers, en honderd „dertig gemeene soldaten; in naam om 's konings persoon voor „alle aanslagen te behoeden; maar in de daad om er altoos „meester van te zijn, wanneer het haar behaagt . . . .

„Rondom loopt een natte gracht; doch deze zou bij den „aanval van een Europeeschen vijand weinig hinder veroorzaa-„ken, vermits dezelve ten eenemaal verloopen, en op veele „plaatsen genoegzaam droog is. Boven de poort is een steen „gemetzeld, waarop in het Hollandsch uitgehouwen staat: dat „het door eenen Hendrik Louwrents, van Steenwijk geboortig,

(1) De namen dier bastions waren, volgens Heijdt, oostelijke vlaggen-punt, zuid-, west- en noord-punt.

„gebouwd is....... Men ziet deze Fortres niet eerder dan „wanneer men er digt bij gekomen is, wegens de meenigte „Kocosboomen, daar de stad mede vervuld is, en die het ge- „zicht verhinderen; behalven van de zijde der Paseébaan, waar „het voor 't oog bloot ligt.

„Derwaards gaat men over een ophaalbrug, die over de „gracht ligt; zoodra men deze overgegaan is, ziet men ter reg- „terzijde eene groote loots, van boven met een dak in 't vier- „kant, van vooren en aan de zijden open, waar binnen de „Krooning van den Erfprins geschiedt (1). Aan de andere zijde „staan 's Konings stallingen, en koetshuizen, wel voorzien van „paarden, en eenige koetzen, welke hem van tijd tot tijd door „de Maatschappij, of derzelver Gouverneurs, geschonken zijn, „waar onder er zijn van een goeden ouderdom, en antiken „smaak; hier voor is eene houte loots gebouwd, waarin s' Ko- „nings Gomgomspel [*gamelan*]......

„Vervolgens komt men aan de poort van 't Fort, waar bij één „officier, en vierentwintig mannen nacht en dag de wacht „houden; hierbij staat een Corps de Garde, en omtrent twintig „voetstappen verder is het Paleis, dat den naam draagt van „*Dal'm*, 't geen in 't Maleits *het binnenste* beteekent (2). Dit „is geen enkel of regelmaatig gebouw, maar bestaat uit eene „meenigte saamgevoegde wooningen die genoegzaam de geheele „binnenruimte van het Fort beslaan. Uit het midden rijst „een vierkant gebouw op, dat met twee overhangende daken „boven elkanderen pronkt, hetwelk, wegens zijne hoogte, wel „drie mijlen verre in zee kan gezien worden: hetzelve is voor „het grootste gedeelte van gebakken steen opgehaald, en met „pannen gedekt; doch zonder dat er eenige orde in 't bouwen

(1) Heijdt teekent bij die loots aan: „Haus und Platz worin der König die „Holländ. Gesanden empfängt." Deze groote pendopo werd alzoo, gelijk natuurlijk is, tot verschillende doeleinden gebruikt.

(2) Heijdt noemt zulks „Talm" en verraadt daarmede zijn Zuid-Duitschen oorsprong.

„of plaatsing is waargenomen (¹). De muuren van 's Konings „Serrail zijn hooger opgetrokken dan de wallen van 't Fort, „om te beletten, dat men daarin zou neder zien. Niettegen„staande deze voorzorg, waren er echter eens twee liefhebbers „geweest, die ondernomen hadden dezelve te beklimmen, doch „ten kosten van hun leven." (²)

Stavorinus bragt een bezoek aan den Bantamschen Sultan, in het verhaal van welk bezoek nog de volgende bijzonderheden omtrent de inrigting van het vorstelijke verblijf voorkomen: „de ingang is gebouwd even als een gewelfde poort: die „waarschijnlijk weleer door de pleisterkalk wit, maar nu zwart „en morsig was: en daar dezelve meer gelijkenis met die van „een gevangenhuis dan Vorstelijk Paleis had, deed mij dit „een slecht denkbeeld van het binnenste vormen. Hier door „gegaan zijnde kwamen wij in eene groote zaal, op 't oog „vijfenvijftig of zestig voeten lang, en omtrent half zoo breed, „met eene vrij hooge verdieping even als een gewelf met hout„werk beschoten: de muuren waren gekalkt, doch zagen er „zeer morsig uit, en het was ligt te zien, dat er weinig de „hand aan gehouden wierd. De vloer was met vierkante roode „steenen, ruitsgewijze geplaveid: aan de noordzijde waren drie „vensters, en twee groote deuren om licht en lucht te schep„pen, uitzicht hebbende op de binnenste gebouwen van 't Hof, „die er ook niet zeer fraai uitzagen.

„De deur daar wij ingekomen waren, was aan het beneden „einde der zaal: aan het boveneinde, daar tegen over, was „eene andere, die toegang gaf tot de overige vertrekken. Hier „digt bij stond een rustbed met geel satijn bekleed; ook een „soort van ledikant met deuren, alles Chineesch verlakt. Wat „meer naar beneden stond een langwerpig vierkante tafel, waar „over een geel kleed met roode bloemen lag, en op dezelve „drie groote, uit zilver gedrevene, schotels met Siribladen,

(¹) Vermoedelijk is dit gebouw de „neue Wohnung", waarvan Heijdt melding maakt, „welche nicht hat aufgemessen werden mögen."

(²) „Geen man zal zig waagen daar [in de dalem] de nagt door te brengen, „want zoo hij ontdekt wierd, koste het hem wis het leven" (van Breugel).

„Areek en 't geen verder tot het bereiden van Pinang noodig „was. Tegen den muur waren twee penanttafeltjes met fraaije „marmeren bladen en daar tusschen nooten boomhouten stoelen, „naar de Europeesche wijze gemaakt."

Bij van Breugel vindt men het volgende omtrent het vorstelijke verblijf aangeteekend: „de gebouwen van den dalm „zijn nog met drie dubbelde muuren van den omtrek van het „fortres afgescheiden. Het binnenste derzelve te beschrijven „is onmogelijk, wijl den toegang tot dezelve verbooden is. „Dit is bekend, dat de vertrekken voor 's Konings vrouwen „en bijzitten irregulier in dat plein gebouwt zijn. In het mid„den zijn eenige baaden, waarvan het waater door de waater„leijding..... ververscht wordt."

De raad-extraordinair van Nederlandsch Indie, W. H. van IJsseldijk, maakte den 9^{den} September 1802 eene wandeling over de wallen van het vorstelijke verblijf, „dewelke men in „een aller bouvalligste staat en niet aanmerkelijks daar op vond, „als verscheidene zeer groote, edoch meest thans onbruikbaar „stukken Hollands en Engels geschut, onder anderen een, „in A°. 1596 gemaakt in den Haag, met het Enckhuijser „wapen voorzien....... het paleis, indien het zindelijker be„woond wierd, voor fraaij kan gehouden worden."

Tot de weinig doordachte bevelen, welke de Maarschalk Daendels met betrekking tot Bantam gaf, — tenzij men wil aannemen, dat hij opzettelijk oorlog met dat rijk verlangde, — behoort ook het bevel aan den Sultan om zijne dalem te verlaten en naar Anjer te verhuizen. De Sultan verzocht van het verplaatsen van zijn hof verschoond te worden, omdat hij de graven zijner voorzaten niet kon verlaten. Dit verzoek zoude hem waarschijnlijk niet veel geholpen hebben, toen twee dagen later (14 November 1808) de bekende moord op den Commandeur, Philip Pieter du Puy, in de dalem plaats had, welke moord Daendels zelven aan het hoofd eener belangrijke troepenmagt naar Bantam deed oprukken.

Het is overbodig hier in herinnering te brengen, alwat toen-

maals verder in Bantam gebeurde. Voor het thans beoogde doel is genoeg aan te teekenen, dat bij art. 21 van de instructie voor den nieuwen Sultan van Bantam werd bepaald:

„Om voor altoos een exempel van straffe te stellen over de „gepleegde moord, aan 's Lands eerste Ambtenaar en mindere „Dienaren, zal het Fort de Diamant, het welk door de Mi„litaire Magt is geforceerd en ingenomen, worden afgebroken „en gedemolieert."

Dat afbreken ging echter zoo gemakkelijk niet, als men zich van de Nederlandsche zijde zulks waarschijnlijk had voorgesteld. Want geen Bantammer wilde de schendende hand slaan aan het in zijn oog heilige verblijf zijner vorsten. Eerst nadat eenige, daartoe omgekochte priesters het voorbeeld hadden gegeven, gelukte de vernieling van de Bantamsche dalem. Volgens Brumund en van de Velde werd de dalem, waarvan thans geen spoor meer te vinden is, in 1832 afgebroken.

„Men verhaalt u veel", schrijft Brumund, „van hare groot„heid, van den eerbied, met welken ieder Bantammer, ook „de aanzienlijkste, dien te voet en met ongedekten hoofde voor„bijging; maar tot den grond afgebroken, ontdekt gij slechts „eene begroeide ruimte, waar boomen en struiken u den door„gang betwisten."

Evenals elke plaats van eenig aanbelang op Java had ook Bantam zijn aloen-aloen of paseban, — het politieke, maar niet het geodesische middelpunt van de stad. Dat plein lag natuurlijk vóór het vorstelijke verblijf en werd aan twee zijden door de rivier begrensd.

Als men eenige waarde kan hechten aan de afbeelding van Bantam, welke in de Eerste Schipvaerd voorkomt, dan is dit plein in later jaren belangrijk verkleind en van een onregelmatigen veelhoek nagenoeg driehoekig geworden.

Volgens die afbeelding stonden in 1597 op de aloen-aloen eenige groote boomen, — waarschijnlijk waringin-boomen, —

onder welke over dag, „als de meeste hitte der Sonne over is," regt gesproken en des nachts, bij helderen maneschijn, staatszaken behandeld werden. Dit laatste geschiedde onder een bepaalden boom in talrijke vergaderingen, waarbij 500 en meer personen tegenwoordig waren.

Aan de rivier-zijde van de aloen-aloen lagen op het drooge, onder afdaken, ettelijke oorlogs-praauwen, „eenighe Fusten, „ende groote Galeijen, doch konnen daer qualijck mede omme „gaen, ende staen dickmaels gheheel van malkanderen ghespleten, „alhoewel nochtans onder een groot dack bewaert." Deze afdaken komen ook nog voor op de afbeelding bij Valentijn, maar later is daarvan geene sprake meer. De vermoddering van de rivier maakte het toen onmogelijk vaartuigen van eenigen omvang zoo diep landwaarts in te brengen.

Van de rijen kanonnen op de aloen-aloen, vóór het vorstelijke verblijf, is reeds vroeger gewag gemaakt. Ook deze zijn na de verbouwing van de dalem in 1681 van daar verdwenen.

De afbeelding bij Valentijn wijst eene plek op de aloen-aloen aan, waar een oliphant van den Sultan onder een afdak logeerde. Later schijnen de Bantamsche Sultan's geene oliphanten onderhouden te hebben, althans niet op de aloen-aloen.

Nog ten tijde van de Bruin (1706) was de Sultan gewoon „op den laatsten dagh der weke" met zijne voornaamste onderdanen op de aloen-aloen senenan te houden.

Op de platte-grond-teekening bij Heijdt staan op de inmiddels driehoekig gewordene aloen-aloen eene woning voor den troonsopvolger, dwars over dit veld en regthoekig met betrekking tot de dalem, alsmede langs de rivier en langs de noordelijke gracht van de dalem ettelijke „Wacht häusser, worinn täglich „Music gemacht wird," derhalve gamelan-huizen op hooge palen. Een dier verheven zitplaatsen diende als *siti-ingil*, wanneer de Sultan het senenan bijwoonde.

Stavorinus vertelt omtrent de aloen-aloen niet veel meer dan het volgende: „in het midden van dit plein staat een

„groote Weringa-boom, die zijne takken aan alle kanten verre „uitspreidt, en een altoosduurende aangenaamen lommer geeft: „hier onder is een graf, bedekt met een groote blaauwe zark, „waar in het lijk van een der voorige koningen van Bantam „begraven ligt, en bij de Inwoonders als eene zeer heilige „plaats, in eere wordt gehouden. Aan eene andere zijde van „dezen boom staat een gebouw op palen, van tien of twaalf voe-„ten hoogte boven den grond; en van boven met een pannedak „gedekt; hetzelve is regt vierkant, en aan alle zijden open: „het dak wordt door een soort van pijlaaren onderstut; dit ge-„bouw wordt gebruikt tot een besnijdenis plaats voor 's Konings „kinderen, bij deze gelegenheid is het rijkelijk met kostelijke „kleederen, en tapijten behangen" ([1]).

van Breugel is in zijne beschrijving van de aloen-aloen nog korter en zegt slechts, dat daarop of daarbij verscheidene steenen woningen waren, welke tot Sultan's gebruik dienden, zooals het raadhuis of „paceban", het besnijdenis-huis, de boeijen, eenige pakhuizen, enz.

In 1808 had de maarschalk Daendels de stoutheid geheel alleen over de aloen-aloen te rijden, terwijl honderde, vijandig gezinde Bantammers hem aangaapten en, door zijne driestheid overbluft, hem niet het minste leed deden. Korten tijd daarna schoten Nederlandsche kanonnen de poort van de dalem open.

Wij gaan thans over tot het beschrijven, zoo goed als de beschikbare hulpmiddelen zulks toelaten, van de gebouwen, welke de aloen-aloen, nevens de dalem, omgaven.

De eerste plaats komt daaronder toe aan de thans nog aanwezige mesigit, welke reeds in de Eerste Schipvaerd voorkomt op dezelfde plek, waar zij nog gevonden wordt, en derhalve vermoedelijk even oud is, als de invoering van het Mohamedanisme in Bantam (omstreeks 1525 of 1530).

([1]) Volgens het journaal van den Engelschman, Edmond Scott, geschiedde in 1605 het besnijden der vorstelijke kinderen in de groote mesigit.

Zij wordt in die Schipvaerd „tamelijck groot" genoemd, maar overigens blijkt omtrent haar in dat werk niets.

Uit de weinig vertrouwbare afbeelding van Bantam bij Valentijn moet men afleiden, dat de groote moskee in de eerste helft der 17e eeuw was een hoog gebouw, omgeven door een ringmuur.

Wouter Schouten (1661) zegt van haar, dat zij op de gewone manier, torensgewijze, met eenige afdaken boven elkaâr, „onkostelijck, doch op een aensienelijcke wijse" was gebouwd. Hesse (1683) spreekt ook van „boven malkander staende „Daecken." Valentijn (1694) mogt de moskee niet binnengaan en vermeldt omtrent haar slechts, dat zij van hout was. Bogaert (1702) deelt mede, dat men langs een „vermakelijk" voorplein, aan alle kanten ommuurd, kwam bij de woningen der priesters van de groote moskee en eerst daarna bij de moskee zelve, welke, nagenoeg vierkant, met zware balken was opgebouwd en vijf, telkens kleiner wordende daken boven elkaar bezat. Ongeloovigen mogten haar niet betreden, maar in haar binnenste viel niets te zien, dan „sombere wanten, waar „langs een reeks van geringe banken staan, verzeld van een „onnozele predikstoel, die niemands aandacht waardig is."

Op de platte-grond-teekening bij Heijdt is niets van de moskee te vinden, waarschijnlijk omdat dit heilige gebouw niet door Europesche landmeters is opgemeten mogen worden. In de legenda staat alleen opgeteekend: „Eingang in des Kö„nigs Tempel und Begräbnûs-Platz", en in den tekst: „von „der Passee-Baan gehet man durch ein Thor nach des Königs „Tempel und Begräbnisz-Platz, welche beijde remarquable zu „betrachten seijn sollen. Es kommen aber sehr wenig Men„schen [Europäer] dahin, weilen die Javanen und Mallaijer „nicht gerne sehen, dasz man zu ihren Begräbnisz-Plätzen, wie „auch in ihre Tempel, gehet, aus Beijsorge, damit dieselbe „von andern Nationen nicht verunreiniget werden möchten." Opmerkelijk is, dat Heijdt de eerste en eenige schrijver uit vroegere tijden is, die van de vorstelijke begraafplaats gewag

maakt, hoezeer die graven reeds in de 16e eeuw gedeeltelijk bestonden en nog bestaan.

Stavorinus (1769) schrijft: „de Moské of Tempel is aan het „einde van een klein vermaakelijk plein gebouwd; zij is aan „beide zijden met een hoogen muur omzet en genoegzaam „vierkant: het dak loopt torens gewijs op, en heeft vijf daken „boven malkander, die allengskens kleiner worden, en eindelijk „spits oploopen, waar van het onderste zich verre over de „muuren van den Tempel uitstrekt....... Geen Christen of „Heiden mag, op straffe des doods, binnen dezen Tempel tree- „den; ook is er, zoo mij gezegd werd, weinig in te zien, uit- „genomen een partij banken, en een Predikstoel, daar de Ko- „ning somwijlen als Priester zelve den Dienst verricht."

Bij art. 23 van de boven reeds vermelde instructie van 27 November 1808 voor den Sultan van Bantam is bepaald: „den „Tempel en de Graven van de Bantamsche Vorsten zullen „blijven ter plaatse waar die zijn, en den Sulthan en zijne „Familie de permissie behouden als voorheen daar den Gods- „dienst te verrigten en hunne Lijken te begraven."

Jaarlijks verleent de Regering eene zekere som voor het onderhoud van deze oude mesigit, welke nog altijd, als de grootste en beroemdste in geheel Bantam, van verre wordt bezocht.

Eene afbeelding van dit gebouw, zooals het zich thans vertoont, is te vinden in het prachtwerk van van de Velde, plaat 13. Deze deelt daarbij mede, dat in de mesigit niets te zien is dan zware balken en standers, welke tot het verband van het geheel behooren en vrij zonderling alle in eenen schuinschen stand zijn geplaatst.

Regts van de mesigit, in een tuin, onder kambodja-boomen, zijn de heilige Sultans-graven, — lage, langwerpig vierkante, steenen beddingen, waarvan sommige met ouderwetsche ornamenten en met de spreuk in Arabische karakters: „in den „naam van God, den Barmhartige, den Ontfermer: eere zij „God" versierd zijn. De meeste graven zijn voorzien van

afdakjes en van wit-katoenen schutsels. Reukwerk en bloemen ontbreken daarop nooit.

Volgens Brumund benemen de met roode pannen gedekte daken der mesigit daaraan al het eerwaardige van eenen tempel en beantwoordt het inwendige geenzins aan de verwachting. Slechts het graf van den eersten stichter der Mahomedaansche godsdienst, gelijk de cicerone van Brumund zeide, scheen in 1841 nog in eere te worden gehouden; de anderen lagen beschadigd, ingestort en overgroeid dooreen. De priester, die aan Brumund voorging, kon zelfs de namen der meest beroemde, die daar begraven liggen, niet meer noemen.

Aan de oost-zijde van de aloen-aloen stond volgens de Eerste Schipvaerd in 1596 „het Wapen-huijs, daer alle ghereedschap „tot der oorloghen dienstelijck in bewaert wordt", maar op de afbeelding van Bantam, welke bij dit journaal behoort, is geen spoor van dat „Wapen-huijs" te vinden; evenmin op de afbeelding bij Valentijn.

Wouter Schouten deelt mede, dat in 1661 een „Magasijn „of Wapen-huijs" zich bevond in een hoogen toren, digt bij het vorstelijke verblijf, in één der „wijde" straten. Eveneens maakt Elias Hesse in 1683 gewag van een hoogen toren bij de dalem, „waer in, even als in een Ammunitie huijs, de „Javaansche wapenen in bewaeringh leggen." Valentijn zag in 1694 „in de straat, waar mede men regt uit na 's Konings „hof gaat,.... vooraan, digt bij Speelwijk, ter linkerhand, „een hooge steene muragie, waar in ook een steene Toren was, „die men van verre in zee al ontdekt."

Later is van een arsenaal geene sprake meer en noch Bogaert, noch de Bruin en Heijdt geven eenig blijk van te Bantam een toren gezien te hebben. Eerst Stavorinus maakt melding van den toren, welke thans nog vóór de groote moskee te Bantam gevonden wordt.

Het is vreemd, dat men te Bantam een toren als arsenaal gebruikt heeft; want ongeschikter gebouw voor dergelijk doel is zeker moeijelijk te bedenken. Maar over dit bezwaar valt nog heen te stappen: onbegrijpelijker is, hoe een toren verdwijnt om later weder te verrijzen.

Geen ander middel om dit raadsel op te lossen weet ik te bedenken dan door aan te nemen, dat de toren van Schouten, Hesse en Valentijn na 1694 is afgebroken en vóór 1769 op eene andere plaats is herbouwd. Want de plaatsbepaling bij Schouten („in één der wijde straten") past volstrekt niet op de plek, waar in 1769 de toren stond en nog staat.

Zeer teregt merkt Stavorinus op, dat het, volgens hem, hooge, doch smalle torentje dient, evenals de Minarets in Turkijë, om de tijden des gebeds uit te roepen. van Breugel zegt, dat de „ouderwetse tooren" ongeveer 200 voet hoog is, zoodat, indien zijne hoogte-meting juist is, de benaming „torentje" daarop weinig past. Brumund schat de hoogte van den toren op 100 voet en vermeldt speciaal de buitengewoon dikke muren daarvan, waartusschen men zich langs een wenteltrap tot op den omgang naar boven kan dringen. Hetzelfde deelt ook van de Velde mede.

Reeds in de Eerste Schipvaerd wordt melding gemaakt van een zeer grooten trom of bedoeg, maar de plaats, waar deze bedoeg zich in 1596 bevond, wordt niet naauwkeurig opgegeven. Als die bedoeg „geroert" werd, „'t welck niet en geschiedt dan alsser eenige tochten oft aenslagen op handen zijn, „konnen sij in korten tijdt over de thien duijsent man bij den „anderen krijghen: overmits de selve trommel wonder verre „gehoort wort."

Schouten zag in 1661 die bedoeg in het arsenaal en getuigt, dat het geluid dier bedoeg, „daer op gebonst zijnde, tot eenige „mijlen door het Gebercht" doordrong.

Volgens Hesse was die bedoeg „aght voeten hoogh."

Later wordt van dit monster-instrument geene melding meer gemaakt.

In 1596 stond vlak naast het vorstelijke verblijf de woning van den Rijksbestuurder. Ook vond men langs de aloen-aloen 's Vorsten paarden-stal en de gevangenis, welke laatste 's nachts door 50 man bewaakt werd.

De woning van den Rijksbestuurder is volgens de afbeelding bij Valentijn geworden het verblijf van den troons-opvolger, totdat deze, na de verbouwing van de dalem in $168^0/_1$, eene woning, dwars over de aloen-aloen kreeg, — volgens Heijdt „ein grosses und langes Haus."

De Rijksbestuurder woonde blijkens Valentijn's prent gedurende de eerste helft der 17^e^ eeuw in het oostelijke deel der stad.

Op die prent staat aan de oost-zijde van de dalem de woning van „'s Konings [peper-]wegers," — voorzeker belangrijke ambtenaren binnen Bantam, waar peper steeds het voornaamste handels-artikel was en alle handel in dat artikel allengs monopolie van den Vorst werd. Stavorinus vermeldt, dat in 1769, toen hij zijne lading peper te Bantam zoude innemen, 8 of 9 Ngabehi's bij het afwegen daarvan tegenwoordig waren.

Reeds ten tijde van Houtman lag aan de noordzijde van de aloen-aloen een brug over de rivier, welke brug volgens Valentijn de keten-brug werd genoemd. de Bruin zegt van haar, dat zij groot en van steen gebouwd was. Heijdt noemt haar eene „steinerne Brücke, so mit einer doppelten Aufzug-„Brücke und Ketting versehen."

Overigens was het waterrijke Bantam niet rijk aan bruggen. Bekend zijn nog eene steenen ophaal-brug bij Karang-hantoe (noord-oostelijke punt van de stad) en twee dito bruggen vóór het fort Speelwijk en vóór de dalem; maar behalve de genoemde schijnt Bantam geene bruggen bezeten te hebben, hoezeer daaraan wel behoefte moet bestaan hebben. Bij gebrek

aan beter doorwaadde men er de ondiepe vaarwateren of liet zich in een praauwtje overzetten. Des avonds werden, volgens de Eerste Schipvaerd, „alle de passagie Barcxkens op-geslooten „ende verleijt, so datter 's nachts niemandt door de stadt en „kan gaen". Dit was een policie-maatregel.

Zoowel de oudste als de jongste berigten omtrent Bantam maken gewag van drie dagelijksche pasar's; t. w. eene pasar buiten de stad bij Karang-hantoe, eene pasar op de aloen-aloen en eene pasar in de Chinesche kamp, zoodat die pasar's waarschijnlijk meer dan twee eeuwen achtereen gehouden zijn.

Wat in de Eerste Schipvaerd omtrent die pasar's vermeld staat, komt mij belangrijk genoeg voor om zulks hier in te lasschen:

„Tot Bantam (soo gheseijdt is) wordt alle daghe op drie „plaetsen merckt gehouden: De eerste en grootste plaetse „daer toe gheschickt, leijdt aen de oostzijde van de Stadt, „alwaer des morghens metten dage sich vinden laten veel koop-„luijden van allerleij Natien, als Portugesen, Arabiers, Turcken, „Chinesen, Quillijnen, Peguanen, Malaijen, Bengalen, Guza-„raten, Malabaren, Abexinen, ende van alle quartieren van „Indien, om haeren koophandel te drijven, welcke duijrt tot „den neghen uijre toe, ende dan vertreckt een ijegelijck daer „'t hem belieft. Komende voor aen de merckt, daer de [*lees:* een] groote Mesquita staet, met een palissade ofte staketsel „afgheheijmt, soo vind men daer sitten sommige vrouwen met „sacken, ende seker mate, die sij Gantan noemen, houdende „seer omtrent drie pont Pepers, Hollands ghewicht. Deze „koopen de boeren aldaer ter merckt komende haren Peper „af (¹), voor 8. oft 9. Caxas de mate, ofte Gantan, in welcken „handel sij wonderlijc wel geoeffent zijn. Daer staan oock

(¹) Peper was toenmaals nog geen monopolie, wat het eerst ongeveer eene eeuw later is geworden.

„Chinesen, die noch looser zijn, want siende de Landluijden „komen, gaen haer teghen, ende vraghen wat sij den heelen „hoop loven, bij haer hebbende een ghewicht als de vlasch-„koopers [in Nederland] ghebruijcken, ende een sacxken daer „sij de Peper in storten. Binnen 't staecketsel komende, vint „men over beijde zijden veel vrouwen, die Betelle, Arecca, „Water-meloenen, ende Vannanas [pisang] te koop hebben: „Volghen eenighe die koecken backen, ende al warm verkoopen. „Welcke ghepasseert zijnde, komt men op de plaetse daer men „aen de rechte hand allerleij wapenen verkoopt, als metale „Bassen [lila's], Crissen, ijsers tot spiessen, messen, ende „diergelijcke: Hier mede staen de mannen voor, als oock „met wit ende geel Sandelhout. Aen de slincker-hand ver-„koopt men Suijcker, Honigh, ende allerleij Confituren. Daer „beneffens is de Boon-merckt, daer verkoopt men witte, swarte, „roode, geele, groene, ende grauwe boontgiens metter mate, „teghen drie hondert Caxas de Gantan. Dan komt de Ajuijn „ende Loock-merckt, daer men niet door en kan, ende hier „voor wandelen de koopluijden, die in 't gros allerleij lijnwaet „ende andere ware te koop hebben, ende geld op asseurance „oft versekeringhe van de uijtvarende schepen doen, 't welck „sij, als 't behouden reijse is, dobbel wederom krijghen, maer „'t schip blijvende, teffens quijt zijn. Men heeft alhier aen „de rechter-handt de Hoender-merckt, daer men oock Cabritos „oft jonghe Geijtgens, mitsgaders Eijnden, Duijven, Papegai-„jen ende andere voghels verkoopt. Hier scheijdt sich de wegh „in drien, een gaende nae de kramen der Chinesen, een nae „de Groen, ofte Warmoes-merckt, ende een nae de vleesch-„merckt. Gaende nae der Chinesen kramen, heeft men eerst „aen de rechter-handt eenighe Juweliers, Coracones [1] ende „Arabiers van Natie, die eenighe slechte Robijntjens te koop „hebben, oock Hijacinthen, Spinellen, Balaijsen, Granaten, „ende Robaijsen. Aen de slincker-handt heeft men de Ben-

[1] „De Persianen, die sij in Java Coracones noemen."

„gales ende andere, die met maelderije ende Kramerije omme-„gaen: Waer de Chinesen met een rij kramen achter teghen „aen staen, te koop hebbende Sticksijde van allerhande schoo-„ne coleuren, Sijde ende Damaste lakenen, Fluwelen, Satijnen, „Goutdraet, Goude lakenen, Porcelaijnen, ende voorts ontal-„licke fraijegheden hier te lang om verhalen, daer van twee „straeten over beijde zijden vol staen. De tweede wegh „gaende, heeft men de Bengales met hare Maelderij-kramen, „aen de rechter, ende de Lijnwaet-merckt van de Mans aen „de slincker zijde, waer aen volght de Lijnwaet-merckt van „de ghehoude [*sic*] vrouwen, binnen wiens roijen niemandt, „op groote boete, en magh in-gaen. Voorder heeft men aen „beijde zijden de fruijt ofte Warmoes-merkt, daer men veeler-„hande kruijden ende fruijten verkoopt bij ons meestendeel „onbekent. Dese merckt duert tot den eijnde der plaetsen „toe, ende in 't wederkeeren naer huijs toe komt men op de „Visch-merckt: Van daer voorts aen de slincker-handt heeft „men de Vleesch-merckt, daer veel fraije kramen met Ossen, „Harten, ende Buffels-vleesch te koop staen, eñ vervolgens „is de Specerij-merckt, daer veel vrouwen sitten, hebbende „hare kramen met aller-hande kruijeniers waren versien, als „Peper, Naghelen, Noten, Caneel, Foelie, etc Oock ver-„scheijden soo bekende als onbekende Drooghen. Daer nae volght „aen de rechter-handt de Rijs-merckt, Potte-merckt, ende „Sout-merckt: Aen de slincker, den Olij-merckt, ende Cocos-„merckt: Ende soo komt men weder lancx zijnen eersten wegh, „tot de plaetse, oft Beurse, daer de Koopluijden ende Scheeps-„Heeren wandelen.

„Desen merckt ghedaen sijnde, soo begint de tweede merckt „op den Pacebam, oft Koninex plaetse, daer allerleij lijftocht „ghevent, ende oock eenighe Peper door de Inwoonders ver-„kocht wordt aen de Chinesen: Dese duert tot 's middaghs „toe, ende somtijdts oock wel den heelen dagh door.

„Na den middagh wordt er een derde merckt ghehouden, „in 't quartier van de Chinesen, daer oock allerleij lijftocht

„verkocht wordt, ende dit duert alsoo den eenen dagh voor, „den anderen na, waer in de Chinesen haer seer neerstigh „gheneeren."

De vroege pasar werd waarschijnlijk buiten de stad gehouden, omdat voor haar binnen de muren der stad geene voldoende ruimte te vinden was. Zij beslaat, zoowel op de afbeelding van Bantam in de Eerste Schipvaerd, als op die bij Valentijn, eene groote plaats.

De pasar op de paseban of aloen-aloen, volgens van Breugel pasar-Toemenggoeng geheeten, werd gehouden op het noordelijkste gedeelte van de aloen-aloen, vlak bij de Keten-brug.

Wouter Schouten zegt, dat de pasars te Bantam steeds van koopers en verkoopers „krioelden." Daarentegen verklaart Valentijn: „indien 'er geen Chineezen, en hunne winkels in die „stad waren, zoo was zij een doods nest." „De pasers", schreef van Breugel in 1787, „vervallen van dag tot dag, en gelijken „niet meer na hetgeene zij geweest zijn."

Volgens eene Chinesche bron van 1618 waren Chinezen de eerste vreemdelingen, die Bantam met hunne schepen opzochten (Groeneveldt, notes etc. p. 57).

Ten tijde van Houtman woonden zij buiten de stads-muur, aan de west-zijde van de stad, — volgens de afbeelding van Bantam in de Eerste Schipvaerd, digt bij de monding der rivier.

De Chinesche kamp was toenmaals „met een vaste palissade „omvanghen teghen 't landt, ende met een moras ghesterckt, „alzoo dat het goed te houden zijn soude: teghen de Stadt „heeft het een groote afwateringhe."

Opmerkelijk voor den geest, welke de eerste Nederlanders, die Bantam bezochten, bezielde, volgt in de Eerste Schipvaerd op deze woorden: „soo men daer putten met soet water graven „konde, men souder lichtelijk ende met kleijne kost een sterc„ke vestinghe opwerpen, mits de muer van de Stadt teghen

„de selve plaetse, als oock lancx de strand afwerpende, ende „de steen ghebruijckende tot opmetsinghe van de selve ves- „tinghe. Ware wel te wenschen dat die van onser Natie hier „in de voorbate waren, eer de Portugesen daer in versien, want „men sulcx doende niet alleenlijck de specerijen van Java be- „komen soude, maer oock die van de Molucas, Amboijna, „Banda, Timor, Solor, ende meer andere quartieren."

Of de Bantamsche Vorst zoude goedvinden, dat men een gedeelte van den muur zijner hoofdplaats afbrak, dit kon de ruwe, Hollandsche zeelieden niet schelen. Het eenige bezwaar, dat zij tegen het plan kenden, was het gemis van drink- water.— Te Djakatra zouden zij later niet veel zachtzinniger te werk gaan.

Opmerkelijk zijn de boven aangehaalde woorden ook, omdat daarin de eerste sporen van het streven naar eene Nederland- sche vestiging op Java gevonden worden.

De Chinezen hadden in 1596 de fraaiste huizen, „dieder „in de Stadt souden moghen wesen." Hunne huizen waren grootendeels van steen, hoedanig huis de Nederlanders den 14den Julij 1596 betrokken om daarin hunne koopwaar uit te stallen.

Onder de Chinezen woonden ook de toenmaals te Bantam aanwezige Portugezen, nagenoeg alle agenten van den Kapitein van Malaka, van den Aartsbisschop van Goa en van andere, aanzienlijke Portugezen, die alzoo niet alleen ambtenaren, maar ook kooplieden waren. De moraliteit van het meerendeel dier agenten stond blijkens de staaltjes, welke daarvan in de Eerste Schipvaerd zijn opgeteekend, niet op een hoog standpunt.

Vergelijkt men de afbeelding van Bantam in de Eerste Schipvaerd met die bij Valentijn, dan komt men tot de con- clusie, dat in het begin der 17e eeuw de Chinesche kamp een goed eind binnenlands is verplaatst. Omstreeks Nov. 1610 zijn dan ook „meest alle de steenen huijzen van de Chinezen" op last van het bestuur afgebroken, — naar het schijnt, om een argument te hebben ten einde de Nederlanders te dwingen hunne steenen huizen te verlaten (de Jonge, III, 343).

Volgens de afbeelding bij Valentijn hebben ook de Engelschen zich aanvankelijk in de Chinesche kamp gevestigd, maar is later het door hen bezette terrein „door verloop meest met „Tabak en andere kruijden beplant:" het was „laag en sandig „land." Zij hebben daarop een plek uitgekozen, welke noordwaarts van hun vroeger verblijf, meer naar de monding van de rivier toe, lag en naar hen „'t Engelse Pleijn" genoemd werd. Zij hadden daar „verscheijde logien tot berging van „Scheeps-gereetschap, Provisie, etc., dog zijn soo wel d'een „als d'ander sonder eenige diffentie."

De Engelschen woonden waarschijnlijk hier tot in 1682, toen zij, te gelijk met de Franschen en Deenen, die zich te Bantam hadden gevestigd, door Sultan Hadji uit zijn gebied verdreven werden, omdat zij in den burgeroorlog de partij van zijnen vader en tegenstander, Sultan Ageng, hadden gekozen. De Nederlanders waren zeer gedienstig om hen en hunne goederen, tegen betaling der kosten, naar Batavia over te voeren. Sedert dien tijd hadden de Nederlanders het terrein binnen Bantam alleen in en was 't gedaan met de onafhankelijkheid en den bloei van Bantam.

Nog in 1661 getuigde Wouter Schouten, dat de Engelschen te Bantam hadden „eene aansienelijcke Logie [Hesse noemt haar „een seer treflijck Comptoir"], gelijck als oock de onse; „doch trecken de Bantammers van de Britten, overmits die „daer sterker als de Nederlanders handelen, 't grootste gewin." De Chinesche kamp, waarin ook Portugezen, Nederlanders en Engelschen woonden, was volgens Schouten een weinig van de stad afgelegen en „achterwaerts door een afsnijdingh „van Palisaden, en een moerassige Ruijghte beslooten, soo dat „de Javanen den Vreemdeling niet betrouwen; misschien om „dat sij selfs de ongetrouwste Natie des Aerdtbodems worden „bevonden." — De beschrijving van de Chinesche kamp bij Bogaert is volkomen dezelfde als die van Schouten, hoewel veertig jaren jonger. Maar weinige jaren daarna moet eene belangrijke wijziging in het verblijf der Chinezen te Bantam

gekomen zijn. Want in Julij 1706 vond Cornelis de Bruin Chinesche toko's en een groot Chineesch gebouw, woning van den kapitein der Chinezen, bij den pasar Karang-hantoe, derhalve aan de tegenovergestelde zijde van de stad, waar de Chinezen vroeger gewoond hadden. Hetzelfde blijkt ook uit de platte-grond-teekening bij Heijdt. Als echte kooplieden wilden zij natuurlijk liever zoo digt mogelijk bij de voornaamste markt van Bantam wonen, dan verre van die plek. Welligt hebben zij zich allengs bij de pasar Karang-hantoe weten te nestelen, gelijk thans nog Chinezen zich overal op Java trachten in te dringen, waar hunne negotie zulks wenschelijk maakt. Zij verlieten echter hunne primitieve kamp niet geheel, zooals blijkt uit van Breugel, die vermeldt, dat de Chinezen in 1787 bezaten „twee campongs of straaten, alwaar zij in „steenen huijzen hun verblijf houden: de eene is geleegen te „Carangantoe, de andere digt bij 's Compagnies Fortres langs „de Groote rivier."

Hun aantal verminderde gedurende de laatste helft der 18e eeuw gestadig, naar mate Bantam meer en meer verarmde en achteruitging. Omstreek 1780 vertrokken zij met geheele huisgezinnen. „Bij mijn tijd", schrijft van Breugel, „heb ik „nog Carangantoe door Chineesen bewoont gezien, daar nu „[1788] 4/5 der huijzen vervallen zijn ofte leedig staan. Het „getal hunner beliep in de jaaren 1779/80, zoo hier [Bantam] „als te Tanara, nog op 8 à 900 stuks, daar nu jaarlijks door „den opneem en betaaling van hun Hoofdgeld blijken kan, dat „er op die beide plaatsen nauwlijks 200 van die natie meer „overblijven, en de verloop van dat gering getal is nog sterk, „uijthoofde voor haar geen broodwinning hier is" ([1]).

Volgens denzelfden schrijver bestond op het laatst der vorige eeuw eene Arabische kamp digt bij Karang-hantoe, vlak

---

([1]) Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van N. I., nieuwe volgreeks, I, 125.

over de dalem van den Sultan, waarin zoowel bamboe, als steenen huizen gevonden werden. Geen ander maakt van die kamp gewag.

Het steenen huis, dat de Nederlanders, zooals boven reeds vermeld is, op den 14en Julij 1596 betrokken, was niet langer in hun bezit, dan de schepen van Houtman c. s. op de reede van Bantam vertoefden.

Eerst in 1599 bleven Nederlanders te Bantam achter, toen de schepen, waarmede zij gekomen waren, den terugtogt naar Nederland aanvaardden; en later zetten verschillende Nederlandsche vlootvoogden Nederlanders te Bantam aan wal om aldaar lading voor volgende schepen in gereedheid te brengen, zoodat in 1602 vier, concurrerende, Nederlandsche loges of winkels te Bantam aanwezig waren (de Jonge, II, 245).

Van veel beteekenis waren echter die loges niet, als bestaande uit ingehuurde, voor het doel minder geschikte, Chinesche woningen. Hierin kwam verbetering, toen op den 20sten Augustus 1603 aan de Nederlanders „een Erve van den Coning „wert vergunt om een steenen Huijs te bouwen, om haer Wa„ren ende Gelt daer inne te bergen, eñ voor brant ende die„ven te bevrijden, liggende int beste van de Stadt; bequaem „zijnde om bij gelegentheijt tot een Fort te maken, 't welc„ken die van Bantam wel bemerckten; dies haer int ooch „hadden, ende niet toelaten wilden, het soo sterck te timmeren, „alst wel gemeent was" (Journaal van Wijbrant van Waerwijck op genoemden datum).

De uitdrukking „liggende int beste van de Stadt" doet vermoeden, dat dit steenen huis niet in de Chinesche kamp is opgerigt; want die kamp lag buiten de stad. Te meer acht ik zulks waarschijnlijk, omdat Valentijn melding maakt van „een zeer donkere steene woning, met zeer groote ge„tralide vensters...... daar in men mij zeide, dat in vorige „tijden de Engelzen of wel andere Europische volken zouden huis

„gehouden hebben." Deze woning stond namelijk in het beste gedeelte van de stad, t. w. betrekkelijk digt bij de dalem van den Sultan, regt tegenover den vroeger vermelden toren. In de boven reeds aangehaalde, Chinesche bron van 1618 wordt echter vermeld, dat de roodharige barbaren (Engelschen of Nederlanders) een winkel hadden aan den oostelijken oever der groote rivier, de Franken (Portugezen) daarentegen aan den westelijken oever, hetgeen niet rijmt, noch met het berigt van Valentijn, noch met mijn zoo even geuit vermoeden.

Hoe zeer het in de plannen der Compagnie lag aan hare vestiging te Bantam uitbreiding te geven, blijkt uit het 28ste artikel van de instructie voor de kooplieden, enz. te Bantam van December 1603, waarbij bepaald is: „sal mede „onderstaen en daer op letten om in toecomende tijden eenige „huijsgezinnen en ambachtslieden uijt dese landen [scil. Nederland] aldaer [Bantam] te planten en [doen] wonen, tot „welcken eijnde daertoe dienen bequaeme plaetsen voorsien „ende licencie van den Coninck verkregen" (de Jonge, III, 208).

Hiervan kwam echter niets, dan dat twee groote, steenen pakhuizen door Chinezen voor de Nederlanders gebouwd werden (Journaal van W. van Waarwijck op 8 April 1604).

In Augustus 1610 werd de Nederlandsche loge in brand gestoken, zooals van Nederlandsche zijde beweerd wordt, op last van het Bantamsche bestuur; en nagenoeg gelijktijdig verklaarde een ex-opperhoofd dier loge aan de Heeren XVIIuen te Amsterdam, dat de loge te Bantam voor „een plaetse tot „de directie van de negotie" veel te klein was en vergunning tot vergrooting daarvan niet verkregen kon worden (de Jonge, III, 384).

Dit alles weerhield echter de Nederlanders niet te Bantam te blijven vertoeven. Bekend is o. a., hoe J. P. Coen in de jaren 1613—1618 dan eens te Bantam, dan weder te Djakatra resideerde.

Door de stichting van Batavia verviel voor de Nederlanders

grootendeels het belang van een vast verblijf binnen Bantam. Wel hadden zij van tijd tot tijd aldaar een kantoor, maar de vijandige verhouding tusschen Batavia en Bantam maakte, dat dit kantoor niet veel te beteekenen had en telkens opgebroken werd.

Eerst na 1682 bleven zij er voor goed gevestigd, toen zij niet meer als supplianten, maar als gebieders binnen Bantam optraden.

Hun verblijf was na dien tijd hoofdzakelijk het fort Speelwijk, maar ook op onbevestigde plekken binnen de stad schijnen allengs Nederlanders gewoond te hebben.

In den brief van de Indische Regering aan de Heeren XVII[nen] van 24 December 1655 leest men o. a.: „dewijl de „huijsvestinge, die wij tot Bantam hebben 't eenemael bouw„vallich ende niet langer bequaem en is om in te logeren, soo „hebben van den Sultan een ander bequamer plaets, daer voor „desen de Deenen gewoont hebben versocht ende in wederwil „van de Engelschen die 't selve geern belet hadden, vercregen, „dicht vooraan de boom gelegen." In gevolge art. 4 en 5 van het contract met Bantam van 10 Julij 1659 werd voor die plaats geen „grondt- ofte huijshuur" betaald en zou de Sultan „'t zijnen coste versorgen, dat deselve plaets ofte wo„ningh zoodanigh van buijten verseeckerdt worde, dat de re„sidenten daer veijligh in mogen woonen."

De loge, waarin de Nederlanders, ten gevolge van dit contract, van 1659 tot 1682 te Bantam vertoefden, stond vlak naast de Engelsche loge. Met vergunning van Sultan Ageng, „die geene gelegentheden liet doorslippen om de Nederlanders „moeijelijkheden en hoon aan te doen" (Bogaert, bladz. 157), hadden de Engelschen in een gemeenschappelijken muur niet alleen groote vensters gemaakt, maar ook een balcon, dat ongeveer vijf voeten over het Nederlandsche territoir hing, gebouwd, ten gevolge waarvan zij alles, wat in de Nederlandsche loge voorviel, konden zien en hooren. Naauwelijks was Sultan Hadji door de hulp der Nederlanders weder meester in zijne hoofdstad geworden, of hij liet met geweld die vensters digt maken en het balcon afbreken. Eveneens liet hij door

den bekenden, in zijnen dienst overgeganen Nederlander, Jacob le Roy, de Engelsche vlag van het huis van den Engelschen opperkoopman neerhalen, hetgeen op zeer ruwe wijze geschiedde. De Engelschen, die begrepen, dat voor hen geen heil in Bantam meer te vinden was, vertrokken spoedig daarop, door de Nederlanders geholpen, naar Batavia.

Op de platte-grond-teekening bij Heijdt (1739) staan twee blokken „Europeische Wohnungen" aan den linker oever der Tji-peuteuj, tegenover het fort Speelwijk, en niet verre van daar, zuidwaarts, mede langs de rivier, „Königs Pfeffer Pack-„Häusser."

Nopens de Europesche huizen buiten het fort schrijft van Breugel nog het volgende: „regt over de ophaalbrug [van het fort] is een kleine straat van 31 huijsen voor de Europeese „dienaaren en burgers, g' eindigt door een grooter gebouw, „waarvan het erf een tuijn van den administrateur is."

Hoe aangenaam het verblijf in die buurt moet geweest zijn, kan men afleiden uit de volgende woorden van denzelfden schrijver: „zo eene ongezonde en eenzame plaats als ons eta-„blissement tot Bantam is, moest op alle mogelijke wijze „voor 's Comp^s^. dienaren aangenaam gemaakt worden." — De Europesche begraafplaats was slechts 10 roeden van het fort Speelwijk verwijderd en bovendien lagen oost- en west-waarts van het etablissement talrijke vischvijvers.

In 1802 logeerde de Raad extra-ordinair van Ned. Indie, W. H. van IJsseldijk, in de woning van den opper-koopman, welke woning in het oostelijke deel van Bantam moet gestaan hebben. Want van daar naar het fort Speelwijk gaande, passeerde men de vorstelijke dalem. In dat deel van Bantam waren Nederlanders vroeger zulke zeldzaamheden, dat, toen Wouter Schouten in 1661 daar eene wandeling maakte, hij „veel bekijks van mannen en vrouwen" had.

Op het laatst van de vorige eeuw was de verstandhouding tusschen de Nederlanders en het gros der Bantamsche bevolking veel verbeterd in vergelijk met vroeger, maar toch niet,

zooals die eigenlijk had moeten zijn. Merkwaardig zijn hieromtrent de volgende woorden van v. Breugel: "zij zijn in het "gemeen den Europees geneegen en draagen de Compagnie in "haar hart meer eerbied als haar Vorst toe, maar dewijl deeze "zoo veel mogelijk alle verkeering van zijne onderdanen met "den Europeaan belet, zoo kan dat onderlinge vertrouwen, "dat door een gemeenzamen ommegang verkreegen word, nog "geen veld genoeg winnen."

"De Stad is ghedeelt," leest men in de Eerste Schipvaerd, "in verscheijden deelen oft wijcken, over elck van de welcke "een Edelman gestelt is, om de selve te bewaren, in tijdt "van oorloge, brand, ofte andersins. Elcke wijcke heeft sijn "besteck ende of-sluijtsel van den anderen verscheijden, oock "sijn eijgen trommel soo groot als een wijn-stuck van drie "pijpen: waer op sij met een Wevers-Boothamer (die daer aen "is hangende) slaen, als sij eenige onraed in de stadt vernemen, "oock 's morgens in den dageraed, 's middaeghs, ende 's avonts "met den doncker....... Op alle hoecken van der stadt "wordt scherpe wacht gehouden....... boven dien heeft elck "Edelman 10. oft 12. mannen des nachts voor sijn huijs wa"kende....... Wanneer brandt in de Stadt is ('t welck al "dickmaels te doen is) soo zijn de Vrouwen ghehouden dien "te slissen, ende dat sonder de hulpe der Mannen, die ter"wijlen alle te samen in haer gheweer staen, om plonderinghe "ende dieverije te verhinderen" (1).

De pager's, waarmede de kampongs binnen Bantam waren omgeven, veranderden in bepaalde versperringen, wanneer onlusten in de stad waren uitgebroken, zooals P. W. Verhoeven

---

(1) Den 4den Januarij 1675 woedde binnen Bantam een zoo hevige brand, dat ruim 2/3 gedeelte der huizen vernield werd (de Jonge, III, 129).

in Febr. 1609 ondervond; „was so verde gecomen dat elck „hare plaetse inde Stadt afghesneden eñ gesterckt hadden, ge-„noechsaam Oorloge tegens den anderen voerende."

Volgens Elias Hesse bestond in 1683 nog de oude indeeling der stad en werd elk kwartier bewaakt. Bogaert zag in 1702, dat de kampongs 's nachts met sluitboomen werden afgesloten; en Heijdt vermeldt zulks nog in 1739 omtrent de Chinesche kamp bij Karang-hantoe.

Nopens het zielental der bevolking van Bantam ontbreken alle opgaven. Eene volks-telling is waarschijnlijk nimmer binnen die stad gehouden, maar zelfs bij benadering heeft niemand zich aan het noemen van het cijfer der bevolking gewaagd.

In de Eerste Schipvaerd vindt men ter zake niet meer dan: „binnen de selve Stadt wel thien vrouweluijden te vinden zijn „teghen een mans persoon". Uit latere berigten is bekend, dat in den harem van den Vorst vele honderde vrouwen aanwezig waren. Ook bragt de polygamie der Bantammers vele vrouwen naar Bantam en verwijderde daarentegen de scheepvaart, althans tijdelijk, vele mannen van daar. Maar dat de verhouding tusschen de mannen en de vrouwen binnen Bantam als die van 1 tot 10 zoude geweest zijn, dit komt wel wat kras voor.

de Bruin maakt melding van veel inwoners. „Groote rijk-„dom van volk is 'er", schreef hij in 1706, „en daar onder „bijzonder veel kinders, zoodat het gewest schijnt bequaem „te wezen tot de voorttelinge." Wat hij aan den aard van de plaats toeschreef, zal wel andere oorzaken gehad hebben. Opmerkelijk is, dat de Raad extra-ordinair, van IJsseldijk, in 1802 juist het omgekeerde waarnam. Te Serang zijnde, trof hem „de abondantie van de aldaar wonende inlanders en onge-„meen veele kinderen, die men op Bantam zeer weinige ziet."

Terwijl nopens de bevolkings-statistiek van Bantam alle gegevens ontbreken, zijn omtrent den handel dier plaats eenige berigten beschikbaar, welke tot meer afdoende resultaten leiden.

Wanneer Bantam in de geschiedenis optreedt, verkeert de handel aldaar, — naar het schijnt, van nagenoeg alle kunstmatige banden ontslagen, — in een bloeijenden toestand.

Boven deelden wij reeds mede de beschrijving volgens de Eerste Schipvaerd van een Bantamsche pasar; in datzelfde werk vindt men nog omtrent den handel aldaar omstreeks 1596 het volgende aangeteekend: „hare handelinghe drijven sij op alle de „omlegghende Eijlanden, halende en brenghende verscheijden „goederen. Als van 't Eijlandt Macasser ende Sombaija brengen „sij Rijs, ... Van Balambuan komen veel Indiaensche „Noten, ofte Cocos....... Men brenght oock van daer veel „Olij van Cocos in groote potten. Van Joartan, Gerrici, „Pati, Juana ende andere plaetsen daer omtrent brenght men „schoon grof zout..... Vervoeren 't selve oock naer verscheij„den plaetsen in Sumatra, alwaer sij 't vermanghelen teghen „Lacca, Peper, Benjoin, Catoen, Schelpen van Schild-padden, „ende andere waren. Den Honigh, Was, ende Suijcker brenght „men tot Bantam van Jaccatra, Jappara, Cranaon, Timor, „Palimbaon, ende meer andere plaetsen. Daer komt oock me„nighte van ghedrooghde visch van Cravaon ende Banderma„chen. IJser brenght men in menighte van Crimata, gelegen „aen 't zuijd-west-eijnde van 't Eijlandt Borneo. Spiegel-harst „ofte Arpuijs van Banica, 't welck een hoogh Eijlandt is, ende „zijn Hoofd-stadt heeft van den selven name. Tin ende Loot „komter van Pera ende Guselan aen de kuste van Malacca „bij Cuda. Catoen, ende kleederen daer van ghemaeckt, uijt „Bali, Cambaija, ende andere daer omtrent ghelegene quar„tieren .... [De Chinezen] brenghen Porceleijnen soo „fijne als grove....... Brenghen oock seer schoone stickzijde „van veelerhande coleuren, als mede stuexkens zijde van 14. „oft 15. ellen, en veel andere waren. Koopen daer-en-teghen, „behalven den Peeper, alle de Lacca op, die van der Stadt

„Tolonbaon (daer sij overvloedelijck valt) ghebracht wordt, „oock den Anil die tot Anier in potten gemaeckt wordt, Sandel-hout, Noten-muscaten, Naghelen, Schelpen van Schild„padden, ende Oliphants tanden . . . . . [De Chinesche] schepen „komen jaerlijcx in Januario, acht oft tien sterck zijnde, tot „Bantam, ende laden elck omtrent 25 lasten . . . . De Per„sianen generen haer ghemeijnlijck met steenen ende medi„cijnen . . . . . . De Arabiers ende Peguanen drijven hare han„delinghe meest te water, halende en brenghende de koopman„schappen van d'een Stadt in d'ander, en veel Chinesche waren „opkoopende, waer teghen sij die van de andere omlegghende „Eijlanden mangelen. De Malaijos ende Quillines zijn Koopluijden „die geld op interest ende bomerij uijt gheven. De Guzarates, „overmidts sij arm zijn, worden meest tot bootsghesellen ghe„bruijckt, ende zijn de gheene die 't geld op bomerij nemen, „daer sij dickmael van een, twee ofte drie maecken."

Hoezeer geene cijfers den omvang van den boven omschreven handel verduidelijken, blijkt toch genoeg, dat omstreeks het begin der 17e eeuw de Bantamsche handel voor eene Oost-Aziatische plaats zeer belangrijk was. Eenige weinige stoomschepen van 1000 en meer tonnemaat, welke binnen twee- of drie etmalen lossen en laden, zouden waarschijnlijk in eene week alles weggevoerd hebben, wat Bantam toenmaals in een jaar aan handels-artikelen opleverde, maar „il faut juger les faits „d'après leur date."

Dat door handel binnen Bantam veel verdiend werd, blijkt o. a. uit het feit, dat Houtman aldaar een Chinees ontmoette, die ettelijke honderde slaven rijk was.

Kongsi's bestonden toenmaals onder de Chinezen evenzeer als nu te Batavia en elders.

Volgens de getuigenis van W. van Waarwijck werden in 1603 door Nederlanders en Engelschen meer dan 48,000 zakken of 259,200 Holl. ponden peper uitgevoerd.— In 1786 klaagde men, dat de handel te Bantam allertreurigst was geworden, hoewel de uitvoer van peper nog ruim 2,000,000

ponden bedroeg. Die uitvoer had echter van 1680—1780 jaarlijks gemiddeld 3,375,000 ponden bedragen ([1]).

Peper was en bleef het hoofd-onderwerp van den Bantamschen handel, totdat de cultuur van deze specerij in het begin dezer eeuw, ten gevolge van ondragelijken druk, zoo goed als geheel te gronde ging. Na 1683 bleef de handel in dit product uitsluitend in handen van de O. I. Compagnie en werd de Sultan de eenige leverancier van dit gewas. Deze verkocht de peper aan de Compagnie voor 15 Spaansche matten de bahra (375 ponden) na ze voor 7, 8 à 9 Spaansche matten de bahra van tusschen-personen (meestal aanzienlijke Bantammers) gekocht te hebben. Bovendien kortte hij, volgens eene oude usantie, 11% van de hem geleverde peper en wogen zijne bedienden de peper bij inkoop zoo slecht af, dat hij eigenlijk wel 20% en meer kortte. Bedoelde tusschen-personen kochten de peper van de bevolking voor ± 4 Spaansche matten de bahra, doch betaalden niet met geld, maar met kleedjes, opium, zout, aardewerk en dergelijke, welke zij zoo duur aanrekenden, dat de planter ten slotte nagenoeg niets voor zijn product bekwam. Inspectiën van de peper-cultuur, welke niet beter dan rooftogten waren, voltooiden wat aan dezen, land en volk bedervenden, handel nog ontbrak om dien op niets te doen uitloopen.

Tijdens het bestuur van Sultan Ageng (1651—1680) nam de Bantamsche handel nog een groote vlugt en bereikte welligt zijn toppunt, vooral doordien de Sultan zelf daarin aandeel nam; maar die bloei was van korten duur. Nevens Batavia kon Bantam niet blijven bestaan. Een van beide plaatsen moest te gronde gaan; en Batavia bleek ten laatste de magtigste te wezen.

([1]) Naar aanleiding van het berigt uit het jaar 1608 schrijft de Jonge, III, 21: „Europa schijnt destijds peper verslonden te hebben.”— In verband met den lateren uitvoer van peper uit Bantam is dat verslinden zoo erg niet geweest.

DE MENTAWEI-EILANDEN [1].

DOOR

H. A. MESS.

Als bij toeval kwam mij eenigen tijd geleden een inlandsche legende in handen, waarin ik o. a. met korte woorden vond gewag gemaakt van een in de nabuurschap van Sumatra's Westkust wonend volk, aangewezen als Mentawei-eilanders. Omtrent den vermoedelijken oorsprong van deze nog in halfwilden staat levende stammen is reeds veel gesproken in de laatste jaren; doch in geschriften geloof ik niet, dat buiten Horner en von Rosenberg iemand iets merkwaardigs over hen behandeld heeft. Met het oog op deze omstandigheden heb ik mij de moeite gegeven, om door onderzoekingen in oude inlandsche geschriften, en het inwinnen van informatiën bij eenigszins ingelichte Maleiers, zoo mogelijk meer bekend te worden met de vroegere volksbewegingen op Sumatra, in de hoop daardoor eenmaal den draad meester te zullen worden, die mij langzamerhand het vraagstuk zou kunnen doen oplossen: van waar de Mentawei-eilanden, van waar hun bevolking? — In de legende, waarvan ik zoo even gesproken heb, werd daaromtrent zeer weinig gezegd, doch ook dat weinige acht ik belangrijk genoeg om hier terloops aan te stippen; allicht toch opent het anderen den weg, die voor mij van dien kant halstarrig gesloten bleef.

---

(1) Zie ook over deze eilanden Deel I van dit tijdschrift bladz. 399.

Voor zoover mij bekend is, bestaat de reeks eilanden, die tusschen 1° 9' ZB. en 98° 30' OL. ter eener en tusschen 30° 40" ZB. en 101° OL. van Greenwich ter andere zijde besloten is, uit vier groote en zeventien kleinere eilanden, welke met den vasten wal van Sumatra's Westkust bijna evenwijdig loopende, daarvan gemiddeld ruim twintig mijlen verwijderd blijven.

Uit de verte gezien, hebben de Mentawei-eilanden het aanzien van zeer boschrijk te zijn, en het met een kijker gewapende oog ontdekt niets dan vlak terrein, hier en daar door niet zeer hooge heuvelreeksen bedekt. De stranden zijn over het algemeen laag en voorzien van veilige inhammen en baaien als ankerplaatsen, en ware het niet, dat de eilanden bijna zonder uitzondering omgeven zijn door zichtbaar loodrecht uit de zee opstekende klippen en koraalbanken, die nu en dan, afhankelijk van hoog of laag water, bedekt of zichtbaar zijn en waardoor in elk geval met laag water een gevaarlijke branding ontstaat, ik zou dan waarlijk niet aarzelen te verklaren, dat de Mentawei-archipel voor den toekomstigen handel van Sumatra's Westkust een zeer gunstige voorhaven zou kunnen opleveren.

Volgens de hierboven aangehaalde legende zouden de eilanden die thans den Mentawei-archipel uitmaken, hun oorsprong te danken hebben aan een zeegevecht, hetwelk aldaar eeuwen geleden zou hebben plaats gehad: „de talrijke zware en groote schepen, die daar op elkaêr gezonken zijn, vormden na verloop van eenige jaren sterke dammen, waartegen de met vruchtbare aarde bezwangerde golven schuimend uit elkander sloegen en alzoo den grond legden van de later zoo vruchtbare eilanden." Wat aangaat de Mentaweiërs zelve, daarvan wordt gezegd „dat zij afstammen van zekeren *Jambang Djaja*, radja van Soengei-Ngiang." — Waar dat rijk moet gezocht worden en of het op Sumatra dan wel ergens anders bestaat of wel bestaan heeft, daarvan spreekt mijn legende niet.

Evenwel wordt daaromtrent gewag gemaakt in een ander inlandsch handschrift, en zijn de daaruit geputte gegevens

juist, dan lag Soengei-Ngiang in het oostelijk deel van Sumatra, grenzende aan het Menangkerbausche rijk; doch aannemelijker komt het mij voor, dat, zoo er al ooit een Soengei-Ngiang bestaan heeft, daarmede bedoeld worden de gewesten thans begrepen in de bovenlanden van Djambi, bij den Maleier bekend onder den naam van Oeloe-Djambi.

Gezegde *Jambang Djaja* was een groot en beroemd vorst. Evenwel nam zulks niet weg, dat men hem een oogenblik voor dat hij met een schoonheid van groote beroemdheid in het huwelijk zou treden, zijn bruid met geweld ontvoerde. Dit waagstuk was ondernomen op last en ten gunste van den radja van Menangkerbau, door een zekeren Tjiendoer Mato, redenen waarom alle diplomatieke betrekkingen en onderling verkeer tusschen de beide rijken sedert lang waren afgebroken en de vijandschap — vroeger zich nu en dan openbarende in bloedige gevechten — zich ten slotte bepaalde tot een strikte afscheiding der beide volkstammen.

Om de afscheiding zooveel mogelijk te begunstigen, vaardigde deze *Jambang Djaja* een wet uit, waarbij aan alle Soengei-Ngiangers, zoowel vrouwen als mannen, onder bedreiging van zware straffen bevolen werd, zich de tanden in den mond te doen slijpen tot spits toeloopende punten in den vorm van driezijdige prisma's, eenige overeenkomst hebbende met de punten van een Zero. De geslepen tanden worden op den huidigen dag nog *„giegieq tadjam balat"* genoemd.

Minder geschikt voor een rustig en landbouwend leven dan de Menangkerbauër, gaf het volk van Soengei-Ngiang zich meer over aan een zwervend, ruw en rusteloos leven, zich voedende met de opbrengst van de jacht en de vischvangst; en de mij onderwerpelijk leidende legende doet het als een natuurlijk gevolg van dit nomadenleven voorkomen, dat het volk van Soengei-Ngiang met *Jambang Djaja* aan het hoofd, meer en meer naar de Westkust gedrongen is.

Op welke wijze dit volk de zee is overgestoken en hoe en wanneer het zich op de eilanden van den Mentawei-archipel gevestigd

heeft, is mij niet recht duidelijk gebleken; als onwederlegbaar wordt intusschen door mijn overlevering aangenomen, dat de volksstam van Soengei-Ngiang de Mentawei-eilanden bevolkt heeft.

Tot hier de legende, die derhalve niet veel bijzonders inhoudt, althans niets wat ons recht geeft een bepaalde meening te koesteren omtrent de afkomst der Mentaweiërs, evemin als wij er iets uit leeren opzichtens de zeden en gewoonten van den Mentaweiër.

Ook mijn overige nasporingen, sedert lang ter zake in het werk gesteld, bleven, behoudens eenige minder belangrijke aangelegenheden, meestal onbeloond. Wel kreeg ik hier en daar van Maleiers, die nu en dan om ruilhandel te drijven een tochtje naar den Mentawei-archipel maakten, eenige onbelangrijke mededeelingen betreffende de aldaar meest gewilde handels- en ruilartikelen enz., doch inlichtingen omtrent godsdienst, zeden en gewoonten bekwam ik nimmer, en alzoo zag ik langzamerhand de hoop vervliegen, om ooit iets meer te vernemen van dat menschenras, hetwelk volgens de algemeene opinie in onze onmiddelijke nabijheid in een zoo goed als woesten staat nog voortleeft.

Met een waar genoegen ontving ik dan ook het besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust dd. 23 Februari 1869 no. 93, waarbij mij de vereerende taak werd opgedragen, mij met een oorlogsbodem naar de Mentawei-eilanden op reis te begeven, ten einde een onderzoek in te stellen naar de oorzaak van eenige ernstige ongeregeldheden, die daar op twee verschillende plaatsen hadden plaats gehad, en naar aanleiding waarvan klachten van inlandsche en Chineesche kusthandelaren bij het Hoofd van Bestuur ter Sumatra's Westkust waren ingekomen.

De eenige moeilijkheid van belang, die zich nu voor mij opdeed, was mijn onbekendheid met de taal der Mentawei-eilanders. Niet anders dan door tusschenkomst van een tolk, op wiens goede trouw en juiste opvatting van hetgeen ik spreken zou, nog wel wat zou af te dingen vallen, tot een volkstam

te moeten spreken over bezwaren en klachten — zie, dat kwam mij als een bijna onoverkomelijke hinderpaal voor en deed mij wel eenigszins zwaarwichtig de kansen berekenen, in hoeverre ik slagen zou.

Met mijn tolk en een inlandschen schrijver scheepte ik mij in aan boord van Zr. Ms. stoomschip Borneo, kommandant luitenant ter zee 1e kl. Veltman, en kort nadat ik mij bij dezen officier voor de reis had ingericht en de kennis met de overige officieren was gemaakt, werd het anker gelicht en staken wij in zee.

De lezer verwachte hier geen wetenschappelijke beschrijving van den Mentawei-archipel; want hij zou zich in die verwachting zeer teleurgesteld vinden. Hij stelle zich tevreden met een even zwakke als beknopte bijdrage tot de kennis van natuurgenooten, die op slechts een twintigtal mijlen afstands van de kust van Sumatra verwijderd wonen en in den bijna oorspronkelijken natuurstaat voortleven. Als zoodanig wensch ik mijn schrijven beschouwd te hebben, overtuigd als ik ben dat elke geringe poging, ten goede der menschheid in het werk gesteld, ook eenmaal haar goede vruchten afwerpen zal.

Het dient hier opgemerkt te worden, dat de Mentawei-eilanden vóór 1864 niet rechtstreeks tot de Nederlandsche bezittingen behoord hebben; redenen van staatkundigen aard, niet onwaarschijnlijk in verband met de bedoelingen van Engeland ten opzichte van Sumatra, schijnen echter der Hooge Regeering aanleiding gegeven te hebben deze eilandengroep, bestaande uit Nias, de Batoe-eilanden, de Mentawei-eilanden en Engano onder onze heerschappij te brengen, hetwelk dan ook heeft plaats gehad bij G. B. van 10 Juli 1864 no. 14, Staatsblad no. 104.

Men heeft indertijd al bitter weinig beteekenis gehecht aan deze handeling der Regeering, ofschoon zij niet onbelangrijk was en in haar gevolgen zeker wel belangrijker kon worden. Immers werd daardoor de eerste grond gelegd voor een nadere aanraking met de handeldrijvende kustbevolking van

Sumatra niet alleen, maar ook met Europeanen, waardoor langzamerhand zou geïnfluenceerd kunnen worden op de nog onbeschaafde eilanders, tengevolge waarvan wij een wel is waar verplichte, doch niettemin gewichtige weldaad konden bewijzen aan den Mentaweiër en aldus aan onze roeping als beschaafde natie voldoen.

Reeds heeft de enkele daad, omvat door het zoo even genoemde besluit, meer nut gesticht dan iemand zou kunnen gelooven. Vroeger waren de Mentaweiërs zonder vorm van proces onderworpen aan de roof- en plunderzucht van een tal van inlandsche avonturiers, waaronder ook soms Europeanen schuilden, en niet zelden werden de strandbewoners door ter kuste landende kwaadwillige inlanders straffeloos geplunderd; want zeide men, die eilanden staan niet onder de rechtstreeksche bescherming van de Nederl. Indische regeering. Sedert de Regeering van deze eilanden heeft bezit genomen, zijn, behoudens eenige geschillen, die ten allen tijde in den slechts half door *vraag* en *aanbod* begrensden ruilhandel zullen plaats hebben, de rust en de orde wedergekeerd en zijn vooral Nias, de Batoe eilanden en Engano in welvaart en ontwikkeling toegenomen.

In den morgen van den 17sten Februari 1869 liet Z. M. stoomschip Borneo het anker vallen onder den van het wal eiland Pora of ook wel Si Kobon genaamd. Ofschoon ik mij had voorgesteld, dat de bevolking hier nog al schuchter zou zijn en bevreesd om met vreemdelingen te onderhandelen, zoo moest ik echter het tegendeel ondervinden. Het duurde althans niet zeer lang, of eenige sampans verlieten de kust en kwamen recht op de Borneo aan; het kwam mij zelfs voor dat bemanning dezer uitgeholde boomstammen onderling wedijverde, wie wel het eerst aan boord zou kunnen zijn.

Ik gaf inmiddels last aan den mij toegevoegden tolk om zich bij den valreep te plaatsen, ten einde de bezoekers, zoodra zij naderbij gekomen zouden zijn, te vragen naar het doel van hun komst. Op de vraag hun eindelijk gedaan, van waar

zij kwamen, gaven zij te kennen mannen te zijn van de in de nabijheid der kust gelegen kampong Si-Gitjiek en verzochten aan boord toegelaten te worden, hetgeen hun werd toegestaan.

Vrijmoedig bestegen zij de trapleer, posteerden zich in de nabijheid van den valreep en namen met blijkbare verwondering alles op wat binnen het bereik hunner oogen lag. Vooral het glinsterende ijzer en koper, hier en daar zichtbaar, scheen hun aandacht te trekken, doch ten top steeg zichtbaar hun verwondering bij het aanschouwen van het ijzerwerk der stoommachine, dat gedeeltelijk bovendeks zichtbaar was.

Zij verzochten vervolgens vergunning het geheele schip eens te mogen rondloopen, hetgeen hun eveneens werd toegestaan. Dat daarbij aan hun reeds ten top gestegen verwondering nog meer voedsel werd gegeven, laat zich gemakkelijk begrijpen. Toen zij eindelijk weêr op het achterschip terugkwamen, verklaarden zij dan ook eenparig aan den tolk, niets te kunnen begrijpen van alles wat zij zoo even gezien hadden. Men kon het die natuurmenschen aanzien, dat de gewrochten der beschaving en wetenschap op hen een magischen invloed uitoefenden; zij schenen mij toe zeer gespannen en zelfs een weinig schuw en vreesachtig geworden te zijn.

Nadat zij door onze houding, zoowel als door hetgeen ik hun door den tolk liet mededeelen, eenigszins op hun verhaal gekomen waren, nam mijn onderzoek een aanvang. Maar aangezien dit en hetgene ik daardoor te weten kwam, tot mijn ambtelijke zending behoort, van welk een en ander te zijner tijd aan de Regeering is verslag gedaan, ga ik hier de uitkomsten dezer ontmoeting met stilzwijgen voorbij.

Alleen zij hier in herinnering gebracht, dat de bevolking van Si-Gitjiek verdacht werd van medeplichtigheid aan moord en roof, gepleegd op de bemanning van kustschepen, die hier ten handel waren geweest, De Sumatra-Courant van 12 en 17 Februari 1869 had der Regeering mededeeling gedaan van deze gebeurtenissen, en in haar nummer van den 21sten d. a. v. was

weer het verhaal eener nieuwe aanranding van dien aard verschenen, geschreven door een der chefs van de toenmalige firma Boon, Intveld & Co. te Padang. Volgens de mededeelingen van dezen heer, die tevens president der Kamer van Koophandel en Nijverheid was, en zich voor Sumatra niet slechts in dit, maar ook in menig ander opzicht, verdienstelijk heeft gemaakt, kwam het toen gebeurde op het volgende neêr.

Een inlandsch vaartuig, bekend onder de benaming van „toop" was in 't laatst van Januari van Padang uitgezeild naar Poeloe Poggei. Het vaartuig was beladen met kramerijen, parangs, potten en pannen, gekleurd doek en eenige gewilde Maleische artikelen, ten einde daarvoor rotting en andere boschproducten van de Mentaweiers in te ruilen; het voer voor rekening van den sedert overleden Maleischen koopman Badoe Ata en had zekeren Sarie Radja tot djoeroemoedi. De toop had een lange reis, doch kwam eindelijk tusschen Si-Gitjiek en Salo-Aina, en dus vóór het eiland Pora ten anker. Reeds den volgenden dag nam de ruilhandel een aanvang.

Op een morgen omstreeks acht uren kwamen drie sampans van Salo-Aina, bemand met dertig personen langs zij van de toop. De djoeroemoedi, niet beter wetende dan dat die menschen kwamen om te handelen, liet hun eten en drinken geven, doch eensklaps, nadat zij 't een en ander gebruikt hadden, werden de djoeroebasa en vervolgens de djoeroemoedie aangegrepen en gebonden. De kok, dit ziende en denkende dat zij vermoord zouden worden, sprong over boord en hield zich bij het roer schuil; bij het wenden van het vaartuig kon hij de matrozen, die aan land waren om rotting te drogen, wenken om aan boord te komen, hetgeen zij dan ook dadelijk deden.

Op zij van de toop komende, beduidden de Mentaweiërs hun, dat zij eerst hun wapens, bestaande in pepatils en parangs, zouden overgeven, met bedreiging van anders vermoord te zullen worden. Zij gaven hun wapens over, daar zij slechts met hun achten waren en dus voor de overmacht moesten

zwichten. Zoodra zij toen aan boord kwamen, werden allen gegrepen en geboeid, en begonnen de Mentaweiërs te plunderen en te rooven, hun sampans met het gestolene ladende, waarna zij vertrokken, de opvarenden geboeid achterlatende.

Zoodra de kok, die zich nog steeds in zee bij het roer ophield, zag dat zij vertrokken waren, klom hij weder aan boord en ontdeed zijn makkers van hun banden. Zij gingen toen dadelijk aan wal, om hun achtergelaten rotting aan boord te brengen, waarna zij het anker lichtten en in zee staken, steeds in de veronderstelling verkeerende, dat de woeste bevolking zou terugkomen om hen te vermoorden. De geplunderde toop zette koers naar Padang en kwam aldaar den 20sten Februari aan.

Wanneer men van de westkust van Sumatra uit zijn blikken laat gaan over het voor het oog zich in een prachtig panorama ontwikkelend centraal gebergte, welks toppen zich duizenden voeten hoog in het luchtruim verliezen, dan ziet men zich als het ware verheven in den aanblik van zooveel schoons en meer dan ooit gevoelt men zich bezield met eerbied en ontzag voor den Schepper van dat alles. Wanneer men verder het waarnemende oog vestigt op de in de vlakten aaneengeschakelde eeuwenheugende wouden, welke allengs onder de voortdringende hervormende bijlslagen van een geregeld en krachtig Europeesch bestuur zijn herschapen in heerlijke landouwen die, behoudens de niet van gewicht ontbloote stormen door Sumatra in de jongst verloopen jaren beleefd, van zekere welvaart en zedelijke ontwikkeling van het inlandsche volk getuigen, dan maakt dat een zeer vreemd contrast met hetgeen men in staat is achter zich te zien op de Mentawei-eilanden. Slechts eenige, een weinig boven de oppervlakte der zee zich verheffende heuvelreien vertoonen zich hier en daar even boven het dicht en ondoordringbaar woud, waarmede de Mentawei-eilanden schijnen overdekt, en waarin zich natuurgenooten ophouden, afkomstig van denzelfden Maker als wij.

Moge ook voor de in die wouden levende menschen eenmaal de dageraad van beschaving en zedelijke ontwikkeling aanbreken,

moge het ook hun eenmaal gegeven wezen het oogenblik te zegenen, waarop zij door een geregeld en zorgend bestuur uit de banden verlost werden, waarin zij sedert eeuwen gelijk een buffel in het lompe gareel naar ziel en lichaam bekneld geworden zijn. Moge ook hier eenmaal godsdienst en onderwijs, die door geen logica weg te cijferen factoren van alle menschelijke welvaart, geluk en grootheid, een „*te huis*" vinden; want daarvan en daarvan alleen is in ernst iets goeds, iets degelijks en blijvends te verwachten.

Aldus waren de gedachten door den aanblik van Pora en Siberoet in mij opgewekt. Waar zich het oog ook wendt, men ontwaart van de kust af gezien, niets dan een oogenschijnlijk ondoordringbaar woud, waarin zich groote en bijna onuitputtelijke voorraadschuren van voor den huis- en scheepsbouw bruikbare houtsoorten bevinden; en dewijl, zoo als gezegd, de heuvelen niet zeer hoog en er volgens mijn gegevens geen zeer diepe ravijnen zijn, zoo zal het voorzeker niet veel moeilijkheden kunnen opleveren, om de eenmaal gekapte materialen naar het strand te vervoeren. Wel voorzie ik andere bezwaren, bijv. gebrek aan werkvolk, want de inboorlingen van die eilanden zijn m. i. nog te onbeschaafd en te slecht voorzien van gereedschappen, waarmede zij handig kunnen omgaan, om van hen eenige hulp te mogen verwachten.

De grond is, met uitzondering van enkele plaatsen, overdekt met een rijke humuslaag, waaronder zich dikke massa's lichtroode kleiaarde bevinden, en derhalve zeer geschikt voor de cultuur van koffie, klappers, cacao, gambier en rijst. Het klimaat van Pora en Siberoet is zeer gezond; de weersgesteldheid is er regelmatig en op gezette tijden afwisselend.

Volgens de door mij ingewonnen narichten kennen de inboorlingen geen epidemiën, en neemt men de ligging hunner kampongs in aanmerking, die zich te midden van dichte en door lucht noch wind te benaderen wouden bevinden, dan kan men m. i. overtuigd zijn, dat het klimaat zeer gunstig is en door geen schadelijke miasma verontreinigd wordt.

Men gelieve echter in het oog te houden, dat onderwerpelijk meer gesproken wordt over het oostelijk gedeelte der Mentawei-eilanden. Zware winden en stormen worden hier zelden waargenomen en de meeste der daar heerschende winden zijn die, welke uit het oosten, noord- en zuid-oosten waaien.

Van aanhoudende zware regens, zoo als die op Sumatra's Westkust kunnen vallen, heeft men hier geen last. Naar de oorzaak hiervan onderzoek doende, werd mij de opmerking gemaakt, dat de Mentawei-eilanden over het algemeen te weinig verheven zijn, om de met regen bezwangerde wolkgevaarten op te houden en tot neêrslag te noodzaken.

Groote en bevaarbare rivieren worden op Pora noch op Siberoet aangetroffen. Wel vindt men hier en daar eenige tot ankerplaats zeer geschikte inhammen, benevens door sampans en kleine platboomde sloepen bevaarbare kreken, doch deze kunnen maar weinig nut bewijzen voor een toekomstige communicatie met het binnenland. De eenige rivier van beteekenis is die van Katoerei, die ongeveer zeven uren landwaarts in, aan den voet van een der hoogste heuvelen, ontspringt.

Van de inhammen of baaien, waarover ik zoo even sprak, zijn niet allen onderzocht, of zij voor ankerplaatsen geschikt zijn; als bekende en geschikte op Pora kunnen genoemd worden:

de baai van Siobang,
〃 〃 〃 Sianoe,
〃 〃 〃 Siteloroe,
〃 〃 〃 Taloeq Plana,
〃 〃 〃 Silaboe,
〃 〃 〃 Sihurloe,
〃 〃 〃 Taloep Dalam, en
〃 〃 〃 Siribiri Benoea;

Op het eiland Sibero:

de baai van Taloeq Loea,
〃 〃 〃 Katoerei,
〃 〃 〃 Sitoerei,
〃 〃 〃 Seberi,

de baai van Kotja Poengan,
" " " Sikakou, en
" " " Tebekat.

Wegen zijn op Pora en Siberoet ten eenenmale onbekend; de eenigste middelen van gemeenschap met het binnenland zijn, als ik ze zoo eens noemen mag, nabootsingen van de in Indië welbekende "*karbouwenpaadjes*", die in kronkelende bochten in de onoverzienbare wouden zich in de talrijke, doch schaars bevolkte kampongs verliezen en in elk geval voor den niet-inboorling maar weinig nut bezitten.

De Mentaweier behoort klaarblijkelijk tot het ras der Maleiers, doch wijkt in lichaamsbouw, taal, zeden en gewoonten van hen af. De bouworde der mannelijke bevolking is, zoo niet groot, toch een weinig gespierd, en ofschoon tenger, echter niet geheel krachteloos en laat aan welgemaaktheid maar weinig te wenschen over.

De mannen zijn, althans zoo kwam het mij voor, aangenamer van uiterlijk dan de vrouwen; de loop hunner gelaatstrekken is regelmatiger en fijner, terwijl zelfs de gelaatskleur van een jongen Mentaweier veel overeenkomst heeft met die der Niassche vrouwen.

De vrouwen hebben niets van dat vrouwelijk schoon, dat over het algemeen de Maleische vrouw, doch meer bijzonder die van Nias, kenmerkt; zij zijn instede van tenger, kort, soms onaangenaam ineengedrongen. De gelaatskleur der vrouw is min of meer geelachtig bruin en niet zelden met vlekken van lichter kleur waterachtig doorloopen.

De beide geslachten der Mentaweiers hebben dat met elkander gemeen, dat zij de hoofdharen, die zonder uitzondering zwart van kleur zijn, lang en los dragen tot over de naakte schouders en ook somwijlen opbinden in een vreemdsoortigen chignon boven op het achterhoofd. De uitdrukking van het gelaat is bijna zonder uitzondering goedig, doch ver van geestig: een lang, dikwijls plat voorhoofd, waaronder, dat moet gezegd

worden, een paar helderblikkende kijkers zitten, die van geen wantrouwen noch list getuigen, overigens versierd met een tamelijk platgedrukte neus en een sterk vooruitstekenden mond, in welks omtrek geen baard noch ooghaartje te vinden is. Ziedaar het welgelijkend portret van den Mentaweier.

De vrouwen zoowel als de mannen, doch de eerstgenoemden iets minder, zijn bijna over het geheele lichaam getatouëerd; de figuren, hierdoor op de huidoppervlakte aangebracht, zijn, naar ik vermeen te hebben opgemerkt, afhankelijk van het geslacht, de familie, den ouderdom en de opgedane ondervinding, als: gevechten, moedige daden en levensgevaren.

Zooals we reeds vroeger uit de legende omtrent den waarschijnlijken oorsprong der Mentaweiers hebben gezien, zijn zij gewoon zich de tanden driehoekig spits te laten afslijpen. Die omstandigheid geeft aan de uitdrukking van den mond wel iets vreemds, doch houdt naar het beweren van de oudsten des volks, den mond steeds frisch en in gezonden staat door dat in de tusschenruimten der tanden geen voedsel kan achterblijven.

De vrouwen zijn zeer vroeg leelijk, vervallen en krachteloos; ik geloof deze omstandigheid te moeten toeschrijven aan hun vroege, dikwijls ontijdige vereeniging met het mannelijke geslacht. Opmerkelijk is het echter, dat men onder de Mentaweiers over het algemeen zeer weinig gebrekkigen vindt, en slechts enkelen worden er aangetroffen, die lidteekenen dragen van de natuurlijke pokken. Volgens de verklaring van oude menschen, door mij daarnaar gevraagd, zouden lange jaren geleden de pokken in den archipel geheerscht hebben; vele, ja ontelbare hunner stamgenooten waren aan de gevolgen bezweken: men dacht aan een algemeene vergiftiging, bij wijze van straf door de booze geesten ten nadeele van den mensch uitgedacht.

Met het oog op die epidemie, de zedelooze leefwijze en vooral de slechte en hoogst onvoldoende voedingsmiddelen, komt mij het geringe zielencijfer dezer eilanden verklaarbaar voor. Verbaasd over het dun gezaaide der bevolking zocht ik

eerst naar andere oorzaken, dan de reeds aangegeven. Men denke slechts aan de zeden en gewoonten der Maleiers ter Sumatra's Westkust ten opzichte van het huwelijk en de verplichtingen der vrouw.

Melaatschheid en syphilis zijn onbekende ziekten voor de bewoners van Pora en Siberoet; de eenige kwaal, die ik veronderstel dat bij hen als een gevolg van een zedeloos, ongebonden en door krachtige voedingsappen maar weinig ondersteund leven, bestaat is tering. In deze veronderstelling werd ik trouwens bevestigd door het verhaal, mij door eenigen hunner gedaan betreffende een bijzondere soort van vergiftiging, ook door de booze geesten uitgevonden, om den eilander in zijn geluk en gezondheid te belagen.

Gaarne geef ik hier dat verhaal ten beste en merk alleen op, dat het reeds door anderen in onze taal is overgebracht, althans vermeen ik daarvan iets gelezen of gehoord te hebben.

De man, van wien ik het sprookje vernam, is een der oudsten en scheen mij toe eenig gezag te hebben; hij vertelde mij ongeveer het volgende:

Het was nog leeg op de aarde en menschen waren er nog niet; alleen booze en machtige geesten bewoonden de duisternissen en hadden er vermaak in elkander met sterren, die zij van den hemel plukten, te werpen, en soms ging hun overmoed zoo ver, dat zij zelfs de maan en de zon aantastten, om zich daarmede onderling te vernielen.

Zoo was het toen Siâkau, de machtigste der booze geesten, in oorlog was met de anderen en door dezen op de vlucht gedreven werd.

Van alle kanten door zijn vijanden achtervolgd, dacht Siâkau er aan zich een wapen te maken van een dikken puntigen bamboe.

Zoo dacht hij te doen.

Siâkau sloeg het steenen kapmes in den bamboestam. Kr... kra... krak! de bamboestam viel neêr, doch uit zijn ziel verrezen vier menschen, die zoodra hun oogen het felle zonlicht konden verdragen, den boozen geest ontliepen en zich in

de diepe bosschen verscholen. De geest was hun spoor bijster, maar zwoer hen te zullen achtervolgen en straffen.

De vier menschen bouwden zich een hut en hielden zich onledig met den landbouw. Zij werkten van de opkomst der zon tot de opkomst der maan en waren zeer vlijtig en vreedzaam, maar niets wilde groeien en zij hadden honger en dorst.

Siâkau, de machtige geest, kwam aan; zij wilden vluchten.

Siâkau begaan met hun vlijt en honger en dorst vergaf hen en beloofde hulp.

Alstoen groeiden er struiken, boomen en vruchten; de langzamerhand ontluikende sawah's schitterden van padi, maar de menschen, slechts vier in getal, waren niet gelukkig.

En hoe zouden zij dat zijn. De veldmuizen vernielden de padivelden en de apen aten met wellust hun vruchten op.

Alstoen sprak de geest Siâkau, de machtige van de duisternis, tot de menschen: gaat gijlieden gerustelijk op de jacht; gedurende uw afwezigheid zal ik over uw velden waken en uw vruchten bewaren.

Na het vertrek der vier menschen veranderde de booze geest zich in een leguaan (in de taal der Mentaweiers: *Akau*), teneinde alzoo beter in staat te zijn, de op vruchten en padi azende dieren te bespieden, en plaatste zich, naar zijn aan de menschen gegeven woord, als wachter in den omtrek der padivelden en vruchttuinen.

Het was in dien toestand morgen geworden, toen een ongekend aantal groote apen uit het bosch kwam, om vruchten te stelen. De booze geest wilde zich toen nog spoedig in een tijger veranderen, maar het was reeds te laat. De apen omsingelden hem en beletten hem elke beweging, terwijl de overigen de velden en vruchtboomen verwoestten.

De apen verdwenen met den buit; de leguaan bleef treurend op een boomstam zitten en weeklaagde om der menschen wil.

Het gebeurde toen, dat de vier menschen van de jacht terugkwamen; en hun velden verwoest, hun vruchten ontvreemd ziende, geloofden zij dat niemand anders de schuldige kon

wezen, dan de daar verblijvende leguaan; en zonder in dat dier den boozen geest Siåkau te herkennen, wierpen twee hunner zich met houten pieken gewapend op den leguaan en doodden hem en aten zijn vleesch, maar stierven kort daarop onder hevige pijnen en angsten, als of zij door den Tahilat vergiftigd waren.

De twee overigen waren bevreesd voor besmetting en namen onverwijld de vlucht naar andere streken, alwaar zij de stamvaders van de Mentaweiers werden.

En telkenmale als nu de wind uit de geheime bosschen waait, voert hij de smetstof mede, die sommigen dergenen, die zich tegen de booze geesten verzet hebben, langzaam tot op het been doet uitdrogen, om eindelijk te sterven.

Ziedaar m. i. de geschiedenis en oorsprong der teringziekte bij de Mentaweiers van Pora en Siberoet.

Van geneeskunde of iets wat daarop gelijkt, is bij de bewoners van Pora en Siberoet geen spoor te ontdekken. Wel hebben zij zooals bijna allen Indische volken, hun doekoens, doch deze zijn slechts waarzeggers en geestenbezweerders; zij putten hun wijsheid bij alle ziekten, ongevallen enz., waarover zij geraadpleegd worden, uit de ingewanden van daartoe geslachte varkens en kippen. Voorspellen deze vuilaardige boeken der prognostieke wijsheid welke geest op den patient vertoornd is en derhalve door geschenken als anderszins tevreden gesteld moet worden, dan vaardigt de goedgeloovige Mentaweier zijn doekoen naar een zoodanigen geest af, om hem door de een of andere gift tevreden te stellen en desnoods, zoo deze van geen geschenken wil weten (iets wat zeer zelden gebeurt) te bevechten. In dat laatste geval zijn de geschenken het eigendom van den doekoen en ontvangt hij bovendien zijn wijsheidsloon in klappers en andere vruchten, in varkens of kippen.

Ook zoeken de wijzen van deze eilanden wel eens naar de oplossing eener ziekte in de volgende vraag:

„Is de ziekte van A. of B. geneeslijk al dan niet?" De in ruim aantal geslachte kippen of dies meer leveren alweer de bouwstoffen voor het gewichtige antwoord op deze vraag;

met meer dan alledaagsche studie worden de darmen onderzocht en van uit de diepte der bosschen verneemt de doekoen het gewenschte antwoord: geneeslijk of ongeneeslijk.

In het eerste geval worden eenige bladeren, stukjes boomschors of wortels, waaraan een heilige en weldoende kracht wordt toegeschreven, gezocht en op de een of andere manier toebereid, en den patient op allerlei dwaze wijzen toegediend; terwijl in het andere geval de patient aan zijn lot wordt overgelaten tot dat de dood een einde aan zijn rampzalig lijden maakt.

Van intellectueele ontwikkeling, hetzij in een algemeen zichtbare, hetzij in een mythische richting, daarvan is nergens sprake, en geen spoor, geen enkel overblijfsel van eenig dieper gelegen gedachte ten aanzien van hun aanzijn en toestand op de wereld heb ik vermogen te ontdekken.

Van karakter is de Mentaweier is overigens zachtaardig en geneigd tot vertrouwelijkheid. Hij is over het algemeen zeer lafhartig, doch, door de een of andere oorzaak aangedreven, kan hij voorbeeldeloos wraakzuchtig zijn. Wel drijft hij dien hartstocht niet zoover als de Batakkers, om bijv. zijn vijanden als extra fijne beetjes op te peuzelen, maar toch zou hij evenmin als gene kunnen rusten alvorens zijn vijand geveld is.

Dobbelspelen schijnen op Pora en Siberoet ten eenenmale onbekend en onbemind te wezen, doch daarentegen zijn de eilanders hartstochtelijke liefhebbers van dansen. De meest geliefde dansen zijn die van den kippendief en geschieden op het geluid eener eigenaardige trom, die met roffelend geraas geroerd wordt; en het fraaie van dien dans is daarin gelegen, dat de dansenden het fladderen en klapwieken van den roofvogel zoo natuurlijk mogelijk nabootsen.

Omtrent woning, voedsel, kleeding, wapenen en huisraad der Mentaweiers vind ik het een en ander opgeteekend bij Von Rosenberg, en ik moet erkennen dat zijn mededeelingen

grootendeels met mijn bevinding overeenstemmen. In het *Tijdschrift voor Nederl.-Indië*, jaarg. 1849, dl. I, blz. 201—213, komt ook iets over dit onderwerp voor uit de papieren van zekeren Christie, doch het is mij niet mogen gelukken, dat tijdschrift in handen te krijgen.

De kampongs, die voor een groot deel op een halven paal of meer afstand van het strand aan de oevers der vroeger besproken kreken gelegen zijn, bestaan, naar gelang derzelver bevolking talrijk of gering is, soms uit twee, soms uit meer groote huizen en eenige kleinere en onaanzienlijke gebouwen.

De groote huizen, die gemiddeld een breedte van p. m. 4 ned. ellen bij een gelijke diepte hebben, staan even als de gebouwen ter Sumatra's Westkust, eenige voeten boven den grond, zijn opgetrokken van ruw bewerkt hout en gedekt met atappen, en bevatten slechts een enkel soort voorgalerij, welke tevens dient tot algemeene vergaderzaal bij gewichtige gebeurtenissen.

In deze gebouwen verblijven in den regel alleen de getrouwden van beiderlei kunne met hun kinderen, als ook de ongetrouwde mannen en jongelingen.

De kleinere huizen, die niet veel meer zijn dan loodsen voorzien van een atappen omwanding, zijn ongeveer 6 ned. ellen breed en 4 ned. ellen diep, en staan even als de groote huizen 2 à 3 voet boven den beganen grond. Deze huizen dienen tot woonplaats van de weduwen, ongetrouwde vrouwen en meisjes.

Aan huisraad schijnen de Mentaweiers geen of hoogstens een bij westersche volken ongekend geringe behoefte te hebben; het eenige wat men van dien aard in hun woningen aantreft zijn de schedels van apen, varkens en leguanen, die in vreedzame gemeenschap met van verscheidene apensoorten afkomstige beenderen en groote bossen hanenveeren in de voorgalerij door elkander hangen.

De slaapplaatsen zijn almede zeer eenvoudig. Zij bestaan uit een op den vloer uitgespreid stuk boomschors bij som-

migen omgeven van een lap ongebleekt katoen, waarschijnlijk om zich daardoor te beschermen tegen de myriaden van venijnige muskieten, die men op de eilanden aantreft.

De keuken of algemeene kookplaats van een huisgezin is in een der hoeken van de voorgalerij geplaatst en bestaat uit een paar naast en op elkander gerangschikte graszoden.

Potten en pannen zijn nog maar hoogst weinig in gebruik bij deze eilanders. Wel zijn er eenige strandbewoners, die in het bezit van een aarden of ijzeren pot zijn en bij buitengewone gebeurtenissen daarvan een alleronhandigst gebruik maken, maar de gewoonte des lands is zeer eenvoudig: men kookt de spijzen, waarover straks nader, in bamboezen kokers, op dezelfde wijze als nog nu en dan door de Maleiers en Javanen wordt gedaan om hun rijst — tot *koekoesan* — te bereiden. Dat een dergelijke spijsbereiding op den duur voor die menschen geen nadeelige en onaangename gevolgen zal hebben, durf ik niet bevestigen.

Het voedsel van den Mentaweier is, zoo als ik vroeger reeds gelegenheid heb gehad op te merken, onvoldoende en op verre na niet in staat om de physieke krachten van deze arme menschen te ontwikkelen of te onderhouden. De hoofdvoeding van den Mentaweier bestaat bijna uitsluitend uit kladi en sago en wordt met een weinig zeewater vermengd, in een stuk bamboe tot een brijachtige zelfstandigheid gekookt en na een weinig afgekoeld te zijn, met graagte verslonden. Dierlijk voedsel wordt over het algemeene weinig gebruikt. Heeft een der familieleden op de jacht goede zaken gemaakt en brengt hij een aap, leguaan of wel een partijtje aardhagedissen te huis, dan wordt dat geliefkoosde wildbraad aan stukjes gesneden en onder het mengsel van kladi en sago in den bamboezen koker gedaan, gekookt en gegeten. Wel wordt er nu en dan een varken of een paar kippen geslacht, doch zoo iets gebeurt alleen bij buitengewone feestelijke gelegenheden en dan nog altoos voor gemeenschappelijke rekening van een geheele kampong.

Zal een Mentaweier op de jacht gaan, dan raadpleegt hij vooraf den onvermijdelijken doekoen en verneemt van dezen of de tijd om ter jacht te gaan gunstig is al dan niet. Heeft hij een bijzondere jacht op het oog, is hij bijv. een hert of een reebok op het spoor, dan onderzoekt hij de kansen bij den doekoen of het wel goed en voordeelig is om het bewuste wild te vervolgen. Geeft de geraadpleegde wijsheid ten antwoord dat de dag en het oogenblik, het wild en de wapens goed gekozen zijn, dan gaat de Mentaweier met pijl en boog gewapend op weg en komt in den regel niet uit het bosch terug, voor en aleer hij het doel der jacht bereikt heeft. Bij zijn terugkomst viert men feest en wordt het op de jacht geschoten wild met den meest mogelijken spoed gebruikt.

Het gebruik van zout kennen de Mentaweiers niet; wanneer zij hun spijzen kruiden, geschiedt zulks met een weinig, soms zout, soms brak zeewater. Ook van spaansche peper, in het overige Indië zoozeer gewenscht en gebruikt, maken de Mentaweiers een schaarsch gebruik.

In zijn kleederdracht is de Mentaweier almede eenvoudig en weet zich met geringe middelen te behelpen. Ofschoon bijna elkeen in het bezit is van een paar vadem ongebleekt of zwart katoen, bestaat de kleeding van den man uit niets anders dan een reep zacht geklopte schors van den tarapboom, ter lengte van ongeveer twee vadem en ter breedte van een span. Deze strook wordt eerst een paar malen om de lendenen gewikkeld, vervolgens tusschen de beenen doorgehaald en dient aldus tot steun van het middel en ter bedekking van de schaamdeelen. Behoudens eenige zeldzame uitzonderingen zijn de mannen overigens naakt en ziet men hen in de zoo even beschrevene kleeding, een weinig opgeluisterd door een uit de schors van den sagopalm gemaakte toedoeng, in het dagelijksche leven zich bewegen.

De kleeding der vrouwen verschilt, wat eenvoudigheid aangaat, maar weinig van die der mannen. De jonge meisjes loopen even als de jongens tot ongeveer hun 8ste jaar geheel

naakt, doch zoodra zij dien ouderdom bereikt hebben, kleeden zij zich op dezelfde wijze als de vrouwen, d. i. met eenige uit elkander gerafelde pisangbladeren, waarvan men bijna niets meer te zien krijgt dan de draden. Dit kleedingstuk van ongeveer anderhalf el lengte wordt om het lichaam gewonden en wel zoodanig dat men geen reden zou hebben er de openbare eerbaarheid van meer beschaafde volken door geschonden te achten. Ook het hoofd, de schouders en de borst worden door een dergelijk kleedingstuk bedekt en door sommigen als een shawl gedragen, terwijl een pisangblad in den vorm van een tweehoekigen steek op het hoofd geplaatst, de geheele garderobe eener Mentaweische schoone volmaakt.

Als opschik ziet men de vrouw gebruik maken van bont gekleurde koralen, die in het haar gevlochten of aan sterke boomvezelen geregen, armen, beenen en den boezem versieren. Om het middel dragen zij gewoonlijk eenige van bamboe gevlochten en daarna geel gekleurde banden; ook heb ik er eenige ontmoet die armen en beenen versierd hadden met eenige ruw bewerkte koperen ringen, doch deze waren zeldzaam en behoorden, naar ik vernam, in andere kampongs te huis.

Voorts maken de vrouwen en ook somtijds de mannen, nog gebruik van een geel roodachtig kleursel om zich of alleen het voorhoofd of alle zichtbare lichaamsdeelen te beschilderen. Naar ik van eenige Mentaweiers vernam was, zulks slechts een sedert kort ingevoerde gewoonte; vroeger gebeurde dat alleen bij sterfgevallen van eenig lid der familie of wel bij gelegenheid dat men in oorlog zijnde, den vijand te gemoet trok, om hem te bevechten.

Over het algemeen genomen, kan men derhalve aannemen dat de leefwijze der Mentaweiers zoo niet armoedig, dan toch zeer eenvoudig is, te meer opmerkelijk, omdat het weelderige Sumatra-eiland de moeder schijnt te wezen van den Mentawei-archipel.

De Sumatranen in het algemeen en de Sumatrasche vrouwen in het bijzonder, houden van opschik; bij de welgestelde klas-

sen vinden wij dan ook niet zelden een zekere aan overdaad grenzende weelde. Hoe in het oogvallend is het dan toch, dat de bevolking van eenige eilanden, die op niet meer dan een twintigtal mijlen van Sumatra's westerstranden verwijderd liggen, zoozeer van die gewoonte kan verschillen, dat zij daarmede een zoo scherp geteekend contrast vormen!

De bezigheden der vrouw zijn niet bijzonder afwisselend en de bepalen zich hoofdzakelijk tot de vischvangst en de klapperteelt.

Bijna dagelijks ziet men tal van vrouwen gewapend met schepnetten aan het strand of aan den oever der kreekjes, en niet zelden verblijven zij daar geheele dagen, blootgesteld aan de verzengende zonnestralen of aan wind en regen en tot aan de borst in het water. Ook gebeurt het dikwijls, dat zij met hun sampans, kleine en zwakke vaartuigjes, zich naar zee begeven, om met hetzelfde schepnet ook zeevisch te vangen, doch meerendeels blijven zij in de onmiddellijke nabijheid der oevers.

De klapperteelt vordert almede veel inspanning, maar daaraan verleenen ook de mannen eenige hulp. Reeds des morgens zeer vroeg begeven de Mentaweiers, zoo mannen als vrouwen, zich in hun sampan op reis naar de naburige eilandjes, waar zij óf aan het toeval òf aan eigen vlijt en landbouw hun klappertuinen hebben, en houden zich daar met het verzamelen van klappers onledig tot het invallen van den avond, als wanneer zij op dezelfde wijze als zij gekomen zijn, d. i. mannen en vrouwen, voor zoover gehuwd, paarsgewijze in hun kanos, met hun niet altoos rijke vrachten huiswaarts keeren.

Bij alle de hierboven opgesomde bezigheden worden de Mentaweiers, zoo als wij gezien hebben, volstrekt niet gehinderd door een kostbare dan wel overtollige garderobe; de straks besproken dekmiddelen van pisangbladeren vervaardigd, zijn zeer goed bestand tegen weêr en wind, en ik geloof juist daarin de reden te zien, waarom die menschen niet meer gebruik maken van de door den ruilhandel met Sumatrasche

kooplieden ingevoerde lijnwaden. Voor deze mijn meening pleit dan ook de omstandigheid, dat de vrouw van Pora en Siberoet, zoodra zij van den arbeid in huis is teruggekeerd, zich van haar pisangbladerige kleeding ontdoet en die verwisselt met een stuk ongebleekt, zwart of blauw katoen, wat haar eenige malen om het lichaam geslagen tot eenig huislijk kleedingstuk dient.

De wapenen van den Mentaweier van Pora en Siberoet zijn even primitief als al het overige en bestaan uit pijl en boog, lans, klewang en dolkmes. De punten der pijlen en lansen zijn sterk vergiftigd door een herhaaldelijk inwrijven met een smeersel, bestaande uit het sap van den Pora talrijk voorkomenden ipoeboom, tabaksvet — waarschijnlijk nicotine? — tabaksasch en spaansche peper. Een betrekkelijk onbelangrijk wondje met een dezer vergiftigde wapens toegebracht, heeft dan ook altijd een spoedigen dood ten gevolge.

Al het ijzerwerk van deze wapenen wordt door ruilhandelaars van Padang in ruw gesmeden toestand derwaarts gevoerd en levert den invoerder in den regel meer dan 150% winst in klappers, rotting en andere produkten van het land.

De mannen van Pora en Siberoet en ook ettelijke vrouwen zijn zeer bedreven en handig in het hanteeren van pijl en boog. Op ongeveer 70 à 80 passen hebben zij nog een volmaakt vast en zeker schot. Op grooter afstanden zullen zij zelden schieten, als zijnde zij niet meer zeker van hun schot, en in dat geval wordt door den Mentaweier maar hoogst zelden van zijn pijl en boog gebruik gemaakt: *zeker of niet* is zijn leus.

In het behandelen en gebruiken van zijn lans is de Mentaweier echter niet zoo bedreven als wel de Maleiers van Sumatra's Westkust. Wanneer hij zich dan ook op reis begeeft, is hij gewoonlijk gewapend met zijn pijl en boog, of dolkmes.

Men heeft weleens hooren spreken van een „Radja Mentawei", doch mij is het bestaan van een gezagvoerend hoofd

der Mentawei-eilanden niet bekend. Zooveel ik weet, is het Mentaweische beeld der staatseenheid de „lalagai" of kampong, die volkomen onafhankelijk en zelfs buiten eenig verband der andere lalagai's, een staatsinrichting in het klein daarstelt. Het gezag, als het dien naam verdient, is er verdeeld onder vier waardigheidsbekleeders en heeft wel eenige overeenkomst met de gezagsregeling der Maleiers van Sumatra's Westkust uit den tijd van Datoeq Katamanggoengan en Perpattie Sebatang.

Het bestuur in de kampongs van Pora en Siberoet bestaat uit:

1 de Pangèran (Radja),
2 „ Koetek Doelok (2e hoofd),
3 „ Doekoen (geneesheer of waarzegger),
4 „ Roebij Hiba (raadgever) en
5 „ Bobok Ngong (voorvechter).

Deze mannen, in wier handen, om het zoo eens te noemen, de wetgevende en uitvoerende macht berust, zijn door geen uiterlijke teekenen, hetzij kleederdracht, hetzij in andere versierselen, van de overige kampongbevolking onderscheiden.

Ik heb niet juist kunnen ontdekken binnen welke grenzen de bevoegdheid van den Radja zich beweegt, maar het kwam mij voor, dat zijn persoonlijke macht niet veel te beteekenen heeft. In verband met den wil der overige waardigheidsbekleeders vermeende ik dat hij *alles* was, maar afzonderlijk, als Radja alleen, weinig meer dan *niets*.

Toch zijn er gevallen, waarin het gezag van den Radja erkend en zelfs op hoogen prijs gesteld wordt. Wanneer n. l. een vaartuig de kusten aandoet en blijken geeft van handel te willen drijven, begeeft zich de Radja, vergezeld van een deel der bevolking, naar boord en onderzoekt, in hoeverre het in het belang der zijnen is, met de opvarenden handelsbetrekkingen aan te knoopen. Bevalt hem de koopwaar, dan geeft hij den zijnen kennis, dat zij handelen mogen, waarop een ieder zijn best doet zaken te doen. Vindt de Radja het echter niet raadzaam met de vreemdelingen in aanraking te komen, of bevalt hem de aangevoerde lading niet, dan beveelt hij zijn volk

aan den wal te blijven, verbiedt elke gemeenschap met het vaartuig en geeft zelf daarin het voorbeeld door alle geschenken der opvarenden van de hand te wijzen en zich naar de kampong terug te trekken. De bevolking verzet zich nimmer tegen een dergelijke uitspraak en blijft rustig in haar hutten.

Bij onderlinge twisten, oorlogen en kleine strooppartijen is de Radja de eerste persoon, maar in vergaderingen, waarin ook rechtskwesties en andere geschillen beslist worden, heeft hij geen overwegende stem; hij is dan gelijk aan alle andere daar aanwezige waardigheidbekleeders.

De werkkring en het gezag van den Koetek Doelok beteekenen almede zeer weinig. Bij feestmalen is hij echter een man van gewicht. Met den meest mogelijken ernst onderzoekt hij dan de op te dragen spijzen, spreekt, na de aanzittenden over het doel van het feestmaal onderhouden te hebben, daarover zijn zegen uit en geeft daarna last aan den Roebij Hiba de spijzen te doen voorzetten, waarop het maal een aanvang neemt.

Bij onderlinge twisten, oorlogen en andere bloedstorting ten gevolge hebbende aangelegenheden, is de Roebij Hiba de z.g. vredelievende wawelaar, die nu eens aanmaant om er lustig op in te hakken en dan weêr den raad geeft, vooral geen bloed te vergieten en vreedzaam te wezen, al naar gelang dat de belangen der bevolking zulks vorderen. In vergaderingen als de straks besprokene heeft hij een stem als de andere leden, doch is verplicht om de zaken, welke in behandeling zijn, in alle opzichten toe te lichten.

De waardigheid van Doekoen wordt bij deze volken, even als in geheel den Archipel, in eere gehouden. De Doekoen is geneesheer, waarzegger en priester tevens, en heeft uit den aard der zaak de meeste verplichtingen op zich. Hij moet de zieken behandelen, verzorgen en zoo mogelijk genezen; wanneer er een misdaad gepleegd is, waarvan men den dader niet ontdekken kan, dan moet hij met den tooverstok het geheim

ontsluieren en den dader aanwijzen; is er een oorlog in het verschiet, of moet er met naburen een vergelijk getroffen worden, dan is de Doekoen de man, die de toekomst ontcijfert en den volke de gevolgen laat zien van deze of gene hunner handelingen. Bij alle gewichtige aangelegenheden wordt zijn raad gevraagd, zonder welken niets ondernomen wordt; want aan hem wordt de macht toegeschreven, om de booze geesten te bezweren of te verwijderen.

In vergaderingen heeft de Doekoen een stem als de anderen, maar dat aan de zijne veel meer gewicht gehecht wordt dan aan die van den Radja, behoeft voorzeker geen betoog.

De Si Bobok Ngong is de man van het zwaard. Hij is, om het zoo eens te noemen, de wapenmeester van het Rijk. Niemand is beter in staat de wapens te gebruiken en niemand anders kan een hoofd met slechts één slag van den romp afslaan, dan hij. Hij is tevens de voorvechter bij uitnemendheid.

Bij oorlogen is hij het, die met den Radja wedijvert in moed en dapperheid. Hij is altoos vooraan en daar waar het gevecht het hevigst is. Met de gong in de eene en de wapens in de andere hand, vuurt hij de strijdenden aan, en bij een overwinning is hij het, die de gong roert en het meeste gerucht maakt. In meer vreedzame aangelegenheden ontbreekt ook deze voorvechter niet; bij feestmalen of trouwpartijen is hij de man, die op de gong slaat, de feestelingen tot uitbundige vroolijkheid aanspoort en opwekt. Ook is de Si Bobok Ngong verplicht om den gasten, met alleen hem en de geesten bekende formulieren, uit te noodigen te gaan aanzitten, op te staan of huiswaarts te keeren, en eindelijk is hij nog de overbrenger der bevelen van den Radja en der andere rijksgrooten aan de bevolking.

De waardigheden, waarvan ik hierboven gesproken heb, zijn niet erfelijk, maar gaan bij keuze der bevolking over op dezen of genen, die door wijsheid, moed en andere deugden onder de bevolking zich hebben onderscheiden. Zóó luidt de adat,

doch naar ik ben te weten gekomen, wordt hiervan ten opzichte van eenige waardigheden afgeweken.

Zoo komt bij de verkiezing van een Radja het eerst in aanmerking de in het huwelijk verwekte zoon van den overleden Radja, en bij ontstentenis van een zoodanigen, de zoon buiten het huwelijk, bij zijn bijzitten verwekt. Ontbreekt ook deze, dan wordt door de bevolking een keuze gedaan onder de vier waardigheidbekleeders, of wel onder de bevolking zelve.

Gedurende de verkiezingen van een Radja mag niemand de kampong verlaten. Het arbeiden is dan aan alle onderdanen verboden en men is verplicht te leven van hetgeen voorraad of toeval ter tafel brengt. Is de Radja eindelijk bepaald gekozen, dan brengt de bevolking drie dagen in stille overdenkingen door; zij mag dan niet werken, niet spelen en is verplicht eenigszins te vasten. Na deze drie dagen gaat de geheele bevolking, zoo vrouwen als mannen, op de jacht en tracht een hert meester te worden. Gelukt haar dit, dan gaat het spoedig en onder gonggetrommel huiswaarts, alwaar gedurende drie dagen wordt feest gevierd. Ook gedurende deze dagen mag zich niemand met werken bezig houden, en zelfs wordt deze wijze van feestvieren voortgezet tot zoolang men door de vangst van herten in het dagelijksche onderhoud voorzien kan. De Doekoen bepaalt de afloop der feestelijkheden en beveelt een ieder weder zijn gewone bezigheden te hervatten.

De zoo even terloops behandelde verordeningen (pantangs) zijn voor de bevolking zeer lastig en soms drukkend. Immers toch gebeurt het wel eens, dat er na ommekomst van een groot aantal feestelijke driedaagsche termijnen nog telkens herten gevangen worden, zoodat de veldarbeid soms 21 en meer dagen blijft rusten. Dat gebrek aan voedsel, armoede en ziekten daarvan de zekere gevolgen zijn, is buiten twijfel.

Buitendien zijn er nog andere niet minder bezwarende pantangs, die, ofschoon niet zoo algemeen werken en waarop ik

later denk terug te komen, toch niet zonder invloed blijven op de welvaart der bevolking. Zoo is het bij een sterfgeval aan de familie van den overledene verboden, om gedurende zeven dagen eenigen arbeid te verrichten. Na de geboorte van een jongen en na afloop van eenigen ruilhandel worden insgelijks weer vier dagen in ledigheid doorgebracht, terwijl de geboorte van een meisje de familie negen dagen lang tot werkeloosheid doemt.

Deze en dergelijke pantangs zijn, dunkt mij, niet het gevolg van uit vroegere dagen tot hen gekomen sagen en legenden. Meer waarde hecht ik aan de veronderstelling dat de Doekoen, in overeenstemming met zijn medebestuurders deze en soortgelijke handelingen als den geesten bijzonder aangenaam aangeprezen heeft, om zoodoende op een gemakkelijke wijze aan levensonderhoud te komen. Immers toch worden er gedurende de werkelooze dagen feesten gevierd, waarbij de hoofden in geen geval ontbreken mogen, en dat men dezen niet het slechtste van den voorraad voorzet, behoeft zeker niet gezegd te worden.

Heb ik boven reeds nu en dan terloops over de zeden en gewoonten der Mentaweiers gesproken, in deze regelen wensch ik er meer in het bijzonder op terug te komen.

Hebben wij gezien, dat de Mentaweier bij sommige, of juister, bij vele gelegenheden feest viert door eenige dagen in werkeloosheid door te brengen, thans zullen we nog een paar van die aangelegenheden opnoemen, ten einde den lezer daardoor een denkbeeld te geven van den beklagenswaardigen toestand, waarin dit volk verkeert.

Het huwelijk van den Mentaweier wordt gewoonlijk gevolgd door een feest, waarbij nietsdoen een voorname rol speelt. Alvorens de pas gehuwden hun kleine woningen verlaten, om in het hoofdgebouw hun intrek te nemen, moeten zij en de familie waartoe zij behooren, natuurlijk voorgezeten door de

onmisbare hoofden, drie dagen feest vieren; na afloop daarvan moeten de wederzijdsche familieleden gedurende ongeveer zes maanden zich van elken ruilhandel onthouden.

De voltrekking van een huwelijk bij de Mentaweiers is zeer eenvoudig. Nadat over en weer de huwelijksgeschenken tusschen de aanstaande echtelingen en hun ouders gewisseld zijn, begeven zich de wederzijdsche familiebetrekkingen en kennissen naar het nabijgelegen bosch. Daar vereenigen zich allen onder een daartoe door den doekoen aangewezen boom, zoodanig dat het bruidspaar in het midden en ter rechter- en linkerzijde van den boom komt te staan. Nadat nu de doekoen zich verzekerd heeft, dat de ouders en naaste bloedverwanten van het paar aanwezig zijn en in het huwelijk toestemmen, bezweert hij de booze geesten, beveelt hen de jonge lieden niet met ziekten of ongelukken te bezoeken en spreekt daarna iets, wat op een zegen gelijkt, over alle aanwezigen uit. De aanstaande echtgenooten ontvangen alsnu elk een volwassen kip, welke zij na eenige in acht genomen formaliteiten met een parang den kop afslaan en nauwelijks is dat gebeurd of de menigte heft met den doekoen als voorschreeuwer, een vervaarlijk geschreeuw aan, na afloop waarvan het huwelijk voltrokken is.

Het onthalzen der kippen heeft, naar ik vernam een ernstige beteekenis. De bruid en bruidegom geven hiermede te kennen, dat zij tot aan den dood vereenigd zijn en tot zoolang op dood en leven elkander getrouw behooren te blijven.

Het ernstige deel van dezen eed gaat echter grootelijks verloren in de onzedelijke strekking der adats. Zoo geeft de adat den man ten allen tijde vrijheid om zijn vrouw, hetzij om redenen van onvruchtbaarheid, te rijke vruchtbaarheid, oneenigheden enz., te verstooten, ofschoon de vrouw toch aan haar vroegeren echtgenoot onderworpen moet blijven; het is haar niet eens geoorloofd de plaats harer inwoning te verlaten of wel een nieuw huwelijk aan te gaan zonder de toestemming van hem, die haar verworpen heeft. Dat zulk een

toestemming bijna nimmer gegeven wordt, behoeft zeker niet gezegd te worden.

Bij het stellen van het geraamte van een gebouw of loods, evenzeer als na de voltooing, moet er almede worden feest gevierd, en wel door een geheele kampong gedurende 4 dagen.

Ook het ter dood brengen van een misdadiger vordert een aaneenschakeling van feesten, welke tot zelfs negen dagen na het tenuitvoerleggen der straf worden voortgezet. Bij een dergelijke gelegenheid neemt de geheele bevolking, niemand uitgezonderd, aan de feestviering deel. De pantang, om daarna gedurende acht maanden buiten elke gemeenschap met vreemdelingen te blijven, geldt jong en oud, zoo vrouwen als mannen.

In eenige opzichten is het mij voorgekomen dat de Mentaweiers wel iets met de Dajaks van Borneo gemeen hebben. Schoon het mij niet recht duidelijk is gebleken, dat zij zich ook aan het gruwzame koppensnellen schuldig maken, heb ik toch reden te gelooven, dat de bloedveete der Borneoten ook bij hen bestaat en dat ook de Mentaweier de bloedige middelen kent om deze te vereffenen. Zoo bijv. vernam ik, dat wanneer een jonkman een jonge dochter ten huwelijk komt vragen, hij in den regel begroet wordt met de vraag: „Waaraan kan ik zien, dat gij mijn dochter lief hebt?” waarop dan gewoonlijk door den jonkman een strooptocht wordt ondernomen naar een der naburige kusten, van waar hij dan wederkeert met de bewijzen van zijn — hartelijke liefde overladen. Dat daarover door de getroffen partij weerwraak genomen wordt, behoef ik wel niet te zeggen, en dat dus hieruit dikwijls bejammerenswaardige botsingen worden geboren, zal men mij even gaarne toestemmen.

Het huwelijk voltrokken zijnde, behoort de man zich naar een andere wet (pantang) te gedragen. Vergezeld van eenigen zijner bloedverwanten en kennissen gaat de pas getrouwde man ten tweedenmale op een strooptocht uit, doch is niet verplicht

daarvan de bewijzen mede te brengen, het is voldoende dat hij gedurende 180 zonnegangen (dagen) van zijn vrouw en de plaats zijner inwoning verwijderd blijve. Onverwijld na zijn terugkomst neemt hij onder het vieren van een feest van drie dagen zijn intrek in het groote huis, waar alleen de gehuwden verblijf mogen houden.

Ook is een zesmaandsche afwezigheid verplichtend na de voltooiing van een groot gebouw, een kunststuk, een groote prauw en zulks voor al de mannen, die aan die voltooiing deelgenomen hebben.

Zoo als ik daar straks heb opgemerkt, bestaat ook de bloedveete onder deze eilanders, doch ik vermeen gerechtigd te wezen te verklaren, dat deze niet dat barbaarsch karakter draagt als die der Dajaks van Borneo. Terwijl de Dajak geen andere wraakoefening kent dan het alom befaamde koppensnellen en zich niet ontziet deze pijnlijke kunstbewerking ook op eigen bloedverwanten, ja zelfs op eigen vrouw en kinderen toe te passen, stelt de Mentaweier zich tevreden zijn vijand aan te vallen en door het toebrengen van lans- en pijlwonden te dooden en eerst daarna te onthoofden.

Bij sterfgevallen en begrafenissen zijn de gewoonten der Mentaweiers hoogst eenvoudig. Zoodra een hunner den laatsten snik gegeven heeft, haast men zich het lijk in een stuk katoen of wanneer de voorraad zulks niet toelaat, in eenige aan elkander gehechte reepen boombast van den tarap te wikkelen, zoodat het voor het gezicht der overige huisgenooten verborgen is. Daarna worden de kampongbewoners op de been geroepen om aan de uitvaart deel te nemen. Vijf mannen, zoo mogelijk nabestaanden van den overledene, nemen vervolgens het lijk op hun hoofden en voeren het begeleid door een 'n groot misbaar makende menigte naar een van de kampong verwijderde plaats, zooveel mogelijk in het bosch. Daar aangekomen wordt onverwijld een ongeveer 2 meter hooge balèh van bamboe gemaakt, waarop men het lijk met het hoofd naar het oosten legt. Nauwelijks is dat gebeurd, of de

menigte verwijdert zich van deze plaats, om er zoo maar eenigzins mogelijk, binnen twee jaren tijds niet meer terug te keeren.

Dat de lijken, daar aan een snelvolgende ontbinding in de open lucht prijsgegeven, den geheelen omtrek met een ondragelijken stank vervullen, die van vele ziekten tevens oorzaak is, behoeft voorzeker geen betoog; en misschien is het hier de juiste plaats den lezer de legende van Siakau nogeens in de herinnering terug te roepen:

„En telkenmale als nu de wind uit de geheime bosschen waait, voert hij de smetstof mede, die sommigen dergenen welke zich tegen de booze geesten verzet hebben, langzaam tot op het been uitdrogen om eindelijk te sterven."

Dat uitdrogen en sterven — behoef ik het nog te zeggen — zijn de gevolgen van de vreemde wijze van begraven. Behoeft het nog een bewijs, dat de door pestlucht bezwangerde winden onderscheidene ziekten *moeten* veroorzaken, en baart het geen verwondering dat de Mentaweier ten huidigen dage met zijn doodende zeden en gewoonten nog bestaat? — Wat mij aangaat, ik geloof aan een beschermende en waakzame Voorzienigheid, en daarin zoek en vind ik ook de oplossing van het wonderbare in het bestaan en de vermeerdering der Mentawei-bevolking.

Toen ik een der hoofden in der tijd over deze wijze van begraven onderhield en hem in het belang van zijn stamgeneoten dringend in overweging gaf, de lijken minstens vier à zes armen lengte onder den grond te begraven, antwoordde mij de man:

„Hoofd der witte menschen, ga en verlaat ons spoedig. Een langer verblijf onder het bereik onzer machtige geesten mocht u eens verdriet en smart veroorzaken; want ik zegge u: Siâkau is hier overal en menigvuldig. Wel, is het u onbekend, hoofd der witten, dat wij lijken van afgestorvene geloovigen den geesten op hoogverhevene balèh baleh's offeren moeten? Gij, witten, zegt zoo wijs te zijn, doch gij weet niet eens

hoedanig te handelen om de boosheid onzer geesten te ontgaan."

Ik waagde nog een poging om den man te overtuigen, dat mijn bedoelingen goed en in zijn belang waren, maar — "Wanneer een onzer het durfde wagen een lijk onder de aarde te bergen, de straf van Siâkau zou niet lang uitblijven; geheel de omtrek zou zeker verzinken in het vuur, dat onder de aarde gloeit," voegde hij mij niet zonder opgewondenheid toe, waarna ik het beter vond te zwijgen, ofschoon ik uit medelijden met de arme bevolking nog wel een lansje in haar belang had willen breken.

Wanneer ik ga spreken over de misdaden en straffen der Mentaweiers, dan moet mij vooraf de beteekenis van het hart, dat ik onder dezen titel weinig te zeggen heb. Het mag toch overbodig geacht worden, hier in het breede te betoogen, dat de rechtsbegrippen, en als uit den aard der zaak, ook de rechtstoestanden onder dit volk hoogst eenvoudig zijn en slechts op zoogenoemde overleveringen, doch grootendeels op de min of meer juiste begrippen van recht en willekeur der waardigheidbekleeders berusten.

Te oordeelen toch naar de misdaden, waarvan men mij heeft mededeeling gedaan, als ook van de straffen daarop gesteld, kent de Mentaweier niet slechts niet de redenen, welke tot het daarstellen van een misdrijf noodig zijn, maar heeft hij zelfs met slechts enkele uitzonderingen geen bepaalde straffen op misdrijven, die bij de overige volken van den Indischen Archipel, naar en volgens hun onderscheidene adats, strafbaar zijn. Blijkens mij door menschen van Pora en Siberoet gedane mededeelingen zijn bij hen slechts vier soorten van misdaden als zoodanig en dus ook als strafbaar bekend, namelijk manslag, vergiftiging, diefstal en overspel.

Deze misdaden zouden door personen van een en dezelfde kampong zelden jegens elkander worden gepleegd. De daders

zijn bijna altijd bewoners van naburige kampongs, maar worden niettemin in overeenstemming met hun eigene hoofden door de kampong, waar de misdaad is bedreven, geoordeeld en gestraft.

Manslag wordt met den dood gestraft; het vonnis, door de gezamentlijke waardigheidbekleeders uitgesproken, moet onder het toezicht van den Doekoen door den Si Bobok Ngong en eenige zijner medehelpers voltrokken worden. De wijze, waarop de doodstraf wordt voltrokken, is niet aan vaste regelen gebonden; de hoofden, die als rechters aanzitten, bepalen dit naar goedvinden. Soms gebeurt het, dat de veroordeelde met pijlen wordt doodgeschoten, ook wordt hij weleens met lansen afgemaakt; maar regel is 't, dat hij na te zijn omgebracht, door den Si Bobok Ngong wordt onthoofd.

Vergiftiging, gepleegd door een manspersoon, wordt ingelijks met den dood gestraft, en de voltrekking van die straf heeft op dezelfde wijze plaats als hierboven gezegd is; is het een vrouw, die zich aan deze misdaad heeft schuldig gemaakt, dan wordt zij gestraft met verbanning naar een der onbewoonde eilanden.

Op het stuk van diefstal zijn de Mentaweiers aanvankelijk nog al toegevend. De schuldige aan diefstal ontvangt tot drie malen een openlijke vermaning, de eerste van den Si Roebij Hiba, de tweede van den Koetek Doelok en de laatste van den Radja zelven. De geheele kampong bevolking is daarbij tegenwoordig en elk der aanwezigen beijvert zich, den driemaal schuldigen door het toevoegen van smadelijke bijnamen beschaamd te doen worden. Maakt hij zich daarna nogmaals aan hetzelfde misdrijf schuldig, dan wordt hij ter dood gebracht.

In geval van overspel heeft de beleedigde man het in den geheelen Mentawei-archipel erkende recht om de beide overspelers, vooral wanneer hij hen op heeterdaad betrapt, onverwijld en ook later, om het leven te brengen. Hoe en waar hij zulks doen wil, is geheel aan zijn keus en dus aan zijn

meerdere of mindere wraakzucht overgelaten. Zijn de overspelers niet op heeter daad betrapt en wordt hun misdrijf slechts door andere omstandigheden, bijv. door getuigen geconstateerd, dan heeft de beleedigde man het recht, in de uitoefening waarvan hij door de hoofden en de kampongbevolking gesteund wordt, om zich van de goederen des overspelers, als ook van diens vrouw, meester te maken. Mocht de schuldige zich tegen deze executie willen verzetten, dan moeten zijn bloedverwanten voor de uitlevering zorg dragen; anders wordt geweld gebruikt.

De verklaring van slechts één getuige is reeds voldoende, om iemand aan het een of ander misdrijf schuldig te verklaren; zijn er geen getuigen, dan is het voldoende, dat de klager zich voorziet van het getuigenis des doekoens, om de schuld van zijn tegenpartij als strafbaar te bewijzen. Elke klager heeft de bevoegdheid den Doekoen, dien man van gewicht, te raadplegen. De klager brengt daartoe een kip of een varken bij den Doekoen, die, na het dier geslacht te hebben, uit de verschillende kronkelingen en andere mij onbekende bijzonderheden der darmen, de wetenschap put, wie en waar de schuldige is. Gelukt het den Doekoen echter niet, uit een en ander het gewenschte te ontdekken, dan zijn hem de geesten niet gunstig genegen en begeeft hij zich naar een zijner ambtgenooten van een andere kampong, om in overeenstemming met diens wijsheid den schuldige te vinden. Blijkt ook dan nog, dat de geesten niet duidelijker willen zijn, dan ontloopt de beschuldigde uit gebrek aan bewijzen zijn straf.

Bij een schuldigverklaring, langs den bovenbesproken weg verkregen, heeft de beschuldigde het recht niet zich te verdedigen; hij moet zich lijdelijk aan de hem opgelegde straf onderwerpen.

Het gebeurt ook wel eens dat de rechters, geleid door bijkomende verzachtende omstandigheden, ook ter zake van overspel, een doodvonnis veranderen in levenslange verbanning. De delinquent wordt alsdan door de overige kampongbewoners,

uitgeworpen en mag in zijn moeder-kampong nimmer meer terugkeeren. Gewoonlijk kiest hij zich dan een verblijf op een der naburige onbewoonde eilanden en tracht dáár, door het bebouwen van een stukje grond, in zijn levensonderhoud te voorzien.

Om dit opstel te besluiten nog een paar woorden over wat wij landbouw, nijverheid en handel zouden kunnen noemen.

De Mentaweier heeft van landbouw en wat daarmede in verband staat, een zeer flauw begrip. De rijke natuur komt hem echter in dit opzicht te hulp en schenkt hem hetgeen, waaraan hij voor zijn levensonderhoud behoefte heeft.

De ontginning van gronden, voor vele andere bewoners van den Indischen Archipel een zaak van gewicht, heeft voor den Mentaweier niet veel om het lijf. Wanneer een stuk grond ten behoeve van een der kampongs moet ontgonnen worden, dan worden heesters en struiken omgekapt, tot bossen zamengebonden en gebezigd als omheining. Het verbranden van omgekapte hout is volgens de adat niet geoorloofd, omdat zulks, naar ik vernam, ziekten en ongelukken zou aanbrengen.

Zoodra de grond, zooals hiervoren is gezegd, gezuiverd en ompaggerd is, worden er in den regel doerian- langsap- en ramboetanboomen, benevens kladi, het hoofdvoedsel van den Mentaweier, geplant. Zoodra deze aanplantingen teekenen van leven gegeven hebben, worden zij aan de zorg der natuur overgelaten; en de planter ziet er alleen naar om, wanneer zij beginnen vruchten te dragen.

De aanplant van sago, de zoogenaamde roembio, welke voortdurend behoefte heeft aan water, althans aan een drassigen grond, heeft gewoonlijk plaats aan de oevers der kreken, die in den regel nog al moerassig zijn.

Aan de klappercultuur wordt op de Mentawei-eilanden een weinig meer zorg besteed. Op de eilanden Siberoet, Pora en

Noord- en Zuid Pagei bestaat die cultuur eigentlijk niet; de weinige klapperboomen, die aldaar in den omtrek der kampongs gevonden worden, beteekenen ten minste niet veel en leveren hoogstens voldoende noten ten behoeve van het dagelijksch gebruik der kampongbewoners. De eigenlijke klappertuinen, welker overvloedige produktie dient als uitvoerartikel, worden uitsluitend gevonden op de talrijke kleinere eilanden, die meerendeels onbewoond, de vier hoofdeilanden omringen.

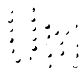
De rijstcultuur is op de Mentawei-eilanden ten eenemale onbekend, doch — het moge bij velen verwondering baren — door de Mentaweiers zeer gewenscht. Dat gedeelte der bevolking, waarmede ik in de gelegenheid ben geweest mij te onderhouden, gaf mij bij herhaling te kennen, zeer genegen te zijn met de geheimen der rijstcultuur vertrouwd te worden gemaakt, doch in hoofdzaak beschouwen de Mentaweiers die cultuur als iets, waaraan zeer vele bezwaren verbonden zijn en waartoe een groote mate van landbouwkundige kennis noodig is.

De veeteelt bestaat in den Mentawei-archipel niet; karbouwen en runderen zijn voor die eilandbewoners onbekende zaken. Gebrek aan geschikte weidegronden, vooral op Siberoet en Pora, zou er het oprichten van een veestapel voor het oogenblik ondoenlijk maken.

Ernstige teekenen van nijverheid heb ik nergens ontwaard en, volgens de mededeelingen mij daar gedaan, is nijverheid op alle vier de eilanden een weinig bekende zaak en bepaalt zich tot den aanmaak van sago, ilagat-olie, planken en de bewerking van boomschors.

De sago der Mentaweiers is zeer zuiver en heeft een buitengemeen witte kleur. Zij wordt in van klapperbladeren gevlochten mandjes bij hoeveelheden van 12 tot 15 katties verpakt.

De ilagat-olie wordt verkregen uit een boom van dien naam; zij is bitter van smaak, verspreidt een sterk riekenden geur en dient tot het inwrijven van houtwerken als voorbehoedmiddel tegen witte mieren en houtwormen. Deze olie wordt

in bamboezen kokers bij hoeveelheden van 8 à 12 flesschen bewaard en in den handel gebracht.

De planken der Mentaweiers zijn op Sumatra zeer gewild. In den regel hebben zij een lengte van 15 tot 20 rijnl. voeten bij een dikte van 2 à 4 rijnl. duimen. De boomen, waaruit de beste en meest gewilde planken-soorten worden gemaakt, zijn: de *katoeka*, een groote en zware boom, met lichtgeel gekleurd vezelvast hout; de *agalah*, een zware boom, met buitengemeen hard en duurzaam hout; de *rebohan*, een zware boom, met hard fijn vezelig hout; de *arrang*, een zware boom, met een soort ebbenhout en harder dan het ijzerhout; de *madang*, een korte doch zware boom, met duurzaam hout; de *ingaroeh*, een kleine boom, met hard hout, zeer fijn van draad; de *seseoh*, een kleine boom, met een geelkleurig fijndradig hout; de *serikah*, een zware boom, en de *pora-behalm*, een korte doch dikke boom, met goed hout voor vloerplanken van gadogans. De planken worden gekapt en daarna eenvoudig bekapt; zij zijn dus in den regel ruw en van ongelijke dikte.

De handel op de Mentawei-eilanden was voor Sumatra's Westkust steeds van eenig belang, doch is in de laatste jaren, misschien wel tengevolge van het onstane onderling wantrouwen, belangrijk verminderd.

De geheele handel bepaalt zich tot ruiling. De Mentaweier levert den handelaar van Sumatra de produkten van zijn grond en nijverheid, welke, zooals wij gezien hebben, bestaan uit sago, ilagat-olie, planken en boomschors. Voegen wij hier nog bij goede klappers, tripang, rottan, schildpadden en zwaar touwwerk, dan hebben wij alle artikelen van uitvoer opgenoemd.

De inlandsche kooplieden van Sumatra voeren daarvoor in: ruw ijzer, stompe sabels, bijlen, messen, steenen potten en pannen en enkele ijzeren braadpannen; spiegeltjes, wit katoen, zak- en hoofddoeken en andere kramerijen, welke op Sumatra maar betrekkelijk weinig waarde hebben. Ik heb echter opgemerkt, dat grove chitsen met harde kleuren, ofschoon zelden ingevoerd, op Siberoet zeer gewild zijn.

Veel vraag schijnt ook de wijze van aanbod op de Mentawei-eilanden eenigermate gewijzigd te hebben. Voorheen werd voor de 100 stuks bindrotting van omstreeks 4 Ned. ellen lengte, een kaboeng (1. 76 Ned. el.) ongebleekt of zwart katoen in ruil gegeven, terwijl thans dezelfde hoeveelheid rotting niet minder dan 3 kaboengs van dat katoen doet.

In bovenstaande korte en zeker onzamenhangende aanteekeningen betrekkelijk de Mentawei-eilanden en derzelver bewoners heb ik getracht een zooveel mogelijk getrouw beeld te schetsen van den toestand, waarin land en volk verkeeren, en zulks in de hoop daardoor te hebben medegewerkt ten goede, nl. in het belang der Mentaweiers en van den Moederstaat, op wien, met betrekking tot de Mentaweische volkstammen, alsnog groote en zware verplichtingen rusten.

Mocht het mij gelukt zijn ook maar een klein gedeelte van dit, mijn eenig doel, bereikt te hebben, dan zal ik de aan mijn arbeid ten koste gelegde oogenblikken ruimschoots beloond achten.

VRAGEN

EN

MEDEDEELINGEN.

(*Vervolg van deel XXV bladz.* 576)

23. Over de afleiding en beteekenis der woorden „pela" en „kakian." De afleiding dier woorden werd tot dus verre door menigeen te vergeefs gezocht. Geen Ambonees noch Cerammer is in staat daaromtrent eenige inlichtingen te geven om de eenvoudige reden, dat hij daarover nimmer heeft nagedacht. Vraagt men hem daarnaar, dan zal hij, of in 't geheel geen, of de meest ongerijmde verklaringen geven. En toch is de afleiding en beteekenis dier woorden bij eenige kennis der landtaal gemakkelijk te vinden.

Op blz. 157 van mijn werk „*Ambon en meer bepaaldelijk* „*de Oeliasers*" schreef ik daaromtrent het volgende. „Het „woord *pela* is waarschijnlijk uit den Hoamohelschen taalstam „in de andere dialecten overgegaan en beteekent *broeder*, enz. enz."— Deze woorden kunnen zooals zij daar staan, aanleiding geven tot misverstand en vereischen daarom nadere toelichting. Het komt mij voor, dat het hier de juiste plaats is deze rectificatie te maken, aangezien het *pela der Ambonezen* reeds eenmaal in dit zelfde tijdschrift en wel door den heer F. A. S. de Clercq is behandeld (Zie deel XX).

Waar is het, dat het woord *pela* uit den Hoamohelschen taalstam in verscheidene andere dialecten is overgegaan. Eveneens is het waar, dat het thans de beteekenis heeft van: broeder, vertrouwd vriend. Ja zelfs in zeer algemeenen zin is dit het geval, zoodat wanneer de Ambonees van iemand zegt: *beta poenja pela*, hij daarmede eene zeer intieme vriendschapsbetrekking wil aanduiden, zonder dat daarom nog altijd van een pelaschap sprake behoeft te zijn.

Primitief had *pela* evenwel eene geheel andere beteekenis. In 't oude Hoamohelsch en nu nog in verscheidene dialecten der *bahasa tanah* wordt *pela* (soms nog versterkt tot *pelaja*) gebruikt om het perfectum te vormen en heeft dus geheel de kracht van 't Maleische *soedah*.

De nieuw aangeworven leden van het Kakianverbond krijgen als teeken daarvan een kruis op de borst of den bovenarm getatoueerd. De priester, *maowin* of liever de *kakiai* (zie beneden) spreekt na 't volbrengen dezer kunstbewerking waarschijnlijk het woord *pela* uit, daarmede te kennen gevende dat de ceremoniën zijn afgeloopen en de opname in het Kakianverbond alsnu een voldongen feit is. Van daar de naam *tanda pela*. Eerst in later tijden kreeg *pela* de beteekenis van *broeder* en wel als een gevolg van den nauwen band, welke de personen die de *tanda pela* droegen, verbond.

De verklaring van het woord *kakian*, waaromtrent zeker niet minder gissingen gemaakt zijn, is nog eenvoudiger. *Kaki* beteekent in verscheidene Ceramsche dialecten en met name in dat van *Kamarien* (zie o. a. ook Ekris woordenlijst) *tatoueeren*, zoodat *kakian* niets anders beteekenen kan, dan eene vereeniging of een bond van getatoueerden. Zoo ook beteekent *kakiai* (de priester die bij de inwijding het teeken aanbrengt) eigenlijk *tatoueerder*.

G. W. W. C. VAN HOËVELL.

---

24. KAIN-ITAM PADANG PANDJANG. Men neme 3 bossen van den *tengah*-bast; elk bos is gewoonlijk $1^1/_2$ span lang, $^2/_3$ span in middellijn en tusschen de 4 en $4^1/_2$ kati zwaar.

Die bast wordt fijn gesneden en met den bast van 6 *pakoe-air*-boomen, den bast of den stengel der *kalakatei* en den bast van den *boedi*-boom in een groote kwali (*kantjah*) driemaal in water overgekookt, tot dit water goed zwart is geworden.

Dit water late men in een emmer staan.

Is dit water koel geworden, dan trapt men een blok kain *moeri* in den emmer, opdat het water overal in het goed doordringe. Dan wordt de kain gedroogd. Dit trappen en droogen herhale men nog 2 of meermalen, waardoor de kain een vaste zwarte kleur bekomt.

Nu dompelt men de kain in *loenau batinagan* d. w. z. geel, onmiddelijk uit de bron ontspringend slijkwater. Indien dit water niet zuiver geel is, krijgt de kain een mengsel van zwarte en witachtige kleuren.

Is de kain in *loenau batinagan* verzadigd, dan wordt de kain gewasschen, gedroogd en opgerold. Deze rol kain-itam komt daarna onder de stampers van den *kintjir penokog* of slagwiel.

Deze *kintjir* onderscheide men wel van den rijstpeller. Bij den *kintjir-penokog* staan de rijen dwarshouten in de as, en derhalve ook de stampers met hun dwarshouten, niet op elleboogsafstand, maar bijna onmiddelijk naast elkander; de stampers van het slagwiel zijn dik en zwaar en aan het ondereinde niet voorzien van ijzeren banden; terwijl de rijstblokken hier vervangen worden door een platten riviersteen.

De rol kain-itam wordt overlangs midden op dien steen gelegd en zoo lang en van alle zijden door de stampers geslagen, tot de kain den schitterenden glans heeft bekomen (*bakileg batjahajo*) waardoor de kain-itam Padang-Pandjang bekend is.

De rol wordt vervolgens geopend en de kain omgekeerd gerold, zoodat het buitenste der kain thans binnen is.

Met deze rol handele men als met de zoo even vermelde.

Nu is de kain ten verkoop gereed.

(Volgens de mededeeling van den adjunct-djaksa Soetan Pemontjaq).

A. SNACKEY.

---

25. De padipret. In de Soendalanden, meer bijzonder in die, welke zuidelijk gelegen zijn, heeft men eene eigenaardige kinderlijke, sommigen noemen haar misschien kinderachtige, gewoonte.

Zij, die hun land goed bewerkt hebben en daarop van hooger hand zegen hebben ontvangen, zoodat de opbrengst van die velden (droge rijstvelden, tiparan) een ruim beschot heeft gegeven volgens wenschen en bidden, brengen de padi naar de loemboengs met een soort van luidruchtige pret, welke zij noemen *di rengkong* [illegible].

Daarmede bedoelen zij die padi in eene aangename stemming te brengen, opdat zij duurzaam moge zijn (awet = [illegible]) en goed moge gedijen, voor zooveel daarvan voor den volgenden aanplant als zaad wordt gebruikt.

Onder *rengkong* wordt verstaan een vrij dikke bamboe, ter lengte van 1½ à 2 vadem (van meters heeft men daar nog geen begrip), waarin men aan beide uiteinde gaten maakt van 5 duim lengte, dienende voor ieder der consorten om daarin vier *sangga* pad te binden, twee van voren en twee van achteren. (*Sangga* [illegible] is eene hoeveelheid van 5 gèdèngs of een vijfde van een amet padi; in West-Java wordt niet bij amets gerekend.)

Nu wordt die bamboe met zijn vracht gepikeld door 10 à 15 personen, welke achter elkander loopen, van af het veld tot aan de bewaarplaats en tot verhooging van 't genoegen der padi wordt onderweg allerlei gekheid gemaakt, gesprongen en gezongen.

Ook de bamboe voegt daarbij zijn eigenaardig, wel bekend, deels krakend, deels gonzend geluid, dat hem dan ook den naam van *rengkong* verschaft heeft.

Een groote optocht van belangstellenden en nieuwsgierigen volgt gewoonlijk dat spektakel, waarbij de werkende leden zich aanstellen of zij dol zijn en met de padi zeulen als een opgewonden student met een dansmeisje.

Is de padi in de *loemboeng*, dan hebben zij de overtuiging dat deze in haar schik is en Allah jang koewasa hunne wenschen verhooren en hen ook in den vervolge met zijn zegen zal beweldadigen.

UILKENS.

---

26. DE OOGSTFEESTEN IN MADIOEN. Als de rijstoogst binnen is, begint voor den dessabewoner de tijd van feestvieren. Dan worden de huwelijken voltrokken en hoort men in ieder gehucht bij afwisseling den gamelan. Dan geniet het volk iederen nacht van de voor hen zoo streelende melodiëen van de *gending* ([1]) en ziet het opgetogen des namiddags de verloofden in staatsie rondleiden, met oorverdoovend muziek, tal van potsenmakers op phantasie-gedrochten aan het hoofd en nog veel meer belangstellende vrienden of nieuwsgierige toeschouwers, tot nasleep.

In Madioen hebben die feesten een echt patriarchaal-communaal karakter.

Wanneer daar een dergelijke partij zal worden gegeven, hetzij in een der kotta's, hetzij in een dessa, dan wordt daartoe eerst verlof gevraagd aan het distrikts- of dessahoofd, meer als formaliteit, want het wordt nooit geweigerd, maar tevens om der politie een oog in 't zeil te laten houden; want, waar een groote volksmenigte te zamen komt heeft men wel eens standjes. *Tout comme chez nous.*

([1]) Zangwijzen.

Des avonds, 't zij volle, 't zij donkere maan, komen met de gasten ook de toeschouwers opdagen (*nonton*) in grooten getale, meestal van betrekkelijk jeugdigen leeftijd, uit dezelfde of eene andere dessa te zamen geloopen.

Reeds het gaan naar zoo'n feest heeft iets vrolijks, iets joligs, dikwijls iets uitgelatens. Waar men een tiental jongelieden ziet, die zich gezamenlijk hebben op weg begeven, kan men zeker zijn, in hun midden tevens een dansmeisje te vinden, dat hun naar de partij vergezelt. (Van die deerns bezit Madioen, volgens de statistiek en in verhouding tot de bevolking, vergeleken bij andere residenties, het grootste aantal).

Zij, die niet geinviteerd zijn, mogen eerst niet binnen komen in de woning, waar men zich vermaakt, doch wanneer de bruidegom en de gasten hun toer gemaakt hebben, dan roepen de voor staande toeschouwers: — Djaban! Djaban! [*djaba* beteekent *buiten* en door die kreten geven zij te kennen, dat de zich buiten bevindende lieden zeer veel sympathie gevoelen voor de pret] en worden zij een voor een toegelaten, of bij kleine partijen, om een dansje te wagen.

Denk echter niet, dat zulks *umsonst* gebeurt.

Soms gaan zij met hun tweeën of drieën binnen en betalen dan voor gemeenschappelijke rekening een kwartje. Een *cavalier seul* betaalt 10 à 15 centen.

De dansmeisjes, die de jeugd heeft meegebragt, worden eveneens toegelaten en woekeren er met hare talenten, doch ook zij moeten entrée betalen, wat, zooals voor de hand ligt, door hare galanten geschiedt.

Laat in den nacht, als het dansen zoowat voorbij is, wordt de stroom grooter en de betaling geringer; men wordt dan toegelaten voor 2 à 3 centen en zoo talrijk is de toeloop, dat men, om zulks aan te duiden, het woord *bandjiri*, dat wij zeker niet behoeven te vertolken, gebruikt.

Het is niet noodig bijzonder toilet te maken, om dan toegelaten te worden. Lieden, wier eenig kleedingstuk bestaat

in een hoofddoek en in een pantalon, worden even gereedelijk geadmitteerd als de fraai uitgedosten.

Die feesten duren tot de dag aanbreekt, waarin de pretmakers een kolossaal gat slapen, ten einde voor den volgenden avond weer van zessen klaar te zijn.

Inderdaad, de Javanen zijn een gelukkig volk.

IDEM.

GODSDIENST EN BIJGELOOF

DER

NIASSERS

DOOR

L. N. H. A. CHATELIN [1]

I. Ontstaan en gesteldheid der wereld.

Volgens de meening der Niassers bevinden zich verschillende aardbollen boven elkander; sommigen beweren dat er vier boven en vier onder ons zijn; anderen geven geen aantal op. Nog anderen beweren, dat zich acht aardbollen boven ons bevinden en de onze de negende is, terwijl zij den spot drijven met hen, die weten te zeggen, hoeveel aardbollen er onder ons zijn. Deze aardbollen zijn echter niet te gelijk ontstaan, maar achtereenvolgens, en daarbij denkt men aan de verschillende landen of eilanden, die door de voorvaderen (der Niassers) bewoond werden, en waar zij zich op hun menigvuldige reizen gedurende eenigen tijd ophielden, somwijlen ook voor goed bleven, tot zij eindelijk op dit eiland (Nias) terecht kwamen. Echter bleven niet allen hier; enkelen trokken weer naar een ander land over zee: dat werden wellicht de bewoners der Batoe-eilanden.

---

[1] Volgens mededeelingen van den zendeling J. W. Thomas te Ombalata (Nias).

Alle verhalers komen daarin overeen, dat er in den beginne niets dan duisternis was; anderen spreken van een nevel die alles vervulde, en dan zeggen sommigen dat uit dien nevel, anderen dat uit de duisternis Toeha-Sihai, ook wel Toeha-Nihaihai-nangi genaamd, is te voorschijn gekomen; zoo geheeten naar zijn kleine aardbol, die door den wind gedragen wordt en slechts ruimte voor één huis bevat: dat is de eerste of bovenste aardbol. Deze Sihai heeft uit zijn adem (zijn ziel, *noso*) den wind (*angi*) doen te voorschijn komen. Deze wind werd de oorsprong van Toeha-Aloloâ-nangi. Hiervoor rekent men de tweede aardbol. Toen Toeha-Aloloâ-nangi gestorven was, ontsproot uit zijn hart een boom Tora'a geheeten. Aan den top vertoonden zich drie knoppen te gelijker tijd; de uit den eersten knop voortkomende vrucht werd de oorsprong van Lowalangi (God), die uit den anderen van Latoere (geen booze geest), die uit den derden van Nadaoja en Afocha (booze geesten). Hierop bracht de boom in zijn middelpunt weder drie vruchten voort; uit de een kwam te voorschijn Barasi-Loeloeö, uit de andere Balioe (beide geen booze geesten) en uit de derde Feto-Alito; deze is de oorzaak geworden van het ontstaan van vele geslachten van booze geesten, die de menschen niet alleen ziekte berokkenen, maar ook dooden. Geheel onder aan zijn stam droeg de boom weder vruchten, die de menschen hebben voortgebracht. Een gering verschil maakt het uit of sommigen één paar menschen uit twee vruchten doen voortkomen, of anderen drie paar; allen zijn het daarover eens, dat *daar* de oorsprong van *alle* menschen gezocht moet worden, zoodat wij Europeanen geen duivelskinderen zijn, zooals wel eens beweerd wordt.

Toen deze beide onderste vruchten nog zeer klein waren, sprak Latoere tot Barasi-Loeloeö en Balioe: „*Die onderste vruchten behooren mij.*" Maar Balioe antwoordde: „*Beproef dan of gij er menschen van kunt maken; kunt gij dat, dan behooren ze u toe; anders niet.*" Maar Latoere kon er werkelijk geen menschen uit scheppen. Daarom zond Lowalangi

Barasi-Loeloeö derwaarts; deze kon echter niets dan het lichaam der menschen vormen, terwijl hij aan de eene een mannelijke, aan de andere een vrouwelijke gestalte gaf. Daarop nam Lowalangi van den wind *samboea fondoejoe* een zeker gewicht, gaf dat aan Balioe en sprak: „*Stop dit alles in den mond der menschengestalte als ziel; als de mensch dat alles tot zich neemt, zal hij een hoogen leeftijd bereiken, en anders sterft hij zooveel eerder als hij van deze hem aangeboden ziel zal hebben overgelaten.*" Balioe deed wat Loewalangi hem gezegd had. Hierop gaf deze hem namen. Datzelfde nu, wat Barasi-Loeloeö en Balioe bij het eerste menschenpaar gedaan hebben, doen zij nog steeds bij ieder mensch in den moederschoot.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de Niassers zich Lowalangi niet als een boom voorstellen, gelijk men wel eens beweerd heeft, maar als voortgekomen uit de vrucht van een boom. Sommigen zeggen uit de eerste vruchten. Als wij nu evenwel vernemen, dat Lowalangi hier terstond wordt voorgesteld als de oppermachtige; dat aan den boom het kwaad te voorschijn komt en tot heden zich openbaart; dat de menschen hier als de laatste, onderste en zwakste wezens werden voortgebracht, dan denken wij onwillekeurig aan den boom der kennis des goeds en des kwaads uit het Bijbelsch verhaal.

De eerste mensch, die volgens sommige Toeha-Barege-dano heet, volgens anderen Toeha Ba-wonorege-tano of Toeha Oroedoea-zihôno, woonde met zijn vrouw Toeti, op de derde aarde. Wat het aantal kinderen van dit echtpaar betreft, hieromtrent bestaat in de verhalen wederom onzekerheid. Sommigen spreken van één zoon, anderen van zeven zoons. Van af het eerste menschenpaar tot op Sirao zijn er zes geslachten geweest.

Op de vierde aarde is Goloe-banoea gebleven, op de vijfde Tarewe-kara, op de zesde Hoeloemogia, op de zevende Droendroe-tano, op de achtste Sirao. Deze Sirao (niet Siraoe) is een mensch, en niet dezelfde persoon als Bela, zooals men wel beweerd heeft. Laat ons nu hooren, wat het volk verhaalt over onze aarde, volgens hun meening de negende in de rei.

Een gedeelte der dorpen van Sirao was naar beneden gestort, toen deze bij Droendroe-tano voor zijn zoon Loeomewona om zijn dochter Siloesi aanzoek deed. Dit aanzoek verheugde Droendroe-tano en zijn vrouw Saota zeer, Siloesi echter niet; zij weende slechts. Om haar nu tot het huwelijk te bewegen, gaf haar vader haar onophoudelijk geschenken, maar zij nam ze niet aan; dat deed Loeomewona. De oorzaak van haar tegenzin was de bergstorting.

Daarom nam haar moeder haar kam, streek zich de haren glad en daaruit viel een voorwerp ter grootte van een kleine boon, hetwelk zij aan haar dochter gaf, zeggende: *„Hier is stof om de aarde grooter te maken.*" Nu stemde deze in het huwelijk toe en gaf de stof aan haar schoonvader Sirao, die een zijner onderdanen, Hadidoeli geheeten, de opdracht deed om de aarde aan het ingestorte gedeelte grooter te maken. Deze klopte de bewuste plaats grooter dan ze vroeger was.

Toen Siloesi de vrouw geworden was van Loeomewona, verkreeg zij den naam van Selewe-Nazarata. Haar echtgenoot wordt gewoonlijk Baloegoe Loeomewona en, in de taal der priesters, ook wel Amada Loeomewona genoemd. Baloegoe is een opperhoofd, die een groot feest (*owasa*) gegeven en bij die gelegenheid dien naam heeft aangenomen. Baloegoes zijn er op Nias zeer weinigen; zij vergissen zich, die beweren dat ieder hoofd een Baloegoe is. In plaats van Droendroe-tano schreef men vroeger Toendoe-dano, wat voor een Niasser niet uit te spreken is. Droendroe-tano is de naam van een mensch en niet, gelijk men wel gemeend heeft, van het uitspansel of den sterrenhemel; dat heet *banoea* of *banoea-sijawa.*

Al had Hadidoeli de aarde boven ons grooter gemaakt, bleek ze toch nog te klein voor het groote aantal menschen; daarom zond Sirao den zoon van Hadidoeli, Silaoema, naar beneden om een nieuwe aarde te scheppen. Toen Silaoema beneden kwam, bemerkte hij een dichten wind; hij legde daar boven op grasstengels (*loehe inbihara*), benevens iets anders en aarde die hij had medegebracht, en begon daarop te klop-

pen. Tengevolge daarvan gedijden deze stoffen uit, tot zij den omvang der tegenwoordige aarde (niet Nias alleen) bereikten.

De aarde wordt van onderen omgeven door een ring, die door Selewe-Nazarata's tooverkracht in een reuzenslang (*sawa*) veranderd is; haar muil is de opening van den afgrond (*awoewoecha*), waarin de zee zich uitstort, en tevens verheft zich uit haar muil een vuurvlam, die de zee doet koken. Vandaar de onophoudelijke beweging der zee; dat zij evenwel niet brandend heet is, komt van den grooten afstand, waarop ze van den muil der slang en dus van het vuur verwijderd is.

Aardbevingen, hoewel niet allen, ontstaan als de slang zich beweegt. Ik heb van geen enkelen Niasser nog hooren zeggen, wat sommigen beweren, dat deze slang de zee beteekent. De Niassers gelooven dat de aarde zich onder de zee voortzet, en op andere plaatsen weer te voorschijn komt, zooals zij zien aan de rondom hun woonplaatsen gelegen eilanden; de slang echter bevindt zich volgens hen aan den uitersten rand onder de aarde.

Silaoema kreeg op zijn tocht een *droendoe* (een tak of iets dergelijks) mede, opdat hij onder de schaduw daarvan van zijn arbeid zou kunnen uitrusten. Hiervan maakte hij zich een schermdak ten noorden van Nias; de takken plaatste hij in den grond en daaruit ontstond de noordelijk gelegen woonplaats der Nadaoja's. Toen de aardbol gereed was, werd Lamonia naar beneden gezonden, om de nieuwe aarde te wijden. Om dit te doen, at hij niets in 2 × 8 dagen; zoo werd de aarde vast en stevig. Met hetzelfde oogmerk plantte hij in het zuiden van Nias bij Mazingo een houtsoort, *fosi* geheeten, bij wijze van talisman (*ifolambae dano*). Vruchten van dien boom worden nog heden ten dage in het noorden verkocht; men gelooft b. v. dat de varkens, als zij die vrucht in hun voeder krijgen, vet worden; dat de rijst, geborgen in een zak waaraan men zulk een vrucht heeft vastgebonden, zich vermeerdert, enz.

Toen de vastendagen voor Lamonia voorbij waren, ontving hij negen borden, ieder met een verschillende spijs gevuld. Hij koos rijpe pisang en wierp den schotel met *oero* (garnalen) weg; het overige werd weder opgenomen. Omdat hij pisang heeft gegeten, daarom sterven en vergaan de menschen; de slangen aten de weggeworpen *oero* en daarom sterven zij niet; had Lamonia deze gegeten, dan zouden de menschen onsterfelijk geworden zijn. *Mamoni*, zich van zekere zaken onthouden, om ongeluk te voorkomen en zegen te genieten, — staat daarom met *Lamonia* in verband.

De aarde was nu gereed, en Lamonia keerde naar boven terug. Er waren echter slechts twee houtsoorten, hoewel er later met den regen zoo nu en dan een zaadkorreltje naar beneden kwam vallen. Bovendien ontbrak er nog een en ander, waarvan wij, eer wij de legende betreffende het ontstaan der menschen op Nias in oogenschouw nemen, vooraf den oorsprong zullen nagaan.

Het hemelgewelf houden de Niassers voor de onderzijde der aarde van Sirao, die vroeger veel dichter bij de onze gestaan heeft. Ook gelooven zij, dat de gezichteinder werkelijk aan de aarde raakt, en de Mekkagangers maken hen wijs, dat Mekka aan de bovenzijde ligt. De zon houden zij voor het rechteroog van Toeha Ba-wonorege-tano, dat zijn zoon op bevel zijns vaders na zijn dood uitgestoken en waaruit hij de zon geschapen heeft; de maan is zijn linkeroog en de sterren zijn kinderen van de maan. Maar daarboven hebben de andere aardbollen ook zonnen, manen en sterren, en dat zijn de oogen van Toeha Aloloâ-nangi. Daar heeft men ook water, dat *sea* heet en dat voortkomt uit het sap van den Tora'a, en uit die *sea* ontstaat de zee. Meer dan eens vroeg men den heer Thomas, of hij in de maanden van den landbouw, terwijl geen wolkje aan den hemel stond, niet hoog in de lucht het geruisch van water gehoord had? Dat is het geruisch der *sea*, den watervloed daar ginds van Baloegoe Loeomewona.

Het geloof dat zons- en maansverduisteringen te wijten zijn

aan booze geesten, is van Chineeschen of Maleischen oorsprong. De nevel is de rook van de verhitte aarde. De regen ontstaat op de volgende wijze: 1e als er overspel bedreven is, 2e als het houtgewas op het graf eens priesters is omgekapt, 3e door regenmakers, die ook donder te voorschijn roepen. Ieder die den waren talisman bezit, kan regen doen ontstaan en ophouden. De regenboog is de rand van het net (niet het net zelf), dat Nadaoja over de aarde gespannen heeft, om de menschen te vangen.

Ook de Niassers spreken van een grooten watervloed, die in onheuglijke tijden hun land zou hebben overstroomd. Daarvan wordt hier het volgende verhaald: Eertijds was een oorlog ontstaan tusschen de bergen; elk hunner wilde de hoogste zijn. Dat verdroot Baloegoe Loeomewona, die aan zijn venster ging staan en de bergen aldus toesprak: „*Gij bergen, ik zal u allen bedekken!*" En nu nam hij een gouden kam en wierp ze in zee, waar ze terstond veranderde in een kolossale kreeft (*kalimango*), zoodat daardoor de uitvloeiing van de zee verstopt werd. Hierbij kwam nog een geweldigen regen en tengevolge van deze beide oorzaken vertoonde zich een ontzaglijke massa water, die al hooger en hooger steeg tot dat alle oorlogvoerende bergen op drie (andere zeggen op twee) na bedekt waren. Alleen de menschen, die met hun vee op de bergen gevlucht waren, bleven in leven; alle anderen verdronken. Op deze wonderbare wijze beslechtte Baloegoe Loeomewona den strijd der bergen. Maar de oorlog zelf is spreekwoordelijk geworden en wordt ten opzichte van oorlogvoerende hoofden gebezigd.

De bovengenoemde verschrikkelijke kreeft bedekt nog tusschenbeide met haar scharen den muil der slang, waardoor eb en vloed ontstaan. Vroeger echter waren er in de zee nog geen golven. Omtrent het ontstaan daarvan verhalen de sagen der Niassers het volgende: Eenmaal bevond zich in de zee een vreeselijke slang (*haria*), die ieder schip verslond, dat de zee waagde te bevaren. Nu leefde er beneden aan het zeestrand bij Wodo een geweldig sterke man, Laowo-maroe

genaamd, zijn vrouw heette Sihoi. Deze man ging scheep en wist door list de slang over te halen, dat zij haar hals altoos kleiner maakte en toen ze klein genoeg was, legde hij haar op zijn schip en hieuw ze midden door. Ten gevolge der stuiptrekkingen en krommingen van het met den dood worstelende monster ontstonden de golven der zee, die nu niet meer tot rust willen komen. Laowo-maroe (niet Laoelo-maros, gelijk men wel eens geschreven heeft) werd nu zeeroover, zoodat de zee weder even onveilig werd als vroeger. Eindelijk wist men met behulp zijner vrouw gewaar te worden, waarin zijn kracht bestond. Nadat hem zeven haren waren uitgetrokken, was hij een zwak wezen geworden en gelukte het hem te dooden. Ik kan deze gansche geschiedenis niet mededeelen; maar ze herinnert ons duidelijk aan de Bijbelsche geschiedenis betreffende Simson.

II. Oorsprong van het volk.

De oude Sirao, die eenmaal bevel gegeven had tot de schepping der aarde, zorgde ook voor de bevolking van Nias, dat bij de inboorlingen Hoela-Niha en Tano-Niha heet. De meeste opgaven stemmen hierin overeen, dat Sirao negen zonen had, doch sommigen houden Hia voor een zoon, anderen voor een kleinzoon van Sirao. Deze bepaalde niet dat zijn zonen bij hem blijven, noch ook wie zijn opvolger worden zou, maar hij stak zijn lans in de grond en zeide: „*Wie uwer tot bovenaan het ijzer kan raken, blijft hier; de anderen moeten naar beneden.* Dat gelukte alleen aan Loeomewona; ja hij ging zelfs boven op de lansspits zitten, en daarom bleef hij alleen boven. Daarop zond Sirao zijn oudsten zoon, Ba-oewadano naar beneden aan den ondersten rand der aarde; vervolgens Sorogae, om te dienen tot steunpilaar, waarom hij in steen veranderd is. Gozo Toeha-Sangarofa zond hij naar den bodem der zee. Loeomewona en Ba-oewadano voerden oorlog om Lakindrolae. Daarom

werd hij in twee deelen gehouwen: de eene helft bleef bij Loeomewona, de andere nam Ba-oewadano mede; beide gedeelten echter bleven in leven. Een andere zoon van Sirao, Hoeloehada, niesde zoo sterk dat hem het hoofd van den romp vloog; dat hoofd werd boven in de aarde verborgen en daaruit groeide de kokospalm (klapperboom) op. Daarom zeggen de Niassers, dat de klappernoot nog steeds van twee oogen en een mond voorzien is, waarmede zij de drie gaten in de harde schaal bedoelen. Later werd de kokosboom ook op Nias geplant. Uit het bloed van Hoeloehada kwamen eenige gras- en houtsoorten te voorschijn, die eveneens naar Nias werden overgebracht.

Evenals de sagen niet overeenstemmen ten aanzien van het aantal van Sirao's zonen, zoo is dit ook het geval met het aantal, dat hij naar beneden zond. Dat het echter Sirao is, die de menschen naar beneden heeft gezonden en niet Lowalangi, zooals men wel eens heeft beweerd, verklaren alle Niassers. Vraagt ge hun evenwel, hoe het mogelijk is, dat een mensch doen kan wat daar verhaald wordt, dan luidt hun antwoord: *„Zij konden dat doen, omdat zij de eerste menschen waren.*" Wij zouden hen de helden uit den voortijd kunnen noemen. Sirao zond eerst Hia, ook Toeada Hia, ook wel Hia Walangi genoemd, naar beneden en wel naar het zuiden bij Mazingo, tegelijk met diens woning, die daar nog aanwezig moet zijn en deze bijzonderheid heeft, dat het er nooit inregent, hoewel er geen dak op is, zooals op andere huizen.

Door Hia's zwaarte helde de aarde zuidwaarts over, waarom Sirao, Gozo en Sawae naar het noorden zond, om haar weer in evenwicht te brengen, maar daardoor hief ze zich in het midden op en toen zond Sirao den broeder van Hia, genaamd Daeli (spreek Daili) naar de rivier Idanoi. Anderen beweren, dat Daeli uit zich zelven naar beneden is gekomen; zijn voeten bezwaarde hij met een keurigen slijpsteen zoo groot als een veldhuisje en bond dien met obiranken vast, opdat de wind hem niet zou medevoeren. Dezen steen wijst men nog zuide-

lijk van Ono-Waembo aan; toen de heer Thomas echter op zekeren dag daar kwam en den steen verlangde te zien, zeide men hem, dat ze niet meer te zien was, maar dat alle andere slijpsteenen uit dezen waren voortgekomen. Ook de aardappelen (*obi*) kwamen bij die gelegenheid naar Nias en wel uit de ranken, waarmede Daeli den steen had vastgebonden. Vervolgens liet Sirao nog Hoeloe en Seboea-moroi-ba-lani, ook alleen Seboea genaamd, naar beneden en wel naar het westen bij de rivier Ojo.

Van dezen Seboea vertelt men wonderlijke dingen. Ook wij Europeanen zouden van hem afstammen; onze voorvader zou over de zee getogen zijn. Of nu deze verdeeling in Noord en Zuid heeft plaats gehad, dan of werkelijk iemand om zijn volk naar een ander eiland is overgestoken — zulks te onderzoeken, zij aan meer bevoegden overgelaten. Ook liet Sirao den zoon van den boven vermelden Lamonia, Boronadoe geheeten, in het zuiden naar beneden. Zijn geheele nakomelingschap moest de priesterlijke betrekking bekleeden, de *fosi* bewaren en hun vruchten verkoopen. Als zij de aarde vervloeken, komt er hongersnood.

Zij die beweren dat Sirao niet meer dan vier voorvaderen heeft laten afdalen, t. w. Hia, Gozo, Daeli en Seboea, houden de overigen voor nakomelingen van deze vier. Men heeft echter ook gezegd, dat zich aan de Maros Boegineezen met Niassers hebben vermengd. Dienaangaande heb ik van de Niassers het volgende vernomen. Een woord dat met het woord Boegineezen in verband staat, (*boegi* of iets dergelijks) is niet bekend, een rivier of een plaats *Maros* natuurlijk evenmin, dewijl wij uit de laatste letter reeds opmaken kunnen, dat *Maros* geen Niassisch woord is. Maar men kent de Maroe's, die de Niassche taal spreken; deze zouden ook Maleisch geleerd hebben van de met hen samenwonende Maleiers; zij dragen broeken (hoewel niet allen) en eten varkensvleesch. Zij zijn in staat zich zelve en anderen onkwetsbaar te maken en staan ook in andere opzichten als groote toovenaars bekend. Naar

de lieden van Neder-Lahomi nog mededeelden, wonen zij ten getale van ongeveer 80 op eenige der Nako-eilanden; dewijl echter de grond dier kleine eilanden niet zeer geschikt is voor rijstcultuur en evenmin voor den oebistruik, zoo verbouwen zij hun veldgewassen op Nias en maken aldaar ook zout. Zij drijven handel met de geheele westkust. Er is niets bekend van een plaats of rivier, die den naam Maroe draagt. Gelijk bekend is, is er in 't zuiden van het eiland Celebes een plaats, Maros geheeten, zoodat het niet te verwonderen zou zijn, als er verwantschap bestond. Dat kan ook zeer goed het geval zijn met Baros, tegenover Nias op den vasten wal gelegen, hoewel de medeklinkers *b* en *m* in het Niasch niet worden verwisseld. Deze stam is toch, naar de Niassers zeggen, met de overige bovengenoemde stammen verwant, want hun stamvader Lahari, met den steenen navel, was een zoon van Sirao en werd eveneens door hem naar beneden gezonden. Van Sumatra afkomstig, schijnen de Maroe's zich eerst hier op de oostkust gevestigd te hebben, gelijk ook blijkt uit bovenstaande geschiedenis van Laowo-Maroe, want deze was een Maroe en wel uit het zevende geslacht van Lahari af gerekend, en de achterkleinzoon van Laowo-Maroe heet Maroe, aan wien de volksstam zijn naam ontleent. Op de oostkust werden zij beoorloogd door Sioho (de Maleiers noemen hem Si Djohor); op een dozijn vaartuigen moeten zij toen om het noorden heen van Nias afgevaren zijn, terwijl er hier en daar achterbleven, totdat zij zich eindelijk voor goed op Hinako vestigden.

Nog een andere stam woont er in het zuiden van Nias; 't zijn de Woli, ook wel Laloe geheeten. Hun stamvader Woli zou, volgens sommigen, van Tora'a afstammen, volgens andere geloofwaardige getuigenissen is hij de vierde zoon geweest van Toeha-Barege-dano. Zij onderscheiden zich in hun levenswijze nog daarin van de Niassers, dat zij zich met honden en kikvorschen voeden. Zij moeten zeer strijdlustig zijn en bij hen zou de gewoonte bestaan, om vreemdelingen, die bij

hen komen en geen kikvorschen met hen mede eten, of maar eenvoudig door hun gebied trekken, het hoofd af te snijden. Ja men zegt zelfs, dat zij hun ouders verkoopen, als deze hun tot last worden. Wat hiervan aan is, moet de tijd leeren. Hun ware vaderland, Woli, is boven; Hoeloemogia, Sirao's vader, heeft hun stamvader, Woli naar omlaag gezonden. Dewijl Sirao's vader dat gedaan heeft en de Woli's aan den zuidelijksten rand van het eiland wonen, geeft dit aanleiding tot het vermoeden, dat zij waarschijnlijk het eerst aangeland zijn en misschien dezelfde lotgevallen ondergaan hebben als de Kelten in Europa. De Maroe's daarentegen schijnen het laatst te zijn aangekomen, want dat zij van de oostkust uitgaande, het noorden omgevaren zijn en zich eindelijk op Hinako hebben nedergezet, schijnt daaruit te blijken, dat Nias toen reeds bewoond was; want waarom zijn zij dan niet naar het binnenland teruggetrokken, toen zij door de over de zee komende Dawazioho's in 't nauw werden gebracht?

De namen der eerstgenoemde voorvaderen worden niet als geslachtsnaam gebezigd; maar de namen der latere afstammelingen wel, zoodat er op Nias een ontelbare menigte volksstammen wordt aangetroffen. En dewijl niemand ook nog slechts de helft van Nias heeft bereisd, zoo kan men tot nog toe ook geen vaste gegevens leveren betreffende de sterkte der bevolking. De zendeling Thomas heeft een groot deel van het eiland leeren kennen, ook waar nog nooit een enkele Europeaan den voet had gezet; gesteld nu dat Nias 130 vierkante mijlen groot is, dan gelooft hij niet dat men een grootere bevolking mag aannemen dan 500,000 zielen. Alleen het zuiden kent hij nog niet; daar moeten groote bewoonde plaatsen zijn, doch op verren afstand van elkander gelegen. Het talrijkst is de bevolking, voor zoover hij heeft kunnen nagaan, in Lahomi.

Om te weten, hoe langen tijd de Niassers zich op hun eiland bevinden, moeten wij hun geslachten tellen. Nemen wij nu aan, dat zij die, volgens de sage, het eerst naar beneden gekomen zijn, het eerste en de thans nog levende oude lieden

de laatsten in de stamtafel zijn, dan heeft een tak der tegenwoordige Iraowo Lase 25 of 26 geslachten, van Mado Harefa één tak 22 en andere 24. Een tak van Mado Mendrofa 21 en een van Mado Laoli 26. Deze allen zijn nakomelingen van Hia. Een tak van Iraono Gea, nakomelingen van Daeli, telt 25 geslachten en een tak van Ono-Namolo, nakomelingen van Toeha Seboea, 21.

Neemt men gemiddeld 24 geslachten aan, ieder van 30 jaren, dan krijgt men 720 jaren als tijd van hun verblijf op het eiland. Wie meer wil weten over de herkomst der Niassers, moet de ethnographie van de noordelijk van Nias gelegen eilanden nagaan, als ook de analogie kennen der verschillende talen, die in dezen archipel gesproken worden. Zoo vindt men vele woorden in het Niasch, die in het Bataksch en Maleisch dezelfde beteekenis hebben; zulks zal ook wel met het Javaansch 't geval zijn. Ook zijn er steenen en houten beelden, die op Boedhistische gelijken, en vele Niassers zijn er, die echte Chineesche oogen hebben.

III. Verschillende godheden.

Ofschoon de Niassers vaak spreken van verschillende hoogere wezens, die geen Bechoe's (booze geesten) zijn, en er zelfs vijf aanbidding toebrengen, zoo hebben zij toch slechts één eigenlijken God, die den naam *Lowalangi* draagt. En hoewel zij zelfs dezen Lowalangi een begin toekennen in hun mythen, gelooven zij toch ook weer, dat door hem alle dingen gemaakt zijn. Het door hem geschapene laat hij echter niet aan zich zelf of anderen over, want alles wordt ook door hem bestuurd. Hij heeft de macht over leven en dood, zegen en vloek, rijkdom en armoede; hij stelt koningen aan en zet ze af; hij is almachtig, alwetend, alomtegenwoordig, en een straffer van het kwaad. Ten bewijze daarvoor mogen de volgende uit het Niasch vertaalde zinnen dienen:

„Het hangt van Lowalangi af, of iemand gezond wordt of niet."

„Als gij een Lowalangi hebt, zal de ziekte uwer moeder wijken; hebt gij er daarentegen geen, dan wijkt de ziekte uwer moeder niet."

„Zonder Lowalangi ben ik op deze aarde voortdurend ziek, en mijn kinderen sterven alle."

„Het hangt van Lowalangi af, of hij een mensch levend wil maken" (d. i. in het leven wil behouden; of wel: hem levensonderhoud wil verschaffen).

„Lowalangi doodt, Lowalangi maakt levend."

„Het goud is van Lowalangi; rijkdom noch armoede hebben bij iemand een vaste verblijfplaats."

„Onze Lowalangi is dood; daarom hebben wij vandaag niets ontvangen."

„Waarom is Lowalangi's hart niet goed voor hem! Niet in goede orde verkeert zijn kinderteelt, (zijn kinderen groeien niet op) en niet goed is zijn zwijnenstal."

„Ach, mijn Lowalangi! waarom maakt gij mij arm?"

„Groot is voor Lowalangi uw kind; hij maakt het niet arm."

„Slechts gij hebt een grooten Lowalangi; gij bezit veel varkens, klappers, enz."

„Ik bid tot u, o Lowalangi! ik heb geen zonde om u gedaan; ik heb geen leed berokkend aan mijn medemensch of aan zijn eigendom; ik heb mijn naaste nog niet beleedigd."

„Lowalangi wreekt u op hem; wreek gij u niet."

„Slechts een handbreedte boven ons is Lowalangi; hij ziet het, als wij bedrogen worden."

„Lowalangi heeft hem tot ons verheven; wat hij tot zijn naaste zegt, duldt geen verandering."

„Mijn Lowalangi hoort mijn woorden, of ik lieg wat ik spreek."

„Laten wij met onze woorden Lowalangi niet vooruitloopen; wellicht geschiedt ons later naar onze woorden, wellicht ook niet.

„Lowalangi is het woord van onze naasten; wij willen luistaren naar hetgeen hij tot ons spreekt."

„Lowalangi's op aarde zijn onze hoofden (ouders, oom, tante, enz.); laat ons dan gehoorzaam zijn aan hetgeen zij tot ons zeggen."

„Lowalangi maakt alles; gij zult uw naaste niet verlegen maken, als zijn lichaamsbouw niet schoon is."

„Door Lowalangi is het (een diefstal of iets dergelijks) aan het licht gebracht."

„Lowalangi alleen heeft 't zoo gemaakt, dat (dit of dat) u gelukt is."

„Gij zijt wel Lowalangi en het geschiedt naar uw begeerte, dewijl gij mij vervloekt.

„Groot is bij Lowalangi uw zonde."

Bij de bovenstaande spreekwijzen zouden nog andere kunnen gevoegd worden, ook uit de vervloekingsuitdrukkingen. Hetgeen ik gezegd heb, is evenwel voldoende om te doen zien, hoe de Niassers zich hun Lowalangi voorstellen. Nu zou men denken, dat de Niasser aan Lowalangi ook de hem toekomen de eer bewijzen, en dat zij, zoo al niet in hun gebeden, dan toch door hun offers zich tot hem wenden ter verkrijging van hetgeen zij gaarne hebben; maar hierin zou men zich zeer vergissen. Wel zeggen zij b. v. „Het hangt van Lowalangi of een zieke gezond wordt of niet"; maar houden zich intusschen bezig met zulke offers, waarbij de naam van Lowalangi zelfs niet eens genoemd wordt. Zij zeggen wel: „Aan Gods zegen is 't al gelegen", maar gelooven toch, dat alle zegen van hen wijkt, als zij de beelden hunner voorvaderen verwijderen. Zij zeggen wel: „Wreek u niet, de wraak is aan Lowalangi"; maar niet licht zal men een volk aantreffen zoo wraakzuchtig als de Niassers, al laten zij het in hun woorden den oningewijden niet bemerken. Terwijl zij zich niet meer om hun god Lowalangi bekommeren, dan dat zij zijn naam gedurig in den mond nemen, zoo is het tevens opmerkelijk, dat zij dan juist hun buren offers brengen, wan-

neer zij denken, dat zonde de oorzaak is van eenige hen treffende ziekte of andere ramp. Wanneer men voorts de bovenstaande spreekwijzen beschouwt, schijnt het alsof iedereen zijn afzonderlijken Lowalangi bezit. Dat is echter niet zoo; toch heb ik ook wel menschen aangetroffen, die zich verbaasden, dat wij blanken denzelfden Lowalangi hebben als de Niassers.

Een ander hooger wezen, dat Lowalangi zeer nabij komt, is *Latoere*. Evenals Lowalangi dankt Latoere zijn oorsprong aan een vrucht aan den top van den Tora'a. Een priester, dien ik sprak, was van meening dat Latoere ook nakomelingen had en verhaalde mij, dat er na hem nog 6 geslachten geweest zijn. De meesten echter weten niet veel van dezen god te vertellen, gelijk de Niassers over 't algemeen weinig kennis hebben van hun oude geschiedenis.

Toen Latoere de onderste vruchten aan den Tora'a zich wilde toeëigenen, maar niet in staat was, daaruit menschen te scheppen, verloor hij ze als menschen, doch kreeg ze later als varkens van Lowalangi ten geschenke. Daarom geven zij aan Latoere den naam van *Latoere Sobawi Sihono* of *Latoere Sobawi Sato*. Naar hun meening voedert hij de menschen (die voor hem varkens zijn) iederen morgen en avond en wel volgens de tijdrekening van Lowalangi en Latoere; en daar hun dagen de lengte onzer jaren hebben, komt het dat zij slechts in den oogstijd hun voedsel van hem ontvangen. Maar gelijk de Niasser zijn varkens slacht, als hij daar lust in heeft, bij feestelijke gelegenheden als anderszins, zoo doet ook Latoere. Hij eet intusschen slechts de schaduw op, die de menschen *boven* aan den hemel doen vallen, terwijl de Bechoe's de op de aarde vallende schaduw opeten; gebeurt het laatste, dan sterven de menschen. Om die reden wordt dan ook het offer aan Latoere gebracht in den vorm van een rantsoen of losgeld, waardoor de ziel van den zieke wordt losgekocht. Slechts bij gelegenheden van deze offerande, ook wel in den oogsttijd of bij sterfgevallen, wordt aan hem gedacht.

Behalve Lowalangi en Latoere vreest men ook nog drie voorvaderen, die in rang onder de genoemde godheden geplaatst zijn, namelijk Baloegoe Loeomewona, Baloewa-dano en Toeha-Sangarofa, alle drie zoons van Sirao. Wat de reden was, dat van al de negen zonen van Sirao, Loeomewona zijn opvolger werd en alleen boven bleef, is reeds boven bij de scheppingsgeschiedenis aangetoond, alsmede dat Boloewa-dano (niet Taloebadano, gelijk men soms meent) onder de aarde woont en haar op zijn schouders torscht, en dat Toeha-Sangarofa zijn verblijfplaats heeft onder de zee.

Een kenmerk van het karakter der Niassers levert de verhouding, waarin zij zich tegenover deze tot goden verheven voorvaderen plaatsen. Zoo vreezen zij de minder in rang zijnde goden meer, dan de hoogeren in rang, ook zelfs als deze laatsten sterker zijn. Baloegoe Loeomewona wordt wel veel geroemd en bezongen, maar vrees koestert men voor hem niet, en zulks niet alleen, omdat hij de menschen met meer barmhartigheid schijnt te behandelen. Loeomewona woont te hoog en de gedachten der menschen klimmen zelden hooger dan tot den top der klapperboomen. Baloewa-dano is dichter bij; hij heeft de aarde in zijn macht en heeft een afkeer van al wat slecht is. Als er een groote zonde bedreven is, b. v. een moord gepleegd, dan doet hij als bewijs van zijn toorn de aarde beven, en zijn zware zonden algemeen, dan zendt hij een boozen geest met ziekte als straf. Alle gewichtige ondernemingen, b. v. trouwen, bouwen, op zee gaan, worden uitgesteld, zoodra op dat tijdstip een aardbeving plaats grijpt, want dan geeft Baloewa-dano een teeken, dat men niet gelukkig zal zijn met *deze* vrouw, op *deze* bouwplaats, op *deze* zeereis. Gedurende aardbevingen worden dan ook smeekbeden tot hem gericht; men noemt hem dan „*Onzen Heer*", eigenlijk „*Onzen Grootvader*." Bij gelegenheid van onderscheidene offeranden worden Loeomewona en Baloewa-dano genoemd; echter schijnt men alleen prijs te stellen op de goede gezindheid des laatsten. Ook bij het doen van

eeden wordt hij alleen nevens Lowalangi genoemd; en van de huwelijksgeschenken krijgt hij een grooter aandeel dan Loeomewona, welk aandeel evenwel door den vader der bruid voor beiden wordt ingepalmd.

Woont Baloewa-dano onder de aarde, Toeha-Sangarofa woont op den bodem der zee en van alle wateren. De visschen der zee en van alle rivieren en stroomen heeten zijn varkens, waarom hij dan ook wordt aangeroepen door allen, die zich met de vischvangst onledig houden. Hij is gehuwd, wat met Baloewa-dano 't geval niet is, en heeft een groote menigte nakomelingen, welke zich in allerlei soorten van water bevinden en dichter aan de oppervlakte, naarmate het water hooger is zooals bij vloed. Om die reden zijn de Niassers in den regel bang om door het water te gaan, en als zij daartoe verplicht zijn, roepen zij dien god aan, opdat hij hen niet moge slaan, zoodat zij ziek worden, of hen niet gansch en al in de diepte doe zinken, want het doen verdrinken en het doen vergaan van schepen is het werk van Toeha-Sangarofa.

Als de Niassers zich in eenigzins hoog water bevindt, lacht of spot hij niet, dewijl anders de god denken kon, dat hij voor den gek wordt gehouden. Want hoe lief hij de menschen ook heeft, zoo mogen zij hem toch niet al te zeer op de proef stellen. Men brengt hem offeranden, wanneer de zieke meent, dat hij de oorzaak is van zijn ziekte, of wanneer de priester zulks vermoedt; dan maakt men ook een afgodsbeeld aan den waterkant. Ook als men bij het heerschen van een besmettelijke ziekte datgene, wat men vreest door bedrog verkregen te hebben, naar het water of aan het zeestrand brengt, zooals in 1877 plaats had, dan offert men zoowel hem als Baloewa-dano en Lowalangi; gebeurt zulks evenwel op het land ver van het water, dan doet men 't niet. Ook bij een soort van godsoordeelen is 't Toeha-Sangarofa, die den schuldige aan den dag brengt. Men maakt dan een afgodsbeeld in het water, brengt Toeha-Sangarofa een kip ten offer; daarop moeten de plaatsvervangers van de

verdachte personen te water gaan en geheel onderduiken; de plaatsvervanger van den schuldige wordt door Toeha-Sangarofa terstond naar boven geduwd, terwijl de anderen het een geruimen tijd onder water kunnen uithouden.

Nog twee andere godsoordeelen zijn er, waarbij men zich telkens tot Lowalangi en Baloewa-dano wendt, en na een afgodsbeeld te hebben opgericht, een jong varken of een kip offert. Het eerstgenoemde wordt voltrokken op den openbaren weg, en wel op de navolgende wijze: Men plaatst de verdachte personen in een kring. In het midden snijdt men een kip den hals af, en laat ze daarna springen. Hij, tegen wiens beenen de kip opspringt, is de schuldige. Het andere gaat aldus: Men vult een schotel met asch; legt daarin een zeker gewicht van goud, wat bijtende peper en gepunte houtjes van een klapperblad: het gewicht aan goud moet met den mond daaruit worden gehaald; die persoon die schuld heeft, kan 't niet vinden en als hij den ganschen dag te vergeefs heeft gezocht, wordt hij als schuldig aangemerkt.

Zijn, naar de meening der Niassers, Lowalangi en Latoere, Loeomewona, Baoewa-dano en Toeha-Sangarofa aan elkander verwant, er bestaat ook verwantschap tusschen Barasi-loeloeö en Balioe. Zij zijn ontsproten uit het midden van den boom Tora'a, maar vermoedelijk niets anders dan dienaars van Lowalangi tijdens deze de afzonderlijke menschen schiep; ook brengt men hun geen offers, hoewel de een of andere woordenrijke priester hun namen wel eens verwisselt.

In het eerste hoofdstuk is reeds medegedeeld, welke rol zij speelden bij het formeeren der eerste menschen en welke taak zij nu nog bij iederen mensch vervullen. Nog moet iets gezegd worden omtrent de leer der praedestinatie bij de Niassers. Volgens hen leeft het hart des menschen reeds voor dat hij een ziel (*noso*) bezit, en voor dat hem deze geschonken wordt, vraagt Balioe hem niet slechts, hoe lang hij wil leven, maar ook of hij arm of rijk, rechtvaardig of onrechtvaardig, verstandig of dom wil worden; voorts of hij zonen of dochters

wil hebben, aan welken dood hij wil sterven enz., en van de beantwoording dezer vragen hangt de inrichting van het hart af. Deze taak wordt door sommigen aan Balioe toegeschreven, maar over 't algemeen kent men ze aan Barasi-loeloeö toe, ofschoon men 't er over eens is, dat Balioe de *noso* heeft, en dat ze ook tot hem wederkeert. Overigens bekommeren beide godheden zich niet veel om de menschen. Zeer algemeen is de spreuk: „Zoodra de mensch aan het doel van zijn gebed gekomen is, sterft hij; dan helpt geen geneesmiddel meer." Verkeerd zou men doen met hieruit te besluiten, dat de Niassers zich niet veel om hun zieken bekommeren, omdat zij toch niets aan de verlenging van hun leven kunnen toebrengen; integendeel, alles hebben zij er voor over, om te trachten het leven te verlengen, en in 't algemeen doen zij al het mogelijke, om ongeluk ver van zich te houden en zegen te verkrijgen.

Dat Barasi-loeloeö en Balioe dienaars van Lowalangi zijn, op wiens bevel zij handelen, blijkt ook nog uit de volgende Niassche spreekwijzen:

„Zijn Lowalangi heeft met hem gesproken, en hij heeft gekozen den dood door de scherpte des zwaards." (Ditzelfde zegt men echter ook van Malaika.)

„Lowalangi maakt alles; val er uw naaste niet hard over, als zijn gestalte niet schoon is.

„Lowalangi heeft hem tot vorst verheven."

Datgene wat volgens het boven aangevoerde tot den werkkring behoort van Barasi-loeloö en Balioe, schrijven zij hier toe aan Lowalangi, als den alles beheerschenden opperheer.

Er is nog een ander hooger wezen, dat ook vaak genoemd wordt, maar daaromtrent verschillen de meeningen zeer. Sommigen toch beweren, dat dit wezen alleen in naam van Loewalangi verschilt; anderen dat het een dienaar van Loewalangi is. Dit wezen heet Malaika. 't Is zeer onwaarschijnlijk dat deze naam ontleend is aan 't Maleische *maleikat* (engel). Echter gebruiken de zendelingen het woord in de beteekenis van

engelen. Spreekwijzen waarin dit woord voorkomt, zijn de volgende:

„Zijn Malaika heeft met hem gesproken, daarom sterft hij, hij heeft er in berust, dat men hem dooden zou."

„Mijn vader heeft mij vroeger de opdracht gedaan; zijn Malaika heeft het gehoord; wij hebben een schuld aan hem."

„Geef toe, laat hij mij slaan; Malaika is mijn helper."

„Ik smeek het u, o Malaika; ik heb geen zonde tegen u bedreven; help mij!"

„Ik smeek tot u, o Malaika; ik heb niets jegens hem misdreven; wreek gij mij op hem."

„Aan zijn Malaika slechts is 't toe te schrijven, dat hij niet naar beneden gevallen is."

„Mijn Malaika is daar; daarom zijt gij vroeger gevallen, toen gij mij hebt mishandeld."

„Mijn Malaika is grooter dan gij; daarom zijt gij gevallen, toen gij mij wildet slaan.

„Waarom toch voert uw Malaika u ten verderve? Gij luistert niet als gij gewaarschuwd wordt." (Iets dergelijks heb ik van Lowalangi nooit hooren zeggen).

IV. De Bechoe's (booze geesten).

Is reeds in het vorige hoofdstuk melding gemaakt van de goden der Niassers, die niet tot den rang der Bechoe's behooren, thans komen deze ter sprake. De Niassers hebben omtrent hen een groote menigte overleveringen en allerlei dingen worden er van hen verteld. Al die verhalen zijn afkomstig van de priesters (*éré*), daar deze alleen in staat zijn de Bechoe's te zien. De priesters verdeelen ze in hen, die de schaduw der menschen opeten, en in hen die de menschen met het een of ander smijten, of slaan, of steken, hetwelk alles ziekten ten gevolge heeft. Als wij den oorsprong nagaan, vinden wij zeven verschillende klassen van Bechoe's.

Zeer veel genoemd worden en zeer gevreesd zijn de beide broeders Afocha en Nadaoja. Zij zouden zijn voortgekomen uit de vrucht van den Tora'a en behooren tot het zesde geslacht van de Bechoe's. Hun woonplaats wordt gezocht op de noordelijke punt van Nias, van waar uit zij hun strooptochten ondernemen of liever op de jacht gaan, want de menschen zijn hun wilde varkens, die zij trachten te dooden, terwijl zij de schaduw opeten, die door de menschen op aarde geworpen wordt. Daardoor ontstaan ziekten, waaraan de menschen sterven, zoo er geen offeranden gebracht worden; zij sterven echter niet tengevolge van dat opeten der schaduw, maar daardoor dat Latoere alsdan ook de schaduw opeet, die de menschen boven tegen den hemel werpen, wat onvermijdelijk den dood ten gevolge heeft. De Niassers toch beschouwen zich zelve als de varkens van Latoere en deze doet met hen gelijk zij met hun varkens, die zij doodsteken en opeten, als zij doen denken dat zij aan de een of andere ziekte zullen sterven.

Nadaoja is zoo groot, dat als hij in zijn vaart door de lucht met zijn voeten even tegen de boomen raakt, deze aanstonds breken. Hij alleen heeft honden, waarmede hij op de jacht gaat. Een gewezen priester en vogelaar zou aan een zijner honden, die in zijn macht was geraakt, het haar hebben afgezengd, waarop de hond den kop zou hebben omgedraaid, die toen ten achterste voren bleef staan, en nu krijgen de jongen ook een dergelijke gedaante. Het volksgeloof beweert, dat deze honden zoo groot zijn, dat, terwijl zij met hun pooten op den grond loopen, hun kop den hemel aanraakt, vanwaar de Niassers somwijlen hen hooren blaffen, waarvoor zij zeer bevreesd zijn. Nadaoja spant ook een jagersnet over de aarde, waarvan de regenboog de schaduw is, en daarvan komt het, dat de Niassers zoo bevreesd zijn als er een regenboog aan den hemel verschijnt en de kinderen, als zij buiten spelen, onverwijld binnen 's huis roepen.

De tweede klasse der Bechoe's zal zijn voortgekomen uit het meer benedenwaartsche gedeelte van den Tora'a, de *feto'alito*.

Ook zij eten de schaduw der menschen op evenals de overigen. Tot deze klasse behoort de *harimou* (tijger). De Niassers beweren, dat de tijger zich ophoudt in het land der vreemdelingen en daar de menschen aanvalt; zijn schaduw evenwel komt op een schip naar Nias. Vooral meenen zij, dat hij overkomt bij gelegenheid van epidemiën.

Weer een anderen oorsprong hebben de Bechoe-laoeroe en Bechoe-gafore (de Bechoe's van de graanmaten en de Bechoe's der varkensmaten.) Niet alle graan- en varkensmaten hebben een Bechoe; slechts de eersten, die Sirao vóór de menschen naar beneden liet gaan, hebben die. Op hen, die nu kleinere maten bezitten, wreekt zich de genoemde Bechoe door ziekte. Men bedriegt zich echter als men meent, dat er overal op Nias een gelijke maat bestaat, of dat de bewoners bang zijn om kleinere maten te gebruiken. Integendeel, er zijn meer maatsoorten dan dorpen. Gebruikers van valsche gewichten worden door Lowalangi en Baloewa-dano gestraft.

Een vierde klasse van Bechoe's zijn die der overledenen. Deze Bechoe's vergezellen gaarne de achterblijvende betrekkingen en trachten ze met hen in het doodenrijk te voeren. Hun karakters verloochenen de menschen ook in het doodenrijk, in hun Bechoe's niet; legden zij bij hun leven op aarde zich er op toe om leed te stichten, dan doet hun Bechoe dat ook; zelfs zouden zij in het doodenrijk elkander om schulden aanspreken. Dit is een uitvinding van de meer gegoeden onder de Niassers.

Een vijfde klasse vormen de Bechoe's van gestorven dieren. Lieden der woonplaats van den heer Thomas vertellen hem, dat het wel zijn kon, dat de epidemie, die twee jaren geleden daar woedde, door een Bechoe, die met zijn paard was medegekomen, was aangebracht geworden.

Een zesde klasse zijn de Bechoe's van hooge, gestorven en verrotte boomen, die Selewe-Nazarata naar beneden heeft gezonden; deze hebben daarom een Bechoe, omdat zij vroeger menschen zouden geweest zijn. Anderen ontkennen zulks ten

sterkste, maar houden de boomen slechts voor de verblijfplaats der Bechoe's.

Tot de zevende klasse behooren de Bela's. Men meent dat deze oorspronkelijk menschen geweest zijn. Dienaangaande wordt het volgende verhaald. Sadawa, een bijwijf van Baloegoe Loeomewona, wenschte haar zoon Bela ook naar de aarde te doen afdalen, toen Sirao reeds de overige allereerste bewoners naar beneden gezonden had; zij maakte hem aan een langen dunnen ketting vast (*raeweraewe'ori*), die evenwel door den wind zoo heftig bewogen werd, dat hij brak, tengevolge waarvan Bela viel en op een hoogen Awoniboom terecht kwam. Hij moest daarom zijn verblijfplaats zoeken op hooge boomen en zich voeden met het wild der bosschen. Maar afgunstig over den voorspoed der menschen, werpt hij hen ergens neder, waardoor zij een kwaal krijgen aan de getroffen plaats. Thans kunnen de Bela's alleen door de priesters gezien worden; vroeger evenwel zagen zij niet slechts alle menschen, maar zij brachten elkander ook wederkeerig bezoeken, aan rijken zoowel als armen; haalden ook vuur bij elkander, zooals de Niassers dat nog tegenwoordig bij elkander doen.

Toen nu eens een zoon van Hia bij de Bela's ging om vuur te halen, had de vrouw van een Bela op dat oogenblik geen vuur, dewijl het uitgegaan was; maar zij kon, evenals alle Bela's vuur maken, welke kunst de menschen niet verstonden, terwijl de Bela's dat middel ook voor de menschen verborgen wilden houden. Daarom wilde de vrouw, terwijl zij het vuur aanmaakte, den zoon van Hia met een kleed bedekken; hij zeide evenwel tot haar: „Door dit kleed kan ik zien; zet een mand over mij heen." Daar kon hij echter ook nog door zien, en verzocht haar dus liever een het over hem te werpen. Zij deed dit, en sloeg vuur. De mensch, die vuur kwam halen, had nu zijn doel bereikt; hij had opgemerkt op welke wijze zij aan vuur kwam en lachte de onnoozele vrouw uit. Daarom zeiden de verontruste Bela's: *„Gij zult ons van nu aan niet meer zien, en niet meer bij ons kunnen komen.*"

Een afdeeling der laatstgenoemde Bechoe's en aan hen verwant, zijn de Matiana-mbela, d z. de geesten der bij haar geboorte gestorven vrouwen der Bela's. Deze onderscheiden zich door hun wreedheid. Zij rooven de menschen, die zij afzonderlijk tegenkomen; en zoodra zij er een gevonden hebben, trekken zij hem door een nauwen ring, breken zijn beenderen, maken hem daarop weder gezond en en vragen hem dan af, of hij een schurk wil worden; zoo ja, dan zullen zij hem tot hoofd verheffen (geen vleiende titel voor die hoofden) en weigert hij, dan dooden zij hem.

Echter zijn niet alle Bela's den menschen vijandig; gelijk er goede menschen zijn, zoo zijn er ook goede Bela's. Uit hen is het priesterdom ontsproten; zij zijn de huisgeesten der priesters. Iemand dien zij als priester verkozen wenschen te zien, maken zij krankzinnig, waarop hij naar de woonplaats der Bela's vlucht. Wanneer zulk een persoon twee tot vier dagen vermist wordt, dan zoekt de gemeente hem op onder het geluid van trommelen. Een priester ontwaart hem alsdan in den top van een boom; daarop worden de Bela's aangebeden, en om hen te bewegen hun offer los te laten, offert men hun een witte kip. Daarop komt de vluchteling naar beneden en wordt naar de kampong teruggevoerd, waar een priester hem veertien dagen lang onderricht geeft. Men doet ten zijnen koste ook offeranden voor zijn gezondheid, ook om hem in staat te stellen de Bechoe's te zien, en hem in de priestelijke bediening in te wijden. Bovendien moet hij niet slechts den priester voeden en betalen, maar ook de kampongbewoners, zoodat vele onbemiddelde aankomende priesters, tengevolge dezer hun budget overschrijdende uitgaven, diep in de schulden geraken. Dit laatste is trouwens geen wonder, bij de rente van 100 percent, die de schuldeischers op Nias van hun schuldenaren vorderen.

Tot deze bevriende Bela's nu wenden zich de priesters, indien zij den krankzinnige van zijn kwaal willen genezen. Door aanhoudend trommelgeluid worden zij opgeroepen en

leggen bij hun komst een heel klein beestje, dat ook oningewijden kunnen zien, op de door de priesters uitgespreid gehouden hoofddoek. Dit beestje noemen zij *soemange*, hetwelk de priester bij wijze van geneesmiddel tegen het voorhoofd of den schouder van den krankzinnige houdt.

V. Tooverijen. Offeranden. Leven na dit leven.

Wat doen de Niassers om voorspoed te genieten en ongeluk te vermijden?

Deze vraag ligt thans voor de hand, nu wij gezien hebben, dat de Niassers niet alleen vele booze geesten vereeren, maar ook vaak gekastijd worden door de geesten, die vriendelijk jegens hen gestemd zijn; en als wij bovenstaande vraag gaan beantwoorden, zal het ons duidelijker worden, dat de Niassers *zeer godvreezend* zijn, in den zin van: *bang voor hun godheden*. Immers niet alleen in gewichtige gevallen, maar ook bij handelingen en werkzaamheden, waarbij sprake is van eenige guldens, ja eenige duiten slechts, of van een nieuwen hoofddoek — altijd weten zij wat zij te doen hebben, om zich voordeel te bezorgen en ongeluk af te weren.

Wij gaan over tot een beschouwing: 1e van den eigenlijken afgodendienst, afgescheiden van de vereering der voorvaderen; 2e van den toestand der menschen na den dood en de vereering der voorvaderen.

Selewe Nazarata, die eigenlijk de eerste oorzaak is geweest van de schepping en bevolking dezer aarde, heeft ook den godendienst op aarde, met name op Nias gebracht. Het ontstaan daarvan verhaalt men aldus. Selewe Nazarata, de eerste vrouw van Baloegoe Loewomewona, had drie kinderen, die boven gebleven zijn, namelijk één zoon, Silairide'ana'a en twee dochters, Motia en Molia geheeten; behalve deze had zij er nog dertig, die niet boven bleven. Toen onder den invloed van Selewe Nazarata deze aarde ontstaan en bevolkt was, werd de tweede vrouw van Baloegoe Loewomewona, Sadawa gehee-

ten, afgunstig op haar en liet ook haar zoon Bela met zijn zuster naar beneden gaan. Zij bediende zich echter niet van een ketting, maar van een slingerplant; deze brak door midden, zoodat onze twee vrienden al sneller en sneller vielen en eindelijk in een geoboom terecht kwamen, waar zij veroordeeld werden te blijven. Dewijl zij zich daar alleen bevonden, trouwden zij met elkander; hun kinderen en verdere nakomelingen heeten Bechoe, doch werden ook bij uitnemendheid Bela genoemd, omdat zij van Bela afstammen. Niettegenstaande hun treurigen toestand leefden de Bela's toch met de menschen in goede verstandhouding, en men bracht elkaar wederkeerig bezoeken, totdat er scheiding ontstond ten gevolge van het reeds vroeger vermeld bedrog bij het vuur halen. Eerst nu maakten de Bela's zich voor de menschen onzichtbaar en wierpen hen met asch, zand en andere dingen, waaruit allerlei ziekten ontstonden.

Vóór dien tijd maakten de goden slechts de menschenkinderen ziek, om hen aan de kwaal te doen sterven; reden waarom zij nu zeer verbaasd waren, dat zij later met allerlei lichte ongesteldheden werden bezocht. Daarom ging Sinoi, de vrouw van Hoeloe, naar boven, om Selewe Nazarata te verzoeken haar de oorzaak van al het tegenwoordig leed meê te deelen. Zij openbaarde die aan Sinoi, maar zorgde ook voor verlossing van de kwalen. „*Van dertig mijner kinderen*," sprak zij, „*zal ik dertig houtsoorten maken en ze tot u naar beneden zenden. Als gij u dan* „*krank gevoelt, neem dan van dat hout en maak er u adoe-* „*adoe* (*goden*) *van; dit geschiedt door menschelijke beelden* „*uit dat hout te snijden, want deze houtsoorten waren menschen en* „*als gij uit dat hout weder menschengedaanten snijdt, dan zal* „*er weder een ziel* (*noso*) *in komen.*"

„*Manawa als mijn oudste kind, is als adoe de machtigste;* „*daarom zal uit den mond, dien gij hem geeft, een eheka* (¹) *groeien* „*evenals uit den mond van een stervend rijk hoofd. Voor klee-* „*deren en sieraad der adoe's moet gij klapperbladeren gebruiken* „*en geef hun als losgeld voor de zieken een aarden scherf, die zij*

(¹) Zie bladz. 143

„aan de Bela's zullen geven; gij moet evenwel door trommelslag „de Bela's daartoe bij u roepen."

Zij legde vervolgens nog nader uit, wat en hoe zij offeren moesten en gaf Sinoi grondig onderricht in 't priesterschap, weshalve deze de eerste priesteres werd. Deze onderrichtte haar man en zoo ging het voort, zoodat nu het aantal priesters zeer belangrijk geworden is. Door dat er voor de zieken geofferd werd, werden deze ook werkelijk beter. Maar hierover was de wraakzuchtige Sadawa zeer toornig en haalde daarom nog veel andere sterkere Bechoes over, om de menschen te kwellen en door ziekten en offeren te verarmen.

't Is boven reeds opgemerkt, dat goedgezinde Bela's aan de priesterlijke waardigheid haar ontstaan hebben gegeven, eerst dan als zulk een Bela iemand waanzinnig heeft doen worden, komt een priester tot hem, om hem te verlossen en hem onderwijs te geven in de bediening, waartoe Bela hem verkozen heeft. En deze spiritus familiaris (huisgod) wijst den priester ook de mannelijke of vrouwelijke *adoe* aan, die onder een honderdtal andere, die de Niassers vereeren, den zieke de gezondheid kan teruggeven. Dewijl er vele ziekten bestaan, zijn er ook vele adoe's noodig, want niet iedere adoe kan elke ziekte doen ophouden. Maar met pathologie laat zich geen Niasser priester in en daarom vraagt hij aan zijn goedgezinden Bela, hem den rechten adoe aan te wijzen; van dezen hangt het af of de zieke zal sterven of herstellen.

De heer Thomas verklaart dat hem vijf toovermiddelen bekend zijn, die bij het vragen naar den waren adoe in gebruik zijn. Zij zijn de vingerring, de lans, het kippenei, water in een bord en het optillen van een goudkorreltje met een vezeltje van een klapperblad. De eene priester gebruikt dit, de andere dat middel. Slechts bij het gebruik van water in een bord wordt de trom geroerd, om de schim van den zieke op te roepen, opdat deze den waren adoe aanwijze. Op den rand van het bord worden namelijk een

groote menigte stukjes klapperblad gelegd; ieder van die stukjes stelt een god voor en het grootste een doodkist; wijst nu de voor den priester zichtbare schim naar een of meer der eerstgenoemde stukjes, dan zijn de adoe's, die zij voorstellen, in staat den zieke de gezondheid weder te schenken. Wijst de schim op een of meer stukjes, die adoe's voorstellen, en vervolgens op dat hetwelk de doodkist verbeeldt, dan sterft de zieke, als er niet door hem geofferd wordt; wijst ze echter uitsluitend op het stukje, dat de doodkist voorstelt, dan helpt geen offeren meer, dan moet de kranke sterven.

Als de ring gebruikt wordt, om te onderzoeken welke godheid men moet aanroepen, zoo tracht men dien ring overeind te zetten op een bord of een op haar kant liggende flesch; onderwijl noemt men den naam van een god en zegt het tooverformulier op; blijft de ring overeind staan, dan is de genoemde de ware adoe; zoo niet, dan roept men andere aan, zoolang tot de rechte gevonden is. Maar daar het zijn kan, dat één niet genoeg is, worden er nog andere bij genoemd. Men begint den kleinste adoe aan te roepen en eindigt met den grootsten.

Met het ei handelt men als met den ring; het eenige onderscheid is, dat dit geplaatst wordt op een flesch, die met olie besmeerd is.

De lengte eener lans wordt gemeten, nu eens door den priester zelf, soms ook door den persoon, die naar den waren adoe onderzoek instelt, en vervolgens wordt een teeken gemaakt in den steel. Gedurende het onderzoek bestrijkt en trekt de priester aan de lans; telkens als men naar een anderen god heeft gevraagd, wordt weder de maat genomen; heeft men eindelijk den waren gevonden, dan is de lans eenige duimen langer geworden, volgens zeggen van den priester.

Als de priester met een vezel van een klapperblad een goudkorreltje tracht op te nemen, dan blijft dit er aan hangen, evenals het ijzer aan de magneet, zoodra men den voor den zieke geschikten adoe heeft genoemd.

Heeft de priester op een der bovengenoemde wijzen den wa-

ren adoe gevonden, dan begeleidt hij den smeekeling, als de plechtigheid in zijn eigen huis heeft plaats gevonden huiswaarts en gaat over tot de offerande. Gewoonlijk neemt hij nog een helper mede. Hij, in wiens woning de zieke zich bevindt, behoort voor het noodige hout, takken en bladeren te zorgen, waaruit de priester alsdan een god samenstelt. Nu eens zet hij dien op een kleine vierkante stelling, dan weer op een grootere, nu eens plaats hij dan god vóór, dan weer in het huis; nu eens onder, dan weer boven op het dak, en uit klapperbladeren gevormde slingers zijn hier en daar in 't huis verspreid of ook wel er om heen gelegd. En is eenmaal de adoe gereed, dan vangt de plechtigheid aan, die soms twee achtereenvolgende dagen duurt en dan rust zelfs des nachts de priester weinig van den trommelslag en het geschreeuw.

Bij kleine adoe's wordt slechts een kip of een kippetje geofferd, bij grootere een klein varkentje, en bij den *adoe seboea* een groot varken, maar telkens als er bij 't offeren een groot of klein varken wordt geslacht, behooren er een of meer kippen bij. De adoe zelf ontvangt als eerbewijs de veêren van de kip en de borstels van het varken en tot spijs een weinigje van het hart en de long; den grooteren adoe wordt nog bovendien een schotel voorgehouden, gevuld met vleesch uit alle gedeelten van het varken, hetwelk vervolgens door bejaarde priesters en aanzienlijke personen wordt opgegeten; niemand anders mag dit doen. Een weinig kippenbloed wordt als losgeld aan den mond van den adoe gesmeerd, behalve van Loeloehare, Tangehao ba Norvi en andere voorname goden. De adoe krijgt eten en hem wordt alle eer bewezen, dewijl men zich hem tot vriend moet maken. Zijn werkzaamheid komt hierop neer: Hij roept de Bela van den priester, zendt hem vervolgens tot den Bechoe of den god, die den persoon ziek heeft gemaakt, om hem te bewegen, den zieke niet meer te kwellen; hoort hij, dan komt hij met den Bela bij den afgod, brengt soemange, zooals wij dat vroeger hebben medegedeeld, geeft dat aan Bela, die 't weer aan den adoe geeft, waarop de priester het ont-

vangt, die er het voorhoofd of den schouder van den zieke mede aanraakt. Verleent de Bechoe eindelijk soemange om de gezondheid terug te schenken, en sterft de zieke nochtans, dan hebben òf Lowalangi òf Latoere den dood veroorzaakt, òf de priester heeft gelogen, toen hij zeide soemange te hebben gekregen. De soemange ziet niemand dan de priester, alsmede allen, die Bela reeds tot het priesterambt heeft bestemd, al zijn zij nog geen priesters. Vraagt men hem, waarom de zieke gestorven is, terwijl toch de goede adoe den priester werd aangeduid, dan komen zij met allerlei uitvluchten aan. Een van deze is, dat de Bela van den priester om de een of andere reden op hem verstoord is en hem daarom bedrogen heeft, om hem te schande te maken; een andere, dat de zieke werkelijk tengevolge der offeranden aanmerkelijk beter werd, maar daarna gestorven is, omdat Latoere zijn schaduw heeft opgegeten.

Soms worden ook verschillende priesters achtereenvolgens bij een zieke geroepen, of ook wel twee tegelijk; want zoodra men bij den een geen baat vindt, wendt men zich tot een ander, die misschien den waren adoe van zijn Bela verneemt.

Ook zijn er Bechoe's, die nu en dan het een of ander huis binnendringen, en wordt zulk een Bechoe aldaar door een priester ontdekt, zoo is deze in staat hem in één nacht daaruit te verdrijven. Men begint dezen Bechoe een kip ten offer te brengen en dan roept de priester zijn spiritus familiaris (huisgeest) op, om den boozen geest uit te drijven. Is dat alles geschied, dan beginnen alle personen, die in 't huis zijn, te schreeuwen en op alle voorwerpen en wanden van 't huis te slaan en te kloppen, terwijl de priester onophoudelijk naar den Bechoe steekt, die het huis niet wil verlaten, maar van de eene naar de andere plaats vlucht. De geheele bevolking is op de been en ieder gezin is op boven omschreven wijze vóór en in het huis aan den arbeid, om den vluchtenden Bechoe de intrede te beletten. In Onolimboe aan de Lahomi, een dorp dat uit twintig groote huizen bestaat, was men op die manier eenmaal bezig een boozen geest te verjagen, juist

toen de heer Thomas in het vlak daarbij gelegen Sisobambowo overnachtte. Het was een geknetter en gekraak, alsof er duizende geweren tegelijk werden afgeschoten.

Op een zijner reizen trok die heer door een plaats, die bijna geheel uitgestorven was. De reden daarvan werd hem later aldus medegedeeld. Een priester verdreef tot viermalen toe een Bechoe uit een dorp; de booze geest kwam echter telkens na verloop van eenige dagen terug, doch ten slotte werd hij door den priester doodgestoken. Op de plaats, waar hij dood was nedergevallen, was het gras eenigszins neergedrukt. Thans stond echter de gansche familie van den vermoorden Bechoe op en deed, om wraak te nemen over den dood van hun gesneuvelden broeder, nagenoeg alle menschen in dat dorp sterven. Al was nu ook de persoon, die deze geschiedenis mededeelde, zelf ten volle overtuigd, dat dit waarheid was, zoo is dit toch niet het algemeen volksgeloof en wordt ook volstrekt niet door alle Niassers als waarheid aangenomen. De heer Thomas heeft toch in persoon een met hem bevriend priester hooren beweren, dat hij tot driemalen toe te vergeefs naar een Bechoe heeft gestoken. Anderen vragen: hoe kan men naar wind, schaduw of water steken?

Ook laat men ter eere van nog zes andere godheden een klein varken in de wildernis los, aan welke handeling de geheele familie ijverig deel neemt; genoemde goden eten echter alleen de schaduw van het beest op, waarna het varkentje zelf later weer naar den stal gevoerd en te gelijk met de andere varkens grootgebracht wordt. Evenwel verkoopt men het niet dan noode levend, en moet men daartoe besluiten, of slacht de eigenaar zelf het beest dan mag het niet geheel in stukken worden gehakt en het is niemand dan den eigenaar met zijn gezin geoorloofd den kop opeten. Varkens laat men slechts als losgeld vrij voor Lowalangi, Latoere en Balaegoe Loewomewona te samen, voor Baloewa-dano alleen en zoo ookvoor Laloe. [1])

---

[1]) Toen boven over de goden der Niassers gesproken werd, had tegelijk met Barasiloeloeo en Balioe ook van Laloe melding gemaakt moeten worden; want

Bij drie andere adoe's laat men voor Bela als losprijs een wit kippetje los; dit wordt evenwel niet weder opgevangen. Ook brengen sommigen ten behoeve van krankzinnige personen een offer van bijzonderen aard; men bindt een varken de vier pooten samen, steekt daar een stok doorheen, slingert het een tijd lang heen en weer en eet het vervolgens op.

Maar niet alleen in geval van ziekten worden offeranden gebracht; men brengt er bovendien nog een groot aantal ter voorkoming van ziekten of andere ongelukken en om geluk en voorspoed aan te brengen. Het is te begrijpen, dat dit meer het geval is bij rijken dan bij armen, omdat laatstgenoemden de middelen daartoe niet bezitten, en eveneens meer bij de geloovigen (wij zouden zeggen, de bijgeloovigen), en hen die voor de godheid bang zijn, dan bij de meer vrijzinnigen.

Voor zoover ik weet, brengt men nog offeranden:

1. Als iemand een droom heeft gehad, die ongeluk voorspelt.
2. In geval van zwangerschap.
3. Als een zwangere vrouw of haar man bij ongeluk de onthouding hebben overtreden, die in geval van zwangerschap gebruikelijk is.
3. Bij de geboorte van kinderen.
5. Als het kind een naam ontvangt.
6. Bij de besnijdenis der jongens.
7. Bij huwelijken.
8. Om zegen af te bidden, opdat varkens en kippen mogen gedijen en de rijstoogst voorspoedig zij.
9. Als men iemands schim ziet of van het aanzijn daarvan kennis draagt.
10. Als iemand herhaaldelijk droomt, dat een schim van een gestorvene dicht bij hem is.

---

gelijk Bara en Baloei op bevel van Lowalangi de menschen hebben geschapen, zoo schiep Laloe de tamme en wilde kippen en de varkens, waarom men hem om zegen voor de varkensteelt aanroept. Men zegt dat ook Laloe aan den Tora'a uit een *ere* (kever) is voortgekomen, evenals Barasiloeloeo en Balioe uit een *Sichoria-Sicho* d. i. mier.

11. Als pas zich gevestigd hebbende vreemdelingen den Bela hunner nieuwe woonplaats willen eeren.
12. Bij groote feesten ter eere van hoofden.
13. Als iemand goud laat smeden.
14. Als iemand een gong koopt.
15. Als iemand een groot huis bouwt.
16. Bij godsoordeelen.
17. Als men gaat koppensnellen of oorlogvoeren.
18. Als men op de jacht gaat.
19. Als men bang is voor een epidemie, die elders is uitgebroken (in dit geval brengt het geheele dorp offeranden).
20. Als men familieleden begraaft, en voorts bij eenige andere gewichtige gelegenheden.

Bij al deze en nog andere offerfeesten wordt altoos de offerande gebracht aan de godheid, die men vreest of die men zich te vriend wenscht te maken, die helpen en geluk en zegen verschaffen kan. Als een gansche kampong offert, wordt ook schijnbaar al het door bedrog verkregene aan Baloewa-dano teruggegeven; gewichten en maten worden in orde gebracht; men gaat echter even ijverig voort elkaar te bedriegen en te bestelen.

Voordat wij er in een volgend hoofdstuk toe overgaan de vereering der voorvaderen in oogenschouw te nemen, moeten wij even stilstaan bij de vraag: welke de denkbeelden zijn, die de Niassers hebben omtrent 's menschen toestand na den dood.

Daaromtrent leeren zij het navolgende: De ziel des menschen is zijn adem en Balioe heeft die van den wind genomen, want de wind is zijn eigendom, en als de ziel het lichaam verlaat, keert ze terug tot den wind en dus ook tot Balioe. Dewijl de ziel (*noso*) zich derhalve in den wind oplost, heeft ze geen voortbestaan. [1]) Hierop maken evenwel de de zielen der aanzienlijke hoofden een uitzondering; deze

---

[1]) In hoofdstuk VI »*de vereering der voorvaderen*" zal over een voortbestaande noso gehandeld worden.

blijven voortbestaan, nademaal de oudste zoon zijn vaders ziel in zich opneemt als *eheka*, of in plaats van zijn mond den geldbuidel (*tohosa*) op den mond van zijn stervenden vader plaatst, opdat diens ziel (die zij eigenlijke *eheka*, geest, noemen) daarin moge varen. In dien buidel verandert de *eheka* in goud, of wordt gesmolten vet of iets dergelijks. Arme menschen hebben zulk een *eheka* niet.

Maar niet slechts de ziel verlaat het lichaam bij den dood, ook de schim van het lichaam doet dit, en van dat oogenblik af noemen zij die schim *bechoe si mati* (geest van den doode). Volgens de meening der Niassers heeft de mensch altoos zulk een schim of schaduw bij zich, die men evenwel slechts bij licht, vuur of het schijnen der zon ontwaart; de priesters zien haar evenwel altoos. Deze schaduw van den levende wordt na den dood een Bechoe en dan is men er bang voor. Zij gaat rechtstreeks naar de onderwereld, het doodenrijk (*bauna nicha tau*), doch verschijnt gedurende vier dagen nu en dan in de woning van den gestorvene, waarom men in die vier dagen 's morgens en 's avonds eenig eten beneden aan het dak plaatst, zeggende: „*kom, gebruik uw maaltijd; gij zijt hongerig.*" Hij eet echter slechts de schaduw op. Nadat deze vier dagen verstreken zijn, brengt men naar het graf des gestorvenen zijn ligmatje, een bord en een flesch of een bamboe; men verbiedt daarmede den Bechoe het huis verder te bezoeken. Wordt dit verzuimd, dan komt hij gedurig terug en trekt des nachts aan de matjes der slapenden of doet, als er gegeten of gedronken wordt, borden of kopjes uit de handen der aanzittenden vallen. In het westen trekt men daarenboven nog met een mes een kring om de woning en plaatst er stokjes (*toelaga*), om den geest er van daan te houden; want altoos, als hij komt, maakt hij de lieden angstig. Men beweert zelfs, dat er brandvlekken gezien zijn aan dingen, die door hem waren aangeraakt.

Om te beletten, dat zulk een Bechoe ook op den akker komt, maakt men voor hem een klein stuk gronds gereed,

van eenige vierkante voeten in omtrek, achter het veld der nagelaten betrekkingen en plant daarvan alle gewassen, die op den akker staan. Want zoodra een *Bechoe si mati* op den akker verschijnt, dan komt er niet veel van den oogst terecht. Als alles goed gaat, blijft dus de Bechoe na de boven vermelde vier dagen beneden in het doodenrijk; daar sterft hij zoo dikwijls als het aantal jaren bedraagt, dat de overledene bereikt heeft en op het laatst is, ingeval de gestorvene een mannelijk oir heeft nagelaten, de Bechoe geheel zwart geworden. Is hij op hoogen leeftijd gestorven zonder zoons na te laten, dan wordt hij na dat veelvoudig sterven veranderd in een groote mot; is hij als kind gestorven, dan wordt hij een regenworm. Is hij vermoord geworden, dan gaat de geest in de gedaante van een ander insekt (*larewe*) over.

Is het lot, dat de Bechoe's in de onderwereld ondervinden, zooals we zagen, ten slotte verschillend, ook de plaats, waar zij zich ophouden, is niet dezelfde. Zij die op dezelfde wijze gestorven zijn, blijven samenwonen en de nog zeer kleine kinderen komen onder het toezicht en de zorg van hun grootmoeder. Deze verblijfplaatsen schijnen toe te staan, dat de Bechoe's hier en daar kunnen ronddwalen, zooals wij nader zullen aantoonen; bij dergelijke gelegenheden beangstigen zij de menschen op aarde en vallen hen aan.

Uit het bovenstaande is dus genoegzaam gebleken, dat volgens de meening der Niassers alleen aan hen een voortbestaan wordt toegekend, die mannelijke nakomelingen bezitten. Het is daaruit na te gaan, dat de Niassers altijd zeer verblijd zijn over de geboorte van een zoon. Als zij er niet aanstonds een krijgen, dan huwen velen hunner nog een tweede of derde vrouw, of nemen een zoon aan, om later niet arm te zijn in de toekomstige wereld (*banoea foerie*); ook wel om op hun ouden dag een verzorger te hebben, overmits de meisjes in 't huwelijk treden; en eindelijk om hun vermogen niet aan andere nabestaanden achter te laten, want de vrouwen en meisjes zijn van de erfenis uitgesloten.

De ziel heeft echter in de onderwereld geen eeuwig verblijf. Volgens de denkbeelden der Niassers gaat eens alles te gronde, derhalve ook de onderwereld. Als *deze* aarde vergaat, dan daalt de aarde boven ons naar omlaag en wordt de verdere verblijfplaats der Bechoe's, doch een groot vuur scheidt hen van elkander, zoodat zij niet tot elkaar kunnen komen. Op dat oogenblik komen de Bechoe's van de katten en leggen een groot zwaard (*gari*) over het vuur om de Bechoe's van de menschen daarover te doen gaan; de Bechoe's der katten gaan vooruit, die der menschen houden zich met de tanden aan hun staart vast en op deze wijze brengen zij allen aan de overzijde, die hen vroeger niet hebben geslagen of niet hebben verkocht, of niet over 't water hebben gebracht. Die zich hieraan wel hebben schuldig gemaakt, worden naar beneden in het vuur geworpen, alwaar zij den dood vinden. Die overkomen, worden weder menschen op de nieuwe aarde en al zijn zij ook niet geheel zooals hier, toch arbeiden en leven zij ook daar weder voort.

In het eind van het jaar 1877 werd op Nias maanden lang een hevige rook waargenomen, afkomstig, zooals later vernomen werd, van groote woudbranden op Sumatra, waarvan de rook naar Nias kwam overwaaien. Deze rook bracht de geheele bevolking in opschudding; de een gaf dit, de ander dat als oorzaak er van op, maar dat de wereld zou vergaan, werd door iedereen geloofd, en dat nog zooveel te meer, omdat de slimme Maleiers dit overal bekend maakten en er allerlei praatjes aan toevoegden, om de Niassers tot hun godsdienst over te halen. Verscheidene Niassers, zoowel christenen als heidenen, vroegen den heer Thomas naar zijn meening en hij zeide natuurlijk, dat er van al deze praatjes en geruchten niets waar was. Toen zij later de oorzaak van het verschijnsel vernamen, werd het vertrouwen in hem bij de bevolking zeer versterkt.

Ook vroeger hadden de Maleiers reeds het einde der wereld voorspeld, doch altoos met de bijvoeging dat de contrôleur

het in een brief had gelezen. Dit voegden zij er bij deze gelegenheid niet bij, zeker omdat de zendelingen onder het volk leven en er dagelijks mede omgaan.

Zelfs toen de rook reeds verdwenen was, waren de onbeschaamde Maleiers nog niet tot zwijgen gebracht. Een hadji voorspelde aan de bevolking, dat Mohamed naar Nias zou komen, om de Hollanders te verjagen en alles te verdelgen, wat den Islam niet aannam. Zijn taal maakte zulk een indruk, dat zelfs de Djaksa bang werd, dat hij deze vuurproef niet zou kunnen doorstaan. De hadji verklaarde, dat, toen hij te Mekka was, Mohamed reeds een grooten hoop goud onder zijn huis had, en nog altoos meer goud maakte, alles bestemd voor den tijd van zijn verblijf op het eiland Nias.

Het boven medegedeelde bevat evenwel nog lang niet alle geloofspunten der Niassers betreffende den toestand na den dood. Hetgeen zij zich daarvan verder voorstellen, wordt ons eerst volkomen duidelijk, wanneer wij hooren wat zij denken van de vereering der voorvaderen, over welk onderwerp het volgende hoofdstuk handelt.

VI. De vereering der voorvaderen.

De vereering der voorvaderen is op Nias een kolossale macht, die aan de invoering des Christendoms zeer groote bezwaren in den weg legt. De gestorven ouders hebben volgens de meening des volks voor het nageslacht, zoowel in engere als meer uitgebreide beteekenis, zegen en vloek in handen, en behooren derhalve vereerd te worden, om zegen te verkrijgen en ongeluk af te weren. Terstond na hun dood richt men hun in het huis een houten beeld, een menschelijke gedaante voorstellende, op en brengt daaraan offeranden bij elke eenigszins merkwaardige huiselijke gebeurtenis. Deze bestaan uit de borstels van varkens, kippenvederen, eierschalen, iets van de lever, de long en het hart van varkens of kippen. Bij bijzondere voorvallen houdt men hun ook een grooten schotel

voor gevuld met vleesch, dat alleen door oude lieden gegeten mag worden.

Er is evenwel een klein diertje, dat bij de vereering der voorvaderen een zoo gewichtige plaats inneemt, dat, als dit ontbreekt, in het huisgezin geen geluk wonen kan. Dit diertje noemen zij *moko-moko* en houden het voor de *aloloa* (het overschot, ook extract) van het hart des overledenen, in werkelijkheid is het niets anders dan een spinnetje. Reeds langen tijd was het de wensch van den heer Thomas dat veel besproken diertje bij een feestelijke gelegenheid te mogen zien; eindelijk zou hem dit gelukken en kwam de tijding tot hem: „*Manao Sihareo* [1]." Wat hij bij gelegenheid van het feest aanschouwd heeft, wordt in hoofdzaak door hem medegedeeld als volgt:

„Den 26sten Juli 1877 begaf ik mij naar Sihareo. Ik trof aldaar twee priesters en een groot aantal belanghebbenden aan op den openbaren weg bij een graf. Er was pas een moko-moko gezien aan het in 't graf geplante afgodsbeeld (een tak, waaraan men jonge klapperbladeren had vastgebonden.) Het beestje, 't welk een huid had met zwarten grond waarop goudgele stippen, sprong op zijn vier pootjes vroolijk heen en weer. Verscheidene personen, die er dicht bij zaten, beproefden vruchteloos het te grijpen, wat ten laatste aan een hoofd, genaamd Todolala, gelukte. Deze plaatste het daarop in een bamboe van een vinger lengte en sloot dezen met een prop kapok bij wijze van deksel. Nu verhief zich een geweldig gejuich, want een halven dag lang was het beest geroepen, doch het had zich niet vertoond. „*De moko-moko was boos*," zeide de een, „*dewijl men zich zoo langen tijd niet met hem bemoeid had. Vóór zijn dood had hij al gezegd: Haal mij over een jaar! En nu zijn er al* 8 *jaren verloopen*." — „*Zie*," riep een

---

[1]) *Manao* heet het feest, dat gevierd wordt als men de bovenvermelde *moko-moko* van het graf haalt, om het bij het gewoonlijk reeds veel eerder gemaakte beeld des gestorvenen, in het huis te brengen.

ander, „*toen ik uit mijn huis hierheen kwam*, *is hij terstond gepakt.*"

„De bamboe werd alsnu in een sarong gewikkeld en voor de woning des overledenen gebracht. Daar had men een langen ketting gemaakt van klapperbladeren, reikende van af het voor 't huis staande afgodsbeeld tot aan de beelden der voorvaderen in het huis. Een van de priesters benevens de zoon des huizes begaven zich binnen de woning, de priester sloeg op de trom en prevelde een formulier, terwijl de zoon een slendang uit de woning naar beneden liet, waaraan Todolala de gevouwen sarong vastbond, die vervolgens voorzichtig zoo ver mogelijk de trap werd opgetrokken, waarna de zoon alles verder bracht naar de beelden der voorvaderen, waar het bleef.

„Des anderen daags ontmoette ik reeds vroegtijdig den priester in Ombolata en ging met hem en de familie van een opperhoofd, verwant aan den reeds genoemden Todolala, evenals den vorigen dag nabij een andere grafplaats te Sihareo [1]). Ook hier waren op het schoon gemaakte graf twee takken (als afgoden) geplant en een andere tak steunde daartegen aan. De laatste werd somwijlen door den priester aangevat en langzaam onder het uitspreken van tooverformulieren over het graf heen en weer bewogen. Op een ligmatje bevonden zich de beste kleederen van den overledene en al zijn goudwerken; nabij de takken, welke den afgod moesten voorstellen, stond een schotel vleesch benevens een ledige schotel en twee flesschen. Deze takken zijn op het graf geplaatst, om den overledene d. i. de moko-moko, op te roepen. De geheele familie neemt kleederen, goudwerken, messen, vleesch, toewak (een bedwelmende palmwijn) mede, opdat de overledene terstond al datgene zal kunnen vinden, waar hij bijzonder van houdt.

„Nadat alles in orde geplaatst was, sloeg de priester onophoudelijk op zijn trom en zong zijn formulier; in dien tijd sloegen ook twee andere niet tot de familie behoorende per-

---

[1]) Op enkele kaarten wordt verkeerd *Siareo* geschreven.

sonen op een paar kleine bekkens, en tusschenbeide kwamen en gingen de bloedverwanten om tijding te halen en te brengen. De lieden, die rondom het graf zaten, openden telkens hun handen, riepen door elkander den gestorvene aan, keken overal rond en zochten overal op het graf, of zij geen moko-moko konden vinden, maar er vertoonde zich geen. Men haalde het zwaard (*gari*) des afgestorvenen, als ook in Sihareo nog een gouden halsketting, maar te vergeefs. De priester spoorde de lieden aan, om zoo luid mogelijk te schreeuwen, en datzelfde zeiden de oude menschen aan de kinderen. Men schreeuwde: *„Hij is vertrokken; „hij vraagt toewak; „hij slaapt; „hij geeft niets om ons; „hij geeft om niets dan om toewak,*" enz. Ook Todolala kwam zien en riep tot den doode: *„wij zijn allen hier, uw kinderen, uw vrouw, uw moeder en wij allen, al uw kleederen zijn aanwezig; er ontbreekt niets.*" Daarna begon weder de weduwe en riep: *„wij hebben niets van uw nalatenschap verkwist; wij hadden zooveel verhindering, dat wij u niet eerder konden komen afhalen, maar nu zijn wij hier verschenen, om u en de anderen* (wier namen vervolgens genoemd werden) *af te halen. A en B hebben wij gisteren gehaald, en C halen wij morgen; kom gij nu ook tot ons; houd u niet ver en wees niet vertoornd; wees niet verstoord op ons; bij de Halama zullen wij u afhalen en in de Banoea seboea* [1]) *brengen.*" Vervolgens werden de kleederen op het ligmatje herhaalde malen doorzocht; lussen en vlechtwerk uit elkander getornd; allerlei kleine spinnen nagezien of 't wel de rechte was. Vaak wordt bij zulke gelegenheden door den priester ook rijst uitgestrooid. Ten slotte legde men het matje op een andere plaats, en nu ging men om strijd aan 't zoeken, want onder het matje hadden de zonnestralen den grond niet zoo erg uitgedroogd, of men vond daar eenige vochtigheid. Intusschen was het middag geworden en

---

[1]) *Halama*, eigenlijk een alleen staand woonhuis in 't vrije veld, beteekent hier *het graf*, dat anders in 't Niasch *lewata* genoemd wordt. *Banoea Seboea* (groote woonplaats) is het oord der voorvaderen.

ik ging huiswaarts, zonder dat de moko-moko zich had laten zien [1]).

„Des voormiddags was ik overtuigd geworden, dat hier niet aan opzettelijk bedrog des priesters te denken viel, door dat hij van te voren zulk een diertje bij zich zou gestoken hebben; ook zag ik spoedig, dat men niet naar *een enkele soort* van spinnetjes zocht, maar dat er meer konden zijn van onderscheidene grootte en kleur, mits zij maar vier pootjes hadden; ook dat men zoo lang bij het graf vertoeft en roept en zoekt, tot de bedoelde gevonden is en als dit langer dan een dag duurt en men ze niet bij de begraafplaats aantreft, dan zoekt men ze op de *dela*.

„*Dela*, eigenlijk *brug*, heeft hier dezelfde beteekenis als *banoea seboea*. Zij dient om te maken, dat de Bechoe's der gestorvenen, die nakomelingen hebben, niet zullen omzwerven, zooals de anderen, die geen mannelijk oir bezitten. Zij maken van de dela een toevluchtsoord voor de Béchoe's hunner voorvaderen.

„Den 26sten en 27sten Juli waren alle moko-moko's, die te krijgen waren, gevangen en nu ging men den 28sten naar de dela, die niet ver van Sihareo verwijderd was. Ten 8 ure 's morgens liet Todolala mij en mijn ambtgenoot Israël verzoeken te komen, en zoo bleven wij aan de dela tot 1 ure, toen alles was afgeloopen.

„Onder schaduwrijke boomen staken in een halven cirkel

---

[1]) Reeds den 24n Maart 1878 was het mij vergund, om de weduwe en twee zonen van den bovengenoemden gestorvene te doopen en medio Oktober 1878 zijn oude moeder, die 14 dagen later als christin stief. De familie deed daarop afstand van den dienst en de vereering der voorvaderen, doch had ingevolge dit besluit zeer veel te lijden van het bovengenoemd opperhoofd en zijne bloedverwanten. Men trachtte zelfs de achtergelatenen met geweld tot de vereering der voorvaderen te dwingen, en toen dit niet hielp, poogde men hun geld, vruchtboomen en nog meer te ontrooven, waarom zij hun geld gedeeltelijk bij mij, gedeeltelijk bij nabestaanden in bewaring gaven. Hier was niet slechts haat tegen het Christendom, maar ook hebzucht in het spel. En nu zelfs is onze bezorgdheid geenszins opgeheven, vooral dewijl Todolala een fluweelen tong heeft en veel wat krom is, weet recht te praten.

twee rijen steenen ongeveer 8 duim boven den grond uit en voor elk van deze lag er een van ongeveer 1/2□ duim en daarop een gebroken schotel. Slechts één steen aan het eene eind was iets grooter en eveneens die daarvoor lag. Alle steenen zijn daar geplaatst geworden bij gelegenheden, als waarvan ik thans spreek en alleen met het doel, dat volgende geslachten de plaats zullen kunnen terugvinden. Ook plant men er somwijlen vruchtboomen tusschen, waarvan de vruchten echter niet gegeten worden. Den opstaanden steen noemt men een mannelijken, die daarvóór ligt, een vrouwelijken. De groote steen was de aartsvader (*foeroega*) van allen; men heeft hem vroeger in Ono Sitoli, van waar de menschen herwaarts zijn getogen, van de zich daar bevindende dela afgehaald en hem hier in de buurt een eigen dela gebouwd.

„Bij gelegenheid der feestviering, waarover ik nu schrijf, was iedere steen, die een god voorstelde, van een tak met jonge klapperbladeren voorzien. Om de steenen heen waren klapperbladeren gespannen, waardoor een als heilig verklaarde ledige plek ontstond van eenige schreden middellijn, die door niemand betreden mocht worden dan door hen, die bij de plechtigheid belang hadden. Aan den ingang naar de bedoelde plek, zoowat vier schreden van den kring verwijderd, bevond zich een soort van deur of poort, waardoor nog voor verder afstaande personen de toegang werd afgesloten, en een weinig naar voren was een tak in de aarde gestoken, waaraan een talisman was vastgemaakt om den regen verwijderd te houden. Met de grootste bereidwilligheid gaf men ons vergunning op de afgeperkte plek, binnen den kring van klapperbladederen, te komen staan.

„Toen wij aankwamen, waren de priesters druk bezig met gezang en trommelslag en de overige lieden met het slachten van een varken en het koken van vleesch. Een nog zeer jong varkentje lag op den grond vastgebonden. Een priester sneed het aan een kant in den hals, begaf zich daarop met het stervende beest in de hand naar de bovengenoemde

goden, raakte met alle takjes de wond aan en bestreek de steenen met bloed; vervolgens werd de hals van het dier geheel doorgesneden en het uitstroomende bloed opgevangen. De borstels werden nu even gezengd in het vuur, het beest in bladeren gewikkeld en gekookt en met alle onreinheid door de priesters gegeten. Bovendien aten deze ook nog van het groote varken mede en allen dronken daar de noodige toewak bij, of eigentlijk zij dronken toewak en aten daar varkensvleesch bij.

„Toen nu eindelijk het zwijn geheel gekookt was, kwamen de vrouwen en meisjes met gekookte rijst, en nu werd een formeele maaltijd gehouden; 66 personen legden zich op den grond neêr, ieder huisgezin afzonderlijk en allen aten en dronken naar hartelust ter eere der voorvaderen.

„Na den maaltijd zou men de moko-moko 's eenige oogenblikken langs en over de steenen laten loopen, om ze in de gelegenheid te stellen de voorvaderen te begroeten. Een bamboekoker werd opengemaakt, maar..... het diertje was verdwenen! Iedereen wilde de schuld op een ander werpen, en men zocht den geheelen sarong door; maar te vergeefs. Nu begon men het weer op te roepen, op dezelfde wijs, als dit aan 't graf plaats heeft en ik beschreven heb. Men zag wel zwarte spinnen, maar het eergisteren gevangen en nu gevloden beestje was met gouden stippen bezaaid; bovendien was het eene te groot, het andere te klein, terwijl zij ook meer dan vier pooten hadden.

„Verscheidene personen merkten op, dat het er niet op aan kwam of het zwart was; want het was zeer wel mogelijk dat het in den bamboekoker die kleur had aangenomen (*tobali*). Toen men nu weer een kleine zwarte spin ontdekte, die kleiner was dan die, welke ik zelf goed gezien had en die ook in plaats van 4, 8 pooten had, werd ze nauwkeurig bekeken. Sommigen zeiden dat 't dezelfde was, anderen ontkenden dit. De eersten kregen gelijk, en 't diertje werd in den kleinen bamboekoker gestopt, nadat men er op geblazen had.

„Was onder de aanwezigen vroeger de opgewondenheid over het verlies groot, nog grooter was de vreugde, toen men de verloren moko-moko had wedergevonden. En toch was het inderdaad een geheel ander beestje. De Niassers zeiden mij later evenwel, dat het geen ander was, want *„de moko-moko verwisselt ook wel eens van kleederen, als hij er veel heeft, en daarom kunnen zij, die vroeger geel waren, later wel zwart worden. Ook kan een moko-moko, die vroeger groot was, wel klein worden, dewijl hij zich inkrimpen kan; maar doet hij het tegenovergestelde, dan is hij een Béchoe zonder nakomelingen, die zich wil laten vangen en daarom vooraan dringt: vangt men hem echter, dan heeft men daar geen zegen op.*"

„Bij de gelegenheid waarvan ik spreek, werden alle diertjes bekeken, maar twee ontbraken er. Naar deze werd evenwel niet meer gezocht, want de belanghebbenden waren arm en buitendien zouden de moko-moko 's toch wel op eigen gelegenheid naar het huis gaan, waar hun beelden stonden.

„Nog een ander exemplaar werd losgelaten op een doek; dit was nog evenzoo, als men het er in gestopt had. De overige bamboezen werden opengemaakt en een oogenblik de opening tegen de steenen aangedrukt. Een der aanwezige Niassers vroeg: *„Waar is de steen van mijn grootmoeder?*" — *„Deze*", werd geantwoord. Alsnu hield hij er den geopenden bamboe tegen aan, zeggende: *„E, awe, nao!*" (O! grootmoeder, 't is genoeg! of: 't Is gebeurd!), waarop het voorwerp terstond weer werd weggenomen.

„Alsnu werd een ei opengeslagen en een der priesters stortte van den inhoud op elken steen iets uit, terwijl twee lieden een halve portie aan een spies gestoken varkensvleesch vóór den mond van het afgodsbeeld hielden. Dat was de spijs der overledenen, evenals van te voren het bloed; want het laatste dient hier niet ter verzoening of tot losgeld, zooals bij andere offeranden.

„Vóór den grootsten steen was reeds vroeger een schotel vol varkensvleesch gebracht, die door alle aanwezigen aangevat

moest worden; maar van dien schotel mocht alleen gegeten worden door de beide priesters en den ouden Baloegoe (hoofdman), den vader van Todolala. Hierop trok men, om dien dag nog eens plechtig te vieren, onder gezang en trommelslag driemalen rondom de steenen, en daarna ging de menigte zingend naar huis.

„Als men in het huis is teruggekeerd, wordt het bamboekokertje geopend bij het beeld geplaatst van den doode, dien 't voorstelt. In de kamer, slaat de priester onder de beelden der voorvaderen weer een ei open en laat den dooier op een schotel vallen. Indien dit goed aaneen blijft, leeft de overbrenger vele jaren. Spat het uit elkander, dan sterft hij binnen korten tijd. Maar dewijl het geval zich kan voordoen, dat het ei oud geweest is, zoo haalt men er nog een; als dit laatste goed is, geldt de eerste proef niet; is het ook slecht, dan is de zaak beslist. Een derde maal wordt de proef niet gedaan. De vooraf geslachte varkens worden nu gegeten en voor iederen persoon een ei bestemd. Ook wordt het thans aan de jonge meisjes, die dit bij de *dela* nog niet mochten doen, vergund met haar familie mede te eten.

„Hierop worden in tegenwoordigheid der godenbeelden de geslachtsregisters opgesteld, vervolgens matten gespannen om een klein afgeperkt kamertje te vormen, waar binnen zij, die de moko-moko van het graf naar de woning hebben vervoerd, gedurende vier dagen verblijf moeten houden. Hun ten gevalle wordt een varkentje geslacht, waarvan zij telkens een gedeelte bij hun rijst krijgen. Als zij soms eens hun verblijf moeten verlaten, dan moeten zij de oogen sluiten en, om te verhinderen, dat zij alsdan ergens op trappen, wordt de weg, dien zij gaan, vooraf geveegd; anders krijgen zij een gezwel aan de heup. Aan het einde dezer vier dagen komt de priester terug en laat hen vrij, bij welke gelegenheid weder een jong varken geslacht wordt.

„Welgestelde lieden zoeken een gansch jaar achtereen bijna iedere maand een aanleiding tot offeren. Men offert bij 't

zaaien of het beplanten der rijstvelden; bij den oogst, bij verlovingen en huwelijksplechtigheden, bij bevallingen, bij naamgevingen, als men bijzondere gasten in huis heeft, bij het bouwen van een nieuw huis, als men goud bewerkt, in tijden van ziekte, enz.

„Hoe staat het evenwel met de wonderbare moko-moko? Ik heb reeds opgemerkt, dat men dit wonderdiertje noemt *aloloa-dŏdo* (de uit het hart voortgekomene). Men noemt het ook *noso-dŏdo*, d. i. ziel des harten. Iemand zeide mij, dat de ziel in wind verandert. Die ziel des harten is de moko-moko.

„Het hart is, volgens de beschouwing der Niassers, een nog wonderlijker ding, dan naar onze zienswijze. Het hart is een mensch op zich zelf, of liever de mensch in persoon, en het overige gedeelte des lichaams is niets meer dan de bedekking er van. In den mensch is niets, dat niet in het hart zijn oorsprong neemt. Daarom speelt het hart (*dŏdo*) in hun spraakgebruik dan ook een zoo belangrijke rol. Men denkt, gevoelt, begrijpt met het hart, dus niet met het hoofd; het ondervindt, verstaat, lacht, verheugt en bedroeft zich; weent, is medelijdend, toornig, nijdig, gierig, verkwistend, in zich zelf gekeerd, dorstig, vermoeid, vlug, langzaam, lui, vriendelijk, voorkomend, dood, enz. enz.

„Den moko-moko nu houdt men voor de voortzetting des harten en dus van den geheelen mensch. Reeds één maand na de begrafenis bevindt de moko-moko zich in de nabijheid van het graf en men kan hem van daar afhalen; al wordt dit ook jaren uitgesteld, uit het graf gaat hij niet, voor dat hij geroepen en afgehaald wordt. Dat men reeds zoo spoedig na den dood een beeld ter eere van den overledene plaatst, zonder vooraf den moko-moko afgehaald te hebben, geschiedt alleen om den doode te doen zien, dat men voornemens is hem te eeniger tijd te halen. Duurt dit evenwel te lang, dan straft hij hen, die nalatig zijn. Is nu de moko-moko gehaald en bij het afgodsbeeld gebracht, dan

treedt hij in het hart van dat beeld en houdt zich aldaar schuil; alleen de priester ziet telkens als hij den voorvaderen een offer brengt, aan den mond van het beeld een vlammetje als van een lamp. Komt een uitgehuwde dochter in het huis, zonder dat men haar den haar toekomenden eerbied bewijst, dan wreken zich de voorvaderen, die dat zien; uit vrees voor straf worden dus deze bloedverwanten eerbiedig behandeld. En verzuimt men aan de voorvaderen zelven eer te bewijzen, dan straffen zij den schuldige ook. Alsdan vervloeken zij zijn veld en er komt misgewas, of zij maken de kippeneieren ledig, zoodat men geen kuikens krijgt; of wel zij drukken aan den hals der menschen en varkens, tengevolge waarvan deze sterven, en zoo meer. Helpt deze straf niet, dan gaat de moko-moko weg en alle welvaart is uit dat huis geweken. Ook kan het geval zich voordoen, dat er een scheur in het beeld komt, waardoor de moko-moko ontsnapt. In zulke gevallen moet hij teruggeroepen worden, en dat noemen zij *latano saho*; in het laatstgenoemd geval moet ook een nieuw beeld gemaakt worden. Wordt evenwel het huis door brand vernield, dan verbrandt ook het beeld en eveneens de moko-moko. Als eindelijk de wereld vergaat, dan vergaat de moko-moko eveneens. Slechts de Béchoe's blijven bestaan, gelijk ik vroeger reeds heb medegedeeld."

Wie het vatten kan, vatte het.

VII. Goede en kwade dagen.

Bij de Niassers zijn onze maanden en het zonnejaar niet bekend; zij hebben de synodische maand en het maanjaar. Maar zij tellen iedere maand vol tot 30 dagen, en iedere dag draagt zijn eigen naam. Echter zijn enkele dagen van bepaald slechte beteekenis, waaronder twee zijn, waarop zij het padiveld niet durven betreden. Of er vaste dagen van gelukkige beduidenis bestaan, daaromtrent kan men niets zekers te weten komen, dewijl de bewoners van onderscheidene streken, ja zelfs van dorpen, hierin niet overeenstemmen. Bovendien heeft iedereen nog een bijzonderengeluksdag, hetzij den maandelijkschen dag zijner geboorte, of een anderen, dien hij bij ondervinding weet, dat voor hem een gunstige is.

Men geeft op de dagen acht bij het planten, hetzij van rijst, zoete aardappelen, pisang, klapperboomen enz. Op gunstige dagen wordt een stuk grond ter bearbeiding uitgezocht, wordt er geplant, het wachthuisje op het land geplaatst, worden de noodige voorbehoedmiddelen tegen de vogels genomen, wordt de dorschloods gebouwd, en de oogst aangevangen. De gunstige dagen voor dit alles zijn 2, 5, 7, 9, 11, 15, 20 en 22, doch, zooals reeds is opgemerkt, in andere dorpen en streken rekent men anders. Let men bij al deze verrichtingen niet op de gunstige dagen, dan komen er vele looze aren in het gewas en het overschietende wordt door de ratten, muizen en rijstvogeltjes opgegeten.

Als geluksdagen bij het bouwen eener woning beschouwt men den 8en en 12en der maand en op deze dagen zoekt men de plaats tot bouwen uit, zet men de eerste palen overeind, maakt men de keuken en trekt men het nieuwe huis in. Wordt dit verzuimd, dan zijn de bewoners voortdurend ziek, hun varkens en kippen gedijen niet; de eigenaar wordt door een menigte stekende vliegen en muskieten geplaagd, en kan van inwendige hitte niet slapen; hieraan lijden vooral de lieden, die er

niet aan gewoon zijn, en ten slotte liggen de bewoners altoos met elkaar overhoop.

Geluksdagen bij verloovingen en huwelijken zijn de 2e, 5e, 7e, 8e, en 11e. Op deze dagen vindt men in verloovingstijden de menschen tehuis, zij stellen zich niet op den voorgrond en maken geen twist. Zijn zij op die dagen gehuwd, dan worden zij niet veel met ziekte bezocht, bereiken te zamen een hoogen ouderdom, worden met kroost gezegend en genieten voorspoed bij de voortteling hunner varkens en pluimgedierte.

Als zij handelsreizen ondernemen of rijst naar het zeestrand ter inscheping doen vervoeren, dan houden zij voor geluksdagen den 2en, 9en, 11en en 17en. Zijn zij op een dezer dagen van huis gegaan, dan verkoopen zij voordeelig en worden niet bedrogen.

Om dezelfde reden geven zij bij het aanmanen om betaling acht op den 7en, 9en, en 17en dag der maand.

Goede dagen om bamboe te hakken tot het maken van bewaarplaatsen voor water en olie zijn de 12e en 17e; om rotting te snijden voor matten en zakken de 8e en 12e; als zij dit op genoemde dagen halen, is de groei voordeelig. Er zijn ook menschen die zeggen, dat bamboe die op andere dagen gesneden is, niet waterdicht is.

Kleigrond gelooft men alleen te kunnen vinden op den 7en, 9en, 11en, 12en, 17en en 18en; daarentegen kunnen de stoppels dagelijks gebrand worden, behalve op den 21en en 25en, welke de beide ongeluksdagen zijn, waarop zij zich niet eens op het rijstveld durven wagen.

VIII. Bijgeloof bij zwangerschap.

Een zwangere vrouw bij de Niasser moet, zoowel als haar man, zich onthouden van een aantal dingen, die op zich zelve nogthans niet kwaad zijn, en men noemt dat *mamoni ira*. Men zou denken dat de vrouwen gedurende den

ganschen tijd harer zwangerschap in gestadigen angst moeten leven. Zij mogen geen plaatsen voorbijgaan, waar vroeger een mensch is vermoord of een karbouw geslacht of een hond verbrand, (welk laatste bij sommige vervloekingen plaats heeft) dewijl er anders aan het verwacht wordende kind iets te zien zou zijn van de stuiptrekkingen van den mensch of het dier, terwijl het met den dood worstelde. Om dezelfde reden steken zij gedurende dien tijd geen tam of wild zwijm dood, snijden het ook niet in stukken, tenzij iemand anders het vooraf voorgesneden heeft; en evenmin slachten zij alsdan een kip. En als zij het ongeluk hebben een kuikentje te vertrappen, dan moet deze verschrikkelijke misdaad door offeranden weer goed gemaakt worden, evenals iedere andere. Voorts mag de zwangere vrouw niet aan het huis timmeren, noch aan de dakbedekking werken, geen spijkers inslaan, niet in de deur gaan staan, niet op een ladder blijven staan, geen tabak of siriblad in de siridoos breken, niet over iemands uitgestrekte beenen stappen, en dat alles, omdat anders het kind niet ter wereld gebracht kan worden. Eens, verhaalt de heer Thomas, toen een liberale Niasser timmerwerk bij mij had verricht en de geboorte van zijn kind niet voorspoedig ging, kwam hij bij mij en vroeg of hij een spijker mocht uithalen. Ik vermaande hem om zijn bijgeloof, doch gaf hem tevens vrijheid naar zijn overtuiging te handelen; hij trok een spijker uit en — was kort daarna gelukkig vader. Men ziet niet in een spiegel of een hollen bamboe, omdat anders het kind scheel zal zien. Men eet *boejoewoe* (zekere vogelsoort), want anders spreekt het kind niet, maar maakt een geluid als deze vogels. Men pakt geen aap aan, omdat anders het kind de oogen en het voorhoofd krijgt van een aap. Men gaat niet in een huis waar een lijk is, omdat anders de vrucht in het lichaam sterft. Men eet niets van varkens die geslacht zijn om begraven te worden, omdat anders het kind knobbels op het lichaam krijgt. Er worden geen pisangboomen geplant, anders krijgt het kind etterbuilen. Men eet geen *era* (zekere

houtkever) anders wordt het kind een borstlijder. Men maakt geen olie, dewijl hiervan hevige hoofdpijnen voor het kind het gevolg zijn. Evenmin kookt men olie uit, omdat het kind alsdan een zeer hoofd krijgt. Men gaat niet voorbij een plaats, waar vroeger de bliksem is ingeslagen en verbrandt geen blad, omdat anders het lichaam van 't kind zwart wordt. Men brandt geen veld af, want anders loopt men gevaar ratten en muizen te verbranden, en dan wordt het kind ziek. Men eet geen uilen, anders doet het kind die na. Men doet geen zout in het voeder der varkens, anders wordt het kind ziek; om dezelfde reden eet men geen insekten en doet geen eed. Uit den kookketel wordt niet gegeten, anders ontstaan bij de geboorte van het kind zekere moeilijkheden, die hier moeilijk kunnen worden aangeduid.

IX. Bijgeloof bij den landbouw.

De landbouw is op dit eiland nog in zeer onvolmaakten toestand, hetwelk genoegzaam daaruit blijkt, dat de bewoners spade noch ploeg gebruiken. Overal vindt men droge rijstvelden aan de hellingen van en op de bergen, zelfs in de dalen; natte rijstvelden daarentegen worden zelden aangetroffen. Waar men in sommige streken veel natte rijstvelden vindt, daar kan men er in den regel zeker van zijn, dat er in den omtrek geen ander land te vinden was, en dus de omstandigheden tot deze keuze gedwongen hebben. Alleen zij, die natte rijstvelden bezitten, hebben ook meestal een *patjol*, dewijl deze velden omgehakt moeten worden, overigens ziet men dit nuttig werktuig nergens. Hoewel het nu bewezen is, dat natte rijstvelden gemiddeld honderdvoudige en droge gemiddeld slechts twintigvoudige vrucht opleveren, en de laatsten merkelijk meer arbeid vereischen dan de eersten — hebben toch de Niassers in 't algemeen een groote afkeer van het werken op natte rijstvelden; daarvoor moeten zij in den modder gaan en de arbeid zelf is op het tijdstip van de bewerking der velden zwaarder. Daarenboven worden ook nog vele andere

gewassen op de droge velden geplant en na de oogst de *gowi* (zoete aardappelen). Op de natte kan zulks niet geschieden. Natte velden echter behoeven niet verlaten te worden, doch om droge velden te verkrijgen, moet men ieder jaar een ander gedeelte woesten grond opsporen en bewerken; en eerst na 7 -- 20 jaar, als het weer goed met houtgewas is begroeid, kan het zelfde stuk op nieuw gebruikt worden.

Laat ons den veldarbeid op Nias in de nabijheid en op de helling der bergen eenigszins nauwkeurig beschouwen.

De rijst wordt in Februari of Maart geplant, in Juli of Augustus geoogst; meestal wordt in December het veld, waar geplant moet worden, opgezocht. Op den een of anderen gelukkigen dag gaat de Niasser naar een plaats, die hij gaarne voor rijstveld wil inrichten, trekt daar een pol gras uit den grond, hangt of bindt die omgekeerd aan een tak en zegt daarbij, „Ae be'e lofo, an be'e hoeloe, be'e wanifi zi sohi!" (d. w. z. geef zegen, geef goeden uitslag, geef te droomen wat goed is). Daarop keert hij naar zijn huis terug, om in den volgenden nacht door middel van een droom den raad te ontvangen, of hij al dan niet het veld ontginnen zal. Maar den dag na zijn thuiskomst is het hem verboden vuur te gebruiken, dewijl hij anders brandkoren krijgt; mag hij geen voeder inhalen voor zijn varkens, anders bederven de aren van zijn rijstgewas; mag hij geen mat uitspreiden, want anders slaat het gewas tegen den grond, mag hij zich niet baden, want anders komen de wilde varkens zijn oogst verwoesten.

Op het eind van December en in Januari, na den regenmoesson, begint de Niasser zijn veld in orde te brengen. Het eerste werk daarvan heet *mombala* en wordt hoofzakelijk door mannen verricht; het bestaat in het verwijderen van gras, slingerplanten en struikgewas. Twee à vier weken later komen er mannen en vrouwen, om alles wat omgehakt is van de schil te ontdoen, hetwelk zij *molowi* noemen. Vervolgens worden de grootere boomen omgekapt en die daartoe te groot ijn, worden van de takken ontdaan. Is nu alles goed ver-

welkt en droog, dan hakt men alles nog eens flink klein en door elkander, en steekt het eindelijk in brand. Op den tijd dat men met het in orde brengen der velden het drukst bezig is, wordt soms weken achtereen de lucht door den rook verduisterd. Is dit afgeloopen, dan wordt het dikkere hout, dat zoo spoedig niet is kunnen verteeren, op een hoop gedragen en mede in brand gestoken, ten einde in die asch later tabak te planten, of wel men bewaart het tehuis of buiten voor brandhout. Eindelijk wordt al de overgeblevene ruigte met de handen bij elkaâr geschraapt en eveneens verbrand, waarna men in de asch allerlei andere gewassen of zaden bergt; de van takken ontdane boomen worden als boonenstaken gebruikt, ja zelfs onder de padi mengen zij nog andere zaden.

Is op bovenomschreven wijze het land goed schoon gemaakt, dan bepaalt men voor het beplanten daarvan den dag, waarop de eigenaar van den grond geboren werd, dan wel een bij ondervinding als gunstig bekenden dag. Het planten gaat bij de Niassers met een klein familiefeest gepaard, waarbij verschillende andere personen worden uitgenoodigd, hetzij om te helpen, hetzij wegens bloedverwantschap en omdat men niet planten mag zonder goed verzadigd te zijn; anders blijven de aren later ledig. Het planten heeft plaats doordat de mannen met een eenigszins aangepunt hout van ongeveer 3 vinger dikte, kleine gaten in den grond maken, waarin de de vrouwen alsdan terstond eenige korrels padi bewaren. Niemand mag evenwel beginnen te planten, voor dat eerst de eigenaar daarmede zelf is aangevangen en de woorden gesproken heeft" „Ae be'e lofo, ae be'e hoeloe, ae fom bolombolomboea!", (dit laatste woord beteekent: geef breede of dikke aren!) Is het planten afgeloopen, dan zegt hij weer: „Aine yawa fahe; ogomigomi naro dano, ohohau naro mbanoea; faoso dolinau ba zi ofa woni, ba hondrogo dalina ndroe oe!" — d. w. z. Rijst, kom opwaarts; duister is het onder de aarde, schoon is 't in de vrije natuur; verhef uw kiemen in vier nachten en druk het opkomend onkruid neder!" En des avonds

van dien dag mag hij zich weer niet baden, geen vrouw of varkensvoeder aanraken en geen legmat spreiden. Voorts is het hem verboden kalk uit de bergplaats te halen, op straf, dat de volgenden morgen ook de pas geplante padi uit den gaten gegraven is. Hij mag geen sirih kauwen, want anders eet een zekere kever, *era* genoemd, den oogst op. Hij mag de binnengalerij zijner woning niet aanvegen, zich des nachts niet dekken, anders slaat de halm neder. Hij mag geen grashalm uitplukken anders verwelkt de halm; hij mag niets eten, wat in de heete asch gebraden is, anders komt er brandkoren op zijn akker.

Ongeveer een maand na het planten staat de akker weer zoo vol gras en onkruid, dat het geheele huisgezin aan het wieden moet. Twee maanden later worden de rijsthalmen een een weinig getopt, om zooveel mogelijk in omvang toe te nemen; en kort daarna wordt de maïs, die men eerst hier en daar tusschen de padi geplant heeft, geoogst, wat zeer goed is voor de nog magere padi. Nog een kleine maand en de aar begint zich te zetten, zoodat men langzamerhand vogelverschrikkers plaatsen moet, om de vogels te verdrijven, die hier in ontzettend aantal op de padi azen. Daartoe plaatst men overal in het veld staken, die van boven afgepunt zijn, legt daarop lange, dunne bamboezen en bindt aan het dikste einde lange draden van een zekere slingerplant, welke draden in een op het veld ergens opgericht huisje samenloopen. Ziet nu de daartoe aangestelde persoon, die van zonsopgang tot zonsondergang in dat huisje op wacht zit, dat er vogels nederstrijken, dan trekt hij eenvoudig aan de draden en ten gevolge dezer beweging vliegen de bamboezen naar alle kanten over het veld in de rondte. Deze inrichting kan echter niet gemaakt worden, voordat eerst een dag te voren één dergelijke draad of touw tot aan den rand van het veld is gespannen. Men neemt namelijk augurkenbladeren, een andere grassoort, die nog bitterder is en *sicooa* heet, roode peper en een klein stuk brandhout, waaraan nog geen vuur geweest is, en bindt dat alles

met de slingerplant aan een der stijlen van het gebouwtje, daarbij de woorden sprekende: „Abosi ziliwi, abosizaraha, ya afeto ba mbawa ziliwi wahe, boeloe la iji andre!" Of ook „hoeloe siwoa andre" d. w. z. verblind de oogen der rijstvogels! (want *zaraha* is alleen een andere benaming voor *ziliwi*, gelijk zulks in de taal der priesters gebruikelijk is, om dezelfde zaak met twee namen te noemen), „maak de rijst in den bek der rijstvogels bitter, gelijk deze augurkenbladeren" (siwo'a). Zulke aanroepingen als bovenstaande spreken de Niassers maar zoo onnadenkend uit, zonder zelfs te weten tot wien zij gericht zijn. Als men dan de slingerplaat heeft aangebonden, zoo trekt men ze, zooals boven is gezegd, naar den kant van het veld toe zonder naar het wachthuisje om te zien, bind ze daar ergens aan vast en keert aanstonds naar huis, weder zonder naar achter om te zien, want keek men achter zich, dan zouden de rijstvogels altijd op het veld terugkomen. Toch zijn de rijstvogels nu reeds, wie weet sedert hoeveel jaren, met elken oogst dagelijks druk bezig, de dwalende Niassers van hun onzinnig denkbeeld af te brengen, maar 't is hun tot nog toe niet mogen gelukken.

Is het gezaaide rijp voor den oogst, dan maakt men op het veld een kleine schuur, waarin gedurende den oogsttijd de zakken met de afgeplukte aren geborgen worden, om vervolgens de korrels daaruit te trappen en te wrijven. Dit gebouwtje is drie ellebogen lang en breed; op ongeveer een tafel hoogte van den grond maakt men daaarin een bamboezen vloer, waarop de aren gestrapt en gewreven worden. De korrels vallen daar tusschen door op een mat en het grove stroo blijft boven op liggen. Als de schuur gereed is, dan plaatsen zij er een omheining van afgodsbeelden bij en zetten ook een zoodanig beeld aan beide zijden van den ingang naar het veld. Eenige rijstkorrels worden den god geofferd. Eveneens legt men enkele korrels op een zak en werpt ze alzoo in het schuurtje, waarbij men de woorden spreekt: „Falowoe Sibaja!"

Selewe Nazarata, de voornaamste vrouw van Baloegoe Loe-

omewona, die op de aarde boven ons gewoond heeft, en een groote rol speelt in de sagen der Niassers, heeft, zoo luidt de legende, de eerste rijstkorrels naar beneden doen brengen door Rinoi, die de eerste priesteres op het eiland was. Deze korrels werden geplant bij Wosi, in het zuiden van het eiland. Toen de korrels ontkiemden, liet zij ook hem nederdalen, die de aren vult en Maliga heet. Het volk noemt hem echter meestal Sibaja of Sibaja Wahe. Niemand ziet hem dan de priesters en hun alleen is het bekend, dat Sibaja Wahe afzichtelijke zweren en daarbij een huidziekte heeft; daarom zeggen zij van hem: Hij is onrein! Genoemde afgod nu moet al het voor den rijstoogst nadeelig ongedierte verdrijven. Daarom heet een der afgodsbeelden ook Sibaja, hoewel de eigenlijke naam Na'oeroe is. De naam Sibaja wordt ook door de Niassers gegeven aan de broeders (den geheelen stam) der moeder; deze zegenen de kinderen hunner zuster, als zij door hen geëerd worden, en vervloeken hen, als het tegendeel plaats heeft of als hun het hun wegens een huwelijk aankomende geld niet gegeven wordt. En zoo gaan eer en zegen, verachting en vervloeking van Maliga uit, ook genaamd Sibaja Wahe. „Falowoe Sibaja" wil zooveel zeggen als: „vermeerder, doe toenemen" (*falowoe* komt van *lowoe*, d. i. vloed der zee). Ook de ratten noemen zij gedurende den oogst *sibaja*.

Door deze afgodsbeelden heeft het huisgezin ook als het ware een omheining om zich heen gemaakt. Aan al diegenen uit het gezin, die werkelijk oogsten, is het slechts geoorloofd des avonds als de arbeid is afgeloopen, met andere menschen te spreken; des morgens moet dat zoowel in huis als op weg naar het veld worden nagelaten. De God past op, dat niemand bij hen in 't veld komt; zelden mogen zij slechts fluisterend elkaar aanspreken en buiten het arbeidsveld moeten zij alles met andere benamingen (veldtaal) aanduiden. Groeten van voorbijgangers worden niet beantwoord. Kinderen mogen niet oogsten. Zoolang de inzameling duurt, mag er geen

enkele plant uit het veld getrokken, en geen hout op het veld of dicht daarbij gehakt worden. Op het land mag geen sirih gekauwd, niet gespuwd noch gelachen worden. Er mogen geen *gowi*, er mag alleen rijst gegeten worden, maar geen rijst uit het land waarop geoogst wordt, vóór dat alles gedorscht en het oogstfeest daar is. Vijf dagen na den aanvang van den oogst kan het dorschen beginnen, ook al is de oogst nog niet geheel binnen: daarbij mag men echter ook niet spreken. Maar gelijk zij slechts langzaam door de rijpe padi mogen gaan, zoo mag ook het dorschen slechts langzaam geschieden, want daar Sibaja dicht bij de maaiers en dorschers staat, kon het licht gebeuren, dat men hem, dewijl hij onzichtbaar is, en men te veel haast maakt, zoodat hij geen tijd heeft om plaats te maken, toevallig een trap of sloot toebrengt of hem met de halmen wat gevoelig aan zijn zweren raakt. Kortom, op alles moet gelet worden, ten einde te voorkomen dat Sibaja zich verwijdert uit het rijstveld, hetwelk alsdan natuurlijk een schralen oogst ten gevolge heeft.

Het oogstfeest (*momboi*) is weder een familiefeest. De geoogste rijst wordt voor dat doel gedroogd en gestampt, en men koopt visch en varkensvleesch daarvoor in. Tot dit feest worden de naaste bloedverwanten, ook goede vrienden, somwijlen ook het kamponghoofd, uitgenoodigd. Aan de buren, die niet uitgenoodigd zijn en ook aan het hoofd, ingeval tot hem geen uitnoodiging gericht mocht zijn, zendt men eenige ponden ongestampte rijst en wat varkensvleesch ten geschenke. Ook de voorvaderlijke goden, of liever de daarin verborgen voorvaderen, krijgen hun deel en hebben uitsluitend recht op dank voor den rijken oogst.

Naar de Niassers willen, zijn zij de varkens van zekeren god Latoere, en de geheele oogst is het voeder, dat Latoere aan hen (de Niassers, die zijn varkens zijn) schenkt. Dat hij dit slechts ééns in 't jaar doet, komt daar van daan, dat, wat bij ons een jaar is, bij Latoere een dag uitmaakt en hij dus, doch evenals de Niassers aan hun varkens, aan de

zijne elken dag hun voeder geeft. Van de menschen echter eet hij alleen de schaduw op, die zij boven tegen den hemel werpen, en dan sterven zij.

Terwijl men op Nias bij den oogst niets anders dan de aren afplukt, blijven de halmen staan; deze worden na den oogsttijd uit de aarde gerukt, om ruimte te verschaffen aan de *gowi's* die al vroeger geplant zijn geworden. Eenige weken na den oogst is het rijstveld, dat kort geleden nog een geele kleur had, groen van de gowi-bladeren, die zich over den grond heenslingeren. Langer dan een jaar gaan alsdan de vrouwen dagelijks naar die velden, om de gowi's voor de menschen en de bladeren voor de varkens te halen. Behalve gowi's en groenten, telen zij in die velden ook nog *pisang* (gae) en *bala* (Mal. papaia) en eten daarvan zoowel de vruchten als ook bij wijze van groenten de bittere bladeren. Voorts hebben de Niassers geen andere vruchtboomen dan alleen de onaangenaam riekende doerian, welke vrucht echter, ofschoon ze op Nias in overvloed groeit, lang niet overal te vinden is. Hetzelfde is het geval met den klapperboom. In de nabijheid van de hoofdplaats Goenoeng-Sitoli vindt men bij de Niassers hier en daar een andere soort vruchtboom. Die boom wordt echter slechts zelden geplant, dewijl hij, volgens hun meening, ongeluk aanbrengt; en als iemand het waagt, rukt de een of andere afgunstige buur het plantje uit. Den pinangboom treft men overal aan, want de vrucht daarvan wordt gekauwd; ook vindt men overal een weinig koffie rondom de huizen.

Gedurende den tijd dat de zendeling-leeraar Thomas op Nias werkzaam is — ongeveer 6 jaar — zijn er, vooral in Ombalata, buitengewoon veel vruchtboomen aangeplant van allerlei soort, waar hij de menschen aan geholpen heeft. En die aanplant gaat natuurlijk vooraf aan den overgang tot het Christendom, waardoor de hiervoren verhaalde onzinnigheden als zoodanig aan het licht treden. Toch weten die heidenen hun verbazing niet uit te drukken over de christenen, die aan zulken onzin geen geloof hechten.

MENANGKABAUSCHE SPREEKWOORDEN

DOOR

J. HABBEMA.

(*Vervolg van deel XXV bladz.* 552)

103. *Manakiĕ*ˢ *darah di batoe.*

Menakek darah dari batoe.

Vrij vert.: Bloed uit een steen willen halen door middel van inkeping (zooals men een boom doet, om er de getah uit te halen).

De uitdrukking wordt op dezelfde wijs toegepast als No. 48.

104. *Ma-ara*ˢ *taboe dimaliĕng.* Mengarak teboe dimaling.

(Die dief) loopt rond met suikerriet, dat hij gestolen heeft.

M. a. w. eigen fouten of verkeerdheden ruchtbaar maken, aan de groote klok hangen.

105. *Awa*ˢ *nan ta*ˢ *pandai manari*, *dikatokan lantai nan tadjoengkĕ*ˢ.

Awak jang tiada pandai menari, dikatakan lantai jang terdjoengkat (zie Klinkert No. 67).

Omdat hij niet kan dansen, zegt hij dat de vloer wipt.

Dit wordt gezegd tot (of van) personen, die aan het werktuig, dat zij gebruiken, de schuld geven, zoo zij iets verkeerd of slecht doen, terwijl eigen onbekwaamheid daarvan oorzaak is.

106. *Malatjoei*ˢ *kabau djo gado*, *malatjoei*ˢ *oerang djo moeloei*ˢ.

Melatjoet karbau dengan gada, melatjoet orang dengan

moeloet. Een buffel slaat men met een knuppel, een mensch met woorden. [*Melatjoet*, slaan, vooral met eene zweep of karwats.]

De bedoeling van de uitdrukking is: beesten brengt men door slaan, menschen door vermaning en overreding tot hunnen pligt.

107. *Ba*ˢ *boengo ditimpo panèh.*

Saperti boenga ditimpa panas.

Als eene bloem, die door de warmte getroffen (verschroeid) wordt.

Dit zegt men van rijken en aanzienlijken, die door het een of ander toeval rijkdom of aanzien verliezen.

108. *Saroempoen ba*ˢ *sarai, saloebang ba*ˢ *taboe.*

Saroempoen saperti serai, saloebang saperti teboe.

(Zij vormen) één bosje als citroengras, (zij groeijen) in één gat als suikerriet (nl. verscheidene stengels aan één wortel).

Wordt gezegd van lieden, die in meer of minder naauwe betrekking tot elkander staan, die „onder eene deken steken."

Brengt b. v. iemand een getuige voor den regter, die blijkt een broeder of zwager van hem te zijn, dan zegt de regter: „dien getuige mag ik niet hooren, want hij is met u *ba*ˢ *saroempoen* enz.

109. *Badjalan sampai kabatèh, balaja sampai kapoelau.*

Berdjalan sampai kabatas, berlajar sampai kapoelau.

Gaan tot aan de grens, zeilen tot aan het eiland.

D. w. z. wanneer men iets doet, zoo volharde men in zijn voornemen en blijve niet halverwege steken.

110. *Hajam hitam tabang malam, batali idjoea*ˢ, *batambang tandoea*ˢ, *hinggo*ˢ *di kaboen rimboen.*

Ajam hitam terbang malam, bertali idjoek, bertambang tandoek, hinggap di kebon rimboen.

Eene zwarte kip vliegt 's nachts; een idjoek-touw (zwart), waaraan een tambang van buffelhoorn hangt, is aan haar poot gebonden en zij strijkt nêer in een digt begroeiden tuin.

Het spreekwoord dient om aan te duiden, dat het onderzoek eener zaak tot niets heeft geleid, m. a. w. dat de zaak zeer „duister" is. *Tambang* zie no. 50.

De uitdrukking bedoelt het tegenovergestelde van: Hajam poetih terbang siang, bertali benang, bertambang toelang, hinggap di kajoe meranting.

111. *Djatoeĕ badaboea*ˢ, *boesoea*ˢ *babaoen.*
Djatoeh berdeboek, boesoek berbaoe.
(De vrucht) plofte neer, en stonk.

Komt overeen met No. 28.

112. *Tjaka*ˢ *soedah silè*ˢ *takana.* Tjakak (tjekak?) soedah silat terkenal.
Nu het gevecht is afgeloopen, denkt hij er (pas) aan, dat hij schermen kan. [*Bertjakak*, vechten; *satjakak*, een greep, b. v. padi aan den stengel, in het algemeen lange voorwerpen; dus iets anders dan *saganggam.*]

De uitdrukking komt overeen met ons spreekwoord: „het komt als mosterd na den maaltijd."

113. *Adat basandi sara*ˢ, *sara*ˢ *basandi adat.*
Adat bersendi sjara', sjara' bersendi adat.
De adat berust op de godsdienstige wetten, en deze op de adat. [*Batoe sandi* of *sendi* = steenen neuten, waarop de *toengga*ˢ (stijlen) der gebouwen rusten.]

Met deze uitdrukking vergoelijkt de Maleier zijne veelvuldige afwijkingen van Mohammedaansche regts- en wetsbepalingen; het is het beginsel, in dit spreekwoord uitgedrukt, dat het voortdurend bestaan van geheel anti-Islamitische instellingen, zooals b. v. het Maleische erfregt, mogelijk maakt.

114. *Aije tanang, mahanjoei*^{s}*kan.* Ajer tenang, menhanjoetkan. Water dat (schijnbaar) stilstaat, (en toch) stroomt (eig. doet afdrijven).

De uitdrukking wordt op dezelfde wijze toegepast als ons: „stille waters hebben diepe gronden."

115. *Harang habih, basi binaso.* Arang habis, besi binasa. De houtskool is op, en het ijzer is bedorven (men denke aan een smid, die slecht werk levert).

Toepasselijk op een opiumschuiver, b. v. die zijn geld verkwist en zijne gezondheid verwoest; of op een speler, die zijn geld verliest en door de policie spelende wordt gevonden.

116. *Inda*^{s} *bidoea*^{s} *karam sekoedoeang.* Tiada bidoek karam sakoedoeng.

Een vaartuig vergaat niet gedeeltelijk (maar geheel).

Als een vader een misdaad begaat, zoo treft de schande ook zijne kinderen. Het lafhartig wegloopen van eenige soldaten, is eene schande voor het geheele korps.

117. *Nan babarih nan dipahè*^{s}, *nan batakoea*^{s} *nan ditabang.* Jang berbaris jang dipahat, jang bertakoek jang ditebang. Waar eene streep is getrokken, daar beitele men; waar de boom is ingekeept, daar worde hij omgehakt (niet voor of achter de streep, boven of onder de inkeping).

Men wijke niet af van vastgestelde verordeningen of gegeven bevelen; ook: men antwoorde op de gedane vraag.

118. *Asièng padang asièng bilalang, asièng loeboea*^{s} *asièng ikan.* Asing padang asing belalang, asing loeboek asing ikan. Andere vlakten, andere sprinkhanen; andere diepten, andere visschen.

M. a. w. andere landen, andere menschen, zeden, gewoonten, taal of kleeding.

119. *Dibilang gano*^{s}, *dipapa gandjiĕ.*
Dibilang genap, dipapar gandjil.
Vrij vert: Volgens de berekening was het even, maar toen het werd uitgespreid (en geteld), was het oneven. (Men denke hierbij aan een koopman, wien na het opmaken zijner rekening blijkt, dat hij minder heeft verdiend, dan waarop hij gerekend had).

In het algemeen is het spreekwoord toepasselijk op personen, die groote verwachtingen koesteren, welke slechts gedeeltelijk verwezenlijkt worden.

120. *Malawan boeajo basalam aije.*
Melawan boeaja berselam ajer.
Om het hardst duiken met een krokodil.

Zich in een woordenstrijd wagen met iemand, die veel knapper; of vechten met iemand, die veel sterker is.

121. *Sahampiĕng-hampiĕng babè*^{s}, *sadjaoeĕ-djaoeĕ kain*, (*kain djoeo nan labiĕ dakè*^{s} *kapado badan*).
Sahampir-hampir bebat sadjaoeh kain, (kain djoega jang lebih dekat kapada badan).
Hoe digt de bebat (gordel, windsel) ook zij, en hoe ver de kain ook van het lichaam is. [De kain is toch altijd nader dan de bebat (want deze wordt boven de kain gebonden).]

Het laatste gedeelte van bovenstaande uitdrukking wordt gewoonlijk weggelaten, ofschoon het voor de duidelijkheid eigenlijk onmisbaar is.

Het spreekwoord komt geheel overeen met het Hollandsche: „het hemd is nader dan de rok.”

122. *Kini gata isoea*^{s} *digaoei*^{s}.
Kini gatal esoek digaoet.
Nu jeukt het, en morgen wordt het gekrabd.

Komt overeen met No. 112.

123. *Mantjoekiĕ koeman djo aloe.*
Mentjoekil koeman dengan aloe.
Een insekt (luis) met een rijststamper uit (het vel) peuteren.

D. i. iets ongerijmds doen; b. v. een klein kind, dat pas op school komt, hoogere meetkunst leeren.

124. *Disangko panèh sampai patang, kirono hoedjan tangah hari.*
Disangka panas sampai petang, kiranja hoedjan tengah hari.
Zij dachten, dat het den geheelen dag mooi weer zou blijven, maar 's middags ging het regenen.

Dit zegt men van een rijke of aanzienlijke, die onverwachts rijkdom of aanzien verliest; ook van twee vrienden, die tot nog toe steeds volkomen overeenstemden, doch nu vijandig tegenover elkander staan.

125. *Maha di nan indaʾ, moerah di nan lai.*
Mahal pada jang tiada, moerah pada jang ada.
Duur voor iemand, die niet, goedkoop voor iemand, die wel heeft.

Wat gemakkelijk is voor een bekwame, is moeijelijk voor een onbekwame; wat eene kleine uitgaaf is voor een rijke, is veel voor een arme.

126. *Babilang di aso, mangadji di alih.*
Berbilang dari asa, mengadji dari alif.
(Leeren) tellen van af het getal één, (leeren) lezen van af de letter alif.

D. i. men behoort te beginnen bij het begin.

127. *Dioedji samo merah, ditahiĕ sama barèʾ.*
Dioedji sama merah, ditahil sama berat.
Getoetst zijn zij even rood, gewogen zijn zij even zwaar.

Wordt gezegd van gelijken in rang, kennis of rijkdom. De

uitdrukking wordt vooral gebruikt om aan te duiden, dat alle panghoeloe's gelijk in rang zijn (*sa-andiko*).

128. *Taga*^{s} *samo tinggi*, *doedoea*^{s} *samo randah.*

Tegak sama tinggi, doedoek sama rendah.

Staande zijn zij even hoog en zittende even laag.

Komt overeen met de voorgaande uitdrukking.

129. *Omba*^{s} *kètè*^{s} *djan ditida*^{s}*kan.*

Ombak ketjil djangan ditidakkan.

Kleine golven achte men niet te licht.

In het algemeen: „men moet zijnen vijand niet geringachten."

130. *Ko*^{s} *manjantjang*, *bahandasan; maloempè*^{s}, *basitoempoe.*

Kalau mentjentjang, berlandasan; meloempat, bersetoempoe.

Om te hakken, dient men een blok, om te springen, een steunpunt voor de voeten te hebben.

M. a. w. om handel te drijven moet men kapitaal hebben; wil men procederen, zoo dient men vooraf voor getuigen en een advokaat te zorgen.

131. *Ba*^{s} *koetjiëng lapèh sandjo*, *ba*^{s} *kaloeang balië*^{s} *tidoea.*

Saperti koetjing lepas sandja, saperti keloeang balik tidoer.

Als een kat die 's avonds er op uitgaat, als een vleêrmuis (kalong) die terugkeert van het slapen (d. w. z. die over dag geslapen hebbende, 's avonds uitvliegt).

Wordt gezegd van lieden, die er slag van hebben snakerijen of slechte streken verborgen te houden, of zooals wij zeggen: „die de kat in 't donker knijpen."

132. *Dari adjoeang* (*djoeng*) *toeroen kasampan.*

Van het schip in de sampan gaan.

Toepasselijk op lieden die van rijk, arm worden; wordt ook

gezegd van iemand, die in een kleiner huis gaat wonen, of van lieden, die op minder grooten voet gaan leven dan vroeger.

133. *Tibo di mato dipitjiëngkan, tibo di paroei*[s] *dikampihkan.*
Tiba dimata dipitjingkan, tiba di peroet dikempiskan.
Als (het wapen) bij zijne oogen komt, knijpt hij ze digt, komt het bij zijn buik, dan trekt hij zijn buik in.
[*Bapitjiëng*, digtknijpen van de oogen. *Saganggam pitjiëng*, minder dan *saganggam*; zooveel namelijk, dat de hand geheel digtgeknepen kan worden; *kalam* (*kelam*) *pitjiëng*, stikdonker.]

Wordt gezegd van een regter, die moetende oordeelen over een vriend of bloedverwant, zijne oogen sluit voor diens schuld. (*Regter* in een uitgebreiden zin op te vatten.)

134. *Kato sigadang sagala ijo, kato sikètè*[s] *sagalo boekan.*
Kata sibesar sagala ija, kata siketjil sagala boekan.
Vrij vert.: Alles, wat de groote lui zeggen, is waar en alles, wat de geringe man daartegen inbrengt, is onwaar.

M. a. w. groote lui hebben altijd gelijk.

135. *Sapandai-pandai toepai maloempè,*[s] *sakali sasè*[s] *djoeo.*
Sapandai-pandai toepai meloempat, sakali sesat djoega.
Al is het eekhorentje ook nog zoo knap in het springen, eene enkelen keer springt hij wel eens mis.

M. a. w. niemand is volmaakt; al is men ook nog zoo bekwaam, men begaat wel eens eene fout.

136. *Ba*[s] *api dalam sakam.* Saperti api dalam sekam.
Als vuur in het kaf (dat vuur vreet langzaam voort en vlamt niet spoedig).

Het spreekwoord wordt gezegd van personen, die stil hun weg gaan en van wie onverwachts blijkt, dat er meer in zit of dat zij rijker zijn, dan men dacht; b. v. van iemand,

die een kapitaal huis laat bouwen, terwijl men hem steeds voor doodarm heeft aangezien.

137. *Manampakan kasiě kaboeloeě.* Menampalkan karsik kaboeloeh.

(Droog) kiezelzand tegen een bamboe aanplakken.

Dat is dus: vruchteloos werk doen.

138. *Tida kakoeniëng di koenji, tida kahitam di harang.*

Tiada akan koening oleh koenjit, tiada akan hitam oleh arang.

Niet geel te kleuren met kurkema, niet zwart te maken met houtskool.

Een aanzienlijk man, die zich als een koeli kleedt, wordt toch herkend aan zijne taal, manieren als anderszins en evenzoo een koeli, die zich met mooie kleeren opschikt. Voor het laatste geval geldt ons spreekwoord: „al draagt een aap een gouden bril enz."

139. *Baoen boesoea, inda babangkai.*

Baoe boesoek, tiada berbangkai.

Er is wel een leelijke lucht, maar het lijk is niet te vinden.

M. a. w: er bestaat alle reden om iemand voor schuldig te houden, maar de overtuigende bewijzen ontbreken.

140. *Sapandai-pandai manoengkoeih, namoen boesoea babaoen djoeo.*

Sapandai-pandai manoengkoes, lamoen boesoek berbaoe djoega.

Hoe goed men iets ook inpakt, indien het bedorven is, zoo riekt het toch. [*toengkoes*, boengkoes (zie ook von de Wall.)]

Al overlegt een misdadiger het ook nog zoo slim om zijne misdaad geheim te houden, vroeg of laat wordt hij toch ontmaskerd.

141. *Taboe saroeèh dimakan oeleˢ.*
Teboe saroeas dimakan oelat.
(Hij had maar) één stuk (geleding) suikerriet en dat is door de wormen opgegeten.

Toepassing. Hij had maar één kind en dat is gestorven; zijn eenigste bezitting bestond in een huis en dat is verbrand.

142. *Nan bapajoeang nan batembaˢ.*
Jang berpajoeng jang ditembak. (†)
Op hen die een pajoeng voeren (als teeken hunner waardigheid) wordt (voorval) geschoten.

Het spreekwoord komt overeen met No. 18.

143. *Toenggaˢ dalam aije boeliĕ dikatja, aije dalam toenggaˢ indaˢ takatja.*
Toenggak dalam ajer bolih dikatjar ajer dalam toenggak tiada terkatjar.
Den stijl (balk) in het water kan men grijpen, maar het water, dat in het hout is getrokken, niet.

De bedoeling van deze uitdrukking is: iemands woorden kan men hooren, maar men weet niet, wat er in zijn hart omgaat.

144. *Tali poetoeih, kaiˢan sakah; api padam, poentoeang lah hanjoei.ˢ*
Tali poetoes, kaitan sakah; api padam, poentoeng soedah hanjoet.
Het touw is stuk en de haak (waaraan het touw bevestigd was) gebroken; het vuur is uitgedoofd, en het stuk hout (dat brandde) weggedreven.

M. a. w: „alle hoop is vervlogen;" „alles ist hin."

(†) Het gebruik van het zoogen. toestandswoord instede van het passieve werkwoord komt in het Menangkabausch dikwijls voor.

145. *Hati gata, mato digaoet.*
Hati gatal, mata digaoet.
Het hart jeukt en het oog wordt gekrabd.
Iets anders krijgen dan hetgeen, waarnaar men wenschte of waarom men vroeg.

146. *Koerang siang ba hari, koerang tarang ba boelan.*
Koerang siang dari hari, koerang terang dari boelan (*)
Minder licht dan de dagzon en minder helder dan de maan.
Eene veelgebruikte uitdrukking, waarmee men te kennen geeft, dat iets ons nog niet geheel en al duidelijk is.

147. *Dibao pikè dibao langau, dibao riboei djo angin.*
Dibawa pikat dibawa langau, dibawa riboet dengan angin.
Het is door paardenvliegen en vliegen, door wind en storm aangebragt.
M. a. w. men weet niet waar het vandaan komt, b. v. een gerucht.

148. *Aije soesoe dibalèh djo aije toebo.*
Ajer soesoe dibalas dengan ajer toeba.
Melk wordt vergolden met vergiftigd water (toeba zie Pijn.)
D. i: „goed wordt met kwaad vergolden."

149. *Kilè tjamin lah kamoeko, kilè balioeang lah kakaki.*
Kilat tjermin soedah kamoeka, kilat belioeng soedah kakaki.
De weerkaatsing van het licht op den spiegel is op zijn gezicht, de weerkaatsing op het houweel is op zijne voeten (zigtbaar).
Wordt gezegd van beschuldigden, wier uiterlijk en verwarde antwoorden den regter van hunne schuld overtuigen.

(*) *ba* komt meer in deze beteekenis voor, b. v: „roemah iko koerang èlo *ba* roemah nan toen", dit huis is minder fraai *dan* dit.

150. *Bakoetja^s tando ta^s panoeë, baria^s tando ta^s dalam.*
Berkotjak tanda tiada penoeh, beriak tanda tiada dalam. (Zie Klinkert No. 79).
Als het schudt (nl. de inhoud, als het vat geschud wordt), is het een teeken, dat het vat niet vol is; als er beweging is in het water, is het een bewijs, dat het niet diep is. [*riak*, korte golfslag; *bariak* (*hatino hatinja*), hij is het niet met zich zelven eens.]
Komt overeen met ons spreekwoord: „holle vaten klinken het hardst."

151. *Soeligi ta^s tapèh di tangan.*
Soeligi tiada lepas dari tangan.
Hij laat de werplans niet los (men denke hierbij aan iemand, die steeds blijft aarzelen de lans, die hij in de hand heeft, naar het doel te werpen.)
Wordt gezegd van iemand, die lang aarzelt met te doen wat hij zich voorgenomen, of na te komen, wat hij beloofd heeft.

152. *Adat poelau limboearan pasang.*
Vrij vertaald: bij vloed loopt het zeewater tegen de eilanden op. [*Limboea* (limboer), bespoelen, oploopen van 't water tegen den oever of tegen het strand.]
De uitdrukking komt geheel overeen met No. 4.

153. *Ko^s sagan dilimboea pasang, oesah baroemah tapi poelau.*
Kalau segan dilimboer pasang, djangan beroemah (di) tepi poelau.
Als gij niet door den vloed overstroomd wilt worden, ga dan niet wonen aan den rand van het eiland. [*Segan*, afkeerig zijn, geen lust in iets hebben; ook lui, traag (zie Pijn.)]
Wanneer iemand zich bij den regter of bij zijnen chef komt beklagen en deze verwijt hem, dat hij lastig is, zoo voegt de klager hem dit spreekwoord toe, daarmede bedoelende:

„indien gij het onaangenaam vindt klagten of verzoeken van uwe ondergeschikken aan te hooren, leg dan liever uwe betrekking neer; „wij zouden zeggen: „wat doet ge dan in de kou.”

154. *Awa*^{s} *na*^{s} *hiliĕ*, *injo lah hanjoei.*^{s}

Awak hendak hilir, ia soedah hanjoet.

Hij wil naar beneden (drijven), dan drijft hij (de ander) al.

Wordt gezegd van personen die eén ander in alles navolgen of steeds doen, wat hij wenscht of beveelt.

155. *Manahan oedji djo baka.*

Menahan oedji dengan (dan) bakar.

Het (hij) kan tegen toetsen en branden.

Een middel om de zuiverheid van edele metalen te beproeven is verhitting (bakar, panggang); alleen zuiver goud of zilver behoudt dan zijne oorspronkelijke kleur.

De uitdrukking is toepasselijk op personen, op wie niets aan te merken is; b. v. op lieden, die zeer kundig, zeer regtvaardig of zeer waarheidslievend zijn.

156. *Ko*^{s} *manjih*, *nambè*^{s} *diloeloea; ko*^{s} *pahi*,^{s} *nambè*^{s} *di loeahkan.*

Kalau manis nambat diloeloer; kalau pahit, nambat diloedahkan.

Wanneer het zoet is, slik het dan niet dadelijk door; als het bitter is, spuw het dan niet dadelijk uit. [*nambé*^{s} (nambat, lambat?) = nanti; *nambe*^{s} *dahoeloe*, wacht even; alleen in dezen zin is het woord gebruikelijk; ook de afleidingen worden niet gebezigd.]

De uitdrukking wordt gezegd als waarschuwing tegen overijld oordeelen over personen, zaken of toestanden.

157. *Kahiliĕ masoea*^{s} *loekah*, *kamoediĕ*^{s} *kanai hindjo.*^{s}

Kahilir masoek loekah, kamoedik kena indjap.

Naar beneden (zwemmende) gaat (de visch) in de fuik, naar boven (zwemmende) stuit zij tegen de scherpe bamboelatjes. (indjap, zie Pijn.)

Toepasselijk op iemand, wien alles tegenloopt, die geen uitkomst meer weet, wiens pogingen om uit het naauw te geraken steeds vruchteloos blijven.

158. *Ba*^{s} *rang Bata*^{s} *bapadi.* Saperti orang Batak berpadi.
Vrij vert.: (hij springt met zijn geld of goed om) als de Bataks met hunne padi.

Het spreekwoord is toepasselijk op verkwisters, op lieden die niet zorgen voor de toekomst, zooals het geval schijnt te zijn met de Bataks, die zich niet bekreunende om den dag van morgen, hunne rijst verkoopen, terwijl de Maleier zeer zuinig op zijne padi is, en steeds zorgt zooveel over te houden, dat hij tot den volgenden oogst niet te kort komt.

159. *Di moediĕ*^{s} *saboela*^{s}*-an, di hiliĕ samoearo.*
Di moedik saboelakan, di hilir samoeara.
Boven (ontstaan zij uit) dezelfde bron en beneden hebben zij ééne monding, [*boelak* (*memboelak*) opborrelen van water; *boelakan*, bron, oorsprong van eene rivier.]

De uitdrukking doelt op personen, die het geheel en al eens zijn.

160. *Malang tibo, tjilako datang.*
Malang tiba, tjelaka datang.
Een ongeluk is gekomen en een (ander) ongeluk komt.

D. i: „een ongeluk komt nooit alleen" (maar zonder dat het tweede ongeluk een gevolg is van het eerste; vergelijk No. 34.)

EENIGE OPMERKINGEN

NAAR AANLEIDING VAN

'S HEEREN KLINKERT'S BEOORDEELING

der Mal. spraakkunst

VAN

Dr. J. J. DE HOLLANDER.

Het Februarij-nummer van de Indische Gids bevat een artikel van den Heer KLINKERT, getiteld: „de Maleische Gra„matica voorkomende in de Handleiding bij de beoefening der „Maleische taal- en letterkunde door Dr. J. J. DE HOLLANDER, „Breda, 1874." Zijn vele der in dat opstel gemaakte opmerkingen juist, een paar komen er in voor, die mijns inziens bepaald tegenspraak eischen. Zoo lezen wij op pag. 299 en 300: „gaan wij het doorgaand gebruik van die aanhechtsels „(*kan* en *i*) in het algemeen na, dan komen wij tot dit besluit: „in veel opzichten komen ze in beteekenis met elkaar overeen, „zoodat voor hun gebruik geen vaste regel is op te geven. Som„mige woorden nemen liever *kan*, andere liever *i* aan, bij weer „andere is het gebruik van *kan* en *i* onverschillig, b. v. *mem„boekai* en *memboekakan*, *mengobati* en *mengobatkan*, *memagari* „en *memagarkan*, enz. en bij nog weer andere geven *kan* en *i* „een geheel andere beteekenis aan het woord, b. v. *mendatang„kan* en *mendatangi*, *mendjalankan* en *mendjalani*. Wat nu het „Menangkabausch Maleisch betreft, zoo geloof ik, naar hetgeen „ik er van gezien heb, dat wij het veilig op één lijn kunnen

„plaatsen met dat van Java of Ambon, en het een verbasterd „Maleisch noemen, waaruit de kennis der beteekenis en van „het gebruik der grammaticale vormen niet te putten is."

Kan men in het algemeen aannemen, dat het Maleisch van een gedeelte van Soematraas Oostkust, van den Riou-Lingga Archipel, Djohor enz. wel gelijk zal zijn, althans wat het gebruik der grammaticale vormen aangaat, en men dus met het oog daarop niet behoeft te spreken van Djohorsch Maleisch, Riousch Maleisch enz., gelijk de Heer KLINKERT opmerkt in het begin der periode, waarvan ik het laatste gedeelte heb aangehaald, de slotzin bevat een stelling, die al zeer vreemd klinkt. De taal der *echte* Maleiers van Midden-Soematra zou een *verbasterd* Maleisch zijn, gelijk te stellen met dat van Java of Ambon! Gelukkig voegt de Hr. K. er bij: *„naar hetgeen ik er van gezien heb.*" Het zou dus nu de vraag zijn, wat heeft de Hr. K. van het Menangkabausch Maleisch gezien, dat hem tot zulk een wonderlijke uitspraak brengt. Heeft hij kennis gemaakt met de Men. Mal. zamenspraken, opgesteld door Radja Medan en uitgegeven door tusschenkomst van Prof. Pijnappel, om niets anders te noemen? Of heeft hij alleen brieven of stukjes onder de oogen gehad, te Padang b. v. aan of voor Europeeanen, misschien niet eens door echte Maleiers, geschreven? Dat hij daarin een taal heeft aangetroffen, dikwijls herinnerende aan die, welke door Europeeanen, Javaansche soldaten enz, wordt geimporteerd, wie zal dat tegenspreken? Maar al waren zulke schrifturen ook van echte Maleiers afkomstig, dan zouden ze nog niets bewijzen. De Hr. K. weet toch wel, dat de inlander in het algemeen de beleefdheid ver genoeg drijft om in zijn omgang met den Europeeaan gebruik te maken van die taal, die men bestempelt met den naam van Laag-Maleisch of ook wel, schoon ten onrechte, met dien van Pasar-Maleisch, maar die door Dr. VAN DER TUUK zeer juist brabbel-Maleisch is gedoopt. Kom in de Padangsche Bovenlanden en spreek met Maleiers, die lang genoeg met Europeeanen hebben verkeerd, vooral in garnizoens-

plaatsen, dan zult gij u verbazen, hoe zij overweg kunnen met de brabbeltaal; gij zult *bilang* voor *zeggen*, *kassie* voor *geven*, *pégang* en allerlei andere aardigheden meer hooren; daar zijn er, die er een eer in stellen zoo te kunnen praten, dat is naar hun meening *kagedoengan* (*stadsch*) en dus beschaafd; daar zijn er beleefd genoeg om u te verzekeren, dat zij dit meer *haloes* en hun eigen zuivere taal *kasar* vinden; altijd wanneer zij met een Europeeaan spreken, van wien zij bemerken, dat hij wel Maleische woorden, maar *geen* Maleisch kent. Ik twijfel er evenwel niet aan, of hetzelfde verschijnsel zal in andere Maleische streken, Riou enz., ook wel waar te nemen vallen. Dat de Maleier van den Riou-Lingga Archipel toch volstrekt geen bezwaar maakt om de Europeesche fouten in zijn taal over te nemen, blijkt genoegzaam uit zijn brieven en werken onder Europeeschen invloed geschreven. Ik behoef hier maar te herinneren aan de geschriften van Abdoellah Moensji van Singapora, zeer stellig een ontwikkeld Maleier, maar wiens taal op tal van plaatsen hoogst onzuiver is. Zou het nu niet zeer verkeerd zijn, als men alleen met die werken of b. v. den Seri Rama, den Makoeta segala radja enz. had kennis gemaakt, op grond van de vele daarin voorkomende fouten, niet-Maleische constructies enz., te verklaren, dat het Maleisch van den Riou-Lingga Archipel een verbasterd Maleisch is, waaruit de beteekenis en het gebruik der grammaticale vormen niet te leeren is, en gelijk te stellen met dat van Java of Ambon?

Het is een opmerking, reeds jaren geleden door den Hr. von de Wall gemaakt, dat de Maleier veel correcter spreekt dan schrijft. Trouwens dit is een verschijnsel, dat zich natuurlijk overal vertoont. Een Europeeaan van welken landaard ook zal, als hij zijn taal niet behoorlijk geleerd heeft, zich schrijvende schuldig maken aan fouten, die men in het spreken niet van hem hoort, verwarring van tijden, verkeerden zinbouw enz. En welke Maleier heeft zich ooit de moeite gegeven, zijn taal behoorlijk te bestudeeren? Staat hij in dit opzicht niet geheel gelijk met de mindere volksklassen in Europa?

Dat men zich dus niet enkel op de geschreven taal kan beroepen, spreekt van zelf. Maar ook in de gesproken taal maakt men, Europeeaan en Maleier, zich schuldig aan slordigheden, noem het vrijheden, die toch fouten blijven en die daarom niet als grondslag voor taalregelen kunnen dienen. Zoo hoorde ik wel eens *njo lihè*^{s} (= *dianja lihat*), maar elke Maleier, dien ik naar die uitdrukking vroeg, vertelde mij onmiddellijk, dat het moest zijn *dilihè*^{s}*no* (= *dilihatnja*)*; njo lihè*^{s} kon in behoorlijk Maleisch nooit voorkomen, wat geheel overeenkomstig is met den algemeenen regel omtrent het passief van den 3^{den} persoon. Maar aan hoeveel dergelijke fouten maakt zelfs een beschaafd Nederlander zich niet schuldig; denk maar eens aan het misbruik of liever aan het verkeerde gebruik van het woordje *om.* Ondanks zulke slordigheden evenwel valt uit de spreektaal der inlanders *onderling* het meeste te leeren juist voor het richtig gebruik en de ware beteekenis der voor- en achtervoegsels; met elkaar sprekende maken de Maleiers van den Riou-Lingga Archipel zich stellig evenmin aan Europeesch taalbederf schuldig, als dit met de Menangkabauers het geval is. Maak u het dialekt van deze eigen (anders verstaat gij geen woord van wat zij zeggen), gewen u aan hun uitspraak, aan hun eigenaardige korte, kernachtige uitdrukkingen, aan het tal van woorden, die gij in het Oostelijk Maleisch nooit gehoord hebt, aan de massa partikeltjes, die zij gebruiken; dat alles kost heel wat tijd, maar als gij eenmaal daarmee vertrouwd zijt, dan zult gij bemerken, dat de Menangkabauer geen brabbeltaal maar Maleisch spreekt, zijn actief en passief, zijn voor- en achtervoegsels gebruikt geheel op dezelfde wijs en met dezelfde beteekenis als de Maleier van den Riou-Lingga Archipel, misschien nog wat minder afgesleten zelfs.

Een vergelijking met het Maleisch van Ambon of Java kan alleen voortkomen uit algeheele onbekendheid met het Menangkabausch. Wat dat eerste aangaat, ik beken gaarne, dat uit hetgeen daarvan het licht zag, ik niet zou durven beslissen tot welken taalstam het behoort, het zou mij evenwel

niet verwonderen, zoo de taal door de bevolking aldaar *gesproken*, hoe ook vermengd met vreemde bestanddeelen, vrij wat beter is dan wat er onder invloed, misschien wel met hulp en verbeteringen (!), van Europeeanen van *te boek gesteld* is, dat zij, met andere woorden, *een vrij wat meer Polynesisch karakter zal hebben.* En wat het Java-Maleisch betreft, de Hr. K. bedoelt daarmee zeker het Maleisch (?), zooals dat in den omgang tusschen Europeeanen en Javanen gebruikelijk is; want onder elkaar spreken de Javanen natuurlijk Javaansch. Gaarne zij het hem toegegeven, dat het dwaas zou zijn uit die taal (?) kennis van de beteekenis en het gebruik der grammaticale vormen te willen putten, evenzeer als het dwaas zou zijn Duitsch te willen leeren uit het koeterwaalsch van zoo menigen quasi-Duitsch-sprekenden Hollander of Engelsch van den Hr. BRAMMELENDAM.

Geheel iets anders echter is het met het Bataviaasch Maleisch, een taal waarvan Maleisch de basis is, maar die tal van Soendasche, Javaansche, Balische (om van geen andere te spreken) woorden bevat en ook in haar woordvervormingen genoemde talen volgt. Natuurlijk moet hiermee weer niet verward worden de taal door Europeanen tegenover hun bedienden en andere inlanders gesproken en door den Hr. VAN ECK in zijn spraakkunst zoo geheel ten onrechte Pasar-Maleisch genoemd. Die benaming toch zou ons doen denken aan de taal, die op de markt gesproken wordt en die zich dan van de meer beschaafde onderscheidt door het gebruik van woorden en uitdrukkingen, waarvan men zich anders in gezelschap niet bedient. De Hr. VAN ECK ondertusschen bedoelt er het brabbel-Maleisch mee, waartoe het bekende: *„anders toch maar por tjoema”* enz. behoort. Maar als nu een paar vreemdelingen Hollandsch spraken, zooals de meeste Europeeanen het Maleisch, zou men er dan aan denken, dit *straat-* of *markttaal* te noemen? — Wordt hier van Bataviaasch Maleisch gesproken, dan wordt de taal bedoeld, die de inlanders onder elkaar gebruiken; wie meent, dat deze taal gelijkt op die, waarvan de Europeeaan

zich in den regel bedient, vergist zich deerlijk. Een Bataviaan zegt behoorlijk: *djangan dipoekoel andjing itoe, djangan diambil barang itoe*, b. v.; waar de actieve werkwoordsvorm moet gebruikt worden, zegt hij *moekoel* en niet *poekoel*, zooals de Europeeaan dat doet; hij bedient zich vooral van Javaansche voorvoegsels en vervangt het Maleische *kan* en *i* door het Balische *in*. *Saja diouweloelinnja doang* ([1]), hoorde ik een bediende tot zijn collega omtrent zijn heer zeggen en dit als reden opgeven, waarom hij zijn dienst wilde verlaten, *dia bilang o. l. sama saja* of *goea*, zou een Europeeaan zeggen en ook een Bataviaan tot een Europeeaan, er op rekenende, dat hij dan zou verstaan worden; maar daarom is dat laatste nog geen *Bataviaasch Maleisch*. *Ramboet toean digoeloengin*, hoorde ik iemand zeggen, toen hij een heer bij den kapper onder de brosse mécanique zag; een Maleier zou zeggen *digoeloengi*, hoe een Europeeaan het zou weergeven, weet ik niet. Het is waar, *dia* in pl. i. *ia*, *bilang* voor *zeggen*, *bikin* voor *maken*, *toenggoe* voor *nanti*, *kassie* voor *geven* (*beri* alleen in de beteekenis van *een pak slaag geven*), *boeat*, *goa*, *loe*, *apa* als inleidingswoord voor een vraag (overgenomen uit het Javaansch), *sama* in pl. v. *pada*, *kapada*, *dengan* enz. enz., dat alles behoort tot het Bataviaasch en onderscheidt het van het echte Maleisch; maar een Bataviaan drukt zich uit als een *Polynesiër* en niet als een *Europeeaan* en dat is het groote verschil tusschen hun beider taal. Gesprekken in het Bataviaasch Maleisch opgevangen en neergeschreven zouden den lezer dadelijk overtuigen, dat die taal ja doorspekt is met niet-Maleische woorden en woordvormen, maar dat zij bij het gebruik dier vormen de algemeene regels der Polynesische talen volgt en niet bestaat uit onveranderde stamwoorden volgens Europeesche constructie naast elkaar geplakt, zoodat ook uit haar door vergelijking te leeren valt omtrent gebruik en beteekenis van voor- en achtervoegsels.

Vertelt nu de Hr. K. in de aangehaalde passage: „dat de

([1]) Men verontschuldige dit voorbeeld, dat ik als sterk sprekend geef; het is *pasar-taal*.

achtervoegsels *kan* en *i* in veel opzichten met elkaar overeenkomen", zoodat men willekeurig een van beide kan gebruiken, dan is dat in zekeren zin in veel gevallen waar. *Mengiringi* en *mengiringkan* zijn geheel gelijk; maar hier is *kan* ook niet het eigenlijke achtervoegsel, het is een samentrekking van *mengiring akan; mengiring* zelf is reeds transitief en *akan* dient alleen om het direkt objekt nader aan te wijzen, zooals in het Maleisch en in het algemeen in de Polynesische talen zoo dikwijls woordjes gebruikt worden, die volgens onze opvatting praeposities zijn, maar bij den inlander alleen dienen om het objekt als het ware aan het werkwoord te verbinden of er de aandacht sterker op te vestigen; daarom ontmoeten we dat *akan* zoo veelvuldig in het passief, wanneer het objekt der handeling aan het begin van den zin staat, of door een bepaling van het werkwoord is gescheiden. Ook na samentrekking van *akan* met het werkwoord wordt dan nog dikwijls het verbindingswoord *akan* gebruikt. Op dezelfde wijs is *mengoebahkan* geheel gelijk aan *mengoebahi;* (dat *mengoebah* niet in gebruik en dus een onjuist opgegeven vorm zou zijn, gelijk de Hr. K. op pag. 297 beweert, laat zich moeielijk aannemen, daarvoor ontmoet men het te dikwijls, b. v. in de Sedj. Mal.). En zoo wordt bij een aantal transitieve werkwoorden even dikwijls de vorm op *kan* als op *i* aangetroffen, nl. *wanneer die werkwoorden slechts één objekt kunnen hebben.* Is het stamwoord een eigenschapswoord, dan kunnen uit den aard der zaak de achtervoegsels *kan* en *i* meestal onverschillig gebruikt worden; *membaikkan* is geheel gelijk aan *membaiki;* het eerste is *iets goed doen zijn* of *goed maken*, het tweede *iets van de eigenschap goed voorzien.* In vele gevallen heeft dan het gebruik, de groote wetgeefster in de taal, het achtervoegsel *i* boven *kan*, in andere *kan* boven *i* verkozen; zoo is *membaiki* meer gebruikelijk dan *membaikkan;* zoo ontmoet men meer *melangkapi* dan *melangkapkan*, zoo schijnt *mendjinaki*, *temmen*, meer in gebruik dan *mendjinakkan* (op S. W. K. altijd de eerste vorm); daarentegen *memandjangkan*, *meloeaskan*, *membesarkan*. Somtijds geven echter ook aan zulke

woorden de twee achtervoegsels twee verschillende beteekenissen; zoo is *menamboengi*, brutalizeeren, *menamboengkan*, brutaal maken (H. VON DE WALL).

Wanneer evenwel het werkwoord twee objekten kan hebben, dan is het volstrekt niet overschillig welk achtervoegsel gebruikt wordt; *mengoebati* is *iemand* (dir. obj.) *geneesmiddelen toedienen*, *mengoebatkan*, *iets* (dir. obj.) *als geneesmiddel gebruiken*, *van iets* (dir. obj.) *een geneesmiddel maken; mengoebati orang sakit; mengoebatkan daoen-daoen kajoe.* En dat men nu in Djohor, Riou-Lingga, Siak, Malaka enz. die twee woorden zoo maar met elkaar verwisselen zou, is dat waarschijnlijk? Terecht heeft dan ook Dr. VAN DER TUUK opgemerkt, dat het Menangkabausch zich niet aan dergelijke verwarring schuldig maakt; vergelijking met dat dialekt zou hier dus juist zeer nuttig zijn. Trouwens moet men niet dikwijls in het dialekt de werkelijk oorspronkelijke beteekenissen zoeken? En natuurlijk, want wat door de omstandigheden taal geworden is, staat veel meer bloot aan vreemde invloeden en bij gevolg aan afwijking, dan wat dialekt is gebleven. Zeer stellig kan men een zin zoowel met *memagarkan* als met *memagari* construeeren en beide door *omheinen* weergeven; het hangt er maar van af, wat men als *direkt* en wat als *meer verwijderd* objekt neemt; b. v. *kebon itoe saja soeroeh pagari boeloeh* komt geheel op hetzelfde neer als *saja soeroeh pagarkan boeloeh sakoeliling kebon itoe;* beide kunnen vertaald worden: *ik heb dien tuin met bamboe laten omheinen.* Maar in het eerste zinnetje is *kebon*, in het tweede *boeloeh* het direkt objekt, letterlijk luidt dan ook het tweede: *ik heb een omheining van bamboe om mijn tuin laten maken;* maar nu zou het niet aangaan *kebon* tot dir. obj. te maken van *memagarkan* of, in dit zinnetje althans, *boeloeh* van *memagari;* ik herhaal in dit zinnetje, want men zou natuurlijk ook wel een bamboestruik kunnen omheinen, *memagari roempoen boeloeh.* Zoo beteekent *menjoesoei* (= *menjoesoe pada*), *zuigen*, tot direkt objekt hebbende de persoon, die de borst geeft: *anak itoe menjoesoei* (= *menjoesoe pada*) *iboenja;* daarentegen *menjoesoekan*,

doen zuigen, *zoogen*, met direkt objekt den zuigenden persoon: *perampoean itoe menjoesoekan anaknja*. Zoo heeft *menoeangkan* tot direkt objekt *hetgeen geschonken*, *menoeangi*, *datgeen*, *waarin geschonken wordt; mengirimkan*, de zaak, die gezonden, *mengirimi*, den persoon, aan wien gezonden wordt; *menghamparkan*, het uitgespreide, *menghampari*, hetgeen, waarop uitgespreid wordt, enz. Leest een vreemdeling in onze taal: *de vogel is gevlogen* en in een anderen zin: *de vogel heeft gevlogen;* ziet hij op dezelfde wijs *zwemmen*, *rijden* en andere werkwoorden, die een beweging uitdrukken, nu eens met *hebben* en dan weer met *zijn* vervoegd, en maakt hij daaruit de gevolgtrekking, dat men die werkwoorden onverschillig met *hebben* en *zijn* kan vervoegen, zoodat hij b. v. zou mogen zeggen: *ik ben van morgen gezwommen; ik heb naar huis gereden*, dan zou zijn gevolgtrekking geheel verkeerd zijn, *aangezien hij iets over het hoofd ziet*. M. i. laat een gelijkstelling van *memagarkan* en *memagari*, *menjelimoetkan* en *menjelimoeti* enz. zich het best vergelijken met zulk een gelijkstelling der hulpwoorden *hebben* en *zijn* bij de genoemde werkwoorden van beweging; *er wordt iets bij over het hoofd gezien*.

In de ten vorigen jare door den Hr. VAN ECK in het licht gegeven Maleische spraakkunst lezen wij op pag. 56, dat: *boedak*[2] *meloentari batoe kapada anaknja orang perampoean itoe*, zou beteekenen: *de knapen wierpen met steenen naar het kind van die vrouw*. Maar *meloentari* is *werpen naar*, *bewerpen*, zoodat *batoe* nooit het *direkt* en *anak* het *indirekt objekt* van dit werkwoord kan zijn; het moet dan ook zijn *meloentarkan batoe kapada* enz. of *meloentari anak dengan*. Ik twijfel er niet aan, of de Hr. v. E. zal in den Seri Rama en dergelijke wel plaatsen kunnen aanhalen, die de juistheid zijner bewering zouden schijnen te staven; ik wil zelfs wel aannemen, dat Maleiers zich door Europeeanen laten bepraten en op gezag van deze *meloentari batoe kapada anak* enz. goed zullen noemen; zoo zou men door citaten wel kunnen bewijzen, dat *memasoekkan roemah* (in pl. v. *memasoeki*), *een huis binnengaan* is; in een

gesteendrukten brief kan men *jang diterpetjat* lezen, maar niemand zal er aan denken zich op dat voorbeeld te beroepen, ten einde *tiada ditepermanai* of iets dergelijks te verdedigen. Leest men in den Seri Rama (de Hollander, Bloemlezing, pag. 45): *disoeroehnja alaskan peti itoe* enz.; *satelah peti itoe dialaskan*, dan moet in beide zinnetjes *alaskan* stellig veranderd worden in *alas* of *alasi; kain* b. v. zou het direkt objekt zijn van *alaskan*. In de aangehaalde spraakkunst van den Hr. v. E. vindt men op pag. 121: *pendengarankoe toean Major A. akan mengapalakan katoemboekan kita*, waar dat *mengapalakan* zou beteekenen *aanvoeren*. Maar *mengapalakan* is *tot hoofd aanstellen*, en *aanvoeren* is *mengapalai*, zooals *meradjakan*, *tot koning verheffen* en *meradjai*, *regeeren over*, *beheerschen*. Mocht het Riousch Maleisch werkelijk die twee vormen zoo dooreenhaspelen, dan heeft Dr. van der Tuuk gelijk met uit te roepen, dat de grammatica daar mooi in de war is en dienen we ons tot het Menangkabausch te wenden, om weer te komen tot de juiste beteekenis van *kan* en *i;* geen Menangkabauer toch zal *mengapalakan* zeggen, waar *mengapalai* moet gebruikt worden. Ik twijfel er evenwel niet aan, of dat taalbederf zal ook op Riou enz. wel zoo erg niet zijn, als men uit zulke voorbeelden zou opmaken; daar zal wel Europeesch misverstand bijkomen.

Een enkel woord nog over de gesprekken door den Hr. v. E. achter zijn spraakkunst gevoegd. Blijkens de voorrede had de schrijver zich voorgesteld iets te leveren, dat noch boeken-Maleisch, noch pasar-taal zou zijn. Op het verkeerde van die laatste benaming heb ik reeds gewezen; had de Hr. v. E. ons maar echte pasar-gesprekken gegeven, die hadden een bijdrage tot de kennis der onder de inlanders gebruikelijke spreektaal kunnen zijn; wij hadden inlandsche kwinkslagen, woordspelingen enz. gekregen, misschien van tijd tot tijd wat *cru*, maar het zouden inlandsche onderwerpen van gesprek in een inlandsch gewaad geweest zijn. Nu echter moet ik bekennen, dat de proeve van den Hr. v. E. niet juist als geslaagd kan beschouwd

worden; spreektaal heeft hij niet gegeven, al kan niet ontkend worden, dat zijn zinnen erg naar boeken-Maleisch rieken. De keuze van onderwerpen reeds is niet bijzonder gelukkig te noemen en onbegrijpelijk is het hoe iemand, die jaren in Indië heeft doorgebracht, geen gesprekken heeft geleverd, zooals ze tusschen een Europeeaan en een inlander althans te pas *kunnen* komen. En toch in de Javaansche zamenspraken van den Hr. Winter en die van den Hr. Jansz had hij uitstekende voorbeelden kunnen vinden. No. 3 (van den Hr. v. E.) verplaatst ons in Holland, terwijl wij in No. 4 op reis naar Batavia een gesprek in het Maleisch voeren met den kapitein, die wel vijf of zes maal naar Java geweest is (*tâhôe pergî ka poelaw Djâwa*) en dus een heele bolleboos is in het Maleisch. En wat voor een gesprek! Zeker het moet erkend worden, dat de kennis van Indië en Indische toestanden in Nederland nog niet juist zoo groot is, als men zou wenschen; maar toch de vragen van den aanstaanden bewoner van Insulinde zijn wat al te naïf. En het zullen toch wel in de eerste plaats leerlingen zijn van de Kon. Mil. Academie te Breda, waar de Hr. v. E. leeraar is, aan wien dit boek in handen wordt gegeven. Zijn de vruchten van het Middelbaar Onderwijs dan zoo treurig, dat iemand die over *zeven* dagen in Indië zal aan wal stappen, den kapitein moet vragen *of Batavia een groote stad is? of de G. G. te Batavia woont? of Java een mooi land is?* — No. 11 geeft een gesprek tusschen Sidin en zijn Europeeschen heer; en men vraagt alweer, hoe kan iemand, die in Indië geweest is, zulk een gesprek tusschen een heer en zijn inlandschen bediende bedenken? Is de Hr. v. E. dan geheel en al de verhouding tusschen heer en bediende in Indië vergeten? En dan de taal, die Sidin spreekt! *Soekakah toean bangoen* (*dari pada petidoeran itoe*). *Berilah kiranja sahaja kaloear memanggil pengobat dari pada negeri ini.* Heeft de Hr. v. E. wel eens zulke-taalsprekende Sidins in dienst gehad of bij een ander ontmoet?

Zeker is het voor den Europeeaan, die naar Indië komt, hetzij hij in patria al of niet eenige studie van het Maleisch gemaakt

heeft, wenschelijk zich vooraf eenigszins in die taal te leeren uitdrukken; maar leer hem dan zinnetjes, die hij gebruiken *kan* en onthaal hem niet op onmogelijke gesprekken, waarvan hij te laat bemerken zal, dat hij er zijn tijd op heeft verbeuzeld. Leer hem vooral niet zich b. v. op de volgende wijs uitdrukken: *hei*, *pembawa kareta hantarkanlah akan dakoe ka balénja toean ketoewal* (L. M. *toean katwal;* die heer heet verder *toean kommissaris*)*;* want de ongelukkige, die zich van zulk een taal bedient, komt zeker niet terecht ([1]). Geen van de vele koetsiers, wien ik opgedragen heb mij naar de *balé* van den *toean katwal* te brengen, heeft mij kunnen begrijpen, wat mij niet verwonderde. En de bedoeling, waarmee dergelijke gesprekken het licht zien, zal toch wel zijn hem, die ze zich in het hoofd prent, daardoor in de gelegenheid te stellen zich verstaanbaar te maken. Uit zulke gesprekken moet hij leeren, wat hij aan zijn waschman b. v. te vertellen heeft, want dat is zeker een van de eerste inlanders, met wie hij uit Europa komende te maken heeft. Leer hem, dat het Koningsplein *Gambir*, het Mus. van het Bat. Gen. (sedert de olifant er voor staat) *gedoeng gadjah* met of zonder *Gambir*, het paleis op het Waterloo-plein *kantor palès*, het paleis van den G. G. *gedoeng Toean Besar* genoemd wordt enz. enz.; aan zulke aanwijzingen heeft een nieuweling iets. Wilt gij echter verder gaan, moet de bestudeering van samenspraken den leerling een schrede verder brengen in de kennis der taal, geef hem dan de Tjakap² Rampai² van Hadji Ibrahim, uitgegeven onder toezicht van den Hr. H. von de Wall, geef hem gesprekken, die werkelijk Maleisch zijn en niet zulke, die den schijn daarvan aannemende, den beoefenaar op een dwaalspoor zouden brengen. Gelooft de Hr. v. E., dat hij zich wezenlijk in sierlijk Maleisch uitdrukt, als hij b. v. tot een bediende zegt: *pergilah engkau bertanja djaka boleh akoe bertemoe dengan toean itoe?* — Stel u een vreemdeling voor, die te Amsterdam den

---

([1]) *Toean maoe apa*, zal de koetsier hem vragen.

koetsier van een vigilante op de volgende wijs aanspreekt: „*o wagenmenner, geleid mij naar de huizinge, in dewelke tegen betaling gastvrijheid wordt verleend aan den vreemdeling en dewelke is geheeten Amstel-Hotel.*" Stel u den leeraar voor, die zijn leerling diets maakt, dat hij zich zoo sierlijk en behoorlijk uitdrukt, en een eenvoudig: „*breng mij naar het Amstel-Hotel*", of nog korter en natuurlijker „*Amstel-Hotel*" pasar-taal is! Verbeeld u den taalzuiveraar, die *ledikant*, *kantoor* enz. enz. zou willen verbannen, zooals de Hr. v. E. zich beroemt gedaan te hebben met *koesir* (de Hr. Winter heeft het in zijn Jav. samenspraken terecht wel gebruikt), met *skout*, waarvoor hij dan in het door hem gefabriceerde Maleisch een bij den inlander onbekend *Perzisch* woord *ketoewal* geeft! Kan de Hr. v. E. ons niets beters geven dan het geleverde, dan mag ik den oprecht gemeenden wensch niet onderdrukken, dat hij het bij deze eerste proeve late!

D. GERTH VAN WIJK.

Batavia, April 1880.

BANDA'S VEROVERINGS-DAG,

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

Bekend is het feest, hetgeen vroeger telken jare op den 30sten Mei te Batavia gevierd werd ter herinnering aan de inname in 1619 van de desa Djakatra (Zie o. a. mijne Nederlanders te Jakatra, bl. 258 vlg.).

Minder bekend, geloof ik, is een dergelijk feest tot viering van de verovering der Banda-eilanden door Jan Pietersz. Coen in 1621, hetgeen jaarlijks op Neira — volgens Valentijn, III, 3e stuk, bl. 84 den 11den Maart, volgens Barchewitz in de maand April — plaats vond.

Veeleer dan feest te vieren hadden de oude Nederlanders een boete-dag moeten uitschrijven tot het, zoo mogelijk, verkrijgen van vergeving voor de gruwelen, welke zij bij de verovering der Banda-eilanden pleegden; want „te dier tijde „is Neêrlands naam in die gewesten met bloed besmet, dat „moeijelijk ooit zal kunnen worden uitgewischt" (de Jonge, IV, CXLIII).

Maar de Oost-Indische Compagnie kon natuurlijk niet openlijk erkennen verkeerd gehandeld te hebben. Integendeel, hare politiek bragt mede ook uit hare fouten, zooveel doenlijk, munt ten haren voordeele te slaan; en op Neira deed zij zulks zeer handig door in een feest-dag te veranderen de herinnering aan een feit, waarvan eigenlijk een jaarlijks terugkeerende rouw- en treur-dag het gevolg had moeten zijn.

De soldaat, Ernst Christoph Barchewitz, die van Februarij

1712 tot Augustus 1714 op Neira vertoefde, heeft in zijne „Allerneueste und wahrhaffte Ost-Indianische Reise-Beschrei-„bung," Chemnitz, 1730, S. 132—134 eene beschrijving van het Bandasche feest gegeven, waaraan we het volgende ontleenen.

'sMorgens vroeg werden op de muren van het kasteel Nassau de vlaggen geplant, welke bij de inname der Banda-eilanden veroverd waren, — voorzeker een tartend vreugdebetoon voor de overwonnenen. Maar van dezen waren al dadelijk na de inname slechts weinigen overgebleven; en het vreemde volk, dat sedert de Banda-eilanden bewoonde, behoefde zich aan die zege-teekenen niet bijzonder te ergeren.

Na een ± 100jarig gebruik waren die vlaggen slechts figuranten geworden. De meesten bestonden uit niet meer dan een lapje ter breedte eener hand; anderen waren geheel verdwenen en werden slechts door hare stokken vertegenwoordigd.

Vervolgens hield men tweemalen kerk, waarschijnlijk eens in het Hollandsch en eens in het Maleisch.

Na afloop hiervan paradeerde het garnizoen op het plein binnen het kasteel Nassau, terwijl de schutterij (burgers, negorij-lieden en mardijkers) zich met hare officieren (grootendeels Europeanen) voor de woning van haren kapitein verzamelde.

Van hier trok de schutterij in volle wapenrusting, met vliegende vaandels en „klingenden Spiele" (waarschijnlijk tifa's, gong's, welligt ook fluiten, enz.) naar het kasteel.

Volgens echt inlandsch gebruik gingen aan den troep eenige voorvechters, met schild, zwaard en lans gewapend, vooruit, die al springende en tandakkende allerlei grimassen maakten en in de lucht schermden (*).

Zoodra deze troep het kasteel binnenrukte, presenteerde het

(*) Barchewitz schrijft, dat men dit „Zachelillen" noemde. Hij bedoelt waarschijnlijk *tjekalele*. — Hoezeer ook hij mank gaat aan het algemeene gebrek van oude schrijvers over N. I. eigennamen, enz. verkeerd te schrijven, blijkt o. a. uit zijne gewoonte het fort Belgica op Banda Neira „Bellekyke" te noemen.

garnizoen het geweer en sloegen de tamboers een roffel, hetgeen aanhield, totdat de schutterij zich aan den linker vleugel van het garnizoen had opgesteld.

Alsnu verscheen de Gouverneur van Banda, vergezeld van zijnen geheelen raad, op de gallerij aan de waterpoort van het kasteel, waar vooraf drie kussens waren neêrgelegd, t. w. een voor den Gouverneur, een voor den Opper-koopman en een voor den kapitein van het garnizoen, zijnde de voornaamste personen („die drey ersten Stimme") in den raad van Banda.

De Secretaris las luider stemme in het Maleisch het verdrag voor, „welcher bey der Eroberung mit den Bandanesern „geschlossen worden," na afloop waarvan de Gouverneur, uit naam van de Edele Oost-Indische Compagnie, aan de verzamelde inlanders afvroeg, of zij gezind waren dat verdrag te blijven naleven.

Een oorverdoovend „ja" beantwoordde die vraag, alsof de onechte Bandanezen, die dat *ja* deden hooren, eenig verdrag te bevestigen hadden. Maar de geheele handeling was louter politieke geurmakerij; en dan behoeft men 't zoo naauw niet te nemen. — Welk verdrag werd voorgelezen, is niet duidelijk. Bij de inname der Banda-eilanden door Coen is, voor zoo verre bekend, geen verdrag met de Bandenezen gesloten, hetgeen ook moeijelijk zoude hebben kunnen geschieden, omdat Banda toenmaals zoo goed als ontvolkt is. Het voorgelezen stuk is derhalve hoogst waarschijnlijk een later, voor deze plegtigheid vervaardigd fabriekaat geweest.

Schieten mogt natuurlijk bij zoodanige gelegenheid niet ontbreken, waarom dan ook het garnizoen en de schutterij drie salvo's gaven, telkens door een kanonschot van het fort Belgica -- op eene hoogte achter het kasteel Nassau gelegen — beantwoord. Eindelijk schoten dit fort en de op de reede liggende, met vlaggen versierde schepen al hunne kanonnen af.

De schutterij marcheerde naar de woning van haren kapitein terug, waar zij op eene groote hoeveelheid arak onthaald werd.

Evenmin als schieten, mogt gastreren op Europesche wijze aan dit feest van zuiver Europeesch belang ontbreken, weshalve ten slotte de Gouverneur de gequalificeerde dienaren der Compagnie en hare officieren in zijne woning binnen het kasteel Nassau „herrlich" tracteerde.

Of de arme soldaten, die 't in Compagnie's dienst gewoonlijk niet te best hadden, op dien dag ook iets extra's kregen, vermeldt de militair Barchewitz niet en is daarom niet waarschijnlijk.

Vreemd is, dat Johann Sigmund Wurffbain, die van Mei 1633 tot April 1638 op de Banda-eilanden vertoefde en in zijne „Vierzehn Jährige Oost-Indianische Krieg- und Ober-kauffmanns-Dienste," Sultzbach, 1686, allerlei bijzonderheden omtrent die eilanden mededeelt, met geen woord van het feest melding maakt.

Valentijn zegt er niet meer van dan „deze verovering van „Banda word daar jaarlijks op den 11den Maart nog geviert."

Wanneer het feest van Banda's verovering in onbruik is geraakt, heb ik niet mogen ontdekken. Het Engelsche tusschenbestuur, dat geen reden had dit en dergelijke feesten in stand te houden, heeft daaraan welligt een einde gemaakt.

Thans wordt in Nederlandsch Indie jaarlijks niet één historisch feest meer gevierd.

NALEZINGEN

OP

EENIGE MALEISCHE WAJANGVERHALEN TOEGELICHT

(Deel XXV bl. 489—537).

Bl. 490 regel 5 v. o. in pl. v. niet bevat, lees: slechts zelden bevat.

Bl. 494. *Bismaka* heet in de Jav. lakon, uitgegeven door te Mechelen, *Doesdana*.

Aldaar. *Sajĕmbara* wordt hier in dezelfde beteekenis gebezigd als in de door Roorda uitgegeven wajangverhalen (zie aldaar b. v. bl. 125).

Bl. 495. *Garoewangga* en *Saroewangga* houd ik beiden voor één woord en ontstaan uit *çryawangga* (çrî en awangga). 't Jav. *srawangga* (niet in 't Wdb. te vinden) moet op dezelfde wijze verklaard worden. Het is vrij overbodig op te merken, dat men aangaande den oorspronkelijken vorm van de eigennamen, in die verhalen voorkomende, zonder toegang te hebben tot een ander handschrift, in 't onzekere verkeert.

Bl. 498. *Basoekwesti* moet ontstaan zijn uit *Basoekesti* (zie Alph. Register van Cohen Stuart's Bråtåjoedå), maar blijft desniettemin een onverklaarbare naam van *Koenti* 's vader.

Aldaar noot 1. Vgl. Roorda's uitgave van wajangverhalen bl. 113, 117.

Bl. 501. De raksasa hier vermeld heet in de Jav. lakon *Praboe Gorawångså* en de bedrogen princes *Maherah*.

Bl. 502. Uit de Jav. lakon blijkt dat *Madepati* een verhaspeling is van *Jamadipati* (d. i. Jama).

Bl. 504. In *Darawati Poerwa* is *poerwa* natuurlijk een verhaspeling van *poera* (zie Geschiedenis der Pandawa's in dit Tijdschr. Deel XXI bl. 73, 95).

Aldaar noot 1. In de wajangverhalen, door te Mechelen uitgegeven, bl. 164, vindt men *tjĕmĕng tĕroes* en *koening tĕroes*.

In pl. van *wirang* kan men uitspreken *wiring*, dat als klophaanbenaming nog *rood* beteekent (vgl. Mal. *biring*). In 't oud-Jav. vindt men *banjoe wiring* (rood water) zeer vaak met de beteekenis van *bloed*.

Bl. 505. De naam van den olifantleider luidt in de Geschiedenis der Pandawa's (Dl. XXI bl. 58): *sirisĕmilas* of, naar een later door mij verkregen handschrift, *sĕrisĕmilar*.

Aldaar. De gemalin van *Baladewa* heet in 't Jav. *Irawati* (op Bali evenals in 't Sansk. *Rewati;* vgl. Deel XXI bl. 72.)

Bl. 509. *Nalasetra* is 't Jav. *Nâlâgareng*. Beide namen kan ik niet verklaren.

Bl. 513. Het vaak voorkomende *malapataka* heeft dezelfde beteekenis als 't Jav. *tjintrâkâ* en is ook oud-Jav. of Sanskrit, alwaar men ook *mala* met dezelfde beteekenis bezigt (vgl. *mala-djâti-djîwa* van lieden, die, ten gevolge van een vloek, in een dier veranderd zijn). Het woordenboek van VON DE WALL bevat deze beteekenis niet.

Bl. 514. *Indragoena* is onzin en daar men ook *Imagoena* aantreft, geloof ik dat beiden door 't Arab. schrift verhaspelingen zijn van *Hemakœta* of wel van *Himakœta* (vgl. Gesch. der P. bl. 67).

Bl. 519. Bij *bĕsi karang kidjang* te vergelijken de Gesch. den Pandawa's (Dl. XXI bl. 69).

Bl. 520 noot 3. Hier is bedoeld 't Jav. *soepit oerang*.

Bl. 522 reg. 1 lees *Arimba* in pl. v. *Ardjoena*.

Bl. 524 noot 2. Deze plaats verklaart 't geen op bl. 43 van de Gesch. der Pand. aangaande *Gatotkatja's* dood vermeld wordt.

Bl. 525. Bij *Soertikanti* vergel. Gesch. der P. bl. 16.

Ald. noot 7. Dit getal (25) niet letterlijk op te vatten (vgl. de Wajangverhalen door Roorda uitgegeven bl. 112 vlgd.).

Bl. 526. De patih *Kintjaka* is de *Kentjåkå* van de Jav. lakon en de *Kîtjaka* van de *Wirâṭaparwa.*

Bl. 528 reg. 2. In pl. v. *sĕramapati* te lezen *sara sampata* (zie Gesch. der P. bl. 52).

Bl. 529. Bij de noot 2 te voegen: In het Mahâbhârata verandert een *raksasa* met name *Ṣthûṇa* haar in een knaap.

Bl. 534. Met *Sasawarna* is *Rawana* bedoeld en met *Mandoepoeri: Mandodarî* (naam van zijn reine favorite).

Ald. reg. 16 lees: bedreigt hem in pl. v. b. hen.

Bl. 535 reg. 2 v. o. lees: geeft den raad hen in pl. v. hem.

Bl. 536 noot. 1 achter Gesch. der P. lees: bl. 26.

Bl. 537. reg. 1 lees *Kĕsna.*

H. N. v. d. T.

VRAGEN

EN

MEDEDEELINGEN.

(*Vervolg van bladz.* 108.)

27. (Bijgeloof onder de inlanders in den Oosthoek op Java). Wanneer het gebrul van een tijger zich minder luid, niet duidelijk doet hooren, dan is hij zeer nabij; doet hetzelfde gebrul zich doordringend, helder waarnemen, dan is het beest op verren afstand; zoo zeggen de inlanders.

Wanneer een Javaan aan zijn linkerkant een tijger ontmoet of links van hem zich een verdachte beweging in bosch of alang-alang voordoet, zou hij, volgens veler geloof, stillekens zijnen weg kunnen vervolgen, zijnde de tijger niet willens of bij machte hem alsdan eenig leed de doen.

Dikwijls regen en zonneschijn tegelijker tijd veroorzaken eene oogziekte, die onder den naam van *bellèh* bekend is. Het schijnt, dat deze ziekte, evenals enkele andere, niet met Europesche obat mag genezen worden; althans een aanbod tot hulp werd afgeslagen, waar die bij eene vroegere gelegenheid verzocht en met gunstig gevolg bekroond werd.

Bij echtscheiding is het gebruikelijk, dat de meisjes den vader, de jongens de moeder volgen. Veelal poeiert de heer gemaal af, zonder zich zelfs met het hem aangewezen deel der kinderen te bemoeien, die dan bij de moeder, of een soedara, soms eenvoudig bij een buurman worden ingedeeld.

Als regel wordt in Javaansche gezinnen bij bevallingen aangenomen, dat des daags de meisjes, des nachts de jongens hunne intrede in de wereld doen.

Een gast, van eene tros pisang die nemende, welke aan den kant zijn, verraadt daardoor het voornemen om met de dochter des huizes op stok te gaan.

Niet de oogen van den tijger glinsteren in het duister, zegt de Javaan, maar de ooren!

De maand Sapir brengt bij de Javanen eigenaardige toestanden voort. Om te beginnen zijn de kippeneieren zeer goedkoop, omdat in die maand de kippen niet mogen broeien, dat zou maar ongeluk aanbrengen.

Javanen in de maand Sapir geboren, zullen niet verzuimen hun geheele leven door in den loop dier maand een slamatan te geven van z. g. n. boeboer merah — rood gekleurde rijst — om een soort idiotisme, kapala angin zeggen ze, te ontgaan, dat anders eene eigenschap van in bedoelde maand geborenen is.

Moeders, wier kinderen de gewoonte hebben bij het ontwaken langdurig te huilen, strijken zich zelve met de hand over haar zittend gedeelte en dan dadelijk over het gelaat van het

krijtend wicht. Ook bij stuipen passen radelooze moeders, als extra afdoend, hetzelfde middel toe.

Iedere apenkolonie moet één per jaar een offer aan den tijger brengen en wel door een hunner, daartoe door onderling overleg aangewezen, naar beneden te werpen. [Men ziet dat in deze gezegende landen aan onze Darwinsche voorzaten het begrip van belasting te betalen niet vreemd is.]

Is de aangewezene, meestal een manke of een slecht klouteraar, minder geneigd om een assimilatieproces van Sampean Kiai in optima forma bij te wonen en is er toevallig geen Jan van Schaffelaar in de buurt, dan ziet de ongeduldig geworden boschvorst een anderen, goed geconserveerden aap zoo lang op bijzondere wijze aan, dat het beest naar beneden valt en tegelijk met het wederkeerend bewustzijn nota kan nemen van de peristaltische maagbeweging bij tijgers.

Het zekerste bewijs, dat een kind, tot jaren van onderscheid gekomen, zeer liberale opvattingen omtrent het huwelijk zal hebben, ziet men in de aanwezigheid van twee kruinen. — Vlekken op de nagels gelden hier, evenals in Holland, tot aanwijzing van eene singuliere verliefdheid des harten, maar het bewijs is niet zoo zeker als het bezit van twee kruinen.

Met gestolen goed gaat de inlander in den meest kalmen toestand zijns weegs door een streek, waar het van tijgers zou mogen krioelen, want beider functie is dan roof en moord, en de tijger drijft de hoffelijkheid zoo ver om den in zijn eigen karakter werkenden mensch geen leed te doen.

H. K.

AANTEEKENINGEN

UIT HET

FAMILIELEVEN BIJ DEN MALEIER

IN DE

PADANGSCHE BOVENLANDEN

DOOR

J. L. VAN DER TOORN.

In zijn "Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden" moge de welversneden pen van den heer Verkerk Pistorius ons reeds op aangename en onderhoudende wijze een blik in het Maleische familieleven hebben doen werpen, de voorrede van genoemd werk versterkte mij in de meening niet vruchteloos te arbeiden, indien ik belangstellenden nader in kennis bracht met een bevolking, die tot de voornaamste van Soematra wordt gerekend.

Sedert geruimen tijd op de hoofdplaats van genoemde residentie werkzaam, mocht ik omtrent zeden en gewoonten bijzonderheden vernemen, die mij wel der moeite waard schenen op schrift gesteld te worden, vooral wijl datgeen, wat men in het algemeen met den naam van adat bestempelt, in de verschillende negorijen dikwijls zoozeer uiteenloopt.

Niettegenstaande de gelegenheid, die mijn verblijf in de Padangsche Bovenlanden mij tot het inwinnen van inlichtingen verschafte, stuitte ik echter meermalen op moeielijkheden, voortspruitende uit de mindere vertrouwbaarheid of de geheele

eenzijdigheid der mededeelingen, die ik ontving; door de welwillende hulp van den kontroleur van Oud-Agam, den heer TAYLOR WEBER evenwel, die ook reeds geruimen tijd onder de bevolking van deze gewesten werkzaam is, vervielen deze bezwaren en zag ik mij in staat gesteld de gebruiken en instellingen van, zoo niet alle, dan toch verscheidene negorijen met elkander te vergelijken.

Hiervoor, als ook voor zijn nuttige wenken en aanwijzingen breng ik dien ambtenaar openlijk mijn welgemeenden dank.

MET MALEISCHE HUWELIJK IN DE ONDERAFDEELING OUD-AGAM.

Het sluiten van een huwelijk heeft onder de Oud-Agammers onder verschillende benamingen plaats, hetgeen hoofdzakelijk zijn oorsprong vindt in de mindere of meerdere formaliteiten en feestelijkheden, die met het verloven en trouwen gepaard gaan. Men onderscheidt nl.

Kawin kètè[s] of *tangga*[s] *nan di bawah* (1), het huwelijk van den kleinen man, dat op de eenvoudigste wijze voltrokken wordt;

Kawin tangga[s] *nan patangahan*, het huwelijk van den gegoeden burger, dat met meer uiterlijk vertoon gesloten wordt, en

Kawin djö ara[s] (2), dat is het in den echt treden van den aanzienlijke, die geen geldelijke offers, hoe groot ook, ontziet om zijn naam en stand eer aan te doen en in het oog van zijn medeburgers te verheffen.

Men houde zich echter niet te streng aan het denkbeeld, dat deze onderscheiding overal juist hetzelfde zou beteekenen, want wat men b. v. op de eene plaats onder *kawin kètè*[s] verstaat, heet op de andere *kawin tanggx*[s] *nan patangahan*. Een van de onderscheidende kenmerken is, dat bij het eerste huwelijk

---

(1) *Kètè*[s] klein, gering, onbelangrijk.

Tangga[s], wat op zich zelf staat, een afgerond geheel, afdeeling.

Patangahan van *tangah* = *tengah*, midden, helft.

(2) *Djö* = *dengan*, met.

een kip, bij het tweede een koe en bij het derde een buffel wordt geslacht, terwijl men bij dit laatste tevens de panghoeloe's raadpleegt en, zoo lang het feest duurt, de *agoeng* ([1]) geslagen wordt.

Behalve de drie genoemde wijzen van uithuwelijken, komen nog voor het *kawin nan basandi sjara*' ([2]) en het *kawin djô galanggang* ([3]), waarbij uren ver uit den omtrek genoodigden komen opdagen. Deze worden tegenwoordig slechts hoogst zelden of in het geheel niet meer aangetroffen, en zelfs de aanzienlijken bepalen zich doorgaans tot het huwelijk van den middenstand. Hieraan toch zijn veel minder onkosten verbonden en het gevaar wordt vermeden, dat de bevolking eener negorij, die bij deze plechtige feestvieringen steeds het hare ter opluistering moet bijdragen, door te groote uitgaven en te veelvuldig verzuim der werkzaamheden tot achteruitgang geraakt.

Bij het aangaan van een echtvereeniging wordt er in de eerste plaats op gelet, of bruid en bruidegom van gelijken stand zijn, dan wel of de een zich op betere afkomst en familierelaties kan beroemen dan de andere. In het eerste geval kan het aanzoek zoowel door de familie der jonge dochter als door die van den jongeling gedaan worden; in het laatste echter wordt de meer aanzienlijke tot de verbintenis uitgenoodigd.

Slechts hoogst zelden treft men het geval aan, dat een vrouw van hoogere afkomst zich een man van minderen stand kiest, terwijl ook zij onder zulke omstandigheden niet ten huwelijk zal gevraagd worden, tenzij 's mans grooter fortuin tegen zijn nederiger geboorte opweegt en hij dus in staat is, de vrouw zijner keuze een aanzienlijker som te schenken dan voor personen van rang gebruikelijk zoude zijn.

Indien het huwelijksaanzoek van de familie van het meisje

([1]) *Agoeng* = *gong*, een soort van metalen bekken.

([2]) *Nan basandi sjara*', de goddelijke wet tot grondslag hebbende.

([3]) *Galanggang*, een stellage gemaakt tot kampplaats voor hanen.

uitgaat, dan spreekt men van een *kawin badjapoeiˢ badjangkau* (1), waarbij het volgens de instellingen van het huwelijk van den middenstand op de volgende wijze toegaat.

Nadat de ouders, de ooms, de broers en zusters benevens de *panghoeloe nan saboeah paroeiˢ* (2) de zaak besproken hebben en het daarover eens geworden zijn, wordt doorgaans de laatste, vergezeld van twee of drie gegoede burgers naar de woning van den begeerden echtgenoot gezonden. Mocht de panghoeloe somtijds bedenkingen tegen de zaak hebben, dan belet dit echter de voorzetting er van niet, zoodat hij eigenlijk slechts voor den vorm deel van de vergadering heeft uitgemaakt. Daarenboven mag hij, zelf niet welsprekend genoeg zijnde om het doel zijner komst met goed gekozen woorden te verklaren, iemand anders in zijn plaats zenden, om, zooals de Maleier zegt, te dienen tot *oedjoeăng lidah paoelèh kato.* (3)

Hij, die afgezonden wordt, heeft een behoorlijk voorziene beteldoos bij zich, waarin 15 *oeang*, welk geld *pamboeko kato* (4) wordt genoemd. Tevens brengt hij de *tando* (5) mede, die, zoodra de toestemming voor het huwelijk verkregen is, zullen gewisseld worden.

De huisgenooten ziende, dat er gezelschap met een sirihdoos aangekomen is, vermoeden reeds de reden van het bezoek en beginnen met hun gasten op een kopje koffie, een stukje gebak en een strootje te onthalen. Na eenige oogen-

---

(1) *Djapoeiˢ* = *djapoet,* halen, afhalen, ontleenen, uitnoodigen. *Badjangkau* iets met uitgestrekten arm naar zich toehalen.

(2) *Saboeah paroeiˢ* noemt men de familie, die van dezelfde moeder afstamt. Hij, die aan het hoofd er van staat, wordt *panghoeloe saboeah paroeiˢ* genoemd. Deze heeft wel het recht te verbieden, dat iemand tot het groote huwelijksfeest overgaat, wijl de geheele negorij daarin betrokken is.

(3) *Oedjoeăng lidah,* fig: woordvoerder. Van *oelèh* = *oelas,* aaneenlasschen, aanknoopen, te hulp komen, overlangs doorsnijden.

(4) *Pamboeko kato,* om het gesprek te beginnen, om de debatten te openen.

(5) *Tando,* pand, onderpand, teeken tot zekerheid.

blikken over onverschillige onderwerpen te hebben gekeuveld, komt men langzamerhand op de zaak, die aanleiding tot de samenkomst gaf.

De *mamaˢ* (oom) van den jongeling doet, alsof hij zeer verwonderd is en vraagt den woordvoerder, of hij over het verlangde wel goed heeft nagedacht, wijl dit van zulk eèn belangrijken aard is. De bode verzekert, dat men, alvorens tot den gewichtigen stap over te gaan, alles rijpelijk heeft overwogen en het verlangen naar een gunstig antwoord zoo groot is, dat men er zelfs 's nachts van droomt. Men begeert dus niets liever, dan dat hetgeen men koopen wil te koop, hetgeen men vragen wil te verkrijgen zal zijn. (*Siang nan djadi angan-angan sampai malam tamimpi-mimpi*, *iölah mambali naˢ dipadjoeali*, *mamintaˢ naˢ dibari*) [1] Onder het aanbieden der betelschaal wordt het gesprek op dezelfde wijze voortgezet, waarbij de eene spreker met de meest onverstoorbare kalmte herhaalt, wat de andere te voren gezegd heeft. Als de bode nu nog eens heeft aangedrongen op de inwilliging van zijn verzoek en de toestemming verkregen is, dan eerst opent men de sirihdoos en gaat na de bovengenoemde 15 oeang in ontvangst genomen te hebben, over tot het wisselen van de *tando*, een formaliteit, die doorgaans dan alleen plaats heeft, indien het huwelijk eerst over eenigen tijd zal voltrokken worden.

Als *tando* van de bruid overhandigt de afgezant aan de aanstaande schoonmoeder een zilveren kris of gouden tabaksdoos of kris, waarvoor hem een armband of eenige gouden ringen in de plaats worden gegeven. Een en ander wordt goed bezichtigd, wijl, zoodra de huwelijksplechtigheid is afgeloopen, genoemde voorwerpen weer in het bezit van den schenker komen. Mocht een der partijen de aange-

---

(1) *Angan-angan*, peinzen over iets; er voortdurend naar verlangen; *iölah*, namelijk, te weten, dat is; *naˢ* mogen, wenschen, willen; *dipadjoeali* van *djoeal*.

gane verbintenis verbreken, dan mag de andere het ontvangen geschenk behouden. Men noemt dit *malipè*^s *tando* (¹).

Ofschoon men van weerskanten volkomen op de hoogte is, welke verplichtingen er te vervullen zijn, brengt de beleefdheid toch mede, dat zij breedvoerig besproken worden, waartoe men overgaat als de panden in bezit genomen zijn. Bedoelde verplichtingen komen hierop neder:

De bode moet met drie of vier getuigen na drie dagen terugkomen, ten einde het zoogenaamde *parantjah laboeăh* (²), dat wil zeggen de betelschaal, waarin een geldswaarde van *tangah tigŏ amèh* (een gulden) benevens een stuk katoen van ongeveer twee meter, te komen aanbieden.

Als tweede vereischte is voorgeschreven, dat na een zelfde tijdsverloop de afgezant, doch alsdan in gezelschap van zes mannen en zes vrouwen zal terugkomen om te brengen, wat men *paoera*ˢ *sèlo* (³) of ook we *pandjapoei*ˢ noemt, een formaliteit, die bestaat in het aanbieden van een *kain boegis* en een geldswaarde van een *pahŏ*, *f* 1.60, in de meergemelde betelschaal, benevens een geroosterde kip en een kom met rijst in klappermelk gekookt. Na het overhandigen van een en ander wordt dan bij deze gelegenheid tevens besproken, wanneer het huwelijk zal voltrokken worden, en komt men meestal overeen, dat dit over drie dagen zal geschieden.

Aan bovenstaande drie instellingen (*pamboeko kato*, *parantjah laboeăh* en *paoera*ˢ *sèlo*) moet, onder welke omstandigheden ook, voldaan worden, ook dan wanneer bruid en bruidegom van denzelfden stand zijn; zelfs indien de man deze of

---

(¹) *Malipè* = *melipat*, verdubbelen.

(²) *Panrantjah* van *rantjah*, beloopen, betreden, over heen gaan; *laboeăh*, weg, pad. — Het erf of pad van den voorname wordt betreden door een mindere, waarvoor deze hem als huldeblijk bedoelde voorwerpen aanbiedt.

(³) *Paoera*ˢ van *oera*ˢ, losmaken, opendoen, ontbinden. *Sèlo* = *silo*; *oera*ˢ *sèlo* is dus een figuurlijke uitdrukking voor opstaan, zich op weg begeven; *paoera*ˢ *sèlo*, wat daartoe dient; dus het geschenk, dat den bruidegom gebracht wordt.

gene vrouw zoo gaarne tot zijn echtgenoote zou wenschen, dat hij haar genoemde huldeblijken zou willen kwijtschelden, kan de *kamanakan* (neef) zich daartegen verzetten en eischen, wat volgens de adat voorgeschreven is. Het gebeurt echter zelden, dat dit noodig is, wijl de man weet, dat zoo zijn huwelijk met kinderen gezegend wordt, deze door zijn familie wellicht niet als bloedverwanten zullen worden erkend (*inda*^{s} *timbang tarimo*).

Heeft men op deze eerste samenkomst alles bepaald, dan gaat de bode met zijn gevolg aan belanghebbenden den uitslag van zijn bezoek mededeelen, waarna vervolgens nauwkeurig gehandeld wordt, zooals men is overeengekomen.

Nadat bij het overhandigen van het *paoera*^{s} *sèlo* de dag van het huwelijk is bepaald (*takoeă*^{s} *hari*) (1), ontvangt de afgezant voor de bruid een kleine som gelds, om voor de plechtigheid het een en ander in orde te brengen.

De moeder van de aanstaande echtgenoote begint, nadat de bode weer thuis gekomen is, aan het versieren van het bruidsbed, het bijeenbrengen van den bruidstooi en het gereedmaken van gebak en andere eetwaren. Vervolgens worden van weerszijden eenige bloedverwanten uitgenoodigd, om op den trouwdag den bruidegom te gaan afhalen en hem (in sommige plaatsen) naar de moskee of soerau, of (in andere) naar de woning van de bruid te geleiden. De bruidsjuffers doen zich ten huize van den bruidegom vooraf te goed aan gebak, koffie en sirih en volgen hem daarna in optocht naar de plaats, waar het huwelijk voltrokken zal worden. (2) De inzegening geschiedt door den aanstaanden schoonvader, oom of een ander bloed-

---

(1) *Takoeă*^{s}, insnijding, keep, kerf als teeken voor een bepaalde afspraak.

(2) Dicht bij de soerau wordt de bruidegom door zijn volgelingen verlaten en begeven dezen zich naar de woning van de bruid. Op sommige plaatsen is het de gewoonte, dat zij bij aankomst aldaar door hen, die binnen zijn, met *sakoeai* (*gerstkorrels*) worden bestrooid, een welkomstgroet, die zij op dezelfde wijze beantwoorden Dit dient als zinnebeeld, dat men elkander een overvloedig geluk toewenscht.

verwant of, indien deze er niet zijn, door ieder ander persoon, onder voorwaarde echter dat het altijd iemand moet zijn, die zijn godsdienstige plichten trouw en met nauwgezetheid waarneemt.

Verder geschiedt zij ten overstaan van vier getuigen, van wie in de eerste plaats eveneens verlangd wordt, dat zij vrome burgers zijn, terwijl als tweede voorwaarde geldt, dat die functie door geen dooven of hardhoorenden mag vervuld worden.

De bruidegom biedt den wali de beteldoos met pinang en sirih aan en verzoekt hem met de huwelijksinzegening een begin te maken, waarop deze een soort van formulier voorzegt, dat door den aanstaanden echtgenoot zoolang met duidelijke stem moet worden nagezegd, totdat er niets meer aan ontbreekt. Thans is de trouwplechtigheid afgeloopen en ontvangen de vier getuigen van den jonggetrouwde eenig geld, waarna hij zich naar de woning van zijn vrouw begeeft, om zich daar met de aanwezigen nogmaals aan al de gereedstaande versnaperingen te goed te doen.

De gemoedsaandoeningen der jeugdige bruid worden gedurende die inzegening al zeer weinig op de proef gesteld, wijl zij met een paar vriendinnen in haar vertrek is achtergebleven en in dat samenzijn slechts voor een oogenblik wordt gestoord, wanneer men haar, even vóór dat het huwelijk voltrokken zal worden, de vraag komt doen, of zij bereid is zich met den bedoelden jongeling in den echt te verbinden.

Ook al is zij daartoe zeer genegen, dan brengen de vormen toch mede, dat zij eerst doet, alsof zij de vraag niet gehoord heeft, om eindelijk, nadat deze nog eens herhaald is, zachtjes *ja* te zeggen.

Nadat men het een en ander genuttigd heeft, gaat men nogmaals over tot het volbrengen van een formaliteit..

De meermalen genoemde afgezant nl. plaatst voor de aanwezigen de betelschaal, waarin zich thans twee kains, één met gouddraad gestikte en één kain boegis en twee geldsommen, de een ter waarde van één gulden en de andere van

f 1.60, bevinden. Deze kain benevens de *f* 1.60 worden aan den echtgenoot overhandigd ten teeken dat, zoolang zij onder zijn berusting zijn, hij het huis van zijn vrouw als het zijne zal blijven beschouwen.

Eigenaardig noemt men ze *kain panibŏ* (1) en *oeang pambari* (2), terwijl de gulden onder den naam van *oeang tali* of *oeang toengkè*ˢ (3) bekend is. Dit laatste nl. wordt door een der bloedverwanten van den bruidegom in ontvangst genomen als zekerheid dat, bij mogelijke ontbinding van het huwelijk voor er kinderen zijn, de man de eerstgenoemde twee geschenken aan zijn vrouw zal teruggeven. Is hij daartoe niet bereid, dan moet hij, die de *oeang tali* ontvangt, ze door andere van gelijke waarde vergoeden.

Is deze plechtigheid, waarbij ook weer evenveel gegeten en gedronken als gesproken wordt, afgeloopen, dan keeren de gasten huiswaarts, het echtpaar achterlatende.

Den volgenden dag worden man en vrouw door eenige bloedverwanten van den eerste afgehaald, om in keurig feestgewaad gedost bij zijn familie op nieuw onthaald te worden. Men noemt dit *makan barisoeă*ˢ (4), omdat men doorgaans gewoon is het den dag na het huwelijk te nuttigen. Dergelijke partijtjes herhalen zich nog eenige malen, totdat eindelijk, als alle feestelijkheden afgeloopen zijn, de man bij zijn vrouw gaat inwonen. Alvorens echter zijn nieuwe woning te betrekken, is het gebruikelijk, dat hij haar het een en ander geschenk toezendt, gewoonlijk bestaande uit twee kippen, een stuk vleesch, een weinig gebak, klappers en pisang, wat

---

(1) *Panibŏ* van *tibŏ* = *taba*, aankomen, verschijnen.

(2) *Pambari* van *bari* = *beri*, geven, schenken, toestaan; dus gift, geschenk.

(3) *Oeang tali* of *oeang toengkè*ˢ, geld, dat dient om te verbinden, of tot zekerheid voor het nakomen eener belofte, een som als waarborg.

(4) *Barisoeă*ˢ = *barisoek*, morgen. — In sommige negorijen spreekt men van *makan pasinggah* (*singgah*, vertoeven, aanleggen, ergens aangaan).

de Maleier gewoonlijk uitdrukt door *manapoeă*[s] *djandjang*. (¹)

Alle gelden, die bij bovengenoemde gelegenheden aangeboden worden, zijn van het *pamboeko kato* afhankelijk, welk laatste volgens de adat kan voldaan worden met 5 *koepang-tangah doeŏ poeloeăh* (²) of met 5 *amèh* 5 *koepang* of met 10 *amèh-tangah tigŏ amèh*.

De waarde van de gift is echter niet gelijk aan die, welke de benaming zou doen veronderstellen, doch bedraagt slechts zooveel, als aangegeven is door het laatste gedeelte er van. (³) Zoo b. v. betaalt men voor de eerste slechts 50 cents, d. i. de helft der opgenoemde som, voor de tweede geeft men een halven gulden en de derde voldoet men met één gulden. Waar verder gesproken wordt van *satahiă sapahŏ* (acht gulden), geeft men *sapahŏ*, d. i ƒ 1.60, terwijl eindelijk *sakati limŏ* (*tahiă*) of 160 gulden in werkelijkheid 32 gulden bedraagt. Is nu b. v. het *pamboeko kato* 15 *oeang*, dan bedraagt de som als *parantjah laboeăh* 5 *koepang*; was zij 5 *koepang* dan zou het tweede *tangah tigŏ amèh* zijn en zoo vervolgens. Gewoonlijk echter komt de som van 5 *koepang* voor, terwijl *sakati limo* slechts hoogst zelden betaald wordt.

Blijkt uit het bovenstaande dat van *paoera*[s] *sèlo* of *oeang pandjapoei*[s] gesproken wordt, wanneer het huwelijksaanzoek van de zijde van het meisje komt, zoo heeft men het ook somtijds, indien zij tot het huwelijk wordt uitgenoodigd. Men heeft b. v. voor den jongeling een geschikte vrouw op het oog en zendt daarom in het geheim iemand naar haren oom, ten einde te vernemen, of er bij hem ook tegen een verbintenis tusschen de jongelieden bedenkingen bestaan. Neemt de oom er genoegen mee, dan kan hij aan het plan een be-

(¹) *Manapoeă*[s] *djandjang* = *menepoek djandjang*, den trap opgaan, betreden.

(²) Omtrent deze en volgende geldswaarden zie men de aanteekeningen.

(³) De geheele som nl. wordt doorgaans wel aangeboden, doch het eerste gedeelte er van terstond weder teruggegeven. In sommige negorijen zelfs is het de gewoonte, alleen den betelschaal met pinang en sirih aan te bieden.

gin van uitvoering geven, door iemand met de sirihdoos en toebehooren tot het doen van een formeel huwelijksaanzoek te zenden, waarbij eveneens de gemelde formaliteiten in acht genomen worden.

De hier beschreven plechtigheden mogen niet op alle plaatsen onafscheidelijk aan het trouwfeest verbonden zijn, overal bestaat er evenwel zeer veel overeenkomst en dat de hiergenoemde oorspronkelijk van algemeen gebruik waren!, blijkt uit de omstandigheid, dat in de meeste negorijen de benamingen met hun beteekenis volkomen bekend zijn, ook al blijft de bevolking er zich niet strikt aan houden.

Te Kota-Gadang b. v, een kampong in de onmiddellijke nabijheid van Fort-de-Kock, gaat om over het opgevatte plan te spreken, van de zijde der jonge vrouw in plaats van een mannelijk afgezant, een van de vrouwelijke familieleden de ouders van den begeerden echtgenoot opzoeken. ([1]) Den dag, waarop men de *tando* zal wisselen, worden al de vrouwelijke bloedverwanten door de ouders van de bruid gevraagd daarbij tegenwoordig te zijn. Dit geschiedt met tweeërlei doel. Eerstens wil men daardoor bekend maken, dat een der nichtjes gaat trouwen en ten andere wil men den bruidegom op de hoogte brengen, wie hij verplicht is bij zijn huwelijk een uitnoodiging te zenden. Zoo ook worden de vrouwen, die aan den man verwant zijn, door zijn moeder tot genoemde plechtigheid uitgenoodigd, hetgeen hem tot aanwijzing dient, welke personen hem op den trouwdag naar de woning van zijn aanstaande echtgenoote zullen begeleiden. De *tando*, die dezelfde zijn als de straks genoemde, worden hier in de woning van den bruidegom gewisseld, terwijl bij deze gelegenheid tevens de *oeang tali* of *toengkatan* en de *oeang pandjapoei* in ont-

([1]) De bruid mag na de verloving niet dan in noodzakelijke gevallen haar woning verlaten. Zij wordt ook doorgaans één dag voor het huwelijk door de ouders of andere bloedverwanten van den bruidegom afgehaald, om in hun woning tot 's morgens heel vroeg te overnachten. Hetzelfde geschiedt met den bruidegom.

vangst genomen worden. Het eerste wordt hier echter niet aan één persoon overhandigd, maar ter uitdeeling gegeven aan al de mannelijke bloedverwanten van de vrouw, terwijl haar schoonmoeder het tweede (*oeang pandjapoei*) in ontvangst neemt. — Ook hier zijn zij, die de *oeang tali* ontvangen, verplicht om bij echtscheiding b. v. "*kŏ njampang hajam di moesang, kabau tatjoeri*" (1) te zorgen, dat de vrouw het door haar geschonkene terugontvangt.

Vóór den trouwdag zendt de bruidegom zijn bruid een stuk katoen benevens eenige snuisterijen, als een borstel, een spiegeltje en een pinangmesje.

Op den dag, waarop de huwelijksplechtigheid zal plaats hebben, gaan de straks genoemde vrouwen, die tot de familie van den man behooren, ieder voorzien van een korfje rijst (± 4 pond) en een stuk zwart doek van ongeveer twee meters (beide als huwelijksgift aan de jonge vrouw), hem afhalen om hem in feestgewaad uitgedost naar de bruid te volgen. Aan het hoofd van dezen optocht gaat een knaapje, die een kip en een haan onder den arm draagt. Zoodra men op kleinen afstand van de woning is gekomen, begint hij te schreeuwen en knijpt tegelijkertijd de kip onder den staart. Deze, daarvan niet gediend, geeft haar ontevredenheid door een luid gekakel te kennen, natuurlijk tot groot genoegen van de feestgenooten. Op deze eigenaardige wijze wordt de familie der bruid verwittigd, dat de stoet in aantocht is. Eerst na de voltrekking van het huwelijk wordt de haan naar de woning van 's mans moeder gebracht, terwijl de kip wordt achtergelaten om eieren te leggen en te broeien in den hof van de jonge bruid.

Nadat men de voeten van den bruidegom beneden aan den trap van het huis heeft gewasschen (2), begeeft men zich

(1) "*Er mocht eens een moesang bij de kip geweest of de buffel mocht eens gestolen zijn*" d. w. z, indien blijkt, dat de vrouw met andere mannen in aanraking geweest is, of de man door een andere schoone bekoord wordt.

(2) Doorgaans gebruikt men daartoe een theepot met water, waarmede nee of ander familielid den bruidegom opwacht.

naar boven, waar dan in het groote familievertrek de huwelijksinzegening op de bovengemelde wijze plaats heeft.

De jonggetrouwden betalen ieder zes gulden, waarvan de eene helft onder de getuigen verdeeld en de andere in de moskee bewaard wordt. Op den avond van dezen dag volgt de jonge man zijn vrouw in haar vertrek, waar hij haar, omdat zij nog te verlegen is om met hem alleen te zijn, in gezelschap van een paar oude vrouwen aantreft. Eerst na twee dagen trekken dezen zich terug.

Ook hieraan is weer een feestelijkheid verbonden, nl. het nuttigen van de zoogenaamde *nasi tjampa*ˢ of *nasi pandoeo harian* (1), wat doorgaans nog denzelfden nacht of 's morgens vroeg geschiedt. Er wordt voor de gasten, ten teeken dat het echtpaar meer vertrouwelijk is samengeweest, een weinig rijst gekookt, waarvan ieder slechts een handvol gebruikt en het grootste gedeelte weggeworpen wordt als zinnebeeld, dat alle twist en tweespalt tusschen man en vrouw mogen uitblijven.

Twee of drie dagen later komen de vrouwelijke familieleden van de vrouw het *oeang pambari* en de *kain panibŏ* naar de woning van haar schoonmoeder brengen. Van het eerstgenoemde wordt het geld, dat als *oeang pandjapoei*ˢ gegeven was, afgehouden. Zooals gezegd is, worden deze geschenken bij echtscheiding teruggegeven. De ouders van de bruid betalen alle onkosten voor de feesten en formaliteiten, en worden daarin, zoo hun eigen middelen niet toereikend zijn, door den oom geholpen.

Zoo als blijkt, wordt het echtpaar op sommige plaatsen in de woning der bruid, op andere in den tempel vereenigd. Vrij algemeen echter heeft de inzegening bij het groote trouwfeest (*kawin djŏ ara*ˢ) aan huis plaats.

---

(1) *Tjampa*ˢ, wegwerpen.

(2) *Nasi pandoeo harian*, rijst, die op den tweeden dag gegeten wordt.

Het zoogenaamde *kawin kètè*ˢ is het huwelijk in zijn eenvoudigste vormen. Als de ouders van weerszijden daarin genoegen nemen, wordt het zonder verder uiterlijk vertoon gesloten.

De leefwijze der jonggehuwden regelt zich naar een der drie volgende gevallen:

1°. De man geeft zijn vrouw uit eigen middelen geld om in alle behoeften te voorzien. Men noemt dit *bali.* (¹)

2°. De man, die zelf geen geld of landerijen bezit, zorgt voor die zijner vrouw. Heeft ook deze er geen, dan tracht hij een sawah in leen te krijgen, of hij bewerkt onder vastgestelde voorwaarden die van anderen. Dit is bekend onder den naam van *oesahŏ.* (²)

3°. De man, die in het bezit van sawah is, geeft de opbrengst daarvan aan zijn echtgenoote. Dit heet *baŏ.* (³)

In sommige negorijen echter komen de beide laatste gevallen niet voor.

Het *kawin nan basandi sjara*ˢ of *nan sabana adat* (⁴) is volgens overlevering een godsdienstige instelling, door zekeren Sjeich Ibrahim voorgeschreven in navolging van de plechtigheden, die bij het huwelijk van den grooten profeet plaats hadden, waarom het dan ook op goddelijke voorschiften heet te berusten. Aan dit huwelijk is een bruidsmaal (*djamoe moempalai = mampelai*) (⁵) verbonden, om aan belangstellenden te verwittigen, dat de jonggetrouwden met elkander nader kennis gemaakt hebben. De gasten, die van heinde en ver uitgenoodigd worden, bedanken niet dan in de uiterste noodza-

(¹) *Bali,* koopen.

(²) *Oesahŏ,* vlijt, werk, werkzaamheid, arbeid.

(³) *Baŏ,* brengen, aanbrengen, meebrengen.

(⁴) *Nan sabana adat* noemt men alle zeden en gewoonten, die gegrond zijn op de voorschriften in de Koran.

(⁵) *Moempalai,* bruid of bruidegom.

kelijkheid, omdat een niet deelnemen als zondigen tegen God beschouwd wordt.

Voor haar, die nog nimmer getrouwd is geweest, duurt het feest zeven, voor anderen slechts drie dagen, terwijl het daarenboven gebruikelijk is, den jongen bruidegom des Vrijdags in feestelijken optocht naar de moskee te brengen.

Deze instelling wordt slechts in enkele negorijen o. a. van het laras *IV Angkè* aangetroffen, doch komt ook daar niet zeer dikwijls voor.

Het groote trouwfeest, zooals het volgens de adat behoort plaats te hebben en daarom dan ook *nan di adatkan* of *adat djahiliăh* (¹) wordt genoemd, dagteekent reeds uit den tijd van Katoemanggoengan en Parapatih Sabatang. Het ging gepaard met groote optochten, dobbelspelen en hanengevechten, voor welk laatste volksvermaak een groote stellage werd opgericht, waar de toeschouwers zich omheen schaarden en aan welke laatste omstandigheid het feest zijn naam *kawin djŏ galanggang* te danken heeft.

Het beloop er van kwam in het kort hierop nêer.

Iemand, die rijk en van aanzien was en een zijner bloedverwanten wilde uithuwelijken, riep de voornaamste ingezetenen te zamen om hun mede te deelen, dat hij een hanenklopparttij op groote schaal wilde houden; met het doel om bij die gelegenheid een partuur voor een van zijn naastbestaanden te zoeken (*mamantjang galanggang akan mantjahari djoedoe kamanakan* (²). Was dit goedgekeurd, dan ging men over tot het rondzenden van de uitnoodigingen, d. w. z. men zond naar de hoofden van verschillende negorijen pinang en sirihblaadjes

(¹) *Adat nan diadatkan* zijn de instellingen, zooals zij van de vroegste tijden tot heden onveranderd in alle negorijen in gebruik zijn. Men spreekt dan ook van *adat djahiliăh*, d, i. overoude adat. Men heeft ook nog adat *nan taradat*, dat zijn instelingen die van jongere tijden afkomstig zijn of ook nog dagelijks in het leven geroepen worden. Zij zijn in verschillende negorijen verschillend.

(²) *Mamantjang*, een palisade maken; *djoedoe*, weergade; *kamanakan*, neven en nichten.

samengebonden ter uitdeeling aan hen, die tot de uitgenoodigden zouden behooren. Vervolgens, slachtte men één of meer buffels, waarvan het vleesch verdeeld werd onder de ingezetenen van de plaats, waar de ontwerper woonde, wijl zij de eer hadden al de opgekomen gasten, zoolang de feestelijkheden duurden, te logeeren (*mamaoei*ˢ *djamoe*) (1).

Als de *galanggang* opgericht en met vlaggen en wimpels versierd was, werden de gasten onder het slaan op een menigte muziekinstrumenten naar het feestterrein opgeroepen en bij de verschillende huisgezinnen geherbergd. Nadat men zich zeven dagen met hanengevechten vroolijk had gemaakt, gaf hij, van wien het feest uitging, bericht, dat hij een geschikte partij voor zijn bloedverwant had gevonden en thans de feestelijkheden wenschte te staken, ten einde het noodige voor de trouwpartij in gereedheid te brengen. Zoodra het huwelijk voltrokken was, begonnen voornoemde vermakelijkheden op nieuw en duurden nu weder zeven dagen.

De *galanggang* was van tweeërlei vorm. Men had n. l. het model van *Koto-Piliang* en van *Bodi-Tjaniago* (2). De eerste was vierkant en in het rond met palen afgezet, terwijl in het midden een hoogte van aarde was gemaakt. De uitgestrektheid er van was ongeveer zeven of acht meters in het vierkant, de hoogte $1^1/_2$ à 2 meters. De tweede bestond slechts uit op elkander gestapelde graszoden en was zonder eenige afsluiting. Het verschil tusschen beider samenstellingen zou voortspruiten uit de omstandigheid, dat tot de eerste soekoe de afstammelingen behooren van Katoemanggoengan, die als de voornaamste van de twee bovengenoemde vorsten bekend is.

Het *kawin djŏ galanggang* wordt tegenwoordig in zijn oorspronkelijken vorm niet meer aangetroffen. De feestelijkheden en formaliteiten echter, die het *kawin djŏ ara*ˢ vergezellen, doen

(1) *Mamaoei*ˢ *djamoe*, onthalen, eten en drinken aan de gasten geven (van *paoet*).

(2) Koto-Piliang en Bodi-Tjaniago zijn de twee groote takken, waarin de Maleische bevolking zich eeuwen geleden aanvankelijk verdeelde.

dit het eerstgenoemde zeer nabij komen, met dit verschil nog, dat hij van wien het uitgaat, daarvoor ook alle onkosten draagt. Dit is omdat, zooals de Maleiers zeggen: *sia maladjang*, *sia patah*, wat overeenkomt met ons: wie de lusten hebben wil, moet ook de lasten dragen.

Hoe het bij zulk een gelegenheid toegaat, wordt in onderstaande beschrijving aangegeven.

Hij, die plan heeft het huwelijk op de aanzienlijkste wijze te vieren, roept benevens de familieleden, de panghoeloe's en andere voorname ingezetenen bijeen, ten einde zijn voornemen bekend te maken.

Nadat de *djoearŏ* (ceremoniemeester) ieder naar rang en stand eene plaats heeft aangewezen, deelt hij na een sierlijken aanhef mede, dat de gastheer de belofte gedaan heeft om, als hem een zoon of dochter geschonken werd, zijn kind volgens de instellingen van het groote huwelijk in den echt te doen treden, waarom hij nu bij deze gelegenheid wenscht te vernemen, of daartegen ook bedenkingen bestaan.

Hebben de panghoeloe's hem de toestemming daartoe gegeven en is de dag bepaald, waarop de plechtigheid plaats zal hebben, dan wordt er het een en ander rondgediend en blijft de vergadering onder gezelligen kout nog eenige oogenblikken bijeen. De tijd, die nog verloopen moet, voor dat het gewichtige oogenblik daar is, wordt door den ontwerper besteed aan het bijeenbrengen van alles, wat voor het feest noodig is, terwijl men van den kant der bruid reeds twee of drie dagen vroeger begint met het geven van kleine feesten. Haar ouders laten daarvoor een buffel slachten en noodigen de vrouwelijke familieleden ten hunnen huize uit, om den bruidegom met muziek te gaan afhalen (*mandjapoeïs laki-laki*) en naar de woning van zijn aanstaande vrouw te geleiden. Daar heeft dan de huwelijksinzegening plaats.

Nadat men zich aan eten en drinken te goed gedaan heeft, keeren de meesten huiswaarts, terwijl onder vroeger aangegeven voorwaarden het echtpaar samenblijft. Den volgenden

dag gaat eene groote menigte vrouwen, allen rijst en gebak medebrengende, het echtpaar afhalen, om het naar de woning van den man te begeleiden, waar men dan nogmaals feestviert.

Ter hoofdplaats Fort-de-Kock, waar men ten gevolge van voortdurende aanraking met Europeanen, ook hunne gewoonten tracht na te bootsen, heeft zulk een optocht zeer veel van haar oorspronkelijkheid verloren en ziet er dan ook in menig opzicht allergrappigst uit.

Aan het hoofd er van wandelt of rijdt het jonge paar gevolgd door een stoet, die vooral onder het mannelijk personeel, een mengelmoes van Europeesche netheid en Maleische slordigheid vertoont. Ofschoon in de kampong gewoon blootsvoets te loopen, hebben enkele fatten zich uitsluitend voor deze gelegenheid, nauw sluitende, liefst verlakte schoenen aangeschaft en kijken bij iederen voetstap met trotschen blik naar dit knellende, doch in hun oog zoo deftig weeldeartikel.

De gebruikelijke wijde Atjeh broek is ditmaal door een van Europeesch maaksel, dikwijls op de vendutie van een of ander vertrekkend ambtenaar bemachtigd, vervangen. Op soliditeit er van wordt minder gelet; spanbroeken echter zijn zeer gewild en worden met grof geld betaald.

Bij voorkeur wordt dit kleedingstuk dan nog zoo hoog opgehaald, dat bij afwezigheid van kousen, een paar bruine enkels ongeroepen te voorschijn treden. Eén buisje is natuurlijk niet genoeg, men moet van het dagelijksche afwijken. Een wit, dikwijls nog met veelkleurige bandjes afgezet onder en een geel boven, verhoogen het feestelijk aanzien. Een gekleurde kain, die thans zoo kort mogelijk om de lendenen neerhangt, en een bonte hoofddoek voltooien eindelijk het geheel, waarbij steeds zooveel mogelijk zorg gedragen wordt, dat geen der kleuren van het spectrum wordt vergeten.

Aan weerskanten van dezen optocht vertoonen zich eenige ruiters, sommigen gezeten op afgeleefde paarden, die bijna dien naam niet meer verdienen.

Toom, stang, kinketting, stijgbeugels, kortom de geheele uitrusting ziet er allerdroevigst uit en zou zelfs een opkooper van oud roest doen glimlachen. Toch hebben die ruiters dikwijls nog kaplaarzen aan! Anderen zitten op zeer fijne vurige paardjes, die behoorlijk zijn opgetuigd en wier berijders meer smaak aan den dag leggen. Jolig en dartel trippelen zij voort naast hun afgesloofde verschimmelde broeders, die slechts enkele malen teekenen geven, dat de vroegere levenslust nog niet is uitgedoofd. Het ligt niet aan den ruiter, als zijn ros niet opgewekt is, want het dier is aan den hals voorzien van een band met dikberoeste bellen ter grootte van een bierglas, die door hun onophoudelijk gerinkel het beest tot razernij zouden brengen, indien er nog eenig vuur in zat. Alleen als de stoet zich in beweging stelt, zijn deze ruiters op zijde er van. Zoodra men echter eenige passen geloopen heeft, snellen zij in den meest ongeregelden gang vooruit en stormen somtijds hier of daar den ingang van een kampong of het erf van een Europeaan binnen.

Het rijtuig, waarin de jonge lieden langzaam voortgaan, is gewoonlijk van slecht allooi en zou als antiquiteit dienst kunnen doen. Bruid en bruidegom, omhangen met een groot gewicht aan goud en edelgesteenten, voor die gelegenheid van vrienden en bekenden geleend, zitten als wassenbeelden naast elkander.

De vrouwen, getrouw blijvende aan de kleederdracht van haar overgrootmoeders, maken over het algemeen een gunstige uitzondering.

In de kampong echter, waar de bewoners minder in aanraking met onze landgenooten komen, treft men zulk een smaakloos tooisel nimmer aan, en daar heeft een dergelijke optocht werkelijk een schilderachtig aanzien.

Het jonggetrouwde paar is rijk gekleed. Daar achter volgen de meisjes en jonge vrouwen in effen zwart, gebloemde en gekleurde baadjes rijk met gouddraad gestikt, waarbij een van dezelfde stof geweven kain en van goud schitterende

salendang sierlijk afsteken. Aan het koolzwarte haar is ditmaal wat meer zorg besteed; het is met gouden spelden opgestoken en bij sommingen ook van een zilveren of gouden hoofdtooisel voorzien. Velen hebben daarbij een allerliefst uiterlijk en een sierlijk gebouwd lichaam.

De mannen, die achteraan komen, maken over het algemeen minder werk van hun toilet, doch geven aan het geheel een opwekkenden, vroolijken indruk.

Nadat de menigte zich in de woning van den bruidegom aan allerlei versnaperingen heeft vergast, keert zij weer voor eenige uren huiswaarts met de vroolijke gedachte, om man en vrouw tegen den avond op dezelfde manier ook behoorlijk thuis te brengen. Doorgaans komen na dezen stoet nog eenige jongelieden, vrienden of bekenden van den bruidegom aan, om door spel en zang het hunne ter opluistering bij te dragen. Men denke bij deze liederen, die doorgaans geimproviseerd zijn niet aan schoone poëzie. Zij hebben hoofdzakelijk het goede doel de feestvreugde aan te wakkeren en gaande te houden.

Een enkel voorbeeld ter kennisneming:

Pantjalang dari Banghoeloe
Mandjapoei' pioen ka Manggala.
Bangkalai toean nan dahoeloe
Kini baharoelah takana.

hetgeen beteekent: „Een prauw van Bangkahoeloe ging opium van Manggala halen. Het werk wat ge vroeger begonnen zijt, wordt eerst heden door u volbracht."

Zooals men ziet, hebben de eerste regels geen of een zeer duistere beteekenis, terwijl de laatste twee op bruid en bruidegom van toepassing zijn.

Van bovenstaand lied zingen twee personen, die aan het hoofd van het troepje loopen de eerste twee, twee anderen daarna de laatste twee, terwijl de gansche menigte eenige oogenblikken daarvoor stilstaat. Zoodra er gezongen is, wordt door luid geroep te kennen gegeven, dat men verder wil

en zoo ziet men hen weer lustig voortgaan, om, na een honderdtal passen geloopen te hebben, weer een ander stukje te doen hooren. Men geeft er den naam aan van *banjanji bondong.* (1)

Op het erf voor de woning van de bruid gekomen, gaan de vrouwen naar binnen, terwijl de mannen zich op het plein nederzetten, waar zoowel als in huis, vleesch, rijst, gebak en koffie klaar staan. Ook hier beijveren zij zich elkanders lachspieren in beweging te brengen, wat bij den Maleier niet veel moeite kost. Toch kan men er een enkele maal een geestigen zet hooren.

Zoo gevoelt b. v. een grappenmaker, die wat te ver naar zijn zin van de lekkernijen verwijderd is, behoefte om zich een oogenblikje te vermaken ten koste van hem, wien een betere plaats ten deel viel. Hij zal daarom een stukje zingen:

Datoeă[s] *rang kajŏ nan Gadang*
Baroemah di tapi laboeăh;
Makan laoeă[s] *na*[s] *nan gadang*
Goebalŏ kabau inda[s] *amoeăh* d. i.

„Datoek orang kaja nan Gadang woont aan den kant van den weg. Als hij vleesch eet, wil hij graag groote stukken hebben, wat de eigenaar van den buffel hem echter niet toestaat."

De laatste twee regels treffen doel en hij, op wien ze gemunt waren, zal nu ook van zijn spotterstalent eens blijken geven, door te zingen:

Bapoepoei[s] *basikapompong,*
Basaroenai batang padi.
Si Pado Poetiăh nan sambong
Bakato mamoetoeih hati. (2) d. i.

---

(1) *Bondong,* o. a. met velen tegelijk gaan, stroomen (van personen).

(2) De Maleier bindt aan het eind van den padihalm een opgerold klapperblad, waardoor het geluid verstrekt wordt. De nabootsing van dit sterkere geluid is *pompong.* Heeft men geen klapperblad, dan gebruikt men de hand er voor. Het geluid van de *saroenai,* een soort van klarinet, wordt nagemaakt op een padihalm, waarin gaatjes geboord zijn.

„Als men op de fluit speelt, brengt men het geluid van *pompong* voort; en als men op de *saroenai* spelen wil, is het goed daarvoor een padihalm te gebruiken. *Si Pado Poetiăh*, die een schreeuwer, een langtong is, kan niet anders dan dingen zeggen, die een ander kwetsen."

Pantons van dezen aard verwekken een algemeene hilariteit, te meer daar de toehoorders van elken regel *iŏ! iŏ!* mogen laten hooren.

Men geeft ze den naam van *njanji baongo*ˢ (1).

Heeft men zich op deze wijze een poosje vroolijk bezig gehouden, dan noodigt de ceremoniemeester de gasten uit om boven te komen, waar de feestvreugde nog geruimen tijd voortduurt en de welsprekendsten wedijveren in heildronken, bruidegom en bruid toegebracht.

Hij, die het eerst aan de beurt is, noemt de verplichtingen op van getrouwden in geval hun huwelijk met kinderen gezegend wordt. Deze zijn omtrent een spruit van het mannelijk geslacht het *mangabangkan* (2), het *mambada*ˢ (3), het afknippen van den *goemba*ˢ (4), de *besnijdenis* en het *huwelijk* en voor een meisje het *boren van gaten in de oorlellen*, *het besnijden* en het *trouwen*.

Daarna roept hij alle mogelijke zegeningen over het huis der jonggehuwden in.

Hij hoopt, dat het moge worden als een galerij in Atjeh;

---

(1) *Angŏ*ˢ = *angap*, beantwoorden, om de beurt iets zeggen, toasten.

(2) *Mangabangkan* is met een *abang* het kind in de bescherming van God en den grooten Profeet aanbevelen, wat geschiedt door een vroom Muzelman. De *abang* (*bang*) is de oproeping tot het gebed in de moskee, onder de woorden: God is zeer groot enz. (zie Woordenboek VAN DER TUUK).

(3) *Mambada* ˢ, als het kind een maand oud is, wordt het in de rivier gebaad en vervolgens met bedak ingewreven.

(4) De Maleische kinderen dragen tot op zekeren leeftijd één, twee, tot zeven staartjes aan het hoofd. Deze worden *goemba*ˢ genoemd en zijn het kenmerk van een vrije geboorte. Zij worden afgeknipt, zoodra de ouders wat geld hebben, om daarvoor een kleiner of grooter feest te vieren.

zoo groot als de afstand, die een hollend paard of zwevende *koebin* (¹) in een oogenblik aflegt! De voorhof moge effen zijn als een gepolijste betelschaal; het moge een plaats worden waar de jeugd zich vroolijk maken kan met het *tondèh* (²) spel en de schermmeesters hunne zwaarden kunnen kruisen!

De muziekinstrumenten, die zich bij afwisseling laten hooren, zijn voornamelijk de *poepoet*, een fluitje van bamboe, de *soeling*, een dwarsfluit en de *rabab*, een soort van viool. Zij dienen zoowel om bespeeld te worden als ter begeleiding van de liedjes, die door de spelers ten beste gegeven worden. Verder vindt men er nog de *hadŏˢ* en de *talempong*.

De *hadŏˢ* (*edap*) is een soort van trom aan één zijde met kalfs- of geitenleer bespannen. Hij wordt op de knie gezet met de holle zijde naar den speler. Er wordt met beide handen op geslagen ter begeleiding van hem, die een stukje wil voordragen b. v. het volgende:

O dindin, dindin, O dindin
Sibadindin pai manggatah,
Kanailah anaˢ bandoen-bandoen;
Di tapi riaˢ nan mamatjah,
Kŏˢ di tangah aloen baraloen.

d. w. z.

„Si Bandindin gaat vogels vangen (n. l. met een langen stok, aan het einde met gom bestreken) en krijgt jonge bandoens (kleine vogels met blauwachtige veeren) te pakken. Aan het strand gekomen breken de golven, in volle zee rollen zij statig achter elkander voort."

De eerste regel dient slechts tot aanhef, terwijl de laatste twee zinnebeeldig zijn voor de toonen van de *hadŏ.ˢ* Met de linkerhand n. l. slaat men op den kant van het instru-

---

(¹) ***Koebin***, **een soort van vliegende hagedis.**

(²) **De *tondèh* (kemiri) is een harde noot, die de Maleische kinderen gebruiken, zooals onze Hollandsche jongens hun knikkers.**

ment, waardoor kort op elkander volgende toonen worden voortgebracht, terwijl met de rechterhand in het midden zwaardere en langere toonen worden aangegeven (zie verder *tengkah* Wdb. VAN DER TUUK). De nabootsing van deze toonen is *gadibè*ˢ, *gadibè*ˢ, *gadibè*ˢ, *poem*, *poem*.

De *talèmpong* bestaat uit eenige aan elkander verbonden koperen bordjes. De naam er van is een nabootsing van het geluid, dat er door voortgebracht wordt. Gewoonlijk wordt er op geslagen door twee personen, van wie er een de zware en de andere de lichte toonen laat hooren.

Een zelfde onthaal heeft nog eenmaal ten huize van den man plaats, terwijl de optochten en het geven van partijtjes ter eere van de jonggetrouwden nog dagen voortduren. Tot besluit geeft de echtgenoot aan zijn goede kennissen nu nogmaals een feestje, dat bekend is onder den naam van *manoendjoeă*ˢ*kan djandjang* (1), omdat het ten teeken dient, dat de man zijn nieuwe woning gaat betrekken.

In sommige streken is het een verplichting, dat de man in ruil voor de *satahiă sapahŏ*, een kain *sapatagă*ˢ (2), aan zijne vrouw een sawah afstaat, die minstens 12 *katidiăng* (3) rijst per jaar oplevert. Men noemt dit *tapoeă*ˢ *basamboei*ˢ, *hilang badjawè*ˢ (4). Wil men later scheiden, dan moeten, zoo het huwelijk nog kinderloos is, ook deze geschenken van weerszijden teruggegeven worden. Zijn er echter kinderen, dan staat de vader op hun verzoek in den regel toe, dat de moeder nog twee of drie jaar het vruchtgebruik van het geschonkene geniet.

---

(1) *Manoendjoeă*ˢ*kan djandjang*, de trap of ladder aanwijzen; fig. wijzen of zeggen, waar men woont.

(2) *Sapataga*ˢ, een geheel stel, van *tegak*, overeind, opgericht, staande.

(3) Zie omtrent *katidiăng* in de Aanteekeningen hier achter.

(4) *Tapoeă*ˢ *basamboei*ˢ, *hilang badjawè*ˢ, fig. voor: wat men geeft, wordt teruggegeven; wat men kwijt raakt, krijgt men weder; met dezelfde munt betalen, vergelden.

AANTEEKENINGEN.

(*a*) *Satahiă sapahŏ* vertegenwoordigt volgens de adat een waarde van 20 *amèh*. Wijl men voor de *amèh* onzen gulden in de plaats stelt, is men doorgaans gewoon voor eerstgenoemde geldsom ook 20 gulden aan te geven. De waarde van deze *amèh* — eigentlijk 40 cent — is in de onderscheidene negorijen van de Bovenlanden verschillend, zoodat *satahiă sapahŏ* zoowel *acht* als *twintig* of *vier en twintig* of *twee en dertig gulden* beteekent.

Dit verschil spruit voort uit de waarde, die aan één *oeang* (het 24ste deel van een *thail*) gegeven wordt. Een *oeang* kan nl. zijn zes *piti hitam* of zes *piti sirah*, maar ook acht *piti sirah*.

Zes piti sirah is gelijk aan 5 *centen* en *zes piti hitam* is daarvan het derde deel. Men heeft dus:

1 *amèh* = 24 *oeang anam piti hitam* = 24 × 6 = 144 *piti hitam* of 48 *piti sirah* = 8 × 5 of 40 centen.

16 *amèh* = 6,40 gulden.

1 *pahŏ* = 1/4 *amèh* = 1,60 〃

8,— gulden voor *satahiă sapahŏ*

of

1 *amèh* = 24 *oewang anam piti sirah* = 144 *piti sirah* of 12 × 10 cents = 1,20 gulden.

16 *amèh* = 16 × *f* 1,20 = 19,20 〃

1 *pahŏ* 4,80 〃

24,— gulden voor *satahiă sapahŏ*

of

1 *amèh* = 24 *oeang salapan piti sirah* = 192 *piti sirah* of 16 × 10 cents = 1,60 gulden.

16 *amèh* = 25,60 gulden.

1 *pahŏ* = 6,40 „

32,— gulden voor *satahiă sapahŏ*.

Amèh wordt dikwijls voor *rial* gebezigd; deze laatste onderscheidt men in *rial padang* en *rial sawah*.

De *rial padang* heeft 24 *oeang* 6 *piti hitam* = *f* 0,40.

De *rial sawah* heeft 20 *oeang* 6 *piti hitam* = 40 *piti sirah* (op Padang rekent men de *rial* op 2 gulden).

Verder heeft men nog:

sakoepang poeloeăh	= 6 *oeang poeloeăh* (*piti sirah*)		= 50 ct.
sakoepang anam	= 6 „ *anam* (*piti sirah*)		= 30 „
	of (*piti hitam*)		= 10 „
oeang mimi	= 2 „ *anam*		= 10 „
oeaag poeloeăh	= 10 „ *piti sirah*		
satèhèng	= 3 „ „ „		= $2^1/_2$ cent.

De rijksdaalder woordt *ringgit*, de gulden *roepiah*, de halve gulden *soekoe* en het kwartje *tali* genoemd.

De maten, die men gebruikt om stukgoederen te meten zijn:

Sakaboeăng = 4 *hetŏ* (een lengte van den top van den middenvinger tot aan den elleboog is 1 *hetŏ*).

sakajoe = 12 *kaboeăng*.

sakoedi = 24 *kajoe*.

Om afstanden te bepalen maakt men voornamelijk gebruik van de volgende benamingen:

sadapŏ, de lengte tusschen de toppen der middenvingers, als men de armen recht uitstrekt.

sabalah dapŏ, de helft daarvan.

sadjangka, een span.
satampŏ, de breedte van de handpalm.
sapadjambŏan (van *djamba*, met uitgestrekten arm naar iets reiken), een lengte van den grond tot aan de vingertoppen, als men den arm recht naar boven steekt.
sapambahéan, een steenworp ver (*bahé*, werpen).
sapalompatan, een sprong ver.
sapalantiăngan *sapah*, zoover een sirihpruim gegooid wordt.
*saparawa*ˢ*an*, een afstand, waarop men iemand nog beroepen kan (*rawak*, toeroepen).
sapambadiălan, een geweerschot afstands,- enz.

Voor het meten van droge waren gebruikt men in den handel:
*sasoekè*ˢ of *sagantang* = 4 *tjoepa*ˢ
*satjoepa*ˢ = 4 *taka* (*takar*).

De inhoud van een *gantang* is 48 *thail*, van de *tjoepa*ˢ dus 12, van de *taka* 3. Het gewicht van de *tjoepak* is zoo standvastig, dat het tot spreekwoord gebruikt wordt voor iemand, die zich jegens zijn meerderen onbehoorlijk gedraagt. Men zegt n. l. van hem *tjoepa*ˢ *nan koerang doeŏbalĕh tahiă*; d. i. een tjoepak waarvan de inhoud minder dan 12 thail weegt.

Om den oogst te meten gebruikt men doorgaans:
sakatidiăng (d. i. een korf) = 30 *soekè*ˢ
*sasoekè*ˢ = 4 *tjoepa*ˢ

(*b*) *Galanggang*, kring, cirkel, rondte; zoo zegt men b. v. *Hambo panjiăng bagalanggang pantjaliă*ˢ*an awa*ˢ; ik ben duizelig, alles draait om me heen. *Galanggang matohari* is een kring of krans om de zon.

(*c*) *Volgens* de *adat nan diadatkan* mogen twee personen niet met elkander trouwen, als zij uit dezelfde soekoe zijn. Zulk een huwelijk toch is *soembang* (bloedschande). Toch gaat men in sommige streken er toe over,

waarvoor dan gevorderd wordt, dat men een buffel zal slachten en 100 maten rijst geven, om de inwoners der negorij te onthalen. De afwijking van de voorvaderlijke instellingen spruit hoofdzakelijk daaruit voort, dat enkele soekoe's eener negorij zeer weinig, andere zeer veel leden tellen, zoodat men genoodzaakt is tot dezen maatregel over te gaan.

Iemand van vrije geboorte mag niet trouwen met een persoon, die dit niet is; zoo ook geen blinde met een doove of een kreupele met iemand, die een zijner ledematen mist; men noemt dit *indaʼ sakoepoe*. De vader van het meisje heeft het recht zulk een huwelijk tegen te gaan en alleen met zijn toestemming kan het gesloten worden.

Kinderen mogen niet trouwen met de weduwe van van hun vader of met de vrouw, van wie hij gescheiden is; ook niet met de zusters van hun moeder.

De man mag geen huwelijk aangaan met zijn schoonmoeder of met een harer zusters of met de weduwe van zijn zoon. Hij mag dit ook niet met de dochters van zijns vrouws zuster.

Is de vrouw gestorven of van haar man gescheiden, dan mag deze op nieuw in den echt treden met de zuster van de eerste. Men noemt dit *manjiliăhkan lapiăʼ* d. i. het matje (de slaapplaats) verwisselen.

(*d*) De instellingen *parantjah laboeăh* enz. worden ook gevolgd bij het *kawin djŏ araʼ*. Zooals in den tekst aangegeven is, gaat een afzien van het huwelijk gepaard met het verlies der *tandŏ*. De gelden echter behoeven niet teruggegeven te worden. Dit geval komt echter zelden voor, vooral niet als het *parantjah laboeăh* reeds aangeboden is; wijl zulks een smet werpt op hem of haar, die zijn belefte schond en die daarna zeer moeielijk een ander huwelijk kan aangaan.

(*e*) Behalve bij het *kawin djŏ galanggang*, was vroeger

het houden van hanenkloppartijen als volksvermaak zeer in zwang en geschiedde dit op marktdagen in elke negorij met medeweten van het bestuur. Het recht om die feesten aan te leggen en de *tjoekai* (een klein deel van den inzet der medespelers) te heffen, werd door de hoofden verpacht en de pachtschat onder hen verdeeld.

Hierdoor echter werd dobbelzucht, die toch reeds een hoofdkaraktertrek van den Maleier is, in die mate opgewekt, dat dikwijls vechtpartijen en somtijds moord en doodslag daarvan de treurige gevolgen waren. Als alles verspeeld was, werden vaak de sawahs op het spel gezet en de laatste bezittingen verpand, zoo dat aanvankelijk zeer gegoede inlanders in korten tijd tot volslagen armoede gebracht werden.

Ten einde hieraan paal en perk te stellen, werd het laten vechten van hanen, vogels en krekels op andere plaatsen dan in den huiselijken kring bij gewestelijke keur dd. 10 Februari 1870 in het Gouvernement van Soematra's Westkust verboden en strafbaar gesteld met geldboete of tenarbeidstelling. Deze strafbepaling werd later voor geheel Nederlandsch Indië van toepassing verklaard bij art. 2 oo. 10 van het algemeen politiestraf-reglement (Staatsblad 1872 no. 111).

MENANGKABAUSCHE SPREEKWOORDEN

DOOR

J. HABBEMA.

(*Vervolg van bladz.* 181.)

161. ***Pasa** djalan di batoeroei'.*

Pasar djalan karena bertoeroet (ditoeroet).

De weg wordt kaal (het gras wordt platgetreden) door dat hij veel begaan wordt. [*Pasar*, kaal, onbegroeid; voor „marktplaats" zegt men hier meestal *pakan* (*pekan*) ([1])].

De uitdrukking komt overeen met het Hollandsche spreekwoord: „de aanhouder wint."

162. *Oesang-oesang dibaharoe-i, lapoea' lapoea' (lapoek) diganti.*

Wat versleten is, moet vernieuwd; wat vergaan, bedorven is, moet verwisseld worden.

Toepassing. Wanneer de termijn van een contract verstreken is, moet de overeenkomst op nieuw worden aangegaan. Wetten of bepalingen, die vervallen zijn, moeten door nieuwe worden vervangen.

163. *Gadang sandoea' ta' manganjang.*

Besar sendoek tiada mengenjang.

De lepel is (wel) groot, maar hij verzadigt niet.

([1]) De gewone beteekenis van *pasar* is blijkbaar van de hier boven opgegevene afgeleid. *Pasar* is dus misschien een Maleisch grondwoord en niet afgeleid van het Perzische بازار

Dit wordt gezegd door iemand, die weldaden geniet, waaraan hij telkens herinnerd wordt, of die eene hoog bezoldigde betrekking bekleedende, het naar zijn zin te druk heeft, of eene onaangename bejegening van zijn chef ondervindt.

164. *Batjaka* di ikoea alahan.*
Bertjekak di ekoer alahan.
Slaan (in het water om de visschen op te drijven) aan den achterkant van de alahan. [*Alahan*, afgedamde plaats in de rivier, waarin de visschen als in eene fuik gedreven worden.]
In het algemeen: vergeefsche moeite doen.

165. *Hilang pandjahi* ditigari djo kabau.*
Hilang pendjahit ditiga-hari dengan kerbau.
Voor eene weggeraakte naald (eig. eene gestorven naald) wordt een kerbau geslacht. (Er wordt hier gedoeld op het feest ter herinnering aan een doode, drie dagen na zijn overlijden, bij welke gelegenheid er, ten minste door gegoeden, een kerbau wordt geslacht).
De bedoeling van het spreekwoord is: veel ophef maken van eene onbeduidende zaak; veel geld uitgeven voor een proces over eene zaak van geringe waarde.

166. *Tabalintang patah, taboedjoea laloe.*
Terbelintang patah, terboedjoer laloe.
Dwarsliggende (in de snelstroomende rivier), breekt (de boomstam, die tusschen de oevers beklemd is); in de rigting der rivier liggende, drijft hij verder.
Toepassing: Het is verstandig gehandeld zich niet te verzetten tegen den wil of de bevelen zijner meerderen; bij verzet toch is straf onvermijdelijk.

167. *Sadang ado djan dimakan, lah tida* moengko dimakan.*
Sedang ada djangan dimakan, soedah tiada maka dimakan.

Zoolang er (veel) is, ete men niet; als er niet (veel meer) is, dan pas ete men.

Is de padi pas geoogst, zoo is zij goedkoop en overal verkrijgbaar. Wanneer de padi schaarsch en duur is geworden, eerst dan spreekt de Maleijer zijne eigen loemboengs aan, en volgt dus niet het voorbeeld van de orang Batak (zie No. 158).

De uitdrukking dient als aanmaning om zuinig te zijn, om te zorgen voor den dag van morgen, voor den ouden dag.

168. *Dahoeloe sora*[s] *dari hanta*[s].
Dahoeloe soerak dari hantak.
(Van pleizier) schreeuwen voor dat men (het varken) gestoken heeft. [*Hantak*, steken, stooten, met een scherp of stomp werktuig].

In het algemeen: zich verheugen over iets, voor dat men het verkregen heeft.

169. *Aije gadang batoe basiba*[s].
Ajer besar batoe bersibak.
Als het water (in de rivier) hoog is, gaan de steenen (die vroeger bij elkaar lagen, door den sterken stroom) uiteen. [*Basibak*, uit elkaar gaan; *manjibak* van elkaar scheiden b. v. struiken en takken om in een bosch door te dringen, of de beide helften van een gordijn.]

Kleine geschillen tusschen vrienden of familieleden worden bijgelegd, en geringe overtredingen van een van de leden der familie worden door de overigen vergeven. Maar belangrijke geschillen of misdrijven geven aanleiding tot scheiding.

De uitdrukking komt ook wel voor met de beteekenis: als de mamak sterft, wordt de harta poesaka onder de kamanakans verdeeld.

170. *Boeroea*[s] *boeni patjah barito.*
Boeroek boenji petjah barita.
(Vooral) slechte geruchten worden (spoedig) verspreid.

171. *Haroem samaraba*^{s}*, mangandoeang malo.*
Haroem semerbak, mengándoeng mala.
Lekker rieken, maar (toch) lijkvocht in zich bevatten.

Wordt gezegd van iemand, die slechter is dan hij zich voordoet, of die rijk is en op een grooten voet leeft, maar op eene oneerlijke wijze aan zijn geld is gekomen.

172. *Asa hajam na*^{s} *kalasoeang, asa itiè*^{s} *na*^{s} *kapalambahan.*
Asal ajam hendak kalesoeng, asal itik hendak kapelembahan.
Kippen gaan naar het rijstblok, eenden gaan naar de modderpoel.

Afkomst en stand openbaren zich steeds door manieren en gedrag.

173. *Mamapèh bahoempan, bakato batipoean.*
Memapas beroempan, berkata bertipoean.
Visschen met lokaas, spreken met list, met overleg.
[*Memapas*, visschen (met den hengel), ook in overdrachtelijken zin.]

Wil men iets van een ander gedaan krijgen, zoo kan het geven van geschenken of het doen van schoone beloften daartoe dienstig zijn. Wil men iets verzoeken, zoo wende men zich vooraf tot personen, die gewend zijn om te gaan met den persoon, wien men iets verzoeken wil, om van hen te weten, op welke wijze men zijn verzoek moet inkleeden.

174. *Haro*^{s} *na*^{s} *basoebang, talingo rampoeang.*
Harap hendak bersoebang, telinga rampoeng.
Omdat hij eene (groote, zware) soebang wilde dragen, is zijn oor geschonden (de oorlel doorgescheurd).

Om een mooi huis te kunnen bouwen, verkoopt hij zijne sawahs, zoodat hij rijst te kort komt.

175. *Pitja*^{s} *boeliè dilajangkan, boelè*^{s} *boeliè digolè*^{s}*kan.*

Pitjak boleh dilajangkan, boelat boleh digòlatkan.
Is (de steen) plat, zòo kan men hem laten zweven, is hij rond, zoo kan men hem laten rollen. [*Golat* = goeling].

Toepassing: Wat er ook gebeure, wij zullen *op de eene of andere wijze* doen, wat wij afgesproken hebben.

176. *Sadarèh datang, sadalam kanai.*
Saderas datang, sadalam kena.
Vrij vert: Hoe harder (het varken op iemand) afkomt, hoe dieper de (door dien persoon gevelde piek in zijn ligchaam) dringt.

Toepassing. Iemand, die een paard wil koopen, en laat blijken, dat hij het gaarne hebben wil, heeft kans er meer voor-te moeten betalen, dan wanneer hij onverschilligheid voorwendt. Iemand, die een paard verkoopt, en er bij vertelt, dat hij geld noodig heeft, zal er minder voor krijgen, dan wanneer hij doet, als of de verkoop hem onverschillig is. Ook wel: hoe grooter schuld, hoe zwaarder straf.

177. *Manoehoea^s^kan lambiëng kasama^s^.*
Menohokkan lambing kasemak.
Een lans werpen in het struikgewas. [*Toehoek*, werpen met een lans; *penoehoek*, werplans (zie Pijn.)].

De bedoeling van het spreekwoord is: vruchtelooze moeite doen; geld in 't water gooijen.

178. *Loeko inda^s^ hiroei^s^, patah^s^ inda^s^ gindjo.*
Loeka tiada iroep, patah tiada gindja.
Gewond zijnde, niet schreeuwen (sissen) van pijn; (een been) gebroken hebbende, niet hinken. [*Iroep*, opslorpen, opzuigen, (het geluid, dat iemand maakt, die iets opzuigt; komt overeen met het sissend geluid van iemand, die pijn gevoelt; nu heet zoodanig geluid voortbrengen ook *iroep*); *gindja*, ongelijk van kleur of van lengte b. v. van de beenen, hinken.]

De uitdrukking is toepasselijk op flinke lieden, die nimmer den moed verliezen, wat er ook met hen gebeure.

179. *Tinggi karano ba-andjoeang, gadang karano bahamba.*
Tinggi karena berandjoeng (diandjoeng), besar karena berhambal (dihambal).
Hoog omdat het (hij) in de hoogte wordt gehouden, groot, zwaar, omdat het opgehoogd is. [*Hambal*, ophoogen, verzwaren b. v. van een dijk].

De uitdrukking is van toepassing op parvenu's die alleen door den invloed van hun geld of van aanzienlijke beschermers het ver hebben gebragt.

180. *Badjalan banantoeo, bakato banantahoe.*
Berdjalan ber-jang-toea, berkata ber-jang-tahoe.
Gaat men (gezamenlijk) op reis, zoo moet men een toea (chef) hebben; moet er gesproken worden, zoo dient men iemand te hebben, die spreken kan.

Bij gemeenschappelijk handelen dient een van allen het hoofd te zijn. In eene vergadering late men het woord aan een kundige en welbespraakte.

181. *Lah tapoeroea*ˢ*, moengko manitih.*
Soedah terpoeroek, maka menitis.
Nadat men in den modder is gezakt, (nl. de rivier of de sloot doorwadende) gaat men over de brug. [*Poeroek*, zakken in den modder of door den verganen vloer; *titis* (Men. uitspraak *titih*), brug (titi zie Pijn)].

Komt overeen met het Hollandsche spreekwoord: „door schade wordt men wijs."

182. *Oebè*ˢ *djaoeë, panjaki*ˢ *hampiëng.*
Obat djaoeh, penjakit hampir.
De ziekte is nabij en het geneesmiddel is nog ver.

Iets wat men heden begeert of waaraan men heden behoefte heeft, kan men eerst later bekomen.

183. *Maloempè' samo patah, manjoeroea' samo boengkoea'*.
Meloempat sama patah, menjoeroek sama bongkok.
Als wij springen, breken wij zamen (den nek); als wij onder iets wegkruipen, worden wij zamen krom.

M. a. w. Wij zijn onafscheidelijk aan elkander verbonden; het ongeluk of het verlies van den een treft ook den ander.

184. *Ba' gèlèng sipatoeang kanjang*.
Saperti gèlèng sipatoeng kenjang.
Hij schudt zijn hoofd als een verzadigde glazenmaker.
[*Gèlèng* zie Pijn. op giling; *sipatoeang* = tjapoeng].

Wordt gezegd van kinderen, die zich als groote menschen aanstellen, of van onbeduidende personen, die zich een air van gewigt geven.

185. *Ba' kambiëng hago doeo koepang*.
Saperti kambing harga doea koepang.
Als eene geit van twee koepangs (een koepang = 30 centen).

Dus als een heel jong geitje, dat naauwelijks ter wereld gekomen, reeds allerlei bokkesprongen maakt.

Komt overeen met het voorgaande spreekwoord.

186. *Tidoea sakalo', barasian*.
Tidoer sakelap (kelip?) berasian.
Slaap een oogenblik, dan droomt gij. [*Rasi* zie Pijn.; berasian = bermimpi].

De uitdrukking dient als waarschuwing tegen overijld spreken of handelen; wij zeggen: „beslaap er je eens op."

187. *Koerang baban, batoe digalèh*.
Koerang beban batoe digalas.
Nu hij geen vracht heeft (te dragen), sjouwt hij steenen.
[*Galas*, dragen van een last over de schouders (pikoel), rondventen, marskramen, ook al wordt de koopwaar niet over de schouders gedragen.]

Wordt gezegd van iemand, die zich met opzet in ongelegenheid brengt; b. v. een twistzoeker, iemand die zich tegen de bevelen zijner meerderen verzet.

188. *Banja' habih, sakètè' sadang.*
Banjak habis, sadikit sedang.
Als er veel is, gaat het op, en als er weinig is, komt men er (ook wel) mee toe.

Toen men weinig traktement had, kwam men er mede toe; nu men veel heeft, is het naauwelijks voldoende of komt men te kort.

189. *Na' kajo badiki-diki, na' toeah bataboea oerai.*
Hendak kaja berdikit-dikit, hendak toeah bertaboer oerai.
Wil men rijk worden, zoo passe men op de kleintjes; wil men beroemd, geëerd zijn, zoo strooie men goud (zoo zij men mild).

190. *Dahoeloe badja' pado djawi.*
Dahoeloe badjak pada djawi.
Eerst de ploeg en dan de koe (de ploeg voor de koe; instede van de koe voor de ploeg).

M. a. w. Wat men het eerst behoorde te doen, doet men het laatst, en omgekeerd.

191. *Tagisië kanai miangno, tasinggoeang kanai rabèhno.*
Tergisir kena miangnja, tersinggoeng kena rebasnja.
Gaat men er strijkelings langs (b. v. langs een brandnetel), zoo blijven de haren of stekels aan het ligchaam kleven; stoot men (tegen een boom), zoo wordt men door de vallende druppels getroffen. [*Miang*, hetgeen jeukte (gatal) veroorzaakt b. v. haren of stekels van planten (zie Pijn.); *rebas*, de dikke druppels, die nadat het geregend heeft, van de bladeren vallen].

Toepassing. Iemand, die zeer intiem is met een dief, wordt licht als medepligtige aangezien. Iemand, die in een huis was

op het oogenblik, dat er een moord werd gepleegd, wordt in elk geval in de zaak betrokken, hetzij als verdachte, hetzij als getuige.

192. *Mambao boesoea' ka-atèh boeki'.*
Membawa boesoek ka-atas boekit.
Wat bedorven is (en leelijk riekt) boven op den heuvel brengen.

M. a. w. Eigen fouten of verkeerdheden ruchtbaar maken.

193. *Koetoea' laloe, djan dipasinggah.*
Koetoek laloe, djangan dipersinggah (disinggahkan of dipersinggahkan).
Als er eene vervloeking (een gevaar, een onheil) passeert, roep haar dan niet binnen.

M. a. w. Zoek uw eigen ongeluk niet; haal b. v. geen dief in uw huis.

194. *Ikan takilè', djalo tibo.*
Ikan terkilat, djala tiba.
De visch blinkt (is pas zigtbaar), en het net (om hem te vangen) is er al.

Wordt gezegd van lieden, die een ander in de rede vallen, voor dat deze heeft uitgesproken, iets wat een Maleijer zeer ongepast vindt; zoo iemand noemt hij dan ook een *andjièng pamintèh.* [*Mamintèh* (memintas) een korteren weg nemen; ook: in de rede vallen.]

195. *Malang ta' boelià ditoela', moedjoea ta' boelià diraià.*
Malang tiada boleh ditoelak, moedjoer tiada boleh dirajih.
Ongeluk kan men niet afwenden, geluk kan men niet naar zich toehalen. [*Rajih*, in het groot opkoopen (zie Pijn.); ook: iets met beide armen naar zich toehalen.]

196. *Ba' katia oela.*
Saperti ketiak oelar.

Als de oksel van eene slang (waarvan men noch het begin noch het einde kan aanwijzen).

Wordt gezegd van iemand, die zeer wispelturig, ongedecideerd is in zijn spreken of handelen; „er is geen touw aan vast te maken."

197. *Gadang boeajo di laoetan, gadang goeroendang di koebangan.*
De krokodil is koning in de zee, de jonge kikker in de modderpoel.

Ieder is baas in zijn eigen gebied; de resident in de residentie, de kontroleur in de afdeeling, de inlander in zijn huis.

198. *Apo nan maloempè', lah bilalang.*
Apa jang meloempat, soedah bilalang.
Alles wat springt, is sprinkhaan (denkt gij, hij).

Gij denkt, dat het allen koks zijn, die lange messen dragen.

199. *Oedang ta' tahoe di boengkoea'no, oerang ta' tahoe di boeroea'no.*
Oedang tiada tahoe akan bongkoknja, orang tiada tahoe akan boeroeknja.
De garnaal weet niet dat hij krom is, en slechte menschen zijn zich (veelal ook) niet bewust van hunne slechtheid. Men ziet zijn eigen gebreken niet.

200. *Ba' limau masa' sahoelèh.*
Saperti limau masak sa-oelas.
Als een djeroek, waarvan maar één oelas (vakje) rijp is.

Hij is de eenigste rijke van die kampoeng; hij is de eenigste kundige onderwijzer van die school.

201. *Ba' mahoengki' batoe di bantjah.*
Saperti mengoengkit batoe di bentjah.
Als opligten (met eene spaak) van een steen in het moeras (wat moeijelijk of ondoenlijk is, omdat de hefboom daar geen steunpunt heeft).

In het algemeen: moeijelijk werk doen, b. v. een domkop onderwijs geven.

202. *Di ma kalèntong baboeni, di sènan kabau batanang.*
Di mana kalèntong berboenji, di sana kerbau bertenang.
Waar een klokje luidt, daar ligt (of rust) een kerbau.
[*Kalèntong*, houten klokje, dat om den hals van den buffel gebonden wordt].

Op eene school, waar de kinderen goede vorderingen maken, daar zal wel een goed onderwijzer zijn. In eene laras, waar goed voor de wegen wordt gezorgd, daar zal wel een ijverig larashoofd zijn.

203. *Ba^s koedo lapèh di pingi^{s}an.*
Saperti koeda lepas dari pingitan.
Als een paard, dat vrijgelaten wordt uit de plaats, waar hij opgesloten was.

Wordt gezegd van iemand, die uitgelaten is van pleizier, en dan dikwijls dolle streken doet, b. v. een matroos, die na eene lange zeereis aan wal komt, of een arme drommel, die de honderdduizend trekt.

204. *Koeat boeroeang karano sajo^s, koeat ikan karano radai.*
Koeat boeroeng karena sajap, koeat ikan karena radai.
De vogel is sterk door zijne vleugels, de visch is sterk door zijne vinnen. [*Radai* = sirip].

Hij heeft veel invloed, omdat hij rijk is, of omdat hij eene hooge betrekking bekleedt.

205. *Bajang-bajang sapandjang badan.*
De schaduw zij zoo lang als het ligchaam.

Wordt op dezelfde wijze toegepast als ons spreekwoord: „men zette de tering naar de nering.”

206. *Ba^s baloei^s digatiĕ ikoea.*

Saperti beloet digetil ekoer.

Als een aal die in zijn staart wordt geknepen. [*Getil*, knijpen tusschen de nagels; ook wel afknijpen (zie Pijn.)]. Zie Klinkert's Mal. spreekw. No. 233; wordt ook gezegd van iemand, die uitgelaten van blijdschap of zeer nijdig is.

207. *Mantji*^s *sa-ikoea gado saratoeih.*

Mantjit sa-ekoer gada saratoes.

Eéne muis en honderd knuppels.

Wordt gezegd van iemand, die vele vijanden heeft, of tegen wien door verschillende personen klagten zijn ingebragt.

208. *Oemoea satahoen djagoeang*, *darah satampoea pinang.*

Oemoer satahoen djagoeng, darah satampoek pinang.

(Ik ben) niet ouder dan de tijd, die de djagoeng noodig heeft om te rijpen (3 maanden); (ik heb) niet meer bloed dan een tampoek pinang bevatten kan. [*Tampoek*, het dopje waarin de pinangvrucht gedeeltelijk besloten is, zooals bij de eikel; *satahoen djagoeang* of *katjang*, drie maanden; *satahoen padi*, zes maanden].

De uitdrukking wordt gebezigd als betuiging van nederigheid, onderdanigheid of onwetendheid.

209. *Ka taboeĕ singkè*^s, *ka gandang balabiĕ.*

Akan taboeh singkat, akan gendang berlebih.

Voor een taboeh is het stuk hout (boomstam) te kort, voor een gendang te groot.

Komt overeen met het Hollandsch spreekwoord: „te groot voor een servet, en te klein voor een tafellaken."

210. *Napsoe karèh, tangan di kapi*^s.

Napsoe keras, tangan dikepit.

Hij heeft een sterk verlangen (naar iets), maar hij houdt zijne handen onder de oksels.

M. a. w. Hij wil er geene moeite voor doen, hij blijft met zijne handen in den schoot zitten.

211. *Njamoea*ˢ *mati*, *gata ta*ˢ *lapèh.*
Njamoek mati, gatal tiada lepas.
De muskiet is (wel) dood, maar de jeukte is (nog) niet weg.

Wordt gezegd door of van iemand, die slechts gedeeltelijk zijn zin krijgt. Iemand verlangt b. v. naar het bezit van een paard, en wel liefst een Batakker, doch men schenkt hem een Agammer.

212. *Karih pandjang bakelo*ˢ, *kama dibao*, *kama élo*ˢ.
Keris pandjang berkèlok, kamana dibawa, kamana (disana) elok.
Een keris pandjang, die (tevens) gekronkeld is; waarheen men hem brengt, hij is overal dienstig (hij is voor alles dienstig).
De keris pandjang is lang en regt, de keris berkèlok is korter en gekronkeld; hierboven is sprake van een keris, die beide eigenschappen in zich vereenigt.

Het spreekwoord is toepasselijk op personen, die voor verschillende betrekkingen geschikt, of op zaken, die voor verschillende doeleinden dienstig zijn.

213. *Batoenggoea ditarah*, *kase*ˢ *dihampaleh.*
Bertoenggoel ditarah, kesat dihampelas.
Zijn er uitsteeksels, bulten aan het hout, zoo worde het bedisseld; is het ruw, zoo worde het met daoen hampelas gladgeschuurd.

Eene aanmaning om geschillen bij te leggen, om te verbeteren wat verbetering noodig heeft.

214. *Angan laloe*, *paham tatoemboea*ˢ (*tertoemboek*).
Vrij vertaald: de verbeelding gaat haar gang, maar het kunnen (de uitvoering) wordt tegengehouden (is niet mogelijk).

Wordt gezegd van iemand, die „luchtkasteelen bouwt.”

215. *Soeri toeladan kain.*
Vrij vertaald: De meer of mindere digtheid der kain hangt af van den weverskam (d. w. z. van den afstand, waarop de tanden van den weverskam staan.)

Komt overeen met de Hollandsche uitdrukking: de appel valt niet ver van den stam; ook: hoe grooter misdrijf, hoe zwaarder straf.

216. *Bondong aijè, bondong ikan.*
Waarheen het water stroomt, daarheen zwemmen de visschen. [*Bondong*, *babondong*, snel stroomen (menghilir) van water of van veel menschen: *oerang lah babondong kapakan*, de menschen stroomen al naar de pasar].

De uitdrukking komt overeen met No. 96.

217. *Mandapè*[s] *kidjang tahoei.*[s]
Mendapat kidjang terhoeit.
Een kidjang krijgen door hem uit den modder te trekken, (waarin hij gezakt was). [*Hoeit*, boeboet, dus uittrekken met of zonder wrikken (zie Pijn.)]

De uitdrukking komt overeen met No. 64.

218. *Pikiè palito hati.*
Pikir palita hati.
Het denken is de lamp des gemoeds.

219. *Awa*[s] *kètè*[s] *makan na*[s] *banja*[s], *sajo*[s] *singkè*[s] *tabang na*[s] *tinggi.*
Awak ketjil makan hendak banjak, sajap singkat terbang hendak tinggi.
Hij is klein en wil veel eten, de vleugels (van den vogel) zijn kort en hij wil hoog vliegen.

In het algemeen: hij wil meer doen dan waartoe hij in staat is; „hij neemt te veel hooi op zijn vork."

220. *Gadjah nan bagadjah-gadjah, sitjoeliè*[s] *mati tahimpi*[s].
Gadjah jang bergadjah-gadjah, sitjoelik mati terhimpit.

Olifanten vechten en de sitjoelik sterft verpletterd (door een vallenden olifant). [*Himpit* heeft hier de beteekenis van drukken van iets *op* iets anders (zie Pijn.); *sitjoelik*, een kleine vogel, doch geen nachtvogel (zie Pijn.)].

De uitdrukking komt met No. 29 van Klinkert 's Mal. Spreekw.

221. *Ba*ˢ *aijĕ di daoen talèh.*

Saperti ajer di daoen talas.

Als water op een talas-blad (dat glad is, zoodat het zich daarop bevindende water bij de minste beweging er afvloeit). [*Talas* zie v. d. Wall].

Wordt gezegd van lieden, die wispelturig, onstandvastig zijn.

222. *Mati kabau di roempoei*ˢ *moedo, mati naniĕng di toea*ˢ *manjih.*

Mati kerbau oleh roempoet moeda, mati naning oleh toeak manis.

De kerbau sterft ten gevolge van (het eten van) jong gras, (nl. door dat hij te digt bij den rand van het ravijn komende, daarin valt); de wesp sterft ten gevolge van (het drinken van) zoeten palmwijn.

Toepasselijk op personen, die te veel toegevende aan hunne lusten of begeerten, daarvan het slagtoffer worden.

223. *Gadang kajoe gadang bahanno, kètè*ˢ *kajoe kètè*ˢ *bahanno.*

Besar kajoe besar bahannja, ketjil kajoe ketjil bahannja.

Van een groot stuk hout vliegen (bij het hakken) groote, van een klein stuk kleine spaanders af.

Rijke lui verteren (in den regel) veel geld, arme lui weinig.

224. *Soembiĕng maniti*ˢ, *patah mangimpa, hilang mangganti.*

Soembing menitik, patah mengimpal, hilang mengganti.

Vrij vertaald. Is er eene schaar (in het lemmer van de keris of van het hakmes), zoo moet deze door ha-

meren bijgewerkt worden; is de keris of het hakmes stuk, zoo moeten de stukken weer aan elkander worden gesmeed; wat weg is moet vervangen worden. [*Titik*, hameren, zachter dan *toko*ˢ (toekok); *kimpal*, zie Pijn.].

Voorwerpen, die men van een ander ter leen heeft, moet men in hunnen oorspronkelijken toestand restitueren; defecte late men vooraf herstellen; is het voorwerp onbruikbaar geworden, zoo vervange men het door een ander, of men betale de waarde er van.

225. *Mahoelèh djan tampa*ˢ *pamboehoealan.*
Mengoelas djangan tampak pemboehoelan.
Aan elkander hechten (gehecht), zonder dat de verbinding, de knoop zigtbaar is. [*Mengoelas* komt hier vooral voor in de beteekenis van: van elkander hechten (menjamboeng); *oelas*, vruchtvakje. *Mengoelas*, eene vrucht in de lengte doorsnijden, zooals Nix opgeeft (zie v. d. Wall) is hier niet bekend; misschien is de bedoeling *mengoelas* of *mengoelasi* een vrucht, zoo als een djeroek in vakjes verdeelen.

Wordt gezegd van personen, die het eens zijn, of elkander helpen, maar hunne goede verstandhouding om de eene of andere reden geheim houden.

226. *Mampalihè*ˢ*kan roemah boeroea*ˢ *ka-oerang maliëng.*
Memperlihatkan roemah boeroek kapada orang maling
Een slecht huis (d. w. z. een dat slecht in elkaar zit, waar gemakkelijk in te breken is) aan een dief laten zien.

M. a. w. Zich bloot geven; door het toonen van fouten of zwakheden, of door het bekennen van schuld een ander gelegenheid geven daarvan te profiteren.

227. *Soeligi balië*ˢ *batimba*, *ta*ˢ *oedjoeang pangka manganai.*
Soeligi balik bertimbal, tiada oedjoeng pangkal mengenai.
Als een werpspies, die aan beide uiteinden van eene punt

is voorzien; als de eene punt niet treft, dan de andere toch.

Toepasselijk op iemand, die „twee koorden op zijn boog heeft.”

228. *Doeo tigo djarè' ditahan, salah satoe ka manganai djoeo.*
Doea tiga djerat ditahan, salah satoe akan mengenai djoega.
Twee, drie strikken zijn gespannen; in een daarvan zal men wat vangen.

Komt overeen met het voorgaande spreekwoord.

229. *Tida' di rasoea' mandjariau.*
Tiada di rasoek mendjeriau.
Vrij vertaald: De vloerbalken niet op de onderleggers of slapers leggen (maar er onder). [*Djeriau*, vloerbalken waarop de vloer (lantai) komt (Zie Pijn.)].

Komt overeen met No. 73.

230. *Ba' limo balèh djo tangah doeo poeloeè.*
Saperti lima belas dengan tengah doea poeloeh.
Als vijftien en vijftien.

M. a. w. het is precies hetzelfde; het is zoo lang als het breed is. Het spreekwoord is volmaakt gelijk aan de bekende uitdrukking: „Satali tiga oeang.”

231. *Biang lah taboea,' gantiëng lah poetoeih.*
Biang soedah teboek, genting soedah poetoes.
Wat doorzigtig was, is al stukgeknipt, doorgeslagen; wat al dun was, is gebroken (de laatste verbinding is verbroken).

M. a. w. Het vonnis is geveld; de overeenkomst is bekrachtigd; de kogel is door de kerk.

232. *Ba' mantji' mandjè' hadap.*
Saperti mantjit (tikoes) mandjat (memandjat) edap.

Als eene muis, die tegen (het gladde hout van) eene trom opklimt.

Wordt gezegd van iemand, die niettegenstaande herhaalde pogingen toch zijn doel niet bereikt.

233. *Tabali di bantieng tiè*[s].

Terbeli akan banting tiat.

Eene kreupele koe koopen.

M. a. w. Een slechte koop doen; een koopje krijgen.

234. *Sapoeloeë batang batindië, nan di bawah djoeo nan ka pajah.*

Sapoeloeh batang bertindih, jang di bawah djoega jang akan pajah.

Tien (boom)stammen liggen boven op elkander, het is vooral de onderste, die moe (gedrukt) wordt.

Toepassing. Hoe lager plaats men inneemt op de maatschappelijke ladder, hoe harder men moet werken (altijd volgens de meening van den gewonen inlander, die alleen aan handenarbeid denkt).

Worden er eenige vechtende personen door de policie opgepakt, zoo wordt hij, die aanleiding heeft gegeven tot de vechtpartij, het zwaarst gestraft.

235. *Ko*[s] *inda*[s] *ba-ado-ado, inda*[s] *tampoeo basarang randah.*

Kalau tiada berada-ada, tiada tampoea bersarang rendah.

Als het niet om een of andere reden is, maakt het wevervogeltje zijn nest niet laag.

De tampoea maakt zijn nest zoodanig, dat het zeer moeijelijk te bereiken is. Maakt hij het laag, dan zal er toch wel het een of ander zijn, wat het bereiken moeijelijk maakt, al is dat niet zoo dadelijk te zien.

M. a. w. Als iets heel mooi schijnt en toch zeer goedkoop is, zoo zij men op zijne hoede; zie ook No. 68.

236. *Boeki*[s] *dibaroeë pandakian.*

Boekit dibaroeh (di bawah) pendakian.

Een heuvel aan den voet van de hoogte, (die men pas heeft beklommen).

Nu ik boven ben, zie ik eerst, dat ik nog een heuvel moet beklimmen, alvorens de plaats van bestemming te kunnen bereiken; m. a. w., ik dacht mijn doel te hebben bereikt, doch ik stuit op onverwachte bezwaren.

237. *Pagar makan tinaman.*

De heining doodt planten, (die binnen de heining staan).

Komt overeen met No. 75. Zie ook Klinkert's Mal. Spreekw. No. 14.

238. *Lah boesoea' moengko dipado, lah djaoeë moengko dihimbau.*

Soedah boesoek maka dipeda, soedah djaoeh maka dipanggil.

Nu de visch al bedorven is, wordt er pado van gemaakt; nu hij al ver is, wordt hij geroepen. [*Ikan peda* is hier geen ingepekelde visch, doch wordt op de volgende wijze toebereid. Ikan garing (een zoetwatervisch er uitziende als goeramih, doch lager en smaller), wordt schoongemaakt, en met gehakte reboeng gevuld. Nadat de visch door verrotting week is geworden, wordt hij bij de rijst gegeten. Dezelfde visch, doch met gehakte simawang-vricht toebereid, heet *matjo basah*].

In het algemeen: iets doen, wanneer het al te laat is.

239. *A goeroeë di rang paka', a kilè' di rang boeto?*

Apa goeroeh kapada orang pekak, apa kilat kapada orang boeta?

Wat is de donder voor een doove, wat is de bliksem voor een blinde?

Dit zegt men tot iemand, die na herhaalde vermaningen toch doet, wat hij niet doen mag, of tot een domkop, wien men vruchteloos iets aan het verstand tracht te brengen.

240. *Tingga di taboeang lah batoentoengkan*, *tingga di hawèh lah bakisaikan.*

Tinggal di taboeng soedah ditoentoengkan, tinggal di hawas soedah dikisaikan.

Wat in de taboeng (bamboe) achtergebleven was, is er al uitgestooten; wat in de idjoek-prop was blijven hangen, is er al uitgeschud, (namelijk het koffijdik). — Koppi daoen wordt gezet in een bamboe, die met een idjoek-prop wordt gesloten; die prop dient bij het uitschenken als filter. [*Hawas*, prop van idjoek of eene andere stof, die vocht doorlaat; *kisai*, iets heen en weer schudden, zeven; iets anders dan *kirai*, uitschudden (zie Pijn.)].

Wordt gezegd door iemand, die niets meer heeft, die alles heeft verspeeld; ook b. v. door iemand, die niet meer dan *f* 50 kan leenen aan iemand, die hem *f* 100 heeft gevraagd, daarmee bedoelende: „ik heb u mijn laatsten cent gegeven".

Bovenstaande spreekwoorden maken slechts een gedeelte uit der rijke verzameling beeldsprakige uitdrukkingen, die een Menangkabauer ten dienste staan.

Onder de spreekwoorden, door den heer Klinkert vermeld in het Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 3e Volgreeks 1e en 4e deel, komen een aantal voor, die ook ter Sumatra's Westkust wel bekend zijn, (natuurlijk met verandering van de uitspraak der woorden) o. a. No. 6, 36, 44, 94, 191, 213, 221, 236, 264 en anderen.

Dat is ook het geval met sommige der door den heer W. E. Maxwell verzamelde Maleische spreekwoorden, voorkomende in het Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, waarvan mij alleen No. 3 van 1879 ten dienste stond.

Zoo zegt men ook hier voor iemand, die inhalig is, die altijd meer wil hebben: *ba' oerang Balando minta' tanah* (zie No. 205 t. a. p.)

No. 267 luidt hier: *kato dahoeloe ditapati*, *kato koedian kato ditjahari*, waarmede bedoeld wordt: de eerste getuigenis is geldig, (daarop gaat men af); latere veranderingen worden niet aangenomen, (omdat zij gezocht zijn), of m. a. w. „eens gezegd blijft gezegd."

No. 285 komt overeen met no. 88 dezer verzameling, doch de toepassing, door den heer Maxwell opgegeven, is hier niet bekend, en staat m. i. ook in slecht verband met de beteekenis.

No. 298 *Radjo adiĕ radjo disambah;*
radjo lalin radjo disanggah (en niet sangkak) is eene uitdrukking, die in de Menangkabausche Oendang-Oendang voorkomt (zie ook Aanteekingen omtrent Midden Sumatra, Verhandelingen Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen, Deel XLI bl. 51).

Ik betwijfel echter, of deze uitdrukking ook inheemsch is in de Straits, waar het volk steeds slaafs onderworpen was aan zijne vorsten.

De Heer Maxwell zegt op bl. 46: „The people of Menangkabau are proverbially dull witted and the Perak Malays have the following proverb about them: *Menangkabau bingoeng*, *kalau ada ikan digosok*, *kalau ada kail lauk*." (1)

Ik twijfel echter niet, of uit deze verzameling zal genoegzaam blijken, dat het den Menangkabauer volstrekt niet aan geest of vindingrijkheid ontbreekt, en dat dus het oordeel van de Maleijers der Straits omtrent hunne Sumatraansche stamgenooten geheel ongegrond is.

Beter kan ik mij vereenigen met de beteekenis van de uitdrukking, „*orang Menangkabau darat*", waaronder men te Riouw een gierig, vasthoudend mensch verstaat (zie Klinkert No. 188). Gierigheid is inderdaad eene niet te loochenen slechte eigenschap van de Maleijers ter Sumatra's Westkust.

(1) Vruchteloos heb ik getracht de beteekenis dezer uitdrukking in verband te brengen met de door den heer Maxwell gegeven verklaring.

Ten slotte acht ik het niet overbodig op te merken, dat van een zelfde spreekwoord dikwijls verschillende lezingen bestaan. Waar zulks het geval was, heb ik steeds getracht de uitdrukking in den meest bekenden vorm weer te geven.

„VICTORIE BRANDEN,"

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

In de 17de en 18de eeuwen voerde de Oost-Indische Compagnie menigen oorlog en behaalde zij menige overwinning.

Meestal moest zij zulks met betrekkelijk geringe middelen doen; want hare krijgsmagt was zelden talrijk, en gewoonlijk waren dientengevolge hare militaire expeditiën meer of min hagchelijke ondernemingen.

Lang bleef dikwerf de krijgskans onzeker; meermalen sloeg de vrees om het harte der Bataviasche regering.

Geen wonder alzoo, dat, wanneer de tijding eener belangrijke overwinning Batavia bereikte, de Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië ruimer adem haalden en behoefte gevoelden aan hun sedert langeren of korteren tijd beklemd gemoed door allerlei vreugde-betoon lucht te geven.

Politieke redenen bragten ongetwijfeld ook het hare bij om dat vreugde-betoon zoo luisterrijk en luidruchtig mogelijk te doen zijn, terwijl de ingeboren zucht onzer voorvaderen tot feestvieren eveneens medewerkte.

Trouwens het eentoonige, weinig afwisseling opleverende, benaauwde en benaauwende leven binnen de enge wallen van het toenmalige Batavia en van het nog engere kasteel aldaar noopte van tijd tot tijd tot jool en uitspatting.

Niet oneigenaardig noemde men in vroeger dagen het feestvieren wegens eene op of buiten Java behaalde overwinning

„victorie branden.” Want vuur, zeer veel vuur, in allerlei vormen en op allerlei wijzen te voorschijn geroepen, kwam daarbij te pas.

Als voorbeeld van dat „victorie branden” nemen we het feest, dat den 14den April 1682 te Batavia is gevierd wegens de zeven dagen vroeger plaats gehad hebbende inname van de hoofdstad Bamtam en het ontzet van den aldaar door zijn vader belegerden Sultan.

Tamelijk uitvoerige beschrijvingen van dat feest komen voor in het Dagregister van het kasteel Batavia (manuscript) en in het werk van E. Hesse, getiteld: „Seer aanmerckelijke reysen „nae en door veelerley gewesten in Oost-Indien” (Vertaling van S. de Vries, Utrecht, 1694, bladz. 278), aan welke beschrijvingen we het volgende ontleenen.

Al schietende bereikte in den namiddag van den 8sten April 1682 het jagt Kediri de reede van Batavia, medebrengende het eerste, voorloopige berigt, vervat in een briefje van den schipper, Michiel van der Buijs, nopens het innemen der stad Bantam, „van welckers Casteel gisteren morgen, des voormid„dags ten negen uuren, de prince vlagge hadde gewayet.”

Onmiddelijk na het vernemen dier heuchelijke tijding liet de Gouverneur-Generaal Speelman het geschut van het kasteel Batavia „ront om” losbranden om „dese victorie of overwinninge „de gemeente alhier bekent en rughtbaar te maacken”; ook riep hij eene buitengewone vergadering van den Raad van Indie, — volgens toenmalig gebruik door hem zelven gepresideerd, — bij een, waarin goedgevonden en vertaan werd, „niet alleen „den Heere der Heijrscharen in de ordinarie dagelijcxe ge„beden te loven en te prijsen, maar oock daartoe een publycquen „danck- en beden-dagh tegens dyngsdagh aanstaande, sijnde „den 14. deser, uijt te schrijven, ende des voor- en naar- mid„dags te laten predicken, mitsgaders s'avonts onder het losbranden „van t' canon te water en te lande vreugde vuyren aan te

„steecken, en ten dien eijnde s' Sondaghs na de middagh door „het aflesen van dese resolutie van de predickstoel, als mede „daags daar aan van de puije des stadthuijs alhier de gemeente „sulx bekent te maacken tot vermijdinge van alle ongeregelt- „heden."

Zooals bepaald was, geschiedde.

In den voormiddag van Dingsdag, den 14den April 1682, werd in alle kerken van Batavia „de God der Heijrscharen, „die noijt moede is geworden de Comp. in haare rechtvaardige „ondernome zaacken met alle gewenschte voorspoet te zegenen", geprezen en gedankt voor Zijne hulp en bijstand tijdens het innemen van Bamtam, „een saacke soo wel voor de generale „Comp. als voor dese Stad Batavia van de alderhoogste em- „portantie en waar uijt men voor het algemeene intrest veel „goets kan en magh te gemoet sien".

'S avonds, na het gebed, begon het gebulder van het geschut, een aanvang nemende aan de Oost-kant van de stad om aan de West-zijde te eindigen.

Hoeveel kruid bij die gelegenheid verschoten is, kan blijken uit de volgende, in het Dagregister met zorg opgenomen lijst:

VAN HET KASTEEL:

de punt de Diamant,	11	schoten.
„ „ „ Robijn,	11	„
„ „ „ Parel,	7	„
„ „ „ Saphier,	7	„

VAN DE STAD:

de punt Amsterdam,	5	schoten.
de halve maan,	3	„
de kat,	3	„
Rotterdam,	5	„
de kat,	3	„
Enkhuizen,	5	„
de kat,	3	„

Gelderland,	7	schoten.
de kat,	3	〃
de halve maan,	5	〃
de Nieuw-poort,	3	〃
Hollandia,	7	〃
Grimbergen,	3	〃
Nassau,	3	〃
Zeelandia,	7	〃
Utrecht,	5	〃
West-vriesland,	5	〃
Groningen,	7	〃
Zeeburg,	5	〃
Kuilenburg,	3	〃

VAN DE SCHEPEN:

de fluit Bergmeer als vlag-voerder al het geschut	16	schoten.
Tidore,	15	〃
Nieuw-Middelburg,	15	〃
t' Wapen van Tertholen,	15	〃
Zuid-Beveland,	11	〃
Rammekens,	11	〃
Odijk,	9	〃
Djambi,	7	〃
T'huis te Spijk, T'huis te Strijen	geëxcuseerd.	
Gooiland,	7	〃
Buren,	7	〃
de Graaf,	7	〃
Pijnakker,	7	〃
Waveren,	7	〃
Totaal:	260	schoten.

Onder dit kanon-gebulder verzamelde zich ongeveer een 200tal genoodigden in de woning van den Gouverneur-Generaal tot het bijwonen van een collation.

Die genoodigden waren "gequalificeerde dienaren en borgeren, "nevens hare huijsvrouwen en verder jufferschap, daar onder "oock den Coninck van Ternaten en sijn vrouw, die door eenige "gecommitteerde heeren en juffrouwen uijt sijn wooninge van "de punt de Robijn afgehaalt wierd, als mede alle de hier "aanwesende vremde ambassadeurs van de Sousouhounang, Johor, "Jambij en Palembang, nevens alle de presente Heeren der "regeeringe (behalven de Heer Camphuis, die sieckelijk is) en "de oudt extraordinaris Raat, de Heer Paviljoen".

Gaarne zouden we eene beschrijving inlasschen van dat collation, — van hetgeen gegeten en gedronken werd, van den tooi van den feestdisch en van zooveel andere bijzonderheden, — maar hiertoe ontbreken bijna alle gegevens. Slechts dit kunnen we aanteekenen, dat 't vroeger, zelfs aan de tafel van den Gouverneur-Generaal, niet altijd even behoorlijk toeging (*).

Aan toasten ontbrak 't natuurlijk niet; en nadat men "eens "omgedroncken" had, werden tegen 9 uur de kanonnen van het kasteel nog eenmaal alle te gelijk afgeschoten, als sein, dat de Gouverneur-Generaal met zijn geheele gezelschap, — behalve een paar heeren, die "niet wel ter been" waren, — zich over het kasteels-plein en door de geillumineerde Princestraat naar het stadhuis begaf.

Hier werd de Gouverneur-Generaal door het collegie van Schepenen ontvangen en in de groote en kleine Schepens-kamer geleid, waar een tweede collation gereed stond.

Op het plein voor het stadhuis stak men Chineesch vuurwerk af, — evenals nog heden, aan hooge bamboezen bevestigd.

Omstreeks 11 uur verliet de Gouverneur-Generaal het stadhuis, voor welks ingang de West-zijdsche burger-kompagnie zich had geschaard, wandelde met zijn gezelschap voorbij de kerk (thans afgebroken) over de brug van het middelpunt langs de West-zijde van de groote rivier naar de Diestpoort, en van

(*) Zie b. v. David Tappen, Ost-Indianische Reise-Beschreibung, Hanover, 1704, S. 186.

daar door de straat van het zieken-huis (thans Java-Bank) voorbij de noordzijde over de Nieuwpoort naar de Tijgers-gracht en langs de Oost-zijde dier gracht tot aan het huis van den heer Laurens Pit. Door de Heerestraat keerde de Gouverneur Generaal naar het kasteel terug, waar Zijne Edelheid met het overig gebleven gedeelte van zijn gezelschap te 4 ure in den vroegen morgen van den 15den April arriveerde.

Elf kanonschoten, van de beide land-bastions van het kasteel gelost, verkondigden, dat het officiële feest een einde had genomen.

Een Gouverneur-Generaal, wandelende bij nacht met een groot gevolg van heeren en dames door de straten van Batavia en onder weg, hier en daar, bij personen, wie hij die gunst wilde bewijzen, aanwippende, is een ondenkbaar persoon geworden. Maar in de 17de eeuw was zoodanig Gouverneur-Generaal volstrekt niet onmogelijk. Want, hoe groot ook de pracht was, welke een Gouverneur-Generaal toenmaals omgaf; hoe luisterrijk ook, in vergelijk met thans, b. v. de stoet was, die een uitrijdenden Gouverneur-Generaal vergezelde, toch was het karakter zijner handelingen over het algemeen veel burgerlijker, veel minder hoofsch, dan in later tijden de gewoonten zijner opvolgers zijn geworden. De Gouverneurs-Generaal der O. I. Compagnie waren in den regel geene personen van aanzienlijke afkomst en in geen geval vertegenwoordigden zij eenigen vorst. Zij waren in de eerste plaats voorname kooplieden en slechts in zoo verre staatslieden als hunne, door geene andere magt beschermde handel medebragt of noodzakelijk maakte. Niets is alzoo natuurlijker dan dat hun doen en laten, hunne wijze van leven meer geleek op de huishouding van een rijken, Amsterdamschen koopman dan op het hof van een prins of hertog. Hunne principalen, de Heeren XVIInen, die, mutatis mutandis, ook zóó leefden, zouden ongaarne gezien hebben, indien een Gouverneur-Generaal werkelijk een hof-leven had geleid.

In alle straten en grachten, waarlangs de Gouverneur Generaal Speelman zich in den nacht van den 14den op den 15den April 1682 bewoog, brandden pek-tonnen; vóór alle huizen

stonden ontelbaar vele lichten en vreugde-vuren. Tot in de straten, vóór de woningen van rijke vrij-lieden, werden kleine kanonnen en lilla's afgeschoten. „Jae oock" schrijft Hesse, „in „de woningen der voornaemste vond men de Tafelen gedeckt, „voorsien met de kostlijckste en delicaetste Spijsen. Yeder, die „maer van eenigh Aansien was, moght daer toetasten en neemen „'t geen hem geliefde. De beste Rhijnsche en andere Wijnen „quamen te voorschijn. 't Ontbrack op geenerleij wijs aan „lieflijcke Musijck; ja oock niet aan bevallijke Vrouws-persoonen. „Kortlijck, alles was in Batavia vol blijdschap."

Even statig als het begin is het einde der beschrijving van dit feest in het Dagregister, waar wij lezen: „dusdanigh is dese „overwinninge der Stadt Bantam met volle vergenoeginge in „alle soete en betamelijcke vrolickheijt hier ter steede publijck „geviert, na t' welcke een ijder sigh na sijn rustplaats begaf; „wenschende wij van harten, dat dit soo geluckigh begonnen „werck volgens den Intrest en intentie van de Comp. oock sooda- „nigh met de hulpe Godes uijtgevoert en ten eijnden gebracht „magh werden tot voortplantinge van Sijnen heijligen name en „ten voordele van dese Stadt ende verarmde Gemeente."

De wensch, dat de inname van Bantam mogt bijdragen tot de voortplanting van God's heiligen naam, is niet meer dan eene quasi vrome, niets beteekenende formule. Want nimmer heeft de Compagnie zich de minste moeite getroost om het christendom in Bantam ingang te doen vinden; daarentegen heeft zij wel gezorgd, dat de leverantiën van peper uit die streek zooveel mogelijk toenamen.

Niet duidelijk is of met de woorden „dese Stadt ende ver- „armde gemeente" Batavia dan wel Bantam bedoeld is. Men wordt genoopt laatstgenoemde plaats als de bedoelde aan te nemen, vermits anders het enkele epitheton „verarmde", na de beschrijving van een zoo weelderig feest, eene echte parodie zoude bevatten; en toch is Batavia bedoeld. Want dat „ver- „armde" is wederom niets dan eene quasi nederigheids-formule.

Op de „soete en betamelijcke vrolickheijt," waarmede volgens

het Dagregister hèt feest werd gevierd, heeft Hesse veel áan te merken. Maar, aangezien hij dingen vertelt, welke in de 17de eeuw zonder schroom gedrukt konden worden, doch in de 19de eeuw geen fatsoenlijk boek mag bevatten, moeten wij den weetgierigen lezer in dit opzigt tot Hesse's reisverhaal, eerste editie, verwijzen.

DE BANING DJOEKOET SINGAK

EN

BANING SERAN NJEROEPAK AMANG.

Twee volksverhalen in het dialekt der Orang Lawoet of Orang Sekah van Bĕlitoeng

door

J. G. T. RIEDEL.

Een klein gedeelte dier archipelagische zwervers, „de mari-„time nomads", of „seagypsies" der Engelsche schrijvers, welke onder den naam van Orang Lawoet, tusschen het schiereiland Malakka en het eiland Papoewah zich verspreid hebben, bewoonde sedert onheugelijke tijden de riviermondingen en kusten van Bĕlitoeng en onderhoorigheden. In vijf soekoes met name Kĕtapan, Parak, Blantoe, Bakaoe en Olim verdeeld, bedroeg het aantal dezer lieden onder ultimo 1875, 982 mannen, 929 vrouwen en 1090 kinderen, of te zamen 3001 zielen.

Stoutmoedige zeeroovers van voorheen, noemen de Orang Lawoet met bijvoeging der soekoes, waartoe zij behooren, onder elkander zich bij voorkeur Manih Badjaoe, kinderen of afstammelingen van Badjaoe. De in deze streken gebruikelijke naam van Sĕkah, Orang Sĕkah, Sika, Skak, of Sĕkat, gelijk ik dit woord mede heb hooren uitspreken en welker beteekenis duister is, is meer dan waarschijnlijk van Maleische of Oost-Aziatische afkomst. Welligt staat dit woord in verband met het Maleische سكت, eene bank voor de mond eener rivier, doordien de Orang Lawoet aanvankelijk als visschers en zeeschuimers

uitsluitend de mondingen der rivieren bewoonden en deze onveilig maakten.

Naar den oorsprong der Orang Lawoet van Celebes, de zoogenaamde Orang Badjo's, in vroegere jaren onderzoek doende, bleek het mij uit hunne traditiën, dat de voorvaderen van dit volk te voren het tusschen Bone en Loewoe gelegen rijk van Wadjo bewoonden, van waar, ook volgens die overleveringen, na den dood van den vorst Sĕmah, vermoedelijk reeds in de zesde of zevende eeuw onzer tijdrekening, naar aanleiding van bloedige twisten tusschen twee broeders en eene zuster van wege de erfopvolging, een groot aantal hunner naar Boerni (Borneo), en verder westwaarts verhuisde. Het woord Badjaoe beteekent in het Dajaksch, zeeroover, eene benaming die oppervlakkig ligt tot zonderlinge gevolgtrekkingen kan leiden.

Dat de Sĕkah's geene Maleijers zijn in engeren zin, valt een ieder, die hun physiek voorkomen, zoomede hunne moreele en intellectueele eigenaardigheden zorgvuldig en naauwlettend gadeslaat, terstond in het oog. Daartegen pleit niet alleen het bezigen van een geheel andere taal, maar ook het aanwezen van ruige, kroesharige mannen en vrouwen, echte Papoewahsche typen. Crawfurds onvoorwaardelijke mededeeling, dat zij „in race and language genuine Malays" zijn, acht ik uit dien hoofde ongegrond. Het beweren, zoowel van Montanus, die de Orang Badjo's noemde „een soort van visschers weleer van Mangkasar, Java, Bantam en Japara verdreven", als van Padtbrugge, die de Badjo's van China of Japan liet afstammen, is klaarblijkelijk minder juist. De Barros die de Orang Lawoet in den aanvang van de zestiende eeuw beschreef, noemde dit volk „cellates cujo officio he rubar e pascar." Het woord „cellates" kan evenwel niet anders zijn dan eene verbastering van het Maleische Sĕlat, orang Sĕlat, de stam welke de straten en zeeëngten bevolkt, hier in het bijzonder de straat van Malakka.

De beoefening van eene taal, door slechts ongeveer drie duizend zielen gesproken, heeft ten opzigte van het daarmede

te stichten nut, althans voor mij, weinig aantrekkelijks. Het doel, door mij met de beoefening van het door de Sĕkahs van Bĕlitoeng gebezigd dialekt beoogd, was dan ook niet de physieke en mechanische wetten daarvan te beschrijven. In de eerste plaats, wilde ik daarmede trachten een zeker oorspronkelijk verband, waarop tal van treffende aanduidingen wijst, te vinden tusschen de Orang Lawoet van Celebes, en die van Bĕlitoeng; ten andere, wilde ik pogen de verwantschap der Sĕkahs, tot, of hunne gedeeltelijke vermenging met de Papoewahs, of met andere daarmede verwante stammen, die het oostelijk gedeelte van onzen archipel bewonen, te constateeren.

Alhoewel het door mij voorgestelde doel nog niet ten volle is bereikt en het onderzoek ten aanzien van den oorsprong en de verwantschap op ethnologisch gebied als verre van voltooid is aan te merken, acht ik het niettemin belangrijk, afgescheiden van omstandige beschouwingen omtrent de grammatische zamenvoeging en het phonetisch karakter van bedoeld dialekt, een tweetal door mij bijeengebragte volksverhalen, die evenwel gelijk alle overigen, weinig litterarische waarde hebben, ten dienste der beoefenaars van de vergelijkende Indonesische linguistiek, in de volgende bladen te publiceeren.

Deze verhalen zijn:

a. BANING DJOEKOET SINGAK.

Ada koenoem permoela ija djoekoet singak iti dari banjoe bengkoer oemat. Djeman noenggal ajaoe menam memengkoerkan manih ija njoerahlah banjoe bengkoer ija ke aloem banjoe njadi djoekoet singak. Iti djoekoet singak poewi deras berenang tanang ija bias sadja aloem banjoe dan pengadjoek ija poewi sakit. Mangkan iti djoekoet singak bias, bedjoempah djen djoekoet toekak namaija. Iti djoekoet lanjoerlah deras loempat ija aloem banjoe dan pengadjoek ija iti telanjoerlah sakit ija. Mangkan djoekoet singak iti beroetjap djen djoekoet toekak iti, „biëklah pelajoen berekan berandei,

kaoe alah noeloeng kena akoe pelajoen beroeroep ganjoer, sile akoe telandjoer gadoeh poewi empoen ganjoer sakit, akoe poewi deras noentoen njarah njantapan, kaloe poewi empoen ganjoer sakit, soeloe poewi alah penjantap, diri alah pekai akoe empoen ganjoer ile diri deras noentoen menjarah penjantap." Djoekoet toekak beroetjap, "aoehlah", dan disipoen beroeroepkanlah pengadjoek ija djen pengadjoek djoekoet singak iti. Mangkan njampei kining moh iti djoekoet singak beroemar maroes, sile permoela ija dari banjoe bengkoer ajaoe menam dan pengadjoek ija iti teliwat sakit ija. Djoekoet singak nampa di teroemoe bias aloem banjoe diri menantikan djoekoet demit ladjoe damping iti diri sandam djen mengadjoek ija, iti alah njadi toemang. Gitilah perboewat ija iti djoekoet singak ija menjarah njantap.

Vertaling:

De djoekoet singak is uit menschenmelk ontstaan. Toen eene zekere vrouw haar kind zoogde, viel er een druppel melk in het water en kreeg de djoekoet singak het aanzijn. De djoekoet singak was niet bij magte zich spoedig te bewegen; zij dreef slechts en hare stekels waren niet vergiftig. Op een zekeren tijd drijvende, ontmoette zij de djoekoet toekak. Deze djoekoet bewoog zich zeer snel in het water en hare stekels bleken buitengewoon vergiftig te zijn. Toen zeide de djoekoet singak aan de djoekoet toekak, "het is goed dat wij vrienden zijn, gij moet mij helpen; laat ons van wapenen ruilen; veel verdriet heb ik er van, dat mijn wapen niet vergiftig is, ik ben niet in staat mijn voedsel te zoeken; wanneer ik geen vergiftig wapen heb, kan ik geen voedsel vinden; gij kunt mijn wapen bezigen, omdat gij vlug zijt in het zoeken van uwe spijzen." De djoekoet toekak antwoordde: "het is mij wel", en daarna had de ruiling plaats. Tot op onzen tijd heeft de djoekoet singak wit bloed afkomstig van de melk eener vrouw en hare stekels zijn zeer vergiftig. Zij heeft haar verblijf in koraalreven, blijft onder water en loert op de kleine visschen, die nabij komen; deze worden door haar gesto-

ken, tot dat zij sterven. Op die wijze zoekt de djoekoet singak haar voedsel.

b. BANING SERAN NJEROEPAK AMANG.

Moelanja ada noenggal ajaoe manih badjaoe toemang menam poewi empoen manih poewi sedoeloer oenoer siti ajaoe djen noenggal lantjak. Semenoeng soesah di rasa ole bekenang djen menam ija njanglah toemang. Ada noenggal menoeng ija djen noenggal lantjak meloe di sawang mengatoeng seran. Njampe di teroemoe di sawangan tedoeng ija, siti teroemoe nimoel siatoe seran bernang aloem banjoe. Iti di njandam djen liang rami njampang doedoet ranga iti. Mangkan doedoet ranga iti latjoet dari djiwa ija njangkoet liang rami iti, sintak ija bole iti doedoet ranga. Mangkan ranga iti selamboer liwat lilap, ija tedoeng-tedoeng poela poewi lagi bedjoempah ranga. Ijapoen balik toenak doedoet ranga iti taro roesoek para dapoer alam lantjak. Datang di pangkalan nampa peradoewan dia oenoerkan iti lantjak ija miloe ke rimbak. Petang ija balik tjengoen ada langkap njantap boeboe djen oelam. Ija toewik kena saing-saing, sapa ngidang toejoe iti, saing ija njerita poewi bidjak poewi tjengoen ajaoe di lantjak dan iti ajaoe njantap iti ngidang togoe. Mangkan loesa menoeng ija miloe poela ke rimbak giti djoewa tango balik di lantjak ija tjengoen langkap njantapan. Njampe rasa-rasa noenggal tjenoek ligan ija poewi bidjakan ajaoe ngidangkan, ija djera-djera poewi nemoe. Mangkan ija toena beralih lantjak di nampa mo sepi oenoerkan ija miloe ningkat ke rimbak di tanti ija njimpan pinggir tempar sawang. Mangkan di tjengoen ija ada noenggal menam bengat bisai ada aloem iti lantjak poewi bidjak dari mana njampe ija. Mangkan ajaoe iti betanang meriroeng rimbak menjoenjoer tempar sawang, aboen dari iti lantjak ija toeroen ke sawang betanang ngarong aloem banjoe menjampe lantjak iti ija datang njanar di leba iti lantjak. Mangkan menam iti maso djoekoet dari rimoen

lantjak iti ija njoentai djari ke aloem banjoe bengat di tigap ole iti ajaoe lanang. Ija goegoer ke aloem banjoe iti menam poen keloentoerlah ija rajoe mingat, tapi poewi bole beroetjoel njawak olelah di tigap gelong ija di kibit deras ole iti ajaoe lanang, njampe lemas iti menam anjar ija mengangoek rajoe iring iti lanang dan menoentoen oemat tapi ija minta toenoeh ija empoen doedoet ranga iti. Mangkan iti ajaoe noenggal djari nigap kena menam iti, noenggal djari ngoemoet doedoet ranga iti ladjoe di toenoeh ija lanang, iti menam njadi salinang ajaoe iti noentoen gena lakoek ajaoe badjaoe njampe boeli noenggal manih menam. Mangkan iti ajaoe miloe poela beraning manih salinang ija djen noenggal lantjak mengatoeng ke sawang njara ranga salinang ija ngisal de boeritan, lanang ija ngantjap de anjoeng. Miloelah ija ke tenga sawangan di rapak teroemoe teroemoe iti poewi njoempah djen ranga mengantjap poela ija iti. Mangkan datang di teroemoe nampat ija njandam ranga awal iti ija tedoeng di siti. Kambanglah noenggal ranga di rimboen banjoe di teroemoe iti ija bekentjang tigap noenggal liang rami ija petjo salinang ija ngisal noedjoe ranga iti, sopaja boeli noemak. Tapi salinang ija iti poewi ngisal ija bidjak ranga ija awal iti mo latjoet doedoet ija isa di sandam ole lanang ija. Iti ranga poen njelamoer poela poewi boeli di sandam ija. Iti lanang serangan kena salinang ole poewi di lanjoerkan iti lantjak djadi poewi boeli di sandam iti besama toetoer lanang ija, di teroemoe ika lah akoe menjandam ranga boeli doedoet awal iti dan salinang ija poewi njangoei oetjap lanang ija iti. Mangkan ija isaklah miloe ke tenga lantjak oemoet bidjan ija bebidjan dan besoegoen sapoekan poela manih ija bidjan iti besama ija besilih pake mo anjar dan noekoeng manih ija doedoe ngisal di boeritan. Mangkan ngambanglah poela iti ranga giti djoewa lanang ija rajoe sandam iti ranga salinang ija petjo ngisal dan lanang ija ngeloelak ke anjoeng menjangoenkan iti ranga, salinang ija tedjoen ngaroeng ke aloem banjoe beraning manih ija dan iti ranga selamoer poela poewi alah di sandam ija iti

ranga. Ngidarlah ija ke roesoek tjengoen salinang djen manih ija poewi lagi mangkan mengantjaplah ija besama ngisak njarah salinang djen manih ija iti. Tampaklah iti salinang ija mengamang poela lagi menoekoeng manih ija, ija iring djen lantjak ija poewi nemoe, ladjoe lilaplah ija di aloem sawangan. Mangkan iti ajaoe moelanglah ke idang nampa ija sanoenggal njawa dan teliwatlah ija berkenang djen salinang dan manih ija iti poewi berapa laoen ija goegoer loelai ijapoen toemang dari hal gikanlah adanja.

Vertaling:

Op zekeren tijd stierf de vrouw van een Orang Lawoet, die hem geene kinderen noch bloedverwanten achterliet, zoodat hij alleen bleef met zijn vaartuig. De man treurde elken dag, omdat zijne vrouw gestorven was. Eens ging hij naar zee, om schildpadden te zoeken. Op een rif in het midden der zee komende, bleef hij wachten totdat een schildpad boven water kwam. Deze stak hij met zijn spies en raakte de staart. De staart bleef aan den spies vastzitten en hij haalde de staart in. De schildpad dook en verdween; hij wachtte, maar zag haar niet weder.

Toen keerde hij terug, nam de staart mede en bewaarde deze achter de kookplaats van zijn vaartuig. Bij de aanlegplaats komende, liet hij zijn vaartuig liggen en ging het bosch in. Des avonds terugkeerende, vond hij soorten van spijzen toebereid, rijst met toebehooren. Hij vroeg aan zijne makkers, wie de rijst gekookt had; zij antwoordden dat zij dit niet wisten en dat niemand in de praauw geweest was; daarop at hij. Den volgenden dag ging hij het bosch in en in zijn vaartuig terugkeerende, zag hij de spijzen weder toebereid. Een maand lang ongeveer spande hij zich in om te weten, wie zijne spijzen toebereidde, doch zonder gevolg. Toen verplaatste hij zijn vaartuig naar een eenzaam oord en ging zich schuil houden aan den oever der zee. Weldra zag hij eene buitengewoon schoone vrouw in zijn vaartuig, niet wetende waar zij van daan kwam. Vervolgens begaf hij zich naar het

bosch langs het strand en ver genoeg gekomen zijnde, ging hij in zee, liep in het water en kroop zonder gedruisch te maken onder zijn vaartuig. De vrouw bezig zijnde visch schoon te maken, stak hare handen in het water, welke hij vasthield. De vrouw viel in het water en trachtte te ontkomen, doch de man greep haar bij de haren, en eerst toen zij op het punt stond om te verdrinken, beloofde zij hem te volgen en een mensch te worden onder voorwaarde, dat hij de staart van de schildpad zoude verbranden. Toen verbrandde hij de staart, met de eene hand haar vasthoudende en zij werd zijne echtgenoot volgens de gewoonte der Orang Lawoet, tot dat zij eindelijk van eene dochter beviel. Vergezeld van zijne vrouw en dochter ging de man met zijn vaartuig naar zee, om schildpadden te zoeken, zijne vrouw het roer vasthoudende, hij vooruitroeijende. Hij ging in het midden der zee op plaatsen, waar vele reven zijn, overal roeijende. Eindelijk kwam hij op het rif ter plaatse, waar hij vroeger de schildpad gespiesd had en toefde aldaar. Een schildpad verscheen eindelijk drijvende op het water der reven; hij stond op, nam zijne werpspies en liet zijne vrouw de schildpad achterna roeijen, opdat hij deze spiesen konde. Zijne vrouw roeide echter niet, omdat zij wist dat deze de schildpad was, wier staart door hem werd afgestoken. De schildpad ging naar de diepte, zoodat hij haar niet konde spiesen. Dit deed den man toornig worden op zijne vrouw, omdat zij het vaartuig niet sneller liet gaan, en zeide hij: „op deze reven heb ik de staart van de schildpad gevonden", waarop zijne vrouw hem echter niet antwoordde. Toen weende zij en ging in het midden van het vaartuig, nam olie en bestreek hare haren en kamde zich, bestreek voorts de haren van haar kind, trok nieuwe kleederen aan, droeg haar kind en ging op den achtersteven roeijen. De schildpad vertoonde zich weder en toen de man deze spiesen wilde, liet hij zijne vrouw roeijen; hij ging op het voorsteven staan om de schildpad te zien, doch op het oogenblik dat hij dit deed, ging zijne vrouw met haar

dochter te water; de schildpad dook onder, zoodat zij niet gespiesd konde worden. Zich omkeerende, zag de man zijne vrouw en dochter niet meer; toen ging hij weenende overal rondroeijen, zijn vrouw en kind zoekende. Eens zag hij zijne vrouw en dochter boven drijven, het kind in hare armen dragende, doch toen hij hen naderde, zonken zij in de diepte der zee. De man keerde bedroefd naar zijne verblijfplaats terug, eenzaam en door zijne vrouw en dochter verlaten, waarna hij ziek werd en van droefheid stierf.

AANTEEKENINGEN

Ad. *a*. *Baning*, verhaal; *djoekoet*, visch; *ija*, zij, hij; *bengkoer*, melk; *noenggal*, eene, een; *ajaoe*, mensch; *menam*, vrouw; *manih*, kind; *njoerah*, afdruppelen; *aloem*, in; *poewi* neen, niet; *tanang*, gaan, loopen, ook gang; *bias*, drijven; *pengadjoek*, stekel; *sakit*, vergiftig; *bedjoempah*, tegemoetkomen; *djen*, met; *lanjoer*, buitengewoon; *loempat*, vlugt; *biëklah*, het is goed; *pelajoen berekan*, wij beiden; *berandei*, vriendschap sluiten; *alah*, kunnen; *beroeroep*, verruilen, verwisselen; *ganjoer*, wapen, verdedigingsmiddel; *sile*, omdat; *gadoeh*, verdrietig, bedroefd; *empoen*, van uw; *njarah*, zoeken; *soeloe*, voorzeker, stellig; *diri*, gij; *ile*, omdat; *aoehlah*, het zij zoo; *kining*, dezen tijd, thans; *beroemar*, bloeden; *maroes*, wit; *teliwat*, bijzonder, buitengewoon; *nampa*, blijven, verblijf houden; *teroemoe*, rif, koraalbank; *demit*, klein; *ladjoe*, voorbijgaan; *damping*, nabij; *sandam*, steken; *toemang*, bewusteloos.

Ad. *b*. *Seran*, karetschildpad; *njeroepak*, worden; *amang*, mensch; *sedoeloer*, broeder of zuster; *oenoer*, verblijven; *lantjak*, vaartuig, sekahpraauw; *semenoeng*, dagelijksch; *rasa*, hart, het inwendige; *bekenang*, beminnen; *menoeng*, dag; *meloe*, gaan, vertrekken; *sawang*, zee; *mengatoeng*, steken, spies en; *tedoeng*, afwachten; *nimoel*, boven water komen; *njandam*, steken; *liang rami*, werktuig om schildpadden te steken; *njampang*, raken, treffen; *doedoet*, staart; *ranga*, zeeschildpad; *latjoet*, afvallen, afbreken; *djiwa*, ligchaam; *njangkoet*, zich vasthechten; *sintak*, inhalen van een lijn; *selamboer*, zinken, verzinken; *lilap*, ver-

dwijnen; *tedoeng-tedoeng*, achtereen wachten; *toenak*, medenemen, brengen; *roesoek*, achter; *oenoerkan*, achterlaten; *rimbak*, bosch, kreupelhout; *tjengoen*, zien, bemerken; *boeboe*, gekookte rijst; *toewik*, vragen; *saing-saing*, makkers; *ngidang*, koken, gaar maken; *toejoe*, rijst; *bidjak*, weten; *loesa*, den volgenden dag; *tango*, tijdstip; *rasa-rasa*, denken, overwegen; *tjenoek*, tijdperk van een maand ongeveer; *ligan*, van duur; *djera-djera*, zoeken; *nemoe*, vinden; *toena*, brengen; *beralih*, verplaatsen, verleggen; *ningkat*, beklimmen, stijgen; *njimpan*, zich verbergen, verschuilen; *tempar*, oever; *bengat*, buitengewoon; *bisai*, schoon, bekoorlijk; *betanang*, gaan, vertrekken; *meriroeng*, binnengaan; *menjoenjoer*, langs gaan; *aboen*, ver; *njanar*, in stilte, zachtkens; *leba*, onder; *maso*, schoonmaken, wasschen; *rimoen*, boven; *njoentai*, doen nederdalen, *djari*, hand; *tigap*, vatten, vangen; *keloentoer*, vallen, storten; *rajoe*, willen, wenschen; *mingat*, vlugten; *beroetjoel*, losraken; *njawak*, ligchaam; *gelong*, haar; *kibit*, vasthouden; *anjar*, dra, weldra; *mengangoek*, aannemen, beloven; *menoentoen*, volgen; *toenoeh*, verbranden; *nigap*, vasthouden; *ngoemoet*, nemen; *salinang*, echtgenoot; *noentoen*, volgens, ingevolge; *gena*, alzoo, zooals; *lakoek*, gewoonte, gebruik; *boeli*, krijgen, verkrijgen; *beraning*, te zamen; *ngisal*, het roer vasthouden, sturen; *boeritan*, achtersteven; *ngantjap*, roeijen; *anjoeng*, voorsteven eener praauw; *di rapak*, alwaar; *awal*, van vroeger, te voren; *kambang*, boven drijven; *bekentjang*, opstaan, in eene zekere positie staan; *petjo*, aansporen; *noemak*, steken, spiesen; *serangan*, boos worden, toornig zijn; *toetoer*, zeggen; *njangoei*, antwoorden; *isak*, weenen, huilen; *oemoet*, nemen; *bidjan*, olie; *besoegoen*, zich kammen; *sapoekan*, inwrijven, insmeren; *besilih*, zich verschoonen, van kleederen wisselen; *noekoeng*, dragen; *ngeloelak*, tegenover; *menjangoen*, met inspanning zien; *tedjoen*, nederdalen, zich laten zakken; *ngidar*, achterom zien; *tampak*, in zigt komen, verschijnen; *idang nampa*, plaats van verblijf; *goegoer loelai*, ziek worden; *gikan*, alzoo, zoodanig.

De jacht op het eiland Nias

DOOR

J. W. THOMAS.

Moet men de Niassers gelooven, dan is al het wild op het eiland, benevens de slangen, het eigendom der Bela's of geesten, die op hooge boomen in de zware wildernis hun woonplaats hebben gevestigd. Gebeurt het derhalve, dat de wilde varkens — en een ander soort wild is er niet veel op Nias te vinden — in de velden te groote schade aanrichten, zoodat het noodig geacht wordt er jacht op te maken, dan moet men doen wat de Bela's gaarne willen, en laten wat zij niet willen, want van hen alleen hangt het af, of men al dan niet een goede jacht zal maken.

En waarlijk, wat de Bela's van de bijgeloovige Niassers in den jachttijd, die, als het goed gaat, eenige maanden duurt, verlangen, is niet weinig. Vuurwapens, om op de jacht te kunnen gebruiken, bezitten de Niassers niet; zij kunnen jagen met hond en lans, of bij harden regen de wilde varkens in hun schuilplaatsen verrassen, wat natuurlijk weinig wild oplevert. Gewoonlijk bedient de Niasser zich daarom van groote netten, waarvan er verscheidene aan elkaar worden gebonden; deze worden alsdan als een borstwering rechtop gezet en het wild er in gejaagd.

In de nabijheid van Goenoeng-Sitoli wordt nog een andere wijze van jagen gevolgd, die meestal uitstekend gelukt. Daarbij gaat men aldus te werk. Op een of meer plaatsen maakt men een stevige omheining van een kwartier of een half uur

lang, met een aantal openingen. Onder die openingen en aan de beide uiteinden graaft men een groot aantal kuilen van 7 voet diep, 5 lang en 2 breed, die met rijzen, gras en bladeren losjes bedekt worden. Ieder man der tot de jacht optrekkende kampong heeft zijn aandeel aan het werk, om de omheining en de daarin noodig geachte openingen te maken. Is alles gereed, dan drijft men het wild naar de omheining; dit wordt daardoor in zijn loop tegengehouden, gaat er langs, wil zich door een opening of aan een der uiteinden uit de voeten maken, maar stort in den daaronder gegraven kuil. Ook al wordt er niet gejaagd, zoo zijn er toch lieden, die gedurig gaan zien, of er zich geen zwijn in een der kuilen bevindt, tot men ten laatste de gaten niet meer toedekt.

Laten wij deze manier van jagen eenigszins nader in oogenschouw nemen en zien wat de lieden, die er aan deel nemen, al hebben op te volgen en in acht te nemen, in 't bijzonder bij elken daaraan verbonden arbeid.

Zoolang de jachttijd duurt, durven de Niassers het oog, een hamer, steenen, elders zelfs de zon, niet bij den waren naam noemen; geen smid in de kampong mag smeden; ook mag niemand van de eene kampong naar een andere gaan, om daar iets voor zich te laten smeden; dit alles, behalve wat de zon en het oog betreft, wordt gedaan om stramheid der honden, waardoor deze niet in staat zouden zijn het wild te vervolgen, te voorkomen. De kinderen mogen in huis niet met hun voeten op den grond stampen en de volwassenen mogen dat buiten niet doen, dewijl anders het wild buiten den kring van het jachtveld vlucht. Ook mag niemand omkeeren als hij eenmaal de ladder heeft betreden, die in het huis geleidt, ook niet daarop blijven stilstaan of in een deur blijven staan, dewijl ook het wild anders niet op den eenmaal ingeslagen weg voortgaat, waardoor de drijvers vergeefsch werk zouden verrichten.

Wij komen nu aan de bijzonderheden en wel allereerst het maken van de omheining. Deze heeft een begin en een einde (*Ioe* en *hogoe*). Bij de verdeeling van den arbeid krijgt een

hoofd de *foe*, een ander de *hogoe*. Het staat evenwel niemand vrij, om over de geheele uitgestrektheid der omheining iets aan zijn gedeelte te verrichten, wanneer aan de *foe* nog niet begonnen is. Eerst als men dáár begonnen is de omheining vast te slaan, al is 't ook maar een enkel stuk hout, mogen de anderen hunne taak beginnen. Niet voor dat men aan de *foe* begonnen is de omheining te bevestigen, is zulks den overigen geoorloofd, en wederkeerig mag hij, die de *hogoe* heeft, niets aan zijn deel verrichten, voor dat al de anderen alles hebben afgemaakt. Dewijl het op Nias slechts zeer zelden voorkomt, dat ieder doet, wat hem is opgedragen, zoo behoeft ook het hoofd aan de *hogoe* zijn taak niet af te maken en ziet men gemeenlijk, dat het hoofd belast met de *foe* ook de *hogoe* voor zijn deel neemt. Dat alles is volgens den wil van de Bela's.

Tot het maken der omheining mag geen hout gebruikt worden, waaraan deze of gene zich gewond heeft en dat dien ten gevolge met bloed bevlekt is geworden; want dan ruikt het wild dat bloed en keert terug. Het hout, dat moet dienen om de omheining te maken, mag niet ter aarde geworpen worden, anders verschrikt het wild en verlaat het jachtveld. Ook mag men het niet 't onderste boven in den grond slaan, en het inslaan moet altoos beginnen aan den kant, waar de *foe* is, evenzoo het vastbinden. Ook mag men het eenmaal aangelegd verband niet weer losmaken, en als de persoon die de houten palen vastgebonden of die de gaten gegraven heeft, naar huis terugkeert, mag hij niet omzien. Dit alles geschiedt, omdat anders het wild voor de omheining omkeert, er overheen springt of er doorheen dringt, en dus niet in den kuil valt.

Als de Niassers de kuilen graven, mogen zij er niet in spuwen, evenmin als zij dat mogen doen onder 't maken van de omheining; want het wild ruikt zulks en maakt, van afschuw bevangen, aanstonds rechtsomkeert. Zij mogen ook, in eenig gat werkende, niet lachen; anders scheurt de grond en de gemaakte kuil stort in. Zij mogen gedurende den werktijd geen zout eten, geen varkensvoeder maken, zich niet

baden, zich in den kuil niet krabben; anders wordt de grond week en stort in. Den nacht na het maken van den kuil mogen zij met geen vrouw gemeenschap hebben, of al hun arbeid wordt vruchteloos. Daarentegen doen zij hun slechtsten sarong om, en nog beter is het, als zij dien slechts ééns bij 't graven van den kuil omdoen, want dan schijnt het den Bela's toe, dat zij arm zijn, en schenken zij hun uit medelijden een rijke jacht.

Zoodra een wild varken in den kuil gevallen is, wordt het in sommige streken aanstonds met de lans doodgestoken; in andere landschappen is zulks verboden, maar wordt het dier met een stuk hout de kop ingeslagen. Is het dood, zoo wordt het uit den kuil getrokken, waarop men negen afgevallen, verdorde boombladeren neemt, en daarmede den rug van het varken wrijft. Dit geschiedt met het doel om negen wilde varkens aan te wijzen, die in de kuilen moeten vallen, evenals het dorre loof van de boomen valt. Vervolgens steekt men den rug op sommige plaatsen geheel door en haalt er slingerplanten doorheen, ten einde het wild aan een hout hangende te kunnen vervoeren. De Bela's willen niet, dat men, zooals gemakkelijker zou zijn, de slingerplanten onder den buik doorhaalt. Alle gevangen wilde varkens worden langs een en dezelfde plaats, *Anoenoea* geheeten, buiten de kampong om, vervoerd en daar onder de rechthebbenden verdeeld; in de kampong zelf mag dit niet, dewijl anders de menschen stramheid in hun ledematen krijgen en geen deel meer kunnen nemen aan de jacht. Om echter den wilden varkens die stramheid te bezorgen, neemt men een klein stuk brandhout, wikkelt daar omheen de slingerplanten, die voor het transporteeren gediend hebben en legt het zoo onder een in den grond stekend steunsel, waaraan kort te voren het dier was opgehangen. Om te beletten, dat iemand, die in de meening mocht verkeeren een te klein deel van den buit te hebben ontvangen, daarover boos wordt, haalt men de *Anoenoea* verlatende, het brandhout uit elkaar en keert de takken, waarop het wild in stuk-

ken werd gesneden, om. Van het gedeelte, dat bij de *Anoenoea* wordt gekookt, mag hij, die bij die gelegenheid voor het eerst in zijn leven een wild varken heeft helpen dooden, niet bij de *Anoenoea* mede eten, maar moet vasten tot hij in zijn woning is teruggekeerd, dewijl hij anders later op de jacht geen voorspoed meer heeft en zelfs indien hij zijn lans naar een varken werpt, het niet kan raken. Verder mag men niet te zeer naar wild varkensvleesch verlangen, men mag 't niet stelen, er niet van eten in het donker, niet gaan zitten op den vuurhaard waarop het vleesch wordt gekookt, het niet langs den ladder, die ingang in het huis verleent, naar beneden brengen. Wil men van het eene naar het andere huis varkensvleesch medenemen, dan moet het door een andere opening aangereikt worden, tenzij men het zelf vooraf naar buiten gebracht en aldaar opgehangen hebbe, ten einde het daarna op den grond staande weg te kunnen nemen; wie anders handelt, wordt krankzinnig of krijgt een andere kwaal. Ook mag een gast niet mede eten van de eerst gevangen groote varkens, op straffe van later geen enkel zwijn meer te vangen. Met het vleesch van een wild varken mag niet gesmeten worden, anders springen de varkens later over de kuilen. Ook mag men niet staande eten, anders heeft men geen kracht om te jagen. Men mag om geen vleesch vragen, anders wordt men op de jacht door de varkens gebeten. Ook mag men niet drinken van het vocht, dat van pas gekookt wild varkensvleesch afdruipt, zoolang het nog met bloed vermengd is, op straffe van zich op de jacht aan dorens te steken. Niets van het vleesch mag in een *lawajo*-blad gewikkeld worden, dewijl anders de honden stram worden en dus geen wild meer kunnen vervolgen. Het vleesch mag niet worden opgehangen, daar anders de honden geen wild meer kunnen opsporen en maar doelloos blijven voortblaffen; het mag niet gekookt worden in een pot, die bij 't doen van offeranden gebruikt wordt, omdat de honden anders niet meer aanslaan; ook niet in een pot of pan, die bij begrafenissen dienst

doet, dewijl anders de kuilen onder de omheining doen als de Bechoe's en het wild terugjagen. Eveneens is het verboden iets, dat kwalijk riekt of peper door het vleesch te mengen, omdat het wild anders niet tot aan de kuilen komt. De pan of pot, waarin het vleesch gekookt is geworden, mag niet in stukken gebroken worden en de klapperdop, waarin men het vleeschsap bewaart, mag niet worden omgeworpen; want dan jagen de honden het wild niet meer op. Eveneens mag men niets verkoopen van het wildbraad, dat men door de hulp der Bela's verkregen heeft, daar deze dan ophouden mild te zijn.

Zoodra de Niasser zich bewust is, dat er tegen het een of ander dezer voorschriften gezondigd is, strooit hij voor de Bela's eenige rijstkorrels, of spreidt hun een viertal sirihbladen uit, om de schuld van den overtreder goed te maken en de gramschap der Bela's te verzoenen. Helpt dit niet, dan moet men zijn schuld betalen aan *Samagowauloe* (een uit verschillende houtsoorten samengesteld afgodsbeeld). Dit geschiedt op de volgende wijze. Een dergenen, die op de jacht gaan, wordt vooruitgezonden, om een *samagowauloe* te maken met het hoofd over den weg gebogen, terwijl de overigen wachten tot de god (*lees* afgodsbeeld) gereed is. Is dat het geval, dan roept de maker zijn makkers om nader te treden. Zij gaan daarop vooruit, tot zij het beeld hebben bereikt; daar houden zij halt en vragen den persoon, die het daar heeft neêrgezet: „Waarom hebt gij hier den weg versperd?" Deze antwoordt: „*To'oea*" (een ontwijkend antwoord). Voorts vraagt hij: „Waar gaat gij heen?" Zij antwoorden: „Wij gaan op de jacht." Daarop hervat hij: „Gij moogt heden niet gaan, want gij zult niets vangen". — „Waarom niet?" — „Er zijn onder u ontevredenen, overtreders; gij hebt wild varkensvleesch weggeworpen, het met iets kwalijk riekends vermengd, de kookpan gebroken," of iets dergelijks. — „Dat is zoo," antwoorden zij, „en welke boete moeten wij tot straf betalen?" — Acht alisi" (8 alisi is een varken van ongeveer *f* 20 waarde). Zij weer: „En hoe dan, als wij hier geen varken van 8 alisi kunnen vinden? Kunnen

wij dan volstaan met een van vier alisi? — „Dat zal ik aan *Samagowauloe* vragen." En nu vraagt hij den adoe: „O gij *Samagowauloe*, deze menschen bezitten geen varken van 8 alisi, gaat het ook met een van 4 alisi? En als zij dat niet hebben, is dan een van 2 alisi voldoende? En als dat er ook niet is, is dan een varkentje van 4 toe'e genoeg? En bij gebreke ook daarvan, vergenoegt gij u dan met een kip. En als zij ook geen kip kunnen vinden — ach! wij zijn hier al zoo lang in de wildernis — zijt gij dan met een ei tevreden? En als ook dit ontbreekt, mogen wij u dan een *walo-walo* (een zeer jonge klappernoot ter grootte van een ei) aanbieden?" Dit laatste neemt nu de bijzonder lankmoedige *Samagowauloe* aan en de bedoelde persoon deelt dit zijn vrienden mede, die hierop vragen: „Zullen wij nu ook werkelijk wild vangen, als wij dit als boete betalen?" En het antwoord hierop luidt onveranderlijk: „ja." Vervolgens wordt een afgevallen, opzettelijk voor dit doel medegebrachte *walo-walo* geofferd, waarbij 't er niet op aankomt, of ze gaaf of wel half verrot is. Als dit is afgeloopen, gaat men gerust op de jacht.

Hebben zij bij zulk een gelegenheid een voordeelige jacht gehad, dan schijnt hen een blij gevoel van dankbaarheid te bezielen, ook al hebben zij voor dat gevoel geen woord. Zij nemen alsdan twee potscherven, maken ze gloeiend heet, steken ze op een stuk hout aan de *foe* der omheining; de eene scherf vertegenwoordigt den dank, of beter den prijs voor het reeds gevangen wild, de andere voor dat wat nog gevangen moet worden. De eerste bewaren de mannelijke Bela's, de andere nemen zij wel is waar ook aan, maar reiken ze aan hun vrouwen over als belooning voor het voederen der wilde varkens. Hierop nemen de jagers een stuk van de schaal eener landschildpad ter grootte van een band, en een stokje van *Enaosi*-hout, waaraan zij een soort van blad vastmaken. Het stuk van de schaal stelt een trommel voor, het stokje den trommelstok. Zoo gaan zij de geheele omheining langs, van de *foe* tot aan de *hogoe*, en bij iederen kuil slaan

zij op hun geïmproviseerden trommel, terwijl zij tevens een tooverformule opzeggen, door welker kracht alle overtredingen, die bij het maken der omheiningen en het graven der kuilen begaan mochten zijn, worden verzoend en een rijke buit wordt toegezegd. Voor de Bela's werpt men in iederen kuil een *walo-walo* als prijs voor het hart der wilde varkens.

Als iemand te veel wilde varkens heeft gedood, veel meer dan andere jagers, dan maken de Bela's hem uit gramschap daarover waanzinnig. Daarom moet dan den Bela's in het bosch een offer gebracht worden, bij welke gelegenheid het witte kippetje, waarover reeds vroeger gesproken werd, in de wildernis los wordt gelaten.

Tot besluit volgen hier nog eenige sagen, die mede op de jacht betrekking hebben.

Somtijds, maar zeer zelden, vindt men op Nias een armband van buitenlandsche bewerking, naar 't schijnt, gemaakt van een mengsel van koper en messing; men zegt, dat de Bela's dezen armband bij wijze van talisman den wilden varkens in den bek hebben gestopt. Nu gebeurt het wel eens, dat de wilde varkens dien talisman bij vergissing ergens in het bosch ophangen en vergeten ze weer weg te nemen, waarop ze dan door den een of anderen Niasser gevonden wordt, die ze verkoopt of zelf draagt. Men schat zulk een talisman nogal hoog; ten bewijze daarvan strekke, dat ik een paar jaren geleden slechts met groote moeite tegen den prijs van ettelijke guldens er een voor 't Berlijnsch Museum machtig ben kunnen worden.

Gelijk in onzen tijd sommigen, die aan het woord der Heilige Schrift geen of weinig waarde toekennen, beweren, dat de oorspronkelijke menschen apen geweest zijn, zoo zeggen de Niassers, dat niet slechts de apen, maar bovendien de katten vroeger menschen geweest zijn. Hoe de katten ontstaan zijn, verhalen zij op de volgende wijze: Een jonge man, die pas een vrouw getrouwd had, bemerkte eens, dat zij in geen acht dagen iets van den gemeenschappelijken disch gebruikt had;

en ontdekte dat zij zich met ratten en muizen voedde. Hij kreeg een afschuw van haar, kloofde haar in tweeën, wierp de eene helft voor het huis op den weg, waaruit de huiskat ontstond, en de andere helft achter het huis, en daaruit werd de wilde of boschkat geboren. Om die reden eten de Niassche vrouwen nooit het vleesch van boschkatten, wat de mannen wel doen.

Ook zegt de sage, dat de apen van een vrouw afkomstig zijn, zoodat de vrouwen ook geen apenvleesch gebruiken. Toen namelijk een dochter eens haar moeder ongehoorzaam geweest was, nam deze den rijststamper, stiet haar dien van achteren tegen het lichaam en sprak over haar den vloek uit om in een aap te veranderen, welke verandering terstond plaats had.

EENIGE AANTEEKENINGEN

OVER

DE VISSCHERIJ

IN

IN DE AFDEELING GRATI

DOOR

C. KNEBEL.

I.

De kontrôle-afdeeling Grati telt 3 distrikten: Grati, Djati en Redjasa.

Hiervan is het distrikt Djati voor ons onderwerp het meest belangrijke.

Acht dessa's van dit distrikt leven van de vischvangst, en voorzien het binnenland (men beweert tot Malang toe) van velerlei zeebanket, dat mede een aardig stuivertje afwerpt ter behoud van de Indische huishouding.

De vaartuigen, die voor de visscherij worden gebezigd, zijn: de praoe *majang*, de praoe *sekong*, de praoe *sampan* en de praoe *alis-alis*.

In verband daarmede ware die visscherij te verdeelen in: jacht met groot net, vertegenwoordigd door de majang, en de

jacht met klein net, uitgeoefend door de drie overige vaartuigen ([1]).

Voor de gedaante der scheepjes verwijs ik naar de modellen, die ik, met den inventaris aan het Bataviaasch Genootschap heb aangeboden.

't Is evenwel niet van belang ontbloot, met een paar woorden aan te stippen, op welke wijze de vischvangst gedreven wordt, en daarbij de Javaansche namen op te geven van de deelen der tuigaadje en inventaris.

Voor een en ander is 't voldoende, kennis te hebben gemaakt met de praoe majang — terwijl voor de andere vaartuigen alleen dat kan worden gemeld, wat van de wajang afwijkt.

a. PRAOE MAJANG.

De praoe majang, die eene lengte bereiken kan van 7 depa, wordt in groote getale te Lekok vervaardigd van djati-hout, dat, naar de visscherlui mij verzekeren, verkregen wordt in het Rembangsche.

De hoog opgaande voorsteven heet, even als de dalende achtersteven, *tjantik*.

De korte mast verkrijgt meerdere vastheid door den kabel (*penoeroet*), die haar met den achtersteven verbindt.

Wordt het zeil ontrold, dan vindt men het gehecht aan twee zoogenaamde ra's, waarvan de grootste, in het midden, aan de bovenmast wordt vastgehaald, terwijl de kleine ra, door den roerganger beheerd en naar omstandigheden gevierd of ingehaald wordt.

Die groote ra of zeilspriet heet *baon* en wordt gemaakt van bamboe; de kleine ra heet *penggiling*, en wordt mede van bamboe gemaakt.

([1]) De hengel komt hier niet in aanmerking. Wanneer het hier overigens eene juiste vakbeschouwing betrof, zou de Nederlandsche indeeling in *handnet* en *slapend* of *staand net* gewenscht zijn. Ieder Katwijker zou dan ongetwijfeld het *handnet* specificeren in: *totebel*, *vlouw*, *zegen* en *werp*- of *stolpnet*; — het *slapend net* in: *keernet*, *zaknet*, *fuik* en *trommel*.

Het touw, dat boven aan de mast wordt doorgeregen, om het zeil te binden, heet *paritan;* de kabel, waarmeê het opstaande zeil wordt gevierd of ingehaald, heet *kelat.*

Een drie- of viertal banken, *poelangan*, liggende op ribben, *balo*, dienen tot zitplaats voor het rustend of roeiend personeel, uitgenomen voor den stuurman, die plaats neemt op den *bangkalan*, vlak bij den opstaanden roerpen, die van wali-koekon gemaakt wordt en *toenggoel* heet.

De staatsie-roede, die over drie-vierden van de scheepslengte heenhangt, en meestal eén bosje gekleurde lappen of gerafeld touw aan het uiteinde op- en nederwiept, wordt van bamboe gemaakt en heet *blandang.*

Overigens bestaat de inventaris uit een waterton (*tang*, hier niet *tong*, zooals de verbastering van *ton* elders), een net en een zes- tot twaalftal lange en korte riemen.

Wanneer het zeil bij windstilte gerold wordt en op de zeilhouders (*sanggan*) is nedergelegd, dan nemen de opvarenden de riemen ter hand, en roeien met de lange riemen, *dajong*, die gemaakt zijn van wali-koekon, dan wel met de korte roeilepels, die van wali-koekon of djati vervaardigd zijn en *welah* worden genoemd.

De lange riemen worden gestoken door een lus, die *tampar* heet, en vervaardigd wordt van *lidi gebang.*

De lus zelve wordt geregen door een riemklos, waaraan men den naam geeft van *malottan.*

Het net, *pajang agoeng*, wordt gebreid van *tali-tampar*, afkomstig van de *agel*, het blad van de *poehoen-gebang.* (Ik vond hier *loeloep* onbekend. Cf. Roorda Wdb. pag. 74, 441 en 673)

Aan het achtereinde van het majang-net bevindt zich een vischzak, *djari* genoemd. (In het distrikt Redjasa wordt ook de naam *kontjong* gebruikt).

Het stukken bamboe, die vastgemaakt worden aan den zoom van het net en dienst doen als dobbers, heet *pengalang.*

Het roer (*koemoedi*) wordt uit djati-hout gekapt, terwijl zoowel

wel bamboe als wali-koekon kan dienst doen ter vervaardiging van een anker (*djangkar*).

De heer en eigenaar van het vaartuig heet hier *djoeragan*, en verbindt aan den dienst van zijn vaartuig een zeker getal opvarenden, die *pendegå* genoemd worden.

Of nu deze titulatuur werd overgenomen van de handelsvaart, laat ik in 't midden — de djoeragan is hier geen zeevarend koopman en de pendegå geen aanvoerder.

Het aantal der pendegå's varieert hier van 11 tot 43, welk laatste aantal, benevens de minderheden tot 25, doet denken aan de bestemming van wisselploeg.

De komische rol, die op onze vloot nog ten huidigen dage vervuld wordt door een goeden dan wel kwaden dag, is, voor zoover mijn onderzoek reikt, hier niet bekend.

Is de majang behoorlijk uitgerust, dan steekt ze ten 3 ure in den morgen in zee, om den volgenden dag, tegen den middag huiswaarts te keeren ([1]).

Voor ze huiswaarts keerde, toen het strand uit zicht was, is een man opgeklouterd tegen den mast, en heeft zich nedergezet op het ronde plankje aan den top. Die man is de visch-verschalker, die het, overdag in het wriemelend rood, des nachts in eene schittering als van kookend zilver, van de zee afleest, waar zich de schoole der geschubden verzameld heeft. Het verschalk-plankje heet *doelangan*.

Laten we nu een blik slaan op de verdeeling van de vangst.

Als één voorbeeld voor velen nemen we aan, dat er een majang binnenkomt met 16 opvarenden — alsdan wordt de buit verdeeld in 20 deelen, waarvan 4 voor den djoeragan en 16 voor de pendegå's.

Heeft een djoeragan 2 majangs, dan treedt voor één der vaartuigen een wakil-djoeragan op. De wakil ontvangt dan de helft van het aandeel des djoeragans.

([1]) Men vergete niet, dat de hier genoemde tijd meer *voorbeeld* is dan *feit*: ik bedoel hier den duur tusschen uitzeilen en binnenkomst. Zoo mogelijk worden de aangegeven uren gevolgd.

b. PRAOE SEKONG.

Wat de zwaarden zijn bij jacht of beurtschip, dat is het juk of de balans bij de *praoe sekong.*

De beide armen, die op het water liggen, heeten *katir;* de armen, die buiten-boords de bamboe vastgrijpen, heeten *glĕdjoengan* (Mad.)

De laatstgenoemde armen worden met touwen, *sĕndĕngan*, aan de schuit vastgebonden.

Het staatsie-juk van achteren wordt *tjedik* (Mad.) genoemd.

De sekong heeft geen mast: de hoofdspriet, aan het zeil bevestigd, doet als zoodanig dienst, en wordt dan van achteren gesteund door een stok, *sŏkoongan* (Mad.), die aan den *toenggoel* gehecht wordt.

Bovendien wordt die zoogenaamde ra of spriet links en rechts vastgesjord met touwen, waaraan men den naam geeft van *tembérangan.*

Het net, *pajang tjilik*, zinkt bij de sekong geheel; een enkele klos van bamboe, *ompal* (Mad.), die in het midden van het net is vastgemaakt, is hier de eenige aanwijzer, waar het net, bij viering, werd heengevoerd.

De bemanning van de praoe sekong bestaat uit 2 personen. Ze overnacht niet op zee, en begeeft zich nimmer uit zicht. Bij gunstig weder duurt de jacht van 4 uur 's morgens tot 3 uur 's namiddags.

c. PRAOE SAMPAN.

De *praoe sampan* heeft eveneens eene bemanning van 2 personen.

De twee net-sprieten, *pentang*, worden als de gaffel van een totebel aan voor- en achtersteven uitgezet; de netkabels door de blokken, *kèrèkan*, geschoren, en vastgebonden aan de *songålajar.*

Het net, *djari-èlèr*, wordt door tinnen ringetjes, *tampang*, naar beneden getrokken, en, al naar men leven bespeurt, met

een kabel binnengehaald, zoodanig dat de opening van het net beneden blijft.

De zwaarte der ringetjes brengen hier, naar het oordeel der visschers, bij de ophaling, voldoende net-sluiting aan, om reden de visch in de mazen blijft hangen.

d. PRAOE ALIS-ALIS.

De *praoe alis-alis* zou dien naam ontleenen aan de *alis-alis* (wenkbraauwen), de groeve, die van de *antik-antik* langs de kiel doorloopt.

Het net heet hier *maring*, en wordt gebezigd voor de visscherij van *rĕkĕt* (kleine garnaal).

De bemanning bestaat uit twee personen, waarvan één, als wachter van het net, te water gaat.

Het werpnet op deze praoe is bestemd voor de visscherij van *ikan radjoengan* (zeekrab).

II.

De waardeering nu van „het aardig stuivertje", dat uit die vischvangst, door middel van de bedrijfsbelasting, den fiscus toevloeit, zal er misschien toe leiden, dat den naam van Pasoeroean voortaan een rang worde aangewezen bij de namen der residenties, waarin „deze tak van nijverheid en de daaraan verbonden andere takken van industrie veel welvaart onder de bevolking verspreiden." (1)

Voorloopig wordt ondersteld, dat de kans van welvaart zou moeten op te sporen zijn uit het belastbaar kapitaal, en dat men dus bij het nasnuffelen der cijfers van de bedrijfsbelasting iets heeft te ontwaren van het welvarend gevoel, waarmeê de aangeslagene bedeeld is.

Voor we evenwel de bijlagen van het Koloniaal Verslag inzien, zullen we aantoonen, welk belangrijk aandeel de betrekkelijk kleine kustreep van Pasoeroean heeft in de opbrengst eener

---

(1) Zie Koloniaal verslag 1878, pag. 222.

belasting, waarin bedoelde residentie alleen wordt overtroffen door Madura en Soerabaja.

A. DISTRIKT DJATI.

Het distrikt Djati heeft 8 stranddessa's: *Djati*, *Kisik*, *Lekok*, *Kedawang*, *Melatèn*, *Penoenggoel*, *Tambak* en *Sanggaran*.

1. Dessa Djati.

De dessa Djati brengt op:

a. voor het rondventen van visch	*f*	270.—
b. voor visscherij met groot net:		
1 majang ad *f* 120,—	〃	120,—
1 id. 〃 〃 105,—	〃	105,—
5 id. 〃 〃 90,—	〃	450,—
1 id. 〃 〃 85,—	〃	85,—
3 id. 〃 〃 80,—	〃	240,—
4 id. 〃 〃 75,—	〃	300,—
1 id. 〃 〃 70,—	〃	70,—
1 id. 〃 〃 65,—	〃	65,—
1 id. 〃 〃 60,—	〃	60,—
2 id. 〃 〃 55,—	〃	110,—
1 id. 〃 〃 45,—	〃	45,—
Bij die 21 majangs zijn geïnteresseerd 428 pĕndégå's, ad *f* 5,— ieder.	〃	2140,—
c. voor visscherij met klein net:		
19 vaartuigjes, te zamen opbrengende	〃	147,—
waarbij geïnteresseerd zijn:		
17 pĕndégå's.	〃	58,—

gevende voor de dessa Djati eene totale bijdrage in de bedrijfsbelasting van . . . . *f* 4265,—

Transportere. . . . *f* 4265,—

Per transport . . .		*f* 4265,—

2. Dessa Kisik.

a. visscherij met groot net:		
2 majangs ad *f* 100,—	*f* 200,—	
1 id. 〃 〃 90,—	〃 90,—	
1 id. 〃 〃 85,—	〃 85,—	
2 id. 〃 〃 75,—	〃 150,—	
1 id. 〃 〃 70,—	〃 70,—	
waarbij geïnteresseerd zijn 102 personen ad *f* 5,—	〃 510,—	
b. voor visscherij met klein net:		
33 vaartuigjes, opbrengende . . .	〃 312,—	
waarbij geïnteresseerd 33 personen .	〃 152,—	
Gevende voor de dessa Kisik een totaal van		〃 1569,—

3. Dessa Lekok.

a. voor het rondventen van visch .	*f* 161,50	
b. voor visscherij met groot net:		
1 majang van *f* 95,—	〃 95,—	
1 majang van *f* 60,—	〃 60,—	
1 id 〃 〃 55,—	〃 55,—	
waarbij geïnteresseerd 54 personen .	〃 270,—	
c. voor visscherij met klein net:		
12 vaartuigjes ad *f* 7,—	〃 84,—	
waarbij geïnteresseerd 12 personen .	〃 36,—	
en 1 pendegå ad *f* 8,—.	〃 8,—	
Gevende voor de dessa Lekok een totaal bedrag van		〃 769,50
Transportere		*f* 6603,50

Per transport		ƒ	6603,50

4. DESSA KEDAWANG.

a. voor het rondventen van visch .	ƒ 248,50	
b. voor visscherij met groot net:		
5 majangs ad ƒ 110,—	〃 550,—	
2 〃 〃 〃 97,50	〃 195,—	
4 〃 〃 〃 95,—	〃 380,—	
3 〃 〃 〃 90,—	〃 270,—	
2 〃 〃 〃 82,50	〃 165,—	
1 〃 〃 〃 80,—	〃 80,—	
3 〃 〃 〃 75,—	〃 225,—	
1 〃 〃 〃 70,—	〃 70,—	
1 〃 〃 〃 65,—	〃 130,—	
1 〃 〃 〃 63,—	〃 63,—	
1 〃 〃 〃 37,—	〃 37,—	
waarbij zijn geinteresseerd:		
310 pĕndégå's ad ƒ 5,—	〃 1550,—	
en 22 pĕndégå's ad ƒ 4,—	〃 88,—	
Gevende voor de dessa Kedawang een totaal bedrag van		〃 4051,50

5. DESSA MELATÈN.

a. voor het rondventen van visch .	ƒ 152,50	
b. voor de visscherij met groot net:		
1 majang ad ƒ 105,—	〃 105,—	
1 id. 〃 〃 100,—	〃 100,—	
2 id. 〃 〃 80,—	〃 160,—	
1 id. 〃 〃 75,—	〃 75,—	
1 id. 〃 〃 70,—	〃 70,—	
waarbij zijn geinteresseerd:		
Transportere	ƒ 662,50	ƒ 10655,—

Per transport . . .	*f* 662,50	*f* 10655,—
90 personen ad *f* 5,—	〃 450,—	
c. visscherij met klein net:		
2 vaartuigjes ad *f* 10,—	〃 20,—	
waarbij zijn geinteresseerd:		
2 personen ad *f* 5,—	〃 10,—	
Gevende voor de dessa Melatèn een totaal bedrag van		〃 1142,50

6. DESSA PENOENGGOEL.

a. visscherij met groot net:		
1 majang ad *f* 110,—	*f* 110,—	
1 〃 〃 〃 105,—	〃 105,—	
1 〃 〃 〃 95,—	〃 95,—	
1 〃 〃 〃 60,—	〃 60,—	
met 46 pĕndégå's ad *f* 5,—	〃 230,—	
b. visscherij met klein net:		
28 vaartuigjes ad *f* 10,—	〃 280,—	
met 28 pĕndégå's ad *f* 5,—	〃 140,—	
Gevende voor de dessa Penoenggoel een totaal van		〃 1020,—

7. DESSA TAMBAK.

a. voor het rondventen van visch .	*f* 320,—	
b. voor visscherij met groot net:		
1 majang ad *f* 155,—	〃 155,—	
1 〃 〃 〃 95,—	〃 95,—	
1 〃 〃 〃 85,—	〃 85,—	
1 〃 〃 〃 60,—	〃 60,—	
Transportere	*f* 715,—	*f* 12817,50

Per transport . . .	*f* 715,—	*f* 12817,50
2 majang ad *f* 55,—	〃 110,—	
1 〃 〃 〃 45,—	〃 45,—	
1 〃 〃 〃 40,—	〃 40,—	
waarbij zijn geinteresseerd:		
145 pĕndégå's ad *f* 5,—	〃 725,—	
c. visscherij met klein net:		
31 vaartuigjes ad *f* 7,—	〃 217,—	
waarbij 7 pĕndégå's ad *f* 3,— . , .	〃 21,—	
6 vaartuigjes ad *f* 4,—	〃 24,—	
waarbij geinteresseerd 6 pĕndéga's en eenige hengelaars (1)	〃 25,—	
Gevende voor de dessa Tambak een totaal van		〃 1922,—

8. Dessa Sanggaran

a. voor het rondventen van visch .	*f* 197,—	
b. groot net:		
3 majangs ad *f* 95,—, *f* 60,— en *f* 30,—	〃 185,—	
met 54 pĕndégå's ad *f* 5,— . .	〃 270,—	
c. klein net:		
8 vaartuigjes ad *f* 7,—	〃 56,—	
met 7 pĕndégå's ad *f* 3,—	〃 21,—	
en 1 vaartuig ad *f* 4,— met 1 pĕndegå's ad *f* 2,—	*f* 6,—	
Gevende voor de dessa Sanggaran een totaal van.		〃 735,—
Transportere . . .		*f* 15474,50

(1) Een bedrag ad *f* 13,— wordt hier genoteerd voor „hengelaars" — als geïnteresseerden bij *sampan*, *alis-alis* of *sekong*.

Per transport . . .	*f*	15474,50
Zoodat de fiscus voor de vischvangst van 8 dessa's, van het distrikt *Djati*, ontvangt een som van	*f*	15474,50
Terwijl voor vischteelt door twee dessa's van datzelfde distrikt wordt opgebracht een som van	〃	3896,11

B. DISTRIKT REDJASA.

Gaan we westelijk op, dan komen we aan het distrikt Redjasa, waar slechts in 6 kleine dessa's de vischvangst met klein net wordt uitgeoefend.

Na de specificaties van Djati, en bij de bekendstelling, dat, blijkens de leggers een zelfde criterium bij de taxatie in andere distrikten en afdeelingen wordt aangetroffen, is het, dunkt me, overbodig de nu volgende bedragen anders te geven dan in den vorm van totaal-cijfers.

Het distrikt Redjasa dan draagt voor de belasting bij tot een bedrag van	〃	673,50
Terwijl in dat distrikt voor de vischteelt van 5 dessa's wordt opgebracht eene som van . . .	〃	5602,49
Zoodat de afdeeling Grati in de belasting voor visscherij en den aankleve van die, deelt voor een bedrag van	*f*	25646,60

C. KOTTA PASOEROEAN EN BANGIL.

Ook de kontrôle-afdeeling Kotta Pasoeroean offert een aanzienlijk deel bedrag aan bedrijfsbelasting voor de uitoefening van visscherij en vischteelt.

In de leggers toch worden voor deze takken van nijverheid genoteerd:

Transportere	*f*	25646,60

Per transport . . . ƒ 25646,60

a. Vischvangst:

1. voor het onder-distrikt *Boegoel*, met 8 stranddessa's een aanslagcijfer van. . . . ƒ 8702,—

2. voor het distrikt *Kotta*, met één stranddessa . . . . „ 352,—

3. voor het onderdistrikt *Bendoengan*, met 4 strand-dessa's . . . . „ 2527,—

4. voor het distrikt *Kraton*, met 7 stranddessa's. . . . . „ 3313,—

Totaal afdeeling Kotta Pasoeroean. . . . . „ 14894,—

Bangil brengt voor de vischvangst op een bedragt van . . . . „ 3552,—

Terwijl bij residentsbesluit de aanslag der vischvijvers voor Kotta Pasoeroean en Bangil werd vastgesteld tot een bedrag van. . . . . „ 16501,59

Makende met den aanslag in de distrikten Djati en Redjasa een totaal bedrag van . . . . . ƒ 60594,19

Zegge: (*Zestig duizend vijf-honderd-vier-en-negentig gulden en negentien cent.*)

Al wie 't nu met mij een verrassend cijfer noemt, die sla een blik in 't Koloniaal Verslag (ref. aanhef II).

Dat verslag over 1878 noteert op pag. 222 de namen van eenige residenties, wier welvaart door visscherij voelbaar was in den Haag.

Pasoeroean wordt niet genoemd. . . .

Gaan we dan de visscherij welvaart na in Krawang.

In bijlage O no. 16 van datzelfde verslag treffen we Krawang aan voor een totaal-bedrag van den bedrijfsaanslag ad ƒ 11,575,— aanmerkelijk minder dus den $^1/_5$ van de vischbelasting van Pasoeroean, en let wel: hoogst onbeteekenend in de gespecificeerde kolommen van *hoofdelijken* aanslag.

In bijlage A no. IV van meergenoemd verslag vinden we

voor Krawang opgegeven 861 personen, die hun bestaan vinden in den vischvangst, terwijl, om van andere belastbaren te zwijgen, ongeveer 2328 personen zijn aangeslagen als kleinhandelaar, nijverheidsondernemer of ambachtsman.

Mag nu, heel bescheiden, worden gevraagd, waar de vischwelvaart van Krawang op te sporen is?

Voor Tegal wordt in bijlage O genoteerd een totaal-belasting van *f* 72931, dan *f* 12000 meer dan de vischbelasting alleen van Pasoeroean, terwijl we in A no. IV 1806 personen aantreffen, die hun bestaan vinden in de vischvangst, bij 19449 ambachtslieden, groot- en kleinhandelaars en nijverheidsondernemers.

Waaruit wordt dan nu de visch-welvaart van Tegal afgeleid?

Pekalongan biedt in bijlage O een totaal-cijfer aan van *f* 43118,40, en deelt ons meê in A no. IV dat 1204 personen welvaart zoeken te putten uit vischvangst.

Maar Pekalongan heeft nog 10900 mannen van nijverheid, handel en ambacht, die deelgenooten zijn in de totale bijdrage.

Waaruit heeft dan de welvaart te blijken van de Pekalongansche visscherlui?

Zou 't aan de vischvijvers liggen misschien?

Ook dat niet (cf. *e*, *f*, *g*, *h*, *i* en *k*, kolom „aanmerkingen" van IV).

Ook zonder de eigenaren van vischvijvers op te nemen in het totaal der aangeslagenen, blijft de vraag onbeantwoord naar het criterium van welvaart in de genoemde drie residenties, ... vergeleken bij de ongerepte visscherij van Pasoeroean.

Soerabaja? — ik doe er gaarne het zwijgen toe.

Maar ik kan niet nalaten het „ex ungue leonem" te plaatsen boven de notitie van de drie residenties, die voorafgingen, en steeds bescheiden, te vragen:

En Pasoeroean dan? . . . .

GRATI, Aug. 1879.

EEN MISVERSTAND.

Op bl. 434, Deel XXV, van dit Tijdschrift schrijft Dr. van der Tuuk dat de ondergeteekende „in 't Kawi de moeder van 't Javaansch niet *wil* zien."

Aangezien ik steeds het tegendeel beweerd heb van hetgeen Dr. van der Tuuk als mijn gevoelen meêdeelt, stel ik er prijs op degenen, die in 't onderwerp belangstellen, te verwijzen naar hetgeen ik vóór tien jaren reeds gezegd heb ([1]).

„Daar de koperplaten voor 't grootste gedeelte, en misschien alle, uit Madjapahit afkomstig zijn en de taal er van overeenkomt met die der oude boven vermelde dichtwerken, is het niet onwaarschijnlijk, dat het dialect van Madjapahit vroeger het heerschende was, terwijl thans het Soerakartasche Javaansch den toon aangeeft. Doch zelfs indien dit zoo ware, zoude men toch de hedendaagsche schrijftaal mogen beschouwen *als de voortzetting van 't Oud-javaansch* ten minste met evenveel recht als bijv. het Niew-hoogduitsch de voortzetting en en ontwikkeling van het Middel-hoogduitsch heeten mag, hoewel de heerschende tongval van het laatste een andere is dan die van het eerste. Dewijl nu de term Kawi nergens anders op steunt dan op de onkunde der Javanen en daarenboven aanleiding heeft gegeven tot linguistische dwaalbegrippen, zoude het wellicht wenschelijk zijn dien *door Oud-javaansch te vervangen*, hoewel het niet te ontkennen is, dat de benaming Kawi zich aanbeveelt door *kortheid*."

Als ik mij niet bedrieg, ben ik de eerste geweest die den

([1]) Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie v. Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 2e reeks, D. I, bl. 229 (jaarg. 1870).

term Oud-javaansch bij voorkeur gebezigd heb; zóó zeer was ik voor mij overtuigd dat het zoogenaamde Kawi niets anders was dan de oudere vorm van 't Javaansch."

Het zal niet noodig wezen de bovenstaande aanhaling met andere te vermeerderen, want ze is voldoende om aan te toonen, dat ik juist het tegendeel beweerd heb van hetgeen de heer van der Tuuk mij verwijt. Alleen dit nog voeg ik hieraan toe, dat mijn in 1870 uitgesproken gevoelen nooit door T. Roorda gedeeld is, en dat hij in zijn Beknopte Javaansche Grammatica eene andere beschouwing geleverd heeft, eene beschouwing die om twee afdoende redenen niet door mij kon *gevolgd* worden; 1o omdat zij verscheidene jaren *na* de mijne is ontstaan; 2o omdat zij er niets meê gemeen heeft.

LEIDEN, 31 Mei 1880.

H. KERN.

VRAGEN

EN

MEDEDEELINGEN.

(*Vervolg van bladz.* 204.)

28. (Bijgeloof onder de inlanders in den Oosthoek van Java). Beesten, tot voedsel voor den mensch bestemd, mogen zoo maar niet door Jan en alleman geslacht worden; een priester, een santri, minstens iemand, die met de gebeden bekend is, moet dat doen, opdat den gebruikers geen ongeluk overkome. — Nog brengt de adat mede, dat den slachter dat deel van het gedoode dier toekomt, dat zich bevindt tusschen den kop en daar, waar het aan den hals door het mes getroffen werd.

In de bosschen van onzen merkwaardigen Oosthoek moet zich een apensoort ophouden, die bij den even merkwaardigen inlander onder den naam van „Toekang" bekend is. Bedoelde apensoort is grijs van kleur, zeer schuw, zeer voorzichtig en heeft, hoe casueel, het gelaat van een mensch.

Is men, door het toevallig zamentreffen van eenige gelukkige omstandigheden, er in geslaagd een aap als de bedoelde te vangen, dan wordt ieder deel, vooral de beenderen, als 't ware met goud betaald.

In veel hooger graad dan de Holloway-pillen heeft b. v. een klein beentje de eigenschap allerlei kwalen te bezweren en, wat vooral van beteekenis is, het vermogen om vijanden,

onwelkome buren, jaloersche echtgenooten, concurrenten in het een of ander gewild baantje weg te poeieren. De bezitter van zoo'n botje streekt het eenvoudig in den grond vóór de woning van den betrokkene of op het pad, dat dagelijks door hem betreden wordt. Binnen 40 dagen zal dan deze niet alleen de afdeeling, maar ook de residentie verlaten hebben, om er nimmer weder te keeren.

Wanneer een jeugdig kind sterk kwijlt, is dat een bewijs, dat de moeder tijdens de zwangerschap van dat kind eene begeerte gekoesterd heeft, waaraan niet voldaan is. Behalve bovengenoemde hebbelijkheid zou het kind echter ook in andere opzichten ongelukkig zijn. Er bestaan voorbeelden, dat de inlander tot zelfs zijn sawah's verkoopt, wanneer zijne in gezegende omstandigheid verkeerende vrouw een wensch koestert, waaraan hij anders moeijelijk of in het geheel niet zou kunnen voldoen.

Schalen van eieren, bijwijze van guirlande aaneengeregen en buiten de deur aan den wand opgehangen, schrikken roofvogels af, die het stelen van kuikens of zoo iets in den zin hebben.

De perkoetoet wordt bijna nooit door jagende inlanders geschoten. Sommigen meenen, dat ze dit laten uit respect voor hunne hoofden, die dezen vogel veel liefde toedragen, maar dat is de ware reden niet. De tortel toch is, volgens hun geloof, een der weinige vogels, die den ingang der hemelpoort bewaken, waarachter de Javaansche hemellingen hun paradijs bewonen.

Eene gehuwde vrouw, over een kip droomende, vindt daarin een teeken, dat ze zwanger is. Komt dan echter een der reeds overleden nabestaanden in dien droom te voorschijn en smijt deze de kip dood (banteng), dan gaat de zwangerschap gewoonlijk niet door, en dit is goed ook, daar anders de te produceeren wereldburger aan de moeder veel soesah zou bezorgen.

Een haan en een kip, te zamen vechtende, duiden op vele en onverwachte gasten. Dit mist nooit, zegt de inlander, evenmin als het vechten van twee kippen een zeker bewijs van aanstaand ongenoegen in huis is.

Het ondereinde (bongkotan) van bamboe zal nimmer door een Javaan naar boven gericht en bevestigd worden bij het bouwen van loodsen, woningen, enz., want, zeggen ze, dat trekt den bliksem aan. Toevallig werden de geloovigen onlangs bij het afbranden van een door den bliksem getroffen tabaksschuur in het Loemadjangsche in hun geloof versterkt, daar de Europeesche bouwmeester op enkele plaatsen, waar hem dat dienstig scheen, het ondereinde in de hoogte en het topeinde in den grond bevestigd had.

Een voorzichtig man, die zulke loodsen opzet, zal wel doen zich naar het bovenbedoeld bijgeloof te schikken, want het is onze innige overtuiging, dat anders op een gegeven oogenblik de loodsen in brand gestoken zullen worden, al ware het slechts om den Blanda's de overtuiging op te dringen, dat het geloof van den inlander niet mank kan gaan.

Paarden kunnen hunnen meesters geluk of ongeluk aanbrengen. Dat geloof is bij de inlanders even min omver te werpen als het geloof aan den Koran. Onder vele hier geboren Europeanen is dat mede een punt van overtuiging.

Er zijn menschen, die een of ander paard niet voor de tienvoudige waarde zouden willen afstaan, bevreesd als ze zijn, dat hun voorspoed in zaken en het welzijn hunner familie met het verkochte paard van plaats zouden verwisselen.

De bekende sangleers behooren daarentegen onder de ongeluk aanbrengende paarden.

Andere paarden dragen teekens, dat ze door een tijger zullen aangevallen worden, zonder nadere aanwijzing of de eventueele eigenaar in dat gewichtig oogenblik het paard berijden zal of niet. Voorzichtigheidshalve wordt echter een met het tijgerteeken voorzien paard niet of half om niet gekocht.

Gekookte rijst vóór den gewonen tijd tot gisting overgaande, geldt bij den inlander als een teeken, dat een zijner verwanten zeer ziek is en naar hem verlangt.

Steeds wordt door den inlander de kris van achteren gedragen. Ontmoet men echter iemand, die genoemd wapen vóór in den buikband gestoken heeft, dan zijn moorddadige voornemens bij hem rijzende. Zoo beteekende onlangs bij een inlander, die gestolen karbouwen voor zich uitdreef, de vóór in den buikgordel gestoken kris, dat hij met zijn leven de gestolen beesten tegen terugvordering verdedigen zou.

Iemand, die van gevogelte het achterste deel de broetoe (capuchon, bisschopsmuts) eet, raakt memorieloos. Arme Franschen, die dat deel bij voorkeur als een lekkernij oppeuzelen!

Wordt bamboe op maat gehakt en vliegt soms door een forschen slag het uiterste einde zonder splijten er af, dan wordt dat anders weggeworpen deel steeds vooraf plat geslagen of met het kapmes van een gescheiden. Men doet dit, omdat het kapmes anders te spoedig bot zou werden.

Gewasschen lijfgoed moet, al is het nog niet droog, tegen *megrep* (schemerdonker) van de drooglijn genomen en tot den volgenden dag bewaard worden, opdat de drager voor rhumatiek bewaard blijve.

Wanneer iemand zich steeds na een maaltijd uitrekt, is dat een teeken, dat hij in zijn werk een groote luiaard is.

Houtwerk van afgebroken bruggen zelfs, al zou het in kleiner afmetingen voor huisbouw en balé-balé nog zeer goed te gebruiken zijn, mag daarvoor niet aangewend worden, want het zou den gebruiker groote ellende (tegenspoed, ziekte, dood) bezorgen; datzelfde geldt van materialen, loemboengs, huizen, stallen, enz. die door een bandjir meegevoerd werden; het is als 't ware met den vinger aangewezen, dat zulke zaken der vernietiging zijn prijsgegeven.

Hoewel ketella-pohon steeds opkomt, of men ze met de punt naar boven of naar beneden plant, mag dat planten volstrekt niet onverschillig geschieden, want de vrucht van verkeerd in den grond gestoken bibit zou den eter zwaar ziek maken.

Sommige paarden laten in hunnen slaap een soort gehinnik hooren. De Javaan beschouwt dat als een „koeda oentoeng", een paard, dat den bezitter geluk aanbrengt.

In sommige streken van Java wordt de deugdzaamheid en het voordeel aanbrengend vermogen van een kris volgenderwijze beproefd: op een groote djerook wordt het gezicht van een tijger uitgesneden en deze vervolgens naar de kris gerold, die door den bezitter horizontaal even boven den grond wordt vastgebonden. Blijft nu de djerook in het wapen bij de eerste drie worpen steken, dan is de kris krachtig en de eigenaar boven de wolken,

---

Als een pasgeborene niest, verneemt men wel eens van de omstanders: „Slamat! biar lekas besar". Volgens zekere overlevering vindt dat zijn oorsprong in het onderstaande:

Toen de eerste mensch gemaakt was, bleef er nog een kluit aarde over, op verre na zoo groot niet als die, waaruit Adam geformeerd was. Van dat restantje nu werd Eva in 't leven geroepen, die, na het inblazen van den geest, niesde. Adam moet toen bovengezegden wensch uitgesproken hebben, dat hem niet kwalijk genomen kan worden van wege de eenzelvigheid en het dadelijk belang, dat hij bij de zaak had.

Op de zuidkust van Java, bepaaldelijk boven Loemadjang, zullen in zee badende inlanders nimmer wapens bij zich hebben, of die althans verre van het strand achterlaten. Op eene desbetreffende vraag waarom ze dat niet deden, werd geantwoord: — 't Is hier een bijzondere zee; nimmer, zoor verre 's menschen heugenis strekt, kwam hier een stoomboot voorbij; het staal van een wapen zou den drager onherroepelijk in zee trekken en doen verdwijnen!!

Als een tjetjak des avonds binnen 's huis het bekende smakkende geluid maakt en daar buiten door een kameraad beantwoord wordt (of omgekeerd), dan doet dat den inlander voor een voorgenomen inbraak vreezen.

Wanneer in den nek onder de kleine hersenen, tusschen de daar aanwezige wervelbeenderen zich een kuiltje bevindt, zoo is dat een teeken van gierigheid.

Is het gewoonlijk aanwezig kuiltje in de bovenlip als uitzondering afwezig, dan is zoo'n mensch brrr. . . . een matjan gadoengan; d. i. iemand die zich in een tijger veranderen kan. Het lichaam van den slaper, want de gedaanteverwisseling

grijpt steeds des nachts plaats, blijft, om het bedriegelijke te volmaken, 't huis op de balé-balé. Aan het spoor, dat zoo'n tijgermensch nalaat, kan men, door de aanwezigheid van een nageldruk meer, zijne verschijning constateeren.

Waarom de poeasa nog al streng gevierd en in stand gehouden wordt, vindt — zegt mij een inlander — daarin zijn reden, dat geloofd wordt, dat de geesten van strafschuldig bevonden overledenen gedurende dien tijd verlof hebben, om de hun aangewezen plaatsen van boetedoening, pijniging, enz. te verlaten en zich van den stand van zaken op dit ondermaansche te vergewissen. Tevens kan dat uitstapje dienstbaar worden gemaakt, om vagebondeerende familieleden, die hun aardsch omhulsel nog niet hebben verlaten, zoo mogelijk op den beteren weg te helpen.

Op den laatsten dag van de poeasa, tegen schemerdonker — *megrep* — sukkelen bedoelde geesten, via ieders bijzondere begraafplaats, weder naar de boven- of mogelijk naar de onderwereld. De belangstelling in het reinigen der graven vindt daarin zijn oorsprong.

De vrees voor die rondwarende familieleden schijnt echter niet bijzonder groot, zoo als menig Europeaan juist in den poeasatijd tot zijn nadeel ondervond en nog dikwijls ondervinden zal.

Algemeen is het geloof verbreid, dat de nagels der afgestorvenen veranderen in konangs (vuurvliegen).

Hij, wien het te beurt viel, met inlandsche vrouwen in één huis te wonen, zal vaak opgemerkt hebben, dat vlokken haar op alle mogelijke en onmogelijke plaatsen bewaard worden, tot dat zij op een goeden morgen verdwenen zijn.

Het geloof brengt mede, dat men dat haar begraaft of verbrandt, want anders zouden de achtergebleven haarwortels niet weer uitbotten.

Het bijgeloof van den Javaanschen huisbreker brengt mede, dat hij nooit door de deur een huis binnendringt, want dan wordt hij zeker direct of later gevat. Wanneer hij door een venster, door ondergraving of op welke andere wijze ook in de woning gekomen is, wordt wel de aftocht door een van binnen te openen deur verzekerd, maar nimmer wordt getracht bij enkelvoudige diefstal de deur van buiten te openen.

Een ieder doe zijn voordeel met deze opmerking.

Als een veraf wonende van een soedara droomt, als gehuld in pakean kamanten of bijzonder netjes gekleed, geldt zulks voor een bewijs, dat die uitgedoste soedara ernstig ziek is.

Men heeft slangen, visschen, boomen, enz. die mandi, d. i. vergiftig zijn; maar dit geldt ook voor wapens, als geweren, lansen, enz., maar dan in den zin, dat dat eene, bij het aanwenden, steeds doodelijke uitwerking hebben. Aan steller dezes werd onlangs voor een oud geweer, dat hoogstens f 20 waarde heeft, f 50 geboden, omdat het bekend is, dat met bedoeld geweer reeds een mensch en twee tijgers gedood zijn.

Aan sommige zeer oude krissen en dergelijke wapenen, vooral aan die, afkomstig van Modjopahit, wordt het vermogen toegeschreven, dat ze den drager bijzonder voor een in den omtrek zwervenden vijand onzichtbaar maken. De veronderstelde bezitters van zoo'n wapen worden dan ook steeds belast om den stand van zaken (voorzichtigheidshalve des nachts!), op te nemen en het meest gevaarlijke spionnenwerk te verrichten.

Op den Lemoengan is eene desa door matjan gedoengan berucht: geen inlander zal daar den nacht overblijven, zelfs zal hem een nachtverblijf geweigerd worden, daar de huisbaas van de gedaanteverwisseling en wanneer die plaats grijpt, zelf onbewust is.

Als het spoor van een matjan gedoengan op het erf ontdekt wordt, steken de mannelijke bewoners zeer geheimzinnig de koppen bij elkander, want eene ontrouwe gade zou het doel van zoo'n nachtelijk bezoek geweest zijn.

Dit laatste beweren stoot eigenlijk de geheele geschiedenis omver, want er zouden, althans in streken waar tijgers verblijf houden, weinig vrouwen te vinden wezen.

Een kalong van tijgernagels om den hals van kinderen verdrijft wormen.

Trillingen in het linkeroog, zeggen de inlanders bewijzen; dat een sobat betoel, idem in het rechteroog, dat een familielid over hem praat en hem spoedig hoopt te zien.

Iemand, die met halfgeloken oogen slaapt, is volgens het geloof der inlanders zeer jaloersch uitgevallen.

Dat de een-half-oog-in-'t-zeil-houdende slapende jaloersche toch niet ziet, bewijzen de veelsoortige soedara's in een gezin.

Niet lang geleden werd een desaman door een kleinen gelen hond aangevallen en deerlijk toegetakeld; vooral het aangezicht zat vol beten en krabben.

Die hond was vermoedelijk een kleine soort jakhals, althans een in het wild rondloopende hond.

Nu was goede raad duur; de aanval toch was zoo heftig, zoo onverwacht, zoo zonder eenige aanleiding geweest, dat hier „iets achter moest schuilen." Kromo liet zich voorpraten,

dat, zoo hij niet spoedig maatregelen nam, de ondervonden bejegening zich iedere 40 dagen zou herhalen. En welke maatregelen werden nu, na ruggespraak met ter zake kundige mannen, genomen? Kromo verklaarde zich dood; een pisangboom zou in zijn plaats begraven worden; de slamatans zoude, volgens gewoonte, worden gegeven en alles zou het voorkomen hebben, alsof Kromo het tengevolge der bekomen wonden had afgelegd. — En zoo geschiedde. Kromo = pisangboom was dood; Wongso, een herborene, nam zijn oude functiën van loodsmandoer weer op, en de booze geest, kennelijk in den kleinen jakhals gevaren, is de kluts kwijt, althans de tegenwoordige Wongso wordt met vrede gelaten.

De Javanen hebben een spreekwoord, dat slechts in de Kromotaal gebruikt wordt en „overgeset sijnde" in het Hollandsch luidt: „Vóór een tijger z'n sprong doet, bukt hij." Hiermede worden valsche vrienden en stroop smerende ondergeschikten begroet of aangewezen. Hier is sprake van inlanders. Onder Europeanen komt immers de toepassing van zoo'n spreekwoord niet te pas (?).

Aer laoet di taroh garem jang siapa? Vrij vertaald: Het zeewater stoft op zijn zoutgehalte". Als iemand aan het opsommen is van zijn eigen deugden en volmaaktheden, verneemt een luisteraar wel eens die woorden op fluisterenden toon en als los daarheen geworpen. Casueel is en blijft het, dat bij dergelijke gelegenheden, de leuke inlander-spreker of dito-aanhoorder geen spier van z'n gelaat vertrekt. Ten hoogste lachen de oogen bij zoo'n gelegenheid.

De gewoonte der volgers van den Islam op Java, om bij veel ziekte of anderen tegenspoed hunne namen te veranderen en op den eersten naam geen geluid te geven, bezorgt vooral

hem, die met het verstrekken van voorschotten op eenigzins langen termijn belast is, allerlei chicanes.

Heeft men, wat den nieuweling [Europeaan] gemakkelijk kan overkomen, het gezicht van den leuken Inlander vergeten, dan kan men hem honderdmaal bij zijn ouden naam noemen: hij kikt zelfs niet op dien door hem verworpen naam. Laat men de zaak daarbij, dan is tegelijk met den ongeluk aanbrengenden naam het genoten voorschot ook *dahin*.

Het wekt soms bevreemding, dat inlanders, van wie men weet, dat hunne loemboengs goed gevuld en er aan zaaipadi geen gebrek kan zijn, toch om dat artikel vragen. Het vreemde houdt echter op, als men weet, dat, tijdens de vooraad padi opgeschuurd lag, een der erfbewoners overleden is. De Javaan gelooft in zulk geval, dat zijn aan de aarde toevertrouwde padi niet opkomt, en vergoedt hij gaarne zevenvoud de gevraagde hoeveelheid.

Bij het dooden van een tijger zijn er Javanen, die behalve den snor en andere deelen ook de voetzolen van het getroffen beest trachten te benaderen, want, als dengdeng behandeld en bij den rijst verorberd, maken ze den gebruiker „brani", om onverzeld het bosch in te gaan.

Bij eene eventueele ontmoeting met den woestaard zal hij steeds overwinnaar zijn, of wel door zijne verschijning het ondier verdrijven.

De tjemara-boom, zonder erg op een erf geplant en welig opkomende, brengt ongeluk aan de bewoners. Nu zou men eenvoudig kunnen volstaan met zoo'n ongeluk aanbrengenden boom niet te planten; maar tiert het kleine boompje voorloopig goed en gaat het dan later zonder uitwendige beleediging van zelf dood, dan is dat een teeken, dat den bewoner inte-

gendeel alle voorspoed en vrijdom van ziekte gewaarborgd zijn. Het kan dus verlokkelijk wezen, om op die wijze zijn horoscoop te trekken.

Volgens een algemeen heerschend gevoelen, heeft men op zijn erf geen bezoek van slangen te vreezen, als men ganzen houdt. Het kan wel waar zijn, als men in aanmerking neemt, dat het geluid van huis- en erfkikkers aan slangen een smakelijke prooi belooft, maar die springers in de ganzen een nog grooteren vijand hebben. Waar het gekwaak, door afwezigheid van den nobelen zanger niet vernomen wordt, heeft de slang dus minder reden tot bezoek.

De zoogenaamde oogen op de veeren van den mannetjespauw, gewikkeld in *rood laken* en dat te zamen verbrand met daoen ingoe en daoen delangoe worden door sommige inlanders volgenderwijs aangewend, als voorbehoedmiddel tegen stuipen bij kinderen: — De pulver van bovengenoemde zaken wordt in tweeën gedeeld en dan in *zwart laken* genaaid van een vorm, dat het dienen kan als voet- en polsring; onder uitdrukkelijke voorwaarde dat, als men den linkerpols er mede omsluit, den rechterenkel de weerga moet omspannen of omgekeerd.

Ten huize van eene in barensnood verkeerende vrouw moet, ten einde geene belemmering in den goeden afloop te ondervinden, alles wat in huis gesloten is, geopend worden, kasten, kisten, doozen, tot zelfs pieken en krissen worden van hunne scheeden ontdaan.

Ziet men niettegenstaande deze bevordering geene teekenen van spoedige verlossing, dan wordt de sarong of kain van de patiente opengescheurd, en helpt ook dat niet, dan wordt der arme lijderes een sterke band of slendang om het lijf gesnoerd; eene behandeling, die onder het bereik der strafwet moest vallen.

Valt een dandang (een vat, waarin in een mandje de rijst door stoom gekookt wordt,) om, dan is „Holland in nood." Een zekerder bewijs, dat een groot ongeluk over den huize in aantocht is, bestaat er bijna niet. Het noodlot kan echter gelukkig, bezworen worden, maar dat gaat nog al singulier toe, want, behalve een „slamatan besaar", moet de vrouw des huizen in volkomen Eva's costuum — vóór den val — 3 malen om de in 't midden der keuken opgestelde dandang dansen, waarna alles weder in 't reine is.

In enkele streken van den Oosthoek vindt men een dunnen draad om een pas gemetseld fornuis of oventje, dat de inlander gebruikt om er zijn rijst op te koken.

Den knutselaar gevraagd zijnde naar de reden van zijne handeling, wist er zelf geen verklaring van te geven. Weet een ander het ook?

Als men zekerheid meent te hebben, dat zich in huis eene slang ophoudt, maar door onbekendheid met haren schuilhoek in de onmogelijkheid verkeert haar te verdrijven of te dooden, kan men, volgens vele inlanders de slang op de vlucht jagen door oud linnen of katoen te verbranden; de eigenaardige reuk daarvan kan het beest onmogelijk verdragen.

Wanneer paggers om riettuinen, djagoongvelden enz. gemaakt of hersteld worden, moet bij het vastbinden der dwarslatten (kapit) wel bijzonder er op gelet worden dat de arbeider, niet, hetzij uit gemakzucht, hetzij om meerdere stevigheid aan het verband te geven, zijne knieën tegen de pagger drukt en dan met beide handen het bindsel aantrekt, want dan kan men zeker zijn, dat de wilde varkens doorbreken; gebruikt de werkman slechts beide handen, één om de richting te bewaren, één om het bindsel aan te trekken, dan kan men gerust zijn.

Het aantal huidplooien in de beentjes boven de knieën bij kleine kinderen, is in het linker- en rechterbeen zelden gelijk. Het merkwaardige echter is, dat men daaruit met bijna vol. komen zekerheid kan voorspellen, of het volgende kind een meisje of jongetje zal zijn.

Een zeer vermakelijk, tevens afdoend woord heeft de Javaan om ons „tafelschuimer" te kennen te geven: Hadji Gao, Meneer de Raaf.

Evenals een raaf spoedig en steeds op de hoogte is, waar wat valt te rooven of te slempen, evenzoo is de tafelschuimer onder de inlanders iemand, die zorgt een onmisbaar bestanddeel van een slamatan te zijn en het immer zóó weet aan te leggen, dat hij bij feesten òf gevraagd òf bij het gebed als anderszins noode gemist kan worden.

De waringinboom laat zich maar niet zoo op de gewone wijze, door de pit in den grond te steken of door het stekken van een tak, voortplanten, o neen! In de uitwerpselen der vogelen, op daken van huizen en schuren moet men een ontkiemd zaadje zoeken, en vindt men dat ook werkelijk. Alleen de op die wijze gewonnen plantjes hebben levensvatbaarheid.

H. K.

HET TOONEEL TE BATAVIA

IN

VROEGEREN TIJD.

Weinig steden zijn door hare bezoekers meer verheerlijkt dan het oude Batavia. Kon reeds een twintigtal jaren na de grondvesting der stad door hare bestuurderen getuigd worden, „dat zij zich tot eene Batavische gedaante begon te voegen en te schikken, groeiende en bloeiende als de lelie onder de doornen" ([1]), een reiziger, die er dertig jaren later (in 1669) aanlandde, verklaarde, dat „men reden had om Batavia een aardsch paradijs te noemen, dewijl men aldaer in soo groot vermaeck en geneugte leeft" ([2]). Volgens hem was „dese plaets de gesondste in d'Indien uit oorzaak van haar voortreffelijke gelegenheit, en om de seer aangename rivier, die alle de heerlijke tuinen rontom de stad besproeit", en Fricke, die Batavia omstreeks 1680 bezocht, vond de stad „van eene ongemeene schoonheid en heerlijkheid"; ja zij kwam hem nog behaaglijker voor dan Amsterdam zelf; terwijl de omstreken der plaats, „zonderling zeer versierd met ongemeen schoone, heerlijke, zeer prijswaardige hoven, waarin de cederen hare groene kruinen in de hoogte steken, en de zeer nuttige tusschen haar geplante cocosboomen overkijken", ook op hem den indruk maakten, dat hij

(1) De Jonge, Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, V, 224.

(2) De gedenkwaerdige voijagie van Gerret Vermeulen naar Oost-Indien; Amsterdam, 1677; bl. 14.

zich bevond „in een aardsch paradijs, vol van allerlei vermakelijkheden" ([1]).

Maar nog heel wat hooger toon sloeg Joan Nieuhoff aan, die zich ongeveer terzelfder tijd te Batavia ophield. „Hier", zingt hij den lezers van zijn keurig reisverhaal ([2]) bij wijze van voorrede toe,

„Hier zien wij met vermaek een lustige lantsdouwe,
Beplant met gulden ooft en vruchten veelderleij,
En tuijnen sonder tal en stercke krijgsgebouwen,
En hofsteen in de schaeu van loofrijk boomgewaij.
De bronnen springen hier uit hoogh getopte bergen,
En daelen met gemack zoetvloeijend na beneên,
En schijnen 't kristallijn in klaerigkeid te tergen,
En stroomen door de stadt en om de vesten heen....
Laet's weerelts hooftstad vrij op haer aeloutheit praelen,
En trotzen op de prael en pronk van 't Roomse hof;
Een ander magh haar sterkte en strijtbaerheijt verhaelen,
En kroonen haer bedrijf met ruischent lauwer-lof;
Ick stel Batavia, de stad der Batavieren,
Ver boven andere steên. Hier vint men 't altemael,
Wat landen vruchtbaer maect en steeden kan vercieren,
Met eeuwighdurent lof en heil uit 's hemels zaal."

Wat Nieuhoff ons hier in weinige regelen voorhoudt wordt door Jan de Marre, wiens naam wij straks andermaal zullen ontmoeten, uitgesponnen tot een langdradig dichtwerk in zes boeken afgedeeld ([3]), een dichtwerk, waarvan de eerste aanleg dagteekent uit hetzelfde tijperk van Batavia's bestaan toen Valentijn de plaats leerde kennen en er van getuigde, „dat men zich geen vermakelijker stad in de wereld kon verbeelden." En in deze opvatting stond de onwaardeerbare schrijver van „Oud en Nieuw Oost-Indien" niet alleen, want ook in Cor-

---

([1]) Aenmerckelijke Reijsen van Christophorus Frikius nae en door Oost-Indien, Utrecht, 1694; bl. 33.

([2]) Joan Nieuhofs, Zee en lant-reize door verscheide gewesten van Oost-Indien; Amsterdam, 1682.

([3]) Batavia, begrepen in zes boeken; door Jan de Marre; Amsterdam, 1740.

nelis de Bruins reizen, ([1]) die in 1711 het licht zagen, heet het, dat Batavia, „wat de gelegenheit der stad aengaet, een der vermakelijkste plaetsen is, die hij oit in de werrelt gezien heeft", vooral nu zij laatstelijk „magtigh verbetert was zoo in menigte van brave gebouwen binnen, als schoone hofsteden en tuinen en vermakelijke woningen buiten."

En men wane niet dat vooringenomenheid met hetgeen hunne landgenooten hier gewrocht hadden alleen de Hollandsche reizigers zoo deed spreken. Geheel in overeenstemming met het boven reeds aangehaalde getuigenis van den Duitscher Christoph Fricke noemden ook andere vreemdelingen Batavia de aangenaamste stad van geheel Indie, „alle andere Indiaansche steden verre overtreffende" ([2]), een stad, die ook in Europa voor zeer schoon zou gehouden worden, en door de Hollanders „op 't plaizier" gesticht scheen. „Alles vertoont er zich lagchende: de muren der huizen zijn wit als sneeuw; men ziet er niet de minste vlek op, niet meer als op het huisraad, 't geen zeer net is, en blinkt als een spiegel" ([3]); en François Leguat, die na een avontuurlijken scheepstocht van ettelijke jaren in December 1696 te Batavia aanlandde, beschrijft in zijn reisverhaal de stad als „zoo schoon, en ten opzichte van alles zoo uitmuntende, dat ze telkens aan de reizigers nieuwe stof verschaft van opmerking" ([4]).

Maar hoeveel goeds het oude Batavia den toenmaligen bewoners ook moge hebben aangeboden, in één opzicht zouden wij, verwende zonen der negentiende eeuw, er ons zeker misplaatst gevoelen, want het genot van openbare vermakelijkhe-

([1]) Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie door Persie en Indie; Amsterdam, 1711; bl. 390.

([2]) d'Aenmerckelijcke Reijsen van Elias Hesse nae en in Oost-Indien, van 't jaer 1680 tot 1684; Utrecht, 1694, bl. 195.

([3]) Reis na Siam, gedaan door den Ridder de Chaumont, beschreeven door den Vader Guij Tachard, reisgenoot van gemelden Gezant; Amsterdam, 1687; bl. 117.

([4]) De gevaarlijke en zeldzame Reijzen van den heere François Leguat met zijn bijhebbend gezelschap; Utrecht, 1708; bl. 132.

den, waar wij thans zoo moeilijk buiten kunnen, schijnt voor onze voorgangers hier ter plaatse meer dan een eeuw lang eene verborgenheid te zijn gebleven. De eenige afwisseling, die op dit gebied voor de ingezetenen was weggelegd, waren feestvieringen in de open lucht, waar de geheele gemeente aan deelnam, zooals bij voorbeeld de jaarlijksche feestviering ter gelegenheid van den gedenkdag van Jakatra's verovering. Meer dan honderd vijftig jaren lang placht de dag van 30 Mei een dag van dank en van vreugde te zijn voor allen, zoo hoog-als laaggeplaatsten, die te Batavia hun verblijf hielden. Dan werden de vlaggen uitgestoken, vaandels geplant op de bolwerken van het kasteel en van de stad en op de buitenwerken, terwijl ook de ter reede liggende schepen de vlag in top heschen. Dan hadden in de stad optochten plaats, werden gastmalen aangericht, illuminatien ontstoken, en was het in een woord feest niet alleen voor de Europeesche bewoners van Batavia, maar voor alle ingezetenen, Javanen, Balineezen, Makassaren, Amboineezen en andere vreemde oosterlingen, ja zelfs de slaven deelden in de vreugde van den dag op eene wijze, die meermalen tot „stoudheijd en baldadigheijd" oversloeg ([1]).

In gelijken geest werd nu en dan ook bij andere heugelijke gebeurtenissen door de Bataviasche gemeente feestgevierd. Zoo o. a. in de eerste dagen van Januari 1683 op het bekend worden van den val van Bantams Sultan Ageng. Zulk eene groote victorie meende men „met groote blijdschap zeer heerlijk" te moeten gedenken door tegen den zesden van genoemde maand een dank en bededag uit te schrijven. En in den avond van dien dag „zag men op alle straten en grachten pektonnen branden; voor alle huizen stonden ontelbaar veel ontstoken lichten en vreugdevuren; voor het stadhuis zag men verscheiden zeer zonderling slag van Chineesche vuurwer-

([1]) Mr. J. A. van der Chijs, de Nederlanders te Jakatra; Amsterdam, 1860; bl. 258/264; — P. A. Leupe, Jakatra, 30 Mei 1619 — Batavia 30 Mei 1869; (Bijdragen T. L. en V. van N. I. 3e. volgreeks; III, bl. 534); — A. Bogaerts, Historische Reizen door de oostersche deelen van Asia; Amsterdam, 1711, bl. 180.

ken, op hooge masten en boomen gezet, welke, tot groot vermaak der toeschouwers, los gingen." Middelerwijl werden de hoogere dienaren der Compagnie en veel "aanzienlijke vrouwspersonen" door den Hoog Edelen Heer Gouverneur Generaal "heerlijk getracteerd", na afloop waarvan "hij met zijn gansche gevolg de halve nacht door de straten op en neder ging"; en op dezen tocht ontbrak het den wandelaars niet aan de noodige versterkingen voor den inwendigen mensch, want "in de woningen der voornaamste ingezetenen vond men de tafelen gedekt, voorzien met de kostelijkste en delikaatste spijzen. Ieder, die maar van eenig aanzien was, mocht daar toetasten en nemen 't geen hem geliefde. De beste Rijnsche en andere wijnen kwamen te voorschijn. 't Ontbrak op geenerlei wijs aan lieflijke muziek, ja ook niet aan bevallijke vrouwspersonen", voor wie het feest "eene recht gewenschte gelegenheid" aanbood "om zich van hare courtisanen naar gelieven te laten bedienen" ([1]).

Over het gemis van uitspanningen, die de geheele bevolking op de been brachten, hadden Batavia's ingezetenen dus niet te klagen: meermalen zelfs strekte de begrafenis van opperlandvoogden of andere hooggeplaatste personen tot eene den minderen man zeer welkome gelegenheid om zich eenige ontspanning van zijn dagelijksch werk te gunnen, terwijl diezelfde plechtigheid den hoogeren standen aanleiding gaf tot gezellig samenzijn aan het "collation van eeten ėn drinken", waarop zij die aan de uitvaart een werkzaam aandeel namen "naar het gebruik dezes lands" ten sterfhuize plachten onthaald te worden ([2]).

Ook de nieuwejaarsfeesten der Chineezen eindelijk waren van oudsher een bron van vroolijk genot voor velen, maar van ergernis tevens voor anderen, wegens de "aperijen, afgoderijen en dwaze bijgeloovigheden" ([3]), waarmede de viering van dat

---

([1]) Elias Hesse, u. s. p. 278.

([2]) Valentijn, IV, 315.

([3]) W. Schouten, Reistogt naer en door Oost-Indiën; Amsterdam, 1775; I, 22.

feest gepaard ging, en waardoor sommiger christenzin zich telkens zoo beleedigd gevoelde, dat meermalen de vraag geopperd werd of het op den duur wel aanging om het plegen van der heidensche Chineezen „beestelijke onredelijkheid" tot zelfs in het midden der stad toe te laten ([1]).

Voor het overige bepaalde zich het gezellig verkeer onder de ingezetenen van Batavia tot bijeenkomsten in meer beperkten kring, waar men den tijd met vroolijk gespeel wist te verdrijven. Menig gezin kon bogen op het bezit van een volledig stel muziekanten, slavenjongens en slavenmeiden, die fluit, harp en cither bespeelden, en zich in de ruime binnenkameren deden hooren ter begeleiding van de paren, die in den dans hunne uitspanning zochten. Geliefkoosd vooral was het vermaak om 's avonds bij lichte maan in de stadsgrachten te gaan spelevaren. „Gelijk men hier, schrijft o. a. Valentijn, tegen den avond een ongemeen vermaak, en een groote verkwikking bij 't zitten en 't wandelen in de lichte maan heeft, alzoo is het een van de grootste uitspanningen hier, dat men tegen negen, tien en elf uur nu en dan bij hoog water eenige vaartuigen met allerlei speeltuigen, en vooral van blaastuigen en musicijns heeft, die zeer stil door de grachten komen aanscheppen, en een ongemeen fraai muziek (dat een heerlijke weergalm tegen de huizen geeft, en waarbij zich ook wel stemmen voegen) aanrichten, werdende van een ander vaartuig met jong gezelschap kort er achter gevolgd. Ik heb wel halve nachten daarnaar, zonder verzadigd te kunnen worden, liggen luisteren en heb zoo volmaakte concerten, die van enkele slaven op de handviool, viool di gamba, harp, cither, of guitare, en wat dies meer, meesterlijk uitgevoerd werden, daar gehoord, dat zij van geen concert in het vaderland verbeterd konden worden."

Het *orembaaien*, eene uitspanning, waarvan natuurlijk de geheele gemeente genieten kon, en die tot omstreeks het mid-

---

([1]) Hesse, u. s. bl. 198; — Curieuse beschrijving van de gelegenheid, zeden, godsdienst en ommegang van verscheijden Oost-Indische gewesten en machtige landschappen; Rotterdam, 1677, bl. 16.

den der achttiende eeuw in zwang bleef ([1]), bracht ook Jan de Marre niet weinig in verrukking. „Maar", dus rijmelde die „brave letterheld" in het vierde boek van zijn „loflijk kunstwerk" er lustig op toe,

„Maar hij, dien 't liever lust, in 't koelst der avondlucht,
Of als de bruine nacht van 's hemels blaauwe bogen,
Groot Javaas kust belonkt met duizend flonkrende oogen,
Of 't licht der maan vertoont in zijn bekoorlijkheên,
't Gewoel te ontwijken van het dartelend Gemeen;
Kan hier omtrent dees oord in eenzaamheid vertrekken,
Om stiller vreugde bij den Batavier te ontdekken.
Dan ziet hij, daar zijn oog op 't vlak der waatren dwaalt,
Waar in 't verkoelend licht de stad op 't heerlijkst maalt,
De luchtige Orembaais door al de grachten zwemmen,
Den Burger juichen bij den orgelklank der stemmen,
Gepaard aan 't snaargeluid, de blijdschap in haar kracht,
En gansch Batavia te water in zijn pracht:
De Vreemdeling, die dus zich zelf licht kan vergeten,
Heeft, eer hij 't denkt, den nacht bij dit vermaak gesleten."

Men vorme zich intusschen van de kunstwaarde dier muziekale uitvoeringen geen te hoogen dunk. Wel verklaarde een van Duitschlands zonen, die zich tijdens het bestuur van den Gouverneur Generaal Valckenier (1737—1741) te Batavia ophield, dat die Opperlandvoogd „eine Bande über 15 Jungens starck hatte, so sich auf allerley musicalischen Instrumenten eben so gut als die besten Europäischen Meistern hören liessen", dank zij de lessen van eenen in de muziek ervaren Europeaan, die tot taak had om 's Gouverneurs slaven en slavinnen dagelijks onderricht te geven in de toonkunst ([2]); maar reeds had een ander bezoeker, die in het begin der achttiende eeuw eenigen tijd te Batavia vertoefde, zich de opmerking meenen

([1]) Stavorinus, die Batavia van 1768 tot 1771 herhaaldelijk bezocht, teekent in zijn reisverhaal aan, dat „het varen door de stadsgrachten met kleine schuitjes, waarin zich geheele gezelschappen bevonden, met muziekanten voorzien", toen weinig meer plaats vond. Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. Leiden, 1793; I, 266.

([2]) J. W. Heijdt, Geographisch und Topographischer Schauplatz von Africa und Ost-Indiën; Wilhermsdorff, 1744; p. 33.

te moeten veroorloven, „que les Muses étaient peu cultivées à Batavia, et que la République des lettres y a beaucoup moins de sujets que celle d'Hollande" ([1]); — en in het laatst dier eeuw schreef een wetenschappelijk zeer ontwikkeld Duitscher aan zijne familiebetrekkingen in Europa:

„Die Musik ist hier nichts weniger als im Flor. Es ist mir nur ein einziger Musiker bekannt, der vielleicht bei einem guten deutschen Orchester Diensten finden würde. Fünf Liebhaber halten wechselsweise in ihren Häusern Konzert, dem auch ich beiwohne. Man hört demohnerachtet in allen Häusern Musik, die von Schwarzen, im Geschmack der sogenannten Prager Studenten, aüfgeführt wird, oft auch im Tone der Hunden und Katzen. Man ist hier in Ansehung dieser Puncten noch nicht verzärtelt; jede Musik nimmt man für eine Einladung zur Freude auf, und lacht, tanzt, singt und trinkt auch dabei" ([2]).

Was het gedurende 's Compagnies tijd dus ter hoofdplaats van Nederlandsch Indië vrij poover gesteld met de beoefening der toonkunst, het tooneel werd nagenoeg geheel verwaarloosd, en tot het midden der 18e eeuw althans schijnt men op dit gebied niet veel anders gekend te hebben dan de Chineesche wajangvertooningen, die toen trouwens ook bij de Europeesche ingezetenen zeer in trek waren, en naar de beschrijvingen te oordeelen weleer meer luister moeten bezeten hebben dan wij er tegenwoordig nog in ontdekken kunnen ([3]).

([1]) Voyage d'Innigo de Biervillas, Portugais, à la Côte de Malabar, Goa, Batavia, et autres lieux des Indes Orientales; Paris, 1736; II, 37. De schrijver van dit werk heeft, vooral met betrekking tot zijne berichten over Batavia, schier woordelijk nageschreven een in 1677 te Parijs bij Estienne Michallet uitgegeven reisverhaal, getiteld: Relation ou Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales.

([2]) Briefe des Herrn von Wurmb, Gotha, 1794; p. 147. Von Wurmb was de eerste Secretaris van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. Zie het Gedenkboek van Mr. T. H. der Kinderen.

([3]) Valentijn, IV*a*, bl. 252; — Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie door Persie en Indië; Amsterdam, 1711; bl. 365; — Dr. C. Swaving, Batavia's sanitaire geschiedenis onder het bestuur van de O. I. Maatschappij (Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, 14e jaargang, bl. 89).

Toch ontbrak het den eersten bewoners der stad niet aan zin voor dramatische uitspanningen, want zelfs tijdens het beleg van Jakatra, op Paaschmaandag van het jaar 1619, kortten de belegerden zich ook den tijd door „boven op de zaal" van de loge een „spel" te doen spelen „van den Coninck van Denemarken en van den Coninck van Sweden" ([1]), waarschijnlijk een spel van eigen vinding, voor deze bijzondere gelegenheid samengesteld door de liefhebbers die aan de vertooning deelnamen, maar wellicht ook eene omwerking van Shakespeare's Hamlet, prince of Denmark, welk stuk geregeld placht te worden opgevoerd door de Engelsche comedianten, die in de laatste jaren der 16e en de eerste jaren der 17e eeuw zoo herhaaldelijk in Nederland optraden ([2]).

Zekerheid dienaangaande is thans even min meer te erlangen als omtrent de liefhebberijvoorstellingen waarop ietwat later de Gouverneur Generaal van der Lijn (1645—1650) zijne gasten nu en dan onthaalde, zooals Tavernier ons in zijn reisverhaal meedeelt. Bij gelegenheid dat deze met de retourvloot van 1648 de terugreis naar Europa zou aanvaarden, nam ook hij deel aan den maaltijd dien de Opperlandvoogd gewoon was aan de scheepsoversten en de voornaamsten van de stad aan te bieden. Die maaltijd begon ten twee uur na den middag, en na zeven of acht uren aan tafel te hebben gezeten ([3]) stonden de gasten op om zich te begeven naar de

([1]) De Jonge, Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, IV, 153.

([2]) Ferd. von Hellwald, Geschichte des holländischen Theaters; Rotterdam, 1874; p. 7; — Mr. H. E. Moltzer, Shakspere's invloed op het Nederlandsch tooneel der zeventiende eeuw; Groningen, 1874; bl. 52.

([3]) Johan Wilhelm Vogel, die eenige jaren achtereen op Sumatra werkzaam was bij de Sillidasche zilvermijnen, en bij zijn terugkeer naar Nederland in 1687 aan een dergelijken maaltijd deelnam, meldt er op bl. 494 van zijn reisverhaal het volgende van:

„Den 13 November wurde von dem Herrn Gouverneur-General nach alter Gewohnheit das Scheide-Mahl oder Valet-Schmaus an alle Officiren und qualificirte Personen, so mit der Flotte nach Holland gehen solten, gegeben und speiseten wir damals zusammen an einer Tafel über 200 Personen. Die Tafel stunde in einer sehr langen Gallerie, welche über den Fluss Jacatra gegen das

komedie, „die van de jeugd der stad gespeeld zou worden." Een der vertrekken van het kasteel was voor deze gelegenheid in een tooneelzaal herschapen, doch bijzonderheden omtrent de voorstelling deelt Tavernier ons niet mede. Om redenen, waarbij wij hier niet hebben stil te staan, verkeerde hij in geene opgewekte stemming, en hij nam dan ook afscheid van zijnen gastheer, zonder het einde van het „spel", gelijk hij het noemt, af te wachten (1).

Vierkant oder vielmehr den Reiss-passar zu erbaut, und wegen des darunter hinlauffenden Wassers sehr angenehme war. Diesem Schmaus wohneten alle Herrn Räthe von Indiën, deren Weiber und übrige vornehme Bedienten mit bey, *und währete bis gegen mitternacht;*" Ost-Indianische Reise Beschreibung; Altenburg, 1716.

Vermakelijk is het verhaal van het gebeurde aan een omstreeks dienzelfden tijd gehoudenen maaltijd ten hove, waar David Tappen, Curiöse und denckwürdige auch sehr gefährliche Ost-Indianische Reise-Beschreibung, Hannover, 1704, bl. 187, zijne lezers op vergat:

„Es sind die Javanen sehr grob und ohnverschämbt, selbst ihre fürnehme Herrn schämen sich nicht auch fürtreflich mit Rülpsen ümb sich zü werfen; gleich wie dan ein Abgesandter vom Javanischen Kaijser an den Holländischen General auff Battavia, sich nicht geschämet, als er an des Hn. Generals Taffel gesessen nebst andern furnehmen Holländischen Ministern, auch Frauen und Jungfrauen, immer einen Rulps nach den andern über Taffel zu schicken, dass auch endlich der Holländische General bewogen worden einen Soldaten hinter gedachten Abgesandten treten zu lassen, mit dem Befehlen, das, wann er hörete, dass der Abgesandte seiner Grobheit sich weiter bedienen wurde, er alsdann einen rechtschaffenen von hinten solte streichen lassen. Da nun der Abgesandte seiner groben Gewohnheit nach abermals einen fortschicket, lies der hinter ihn gestellete Soldat einen solchen von hinten treten, das sich der Abgesandte umbgesehen und den Soldaten seine Grobheit verwiesen, da ihme aber remonstriret worden, dass der Soldat seine gebrauchete Grobheit zur rechten Thüre, und zwar hinter sich auss gehen lassen, er aber solches nicht beobachtet, sondern gantz ohngewönlich uber den Tisch hatte gehe lassen, könte er leicht erachten, mit was fur Verdruss der Hr. General solches empfunden hätte. Hierauff ist der Abgesandte aufgestanden und ohnverrichteter Sachen nach Japara geschiffet, dessen Ankunfft vielleicht nicht all zu angenehm gewesen seijn wird, dann man sonst ein gemein Sprichwort unter denen Indianen hat, welches also lautet:

„Will dir ein böser Gast aus deinem Hause weichen, So halt ihn ja nicht auf, lass ihn nur immer streichen."

(1) De zes Reizen van de Heer J. Bapt. Tavernier, baron van Aubonne; door I. H. Glazemaker vertaalt; Amsterdam, 1682; II, 414.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat gedurende de vijf en twintig jarige regeering van Maetsuijcker (1653—1678) de zalen van het kasteel meermalen dienst zullen gedaan hebben voor dergelijke liefhebberijvertooningen, en wie weet of de door hem in het werk gestelde pogingen om zijn zusters zoon Heere de Boer, „die lange jaren te Amsterdam een vermaard tooneelspeler geweest is", naar Batavia te doen overkomen, niet tevens ten doel hadden om de goede gemeente dezer plaats een haar nog onbekend gebleven knnstgenot te verschaffen, door haar in de gelegenheid te stellen om van nabij kennis te maken met de talenten van zijnen neef, — den broeder wellicht van het nichtje, waarover Tavernier ons in zijn reisverhaal eenige minder stichtelijke bijzonderheden mededeelt. Doch die pogingen werden niet met een gunstigen uitslag bekroond, want, zooals Valentijn ons bericht, Heere de Boer gaf aan zijnen oom Maetsuijcker te verstaan, „dat het voor hem veel beter was om te Amsterdam dan eens prins, dan eens koning, en dan weer eens keizer, en na daarvoor te hebben gespeeld, weder vrij te zijn, dan altijd een slave in Indië te worden."

De zeventiende eeuw liep ten einde zonder dat het publiek van Batavia zich in het genot van openbare tooneelvoorstellingen heeft kunnen verlustigen. De Nederlandsche tooneelisten van dien tijd zagen er niet tegen op om half Europa te doorreizen en zich b. v. naar Stockholm te begeven, welke plaats een tijd lang zelfs een eigen Nederlandschen schouwburg heeft bezeten (1667), of, gelijk in de eerste jaren der 18e eeuw het geval was, beurtelings te Koppenhagen, Dantzig, Lubeck, Kiel en Hamburg op te treden, maar van het denkbeeld om hun geluk ook in Oost-Indië te gaan beproeven schijnt, voor zoover ik heb kunnen nagaan, nimmer sprake geweest te zijn. Eerst in onze dagen treffen wij in Indië schouwspelers van beroep aan, want de schouwburg, die in de laatste helft der 18e eeuw te Batavia werd opgericht, schijnt, zooals wij straks zien zullen, alleen liefhebbers onder haar werkende leden geteld te hebben.

Vermoedelijk zullen in de eerste helft dier eeuw de liefheb-

berij-tooneelvoorstellingen, hetzij ten kasteele, hetzij in de woningen van Batavia's aanzienlijken, in zwang zijn gebleven, maar zekere berichten dienaangaande ontbreken. Wel bezitten wij van de hand van den Rotterdamschen bakker en geschiedschrijver Gerrit van Spaan (1651—1711), een man „die wat meer wist als de baas hem aan den trog geleerd had", — een dramatisch broddelwerk, dat in 1711 voor de tweede maal het licht zag onder den titel van „Opkomst der Oost-Indische Compagnie met de voornaamste Land en Zeegevechten: verhandeldt en vertoondt in Batavia voor den Generaal en Raaden van Indiën"; — maar met deze laatste aanduiding kan het, dunkt mij, geen ernst geweest zijn. Vergis ik mij, laat ons dan uit den grond des harten Hunne Hoog Edelheden beklagen, die de opvoering van dit onmogelijke prul hebben moeten bijwonen. Het is niets anders dan een doorloopend, op rijm gebracht verhaal van de eerste reistochten en de voornaamste verrichtingen der Nederlanders in Indië, verdeeld in brokstukken, die op de meest willekeurige wijs aan de negen „personagien", die in het stuk optreden, in den mond worden gelegd. Op gelijke wijze zou men b. v. Tollen's „Nova Zembla" tot een dramatisch product kunnen verwerken, door om de tien of twintig regels een ander persoon als declamator te doen optreden. Maar niemand wane intusschen dat van Spaan ons iets voorzet wat in de verte zelfs met Tollens verzen kan worden vergeleken. Een proefje zal voldoende zijn om een denkbeeld te geven van hetgeen men toen als poëzij onder de oogen van het publiek durfde te brengen. Van Batavia's beleg in 1627 heet het:

'tWas kort na dit vertrek, wanneer de snoo Javanen,
Batavia in 't rond omringden als sprinkhanen,
Met tagtigduizend man, voorzien met schietgeweer,
Met ijzer en met staal, getrokken uit het leer,
Met schoppen, spaden en houweelen om te graven:
Zij wroeten in de aard als mollen, en als slaven,
Bij nagt en ook bij dag. Het werk ging dapper voort,
En naderd vast de Stad; maar het werd zeer doorboord,

Doornaaid van ons geschut, en furieus besprongen,
En menigmaal verbrand. De Indianen drongen,
Door d'Amfioen verhit, als dol daar tegen aan:
Maar 't Schut met schroot en lood, dat maakten haast ruim baan,
En straten door haar heen. Dit Mahomets Kanaalje,
Herstelden haar terstond in ordre van bataalje;
Schuimbekkend van boosheid quamen zij weder op,
Bestormden het bolwerk. Maar van hetzelve sop,
Gekregen, deinsden zij, en heiden groote palen
In Jakatra's rivier; de dooden zonder dralen,
Die wierpen zij daarin, om 't water onbruikbaar
Te maken door de stank. Ons volk groef hier en daar,
Veel putten in de stad, die goed zoet water gaven,
Bequaam om 't dorstig hart met deze vogt te laven.
En dus was 't Indiaansche heir in rep en roer;
Zij bliezen op den hoorn, en deden menig toer,
In 't rond met de Gomgom, daar helsche wapenkreeten,
Navolgden met geschreeu. De Keizer wierd verbeten,
Op zijnen Generaal, den Prins van Madura,
Die wierd de kop gekloofd; een weinig tijd daarna,
Agt honderd van zijn Volk, wierden ook zonder meten,
Door Keizerlijk bevel, den kop van 't lijf gesmeten.

Op het gebied der vaderlandsche letteren zat in die dagen de wansmaak in de lucht. Waar men op lezers en misschien ook toeschouwers rekende bij het bewerken van eene mede uit het begin der achttiende eeuw dagteekenende „Christelijke Tragedie ofte het Oordeel, waarin de Hoofdstukken of Grondleeringen van twee Religien, de Gereformeerde Evangelische en de Roomsche Papistische onpartijdig en na waarheid der Heilige Schrift klaar en duidelijk tegen den anderen worden voor oogen gestelt", daar kon ook een welwillend onthaal verwacht worden voor eene berijmde geschiedenis van de Oost-Indische Compagnie, ingericht om te worden voorgedragen door een negental verschillende personagien, die beurtelings ten tooneele worden gevoerd niet om zelf deel te nemen aan eenige handeling, maar om elkaar te onthalen op het verhaal van de voornaamste land en zeegevechten, waarvan in de geschiedboeken der Compagnie gewaagd wordt.

Ware van Spaans dramatische proeve hier werkelijk „verhandeld en vertoond", zooals het op den titel luidt, of ware het opvoeren van andere voortbrengselen van dien aard toenmaals in zwang geweest, dan zou er waarschijnlijk wel bij zijn stil gestaan door Jan de Marre in zijne boven reeds aangehaalde dichtkundige beschrijving van Batavia, want aan zin voor het tooneel kan het dezen „gloedvollen en bezielden" Amsterdammer, die, na drie en twintig jaren op zee te hebben rondgezworven, tot assistent of directeur van den Amsterdamschen schouwburg werd aangesteld ([1]), niet hebben ontbroken. Hij toch was de bewerker van het zinnespel, dat bij gelegenheid van de luisterrijke viering van het honderdjarig bestaan van dien schouwburg (7 Januari 1738) ten tooneele werd gevoerd ([2]), nadat hij een paar jaren vroeger zijn treurspel „Jacoba van Beijeren" had voltooid, een stuk dat nog in het begin dezer eeuw bij het Nederlandsche publiek zeer gelief was, en waarop toevalliger wijze ook de keuze viel toen in de maand Juli 1757 de eerste voorstelling zou worden gegeven in den bij besluit der Hooge Regeering van 29 Maart te voren opgerichten Bataviaschen Schouwburg.

Van wien het denkbeeld om Batavia het bezit van een tooneel te schenken eigenlijk is uitgegaan, blijkt niet, want in de resolutiën der Hooge Regeering vindt men ter zake alleen het volgende aangeteekend: „Door den oud sous-lieutenant der Dragonder Lijfwacht Gabriel Besse du Pouget bij requeste verzoek gedaan wezende, om permissie ten eijnde in het zogenaamde Heeren Logement ter deezer stede een Schouwburg op te rigten; zo is besloten hem zulcx te accordeeren, mitsgaders dusdoende aan de gemeente te procureeren eene divertissante uijtspanning."

Wellicht kunnen sommige lezers van dit Tijdschrift zich nog herinneren, wat ik indertijd heb medegedeeld omtrent

([1]) Dr. J. van Vloten, Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters der 18e eeuw; bl. 211.

([2]) C. N. Wijbrands, het Amsterdamsche Tooneel van 1617—1772; bl. 180.

de besognes van de Hooge Regeering, die aan de oprichting van het "geprivilegiëerde Stads Heeren Logement" zijn vooraf-gegaan ([1]). De Indische Regeering was er zeer voor; maar Heeren Bewindhebberen in patria waren met het plan minder ingenomen, meenende, gelijk zij in hunne generale missive van 4 October 1756 te kennen gaven, dat de behoefte aan "sodanig publicq Logement" eigenlijk in het geheel niet gebleken was. "Intusschen", vervolgden Heeren Bewindhebbers, "desapprobeeren wij dit etablissement niet, in zooverre daardoor eenig gerief aan 's Comp. Dienaren en andere ter dezer Hoofdplaats aankomende vreemdelingen kan worden toegebragt; ja, wij zouden integendeel wel moogen lijden, dat na het voorbeeld van hetgeen in verscheijde steeden deeser Provintiën en ook elders plaats heeft, aan dit Logement werden gehegt eenige voorreghten, als het houden van publicqe verkopingen, immuniteijt van sekere geringe lasten, en andere diergelijke praerogatieven, waardoor zoodanig Huijs boven andere Logementen kan worden bevoordeelt."

Nu had het nieuwe "etablissement", zooals bewindhebberen vreesden, van den aanvang af een "slecht succes", "alzoo zomtijds in geheele maenden niemand in hetzelve komt logeren of daervan gebruik maekt" ([2]), en der Indische Regeering, die de oprichting er van met warmte was blijven verdedigen, kan het voorstel dus niet onwelkom zijn om door het openen van een tooneel in het voor logement dienende gebouw die zaak zelf tot meerderen bloei te doen komen.

Met den meesten ernst werd het plan van du Pouget, wiens request nog in originali aanwezig is, door de leden van de Hooge Regeering in behandeling genomen, en ten vervolge op de boven reeds medegedeelde beschikking ter vergadering van den 29 Maart 1757 genomen, werd in diezelfde zitting nog gearresteerd het "Project van de Conditiën, naar welken, zoowel

---

([1]) Tijdschrijft voor Indische taal- land- en volkenkunde, deel XXII, bl. 482.
([2]) Nederlandsche Jaerboeken, 1758, I, bl. 526.

de acteurs als toezieners zich moeten gedragen", dat in zijn geheel als bijlaag aan dit opstel wordt toegevoegd.

Van eene geldelijke subsidie van regeeringswege was in dat project geen sprake. Men rekende op voldoende ondersteuning van den kant van het publiek, en dat de voor het eerste jaar benoodigde 200 abonnés tegen 50 rijksdaalders in het jaar (zie art. 19 der conditiën) weldra gevonden waren, schijnt met voldoende zekerheid te kunnen worden afgeleid uit het feit, dat op den 20 Juli 1757 de nieuwe schouwburg werd ingewijd, en wel, zooals boven reeds in het voorbijgaan werd aangeteekend, met eene voorstelling van het treurspel „Jacoba van Beijeren" van Jan de Marre.

Van de tooneelproducten van dien tijd is de „Jacoba van Beijeren" zeker niet een van de minste. Bijna een eeuw lang bleef het zijne plaats handhaven op het répertoire van den Amsterdamschen schouwburg, en eens, in de eerste jaren van deze eeuw, trok het zulk een verbazenden toeloop van volk, dat de gewapende macht moest worden te hulp geroepen om het gedrang uiteen te jagen. Ter gelegenheid namelijk van Koning Lodewijk's dertigsten verjaardag, op den 2 September 1808, werd de goede gemeente van Amsterdam op eene gratis volksvoorstelling onthaald, eene vrijgevigheid waarvan gretig gebruik werd gemaakt, door den een om hulde te brengen aan den nieuwen vorst, die echter tot veler teleurstelling niet in de zaal verscheen, door den ander om zich andermaal aan de voordracht van de Marre's verzen te vergasten ([1]).

Ik moet openhartig bekennen, dat ik het stuk niet ken, en de kans om het hier ooit in handen te krijgen zal wel niet groot zijn. Goed opgevoerd, schijnt vooral de rol van Jacoba een machtigen indruk op de toeschouwers te maken, getuige het de volgende mededeeling van Marten Corver in zijne „Tooneel-Aanteekeningen" (1786):

„Eene vrouw bij het vertoonen van Jacoba van Beijeren, door

([1]) Von Hellwald, o. c. bl. 101.

Jufvrouw van Schagen (Adriana Maas, gehuwd met den tooneelspeler Paul van Schagen) tegenwoordig zijnde (Punt speelde Philips) werdt zoodanig bewoogen, dat zij in het vijfde bedrijf uitborst: „die Vrouw wordt mishandeld, men ontneemt haar alles, en heeft er dan hier niemand iets voor haar over, dan zal ik haar ten minste zo veel toebrengen als in mijn vermogen is", werpende tevens haar hand- en oorringen en verdere sieraaden altemaal van de Gallerij, stuk voor stuk, op het tooneel, ja begon al aan het losmaken van haar kleederen, om die ook op het tooneel te werpen. Jufvrouw van Schagen en Punt, benevens al die op het Tooneel stonden, zulk een ongewoonen St. Nicolaas-regen ziende nederdaalen, meenden in 't eerst, dat men hen eenigen schimp meende aan te doen; maar hoorende wat er gaande was, veranderde alles in lagchen, en men hadt veel moeite, om de vervoerde Vrouw te beweegen, haar goed wederom te neemen, en haar aan het verstand te brengen, dat het slechts een spel en geen wezenlijke zaak was, die men vertoonde."

In de jaarboeken van het Nederlandsche tooneel wordt van Adriana Maas steeds gewaagd als van eene tweede Clairon. Vooral in de rol van Jacoba van Beijeren moet zij bijzonder hebben uitgemunt, en zeker zullen er onder de toeschouwers, die in den avond van den 20 Juli 1757 in het Heeren Logement te Batavia bijeenkwamen om de opvoering van de Marre 's treurspel bij te wonen, wel eenigen geweest zijn, die zich de dagen nog konden te binnen brengen toen de begaafde Maas door hare voortreffelijke opvatting van de titelrol aller harten in verrukking bracht. Wie zich hier met die rol belastte, en wie de overige medespelers waren is mij niet bekend. Voor de geschiedenis van het maatschappelijk leven te Batavia in vroeger eeuwen ontbreekt een van de voorname bronnen, die den toekomstigen geschiedschrijver in staat zal stellen een getrouw beeld van het doen en laten der hedendaagsche samenleving in Indië te ontwerpen. Er is weinig dat het verledene levendiger voor den geest terugroept dan oude dag-

bladen. Maar uit vroegeren tijd bezitten wij op dit gebied, wat Indië betreft, zoo goed als niets. De Bataviasche Nouvellen, en courantje met de uitgaaf waarvan in Augustus 1744 een begin werd gemaakt, hielden nog geen twee jaren later weder op te bestaan, en niet voor 1810 vangt de reeks aan van de officiëele nieuwsbladen, die eerst in 1852 een particuliere courant naast zich zagen verrijzen. Andere berichten zijn uiterst schaarsch. Als ik mij niet vergis maakt alleen Stavorinus, in zijne Reize van Zeeland naar Batavia (II, bl. 266), melding van het bestaan eener Comédie te dezer plaatse, zonder er ons echter meer van te vertellen dan dat zij tijdens zijn verblijf in Indië weder werd „afgeschaft", en bevreemden kan het dus niet, dat Joh. Olivier, in zijne Aanteekeningen gehouden op eene reize in Oost-Indië (Amsterdam, 1827), de opmerking maakt, dat „de tooneelkunst hier voorheen *nimmer* is aangemoedigd geworden."

Het zal dan ook wel altijd een geheim voor ons blijven, wie zich onder de leiding van den kastelein du Pouget aan de beoefening van de tooneelkunst gewijd hebben. Volgens het medegedeelde project werd ook op vrouwelijke medewerking gerekend, maar wie zal ons zeggen of Batavia een honderdtal jaren geleden werkelijk kunstlievende „jufvrouwen" heeft bezeten, die den moed hadden om naar de lauweren van eene Adriana Maas of eene van Tongeren-Jordaans, de eerste die te Amsterdam in de rol van van de Marre's Jacoba van Beijeren optrad ([1]), te dingen? Wat zou het ons niet waard wezen om een getrouwe beschrijving onder de oogen te krijgen, hoe het in die schouwburgzaal van het Stads Heeren Logement placht toe te gaan. Daar volgens de bepaling van artikel 18 der conditiën het publiek zich uiterlijk ten negen uren moest retireeren, wijl de deuren van den schouwburg op dat uur gesloten werden, zal de voorstelling zeker niet later dan vijf uren in den namiddag zijn aangevangen, even als dit tot in

([1]) Von Hellwald, o. c. bl. 55.

het jaar 1808 ook te Amsterdam het gebruik was. Nog bij daglicht dus begaven de bezoekers zich schouwburgwaarts, zeker grootendeels te voet, de dames gevolgd door hare rijkelijk met goud en zilver opgetooide slavinnen, die zij „tot haar gerief" mochten medebrengen, en wier diensten voornamelijk benuttigd werden om de siri-doos aan te dragen. De tegenwoordigheid dier jonge deernen was wellicht eene aansporing te meer voor de toenmalige jeunesse dorée van Batavia om van de veertiendaagsche voorstellingen een ijverig gebruik te maken, zooals zij ook trouw tegenwoordig placht te zijn bij het begin en het einde der godsdienstoefeningen met het doel om een kijkje te nemen van „de fraai versierde jufvrouwen", die met hare slavenmeiden tempelwaarts trokken, en op de voorpleinen der kerk soms zulk eene volte teweeg brachten, „dat men er nauwelijks door kon komen" ([1]).

Zekere berichten omtrent een en ander zijn echter niet voor ons bewaard gebleven. Spectatoriale geschriften, waaraan Nederland in den loop van de achttiende eeuw zoo rijk was, en die ons zoo van nabij bekend maken met de zeden en gewoonten dier dagen, ook met betrekking tot het tooneel, zijn in Indië nimmer bekend geweest, en zullen wij ooit te weten komen op welke voorstellingen men nu ruim honderd jaren geleden het Bataviasche publiek vergastte, en hoe die voorstellingen uitvielen, dan moet het zijn door de uitgave van particuliere brieven uit dien tijd, zooals b. v. Dr. Paulus Valckenaer ze gedurende zijn zeven en twintig jarig verblijf in Indië geregeld aan zijn broeder Caspar toezond. Dergelijke brieven behelzen uit den aard der zaak een aantal kostbare gegevens voor de kennis van de levenswijs onzer voorouders in Indië; maar met Dr. Naber vreezen wij, dat het nageslacht er niet vele meer heeft bewaard. ([2])

Het weinige wat ik omtrent het répertoire van den Bata-

([1]) Batavia in deszelfs gelegenheid, opkomst, enz. Amsterdam, 1779; III, bl. 6.
([2]) Dr. S. A. Naber, Uit oude familiepapieren; Gids, 1873; III, bl. 255.

viaschen schouwburg der 18e eeuw nog kan mededeelen is, dat de tweede voorstelling gegeven werd op den 16 Augustus 1757, en dat bij die gelegenheid ten tooneele werd gebracht „de Dood van Willem I, Treurspel". De Nederlandsche Jaerboeken, waaraan ik deze bijzonderheid ontleen, noemen den naam des schrijvers niet; maar zonder twijfel hebben wij hier te doen met Claes Bruin, „den Menisten liefdepreeker en vruchtbaren zededichter", gelijk van Vloten hem noemt, van wiens hand in 1726 bij J. Lescaille te Amsterdam een aan Louis Adriaan Grave van Nassau, Vrijheer van Zeijst, opgedragen „treurspel" in vijf „deelen" onder den titel van „de Dood van Willem den eersten, Prins van Oranje" het licht zag. Het is merkwaardig hoe schier alle handelende personen in dit stuk een voorgevoel hebben van het lot dat hun vroeger of later te wachten staat. Zoo maakt 's Prinsen Raadsheer Barneveld zich reeds ongerust over zijne toekomstige verhouding tegenover Maurits:

Wat voorgevoel van smerte,
Legt, als een zwaaren damp,
Mij Maurits op het herte,
Als of me eene droeve ramp,
Van hem eens stond te wachten!

Het vierde „deel" vangt aan met een alleenspraak van Oranje:

Wat onbekende schrik,
Parst mijn benepen ziel met schroeven?
Wat kan mijn bang gemoed bedroeven,
Op ieder oogenblik?
Ik loop bekommert door de zaalen,
O Hemel! wat mag 't zijn?

en om den Prins nog meer van streek te brengen komt aan het slot van datzelfde „deel" zijn „waarde bedgenoot" Louisa de Coligny hevig ontsteld aanloopen met de mededeeling dat Teligny, haar eerste gemaal, haar in den droom was verschenen, en haar „na een beklaagchelijk verhaal" Oranje's lijk had doen „beschouwen op de trappen van de zaal", op welks gezicht zij dacht „van droeven druk te sterven."

Duidt nu de opvoering van de Marre's en Bruin's treurspe-

len aan, dat bij de leiders van den nieuwen schouwburg de ernstige toeleg bestond om bij voorkeur het nationale tooneel in eere te houden? Ook hieromtrent kunnen wij ons alleen in gissingen verdiepen; maar als wij nagaan hoe weinig oorspronkelijks de achttiende eeuw op dit gebied ten onzent heeft voortgebracht, kan het schier geen twijfel lijden dat ook uit den vreemde vertaalde stukken herhaaldelijk zullen zijn voorgekomen op het répertoire der Bataviasche tooneelisten. Om de onderneming te kunnen staande houden moest met ... eerschenden smaak rekening worden gehouden, en hoe h... nede in dien tijd gesteld was weten wij uit de stu... e Dr. Hartog aan de Spectatoriale geschriften van de... e helft der 18 eeuw gewijd heeft.

Schitterende zaken schijnt de ondernemer d... uget metdatal niet gemaakt te hebben. In Mei 1760 ... ocht hij om weder in „Compagnies dienst geplaatst te w... n, en om het Heeren Logement met de daaraan geaccro... rde privilegiën te mogen verkoopen aan den burger Jan ... m Keijser", welk verzoek hem bij resolutie van den 23en d... maand werd ingewilligd. Maar deze nieuwe impresario ... is niet gelukkiger dan zijn voorganger, niettegenstaande h... er trouw op uit was om het publiek ook op de tooneelpr... ten van Bataviasche dichtliefhebbers te vergasten. Zoo ... rd in den loop van het jaar 1762 ten tooneele gevoer... een door zekeren P. de Vries samengesteld tooneelwerk, d... bij den stadsdrukker F. Tetsch in druk verscheen onder ... n titel van „Jan Pietersz. Coen, Voorstander der Bataviase ... rijheid; Blijeijndent oorlogspel vercierd met zang, dans en v... tooningen"; en bij gelegenheid van de op 29 September 176... gevierde „Voorstelling van Zijn Hoogedelheijd, den Hooged... en, Grootachtbaaren en Wijdgebiedenden Heere Petrus A... ertus van der Parra tot Gouverneur Generaal van Nederl... nds India", werd op Zaterdag den 1e October daaraanvolge... de op den schouwburg vertoond een door dienzelfden de Vri... s vervaardigd „Groot Divertissement met Dans, Konst- Vliegwerken en Illuminatien", — eene ver-

tooning, die waarschijnlijk veel opgang maakte, want een jaar later werd het publiek op nieuw in de gelegenheid gesteld om „ter geboorte en eerste verjaring jegens het voorstellen van zijne Hoog Edelheid" zich te komen verlustigen aan een door L. Brezee in elkaar gezet „Groot Divertissement, verzierd met veele veranderinge van Tooneelen, Dans, Konst en Vliegwerken en een uitmuntende Illuminatie", dat onder den wijdschen titel van „Loff en Vreugde Viering in het Choor aan Apollo toegeweid" in October 1764 ten tooneele werd gebracht (1).

Waren de onkosten aan de opvoering van al die kunst en vliegwerken verbonden te zwaar voor de kas van den ondernemer, of schortte het aan eene minder trouwe opkomst van den kant van het publiek? Zeker is het dat Keijser reeds spoedig na laatst bedoelde vertooning met de noorderzon verdween, en den 4e December 1764 vond de Hooge Regeering goed om gunstig te beschikken op het request van Gijsbert Jacob Welgevaren, Secretaris van den Raad van Justitie des Kasteels en Sequester in den boedoel van den fugitieven Jan Adam Keijser, „verzoekende permissie om 1° het Heeren Logement nevens den Schouwburg, beide aan genoemden boedel toebehoorende, met het daaraan gehechte octrooi te mogen verkoopen, en 2° om het octrooi nog voor tien jaren te verlengen."

Bij den hierop gevolgden verkoop schijnen logement en schouwburg als twee afzonderlijke perceelen onder den hamer te zijn gebracht, want in het verhandelde ter zitting van den Raad van Indië van 21 Februari 1766 leest men, dat „op een request van den burger Joseph Clement, vertoonende dat hij de kooper is van de volgens besluit van 4 December 1764 verkochte Schouwburg, met verzoek, dat dewijl deze plaats voor-

---

(1) De volledige titels van de hier aangehaalde tooneelwerken, die de heer Mr. J. A. van der Chijs op het spoor kwam in de bibliotheek van de Maatschappij van Letterkunde te Leiden, kan men naslaan in het onlangs verschenen vervolg op zijne Nederl. Indische Bibliographie, Verhandelingen Bataviaasch Genootschap.

heen aan 's Heeren of Stads Logement geannexeerd bij verkoop in 1760 volgens het gearresteerde op den 27 Mei van dat jaar niet meer voor 's Heeren Gerechtigheid heeft behoeven betaald te worden als op twee derde parten van het inkoops kostende, hij overzulks nu ook volstaan mochte met in gelijker wijze te voldoen, — goedgevonden en verstaan werd, ofschoon het eerste gesticht thans van het laatste afgezonderd zij, al echter den suppliant het gedachte prerogatief te laten jouisseeren, wijl de afzondering in deze geen prejuditie kan lijden, of dat de Schouwburg ook op zich zelf een publiek gebouw is, waaraan het gedachte voorrecht opzichtelijk kan vergund worden."

De omstandigheden, waaronder de nieuwe eigenaar de exploitatie van den schouwburg op zich nam, waren niet gunstig. De welvaart van Batavia was in de laatste jaren met rassche schreden achteruit gegaan; de oude luister van de machtige Compagnie was geweken; schier in alles vertoonde zich een onrustbarend verval; de algemeene gezondheidstoestand werd van jaar tot jaar bedenkelijker; zware ziekten en sterfgevallen teisterden de gemeente, en geen wonder dat zich gaandeweg eene zwaarmoedige gesteldheid van de ingezetenen meester maakte, die iederen bezoeker opvallen en treffen moest. „De meeste menschen, die men hier ziet", schreef Stavorinus in de beschrijving van zijne in de jaren 1774/78 ondernomen reis, „en zelfs vele rijken, die men oordeelen zou dat reeds het toppunt hunner wenschen bereikt hadden, hebben iets in hun gelaat, dat naar het onvergenoegde en droefgeestige zweemt, 't welk een zeker teeken is dat hun gemoed niet gerust of vergenoegd is." Ongetwijfeld zou een goed tooneel een machtige hefboom hebben kunnen worden ter opbeuring van die zwaarmoedige gemoedsgesteldheid; maar wel verre van het tooneel aan te moedigen, begon men heul en troost te zoeken alleen in de kerk. In 1767 ving krachtens besluit der Hooge Regeering van den 8en September de instelling van die dank- boet- en bededagen aan, die van toen af geregeld jaarlijks hernieuwd wer-

den, en van het houden waarvan telkens plechtstatige afkondiging geschiedde ter puie van het stadhuis, met opwekking aan een iegelijk om zich door deelneming aan het vrome werk „die Genadens deelachtig te maken, welke een heiligen en godvruchtigen wandel zullen doen verwisselen met stoorlooze gelukzalighedens."

In de notificatie van den dank en bededag, die tegen den 18 October 1769 werd uitgeschreven, wees de Hooge Regeering met nadruk „op het schenden van des Heeren dag en het doorbrengen van dien in allerlei ijdelheid en wereldsvermaak, waardoor Hij als het ware getergd wordt om het licht van onzen kandelaar weg te nemen, en het over te brengen tot een ander volk, dat gerechtigheid werkt", een vergrijp waarin volgens hare opvatting, een van de oorzaken gelegen was, „dat zich in onze tijdelijke welvaart hoe langs hoe meer een merkelijk verval begint op te doen, zoo door neeringloosheid, als dagelijksche verslapping in de particuliere handel en vaart, gezwijge van het verval dat de Maatschappij zelf omtrent sommige takken van hare commercie gewaar wordt."

In eene zamenleving, waarin de Hooge Overheid in alles den toon aangaf, en het niemand in de gedachte durfde komen om hare bedoelingen te wederstreven ([1]) al, deelde men hare

---

([1]) A. Bogaert, die in de eerste jaren der achttiende eeuw Indië bezocht, merkt in zijne Historische Reizen, Amsterdam, 1711, bl. 130, op, dat „de minste schijn van vrijheid in Nederlandsch Indië als balling 's lands zwerft", — en hoe het alhier heerschende servilisme een man als Stavorinus trof, blijkt uit zijne Reize naar Batavia, Bantam en Bengalen, I, 121, waar men het volgende vindt aangeteekend.

„Over tafel spraken wij vrij uit, zooals het ons goed dacht, zonder den Gouverneur (van Calcutta) of andere voorname persoonen te ontzien: de geest van vrijheid, die een Engelschman in Grootbrittanje bezielt was hier zoo min als daar gebonden; zijnde regt het tegendeel van het stijve en hinderlijke, dat in gezelschappen op Batavia bij den Gouverneur Generaal of Raaden van Indië plaats heeft; trouwens een Engelschman zou niet in staat zijn den ondraaglijken hoogmoed door te staan, waarmede een bediende van de Hollandsche Maatschappij van zijne meerderen behandeld wordt, zoowel op Batavia als op de Buiten-comptooren."

inzichten niet, daar waren publicatiën en notificatiën als de hier aangehaalde natuurlijk voldoende om der gemeente een zij het ook geveinsden afkeer in te boezemen van wereldsche vermaken en uitspanningen. Bij de vromen in den lande was vooral het tooneel van oudsher in diepe minachting geweest, en nu het, ter bevordering van zijne tijdelijke belangen, zaak werd om ten minste vroom te schijnen, moest het tooneel uit den aard der zaak meer en meer in verval geraken. In den loop van 1770 gaf Joseph Clement de zaak dan ook op. Met toestemming van de Regeering deed hij het hem toebehoorend gebouw van den schouwburg over aan Cornelis Domburg, oud-schepen en commissaris van de Bank Courant, van wien reeds ter zitting van den Raad van Indië van 19 Februari 1771 een verzoekschrift inkwam, strekkende „om het aan den schouwburg verleende privilegie te vernietigen, en hem te permitteeren om van dat opstal een of meer logeabele huizen te laten maken, *naar dien zich geen occasie meer presenteerde om de Comedie tot stand te brengen.*" Niet dan met welgevallen waarschijnlijk zal de Regeering dit verzoek hebben ontvangen. Zonder bedenking althans werd het ingewilligd, onder voorbehoud alleen, dat ter plaatse waar de schouwburg stond geen open gang of doorloop met woningen ter wederzijden of daar binnen zou mogen gemaakt worden, „omdat er gevallen kunnen exteeren, dat diergelijke doorgaans maar alleen door inlanders en Chineezen bewoond wordende woningen, voor schadelijk moeten gehouden worden."

Het ware zeker heel wat aantrekkelijker geweest, indien het hier medegedeelde overzicht van de lotgevallen van het gebouw, dat als schouwburg dienst deed, had kunnen aangevuld worden door berichten over hetgeen gedurende de dertien jaren van zijn bestaan op dien schouwburg vertoond is en over het onthaal door het publiek daaraan geschonken, want juist door het ontbreken van dergelijke gegevens moet thans menige vraag onbeantwoord blijven, waarvan de oplossing een gewenscht licht over de toenmalige toestanden zou kunnen doen

opgaan. Mogen wij b. v. aannemen, dat de gedrukte stemming van het publiek, onder den invloed waarvan de in 1757 opgerichte Schouwburg omstreeks 1770 te gronde ging, sedert weder voor een meer opgewekten zin plaats maakte? In 1778 verrees het Genootschap, waarvan wij onlangs het honderjarig bestaan gevierd hebben, en dat zijne oprichting te danken had aan de onvermoeide pogingen van den Raad extraordinair van Nederlandsch Indië, Mr. J. C. M. Radermacher, „om een aanzienlijk gezelschap bijeen te krijgen, 't geen met saamgevoegde krachten al zijne pogingen mogte inspannen om de fraije letteren en kundigheden te Batavia en in de overige oostersche volkplantingen op den troon te vestigen." Wel trad bij den aanvang van 's Genootschaps werkzaamheden de beoefening van al „wat de natuurlijke historie, oudheden, zeden en gewoonten der volken van deze gewesten aangaat" meer op den voorgrond; maar onverschillig voor de beoefening der fraaie letteren en schoone kunsten kunnen de mannen, aan wie deze eerste wetenschappelijke instelling in het Oosten haar oorsprong dankte, niet geweest zijn en misschien behoorden ook zij wel tot die „voorname ingezetenen", op wier aandrang zekere Jan Bouhon zich in Juli 1780 tot de Hooge Regeering wendde, met verzoek hem verlof te verleenen „om in de zuider-voorstad een tooneel te mogen oprigten tot het vertoonen van de beste Nederduitsche stukken." Bij resolutie van 1 Augustus van dat jaar werd goedgevonden en verstaan „om in die instantie te condescendeeren"; maar van de verkregen vergunning heeft Bouhon niet lang wil gehad. Donkere onweêrswolken bedreigden land en volk sedert Engelands Koning bij manifest van 20 December 1780 de geheele Republiek aansprakelijk stelde voor de „vijandelijke agressie" den Engelschen aangedaan door het tractaat, dat de Amsterdamsche magistratuur met de rebellen in Noord Amerika had gesloten. Hier althans schijnt men van den aanvang af de gevolgen van een oorlog met Engeland zeer donker te hebben ingezien. Hier was men met het uitbreken van den twist

niet zoo hoogelijk ingenomen als te Amsterdam, om de natuurlijke reden dat men hier meer van nabij bekend was met den reddeloozen toestand der middelen waarover de Compagnie ter verdediging harer belangen te beschikken had. Hier zullen er niet velen geweest zijn, die over den toestand dachten als de „vulders en aansteekers der lantaarnen der stad Amsterdam", die in hunnen „nieuwjaarswensch op den eersten dag van het jaar onzes Heeren Jezus Christus 1781" den kooplieden, burgers en inwoonders dier stad toezongen:

Staat nu het Vaderland zijn wis bederf te duchten?
Bedekt de duisternis de weg om dat te ontvluchten?
Neen!..... 'k zie een zweem van Licht: het Albewakend oog,
Verspreidt meer helderheid aan onzen Hemelboog;
Een sterker Noorderlicht dan ooit was opgereezen,
Moet, op zijn wenk, thans 't Licht voor onze paden weezen;
't Beschijnt de gansche Zee; 't verlicht den ganschen trans;
En Hollands Oorlogsvloot zal zeilen in dier glans,
Ja zal, gelijk voorheen, ten schrik dier Monsters daagen,
Wier felle tand het Hart van Neerland wou doorknaagen.

Hoe zeker men zich intusschen ook van zijne zaak achtte, het kwam Nederland niet ongeraden voor om nog een bijzonder beroep te doen op den steun en medewerking der Goddelijke Voorzienigheid, en deze stemming van overheid en burger riep de instelling in het leven van die menigvuldige bedestonden, die den ernst der zaak noodwendig moesten schaden, en aanleiding gaven tot het bekende rijmpje, dat na eene gehouden collecte uit het kerkezakje te voorschijn kwam:

Bedestonden, Stomme Honden,
Dat verjaagt geen Engelschman;
Maar een vloot naar zee gezonden,
Dat is 't wat ons helpen kan.

Hier, waar men de zaken donkerder inzag dan in het moederland, bleef men ook niet achterlijk met het inroepen van Hooger hulp. In de vergadering der Hooge Regeering van 18 September 1781 werd in ernstige overweging genomen, „de be-

kommerlijke en gevaarlijke omstandigheden, in dewelke de Republiek der Vereenigde Nederlanden door de ontstane rupture met Engeland zich tegenwoordig bevind, en hoe uit de bekomen informatiën, bij de publieke nieuwspapieren, blijkt, dat de Engelsen hunne wapenen ook naar deeze gewesten zullen wenden"; — naar aanleiding waarvan werd goedgevonden en verstaan om „beginnende met Woensdag 3 October te laten houden wekelijksche bedestonden", met bepaling, „dat dezelve Heiliglijk en Christelijk zullen moeten worden gecelebreert, en dat alle Woensdag avonden, met het begin van het luiden der ordinaire kerkklok van de groote Nederduitsche kerk, gedurende het gebed alle hantwerken, neeringen en handteeringen zo in de huizen als langs de straaten en wegen zullen moeten stil staan, en een ider zig zorgvuldig zal hebben te wachten voor allerlei zoorten van excercitiën en ligtvaardigheid, alles op een boete van ses Rijksd. ten behoeve van den Justitielen Officier die de calange zal doen."

Niet te vreden met de instelling van wekelijksche bede*stonden*, werd tegen den 24 October 1781 nog een afzonderlijken dank en bede*dag* uitgeschreven, ter welker gelegenheid met vernieuwden nadruk werd opgehaald „van de zonden en overtredingen van de inwoonders des lands, — van de zo zeer de overhand krijgende aanwas der ongodsdienstigheid, en het daaruit voortvloeiend zedenbederf, — van het zondig misbruik dat velen van Gods zegeningen hebben gemaakt, en van de verkwistingen in weelde en overdaad van de goederen die zijne goedheid met overvloed heeft geschonken." Hieraan alleen had men „de drukkende oordeelen, waarmede Gods hand de ingezetenen bezocht" te wijten. In de „ziektens en sterftens op deze Hoofdplaats van Neerlands Oostersche Wingewesten, deed de tuchtigende hand des Heeren zich kenbaar onderscheiden", en ten bewijze hoe „van het aangezicht des Heeren een groote toorn over het land was uitgegaan", werd niet alleen gewezen op de vredebreuk met Engeland, „de natie waarmede Nederland, zoo door de geheiligde banden van den Godsdienst,

als vele andere plegtig erkende wederzijdsche betrekkingen en gewigtige belangen op het nauwst verbonden was"; maar moest ook dienst doen "het ongelukkig lot, dat *na alle waarschijnlijkheid* (!) drie van des Maatschappij schepen, de Zeeploeg, de Jonge Hellingman en Juno heeft getroffen, van met alle de daarop geweest zijnde zielen in de diepte der zee te zijn verzwolgen."

Inderdaad, de naamlooze schrijvers van "Batavia in deszelfs gelegenheid" enz. hadden geen ongelijk, toen zij in het hoofdstuk over de zeden der inwoneren van Batavia handelende, de gissing opperden: "Mogelijk hebben tot het zeer algemeen verspreide denkbeeld van Batavias godloosheid eenig kwaad gedaan de fraaije Bededags uitschrijvingen, die jaarlijks in de Indien worden uitgegeeven, en in welke men alle onheilen, zelfs tot de ontsteeking der brandende bergen van Banda en Ternate toe, aan de krijtende zonden der Bataviasche gemeente ziet toegeschreven."

Tot de ongeregtigheden waarmede men, ter betere afwending van de "hittigheid van Gods toorn", vóór alles meende te moeten breken, behoorde als van zelf het nieuw opgerichte tooneel in de zuider voorstad van Jan Bouhon. In de Raads vergadering van 21 September 1781 werd over de zaak beraadslaagd, en op de propositie van Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal Mr. Willem Arnold Alting werd goedgevonden en verstaan "om het gepermitteerde tooneel, gedurende den tijd dat de wekelijksche bedestonden zullen worden gevierd, te laten stil staan", en den ondernemer te gelasten "hetzelve vooreerst en tot weder opzeggens te sluiten."

En van dat tijdstip af bleef de schouwburg in de zuider voorstad, naar het schijnt, voor goed gesloten, tenzij men mocht willen aannemen, dat het lokaal van Bouhon ook dienst heeft gedaan voor de uitvoeringen van de tooneel-societeit "Inschiklijkheid voor Lof", waármede wij straks nader kennis zullen maken.

II.

Met de omwenteling van 1795, die het oude staatsgebouw der Unie omver wierp, brak voor Indië een tijdperk aan, dat een eigenaardig hoofdstuk vormt van de geschiedenis van het Nederlandsch gezag in deze gewesten. „De Indische Regeering, beroofd van alle ondersteuning uit het Moederland, zelfs van alle dadelijke gemeenschap met hetzelve verstoken, ontbloot van de vereischte middelen van verdediging, bedreigd met volslagen regeringsloosheid, en zelfs eenmaal door een buitenlandschen vijand ter hoofdplaats ingesloten en aangerand, verkeerde in eene zoo hagchelijke gesteldheid, dat het niemand zou bevreemd hebben, bijaldien zij onder den last van zoovele rampen ware bezweken, of hare toevlugt had genomen tot ongewone en voor de ingezetenen van het eiland Java drukkende en kwellende maatregelen. En nogtans hield zij zich waardiglijk staande, en behoefde zij tot gene enkele bezwarende handeling, van welken aard ook, over te gaan. Door de gelegenheid, welke de handel van neutrale natiën aan de hand gaf om de producten van het Gouvernement tegen hooge prijzen te kunnen van de hand zetten, en door andere plaatselijke middelen, voorzag zij in de gewone uitgaven van bestuur, betaalde zij millioenen schats voor hare land en zeemagt, beiden in vorige dagen in gelijke mate verwaarloosd, en bekwam zij de noodige sommen voor de bezoldigingen van 's Compagnies dienaren, welke bevorens voor een aanzienlijk gedeelte naar Europa werden overgemaakt en aldaar uit kas der Maatschappij betaald; en land en volk gingen steeds in welvaart en rijkdom vooruit" ([1]). Dank zij den voorspoed, dien de gemeente gedurende dit tijdperk genoot, maakte de sombere stemming van weleer, die zelfs in tooneelvoorstellingen een zondig en Gode tergend vermaak zag, gaandeweg voor een meer opgeruimden zin plaats, en als een gevolg hiervan schijnt in de eerste jaren van de nieuw ingetreden

([1]) Mr. P, Mijer, Levensschets van den G. G. Overstraten, Tijdschr. v. N. I. 1840, I, bl. 282.

eeuw zich onder de zinspreuk „Inschiklijkheid voor Lof” een liefhebberij-tooneel-gezelschap te hebben gevormd, waaromtrent ik echter niets anders weet mede te deelen, dan dat het in het jaar 1805 een nieuw abonnement opende op den voet van de hieronder volgende in druk uitgegevene:

„Inrigting tot een Nieuw Abonnement van de Tooneel Societijd, onder den zinspreuk:

INSCHIKLIJKHEID VOOR LOF!

Art. I.

De Societijd zal bestaan uit Dirigeerende, Ageerende, Beschouwende en Figureerende Leeden.

Art. II.

De eerste verbinden zich tot het doen geeven van Twaalf Representatiën, waarvoor de Beschouwende Leeden zullen fourneeren een zoodanige som als hier na zal worden bepaald; en wanneer door toevallige omstandigheeden aan dit verband niet zal worden voldaan, zullen Beschouwende Leeden eene teruggaave van de nog onvoldaane Representatiën *Pro Rato* van het bedragene voor het geheele Abonnement bekomen en zulks zal in de Quitantiën bekend gestelt worden.

Art. III.

Niemand dan Leeden dezer Societijd zullen toegang tot dezelve hebben; alzo zullen er geene Lootjes meer werden uitgegeeven; met deze uitzondering echter: dat alle Zee Officieren als Honoraire Leeden kunnen inteekenen mits betalende voor ieder Representatie welke zij bijwoonen een Twaalfde gedeelte van het geheel, zonder meer; en de Entrée-Billetten zullen tot Elf uuren 's morgens van den Speeldag ten huize van den Heer Dirksz, in de binnen Nieuw-Poort-Straat te bekomen zijn.

Art. IV.

Terwijl de Beschouwende Leeden in het algemeen zich beklaagd hebben dat er te veele Leeden waren, en te veele Lootjes wierden uitgedeelt, aan het klein bestek der Societijd oneevenreedig, zo zijn circa veertig der jongste geweezene Leeden van het voorige Abonnement niet weder tot het teekenen van dit toegelaaten.

ART. V.

De Daames zullen hunne zitplaats in de Loges, en de Heeren in het Parterre hebben.

ART. VI.

De eerste zullen door een aanwijzend Billet van haar Ed. plaatsing werden geinformeert, en deze zullen bij ieder Representatie, gelijk voor heen, rouleeren; ook zal zulks tot duidelijker onderrigt en om confusie voor te komen nader door beschrevene plankjes in iedere Loge geplaatst werden aangetoond; de laatste zullen niet dan tusschen de bedrijven in de Loge bij de Dames mogen gaan.

ART. VII,

Nog in de Loges, nog in het Parterre zal mogen werden Tabak gerookt.

ART. VIII.

Niemand zal eenige Dranken in de Societijd mogen brengen, deze zullen door den Castelijn derzelve tegens een billijke prijs en directe betaling worden geleeverd.

ART. IX.

Niemand der Beschouwende Leeden zal agter op het Tooneel mogen komen, als alleen tusschen de twee te speelen stukken: terwijl dat almede oorzaak is der vertraaging in het veranderen der decoratiën, en den Beschouwende Leeden niet dan onaangenaam zijn kan.

ART. X.

De Quitantiën door den Wel Edele Gestrenge Heer Holle ([1]) geteekend en afgezonden, zullen binnen de drie eerste Representatiën op verbeurte van het Lidschap moeten worden betaald.

ART. XI.

De Prijzen tot goedmaaking der onkosten zijn, met deze vermindering der Leeden, enz: bepaald als volgt:

([1]) Extra-ordinaris Raad van Indië.

Voor een Perzoon 't zij Man of Vrouw. Rds. 75,—
" " Man en Vrouw . . . . " 100,—
" ieder Perzoon of kind den ouderdom onbepaald, tot de Huishouding behoorende . . . . " 20,—

BATAVIA, den 1 Januarij 1805.

Waar deze vereeniging hare voorstellingen gaf is mij niet bekend, en evenmin weet ik met zekerheid te zeggen of de samensteller van de in 1811 te Londen uitgegeven "Sketches civil and military of the Island of Java, comprising interesting details of Batavia", het oog had op haar, of op het in 1781 te gronde gegane tooneel van Bouhon, waar hij op bl. 116 van zijn werk aanteekent: "There *was* a theatre at Batavia, but it was soon given up." (¹)

In elk geval moet de plaats van bijeenkomst van "Inschiklijkheid voor Lof" gezocht worden in de tegenwoordige benedenstad (²), waar toen ter tijde nog al de Europeesche ingezetenen woonden, met uitzondering slechts van eenige weinige magnaten, die langs het Molenvliet, of aan den weg van Jakatra en elders ruime lusthuizen hadden betrokken. "Alle bureaux, alle winkels, alle logementen, *de Schouwburg*, en alle plaatsen van gezellige vereeniging (societeiten) waren bij de aanvaarding van het bestuur door den Gouverneur Daendels binnen de muren der stad", dus schreef Jean Chrétien Baud in een van de door hem nagelaten oorkonden. die Mr. P. Mijer bij de samenstelling van Baud's levensschets heeft kunnen raadplegen; maar of de Schouwburg ook toen nog tot eene plaats van bijeenkomst voor het Bataviasche publiek diende is thans moeilijk

(¹) In zijn van 1815 dagteekenend "Memoir of the Conquest of Java" merkt ook Majoor W. Thorn op (bl. 249), dat "there are no places of public amusement at Batavia; nor a single theatre of any kind."

(²) Volgens mondelinge mededeelingen van een van Batavia 's oudste ingezetenen, den in 1797 alhier geboren heer J. Adams, gewezen ambtenaar bij het Haven-Departement, moet het bovenlokaal van het pand aan de Westzijde van de Groote Rivier, vroeger in eigendom toebehoorende aan de firma G. Suermondt & Co, gedurende de eerste jaren van deze eeuw voor tooneelvoorstellingen zijn gebezigd.

meer na te gaan. Waarschijnlijk is het niet. Gaandeweg toch waren ook in Indië de tijdsomstandigheden al donkerder en donkerder geworden, en vooral tijdens het bestuur van Daendels ging de welvaart van de Bataviasche gemeente dermate achteruit, dat zij aan niets minder dan aan tooneelvoorstellingen dacht.

Ook hier begon de invloed van Napoleons vastelandstelsel zich weldra even ernstig te doen gevoelen als in het moederland. Handel en scheepvaart stonden eerlang geheel stil, en de toestand der kolonie werd met den dag zorgelijker, tengevolge van de middelen, die Daendels beraamde om de uitgeputte schatkist gevuld te houden. Niet te vreden met de overbrenging in 's landskas van alle gelden (zoo baar als papier) aan Europeanen buiten Java toebehoorende, die zich in handen van hunne gemachtigden alhier bevonden, nam hij ook herhaaldelijk zijn toevlucht tot „geforceerde leeningen, door het Gouvernement naar billijkheid en het bekend vermogen der ingezetenen op te leggen bij wijze van quotisatie van de meest bevoordeelde landsambtenaren, en van de meest gegoede en bij de algemeene welvaart meest belang hebbende particulieren". Op straffe des doods werd gelast, dat zoo in de stad Batavia, als in de geheele uitgestrektheid der Bataviasche ommelanden het in de wandeling zijnde kopergeld zonder opgeld moest worden aangenomen, terwijl gelijktijdig bepaald werd, dat al hetgeen de inwoners aan kopergeld boven het benoodigde voor ééne maand in hunne huishouding bezaten, aan het Gouvernement moest worden gefourneerd en opgebracht, op straffe van verbeurdverklaring van het boven de maand benoodigde, en kettingslag voor zes jaren.

Voor de aldus aan den lande gefourneerde gelden werden aan belanghebbenden brieven van crediet uitgereikt, die weldra het eenige betaalmiddel uitmaakten, ook voor hetgeen de Regeering uit anderen hoofde te voldoen had, en de overmatige uitgifte van dit papierengeld leidde natuurlijk tot eene steeds aangroeiende depreciatie waardoor de belangen der ingezetenen, wier kassen door de herhaalde geldheffingen „tot den bodem

toe uitgeput" raakten, op nieuw gevoelig werden benadeeld.

Nog andere omstandigheden droegen er toe bij om de zorgen en angsten der Bataviasche burgerij te verergeren. De vrees, dat de zetel van het bestuur van Batavia naar elders zou worden verlegd, oefende geruimen tijd achtereen den nadeeligsten invloed uit op de waarde der vaste goederen in de nabijheid der plaats gelegen, en het verlaten der oude stad moest uit den aard der zaak een gevoeligen slag toebrengen aan allen, die er panden in eigendom bezaten.

Eene algemeene verarming der ingezetenen was een der vruchten van Daendels' driejarig bestuur, en hoe het gezellig verkeer ter hoofdplaats hier onder lijden moest is gemakkelijk na te gaan. Met rijst en klapperwater alleen viert men geen feest. Hoe mild de natuur in Indië ook zij, voor het genot van het leven zijn Europa's producten onontbeerlijk. Waar wijn en bier ontbreken, daar is het met de gezelligheid gedaan, en hoe men er in dit opzicht te Batavia aan toe was, leert ons het besluit van Zijne Exellentie Daendels van 8 Augustus 1810, houdende, „dat het pligtmatig is bij den op den 2 September invallenden verjaardag van onzen beminden Koning Zijne Majesteit Louis Napoléon openlijke blijken te geven van het dévouement en de verknochtheid van deze kolonie aan Hoogstdeszelfs dierbaren persoon en doorluchtig huis; — maar dat een volstrekt gebrek aan wijn en andere Europeesche provisien eene onoverkomelijke belemmering oplevert tegen het geven van publieke festiviteiten, en het derhalve aan alle eerste ambtenaren en verdere ingezetenen der Kolonie wordt overgelaten den opgemelden heugelijken dag naar een ieders verkiezing te celebreeren, zonder aan te dringen op het geven van festijnen, waardoor, ongerekend de aanzienlijke depenses, de voorbeeldelooze schaarschheid van provisien nog zoude moeten worden vermeerderd, 't geen de goedkeuring van Z. M. den Koning ongetwijfeld niet zoude kunnen wegdragen".

Daendels zelf intusschen veroorloofde zich de weelde om op den 2 September 1810 ten zijnen huize „een prachtig soupé

en bal" aan te richten, waarbij omstreeks 200 personen tegenwoordig waren, een feest, dat in de geschiedenis van Indië merkwaardig blijven zal door den dronk, dien de hooge gastheer wijdde aan den machtigen Keizer Napoléon, als onzen aanstaanden Souverein, ofschoon hem op dat oogenblik nog volstrekt niets kon bekend zijn van het decreet van Rambouillet van den 9 Juli 1810, dat aan het zelfstandig bestaan van het Koningrijk Holland een eind maakte.

Eerst den 20 Februari 1811 werd den ingezetenen van Indië kennis gegeven van de inlijving van Holland bij het Fransche Keizerrijk. In zijne proclamatie van dien dag wees Daendels er op, „hoe het als eene bijzonder gunstige beschikking des Allerhoogsten, in wiens handen het lot der volken is, moest worden aangemerkt, dat het den Franschen Keizer goedgunstig behaagd had een oog van mededoogen op ons land te vestigen en Holland een gedeelte te doen uitmaken van die groote natie, welke een ieder over hare daden in verrukking en verbazing hield opgetogen." Maar de Bataviasche gemeente wist het groote voorrecht dat haar te beurt viel niet naar waarde te schatten en de Gouv. Gen. Janssens, die in Mei 1811 op last van Napoleon het bewind over Indië aanvaardde, schijnt zich hieromtrent ook nimmer eenige illusien te hebben gemaakt, want in zijne geheime brieven aan Zijn Keizerlijken meester kwam hij er onverbloemd voor uit, „dat ontevredenheid en wanhoop ten toppunt gestegen waren, en dat de Europeanen de Kolonie in de handen van den vijand wenschten te zien, opdat een bestuur, dat allen verbittert, een einde zou nemen (¹)".

Ook Daendels heeft altijd volgehouden, dat er te Batavia eene Engelsch-gezinde partij bestond, die met verlangen het oogenblik te gemoet zag, dat die natie de Kolonie zou komen vermeesteren. Anderen hebben dit tegengesproken (²); maar

(¹) Mr. H. D. Levyssohn Norman, de Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden; bl. 15.

(²) Mr. P. Mijer, Geschiedenis van de Nederlandsche Oost Indische bezittingen onder de Fransche heerschappij; bl. 87.

te loochenen is het niet, dat de inbezitneming van Java door de Engelschen aan een goed deel der ingezetenen eene welkome verademing schonk, die al zeer spoedig haren invloed op het gezellig verkeer der hoofdplaats deed gevoelen.

De verschijning van een geheel nieuw element in de verschillende kringen der Bataviasche samenleving zal aanvankelijk wel eene min of meer vreemde verhouding hebben te weeg gebracht; maar men stelle zich die samenleving niet voor zooals wij haar thans kennen. Het zuiver Nederlandsch element werd toen nog voor een goed deel overvleugeld door de hier geborenen, die Nederland nimmer aanschouwd hadden, en wier moedertaal eigenlijk het Maleisch was. Na een bezoek te Samarang schreef een jeugdig Engelsch ambtenaar aan een vriend in Bengalen: "Of pure Dutch there are few here, and the language universally talked among the *Yafraus* is Malay; and indeed many of them understand no other. Dutch is almost as foreign as English (1)." Ofschoon in minder mate gold dezelfde opmerking ook ten opzichte van den beaumonde te Batavia (2), en nu het moederland een prooi van Frankrijks Keizer geworden was, beschouwden vele Batavianen, die overigens met hart en ziel Nederlanders gebleven waren, het als een weldaad, dat de Kolonië "aan de klauwen van den overweldiger" ontrukt werd, juist op hetzelfde oogenblik, dat men zich gereed maakte om, in voldoening aan de aanschrij-

(1) (G. A. Addison), Original familiar correspondence between residents in India, including sketches of Java; Edinburgh, 1846; p. 373.

(2) "In de gezelschappen sprong een doorgaand gemis aan beschaving en fijn gevoel in het oog. De kleeding en de hebbelijkheden der meeste vrouwen (ik noem hier slechts het zwart maken der tanden en het onophoudelijk kauwen van siri) getuigden veeleer van verlaging tot den inlandschen dan van verheffing tot den Europeschen landaard. De uitspanningen waren allen van eenen grofzinnelijken, soms onkieschen aard. De meeste ambtenaren konden zich met hunne gedachten niet begeven buiten den kring hunner dagelijksche bezigheden, en zelfs voor zaken, die hen gemeenzaam waren, getuigden hunne oordeelvellingen van geheele onbelezenheid en verregaande bekrompenheid." Aldus schetste Jean Chrétien Baud de Bataviasche samenleving, toen hij er in 1811 voor het eerst mede kennis maakte. Zie zijne levensschets door Mr. P. Mijer, bl. 64.

ving van den G. G. Janssens van 22 Juli 1811, den op 15 Augustus vallenden naamdag „van Zijne Majesteit onzen verheven Souverein" voor de eerste maal in deze gewesten te vieren.

Den 3 Augustus van datzelfde jaar verscheen de vijandelijke vloot voor Batavia. Vijf dagen later was de stad zonder eenigen weerstand door de Engelschen bezet, en den 10 dier maand waren zij reeds meester van al de kantonnementen van Weltevreden. Van eene feestelijke viering van den Napoleons dag door de ingezetenen van Batavia kon nu geen sprake meer zijn. In grooten getale hadden zij de wijk genomen naar de binnenlanden; maar al waren de Engelschen ook ettelijke weken of maanden later komen opdagen, dan zou de voorgeschreven feestviering toch waarschijnlijk niet veel te beteekenen hebben gehad. Oorspronkelijk bestond het plan om ter opluistering van den heuglijken dag eene algemeene illuminatie van de boven en benedenstad te ontsteken, maar even als bij den laatsten verjaardag van Koning Lodewijk het geven van festijnen achterwege moest blijven uit gebrek aan wijn, kwam men tot het inzicht dat gebrek aan olie eene algemeene verlichting der plaats op den naamdag van Keizer Napoleon onmogelijk moest maken. Door middel van het officiëele nieuwsblad werd op den 2 Augustus, dus juist op den dag vóór de verschijning der Engelschen ter reede van Batavia, aan de gemeente bekend gemaakt, dat „aangezien eene algemeene illuminatie bij gelegenheid van het feest van onzen doorluchtigen Souverein, den prijs van de olie tot eene buitensporige duurte zou brengen, de Gouv. Generaal verlangde dat het in dezen bij de goede intentie blijven zou", met uitnoodiging intusschen aan een ieder om van zijn vreugde te doen blijken „door zoodanige middelen als het algemeen door de gevolgen niet kunnen schaden."

Hoe geheel anders was de staat van zaken toen nog geen jaar later, op den 4 Juni 1812, de geboortedag van Engelands Koning George III voor de eerste maal op het eiland Java zou herdacht worden. Thans had men geen gebrek meer aan al hetgeen noodig is ter opluistering en veraangenaming van

feestelijke bijeenkomsten, en schitterend in allen deele moet dan ook het onthaal geweest zijn, dat de Vice-President van den Raad, Mr. Muntinghe, ter viering van het feest van den dag in het Gouvernements hôtel te Goenoeng Sari aan de élite van Batavia's ingezetenen aanbod. Toen na middernacht de dans een eind nam, werden de gasten eerst onthaald op een prachtig vuurwerk, vóór zij tegen 2 uur plaats namen aan de welvoorziene tafels, die waaiersgewijs waren opgesteld in eene voor die gelegenheid nieuw aangebouwde pendopo, „fitted up in the most elegant and tasteful style." Ongeveer drie honderd personen namen aan den disch deel, waarbij de eereplaats werd ingenomen door Colonel Gillespie, die een aantal heildronken instelde, nadat vooraf door den gastheer zelf een gedicht was voorgedragen ter eere van den afwezigen held van het feest, Georgius Rex, aan wien de aanwezigen voortdurend herinnerd werden door de schitterend verlichte letters G. R., die boven de overige illuminatie van huis en tuin uitblonken. „While", dus hief Mr. Muntinghe aan,

„While over Europe's ruined plains,
Dread war, in all its horror reigns,
And peace and freedom cease to smile,
Except on Britain's happy isle;
These Eastern regions still are blest,
With fertile wealth and peaceful rest;
The storm of War on Java's shore,
A moment raged, and was no more;
And fallen is the power of France,
Beneath Britannia's conquering lance;
And those, who once were doom 'd to pay
Obedience to a Frenchman's sway,
Who now embrace Britannia's cause,
And live beneath her milder laws,
With grateful hearts have met to sing,
On this great day, God save the King!

Mogen wij het officiëele nieuwsblad gelooven, dan is het onmogelijk om naar waarheid de geestdrift te beschrijven waarmede de voordracht van Mr. Muntinghe werd aangehoord.

Maar nog hooger steeg de opgewondenheid toen Colonel Gillespie achtereenvolgens heildronken wijdde aan den Koning, aan den Prins Regent, aan den Hertog van York, aan Lord Minto, den beschermer van Java, aan Mr. Raffles, „our worthy Governor"; en toen eindelijk ook „Mr. Raffles, and the Ladies of the Settlement" herdacht werden, en een der gasten zijn beker omhoog hief met den wensch, „may the Ladies ever smile, and the Gentlemen be amorous", toen kende de opgewondenheid geen palen meer, en brak het oogenblik aan, dat het voor de ladies raadzaam werd om de feestzaal te verlaten.

Op dienzelfden dag werd ter eere van Engelands Koning ook te Samarang feest gevierd, in tegenwoordigheid van Raffles en lady Raffles, die kort te voren Batavia hadden verlaten om een bezoek te brengen aan Midden Java. Daar kwam men reeds des namiddags ten drie uur bijeen om deel te nemen aan „an elegant entertainment", dat de gasten tot den vooravond aan tafel hield, onder het aanhooren van tal van toasten, die telkens door toepasselijke muziekstukken werden opgevolgd. Toen de avond gevallen en de verlichting van het residentiehuis en erf, waartoe niet minder dan 620.000 lampions waren aangebracht, ontstoken was, begon de dans, die tot middernacht duurde, waarna men ten getale van ruim 300 op nieuw aan tafel plaats nam om een keurig souper te genieten, dat weder afgewisseld werd door een schitterend vuurwerk „surpassing any thing of the kind that has been witnessed for a long time", en na afloop waarvan de danslustigen zich weder te goed deden, „till long after the glowing sunbeams of the morn had made the lamps of night grow dim, and reminded the party that it was time to retire."

Gedurende den tijd van hun verblijf op Java waren Raffles en lady Raffles getrouwe comparanten op elke bijeenkomst, die onder den beau monde van Indie's hoofdstad plaats had, en hierdoor werkten zij niet weinig mede om de klove te dempen, die als van zelf ontstaan moest tusschen de oud ingezetenen van Batavia en de nieuw aangekomen vreemdelingen. Hun-

ne tegenwoordigheid in de gezellige kringen bracht nimmer gedwongenheid te weeg, maar strekte steeds om de stemming der gasten aangenamer en vrolijker te maken. Klein van gestalte mistte de houding van Raffles het indrukwekkende dat Daendels eigen was; maàr zijn geestig en schrander gelaat, zijne innemende manieren, zijne ongeveinsde, misschien te ongeveinsde goedhartigheid, deden hem de genegenheid ook van de Hollandsche gemeente verwerven, al wist men dat hij den Hollandschen staat een onverzoenlijken haat toedroeg. Toen den 18 Januari 1815 de plechtstatige opening van het door Daendels ontworpen nieuwe societeitsgebouw te Rijstwijk plaats vond, werd de feestvreugde niet weinig getemperd door de afwezigheid van Raffles, die op dat oogenblik den dood betreurde van zijne echtgenoote, wier stoffelijk overschot kort te voren op het kerkhof te Tanabang ter ruste was gelegd, naast het graf van Raffle's vriend, den geleerden Dr. Leyden. Allen, die aan het inwijdingsfeest van de nieuw voltooide Harmonie deel namen, hoe ingenomen ook met het feit dat men het meer bescheiden societeitslokaal in de Buiten Nieuwpoortstraat nu eindelijk had kunnen verwisselen met het ruime gebouw, dat Molenvliet en Rijstwijk nog heden ten sieraad strekt, betreurden het dat de tegenwoordigheid moest gemist worden van den landvoogd, „whose example has always acted as a spur to happiness and conviviality", zonder dat men bevreesd behoefde te zijn voor de eer van vrouwen of dochters, zooals onder het schrikbewind van Daendels, den vroegeren voorvechter van de rechten van den mensch, maar wien, toen hij zelf baas geworden was, de wreedheid en wulpschheid als een anderen Nero in 't gebeente zaten. Hoe zijn eerste gastheer te Batavia, de extra-ordinaris-Raad van Indië Baljee, den man doorgrond had, toen hij in een van zijne vertrouwelijke brieven getuigde, „dat de duivel met hem zoude mogen verkeeren"! (1)

(1) W. Eekhoff. Het leven en de lotgevallen van Jacobus Martinus Baljee, in leven Raad van Nederlandsch Indië, Leeuwaarden, 1835, bl. 70.

Maar een nog machtiger bevorderaar van het gezellig verkeer tusschen de Hollandsche gemeente en de Engelschen was de altijd wakkere God der liefde. „The intended union of an English Gentlemen and Dutch young lady of great beauty and accomplishments, being the first marriage of an English gentleman with a lady of this colony, occupies the attention of the gay world in Batavia, and we hope by its example will realise the expectation of *the closest possible union between the English and Dutch throughout the settlement.*" Dus liet het officiëel nieuwsblad van 11 April 1812 zich uit ter gelegenheid van het op handen zijnde huwelijk van William Barrett Esq. Commissioner of the Court of requests met mejufvrouw Jacoba Maria Goldman, dochter van den heer J. C. Goldman; en acht dagen later las men in hetzelfde blad, dat de trouwpartij met luister gevierd was, en dat o. a. de dans na afloop van het souper ouder gewoonte hervat was, „till from the lateness of the hour, the Company saw the necessity to depart, which they did with great regret."

In meer dan een opzicht bracht de aanraking met het Engelsche element een geheel anderen toon en andere manieren in de Bataviasche gezelschappen te weeg. Nog was het Engelsch bestuur niet veel langer dan acht maanden hier ter plaatse gevestigd, of reeds kon er op gewezen worden, dat de welvoegelijkheid eene belangrijke schrede vooruit gedaan had. „At the entertainments recently given at Batavia, it was remarked how great an improvement has been introduced in respect to the attire of the Dutch ladies, since the British authority has been established. The Cabaya appears now generally disused, an the more elegant English costume adopted. We congratulate our friends on this amelioration of the public taste because we see in it the dawn of still greater and more important improvements" (1).

(1) „After the arrival of the English, the younger ladies, and those who mix much in society with them, adopted the fashionable habiliments of our fair countrywomen, and in their manner as well as dress they are improving wonderfully". Thorn, Memoir of the conquest of Java; London, 1815; bl. 248.

Van den beginne af kon de kabaai geen genade vinden in de oogen van de Britten. In rijm en onrijm werd er tegen te velde getrokken, en schertsender wijze zong een Engelsch poeet bij zijn vertrek van hier de jonge dames van Insulinde toe:

How can I e' er forget, till memory fail,
Your nymph- like forms in simple guise array'd;
Your white Cabayas floating to the gale,
On which with varying lights the moonbeams play'd!

Disdained by you the various arts of dress!
The pomp of ornament, the female boast!
Our English damsels must with tears confess:
„When unadorned, beauty's adorned the most".

Maar met dergelijke aardigheden was de goede gemeente der oudgasten gansch niet gediend, en wie weet of de ons onbekende dichter niet onwillekeurig werkzaam is geweest om menige schoone weder voor goed van het Engelsch gezag te vervreemden. In een Maleisch vers nam eene „njonja toewa" den handschoen voor de getergde kabaai-draagsters op, maar haar toorn openbaarde zich voornamelijk in het uitschelden der Engelschen over hunne voorliefde voor bier en roostbeef: Ik, zegt zij,

Tra tou minoem sari hari
Port, Madera, Brandy, Beer,
Tra tou makan Beef en Carry,
Makanan boesoek, English Heer.

Ernstiger toon sloeg een zekere Michael Ferdinandus à Lopes aan:

De vrouwen al te zaam op eene leest te schoeien,
En 's Lands gewoonten op het bitterst te verfoeien,
Is dat het werk eens mans of van een jongeling
Die ooit een wijze les in al zijn tijd ontfing?
Is spraak en vrouwedragt in 't eene deel van Londen,
Als die terzelver tijd in 't andere werd gevonden?
Verschild niet alles in die uitgebreide kring,
In 't onvolmaakte daar men 't levenslicht ontfing?
Gij moest als dichter van dat alles kennis dragen

Indien gij door Uw werk aan anderen wilt behagen.
Wilt van een Indiaan dees korte les onthouwen:
Schimp nimmer zonder reên op mannen of op vrouwen,
Houd u bij roostbeef, bij madera, porter, bier,
Want dat is wel beschouwd, uw grootst, uw waar plaisier!

Nu de kabaai voor goed uit de Bataviasche receptiezalen is verdreven, kan het verder volgen van deze polemiek, waaraan nog menige kolom van het officieele nieuwsblad gewijd werd, ons weinig belang meer inboezemen, en wij laten de quaestie dus rusten om na te gaan wat er in den Engelschen tijd op het gebied van het tooneel hier ter plaatse is voorgevallen.

Reeds zeer spoedig na de vestiging van het Engelsch bestuur werden plannen beraamd om tot de oprichting van een liefhebberij-tooneel te geraken. In de Java Goverment Gazette van 13 Juni 1812 leest men hieromtrent het volgende: „We understand several Gentleman in the cantonments of Weltevreden are exerting themselves to collect performers for a private theatre. It is hoped that the undertaking will succeed; there can be little doubt of it, if persevered in." Het duurde echter geruimen tijd voor deze verwachting verwezenlijkt werd, want voor het eerst komt de zaak weder ter sprake in het nommer van 6 Augustus 1814, doch thans als eene zaak, die haar beslag erlangd had. „We are glad to learn", heet het nu, „that an undertaking has been commenced which has a very desirable object in view — we allude to a subscription which we understand has been entered into by the bachelors of Weltevreden for the purpose of erecting a temporary Theatre, calculated to contain about 250 persons, and to be opened in the course of next month. This plan has our best wishes for its success, and we congratulate our Readers on the prospect of so valuable on addition to the amusements of the metropolis." Met zijne mededeeling, dat de nieuwe schouwburg reeds in den loop van September zou kunnen geopend worden, was de berichtgever in het officieele nieuwsblad evenwel wat voorbarig. Die opening had eerst plaats op Maandag den 17 Oc-

tober, bij welke gelegenheid het blijspel „the Heir at Law" werd opgevoerd, een stuk dat aan de hedendaagsche Titchborne-zaak alle verdiensten van oorspronkelijkheid ontneemt, te oordeelen ten minste naar den inhoud, die ten gerieve van het Hollandsche publiek volgenderwijze in the Government Gazette van 1 October 1814 werd medegedeeld;

„De wettige Erfgenaam, is het Tooneelspel waarmede het Militair Theater zal geöpend worden, en daar veelen onzer Hollandsche vrienden een groter voldoening zullen erlangen door eene voorafgaande kennis van de intrigue van het stuk, hebben wij het genoegen het onderwerp hier in de Hollandsche taal te laten volgen:

„Lord Duberly, een Engelsch Edelman van een zeer oud geslagt, sterft te London op een tijdstip dat zijn Zoon en Erfgenaam afwezig is op een reize naar Amerika. Deze Zoon werd gezegd verdronken, en de Tytel gevolglijk beschouwd uitgestorven te zijn; — een Rechtsgeleerde echter brengt een oude gemeene kaarssen-maker te voorschijn, en bewijst dat hij de naaste Erfgenaam is van den Tytel en de Goederen van Lord Dubery; — Daniel Dowlas en zijne vrouw komen derhalven naar London om van hunne nieuw verkregen schatten bezit te nemen. De gemeene manieren en de onwetenheid van dit gezin maken het voornaamste onderwerp uit van het stuk, en het verlaten van een arm en deugdzaam Landmeisje door den jongen Dowlas, als een gevolg van zijn plotsling geluk, verwekt zeer veel belangstelling.

„Intusschen echter koomt Henry Moreland, de wettige Erfgenaam, te Londen terug, en, instede van zijn statige Vader te ontmoeten, wordt hij bij den ongemanierden en laag geboornen Dowlas, als Lord Duberly, ingeleid. De belagchelijke gemeenheid, welke in deze Tooneelen heerscht, geeft zeer veel vermaak. Na veel vragen echter vernomen hebbende wie Henry Moreland in der daad is, geven zij de goederen van zijn Vader aan hem over.

„Een ander gedeelte der intrigue is de liefde van Henry Moreland voor een schoon meisje, *wiens* Vader als Bankroetier sterft, en haar als een arme wees achterlaat, en hier ook wordt zeer veel belangstelling verwekt door de verkleefdheid van een oude Iersche bediende, die haar onveranderlijk getrouw blijft, niettegenstaande hare ongelukken."

Vóór de opvoering van dit stuk een aanvang nam, verscheen een der medespelers ten tooneele, om een aanspraak tot het publiek te richten, waarvan de aanhef ons leeren kan welk

een ongunstigen dunk men toen nog vrij algemeen omtrent het klimaat van Batavia en dat van Java in het algemeen koesterde:

Can this be real? In this land of death,
Where pale disease assails each gasping breath,
Where though pains smile, or glassy seas may flow,
Soft verdure reign, or gentlest sephyrs blow:
Where though green meads enchant the lingering sight,
Or hills romantic yield a fond delight,
Yet all in vain hath heav'n delusive blest,
And' neath each flower but lurks the Hydra pest;
In this fell Land, which Ravage claims his own,
Has Mirth — has Frolic dared to raise her throne?
And will she try — our sufferings to beguile,
To raise our sunken cheeks with transient smile?
Or does she boldly down her gauntlet throw,
And strive for mastery with this vaunted Foe?
Yes, — she denies each foul aspersion cast,
Java is her's, — all else was Slander's blast!
Health, Beauty, Joy support her nascent reign,
And woe flies fearstruck from this happy Fane!
(*Pointing to the Ladies*).
But mark yon rows — are these Disease's train?
And do these eyes shine beamless and in vain?
Are those cheeks flush'd but with a hectic bloom?
Do those fine forms inspire a cheerless gloom?
Or at the sight warms not with joy each breast,
That sudden thrill — well felt, but ill exprest?

Het kan van geen belang voor ons zijn om meer mede te deelen van de langdradige voorafspraak die, zooals spoedig door eenige critici werd opgemerkt, voor een goed deel was nageschreven van Dr. Erasmus Darwin (¹) 's „Botanical Garden", „a book which no man will read, unless such a one as, more in love with sound than sense, is content that his ear should be tickled at the expence of his understanding." Er werd natuurlijk ook nog een beroep in gedaan op de toegevendheid

(¹) Erasmus Darwin was de grootvader van Charles Darwin, den beroemden natuurkundige van den tegenwoordigen tijd.

van het publiek, onder opmerking dat he gezelschap geen Master, en geene Siddons rijk was, en men zijne verwachting dientengevolge niet te hoog spannen moest; maar toch schijnt de voorstelling in allen deele aan de verwachtingen der toenmalige kunstminnaars te hebben voldaan. Een der aanwezige Hollandsche toeschouwers kon zijne opgetogenheid ten minste niet bedwingen, en zond „aan den Samensteller van de Javasche Gouvernements Courant" een ingezonden stuk, waarin hij „aan de Heeren Directeuren van het nieuwe Militaire Theater op het welmeenendst dank betuigt voor de aangename oogenblikken, die zij door hunne welgeslaagde onderneming tevens aan de Hollandsche Ingezetenen verschaft hebben." „Wie kan nalaten", dus leest men in datzelfde stuk, „te betuigen, dat de welingerigtheid en verciering van het locaal, de algemeene goedkeuring wegdroeg, — en voorzeker een bamboes gebouw, hetwelk uitterlijk zoo klein scheen te zijn, zoo wel en net ingerigt te vinden dat het auditorium met alle gemak zich geplaatst bevond, moest natuurlijkerwijze een ieders verwondering opwekken.

„En die verwondering werdt ook de geheele avond gaande gehouden, door eene verscheidenheid van op elkander volgende fraaije decoratiën, die eer deeden aan de smaak en bekwaamheid van de in de zoo moeijelijke kunst van Tooneelschilderen zeker zeer ervarene kunstenaars ....

„Het was een genoegen te zien, dat het Orchest, hetwelk uitmuntend was, voor het grootste gedeelte wierdt aangevoerd door Heeren liefhebbers, wier bekende talenten in de Muziek en welbemerkte ijver om te voldoen alle agting en toejuiging verdienen.

„Het geheel was zoo zinbetoverend en verrukkend, en werkte zoo mede om den avond genoeglijk te maken, dat meenig een der overgeblevene liefhebbers van het voormalig Bataviasch Liefhebberij Tooneel onder de zinspreuk Inschikkelijkheid voor Lof, met stil genoegen heeft doen herdenken aan den bloei waarin dat gezelschap weleer geweest is, en bij hem de zugt

heeft doen herleven om weder, zoo het mogelijk was, van hunne zijde mede bij te dragen tot eene voortdurende vermeerdering van het vermaak van de Bataviasche Ingezetenen.

„Geeft men met regt, onder alle wereldsche vermaken, die het menschelijk leven veraangenaamen, den voorrang aan het bijwonen van den Schouwburg, omdat het den tijd niet alleen doet genoeglijk doorbrengen, maar tevens zeer nuttig en stigtend is, dan mogen wij hopen dat het Schouwtoneel te Batavia daarin meer en meer aanmoediging en ondersteuning moge vinden, waartoe voorzeker een ieder aan het zich reeds zoo wel gekweten hebbend, en voor het toekomende veel belovend Militair Theater, den besten voortgang toewenscht opgewekt door het bezef, dat het het aanzienlijk Batavia alleen aan variatie van amusementen ontbreekt, om overigens mede geacht te worden als de aangenaamste verblijfplaats, die men in Indiën hebben kan."

Het slot van de medegedeelde beschouwing maakt het waarschijnlijk, dat de schrijver niet geheel te huis was in de hoogere kringen der Bataviasche samenleving. Wie tot die kringen toegang had kon inderdaad geen reden van klagen hebben over gebrek aan amusementen. Juist in den loop van het jaar 1814 bestond er als het ware een wedstrijd onder de voornaamste ingezetenen van Batavia in het aanleggen van feesten waarin o. a. ook Raffles en echtgenoote steeds getrouw deelnamen. Zoo hield Lady Raffles op den 19 Februari 1814 een „drawing room", waar nagenoeg alle ten hove toegelaten dames van Batavia tegenwoordig waren, terwijl ter eere van haren twee dagen later invallenden geboortedag door den heer Robbinson ten zijnen huize op Goenoeng Sari een luisterrijk bal en soupé werd aangericht, „in which was combined all that luxury could wish for." Den 9 Maart had de „townmajor" kapitein Travers een talrijk gezelschap te gast in zijne woning aan het Molenvliet, en nog voor het eind van diezelfde maand gaf de heer van Braam in zijn prachtvol woonhuis („superb mansion") een feest, dat, volgens het officieele dag-

blad, opgeluisterd werd door „all the beau-monde of the metropolis." En tegen moeite en kosten zag men bij dergelijke gelegenheden niet op. Nog moet de gulle ontvangst bij den heer van Braam genoten aan zijne gasten versch in het geheugen hebben gelegen, toen zij in April weder bijeenkwamen ten huize van den heer Watt op Rijstwijk om met den Luitenant Gouverneur en Lady Raffles deel te nemen aan een disch, „in which elegance combined with plenty, and which was laid out in an extensive hall, detached from the house, and built for this occasion." Maar niet alleen de toen nog nieuwe bovenstad was getuige van de feestelijke bijeenkomsten van Batavia's notabelen. Er waren er onder hen, die de oude stad nog niet hadden verlaten, zoo als bij voorbeeld de Deputy Collector Couperus, die in den avond van den 11 Juni in zijn in de benedenstad gelegen woonhuis een concert gaf, waarbij ook Raffles en echtgenoote weder niet ontbraken. „The house was tastefully illuminated, and the lights reflecting on the river, which runs before it (de kali besaar?), had a very pleasant effect. The musical department was admirably supported by amateurs of acknowledged talent, and graced by the melodious voices of some fair vocal performers."

Het zou langdradig en eentoonig worden indien wij aanteekening hielden van al de gezellige bijeenkomsten, waarvan het officieele nieuwsblad van 1814 melding maakt; doch eene enkele uitzondering meen ik mij te mogen veroorloven met betrekking tot het „nationale feest", dat op den vóór het jaar 1840 aan elken Nederlander dierbaren 24 Augustus gevierd werd.

Eenige maanden vroeger, op den 24 Mei 1814, was een buitengewoon nommer van de Java Government Gazette verschenen, aan het hoofd waarvan met grooter letters dan gewoonlijk het volgende voorkwam:

„We sincerely rejoice in having to communicate to our Readers intelligence the most important and the most pleasing ever recorded in the columns of the Java Gazette. Our anxiety to announce it as speedily as possible induces us to

postpone any comments to a future occasion, — but meanwhile we cannot refrain from congratulating our Friends, and the European community of this Island in general, on the glorious events related below, which undoubtedly are the immediate fore-runners of returning Peace and Prosperity to the Civilised World."

Over Constantinopel, Bassora en Bombay was namelijk het bericht tot Java doorgedrongen van den slag van Leipzig, en met diezelfde gelegenheid was het aan alle oud-Batavianen heugelijke en verrassende nieuws ontvangen: *Holland had declared her independance;* — eene gebeurtenis, die eenige dagen later den redacteur van het officiëele nieuwsblad de volgende hoffelijke woorden in de pen gaf:

„We particularly congratulate our Dutch Readers on the change, as glorious as it was unexpected, which has occurred in their long suffering Native Country, and we are convinced that they will hail with the sincerest pleasure the revival of the former intimate and beneficial connections between the two Countries, as well as the restoration of the family of their beloved Sovereign to the Throne of their Ancestors. If these events excite such joy even in our hearts, what rapturous emotions must they awaken in the bosom of every Hollander!"

En onbetuigd lieten zich de Hollanders niet. Reeds in de courant van 31 Mei verscheen eene oproeping van de heeren W. J. Cranssen, R. Prediger, J. Berkhout en C. L. de Veije aan hunne „waarde Landgenoten", met uitnoodiging om op Vrijdag den 3 Juni des voormiddags ten 10 uren ten Stadhuize te Batavia te komen teekenen een „adres van gelukwensching aan Zijne Doorlugtige Hoogheid Willem Frederik Prins van Oranje en Nassau, Souverein Prins der Vereenigde Nederlanden, alsmede een dankadres aan Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins Regent van Groot Britanje, als den vertegenwoordiger van de Edele Britsche Natie, die met de grootste opofferingen den kamp voor de verlossing van het verslaafde menschdom, zonder immer van dit voetspoor af te wijken, heeft staande gehouden."

Men was tot dien stap natuurlijk niet overgegaan zonder voorkennis van den Luitenant Gouverneur. Bij brief van 27 Mei hadden de genoemde ingezetenen van Batavia zich tot hem gewend om mededeeling te doen van hunne plannen, waarbij ook op den voorgrond stond het geven van een „nationaal feest", dat men door de tegenwoordigheid van Zijne Excellentie en van Lady Raffles opgeluisterd hoopte te zien. Nog dienzelfden dag antwoordde Raffles in de meeste gracieuse bewoordingen, dat hij zijne onverdeelde sympathie schonk aan het denkbeeld om door dankadressen aan den Souvereinen Vorst der Nederlanden en den Prins Regent van Engeland te doen blijken van de dankbare en vaderlandslievende gevoelens der Hollandsche gemeente. Ook de uitnoodiging ter bijwoning van het nationale feest werd met warmte door hem aangenomen; doch bijkomende omstandigheden leidden er toe om de feestviering te verdagen tot den 24 Augustus, den geboortedag van den beminden Oranje-vorst, den dag, die sedert nog zoo menigmaal met steeds klimmende geestdrift ook te Batavia kon herdacht worden.

Het is niet mogelijk om in beknopte bewoordingen een juist verslag te geven van de merkwaardige plechtigheid. Reeds des morgens ten negen uur kwamen alle hooge ambtenaren en verdere notabelen, zoo Europeanen, als inlanders en Chineezen, ten huize van het raadslid W. J. Cranssen bijeen om deel te nemen aan een „elegant public breakfast", en terwijl des avonds geheel Batavia door de allerwege ontstoken illuminatien als in een vuurzee scheen herschapen, vereenigden de leden der Hooge Regeering zich met een paar honderd andere genoodigden aan een feestmaal, dat eerst laat in den nacht een einde nam.

Het lijdt geen twijfel, dat op die bijeenkomsten menig gesprek zal geloopen hebben over het op dat oogenblik juist in aanbouw zijnde schouwburglokaal, waarvan wij boven reeds de opening bijwoonden. „Great progress is making in the erection of the new Theatre at Weltevreden, and every credit

is due to the managers for their active efforts to complete this laudable undertaking." Deze mededeeling volgde nagenoeg onmiddellijk op het in het officiëele nieuwsblad van 27 Augustus 1814 voorkomend verslag van het nationale feest van den 24 te voren, en aan opmerkingen over hetgeen men van de zaak te wachten had zal het daarbij zeker niet hebben ontbroken. Zooals wij reeds weten viel de eerste voorstelling zeer in den smaak, en met verlangen zag men dan ook de tweede opvoering te gemoet, die echter eerst den 25 November plaats vond, bij welke gelegenheid ten tooneele werden gebracht Colman's „Poor Gentleman" en een klucht „Tom Thumb" genaamd, „welke ten doel heeft het onwaarschijnlijke der bloedige scènes, welke de meeste Engelsche dramatische schrijvers op het Tooneel voeren, aan te tonen en belagchelijk te maken."

In opgewonden bewoordingen wordt van deze voorstelling verslag gedaan in het officiëele nieuwsblad van 3 December, dat tevens de treurmare bevatte van het overlijden van Lady Raffles te Buitenzorg op den 26 November te voren, en welk nommer dientengevolge voorzien was van een rouwrand, die met den inhoud van het blad wel eenigszins in strijd is. Na aan alle vertooners den uitbundigsten lof toegezwaaid, en vooral het nieuw aangebrachte decoratief geroemd te hebben, treedt de verslaggever ook in eenige beschouwingen over de quaestie, die toen aan de orde scheen te zijn, of namelijk getrouwde heeren als medespelers behoorden te worden toegelaten, — een vraag, die hij in ontkennenden zin wenschte beantwoord te zien, „because the entertainment was established for the amusement of the ladies, and it would be treason to every principle of gallantry if a *husband* was permitted to entertain his own wife."

En eindelijk komt aan het slot van het aangehaalde verslag nog eene mededeeling voor, die niet achterwege mag blijven, omdat zij ons een kijkje gunt in het leven van het jonge Indië, dat toen den toon gaf:

„The Batchelor's theatre is not only a source of refined pleasure within itself, but it is likewise a most essential promoter of other entertainments: — we have heard of various *petits soupers* after the last representation, where the pleasures of the day were prolonged until midnight, and where *Sir Charles* and the *Poor Gentleman* (de twee hoofdpersonen van het opgevoerde stuk) were most effectually reconciled, tho we are sorry to understand at the expence of the *fatted calf*."

Aangemoedigd door het gunstig onthaal, dat aan de beide eerste voorstellingen was ten deel gevallen, gingen de leden van het gezelschap ijverig voort met het instudeeren van nieuwe stukken, en zoo konden in den loop van het eerste semester van 1815 achtereenvolgens ten tooneele worden gebracht „the Rivals", het in 1775 voor het eerst te Londen opgevoerde blijspel van Sheridan; „the Citizen"; „the Apprentice", van den in 1805 overleden Arthur Murphy; Shakespeare's „Henry the fourth", first and second part; „John Bull"; „A cure for the heart ache"; en Goldsmith's „She stoops to conquer" („Zij vernedert zich om te overwinnen", zooals de verslaggever in the Java Government Gazette den titel meende te mogen vertolken), bij gelegenheid van welke laatste voorstelling het publiek nog vergast werd op een Fransch nastukje (afterpiece), „Harlequin solitaire", dat door zekeren Monsieur Piolle werd voorgedragen.

Maar langzamerhand begon de ijver een weinig te verflauwen, want gedurende het tweede semester van genoemd jaar stonden de uitvoeringen geheel stil, om eerst in de laatste helft van December weder hervat te worden met eene opvoering van twee „celebrated farces", „Who's the dupe?" en „Raising the wind." Hierop volgde in Maart 1816 eene voorstelling van „Who wants a Guinea?" en wie weet of de inmiddels hier ter plaatse aangekomen Commissarissen Generaal Elout, Buijskes en van der Capellen den schouwburg niet met hunne tegenwoordigheid vereerden, toen op 17 Mei en 3 Juni de wederopvoering van „John Bull" en „King Henry the fourth", second part, plaats greep.

Mocht dit het geval geweest zijn, dan zullen de gevolmachtigden van Nederlands Koning zeker met instemming Koning Hendriks slotwoorden hebben aangehoord:

> Be it your charge, mylord,
> To see performed the tenor of our word!

want in die dagen had het al de schijn of Engeland huiverig ware om zijn aan Nederland gegeven woord gestand te doen. Dadelijk na hunne aankomst te Batavia toch hadden Elout en Buijskes aan den Luitenant Gouverneur John Fendall, die op den 12 Maart te voren het bestuur uit handen van Raffles had overgenomen, voorloopig mededeeling gedaan van het doel hunner zending, doch het hun gegeven bescheid luidde, dat bij de Regeering op Java geene bevelen tot de overgave der kolonie, noch uit Engeland, noch uit Bengalen waren ontvangen. Alle verdere vertoogen door Commissarissen Generaal tegen de weigering van het Britsch Bestuur tot dadelijke overgave der Oost Indische bezittingen, gedurende de twee eerste maanden na hunne aankomst, ingebracht, bleven insgelijks zonder gunstig gevolg, en werden aanhoudend in denzelfden afwijzenden zin beantwoord ([1]).

Eindelijk echter, op den 6 Juli, werden de lang verwachte bevelen van Engelands Koning alhier aangebracht; doch het duurde nog tot den 19 Augustus voor de teruggave van het eiland Java en onderhoorigheden aan de Commissarissen Generaal van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden eene gedane zaak was.

Met groote plechtigheid werd die overgave volbracht ([2]), en een aangrijpend oogenblik moet het voor elken Nederlander geweest zijn toen onder een saluut van een en twintig schoten de Engelsche vlag, die nu ruim vijf jaren lang op Java's bodem had gewapperd, in tegenwoordigheid van alle

([1]) Mr. I. H. J. Hoek, Het herstel van het Nederlandsch Gezag over Java en onderhoorigheden; bl. 78 vlgg.

([2]) Mr. P. Mijer, Kronijk van Nederlandsch Indië, Tijdschrift voor N. I. 1840, bl. 281.

hooge ambtenaren en van een talrijke menigte toeschouwers van allerlei landaard van den toren van het stadhuis werd neder-gehaald, en de Nederlandsche driekleur onder een gelijk saluut haar plaats innam. Na met militaire eerbewijzingen op het stadhuis te zijn gebracht, werd de Britsche vaan naar het Engelsche kantonnement op Weltevreden vervoerd, ten teeken voor de daar verblijf houdende officieren en manschappen, dat ook voor hen het oogenblik van afmarcheeren was aangebroken.

Bij den kort hierop gevolgden aftocht der Engelsche troepen zullen er onder hunne aanvoerders zeker meerderen geweest zijn, die met leedwezen de hier aangeknoopte banden zagen verbreken, en niet zonder weemoed zullen velen het tooneelgebouw zijn voorbij getrokken, dat niettegenstaande zijn onaanzienlijk uiterlijk voor menigeen eene geliefkoosde uitspanningsplaats geweest was. Met de verdwijning van het Britsche garnizoen namen ook de Engelsche tooneelvoorstellingen voor goed een eind; doch het hiertoe ingerichte gebouw bleef in stand om eerst eenige jaren later (in 1821) vervangen te worden door den terzelfder plaats verrezen schouwburg, gelijk wij hem voor de onlangs voltooide uitwendige verbouwing gekend hebben.

III.

Het in de eerste jaren dezer eeuw hier bestaande liefhebberij-tooneelgezelschap „Inschiklijkheid voor Lof" moge tijdens het Engelsche tusschenbestuur geheel zijn te niet geloopen, reeds spoedig na het herstel van het Nederlandsche gezag wakkerde de lust tot het voorzetten van de vroegere tooneelvertooningen bij de Bataviasche liefhebbers weder aan, en daar inmiddels de verhuizing der ingezetenen van de beneden naar de nieuwe bovenstad eene gedane zaak was geworden kwam men er als van zelf toe om partij te trekken van het door de Engelschen opgerichte bamboezen schouwburglokaal te Weltevreden, dat

zij bij de overgave der kolonie op hoffelijke wijze aan Batavia's ingezetenen geschonken hadden.

De eerste voorstelling van het „Liefhebberij Tooneel te Weltevreden" had plaats op Maandag 21 April 1817, en bestond uit eene opvoering van „de Brandschatting", naar het Hoogduitsch van Kotzebue, en van een uit het Fransch vertaalde vaudeville, „Tot middernacht of list tegen list" („Guerre ouverte ou ruse contre ruse"). Ofschoon het toen onder den naam van Bataviasche Courant verschijnend officiëele nieuwsblad blijkbaar nog met dezelfde letter gedrukt werd, die voor de samenstelling van the Java Government Gazette had dienst gedaan, schijnt de nieuw opgetreden redactie het aan hare zorgen toevertrouwde regeeringsorgaan te deftig te hebben geoordeeld om er plaats in te gunnen aan de bespreking van tooneelaangelegenheden, want anders ware dit onderwerp zeker niet onbesproken gebleven in een blad, waarvan de redacteur erkennen moest, dat hij, „niet bewust kunnende zijn van zijne aanstelling in deze zijne kwaliteit", alsmede „door het irregulier aankomen van nieuwstijdingen en belangrijke maandschriften uit Europa", „zich al te menigvuldig in de onaangenaamheid bevond, om zijne lezers min belangrijk te onderhouden" (Bataviasche Courant van 14 Juni 1817) ([1]). Alleen onder de rubriek advertentiën vindt men melding gemaakt van de op te voeren stukken, en die bron leert ons hoe het Bataviasche publiek ook verder schier geregeld onthaald werd

---

([1]) Men vindt echter in het nommer van 22 November 1817 onder de rubriek Mengelingen melding gemaakt van een te Samarang gegeven voorstelling door het liefhebberij-tooneelgezelschap Nut en Vermaak, welke voorstelling, bestaande in eene opvoering van „de Hoogmoed gestraft", tooneelspel in één bedrijf en „de Engelsche Goederen", kluchtspel in twee bedrijven, door de tegenwoordigheid van Hunne Excellentiën de Kommissarissen Generaal, Mevrouw de Baronnesse van der Capellen, en Hoogstderzelver gevolg werd opgeluisterd. De voorstelling had plaats in een vier maanden te voren van bestuurswege afgestane „oude vervallene loods", die dank zij „de hulp en bijzondere directie van eenige medestichters" van het gezelschap tot eene zeer betamelijke tooneelzaal was ingericht.

op de producten van von Kotzebue, die juist toen ter tijde, als politiek spion van Rusland, bezig was zich de algemeene verachting van het Duitsche volk op den hals te halen en zoodoende den dolk hielp wetten, waarmede Sand hem op den 23 Maart 1819 te Mannheim doorstak. Achtereenvolgens werden gedurende het eerste tooneeljaar, dat uit twaalf voorstellingen bestond en den 7 April 1818 sloot, behalve von Kotzebue's straks reeds genoemde „Brandschatting" ook opgevoerd zijn „Verzoening of de broedertwist", „de Verstrooiden", „Armoede en grootheid", „de Lasteraar", en „de Echtgenoot Kluizenaar", naar de Fransche vertaling („le Mari hermite") van von Kotzebue's „Beichte." Een stuk, dat toen en later grooten opgang in Europa maakte, Iffland's „Speler of Revenge Praag", werd in October [817 ten tooneele gebracht, en in December daaraanvolgende konden de liefhebbers van het nationale tooneel het hart ophalen aan de voorstelling van het treurspel van Nomsz, „Maria van Lalain of de verovering van Doornik", een stuk, dat jaren achtereen op het Nederlandsche tooneel gehouden werd, deels door het talent van Mevrouw Wattier, deels door „den gloed van vrijheids- en vaderlandsliefde", die er in tintelt ([1]). Als nastukje werd dienzelfden avond opgevoerd eene vertaling van „Jérome Pointu", „une farce désopilante, comme on n'en fait presque plus", door den jeugdigen abt Robineau (Beaunoir) ontleend aan Voltaire's „Memnon ou la sagesse humaine", en in 1781 voor het eerst te Parijs vertoond in het Théatre des variétés.

Blijkbaar was het de bedoeling van de bestuurderen van het nieuw samengestelde liefhebberij-gezelschap om het Bataviasche publiek ook kennis te doen maken met de meest geliefkoosde stukken van het Fransche tooneel. Achtereenvolgens toch werden gedurende het eerste tooneeljaar ingestudeerd de alhier of in Nederland bewerkte vertalingen van de van 1803 dagteekenende comédie van Dupaty, „la Prison militaire" („het

([1]) Dr. W. J. A. Jonckbloedt, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, II, 340.

Militaire arrest of de drie gevangenen"), "une des pièces les plus fortement intriguées du théatre moderne", "un imbroglio très-amusant à la scène, émaillé de charges, de calembourgs provoquant un rire irrésistible"; — van Alexandre Duval 's "les Héritiers ou le naufrage" ("de Schipbreuk of de erfgenamen"), een blijspel in één bedrijf, dat sedert de eerste opvoering in 1796 op het Théatre français meer dan dertig jaren achtereen op het répertoire bleef; — van Joseph Patrat 's "le Fou raisonnable ou l' Anglais" ("de Verbeterde dwaas"); — en zelfs waagde men zich bij de vierde voorstelling aan het "groot beroemd treurspel" van Legouvé, "Epicharis en Nero", doch de geschiedenis meldt niet, wie van Batavia 's liefhebbers den moed had om de rol op zich te nemen van de heldin van het stuk, waarin de groote Wattier zich eene door geheel Europa verbreide vermaardheid had weten te verwerven (¹).

De zwakke zijde van het gezelschap zal wel steeds geweest zijn "het beklagenswaardig gemis van acterende liefhebsters", zooals een Bataviaasch treurspeldichter, met wien wij straks nader kennis zullen maken, zich indertijd uitdrukte. Hoe men er ook in moge geslaagd zijn om de vrouwenrollen in de opgevoerde treur-en tooneelspelen te doen vervullen door eenige "zonderling begaafde jonge acterende leden", men kon het zich niet verhelen, "hoe jammerlijk voor de *illusie* zulk een hoofdgebrek in der daaad was" (²); en verwonderlijk mag het schijnen, dat men zich nagenoeg twintig jaren achtereen is blijven troosten met de leer: "quand on n' a pas ce que l'on aime, il faut aimer ce que l'on a."

Het is misschien met het oog op deze wijze les, dat het gezelschap zich in November 1818 tot zinspreuk koos de woorden van Ovidius: "Ut desint vires tamen est laudanda voluntas." Onder deze leus bleef het ook nog gedurende het jaar

(¹) F. von Hellwald, o. c. p. 109.

(²) Zie het voorbericht van het in 1827 alhier ter Landsdrukkerij gedrukte oorspronkelijk vaderlandsch treurspel "Petronella van Saxen, Gravinne van Holland", door D. H. ten Kate van Loo.

1819 zijne voorstellingen voortzetten in het van de Engelschen overgenomen hulplokaal, en wat den in dat jaar wel eenigszins verslapten ijver (slechts vier in plaats van twaalf voorstellingen werden in den loop van 1819 gegeven) waarschijnlijk weder aanvuurde, was het optreden in Januari 1820 van een tweede gezelschap, dat onder de leiding van M. Piolle, ons uit den Engelschen tijd reeds bekend, zich de opvoering van fransche tooneelwerken ten doel stelde. De eerste uitvoering had plaats op Zaterdag 5 Februari en bestond uit „l'Intendant comédien malgré lui ou la Fête de campagne", comédie proverbe in 1 bedrijf van Dorvigny, en „le Duel de Bambin", comédie in 2 bedrijven. Zij liet, als wij ten minste het officiëele nieuwsblad van 12 Februari 1820 gelooven kunnen (was inmiddels de redactie in meer tooneellievende handen overgegaan?), niets te wenschen over, want zij het ook dat de Juliette uit het stukje van Dorvigny (een van de vierhonderd die uit de vruchtbare pen van dien zoon van Lodewijk XV gevloeid zijn) „semblait avoir un peu trop déposé les formes et les graces de son sexe", van de overige acteurs vindt men in het verslag dier voorstelling aangeteekend, dat zij allen uitstekend voldeden in de hun toevertrouwde rollen. „Nous ne pouvons nous empêcher", zegt de verslaggever, „de consigner ici le tribut d' éloges mérité par ces nourrissons de Thalie, qui ne manqueront jamais d'inspirer de l'intérêt, quand ils rempliront leurs roles aussi bien que la première fois", en ten slotte sprak hij dan ook den wensch uit, dat het publiek spoedig op eene nieuwe voorstelling mocht worden vergast.

Die wensch bleef niet onvervuld, want nadat den 15 Maart een drietal kleinere stukjes waren opgevoerd, t. w. „Deux billets" van Florian; „Présent ou l'heureux quiproquo" van Patrat; en „le Repas des Cleres ou la Dinde au Louis", omtrent welke voorstelling men aangeteekend vindt, „que la classe spectatrice a été émerveillée de la manière dont les amateurs ont joué", werd tegen den 15 Mei niets meer of minder aangekondigd dan eene „première représentation" van „les Folies

amoureuses" van Regnard, onder mededeeling dat de rol van Agathe zou vervuld worden door madame Bailly, eene te Batavia gevestigde „maîtresse de danse", die ook van hare talenten als zoodanig een proefje ten beste gaf, dat bijzonder schijnt voldaan te hebben, want de verslaggever van de Bataviasche Courant roemde Madame Bailly als „un enfant chéri de Terpsichore; elle a été légère, gracieuse, très-intéressante; elle froissait supérieurement les mollets, et perdait terre avec l'agilité d'un écureuil."

Ook in haar rol van Agathe schijnt zij bijzonder te hebben voldaan („la science théatrale lui parait infuse", meldde de redacteur van het officiëele nieuwsblad); maar voor het overige viel de voorstelling vrij middelmatig uit, te oordeelen althans naar de opmerking van den verslaggever, volgens wien de medespelers niet konden worden vrijgepleit van „un grain de vandalisme à l'égard de non seulement quelques tirades, mais encore de la presque majorité des vers qui composent les Folies amoureuses. Ces vers sont si beaux qu'ils ne méritent point la moindre offense de prononciation. Il est donc à regretter que ces messieurs aient eu un peu trop de prestesse dans la langue."

Geregeld werden deze fransche tooneelvoorstellingen bijgewoond door een talrijk en uitgelezen publiek („un public nombreux et distingué"; Bataviasche Courant van 12 Februari 1820), en daar ook de leden van het hollandsche gezelschap niet te klagen hadden over de opkomst van hunne stadgenooten, begon zich gaandeweg, zoo bij het publiek als bij de acteurs, het verlangen te openbaren naar het bezit van een meer aan de eischen beantwoordend schouwburglokaal dan waarmede men zich tot dusver had moeten behelpen.

Met ernst werd dit plan door de Directie van Ut desint ter hand genomen; doch waar het natuurlijk vóór alles op aankwam was de geldelijke ondersteuning, die het publiek aan de verwezenlijking van dit plan zou willen schenken. En die ondersteuning nu werd niet te vergeefs ingeroepen, want

in de Bataviasche Courant van den 22 Juni 1820 verscheen eerlang eene aankondiging van den volgenden inhoud:

„De Directie van het Liefhebberij tooneel onder de zinspreuk „Ut desint vires tamen est laudanda voluntas" heeft het genoegen het publiek van Batavia te informeren, dat de lijst van inteekening der vrijwillige bijdragen voor den opbouw eener nieuwe steenen Schouwburg, zoodanig een gunstig resultaat oplevert, dat zij gemeend heeft met de uitbesteding der massa van het gebouw een aanvang te kunnen maken, en dat dus dientengevolge de invordering der inschreven gelden in de toekomende week een begin zal nemen."

Niet ten onrechte werd in deze mededeeling van een gunstig resultaat gesproken. Het totaal van de „vrijwillige" bijdragen voor den opbouw van een nieuwen schouwburg bedroeg niet minder dan ruim *f* 43.600, een bedrag dat, in verband met de toenmalige waarde van het geld, inderdaad alleraanzienlijkst mag heeten, en het duidelijk maakt hoeveel meer welvaart dan thans er te dien tijd onder de zooveel beperkter Bataviasche gemeente moet geheerscht hebben, niettegenstaande het Batavia, zooals wij het thans kennen, toen nog grootendeels in wording was. Omstreeks dien tijd immers verrezen de statige woonhuizen, die nog steeds het voorname sieraad van het Koningsplein en aangrenzende wijken uitmaken. Maar hoeveel van die woningen zijn sedert niet overgegaan in handen van den Staat om dienst te doen als Gouvernements bureaux, zonder dat er weder andere woonhuizen voor in de plaats kwamen. Het nieuwe Batavia moge zich gedurende de laatste kwart eeuw in verschillende richtingen niet onbelangrijk hebben uitgebreid door den aanbouw van minder aanzienlijke woningen in kampongs en achterbuurten, niet één enkel kapitaal woonhuis verrees er gedurende datzelfde tijdsverloop uit den grond, gelijk dit in de jaren 1815 tot 1830 gestadig het geval moet geweest zijn, en blijft Batavia zich op dien voet ontwikkelen, dan zal het in den aanvang der twintigste eeuw waarschijnlijk niet veel anders meer te aanschouwen geven dan een reeks van Gouvernements bureaux in de hoofdwijken der stad, met eene in

de achterbuurten en de kampongs opeengehoopte Europeesche bevolking, wier trots er dan voornamelijk in bestaan zal, dat zij de voltooiing heeft mogen beleven van die administratieve kazerne, waarvan vroegere geslachten slechts de grondslagen mochten zien leggen.

Maar keeren wij tot onzen nieuw ontworpen schouwburg terug. De milde zin der ingezetenen stemde ook de Regeering gunstig voor het plan, en zij aarzelde dan ook niet om bij besluit van 6 Juli 1820 N. 29 te bewilligen in het verzoek van de Directie van het liefhebberij-tooneel onder de zinspreuk Ut desint, etc. van den 20 Mei te voren, strekkende om te erlangen den kosteloozon afstand 1o. van het terrein, waar men den nieuwen Schouwburg wenschte te plaatsen, namelijk „in den hoek gevormd door den weg van Noordwijk naar Goenoeng Sari en den zoogenaamden Middenweg langs het (toen nog onvoltooide) paleis van Weltevreden leidende", en 2°. van de afbraak „ te proflueeren uit de demolitie van het voormalig tuchthuis, de zoogenaamde Compagnie's school en het voormalig Chineesche hospitaal, met al derzelver bijgebouwen en toebehooren, staande en gelegen naast elkander op de Spinhuisgracht binnen de stad Batavia" ([1]).

([1]) In een bij haar request gevoegde toelichtende nota merkte de Directie van Ut desint op, dat de bedoelde gebouwen gelegen waren op een der ongezondste buurten van de oude stad, dat het voormalige tuchthuis en 's Compagnies school in het geheel niet meer gebruikt werden en ook niet konden worden „door den slechten toestand waarin zij zich bevinden, en die van jaar tot jaar door zware lekkage, verrottingen en vermulfingen verergert", en dat van het mede hoogst bouwvallige Chineesche hospitaal slechts worden gebezigd „twee ellendige, oude, bijkans niet meer te gebruiken vertrekken, een dienende voor het kantoor en een voor de vergadering van het collegie van Boedelmeesters, welke beide vertrekken zoo door ongezondheid, als bijkans geheele openstelling aan regen, wind en weer in zoodanig een gebrekkigen staat zich bevinden", dat toch eerlang tot ontruiming zou moeten worden overgegaan.

Boedelmeesters schijnen van meening geweest te zijn, dat het door hen geoccupeerde hospitaal ook het eigendom was van hun collegie; doch bewijsstukken konden zij niet produceeren, zijnde hun geheele archief „tijdens de inname van Java in 1811 door de aldaar gehuisvest hebbende krijgsgevangenen vernield of verbrand." De Regeering overwoog dan ook, „dat het recht van het Gouv. om

Vooral van den kant van de ter zake geraadpleegde militaire autoriteiten werd het bedoelde verzoek warm ondersteund. De toenmalige Directeur der fortificatien en fungeerend directeur der civiele gebouwen verklaarde in zijn advies van 29 Mei reeds lang te hebben gewenscht, „dat het tegenwoordige wanstaltige en ingeval van brand voor het geheele kampement gevaarlijke tooneelgebouw van bamboezen en atappen geconstrueerd door een ander mogt kunnen worden vervangen of geheel worden weggebroken", en in hun gemeenschappelijk advies van 26 Juni merkten de Kommandant der troepen en de Resident van Batavia op, dat het bestaande bamboezen tooneel „zoo bouwvallig was, dat niet dan met de grootste moeite daar van tot dus verre gebruik is kunnen worden gemaakt", redenen waarom zij den opbouw van een nieuwen schouwburg „zeer noodzakelijk" achtten, vermits „alhier geene andere publieke vermaken zijn, en het aan het Gouvernement immers niet onverschillig wezen kon, dat ambtenaren, die zich van den vroegen morgen beijveren om 's lands belangen te behartigen, eenige uitspanning genieten, en vooral eene zoo edel, zoo zedig en zoo vermakelijk als de onderwerpelijke."

over het oude Chineesche hospitaal te beschikken niet twijfelachtig was, vermits hoezeer dat gebouw ook gesticht zij uit de fondsen van het College van boedelmeesters en uit bijdragen van de Chineezen, de eigendom van dat huis kan geacht worden op het Gouv. te zijn overgegaan, zoowel omdat hetzelve blijkens resolutie van den 12 Juli 1799 voor een groot gedeelte heeft voorzien in de kosten, welke tot het opbouwen van het thans bestaande Chineesche hospitaal buiten de stad zijn geimpendeerd, als omdat bij de oprigting van een nieuw gesticht van dezen aard, welke aangezien den bouwvalligen staat van het tegenwoordige niet lang meer kan worden uitgesteld, de kosten geheel zullen moeten worden gedragen door het Gouvernement".

De Compagnie 's school op de Spinhuisgracht stond, volgens een Algemeenen Staat van het onderwijs in N. I. van 31 Augustus 1779, onder beheer van zekeren Augustyn Davidtsz, en telde toenmaals 56 leerlingen, t. w. „32 jongens, 14 meisjes, 5 chineezen en 5 slaven kinderen of mohamedanen." Er waren ook scholen in het Weeshuis en in het Armenhuis, alsmede drie Compagnie's scholen buiten de Rotterdammer en Utrechtsche poorten. Bovendien bezat Batavia nog vijf particuliere scholen. Het totaal der leerlingen bedroeg in genoemd jaar 467. (Mededeeling van Mr. J. A. van der Chijs).

De Regeering liet het zelfs niet blijven bij den gevraagden afstand van het benoodigde terrein, en van de drie oude gebouwen in de benedenstad. Onder dagteekening van den 21 September 1820 droeg zij aan de Directie van het tooneel af eene som van ƒ 9067,15, zijnde „het provenu van den voor afbraak verkochten Stadsschouwburg" ([1]), en met inbegrip van deze som beschikte de Directie dus over een bedrag van ruim ƒ 52,700, of meer dan noodig was om op den 5 Augustus 1820, „ten kantore van den Kolonel Directeur der fortificatiën te Weltevreden", te kunnen overgaan tot het houden van eene uitbesteding van den opbouw van „een steenen schouwburg lang 144 en breed 60 voeten".

De Chinees Lie Atjie werd bij die gelegenheid aannemer voor eene som van ƒ 22,000. De waarde der hem verstrekte materialen afkomstig van het boven bedoelde Chineesche hospitaal enz. werd indertijd op „circum circa" ƒ 9,000 geschat, en zoo heeft dus de opbouw van den tegenwoordigen schouwburg, wat de fundeeringen, de muren en het dakwerk betreft, niet meer dan ƒ 31,000 gekost. De inwendige versiering van de zaal, de inrichting van het tooneel en het geheele decoratief kwamen bijelkaar op ruim ƒ 36,000, te staan, want blijkens eenige in het archief van den schouwburg toevallig bewaard gebleven aanteekeningen hebben de „generale" uitgaven voor den opbouw en de inrichting van den schouwburg, met inbegrip van ƒ 9000 aan verstrekte materialen, bedragen ƒ 67,706,06.

Geheel toereikend was het bedrag der ingeteekende gelden dus niet. Men kwam nog een duizend gulden of wat te kort om alles behoorlijk „en train" te kunnen brengen; doch zonder veel moeite slaagde men in het bijeenbrengen van de benoodigde som, en wel door het sluiten van eene geldleening van ƒ 6000 rentende 9%, waarin door Zijne Excellentie de baron van der Capellen voor ƒ 2000, en door elk

([1]) De hierop betrekking hebbende regeeringsbeschikking ben ik niet op het spoor kunnen komen. De aangehaalde post komt voor in een in het tooneelarchief nog aanwezig fragment van het kasboek van Ut desint.

der toenmalige firma's Colville Jutting & Co., van Rijck Prediger & Co., Brouwer en Nolthenius, en Gavork Manuk voor *f* 1000 werd deelgenomen. De ter zake afgegeven schuldbewijzen waren voorzien van de handteekeningen van al de leden van de Directie, toen acht in getal, en hielden de verklaring in, dat zij voor de richtige nakoming der aangegane verbindtenis (aflossing over twee jaren, of zooveel vroeger als de staat der kas het zou gedogen) hunne personen en goederen als naar rechten aansprakelijk stelden.

Met den bouw ging het zeer voorspoedig, en voor het schilderen van de nieuwe decoratiën behoefde niet op de voltooiing van het schouwburglokaal zelf gewacht te worden, want bij gunstige beschikking van wien de zaak aanging werden in het paleis te Weltevreden twee kamers ingeruimd, waar de in dienst genomen decoratieschilders ongestoord aan het werk konden blijven.

Zoo kon dan ook reeds onder dagteekening van 11 October 1821, of slechts veertien maanden na de gehouden uitbesteding, bij aankondiging der Directie, ter kennis van het publiek gebracht worden, „dat dank de milde bijdragen der inteekenaren, de nieuwe Schouwburg op Weltevreden voltooid was"; zoodat binnen weinige dagen de openingsvoorstelling zou kunnen worden te gemoet gezien.

Gedurende den bouw waren uit gebrek aan eene andere geschikte lokaliteit de voorstellingen van Ut desint moeten gestaakt worden; maar al ware dit niet het geval geweest, dan zouden zij waarschijnlijk toch niet geregeld zijn voortgezet, want in den loop van het jaar 1821 werd Batavia, even als schier geheel Java, geteisterd door een ramp, die de gemoederen der gemeente met angst en ontsteltenis vervulde. In het laatst van April brak de cholera morbus, die sedert twee of drie jaren in het naburige Britsch Indië met hevigheid gewoed had, en vervolgens de kusten van Pedir, Atjeh, Kĕdah en Malakka had bezocht, op het eiland Java uit, en vooral ter hoofdplaats Batavia nam de sterfte weldra op ontrustbarende

wijze toe. Er waren dagen waarop meer dan 150 menschen als slachtoffers van de noodlottige ziekte vielen (1). "De voorbeelden waren niet zeldzaam, dat op een vriendenmaal een dischgenoot plotseling zich ongesteld gevoelende, weinige oogenblikken daarna door de cholera aangegrepen en 's anderen daags begraven werd. De verdienstelijke Resident van Batavia Jacobus de Bruin, die zich in den namiddag te 2 ure gezond, in het midden zijner werkzaamheden, op het bureau bevond, werd te 4 ure van denzelfden dag door de cholera geweldig aangegrepen, en was reeds te middernacht, die daarop volgde, niet meer onder de levenden. Men zou bij dit treffend voorbeeld nog honderd andere kunnen voegen. Ja, zoo plotseling volgden oorzaak en uitwerking op elkander, dat sommigen op den weg aangetast wordende, stierven, voor dat hun eenige hulp kon worden toegebragt, terwijl het tevens nu en dan is voorgekomen, dat bedienden achter op het rijtuig staande onverhoeds door de cholera werden aangetast en er dood van afvielen" (2).

Te midden van dergelijke omstandigheden zou de schouwburg ongetwijfeld toch gesloten zijn gebleven; maar de verwoestende plaag hield gelukkig niet lang aan; reeds in Juli was zij aanmerkelijk verminderd, en in de daaraanvolgende maand waren de gemoederen weder genoegzaam bedaard om ter eere van den generaal majoor de Kock en de ter hoofdplaats aanwezige officieren en manschappen van de zoo luisterrijk volbrachte expeditie tegen Palembang eene reeks van feesten te kunnen aanleggen.

(1) Treffend is de volgende opgaaf, voorkomende in de Bataviasche Courant van 12 Mei 1821, van de slachtoffers die te Batavia in de eerste dagen van Mei aan de cholera bezweken:

1	Mei	7	menschen	6	Mei	105	menschen
2	"	22	"	7	"	104	"
3	"	26	"	8	"	112	"
4	"	59	"	9	"	158	"
5	"	71	"	10	"	109	"

(2) Mr. P. Mijer, Kronijk van Ned. Indie; het jaar 1821; Tijdschr. voor N. J. 1841, I, bl. 46.

Toen nu het nieuwe schouwburglokaal eerlang geheel voltooid was, behoefde aan de plechtige opening er van dan ook niets meer in den weg te staan. Zij had plaats op Vrijdag den 7 December 1821, bij welke gelegenheid ten tooneele werden gebracht het treurspel „Othello of de Moor van Venetiën", naar de fransche bewerking van Ducis vrijgevolgd door P. J. Uijlenbroek ([1]), en het vaderlandsche blijspel met zang „de Trommelslager der landmilitie of de Geldersche bruiloft."

Talrijk was de opkomst en aangenaam de indruk, dien het nieuwe gebouw op de toeschouwers maakte. Een hunner gaf van zijne indrukken uitvoerig rekenschap in een in de boven reeds aangehaalde Bataviasche Courant van 22 December opgenomen feuilleton, waarin ook het decoratief zeer geroemd werd; maar het stuk bevat te weinig bijzonders, en is over het algemeen te ongenietbaar om er langer bij stil te staan.

Een levendiger, en ten opzichte van het in den schouwburg bijeenkomend publiek schilderachtiger beschrijving gaf Dr. Strehler, toen hij tijdens zijn verblijf te Batavia in 1829 met het nieuwe lokaal kennis maakte. „Het gebouw van den liefhebberij Schouwburg", dus leest men in het reisverhaal van dezen scheepsgeneesheer, die den 18 Februari van genoemd jaar met het schip Anthonij alhier aankwam, „vertoont zich van buiten zeer schoon en deftig; de vrienden van Thalia hebben er geene kosten aan ontzien, en menige schouwburg in het vaderland is, met dezen vergeleken, slechts eene kar van Thespis. Langs de voorzijde loopt eene op zuilen rustende galerij, tot welke men met eenige trappen opklimt. Boven het portaal staat de bescheidene zinspreuk: „Si desunt vires, tamen est laudanda voluntas", dat beteekent: Ook bij gebrek aan krachten is de goede wil te prijzen. Dit gebouw heeft geenerlei ander in zijne nabijheid. De voornaamste ingang,

([1]) Uijlenbroeks navolging van den Othello van Ducis is in dichtmaat. Er bestaat ook eene vertaling in proza, uitgegeven bij H. Eekhoff te Groningen, en opgedragen aan het daar gevestigde „tooneellievend" genootschap »Utilitatis et Jucunditatis ergo."

dien men langs de gezegde trappen bereikt, is zoo ruim, dat men door denzelven, in geval van brand, het gevaar schielijk kan ontvlugten. Men vindt in dezen Schouwburg geene loges, maar slechts een parterre, en rondom hetzelve eene galerij, die een weinig hooger ligt, en welke de vrouwen bezetten, met openlating van ruimte voor de heeren, die achter haar willen heen en weder wandelen. De vrouwen, meestal geheel in het wit en zeer luchtig gekleed, vormen voor het overige zeer bonte rijen, als bestaande uit Europesche, Kreolen, Javaansche, halve Chinesche, enz.; maar vergeefs rondziende, om Europesche jonge juffers te vinden, gevoelde ik eene opwelling van trek naar het vaderland, waar die rozen zoo welig en talrijk bloeijen. Het getal der heeren is in den Schouwburg veel grooter dan dat der dames, dewijl deze zelfde verhouding in de geheele volkplanting bestaat. Ik zou den Europeaan wel half willen staan, die zijn geluk eens beproeven wilde, door met een paar dozijn wèl opgevoede en beschaafde meisjes, die alleen wegens bekrompenheid van bestaan niet aan den man kunnen komen, een toertje naar dezen Schouwburg te doen; het kapitaal in die onderneming gestoken, zou gewis schoone renten opleveren, en niet één van die meisjes zou tweemaal in dezen Schouwburg behoeven te verschijnen, om haren aanstaanden echtgenoot te kennen. Aan de Botany-Baai betwist men immers elkander wel de derwaarts verwezene kwaaddoensters, uitvaagsels van het vaderland; en zou men dan hier niet met beide handen grijpen naar meisjes, die naar ziel en lichaam wèl gevormd zijn? De tooneelversieringen zijn voor eenen liefhebberij Schouwburg uitstekend, en de kleeding, verdund naar de hitte van dit klimaat, mag wel gezien worden. Het orkest is wèl bezet. Wat de spelers betreft, eenige kwijten zich meesterlijk van hunne rollen; maar andere laten genoeg blijken, dat zij slechts liefhebbers zijn; en het is een gebrek, zelfs met den besten wil van het gezelschap niet te verhelpen, dat de mannen tevens de vrouwenrollen op zich moeten nemen: want, hoezeer men ook ten de-

zen aanzien hunne bekwaamheid moet bewonderen, zoo heeft toch een man geen vrouwengelaat, geene vrouwenstem, geene vrouwenvoetjes, geene vrouwenhouding, geene vrouwenleest. Gelijk het verdere leven zonder deze schoone helft en hulp van ons geslacht maar een half leven is, zoo is het ook in dezen Schouwburg. Maar toch nog eens, *laudanda voluntas*, de goede wil is prijsselijk, is alles.

„Het gebouw is zeer hoog en voorzien van groote vensterramen, die in de plaats van glas slechts zwart muggengaas hebben, dat, als digt traliewerk, alleen lucht maar geen licht, doorlaat, dewijl de hitte anders onverdragelijk zou zijn, en de jufvrouwen zich al te veel zouden vermoeijen met hare waaijers. De verlichting is sterk en met smaak geordend. Tusschen de bedrijven gaat men in de opene lucht, roept zijne bedienden, en ververscht zich met wijn, punch, arak en andere dranken, zonder evenwel ijs te kunnen bekomen, dat hier ook wat heel vreemd zou zijn. Men neemt die ververschingen mede van huis, dewijl men hier geen kastelein bij den Schouwburg vindt. Ook gaat hier niemand te voet naar het tooneelgebouw, en er staan zoovele rijtuigen bij hetzelve, dat men moeite heeft om het zijne te vinden. De wagens rollen, als het gordijn gevallen is, als ware men in eene residentiestad, huiswaarts, en een geraas en eene drukte als van groote Europesche steden worden gehoord in een oord, dat op den dag maar weinig leven vertoont, dewijl de hitte dan alles in de koele, schaduwrijke woningen drijft. De intrede van dezen Schouwburg kost drie guldens. Men speelt in het Nederduitsch; maar de stukken zijn meerendeels uit andere talen overgenomen (¹)."

In dit laatste opzicht was docter Strehler zeer juist ingelicht; maar vóór wij met het répertoire van Ut desint meer in bijzonderheden kennis maken, hebben wij omtrent de lotgevallen van het gezelschap, dat het Bataviasche publiek juist

(¹) Bijzonderheden nopens Batavia en deszelfs omstreken; uit het dagboek, gedurende twee reizen derwaarts in 1828—1830 van Dr. Strehler, Uit het Hoogduitsch. Haarlem, 1833; bl. 135/8.

twintig jaren achtereen heeft weten bezig te houden, nog het een en ander mede te deelen.

Aanvankelijk waren de inkomsten ruim voldoende om de uitgaven te dekken. Gedurende de twee eerste tooneeljaren werd aan contributien en aan „uitgereikte dames, heeren en vreemdelingen biljetten" een gezamenlijk bedrag van *f* 75,715 ontvangen, terwijl de uitgaven „tot onderhoud van de zaal en het tooneel, het maken van onderscheidene nieuwe décoratiën, het onderhoud derzelven, het bezoldigen van geëmploijeerden, en het kostende aan kleeding, verlichting, enz.", gedurende datzelfde tijdsverloop slechts *f* 70,960,23 bedroegen. Er was dus een overschot van ruim *f* 4,800; maar voor de terugbetaling der in leen opgenomen gelden had men *f* 6000 noodig, en bij het eind van het tweede tooneeljaar stond de Directie feitelijk voor een te kort van p. m. *f* 1200, waarvoor hare leden zelven aansprakelijk waren.

Niet ten onrechte dus werd bij den aanvang van het derde tooneeljaar met vernieuwden aandrang een beroep gedaan op de medewerking van het publiek, onder opmerking dat het er op aankwam „het tooneelgezelschap te redden van den rand des afgronds, in denwelken het onherstelbaar dreigt te storten, zonder de mildadige opofferingen van Batavia's ingezetenen, welke eenmaal zulk een grootsch, kostbaar Etablissement uit het *niet* hebben doen verrijzen, en nu ook zeker niet zullen kunnen aanschouwen, dat hetzelve tot het niet teruggevoerd wordt." (Bataviasche Courant van 11 April 1824).

Deze gemoedelijke taal miste hare uitwerking niet, en zoo kon een jaar later, bij den aanvang van het vierde tooneeljaar gewaagd worden van den bloei „dezer vermakelijke, de Directie durft zeggen luisterrijke instelling"; terwijl bij de sluiting van dat tooneeljaar in September 1826 een der medewerkende leden het afgeloopen speelsaizoen volgenderwijze herdacht op een door den President der tooneeldirectie, den Resident van Batavia van Hogendorp aangericht feestmaal:

Gewis! een zespaar kunsttafreelen,
Verdienstlijk door ons voorgesteld,
Vermogten oog en oor te streelen,
En hebben aller lof vermeld;
Ja! God Apollo zag zijn' zonen,
Zich zijnen luister waardig toonen;
Door kunstverdienste en vlijf meteen,
Werd blijde Thalia gehuldigd,
En ook de dank bleef niet verschuldigd,
Aan diep bedroefde Melpomeen!

Voorwaar! de spreuk die onzen tempel,
In zijnen spitsen gevel siert,
Werd bij 't betreden van zijn drempel,
Altijd herdacht, geeerd, gevierd;
Wij bleven allen ijvrig werken,
Om zijnen grondvest te versterken,
En te onderschragen muur en trans,
Daar hij, — door dit lofwaardig pogen,
Door dit ons aller kunstvermogen,
Bestaan bleef in een vollen glans.

Lang prale en schittere onze tempel,
Gewijd aan nuttig zinvermaak!
Dat elk van ons zijn breeden drempel,
Met waar gevoel voor 't schoon, genaak!
En daar de kunst gewis moet kwijnen,
Waar wij den Vrede zien verdwijnen,
En de oorlog zijn verwoesting teelt,
Zoo bidden wij, met vroome bede,
Dat ras de kunstgenegen Vrede,
Aan Java weer zij toegedeeld!

Op het oogenblik dat deze regelen door hunnen vervaardiger, den heer D. H. ten Kate van Loo, werden voorgedragen verkeerde men algemeen onder den pijnlijken indruk van de noodlottige wending, die de oorlogsaangelegenheden in Midden Java juist korten tijd te voren weder genomen hadden, en hoe vervuld men er hier ter plaatse mede was blijkt uit het gedicht van dezelfde hand, waarmede de opening van het vijfde

tooneeljaar bezongen werd. En nu, dus luidt het slotcouplet van dien nieuwen zang,

> En nu wat blijft nog meer voor deez mijn feestzang over?
> 'T herhalen van den wensch, dat ras de Vredezon,
> Op Java 's grond, beschaauwd door eeuwig groenend loover,
> Weer oop 'ne voor ons oog een rijke voorspoedsbron.

Het duurde nog eenigen tijd voor die wensch tot vervulling kwam; maar inmiddels verheugde het tooneelgezelschap zich in een gestadigen bloei, en meer in het bijzonder nog mocht de heer ten Kate van Loo reden tot tevredenheid hebben, want hij smaakte het voorrecht, dat twee van zijne dramatische lettervruchten hier achtereenvolgens werden opgevoerd.

Reeds voor hij Nederland verliet om zich „als een van de door Zijne Majesteit den Koning voor den dienst van Hoogstdeszelfs Oost-Indische bezittingen benoemde ambtenaren naar deze Aziatische gewesten te begeven", had genoemde heer ten Kate van Loo zich als tooneeldichter bekend gemaakt door de uitgave van zijn aan den grooten Ward Bingley opgedragen vaderlandsch treurspel „de Dood van Jan van Schaffelaar", dat „in verschillende steden, op onderscheidene schouwburgen, bij herhaling, niet zonder eene gewenschte toejuiching, de eere der vertooning mocht genieten". Hier werd het, met medewerking van den schrijver, die de rol van Schaffelaar zelf op zich nam, in April 1826 ten tooneele gebracht („om de grootte der representatie aanvang 6 uur"); maar hoe veel eer hij met die voorstelling ook inoogste, zijne maatschappelijke positie mocht hij er niet door redden, want nog voor het jaar ten eind was werd „als een gevolg van de algemeen, door Zijne Excellentie den Kommissaris Generaal daargestelde maatregelen ter bezuiniging van 's lands uitgaven", ook de door hem bekleede post van adjunct-griffier bij den Raad van Justitie ingetrokken, en zag hij zich, ondanks zich zelven, ten prooi gegeven „aan de voor den redelijken mensch zoo verachtelijke als gevaarlijke ledigheid". Maar „ter afleiding van het smart-

volle gevoel over zijnen onverdienden tegenspoed in een land, waar hij op een gelukkiger levensloop hoopte te mogen staat maken, stak hij den reeds half in hem uitgedoofden dichtgloed weder aan", en zich ter verdere ontspanning teruggetrokken hebbende "in het kort bestek eener kleine, door de gulle gastvrijheid van den heer C. Swalue hem aangebodene landelijke woning op diens landgoed Kedong-Allang, aan den voet van het zoogenaamde Blaauwe Gebergte", bewerkte hij, "volgens een vroeger ontworpen, doch reeds bijna vergeten plan", een tweede oorspronkelijk vaderlandsch treurspel, "Petronella van Saxen, Gravinne van Holland", dat krachtens gunstige beschikking der Regeering ter landsdrukkerij in het licht werd gegeven, vergezeld van een voorbericht, waaraan de boven medegedeelde bijzonderheden ontleend zijn, en van een in rijmmaat vervatte "Opdragt aan de Wel Edele Heeren af en opgetredene Directeuren en gezamelijke, zoo werkende als beschouwende leden van het Liefhebberij-tooneel te Batavia." Met bescheidenheid verklaarde hij daarin zich zelven niet gelijk te schatten "met barden door hunn' zang beroemd"; maar, dus vervolgt hij,

Maar denkend aan de speuk Uws Tempels,
Die men, bij 't naadren tot zijn' drempels,
Ziet op zijn spitsen gevel staan,
Zoo dorst ik het bemoedigd wagen,
Om U mijn Treurspel op te dragen,
Vol hoop, Gij zulks niet af zoudt slaan.

En die hoop werd weldra verwezenlijkt. In Januari 1828 beleefde "Petronella van Saxen" eene eerste voorstelling; maar tot eene wederopvoering kwam het niet. Slechts eenmaal mocht het publiek van Batavia de vaderlandsche treurspelen van ten Kate van Loo aanschouwen.

Toch ontbrak het dat publiek niet aan vaderlandschen zin, want juist omstreeks dienzelfden tijd, in Maart 1828, vierde het op oud Hollandsche wijs kermis, ten bewijze dat men, volgens eene toevallig bewaard geblevene manuscript aanteeke-

ning, „ofschoon verre verwijderd van het altijd lieve vaderland, zich in den geest in hetzelve verplaatst, en met genoegen de uitspanningen en vreugde herdenkt eenmaal daar gesmaakt en genoten." Het was in den avond en den nacht van den 23 dier maand, dat dit in de annalen van het gezellig verkeer te Batavia waarschijnlijk eenig feest plaats had. De lokalen en de tuin van de societeit de Harmonie waren daartoe „zeer doelmatig en alleszins aardig ingericht." Men zag er „de wijdberoemde tandmeester Lehman Nathan Dentz, welke op de passer-dagen de armen gratis en officieus zal bedienen, en daartoe aangezocht ook uit piedjitten gaat", — de „van ouds gerenommeerde van alle commoditeiten voorziene wafelkraam van de Nicht van Mees, bijzonder geschikt voor rendez-vous van het fatsoenlijk publiek"; — de „groote Koninklijke Diergaarde van X. van Aken en Y. Martin, met gedresseerde apen van Lapland, groote uilen uit het Kafferland, wel afgerigte badjings, en onberedeneerd moedige Jan Krieks"; — de „groote kunst-galerij van Weenen, het non plus ultra der tegenwoordige werktuigkunde op de staats-huis-houdkunde toegepast, waar ambachtslieden en kinderen voor half geld toegang hadden"; — de „van ouds groot beroemde Amsterdamsche Drie-Kroonen, waar men niet mocht rooken en geen witte buisjes aanhebben"; — de „mechanicus Hadjie Moehidien, meester ex-teroogensnijder en nagel-remedieërder, te Haarlem met een gouden medaille van Nijverheid beschonken"; — „Bamberg Emanuel, bekend als de habielste en vermaardste kunstenaar in tours d'adresses, en mechanieke subtiliteiten"; — „Bravo Vermack, meester koekenbakker uit de gloeiende oven te Deventer die geen koeken afgeeft dan met een certifikaat van oorsprong"; — „Guillaume Bastide du Corset, met een magazijn corsetten van eigen maaksel en vinding, en al wat verder tot het vak der rijglijfkunde behoort, die, om wel bediend te worden, zijne persoonlijke hulp, zoo voor het van pas maken, als voor het behoorlijk aandoen zal verleenen"; — en voorts „rottingjoden, draaischuitjes, hansworsten, wagens met eieren en zuur, man-

gelen en vruchten, en alles wat men op een Amsterdamsch kermisfeest ziet en ontmoet."

Toen was men nog niet zoo deugdzaam om zich te ergeren aan vermaken, die de hedendaagsche puriteinen als zondig en den volke verlagend hebben afgeschaft. Toen genoot men volop van de nabootsing van een feest, waaraan voorzeker de meeste bezoekers hoopten nog eenmaal in werkelijkheid te zullen kunnen meedoen, een vooruitzicht dat voor hedendaagsche repatrieerenden al meer en meer begint te verflauwen. Maar laat ons niet verder afdwalen. Hetzij het kermisfeest den ingezetenen het geld uit de beurs had geklopt, hetzij andere omstandigheden er toe medewerkten, reeds in April 1828 moest de Directie van het tooneel met de mededeeling, voor den dag komen, dat zij „uit aanmerking van het afnemend getal leden, zich weldra in de verplichting zou zien gesteld om het tooneel te sluiten", en bij advertentie van den 12 September daaraanvolgende berichten de nieuw opgetreden bestuurderen, dat zij „getroffen door den staat van kwijning waarin de sedert 12 jaren met zooveel roem bestaan hebbende inrichting zich thans bevindt", ter voorkoming van haren „algeheelen val", eenige afzonderlijke voorstellingen zouden doen geven, waartoe eene „speciale" inteekening zou worden opengesteld.

Aanvankelijk vond hun roepstem weinig ingang, en zagen bestuurderen zich zelfs genoodzaakt om tegen Zaterdag 31 Januari 1829 eene vergadering te beleggen, „ten einde, tengevolge der bestaande onmogelijkheid om de representatiën verder te doen duren, te beraadslagen op welke wijze te voorzien in de bewaking en conservatie zoowel van het gebouw, als de decoratiën en costumen." Maar tot dit uiterste kwam het niet. Toen de nood het hoogst was gestegen daagde nieuwe hulp op door eene gewenschte vermeerdering van het aantal inteekenaren, en gedurende een paar jaren kon de zaak weder geregeld worden gaande gehouden.

Niet van langen duur echter was die vernieuwde bloei.

De ongelukkige toestand van het muntwezen in Nederlandsch-Indië begon ook op de financiën van het liefhebberij-gezelschap zijn noodlottigen invloed te doen gevoelen, in die mate, dat de Directie in April 1831 ter kennis van het publiek brengen moest, „dat tengevolge van de sterk toenemende verminderde waarde van het kopergeld, een aanzienlijk te kort in de kas zou moeten ontstaan, weshalve zij, ten einde in staat te blijven om met de tooneelvoorstellingen voort te kunnen gaan, het besluit had moeten nemen om de vastgestelde contributiepenningen voortaan in zilvergeld te doen ontvangen, in het volle vertrouwen dat de heeren inteekenaren uit belangstelling tot instandhouding van het tooneel zich met dezen noodzakelijken en voor hen niet zeer bezwarenden maatregel wel zullen vereenigen."

Werkelijk nam de gemeente er genoegen mede, niettegenstaande de zaak voor haar eigenlijk nederkwam op eene verhooging der overeengekomen entréegelden met 20 à 25 percent, en zoo konden de voorstellingen eenige jaren achtereen weder geregeld worden voortgezet. Maar eerlang moest Ut desint de vlag strijken voor eene mededinging, waartegen het liefhebberij-gezelschap op den duur niet was opgewassen. Op den 23 September 1835 namelijk kwam te Batavia aan de bark Charles, den 8 Augustus te voren van Singapore vertrokken, aan boord hebbende een gezelschap fransche tooneelisten onder directie van den heer Minard. Hem werd het tooneelgebouw onmiddellijk ten gebruike afgestaan, en reeds den 2 October van genoemd jaar werden de voorstellingen geopend met een drietal vaudevilles, „Michel et Christine" van Scribe, „Angeline ou la Champenoise", en „la Demoiselle et la Dame ou avant et après le mariage", mede van Scribe.

Het was de eerste maal, dat tooneelspelers van beroep voor het Bataviasche publiek optraden, en wat hunne voorstellingen zeker niet het minst aantrekkelijk maakte was de omstandigheid, dat de vrouwenrollen nu niet meer door „zonderling begaafde" jongelieden, maar door meer of minder aan-

vallige actrices bezet werden. Dit was eên machtiger lokaas voor het tooneelminnend publiek dan al het talent, waarvan de acteerende leden van Ut desint ook in de vrouwenrollen hadden doen blijken, en men kwam dan ook weldra tot het inzicht, dat, om de Hollandsche tooneelvoorstellingen te kunnen doen stand houden, tot de ontbieding van een gezelschap Nederlandsche kunstenaars zoo mannelijke als vrouwelijke moest worden overgegaan. Hiertoe werden in het laatst van 1836 de vereischte pogingen in het werk gesteld. Eene nieuwe inteekening werd voor dit bijzondere doel geopend, en aan afdoende ondersteuning ontbrak het niet; maar na ommekomst van een paar jaren, in Februari 1839 moest aan de inteekenaren worden te kennen gegeven, dat „het plan tot het doen uitkomen van Hollandsche tooneelisten, na alle pogingen te vergeefs aangewend, mislukt zijnde, de ingeteekende gelden des verlangd geheel of gedeeltelijk aan belanghebbenden op schriftelijke aanvraag zouden worden terug gegeven", onder opmerking tevens, „dat de oningediende pretenties als milde giften beschouwd en als zoodanig dankbaar aangenomen zouden worden, om daaruit eenige hoog noodige reparatiën te bekostigen, ten einde het tooneelgebouw en het decorative in een goeden staat te kunnen brengen tegen den tijd, dat de direct uit Frankrijk ontboden troep tooneelisten alhier zal kunnen worden verwacht, — vertrouwende de Directie dat heeren beminnaren van het tooneel gaarne iets zouden willen bijdragen ten behoeve van een vermaak, dat in deze Kolonie om vele zoo nuttige als aangename redenen zeer gewenscht is, *en thans geheel stil staat.*"

Wel waren na het vertrek van den troep van Minard, die slechts twee maanden hier vertoefde en gedurende dien tijd niets anders dan vaudevilles opvoerde, nog een zevental voorstellingen gegeven; maar toen genoemde impresario in October 1836 terugkeerde met een vrij volledig samengestelden operatroep, die op den 10 dier maand met eene opvoering van „la Dame blanche" (de eerste opera dus die Batavia te

hooren kreeg) debuteerde, om later zelfs met groote opera 's als „la Muette de Portici" voor den dag te komen, — was van de voortzetting der liefhebberijvoorstellingen van zelf geen sprake meer. Slechts eenmaal nog verschenen de toenmalige leden van Ut desint op de planken en wel „op Hoog Verzoek" bij gelegenheid van eene op Maandag 13 Februari 1837 gegevene „buitengewone en gala representatie" ter eere van Z. K. H. Prins Hendrik, die den 9 dierzelfde maand met Z. M. fregat Bellona te Batavia was aangekomen om van hier uit eene reis door den Indischen archipel te ondernemen. Over de keuze van een voor die bijzondere gelegenheid geschikt stuk had men zich niet lang behoeven te beraden. Een half jaar te voren, op den 3 Juni 1836, was alhier ten tooneele gebracht het door een van Ut desint 's ijverigste medeleden, den heer P. Vreede Bik vervaardigd vaderlandsch tooneelspel in drie bedrijven, „Graaf Lodewijk van Nassau of de Overwinning bij Heijligerlee", een stuk door Commissarissen van den Amsterdamschen stadsschouwburg waardig gekeurd om daar te worden opgevoerd. Eene wederopvoering van dit stuk lag als het ware voor de hand, nu, zooals het van regeeringswege uitgegeven Overzigt der reis van Z. K. H. vermeldt, „aller oog op de Vorsten uit het huis van Oranje gevestigd was." Hiertoe werd dan ook door het bestuur van Ut desint besloten, en de voorstelling beantwoordde niet alleen „volkomen aan de verwachting", maar deed aan de leden van het gezelschap op nieuw „grooten lof inoogsten". Immers „nadat de hooge gast, begeleid door drie heeren Directeuren van het liefhebberij tooneel, en onder het spelen van het Wilhelmus, was binnen getreden en in eene voor deze gelegenheid versierde loge had plaats genomen, werden door het acterend lid Mr. F. van Teutem de volgende dichtregelen voorgedragen:

„Welkom, welkom in deze oorden,
Welkom, Prins, aan Java 's strand,
Dat door zoo veel teedre banden,
Blijft gehecht aan 't Vaderland.

„Heil u, dat Gij Neêrlands zonen,
In dit oord zelfs niet vergeet;
Dat voor 't eerst een telg van Nassau,
Op zijn bodem welkom heet!

„Welkom Willem Fredrik Hendrik,
Naamgenoot van d' edlen Vorst,
Die voor Neêrlands volk en vrijheid
Goed en leven wagen dorst.

„Elk voelt 't hart van vreugde gloeijen,
Die U in deez' tempel ziet;
Waar onze *ijver* en ons *pogen*
Gaarne aan U een offer biedt.

„Mogt dit *pogen* U behagen,
Zelfs als ons de *kracht* ontbreekt,
Om een heldendaad te schetsen,
Die voor Nassau 's glorie spreekt.

„Mogten immer roem en voorspoed,
U geleiden op deze aard;
Dan zien w' onzen wensch vervullen,
Prins, aan *Nederland* zoo waard!"

„Deze welkomstgroet", aldus vervolgt de officiëele verslaggever zijn relaas van deze feestelijke tooneelvoorstelling „vond in de zaal krachtig weerklank, en dadelijk na de schoone en toepasselijke slotwoorden van het tooneelstuk: „Wie zou zich niet gelukkig achten Oranje als zijnen Vorst en Oppergebieder te eerbiedigen", werd het geliefkoosd volkslied Wien Neêrlands bloed door de heeren acteurs, en een groot gedeelte van het publiek, onder begeleiding van het orchest, aangeheven, en blijkbaar voldaan verliet de Prins den Schouwburg."

Hetzij de medespelers het vermoedden of niet, het met zoo veel geestdrift aangeheven volkslied kon tevens gelden als het requiëm van Ut desint, want met de zooeven geschetste voorstelling ging het gezelschap, waarop Batavia jaren achtereen zoo veel roem droeg, voor geruimen tijd ter ruste. Toen dan ook Z. K. H. in de maand Augustus van hetzelfde jaar, na een volbrachten tocht door den archipel, weder hier ter

plaatse was teruggekeerd, en men ter zijner eere op nieuw eene gala-voorstelling in den schouwburg gaf, was het Nicolo's beroemde opéra- comique „Joconde ou les coureurs d'avantures", waarop de Prins vergast werd. Misschien zullen te dier gelegenheid sommige leden van Ut desint, bij het aanhooren van het lieve refrain:

Et l' on revient toujours
A ses premiers amours,

zich nog gevleid hebben met eene herleving der Hollandsche tooneelvoorstellingen; maar verder dan tot eene voorbijgaande opflikkering kon men het niet brengen (¹), en van dit oogenblik af kunnen de fransche tooneelisten dan ook gezegd worden voor goed de plaats te hebben ingenomen waarop eenige Bataviasche liefhebbers zich twintig jaren achtereen niet zonder goed gevolg hadden weten te handhaven.

Vraagt men nu, met het oog op de voorstellingen waarvan in den loop van ons verhaal toevallig gewaagd werd, of die liefhebbers voor alles de Nederlandsche tooneelschool in eere trachtten te houden, dan moet ons antwoord ontkennend luiden. Reeds door de boven medegedeelde aanhaling uit het reisverhaal van Dr. Strehler weten wij, dat „de opgevoerde stukken meerendeels uit andere talen zijn overgenomen", en voor ieder, die geen vreemdeling is in de geschiedenis van het tooneel in Nederland gedurende de regeering van Koning Willem I, zal het wel geen opzettelijke vermelding behoeven, op welke stukken het publiek van Batavia toen bij voorkeur onthaald werd. Zoowel voor als na de inwijding van den nieuwen schouwburg bleef het répertoire van Kotzebue de bron, waaruit steeds met vernieuwden ijver geput werd. Ook hier gold het:

(¹) Nog twee malen gaf Ut desint teekenen van leven. Het eerst in Juni 1842, toen de Directie berichtte dat „zoowel tot het genoegen van het publiek, als ter voorziening in het onderhoud van het tooneelgebouw", vooreerst een drietal Hollandsche tooneelvoorstellingen zouden worden gegeven „door eenige zich

Du bist unsrer Herzen Mann,
Der uns recht errathen kann,
Reden, Thränen kannst Du schreiben,
Wie wir sie zu Hause treiben,
Dass wir bei der Lampen Schein,
Glauben, ganz wir selbst zu sein,
Das kan Niemand so wie Du,
Kotzebue! Kotzebue!

Werkelijk zijn van zijne meer dan tweehonderd grootere en kleinere tooneelwerken hier minstens een vijftigtal vertoond, niettegenstaande de vele en zeer belangrijke vrouwenrollen, die in Kotzebue's meeste stukken voorkomen, en wel moet het toenmalige Batavia rijk zijn geweest aan jonge dochters van de mannelijke kunne, want men waagde zich zelfs een paar malen aan zijne „Pagiestreken", een stuk dat minder dan eenig ander geschikt is om alleen door mannelijke vertooners te worden opgevoerd.

Maar ook met de werken van meerderen van Kotzebue's land en tijdgenooten kon het Bataviaasch publiek gaandeweg kennis maken. Iffland's „Speler of Revenge Praag" kwam in den nieuwen schouwburg spoedig andermaal ten tooneele. Hierop volgde eene voorstelling van zijn „Dienstpligt", een in Duitschland jaren lang zeer geliefd stuk, en, gelijk te verwachten

tot dat einde welwillend vereenigd hebbende liefhebbers"; — en vervolgens in Juli 1844, toen eene reeks van zes Hollandsche voorstellingen werd aangekondigd, „in het vertrouwen dat het publiek van Batavia niet achterwege blijven zoude om mede te werken tot de instandhouding van eene sedert jaren alhier bestaan hebbende inrichting." Men bracht het echter niet verder dan tot drie voorstellingen, want in November 1844 verscheen het door den heer J. Robert in Frankrijk geengageerd operagezelschap, en sedert was onder het patronaat van Ut desint van liefhebberijvoorstellingen geen sprake meer, niettegenstaande men alles in het werk had gesteld om ze zoo aantrekkelijk mogelijk te maken. O. a. werd bij de wederopening van het Hollandsche tooneel in September 1844 ook opgevoerd de door den toenmaligen secretaris der Directie, den heer S. van Deventer Jz. in versmaat overgebrachte »Nachtwacht" van Theoder Körner, met eene ouverture en zangmuziek gecomponeerd door den heer Mr. P. A. Schill. Hoe algemeen dit vrolijk blijspel en het daaraan voorafgegane spektakel stuk »het Gevaarvol Kasteel of de Woestijn in Polen", aan het publiek voldeed blijkt uit eene tooneelbeschouwing in de Javasche Courant van 7 September 1844.

was, bleef de Directie van Ut Desint niet in gebreke om voor den dag te komen met Zschokke's aan alle toenmalige tooneelhebberen zoo dierbaren „Aballino of de groote bandiet." Voorts werden ook de „Julius van Sassen" en de „Hippoliet en Roswida" van denzelfden schrijver opgevoerd, doch met eene opsomming van de overige hier vertoonde producten van de Duitsche school zal ik het geduld van mijne lezers niet vermoeien, want op enkele uitzonderingen na, zooals de „Klara van Hoheneichen" van Spiesz, den vruchtbaren vertegenwoordiger der ridder-roover-en gruwel romantiek, en de „Burgemeester" van den graaf van Brühl, geldt het alleen stukken, die even als de namen van hunne schrijvers thans geheel in het vergeetboek zijn geraakt.

Van de Fransche tooneelschool waren meer bijzonder in trek de ook in Europa grooten opgang makende melodrama 's van Pixérécourt en Caigniez, den Corneille en den Racine van den boulevard, zooals het Parijsche publiek beide schrijvers spottenderwijs placht te noemen. Van eerstgenoemde kreeg men hier te zien zijne „Tekéli of het beleg van Mongatz", een stuk dat bij de eerste opvoering in 1804 geheel Parijs in beroering bracht, „de Witte Pelgrim of de Weezen uit het gehucht Olival" en „de Vrouw met twee mannen", en van Caigniez kwamen ten tooneele zijne „Maurits van Saxen" en de „Ekster en de dienstmaagd", het beroemde melodrama, dat aan Rossini den tekst leverde voor zijne niet minder beroemde „Gazza ladra."

Tot dezelfde cathégorie behoorden ook de hier opgevoerde tooneelstukken van Pelletier Volmeranges, „Natuur en pligt of de zoon regter over zijn vader", en „de Broeders op den toets", eene omwerking van Sheridan's „School for scandal"; — Lamartelière's „Gustaaf of de Zweedsche mijnwerkers" en „Robert of de Struikrovers" (eene navolging van Schiller's „Räuber", door Witsen Geijsbeek voor het Nederlandsche tooneel bewerkt); — en het tot Mélesville's eerste période behoorende melodrama „de Slaapwandelaar of de kapel van Glenthorn."

Duval en Patrat, wier namen wij straks reeds tegen kwamen, bleven mede eene voorname plaats innemen op het répertoire van Ut desint, maar ter meerdere afwisseling nam men nu en dan ook een hoogere vlucht, en wijdde men o. a. zijne krachten aan eene opvoering van de door Tollens bewerkte vertaling van „de Dood van Caesar" van Voltaire ([1]); van Beaumarchais' „Barbier van Seville"; van de „Hamlet" en de „Othello" van Ducis; en van de Belloij 's treurspelen „Pedro de Wreede" en „Gaston en Baijard", welk laatste stuk jaren achtereen tot de meest geliefde van het répertoire van den Amsterdamschen stadsschouwburg behoorde, sedert het daar in het jaar 1788 voor het eerst werd opgevoerd.

Middelerwijl werd ook menig oorspronkelijk Nederlandsch tooneelwerk door Ut desint ten gehoore gebracht. Als zoodanig maakten wij reeds kennis met de „Jan van Schaffelaar" en de „Petronella van Saxen" van den heer ten Kate van Loo, en de „Graaf Lodewijk van Nassau" van den heer Vreede Bik, stukken die thans geheel vergeten zijn. Meerdere bekendheid behielden het meermalen opgevoerde treurspel „Jacob Simonszoon de Rijk" van Lucretia Wilhelmina van Winter, geb. van Merken, waarmede de Amsterdamsche stadsschouwburg op het Leidsche plein den 14 September 1774 werd ingewijd; „de Dood van Karel, Kroonprins van Spanje" van Samuel Iperuszoon Wiselius; en Rijnvis Feith 's „Ines de Castro", welke treurspelen hier insgelijks een paar malen werden opgevoerd. Dit was mede het geval met „het Turfschip van Breda", historiesch tooneelspel van C. van der Vijver, en „Adriaan Brouwer en Joost Graasbeek of de vrolijke Nederlandsche kunstschilders"; oorspronkelijk blijspel met zang van C. A. van Ray. „Niet vertaald" heeten volgens het titelblad

---

([1]) Tollens heeft niet één van zijne dramatische producten onder zijne werken willen opnemen, en wat meer in het bijzonder zijne bewerking van Voltaire's „Dood van Caesar" betreft gaf hij in later jaren den wensch te kennen, „dat men die ter zijner gunste mogt vergeten." Dr. G. D. J. Schotel, Tollens en zijn tijd, bl. 11.

de hier vertoonde tooneelstukken van zekeren A. Cramer, „de Kleine Bedelaar of de Hongaarsche Wapensmid", „het Verlatene Meisje of het Concert van den Intendant", en „het Geraamte of de Leeuwenridders", welk laatste stuk, „versierd met alle deszelfs daartoe expresselijk vervaardigde decoratiën, waaronder in het vijfde bedrijf voorkomt het instorten en verbranden van het kasteel van Thierstein", den 19 April 1828 ten tooneele werd gebracht als lokvink voor dat gedeelte van het publiek, dat zich gaandeweg aan het lidmaatschap van Ut desint had onttrokken. Deze speculatie op de liefde voor onmogelijke spektakelstukken viel echter niet algemeen in den geest. Zij werd althans scherp gehekeld in een in de Javasche Courant van 1 Mei 1828 opgenomen berijmde persiflage, onder het volgende op den inhoud van het stuk volkomen toepasselijke motto: „La fable n'a pas droit de nous faire accroire tout ce qu'elle veut; et si on fait manger un enfant à une magicienne, il ne faut pas qu' un moment après on le retire encore vivant de son estomac".

Maarten Westerman, de vriend van Tollens en de verdienstelijke tooneelspeler, die zich o. a. als Avogaro in het straks genoemde treurspel van de Belloy (Gaston en Bayard) grooten roem verwierf, werd bij het Bataviaasch publiek ingeleid door de opvoering van zijn reeds van 1800 dagteekenende „Siegfried van Hohenwart", zijn „Marco Bozzaris", „de Eerste April" en „de Uitdaging." Daarentegen werd van den niet minder vruchtbaren dramaturg A. Ruijsch slechts één stuk hier opgevoerd, namelijk „de twee Ringen of de Schipbreuk bij Egmond", bij welke gelegenheid voor de costumes gebruik was gemaakt van de nieuwe Hollandsche nationale kleederdracht, die eene „Vereeniging van Oud-Nederlandsche Vrouwen en Jonkvrouwen te Amsterdam" in het laatst van 1831 had trachten in zwang te brengen met het doel zich „van het verpligtend gezag van vreemde modewetten te ontslaan, en zelve tot stand te brengen wat, tot hiertoe aan de luimen en willekeur van vreemdelingen, onbekend met Nederland's klimaat,

karakter, leefwijze en zeden, was onderworpen." Het kwam zelfs tot de uitgifte van een tijdschrift, „de Euphrosyne", uitsluitend aan de bevordering van de zaak gewijd, en voorzien van „gegraveerde en gekleurde plaatjes", die, blijkens een opstel in de Javasche Courant van 28 Juli 1832, den medespelers in het zooeven genoemde stuk tot leiddraad strekten om het Bataviaasch publiek eene aanschouwelijke voorstelling van die nieuwe kleederdracht te geven.

Ons overzicht van het repertoire van Ut desint kan hiermede een eind nemen. Het viel langdradiger uit dan mij lief was; maar wij hadden het noodig om te doen uitkomen hoe ernstig de leden van het gezelschap hun taak opvatten en hoe zij geen moeiten spaarden om het publiek telkens weder op iets nieuws te vergasten. Slechts bij uitzondering toch kwam eenig stuk ten tweedemaal ten tooneele, en dan nog slechts met eene zoo lange tusschenruimte, dat de wederopvoering voor de werkende leden niet minder inspanning en oefening moet gekost hebben dan de eerste opvoering. Intusschen werden de voorstellingen jaren achtereen vrij geregeld van maand tot maand voortgezet. Soms zelfs volgden zij elkaar met een tijdsverloop van slechts drie weken op, en wel pleit het voor de deugdelijk organisatie van het gezelschap, dat het zich zoo veel jaren achtereen heeft kunnen staande houden zonder noemenswaardige stoornis in den gang van zaken.

Hoe de onderlinge verhouding tusschen het bestuur en de werkende leden geregeld was zal het best kunnen blijken uit het Reglement van 1832, dat in zijn geheel als bijlaag aan dit opstel wordt toegevoegd. Het is mij niet gelukt er een van vroeger dagteekening op het spoor te komen; maar zeer waarschijnlijk mag het heeten, dat de daarin vervatte regelen van den aanvang af als richtsnoer gegolden hebben. Die regelen brachten mede eene onvoorwaardelijke verbindtenis van den kant der werkende leden om zich met betrekking tot de keus der stukken en de verdeeling der rollen te onderwerpen aan het goedvinden van de besturende leden. Zelfs kon over hen

als „hoofdfiguranten" beschikt worden, indien het op te voeren stuk zulks, naar het oordeel der Directie, mocht komen te vorderen, en er ontbreekt slechts aan, dat op het niet behoorlijk nakomen der aangegane verbindtenissen boeten gesteld waren om de huishoudelijke inrichting van het gezelschap Ut desint geheel te doen overeenstemmen met die van eene troep tooneelspelers van beroep.

En wat eindelijk de samenstelling van de Directie betreft bepaalde het reglement van 1832, dat zij bestaan zou uit acht leden met inbegrip van den President en den Secretaris, bij den aanvang van elk tooneellaar te benoemen, „in eene algemeene vergadering, dan wel bij onderlinge overeenkomst van dirigerende en acterende leden". Het is mogelijk dat deze laatste bepaling van den aanvang af geldende was; maar gebruik werd er niet van gemaakt, want voor zoover kon worden nagegaan is over de keuze van het bestuur steeds geregeld beslist in eene daartoe opzettelijk bijeengeroepen vergadering van „alle heeren inteekenaren en begunstigers van het liefhebberij-tooneel", welke vergadering tevens dienstbaar werd gemaakt aan het afleggen van rekening en verantwoording over het door de Directie gevoerde beheer. Het publiek had zoodoende ook recht van medespreken, en hierin ligt misschien een van de oorzaken van de groote populariteit waarin het gezelschap Ut desint zich gedurende zoo vele jaren achtereen mocht verheugen, want ongaarne ziet het publiek het beheer van zijne tooneelaangelegenheden in handen blijven van een zich onderling aanvullend college, op de keuze van welks leden het geen invloed hoegenaamd kan uitoefenen ([1]).

([1]) Op een daartoe strekkend verzoekschrift van de Directie van Ut desint werd bij Gouv. besluit van 22 Januari 1848 No. 16 bepaald, dat het *gebouw* van den Schouwburg te Batavia »met diens aankleve" zou gesteld worden onder de administratie van den Resident van Batavia, aan wien het vergund zoude zijn om zich te doen bijstaan door minstens drie door hem te kiezen kommissarissen.

Gaandeweg echter bleek deze regeling niet te voldoen aan de wenschen van het publiek, en in verband hiermede werd tegen den 12 Juni 1854 belegd eene algemeene vergadering van belangstellenden in het tooneel, in welke bijeenkomst

Maar al werd het schouwburgbeheer in dit opzicht weder op den ouden voet teruggebracht, — aan de mogelijkheid om het vroegere liefhebberij-tooneelgezelschap te doen herleven gelooft natuurlijk niemand meer. Het publiek is te veel verwend dan dat het genoegen zou willen nemen met tooneelvertooningen zonder vrouwelijke medewerking, en hoe moeilijk het veeltijds valt om op die medewerking geregeld te kunnen staat maken heeft de ervaring schier overal geleerd.

Zoodoende is de opvoering van Nederlandsche tooneelstukken een voor het Bataviaasch publiek hoogst zeldzaam genot geworden, en zeer ad rem is dan ook de opmerking van Prof. Veth in zijne beschrijving van Batavia (1): „Ware Java eene deensche Kolonie, er zou in het theater door deensche tooneelspelers en zangers deensch gesproken en deensch gezongen worden, maar daar het aan Nederland behoort, wordt er *natuurlijk* aan fransche acteurs de voorkeur gegeven".

Dit moest en kon anders zijn. De pogingen nu ruim veertig jaren geleden in het werk gesteld om Batavia het bezit te verzekeren van een gezelschap Nederlandsche tooneelkunstenaren mogen mislukt wezen, de bezwaren waarop men toen vermoedelijk gestuit is kunnen zich thans niet meer in dezelfde mate doen gevoelen, nu men de reis van Nederland naar Java maken kan in een derde van den tijd, die er vroeger voor noodig was. Gelijk wij in den aanvang van dit opstel vernamen, werd reeds in de laatste helft der 17 eeuw bijna geheel Noordelijk Europa doorreisd door Nederlandsche tooneelisten,

---

besloten werd, dat weder even als voorheen eene Directie uit Batavia's ingezetenen, bestaande uit tien personen, zou worden benoemd. Tot die benoeming werd onmiddellijk overgegaan, en op den toen aangenomen voet bleef de commissie voor het tooneel werkzaam, totdat in 1861 of 1862 het beheer der zaken op nieuw in handen van de politie, met den Resident van Batavia als president, overging.

Tot in 1864 bleef het Bestuur de latijnsche spreuk Ut desint enz. voeren; maar sedert schijnt die spreuk te zijn losgelaten.

(1) P. J. Veth, Java, geographisch, ethnologisch, historisch; III, 53.

en wat heeft in vergelijking hiermede thans eene reis van Amsterdam of Rotterdam naar Batavia te beteekenen?

Al ware het alleen bij wijze van afwisseling zou de verschijning van een goed samengesteld Nederlandsch tooneelgezelschap door het Bataviaasch publiek zeker met groote ingenomenheid worden begroet, en ongetwijfeld ben ik de tolk van velen wanneer ik deze tooneelaanteekeningen besluit met den wensch, dat de tegenwoordige tooneeldirectie de in 1836 mislukte onderhandelingen over het engageeren van een Nederlandsch tooneelgezelschap andermaal openen en tot een gelukkig einde brengen moge.

Elke ernstige poging om in de hoofdstad van Nederlandsch Indië ook het Nederlandsche tooneel tot zijn recht te doen komen zal ongetwijfeld op de krachtige ondersteuning en medewerking van het Bataviasche publiek kunnen staat maken.

N. P. van den Berg.

Bijlage A.

Project ter oprichting van den Schouwburg te Batavia.

Art. I. Voornoemde Schouwburg zal spelen met verlof van hunne Hoog Edelen.

II. En de Vertoonplaets zal in 't Heeren Logement zyn.

III. Maendelyks zal aen de Bataviasche Armen vyfentwintig Ryksdalers worden uitgekeerd.

IV. Niemand, het zy Man of Vrouw, zal het Tooneelspelen toegestaen worden, ten zy met verlof van zyne of hare Ouderen, Voogden of Opperhoofden, onder wien zij staen.

V. De genen, die zullen spelen, moeten zich verbinden om het zelve voor ten minsten drie Jaren te doen, volgens de Conditie, die men aen hun zal bekend maken. En ingevalle zy hun woord komen te breken, zullen zy verpligt zyn het gene gecontracteerd is, in zulk een geval, te voldoen; en zoo na de aenneming de Directeurs of Opzieners van dat Gezelschap iemand van dezelven wilden afdanken, zoo zal men verpligt zyn aen hunlieden het by Contracte gestipuleerde te voldoen.

VI. Om de Onkosten van het Tooneel enz, goed te maken, zal men een Inschryving laten doen; en indien dezelve bevonden word sufisant te zyn om de Onkosten te betalen, zoo zal de benoemde Directeur alle de Onkosten van deze onderneminge op zich nemen, ten zynen risico, zoo wel de Baten,

als Winsten en Verliezen, zonder dat dezelve gehouden zy aen iemand, wie het ook zy, eenige Rekenschap of Verantwoording te doen, mits de Onderteekenaers de helft der ondergeteekende somme vooruit betalen en dat hunne Onderteekeningen voor reële en effecte Schulden, gedurende den gestipuleerden tyd, passeren zullen, het zy ook welke gevallen of verandering'er in tusschen tyd opkomen mogten; welverstaende in cas het Tooneel stand blyft houden; doch cesserende, zal de Inschryving te gelyk een einde nemen.

VII. Twee of drie Gekwalificeerden zullen de Inspectie over het Tooneel hebben en onder dezen zal de Directeur staen.

VIII. Geene Tooneelstukken zullen gespeeld worden, als met Consent der Opper-Regenten.

IX. De Inteekenaers zullen in den Schouwburg naer hunnen rang geplaetst worden, op de aenzienelykste of gemakkelykste Plaetsen.

X. De Plaetsen, waer voor niet ingeteekend is, zullen by Briefjes, tegens den getaxeerden Prys, voor een, twee en drie Plaetsen, verhuurd worden.

XI. Geene Slaven, noch Dienaers, zelfs Livrydragenden, zullen, gedurende de representatie, al was het schoon voor betaling, mogen binnen komen, *excepto* nochtans Europeschen, welken, betalende, alleen op de derde Plaetsen geadmitteerd zullen worden.

XII. Echter zullen de Dames, tot haer gerief, ieder een Slavin mogen medebrengen, mits betalende een Ropy; welverstaende, de Wel Ed. Heeren en Mevrouwen van de Regeringe hebben allen permissie uit zich zelven.

XIII. Niemand zal, beschonken zynde, in deze Komedie geadmitteerd mogen worden; en ingevalle onder de Toezieners iemand buiten staet bevonden word en ongemak veroorzaekt, zoo zal dezelve verzogt worden om uit den Schouwburg te gaen, zullende omtrent de genen, die het Tooneel of de Toezieners eenige verhindering toebrengen, in zelfder voegen gehandeld worden.

XIV. Die eenige Schaden aen het Tooneel, of wel aen het Huis, doet, het zy directelyk of indirectelijk, zal gehouden zyn zulks te vergoeden, en, by weigeringe, daer toe door den Rechter geconstringeerd worden.

XV. Ingevalle het de Hooge Regering mogte behagen daer toe permissie te verlenen, zal men, volgens het gebruik in alle Steden en Landen, waer Militairen liggen, en in Krygssteden, een Europeschen Wacht verzoeken om de gemeene rust te maintineren, en zal de Onder- Officier met noodige magt dienen voorzien te worden, tot maintenue van het Reglement en de goede ordre.

XVI. Alle veertien dagen, zonder meer, zal op den Schouwburg een Treur- of een Blyspel vertoond worden, mitsgaders een Klugtspel.

En zal in zelfder voegen alle veertien dagen een Divertissement wezen, waer in de Springers, Voltiseerders en Dansers hunne Kunsten zullen vertoonen, en byaldien occasien tusschen beide mogten voorvallen, waer door men genoodzaekt wierd extraordinair te representeren, zoo zullen alsdan alle Plaetsen, tegens betaling van Pryzen gehuurd worden, zelfs die, voor welken ingeteekend zal zyn; en ingevalle de Inteekenaers zelf hunne Plaetsen niet komen bekleeden, zoo zullen de genen, die zich daer toe presenteren, by deze occasie daer op mogen zitten, mits betalende; echter zullen de Plaetsen van de Ed. Hooge Regeringe altoos onverhuurd blyven.

XVII. De Inteekening zal by Hoofden, maer niet by Huisgezinnen, geschieden, en de Inteekenaers zullen hunne Briefjes mogen leenen of weggeven, aen wien zy zullen goedvinden, wanneer zy zelf het spelen niet zullen willen bywoonen.

XVIII. Een ieder zal, na het eindigen van de Vertooningen, zich retireren moeten, alzoo de Deur van den Schouwburg ten negen uuren zal worden gesloten.

XIX. Om nu alle de Onkosten van den Schouwburg, en het gene daer toe behoort, goed te maken, zullen alle Heeren en Dames verzogt worden tot het doen van eene Inschryving, ten bedrage van vyftig Ryksdalers ieder, hoofd voor hoofd, gedurende of voor den tyd van een jaer, op de Conditie, hier voornoemd, en wel speciael by Art. VII, X, XVIII vermeld; ten welken einde een aental van tweehonderd Briefjes ter Inteekeninge in gereedheid gebragt zyn, om binnen den tyd van een maend, van heden af gerekend en langer niet, gedistribueerd te worden ten huize van den Regent van het gemelde Heeren Logement; en byaldien de gemelde Schouwburg niet word opgerigt, zoo zal het ontvangene aen een iegelyk worden uitgekeerd door den voorsz. du Pouget.

Batavia, *den* 29 *Maert* 1757, *in Rade van India geapprobeerd.*

BIJLAGE B.

Project ([1]) tot het opregten van EEN CONCERT, bestaande in *Instrumentaal* en *Vocaal Music;* het CONCERT zal opgevoert werden in het HEEREN LOGEMENT, de week eenmaal, den dag daar toe gedestineert, zal zyn op Maandag; alle Heeren en Dames, die Liefhebbers van de Music zyn, werden verzogt, om eene Inteekening te doen tot onderstand van het voorbenoemte CONCERT.

ARTICUL I.

Het CONCERT zal moeten beginnen precies ten seeven uuren, en eijndigen ten neegen uuren.

II.

Men zal zorge dragen, dat men niemand laate teekenen, de welke zoude kunnen verstrekken tot misvergnoegen van de *Gequalificeerde* en *Honette Compagnie.*

III.

Men zal de beste Musicanten gebruyken, welke te bekoomen, en alle soorten van Instrumenten tracteeren, ook zal Italiaanisch en Nederduytsch gezongen werden.

([1]) Dit stuk, door den heer Mr. J. A. van der Chijs aangetroffen bij de hem van Regeeringswege opgedragen inventarisatie van het oud-archief ter Algemeene Secretarie, kwam mij eerst na het afdrukken van mijn opstel in handen. Ofschoon het geen rechtstreeksch verband houdt met den tekst, kan het toch strekken ter aanvulling van hetgeen op bl. 320 over de beoefening der toonkunst te Batavia werd medegedeeld en is in elk geval als curiosum niet zonder waarde. Wie helpt mij nu nog aan een programma van de concerten in het Heeren Logement?

IV.

De Inteekening zal moeten geschieden voor den tyd van ses Maanden, van den den dag af gereekent, dat de Inteekening geschied, de Heeren en Dames zullen gelieven, by de Inteekening een Maand voor uyt te betaalen, de welke Som is 3 Rds: en 12 Stv:, zo voorgaande Articulen niet werden gehouden, zal den ontfanger van geld het zelve weederom moeten restitueeren, en de Heeren en Dames zullen niet gehouden zyn aan de Inteekening.

Ik ondergeschreven bekenne geteekent te hebben voor Persoonen, en dat voor de tyd van zes Maanden conform de boven gemelde Articulen.

BATAVIA, den ANNO 1757.

BIJLAGE C.

Reglement voor Dirigerende en Acterende Leden van het Bataviaasch Liefhebberij Tooneel onder de zinspreuk „Ut desint vires tamen est laudanda voluntas."

ART. 1.

De Directie zal bestaan, hoogtens, uit eenen President, zes Leden en eenen Secretaris, welke daartoe bij ieder aan te vangen Tooneeljaar, bestaande uit 12 representatien, zullen worden benoemd, hetzij in eene algemeene vergadering, dan wel bij onderlinge overeenkomst van Dirigerende en acterende Leden.

ART. 2.

De Directie zal onderling aan de evengenoemde zes Leden opdragen de functien van Kassier, Repetiteur, Directeur van kleeding, Directeur voor 't Materieel, benevens alle zoodanige werkzaamheden als dezelve voor het bestuur van gemeld Liefhebberij Tooneel zal noodig oordeelen.

ART. 3.

De Directie verbindt zich tot het doen en helpen uitvoeren van 12 representatien en zal uitsluitend belast zijn, zoo met het financieele en huishoudelijke als met het verkiezen der stukken en verdeelen der rollen; gemelde Directie verbindt zich almede, om de meest mogelijke zuinigheid in acht te

nemen, ten einde alle zoodanige verbeteringen aan het Tooneel te kunnen toebrengen als hetzelve voor het tegenwoordige zoo hoog noodig vereischt.

ART. 4.

De acterende Leden verbinden zich bij ieder aan te vangen Tooneeljaar, om 12 representatien te helpen uitvoeren en daarin de aan hun verdeelde rollen op zich te nemen, zullende zij in geen geval mogen weigeren, om wanneer zij met geene rol bedeeld zijn, als hoofdfigurant te ageren, ingeval de goede reusite van het optevoeren stuk zulks mogt komen te vorderen en zij daartoe door de Directie zullen worden uitgenoodigd.

ART. 5.

Geen der acterende Leden eenmaal door de Directie eene rol ter vervulling toegezonden zijnde, zal zich daaraan kunnen onttrekken, indien zij echter gegronde redenen mogten vermeenen te hebben, om met de hun toebedeelde rol geen genoegen te nemen, zullen zij hunne bezwaren gemotiveerd, bij den ontvangst der rol, ten kennisse van de Directie kunnen brengen, welke verpligt zal zijn die bezwaren in overweging te nemen, om daarin in het belang van de goede uitvoering van het stuk zonder eenige partijdigheid te beslissen.

ART. 6.

De Leden der Directie zullen verpligt zijn, de eerste repetitie zooveel mogelijk alle bij te wonen, ten einde alle kwestien te kunnen decideren, en de doelmatigheid van de door hun aan de acterende Leden opgedragene rollen te kunnen beoordelen.

ART. 7.

Het zal aan de Directie bij de eerste repititie vrijstaan, om

als dan nog zoodanige verwisselingen in de verdeeling der bereids afgegevene rollen te maken als zij met gemeen overleg zullen noodig oordeelen.

ART. 8.

De verkiezing der stukken, verdeeling der rollen, benevens het bepalen der eerste repetitie zal voor zooveel mogelijk bij eene vergadering der Directie moeten plaats hebben.

ART. 9.

De Directie zal bij iedere vergadering, ten doel hebbende het verkiezen van een stuk, zich niet bepalen voor eene voorstelling, maar zoo veel mogelijk de genoegzame stukken kiezen voor drie te gevene representatien, ten einde de Machinist bij aldien er nieuwe decoratien moeten aangemaakt worden, of wel veranderingen in de thans bestaande moeten plaats hebben, daartoe de noodige tijd kan worden gegeven, zoo mede aan de Directeur van kleeding voor het doen vervaardigen van costumes.

ART. 10.

De Secretaris zal verpligt zijn, om zoo vroegtijdig mogelijk van de eerste bepaalde repetitie aan de dirigerende en alle acterende Leden, daaronder ook de zoodanige aan welke geene rol is opgedragen, kennis te geven, ten einde bij aldien er eenige verhindering tusschen beide mogt komen, daarin als dan staande de repetitie te kunnen voorzien.

ART. 11.

De Secretaris zal aan die acterende Leden, welke daartoe verzoek zullen doen, van tijd tot tijd stukken ten lecture toezenden, welke stukken na genomene lezing door gemelde acterende

Leden, vergezeld van eene nota van hunne bedenkingen omtrent het *al* of *niet* doelmatige van het stuk, alsmede omtrent de benoodigde costumes en verdere accessoires, aan den Secretaris moeten geretourneerd worden.

ART. 12.

Een acterend Lid gaarne het een of ander stuk ten tooneele wenschende te zien gevoerd zal zoodanig stuk tot dit einde aan de Directie kunnen voordragen, onder overlegging van de nota bedoeld bij art. 12, op welke voordragt de Directie als dan verpligt zal zijn zoodanig regard te slaan, als de omstandigheden zullen komen te vorderen.

ART. 13.

Geen der acterende Leden zal uit de Garderobe iets naar zijn huis mogen medenemen, noch iets mogen doen aanmaken of inkoopen, ten dienste van een te geven stuk, dan met voorkennis en toestemming van den Directeur van kleeding.

ART. 14.

Alle voordragten zullen moeten geschieden aan den President om aan de overweging en beslissing der Directie te worden onderworpen.

ART. 15.

Geen der Leden welke niet tot het dirigerend of acterend gezelschap behoort, zal de repititien mogen bijwonen, veel minder zich bij de representatie achter op het Tooneel mogen begeven; hiervan zijn echter uitgezonderd vreemdelingen, welke door een der dirigerende of acterende Leden aan de Directie zullen worden voorgesteld.

Art. 16.

Na den afloop van het Tooneeljaar zal de kassier zijne rekening en verantwoording ten visie voorleggen aan alle dirigerende, acterende en beschouwende Leden van het Tooneelgezelschap in het Locaal van 't Tooneelgebouw of op zoodanige andere plaats als de Directie zal noodig oordeelen; de Kassier zal echter bij iedere te houdene vergadering aan de Directie, bij aldien zulks gevraagd wordt de noodige inlichtingen nopens den geldelijken toestand der kas geven.

Art. 17.

De Directie zal ook nadat dit Reglement door de dirigerende en acterende leden zal zijn geteekend, de bevoegdheid hebben om nieuwe acterende Leden aan te nemen.

Batavia den 9 *Maart* 1832.

De ondergeteekende Dirigerende en Acterende Leden van het Bataviaasch Liefhebberij Tooneel verklaren zich aan de bepalingen bij dit Reglement voorgeschreven te onderwerpen.

J. Schill.	Brouwer.
P. Vreede Bik.	Sijthoff.
J. Mess.	W. de Haart.
P. A. Bik.	Raabe.
J. A Moser.	J. Boshouwer.
F. J. Stoelman.	C. A. G. Romswinckel.
F. van Teutem.	P. J. C. Steinmetzer.
de Wild.	van der Horst.
J. Tromp.	Briët.
D. A. Gerding.	du Four.
Butin Bik.	J. D. Peters.
M. W. van Woelderen.	J. T. Bik

BESCHRIJVING

VAN

DRIE CHINEESCHE KAARTSPELEN

DOOR

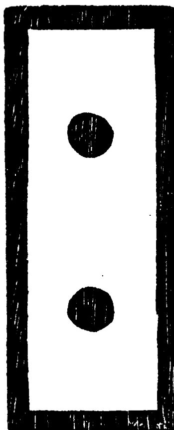
M. VON FABER.

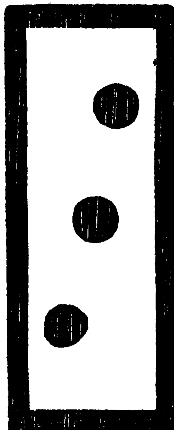
a. Het *tjăp-dji ki* spel (十 二 枝 *tjăp-dji ki*, d. i. *twaalf stuks*). Een zuiver hazardspel, waarbij men alleen bedacht is op geld winnen, gespeeld door één bankier en zooveel spelers als verkiezen aan het spel deel te nemen. Bankier en spelers zijn een ieder voorzien van een spel van 12 kaarten; van hier de benaming *tjăp-dji ki*. Deze kaarten zijn en heeten als volgt en zijn verdeeld in 6 roode en 6 zwarte.

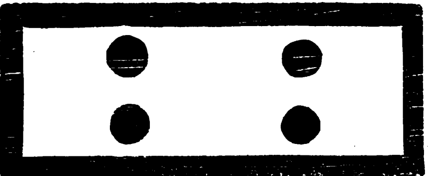
Ang koen, d. i. de roode vorst, of roode heer.

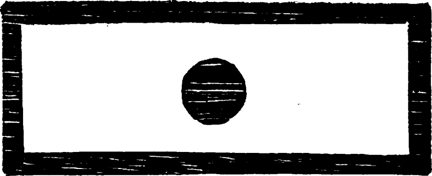
Ang soe, d. i. de roode raadsheer; ook wel: *ang dji*, d. i. roode twee.

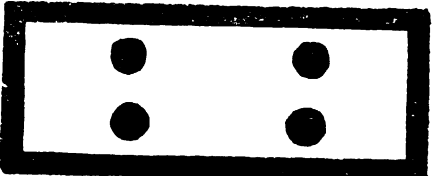
Ang tj'io, d. i. roode olifant, ook wel: *ang sa*, d. i. roode drie.

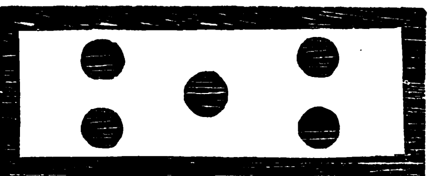
ô si, zwarte vier; ook wel: *ó ki* zwarte strijdwagen.

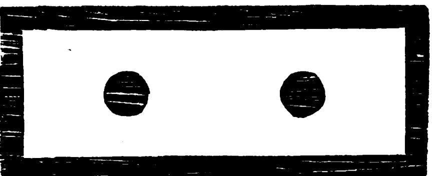
ô io, zwarte aas; ook wel: *ó koen,* zwarte vorst of zwarte heer

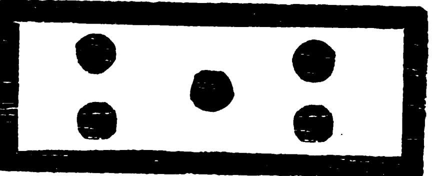
Ang ki, d. i. roode strijdwagen; ook wel: *ang si,* d. i. roode vier.

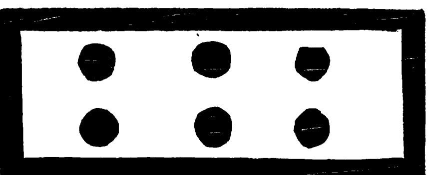
ô guô, d. i. zwarte vijf; ook wel: *ó bè,* het zwarte strijdros,

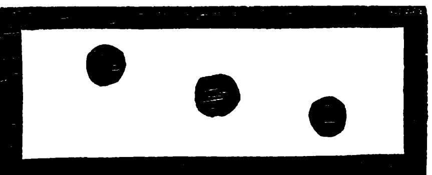
ô dji, zwarte twee; ook wel: *ó soe,* zwarte raadsheer.

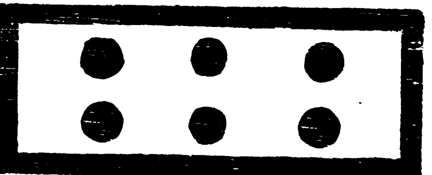
Ang bè, d. i. het roode strijdros; ook wel: *ang guó,* d. i. roode vijf.

ô lak, d. i. zwarte zes; ook wel: *ó p'au,* het zwarte kanon.

ô sa of **ô saam,** zwarte drie; ook wel: *ó tj'io,* zwarte olifant.

Ang p'au, d. i. het roode kanon; ook wel: *ang lak,* roode zes.

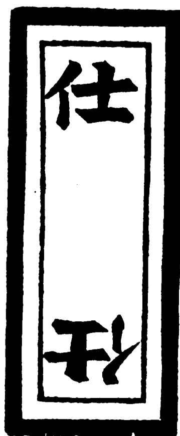
Elk der spelers legt uit het spel, dat hij in handen heeft, één kaart *bedekt* op tafel met zijnen inzet er boven op. Daarop legt de bankier uit het spel, dat hij in handen heeft, ééne kaart *bloot* op tafel. De *bedekt* op tafel liggende kaarten der spelers worden nu *bloot* gelegd en de bankier betaalt aan den speler, wiens kaart overeenkomt met de kaart door hem, bankier, blootgelegd, *tienmaal* het bedrag van zijnen inzet, terwijl al hetgeen door de verliezende spelers is ingezet, door hem wordt opgestreken.

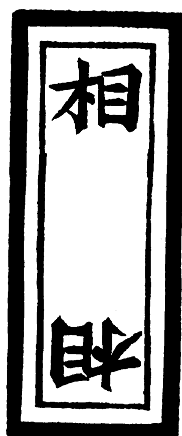
b. Het *tio pèh hi* (釣 白 魚) spel wordt gespeeld met een spel zoogenaamde *āng pāi* (紅 牌 d. i. *roode* kaarten.) Een spel van deze kaarten bestaat uit 28 *roode* en evenveel *zwarte*, dus uit 56 kaarten. Tot elke kleur behooren 7 verschillende kaarten en van elk dezer kaarten komen er vier in het spel voor. Zij zijn de volgende:

Soe, opperbevelhebber; wordt door de spelers, dus in de spreektaal, genoemd *koen* d. i. *vorst*.

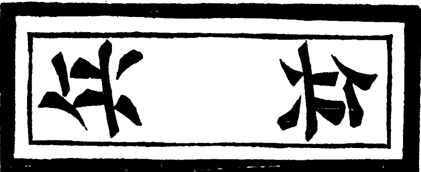
Soe, raadsheer.

Siang, minister; door de spelers *tj'io*, olifant genoemd.

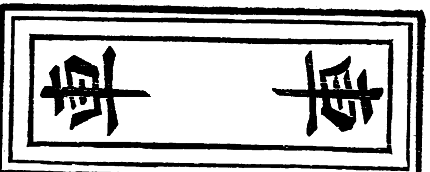
Tj'iang, olifant; door de spelers *tj'io* d. i. olifant. Gelijk aan de 3e kaart v. rood

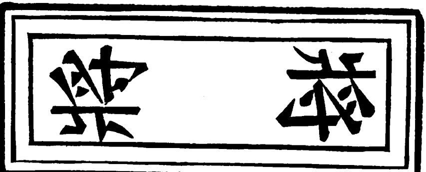
Piïng, soldaat.

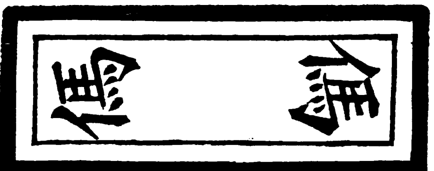
Ki, strijdwagen (ter onderscheiding van de zwarte met het teeken 亻 er vóórgeschreven.)

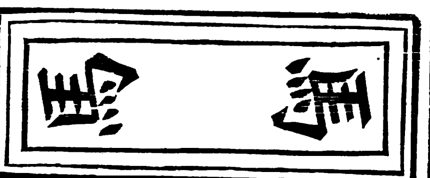
Ki, strijdwagen.

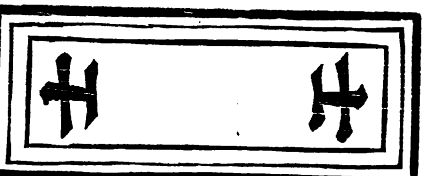
Tjiang, generaal; door de spelers *koen*, d. i. vorst, genoemd.

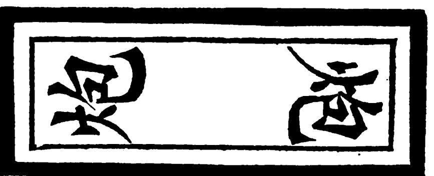
Bè, paard (als voren, ter onderscheiding met 亻 er vóór.)

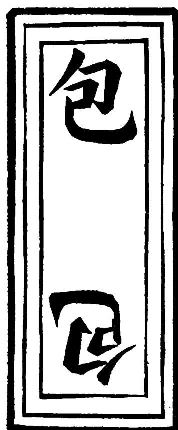
Bè, paard.

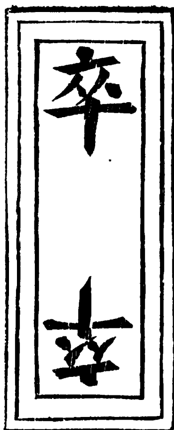
Soe, raadsheer.

P'au, kanon.

P'au, kanon (Ter onderscheiding van de 6e roode kaart, zonder 火 geschreven.

Tjoet, soldaat.

De kleine karakters (榮 興 *Iing-Hin*, d. i. Eer en Bloei,) voorkomende op de eerste kaart van roode kleur, stellen het merk daar van de fabriek, waaruit de kaarten afkomstig zijn.

Aan dit spel nemen *twee*, hoogstens *drie* personen deel. Eerst trekken de spelers ieder eene kaart, om te weten, wie geven zal. Hij, die de hoogste kaart getrokken heeft, is gever. De roode kaarten gaan boven de zwarte. De gever begint bij zich zelf en geeft rechts omgaande, wanneer er *twee* personen spelen, aan ieder der spelers 10 kaarten *bedekt* en, na elken speler, aan de tafel 8 kaarten *bloot*, zoodat zich 20 kaarten komen te bevinden in handen der beide spelers en 16 *bloot* op tafel. Bestaat het aantal spelers uit *drie* personen, dan krijgt elke speler 7 kaarten, terwijl er, na ieder van de twee eerste spelers *vijf* en na den derden speler *vier* kaarten op tafel worden blootgelegd, zoodat dan 21 kaarten zich bevinden in handen der spelers en 14 kaarten *bloot* op tafel liggen. De overblijvende kaarten worden *bedekt* op tafel gelegd, met uitzondering van de bovenste kaart, welke *bloot* op de andere (bedekte) kaarten komt te liggen en toebehoort aan de achterhand, doch tot op het einde van het spel op tafel blijft liggen. Nu ziet de aan de beurt zijnde of hij eenige kaart in handen heeft, welke overeenkomt met eenige op tafel bloot liggende kaart, liefst van eene andere kleur. Zoo ja, dan legt hij die beide kaarten vóór zich op tafel. Daarna trekt hij van de hoop bedekte kaarten op tafel de onderste. Komt die overeen met eenige kaart op tafel, dan legt hij die beide weder vóór zich en de volgende speler is aan de beurt. Komt de door hem getrokken kaart niet met

eenige op tafel overeen, dan legt hij haar bij de andere *bloot* op tafel en de volgende speler is aan de beurt. Komt geen van de kaarten in zijne hand overeen, met eenige op tafel bloot liggende kaart, dan legt hij één van de kaarten, welke hij in handen heeft, bij de op tafel bloot liggende en trekt de onderste van de *bedekte* kaarten, als boven. Zoo gaat het spel voort, tot dat er geen bedekte kaart meer op tafel ligt, of tot slechts één speler kaarten in handen heeft, in welk geval al de overblijvende bedekte kaarten voor hem zijn. De hoofdzaak is: te maken, dat men bij het einde van het spel vóór zich kaarten heeft liggen, van welke de volgende suites van dezelfde kleur kunnen worden samengesteld, als: suite van *ki* (strijdwagen), *bè* (strijdros), *p'āu* (kanon), tellende 50 punten; suite van *koen* (vorst), *soe* (raadsheer), *tj'io* (olifant), of wel 4 *tjoet*,s (soldaat), tellende 100 punten. Overigens telt elke kaart 10 punten.

Hij, die het grootste aantal punten heeft, wint het verschil tusschen het aantal zijner punten en dat van ieder der andere spelers. Hij, die de minste punten heeft, verliest aan hem of hen, die meerdere punten heeft of hebben, het verschil tusschen het aantal zijner punten en dat van hem of hen.

---

c. Het *soe siïk* (四 色) spel wordt gespeeld met de zoogenaamde *soe siïk pāi* (vierkleurige kaarten). Een honderd en twaalf dezer kaarten gelijkelijk verdeeld in 4 kleuren: *geel*, *groen*, *rood* en *wit*, maken een spel uit. Tot elk der 4 kleuren behooren 7 verschillende kaarten en van elke kaart van elke kleur zijn er vier in het spel, terwijl de 7 verschillende kaarten dezelfde zijn als die van de zoogenaamde *roode kaarten* (紅 牌 *āng pāi*. Zie boven sub *b*), zoodat men heeft:

4 gele, 4 groene, 4 roode en 4 witte vorsten (*Koen*),
" " " " " " " " " raadsheeren (*Soe*),
" " " " " " " " " olifanten (*Tj'io*),

4 gele, 4 groene, 4 roode en 4 witte strijdwagens (*Ki*),
〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 strijdrossen (*Bè*),
〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 kanonnen (*P'āu*),
〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 soldaten (*Tjoet*),

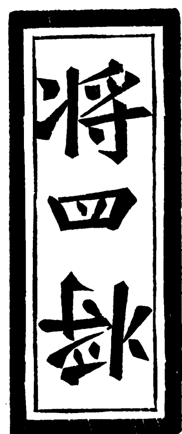
Oei koen, d. i. gele vorst.

Tj'è koen, d. i. groene vorst.

Ang koen, d. i. roode vorst.

Pèh koen, d. i. witte vorst.

De bovenstaande afbeeldingen stellen de vorsten voor van de 4 verschillende kleuren. De kleine karakterteekens (明 *Biïng* en 四 *Soe*) tusschen de twee groote op elke kaart, stellen gezamenlijk het merk daar van de fabriek, waaruit de kaarten afkomstig zijn. In waarde volgen de kleuren in de volgende orde op elkander, als: *geel*, *groen*, *rood* en *wit*.

Aan het *soe siïk*- spel kan worden deelgenomen door 2, 3

en 4 personen. Door het trekken eener kaart wordt beslist wie geven zal. De gever begint met zich zelf 6 kaarten te geven en geeft dan, van de rechter- naar de linkerhand om, aan iederen speler 5 kaarten, tot dat hij zelf 21 en de overige spelers 20 kaarten hebben. De overblijvende kaarten worden bedekt op tafel gelegd en de gever speelt uit. De winner der partij is gever bij de volgende.

Nadat de kaarten gegeven zijn, moeten, alvorens verder te gaan, de spelers hunne honneurs annonceeren; deze honneurs zijn:

1. De *tjiāu* (招), zijnde 4 zelfde kaarten van dezelfde kleur; moet dadelijk worden blootgelegd;
2. De *k'ām* (坎), zijnde 3 zelfde kaarten van dezelfde kleur; moet worden genoteerd.
   De *tjiāu* telt 8 *hô's* (壺) en
   de *k'ām* telt 3 *hô's*.

Is het annonceeren afgeloopen en zijn de geannonceerde honneurs naar gelang zij *tjiāuw's* of *k'ām's* zijn, blootgelegd, of opgeteekend, dan begint het eigenlijke spel, welks doel is: te trachten zooveel mogelijk van de volgende figuren te krijgen, het liefst zulke, welke het grootste aantal *hô's* tellen.

De figuren zijn en tellen:

1. De *k'āi* (開), zijn de drie zelfde kaarten van dezelfde kleur in de hand, dus de *k'ām* honneur, waarbij gedurende het spel een vierde zelfde kaart van dezelfde kleur bijkomt; telt 6 *hô's*.
2. De *liong* (陵), bestaat uit twee zelfde kaarten van dezelfde kleur in de hand, waar een derde gelijke kaart van dezelfde kleur bijkomt; telt één *hô*. Ook elke niet tot de honneurs of tot de *k'āi* figuur behoorende *koen* kaart heet *liong* en telt één *hô*.
3. De *sām kiok* (三脚), eene suite van *ki*, *bè*, *p'āu* (strijdwagen, strijdros en geschut), of van *koen*, *soe*, *tj'io* (vorst, raadsheer en olifant) telt één *hô*.
4. De *liok kiok* (六脚), eene suite van *koen*, *soe*, *tj'io*, *ki*, *bè*, *p'āu* (vorst, raadsheer, olifant, strijdwagen, strijdros, kanon) telt 2 *hô's*.

5. De *soe siük tjoet* (四色卒), zijnde *vier* soldaten, van elke kleur één, even als de figuren sub 3 en 4, op het einde van het spel te vertoonen, onverschillig of men ze in handen heeft, of gedurende den loop van het spel bijeen heeft gebracht; telt 2 *hô's*.
6. De *sām kiok tjoet* (三脚卒), zijnde drie soldaten, welke men bij het einde van het spel vertoonen kan, onverschillig of men ze in de hand heeft, dan wel gedurende den loop van het spel heeft bijeengebracht, van *geel*, *groen* en *rood*, van *geel*, *rood* en *wit*, van *groen*, *rood* en *wit*, of van *geel*, *groen* en *wit*, telt 1 *hô*.

Twee zelfde kaarten van dezelfde kleur maken een *toei* (對 paar) en tellen *niet*.

De prijs van elken *hô* wordt vooraf vastgesteld.

De door opneming van kaarten geformeerde figuren en *toei's* leggen de spelers naast zich open en bloot op tafel.

De gever begint eene kaart uit te spelen. Kan de op hem volgende speler deze kaart gebruiken om één der bovengenoemde figuren, dan wel een *toei* te formeeren, dan neemt hij haar op en speelt eene kaart uit, welke hij uit zijn spel het best kan missen. Kan hij haar niet gebruiken, dan laat hij haar liggen en draait eene kaart bloot (van boven af) van de overgeblevene, op tafel bedekt liggende kaarten. Kan hij deze kaart gebruiken, dan neemt hij haar op en speelt eene kaart uit en de beurt is aan den volgenden speler; kan hij haar niet gebruiken, dan laat hij haar op tafel liggen en de op hem volgende speler is aan de beurt. Deze gaat op dezelfde wijze te werk. Wordt er echter eene kaart uitgespeeld of bloot gedraaid met welke de aan de beurt zijnde speler geen *liong* kan formeeren, doch een der andere spelers wel, dan heeft deze recht op die kaart en gaat verder te werk als boven omschreven is. Op deze wijze gaat het spel voort, tot dat een der spelers niets anders dan honneurs, figuren, of *toei's* heeft. (Men vergete niet dat enkele *koen* kaarten *liong's*, dus figuren zijn). Men zegt dan dat hij *kāu* (到) is (dat hij er is, dat hij het doel heeft bereikt). Hij, die het eerst *kāu* is, heeft het spel gewon-

nen. Men houde evenwel in het oog, dat het spel niet gewonnen kan worden door uitspelen, al blijft men door dat uitspelen van de eenige enkele kaart, welke men nog heeft, alleen met honneurs, figuren of *toei's* in handen zitten. Is de partij gewonnen, dan gaat men over tot het tellen der *hô's*, welke de spelers gemaakt hebben en in handen hebben. Het aantal *hô's* van den winner wordt verdubbeld door ieder der andere spelers betaald. Alleen de *tjiāu* honneur en de *k'āi* figuur worden hierbij in mindering in rekening gebracht ten voordeele van den verliezende, die deze heeft. Van hen, die de partij verloren hebben, verliest hij die een geringer aantal *hô's* heeft aan hem, die een grooter aantal daarvan heeft en wel het verschil tusschen het aantal zijner *hô's* en dat van hem, die er meer heeft dan hij.

Behalve de voorstaande eigenaardige termen, komen in dit spel nog de volgende uitdrukkingen voor, als:

toa tô (大 肚 groote buik) zijnde eene *sām kiok* (drie been) figuur (No. 3) met eene doublette van een der kaarten, welke deze figuur uitmaken; voorts *tj'āh hoa* (插 花 d. i. eene bloem insteken), eene weddenschap aangaan op de hoogste (naar kleur en kaarten) *k'ām* honneur, wanneer door meer dan één der spelers één of meer *k'ām* honneurs geannonceerd zijn.

IETS OVER DE DAJAKS

VAN

MELINTAM EN NJAWAN

DOOR

J. M. VAN BERCKEL.

Aan den rechteroever der Mempawa-rivier liggen, op een paar dagreizen afstands van de monding, de landschappen Melintam en Njawan, welke door de stroompjes van denzelfden naam doorsneden, de verblijfplaatsen zijn van Dajaksche stammen, die ons interessante en waarschijnlijk niet algemeen bekende bizonderheden kunnen leveren omtrent zeden en gewoonten, bij hen en bij de Dajaks van Mempawa in 't algemeen in zwang. Hebt ge lust mij daarheen te volgen, lezer? De wandeling loont de moeite wel.

De streek is bergachtig en boschrijk. Natuurlijk. „Want, zie mijnheer!" zegt onze geleider, een Dajaksch hoofd van eenige kampongs, die den pompeusen titel van *koeda sambrani* [1] draagt — „wij houden van de bergen en de heuvelen, waar wij vrij zijn als de vogel in de lucht, waar de eenzaamheid ons niet hindert, omdat de drukte en het gewoel ons niet lief zijn. Het strand, de laaglanden, de groote rivieren, ze boezemen ons vrees in. Bevreesd zijn wij voor den krokodil, die gegeten door den mensch, op zijn beurt hem verslindt, bevreesd voor

[1] Sing brani, jang brani.

de andere volken, waartegen wij in onzen eenvoud niet zijn opgewassen, noch in list of verstand, noch in talrijkheid. En waartoe ook ons neergezet in die lage streken, waar de lucht, die men inademt niet zoo zuiver, het klimaat niet zoo frisch is als hier in de hooglanden; waartoe daarheen verhuisd, wij, die hier genieten kunnen van al wat we noodig hebben? Mislukt eens de oogst, het woud geeft ons boschvruchten, waarmede we ons voeden kunnen; willen we ons een woning bouwen, voortreffelijk hout is er in overvloed en boombladeren om er een dakbedekking van te maken. Wat zouden we meer behoeven?" Zoo snapte de man nog een wijle door. Wij hebben intusschen al een eind weegs afgelegd op een dier paden, waarvan, hoe goed ze ook bij het omringende karlen passen, het toch geen ondeugd zou zijn, wanneer zij wat beter uitgekapt en gemakkelijker aangelegd waren geworden. Voor iemand, die op zijn gemak gesteld is, die voor zijn pleizier uit wandelen gaat, is zoo'n Dajaksch pad niet aan te raden. Het onophoudelijk klimmen en dalen eischt een voortdurende lichaamsinspanning, de boomstronken en wortels, de doornachtige heesters en takken, wil men die ontwijken en zich niet aan hoofd en voeten verwonden, vorderen een onafgebroken oplettendheid.

En toch zal men nog melesta de voldoening niet smaken van heelshuids zijn bestemming te hebben bereikt! Want, hoe nuttig 't ook is; om de oogen goed te gebruiken daar waar het pad zichtbaar blijft, andere gedeelten daarvan zijn zoo onder de hoog opgeschoten alang-alang en het struikgewas verborgen, dat men letterlijk op den tast moet trachten voort te komen en het gezichtsorgaan van betrekkelijk weinig nut is. Gelukkig zijn we, na zulk een vermoeijend eind doorworsteld te hebben, genaderd aan een ladang (*motoen*), waar we kunnen uitrusten van de vermoeijenissen van zooeven en ons voorbereiden op die, welke nog te wachten zijn; dubbel gelukkig, omdat de bedrijvigheid van thans, de eenzaamheid van zoo pas doet vergeten. Het was midden in den oogsttijd en mannen, vrouwen en kinderen, allen met een mes (*kĕtam*)

gewapend, waren bezig de rijpe korenaren, bij twee, drie, of meer halmen te gelijk te snijden. Dat hier een enkele nog groene onder loopt, maakt bij den Dajaks zooveel niet uit: gezift wordt er niet, maar een veld, tot het laatste halmpje toe, in eens afgesneden. De ketam zelf is een mesje van ongeveer één palm lang, eenigzins gebogen, vervaardigd uit heel dun ijzer of zelfs blik, dat om de stevigheid op een stukje hout is bevestigd. Eenvoudig is het voorwerp wel, — eenvoudig als het volk zelf, dat, de weelde en beschaving van het westen nog niet kennende, in een bijna paradijsachtig kostuum rondloopt — en geen schaamte gevoelt over zijn naaktheid. Een schortje van boomschors, een paar palmen breed, is al wat de vrouwen dragen; de mannen hebben een *tjawat* (¹) aan en voegen daarbij soms een buisje en kapje van hetzelfde materiaal. De kinderen loopen geheel naakt. Ge ziet het — aan modes geven die lieden niet veel uit en toch zijn ze gelukkig en tevreden en zouden niet gaarne hun armoedje ruilen tegen onzen rijkdom.

Maar 't wordt tijd om verder te gaan; we hebben nog een vrij grooten afstand af te leggen vóór we een geschikt nachtverblijf zullen vinden. Met frisschen moed dus den tocht vervolgd. We treffen het, dat een bewolkte lucht ons in de alang-alang velden de hitte der zon spaart en gaan al ras het bosch in, waar het vrolijk gezang van den boeroeng *boerak* ons een voorspoedige reis voorspelt. De vogel vertoont zich gelukkig niet op het pad zelf, dat we te volgen hebben; maar laat links en rechts daarvan, in 't hout, zijn lustig getjilp hooren. In 't eerste geval zou het geraden zijn om, zij het ook voor een oogenblik, een eindje terug te wandelen, omdat ons anders ongetwijfeld een ongeluk zou overkomen. Ik zegende dien vogel, dat hij ons een lastig oponthoud bespaarde en ons opwekte met zijn vrolijk lied, dat echter weldra weder plaats maakte voor de plechtige stilte, welke dieper in deze „Urwälder" gewoonlijk heerscht. Die stilte, het half-

(¹) De tjawat, even als de overige Dajaksche kleedingstukken, wordt vervaardigd van uitgeklopte boomschors van den tĕrap of den poedoe-boom.

licht, waarin zich de omgeving voordoet, grijpen ons gemoed aan en we begrijpen 't, dat die eeuwenoude wouden in de volksverbeelding de eeuwaardige verblijfplaatsen geworden zijn van de goede en booze geesten, welke 's menschen lot bestieren. In de noordsche mythologie zien we immers hetzelfde.

Eindelijk zien we het heller en lichter worden in de verte: we naderen het einde van het bosch en het pad daalt of naar een lachende vallei, die door de stralen der zon beschenen, in haar gouden gloed een treffende tegenstelling vormt met het sombere woud, dat we gaan verlaten. Maar — wat is dat daar, rechts van den weg, onder dien reusachtigen *tembawang* (vruchtboom)? Welke goede ziel heeft daar een kommetje eetwaren geplaats en waartoe? „Er is een zieke in de kampong," zegt Pak Rimboen, „en dit het offer, gebracht om de booze geesten te bezweren, die zijn herstel in den weg mochten staan." Meteen liep hij haastig door, met smart bedenkende, dat ook hij een paar maanden geleden een zieke, een kleinzoon, in huis had, dien hij, helaas! grafwaarts moest dragen. „'t Was een zoon van mijn oudste kind," zeide hij — „een jongen, die pas vier malen het koren had zien rijpen, en dien ik zoo innig lief had, die mij eenmaal in mijn waardigheid zou hebben kunnen opvolgen misschien. Mijn ziel is met droefheid vervuld, als ik aan hem denk, of den plek voorbijga, waar hij nu begraven ligt. Zie — dáár heb ik hem neergelegd, dat hout daarnaast is bestemd voor een afdakje op zijn graf.." Een eenvoudige aardhoop, waarin aan hoofd- en voeteneinde een ruw uitgesneden stuk hout was gestoken, was de rustplaats van dien geliefden doode. De lommer van de omringende vruchtboomen overschaduwde het plekje, waaronder zóóveel onschuld begraven lag, dat zooveel weemoed achterliet.

't Is werkelijk een aardig dal, dat we binnentreden. Sawahs (*papo*) op den voorgrond, die door de zon beschenen, met de verschillende tinten van de rijpende padi, helder afsteken tegen het groen der omringende heuvels; een heldere beek, die er door heen kronkelt en de blaauwe, statige Goenoeng Sempoero in 't verschiet — ziedaar de schilderij, die, hoe sober ook, onze

vrolijke stemming, welke een weinig door het verhaal van den ouden Pak Rimboen geleden had, weêr te voorschijn roept. 't Is wel noodig trouwens, dat we opgewekt zijn. Want de weg, dien we volgen moeten, gaat midden daar de sawahs heen en is drassig en modderig. We zakken er soms tot de knieën toe in en het water, dat hier en daarop het pad staat, is laauw en verkwikt niet. Ook de zon spaart ons niet meer, als daar straks. Ten langen leste komen we toch aan den grens der sawahvelden en daarmede aan het einde van ons lijden. Nog maar een paar heuvels, dien we te beklimmen hebben en het doel van onzen marsch, we zullen 't de kampong Patjong noemen, is voor heden bereikt.

Meestal op den top of tegen de helling van een heuvel aan gebouwd, levert zoo'n Dajaksch dorp met de dunne, lange stijlen, waarop de woningen rusten, een eigenaardig aanblik op. Het bekoorlijke van een Maleische kotta, als in de bovenlanden van Sumatra's Westkust, of van een doesoen, als in Palembang, mist het echter geheel. Geen pisang- en klapper- en vruchtboomen, waartusschen de huizen als verscholen liggen; geen schapen of geiten, noch koeijen of karbouwen, die ginds als tot het gezin behooren, komt ge hier tegen. Het geknor der varkens verraadt u reeds, dat ge niet met een volk te doen hebt, dat goedgeloovig den profeet aanroept en zijn dagelijksche gebeden verricht. Honden zijn, behalve kippen, de echte huisvrienden geworden. En het dorp zelf, het vormt één aaneengeschakeld geheel, is onder één dak gebouwd.

Het is voor den ongeoefende niet gemakkelijk, om langs een klapperstam, die tot trap dient, daarbinnen te klimmen, een 15 tot 20 voeten hoog. Gelukkig kan een stuk hout, als leuning aangebracht, ons daarin tot hulp zijn. We komen dan in een soort doorloop, waarop rechts de deuren der woningen uitloopen, terwijl links de keukens, tevens bergplaatsen van allerlei gereedschappen liggen; daarvóór is een tweede doorloop, de slaapplaats der jongelingen en eindelijk de droogplaats der padi. Alleen het eerstgenoemde gedeelte der woning is afgesloten en heeft een omwanding, soms van hout, doch

veelal van bamboe. De bewanding van de eene woning dient tevens tot die van 's buurmans huis, het overige is geheel open. De keuken is aangebracht tusschen vier stijlen; terwijl daarboven manden, potten en pannen, in 't kort, al wat tot dagelijksch gebruik dient, wordt opgeborgen. De artikelen van waarde, voornamelijk uit koperwerk, vooral *talams* en *tampajangs* bestaande, worden evenwel in het afgesloten gedeelte, de slaapplaats der gehuwden en der jonge meisjes opbewaard. Gasten worden ontvangen in den tweeden doorloop, links van de keukens. De geheele woning 3 à 4 el breed en 15 à 20 el diep, bestaat dus uit vijf vakken, waarvan vier voorzien van een dak van atap, (1) dat schuïns afloopt. Alleen de droogplaats der padi heeft geen dak. De padischuren (*beloeboer*) staan eenigzins afgezonderd; opdat, wanneer onverhoopt in de kampong brand mocht ontstaan, de padi ten minste behouden blijve. Onder de woningen logeren de varkens. Tot de zindelijkheid draagt dit niet bij.

Een palissadering, die in sommige streken van de Boven-Kapoeas en Banjermasin nog het geheele dorp omgeeft, behoort hier reeds lang tot de geschiedenis. De tijden zijn uit, waarin het koppensnellen iederen Dajakschen stam noodzaakte, om op zelfverdediging bedacht te zijn. „We kunnen nu frank en vrij gaan, waarheen we willen," zegt Pak Rimboen — „naar Montrado of Singkawang om zout of levensbehoeften in te ruilen; naar Mempawa om handel te drijven of werk te zoeken. Vroeger zou men dat, zonder gewapend te zijn en zonder gezelschap, niet gewaagd hebben. Sedert het Gouvernement (Kompàni), waaronder wij allen staan, het snellen verboden heeft, wordt dit niet meer gedaan. En misschien is 't beter zooals thans voegt hij er bij" — zich ondanks er door verradende, dat hij de tijden van vroeger wel een weinig betreurt, waarop het bezit van een menschenhoofd de noodzakelijke voorwaarde was voor elken trouwlustigen jongeling, die zich niet wilde blootstellen aan een weigering van den kant van het meisje zijner

(1) Gemaakt van daoen sago of daoen maram (asem paja-Mal.) of daoen tipo.

keuze. Nu is het huwelijk ([1]) de gemakkelijkste zaak ter wereld geworden. Kosten zijn er bijna niet aan verbonden. De jongman doet eenvoudig aanzoek bij het meisje, dat hem weigert of aanneemt. In 't laatste geval wordt overgegaan tot het vieren van een feest, waarop één of meer varkens, op verschillende manieren toebereid, als hoofdschotel fungeren; terwijl de noodige tjoe tot lessching der zeer dorstige keelen niet mag ontbreken.

Dat feest, hoewel een noodzakelijk vereischte, kan echter, behoort de man niet tot de gegoeden, ook na het huwelijk gegeven worden en behoeft niet daarmede samen te gaan. Feitelijk is het huwelijk voltrokken door de toestemming van het meisje — waarbij pro forma nog die der ouders komt — en de daarop gevolgde samenwoning van beiden. Al naar is overeengekomen, betrekken ze, hetzij de woning der ouders of schoonouders, hetzij een eigen huisje. Meestal gebeurt bij jonggehuwden het eerste: ze behooren dan tot dezelfde *lawang* (deur), tot hetzelfde gezin en deelen in de lasten, welke op dat gezin ten bate van den Panambahan rusten. In vergelijking met andere streken zijn die lasten trouwens niet zwaar: ze bestaan in de levering van 42 gantangs padi per lawang, hoe talrijk de familie ook zij en in verplichten arbeid gedurende twaalf dagen van het jaar. De arbeid kan worden afgekocht door de betaling van *f* 2,—. Ingeval de jong getrouwden afzonderlijk gaan wonen (*petjah lawang*) verdubbelen natuurlijk die lasten, die nu zoowel op de ouders, als op de kinderen rusten, In de eerste drie jaren na het huwelijk zijn zij echter nog vrijgesteld van de betaling der padi (*haçil*).

Haast even gemakkelijk als een huwelijk onder de Dajaks gesloten wordt, kan het ook worden ontbonden. Ook hiertoe is wederzijdsche toestemming voldoende, tenzij één van beide echtgenooten die wenscht op grond van misdragingen van den ander. In dat geval wordt den strafschuldige een boete op-

---

([1]) Het huwelijk is verboden tusschen verwanten, die elkander bestaan tot den 6en graad ingesloten (3 poepoe).

gelegd van 3 tot 6 thail, aan de wederpartij uit te betalen. Bij overspel bedraagt die echter 12 thail ([1]).

Opvallend is de vrijmoedigheid van den Dajak tegenover den Europeaan. Ze naderen dien zonder den minsten schroom en zijn beleefd en spraakzaam. Valt hun iets vreemds in 't oog, ze vragen er u naar. Een zakkompasje droeg hun bewondering in hooge mate weg en een ieder moest het voorwerp eens in de hand nemen, om zich er zelf van te overtuigen dat de magneet, na eenige slingeringen, steeds weder naar dezelfde richting wees. En niet alleen dat mannen en kinderen zich verdrongen om het wonder te bezien; ook vrouwen moesten, al bleven ze, bescheiden, een weinig op den achtergrond, een kijkje nemen.

Zagen we boven den Dajak in zijn ladang aan 't werk in zijn „nationaal" kostuum; hier in de kampong is het merkbaar, dat de aanraking met Maleijers en Chinezen in dit opzicht ten minste, invloed ten goede heeft gehad. Koeda sembrani zien we in een baadje met gouden borduursels opgelegd, zijn waardigheid ophouden. Hij heeft een zindelijke broek aangedaan en een netten hoofddoek opgezet en is, zoo uitgedoscht, te midden van een talrijken kring van toehoorders onvermoeid bezig ons mede te deelen, hoe hij, de afstammeling van een der oudste geslachten, bij gelegenheid zijner verheffing tot hoofd, van den Panembahan zijn tegenwoordigen titel gekregen heeft. — Over 't algemeen zijn de Dajaks, daarin hun blanke broeders gelijkende, verzot op titels. *Singa*, *matjan*, *pemangkoe*, zoo luiden ze gewoonlijk voor de hoofden. Ook de overige personen hadden zich, 't huis gekomen na een zwaren dagtaak, voor deze feestelijke gelegenheid netjes uitgedost. Hier zien we er een, die gauw zijn beste buis heeft te voorschijn gehaald, doch nog een goeden oogst moet afwachten, vóór hij zich ook een broek kan aanschaffen. De tjawat moet maar, tot dat oogenblik zal zijn aangebroken, dienst doen; tenzij men hem er een vóór dien tijd cadeau doet. Ginds verheugt

([1]) De boete wordt altijd voldaan in tempajangs. Twee tempajangs, ter waarde van *f* 1,— elk, vertegenwoordigen één thail.

zich een fat in een kompleet kostuum. Hij is bij het jeugdige schoone geslacht zeer gezien en we verwonderen er ons niet over; want in zijn gebloemd chitsen baadje, zijn heldere witten broek en zijn gebatikten hoofddoek, coquet, een weinig schuins opgezet, steekt hij boven zijn omgeving gunstig uit. Trouwens het schoone geslacht zelf verschijnt thans in een korte sarong; vrouwen en meisjes hebben al haar armbanden aan en snoeren van kralen en van koperen en zilveren ringen als versierselen om hals en middel gedaan. Het is wel noodig dat ze zich wat opschikken. Want moeder natuur heeft haar niet met schoonheid bedoeld en werd zoo even de uitdrukking het „schoone" geslacht gebruikt; men neme dit alleen in overdrachtelijken zin op.

Gedurende onze gansche wandeling zijn we geen enkel gezichtje tegengekomen, zoo lief en aardig als op een tochtje op Java of in de Lima poeloeh of de Ranau zoo vaak het geval kan zijn.

Boven werd reeds medegedeeld, dat in een Dajaksch dorp een totaal gemis heerscht van dat soort vee, dat men gewoon is in het Maleische aan te treffen. Het geblaat van een geit of geloei van een koe zal uw middagrust niet storen, evenzoo min als uw oog de lompe, krachtige vormen van een karbouw zal te zien krijgen. Vraagt ge waarom? De Dajak antwoordt u, dat hij die dieren er niet houdt, omdat het vleesch daarvan, even als dat van apen, herten en krokodillen voor hem *pantang* (verboden) is. Van vroeger tot vroeger was dit reeds zoo voor al wat tjawat draagt, — en waagde het iemand het verbod te overtreden, hij zou voorzeker krankzinnig worden. Ik zelf, zoo gaat onze Dajaksche zegsman voort, kreeg eens bij ongeluk hertenbloed aan mijn lichaam en ben haast twee jaren lang krankzinnig geweest, zoodat ik niet meer wist wat ik deed en mijn broeders wilde vermoorden. Gelukkig heeft een doekoen mij kunnen genezen.

Zonderling is het dat dit „pantang" alleen voor de mannen geldt en op de vrouwen en kinderen niet toepasselijk is. Zoo-

dra echter een jongeling besneden is, is hij aan 't verbod onderworpen.

Een onderzoek naar het ontstaan van het verbod leidde tot weinig resultaten: men krijgt gewoonlijk tot antwoord, dat 't eten van de opgenoemde dieren den geesten niet welgevallig is. Dit belet evenwel niet dat 't verkoopen niet ongeoorloofd is en menig hertebeest en aap wordt door den Dajak neergeschoten en daarna voor een goeden prijs, vooral aan Chinezen, verkocht.

We gaan thans de kampong Patjong verlaten, waar zoolang als we er doorbrachten, de gulheid en gastvrijheid ons aangenaam getroffen hebben. De geheele bevolking, groot en klein, is op de been en overlaadt ons met heilwenschen. „Gezegend is de dag geweest", zoo roept men ons toe, „waarop uw voeten onze woning betraden; gezegend het verblijf, waarin ge uw intrek naamt."

Al spoedig hooren we niets meer van het geraas en gejoel, dat onvermijdelijk schijnt, als het de afreize van een zeldzamen gast geldt en wandelden we verder eenzaam voort, in gezelschap van slechts een paar hoofden. Al spoedig komen we in uitgestrekte *tembawangs*. 't Zijn boomgaarden, waar duizende doerian, langsap, doekoe, ambatjang (een manggasoort) en andere vruchtboomen een waar bosch van een dikwijls aanzienlijke oppervlakte vormen. Iedere landstreek heeft een of meer van die *tembawangs*, welke aan de daarin wonende Dajaks toebehooren. Geplant door de vaderen en voorvaderen der thans levenden, bezitten die tuinen in hun oogen een groote waarde. Ze zijn een schakel, die hen aan het verledene bindt, een herinnering voor hem, die van de vruchten plukkende, welke de boom geeft, daarbij zal denken: het zaad, waaruit deze boom is voortgekomen, is door mijn vader geplant, zijn graf ligt er onder. Ze zijn een troost voor de levenden, welke, zaaijende en plantende, waar hun ouderen geplant en gezaaid hebben, daarbij denken: zie als ik hieronder de laatste rustplaats zal zijn gedragen, zullen mijn kinderen en kleinkinderen vergaren, wat ik gezaaid heb en zij

zullen hun vader zegenen, die voor hen gezorgd heeft. Zoo vormen die tembawangs een geschiedenis voor het volk zelf, een schakel, die de dooden aan de levenden verbindt, en kunnen ambtenaren niet zelden aanwijzingen geven in grensgeschillen.

SCHETS DER AFDEELING

LABOEAN BATOE,

RESIDENTIE SUMATRA'S OOSTKUST

DOOR

J. B. NEUMANN. (1)

I^e^. AFDEELING.

§ 1. *Grondgebied.*

Deze afdeeling, gelegen tusschen 1°50' en 2°40' N. B. en 99°40' en 100°30' O. L., wordt ten noorden begrensd door de straat van Malakka. Ten noordwesten maakt het Kowalo gebergte, een keten van het Toba gebergte, de scheiding uit met het rijk van Kowalo en eene menigte Bataksche negorijen. Ten westen heeft men de nog onafhankelijke Bataksche streken, bekend onder den naam van Boven Bila. In het zuiden wordt zij begrensd door de onafhankelijke staten van Padang Lawas en Broemoen, terwijl het landschap Koeboe de grenzen der afdeeling ten oosten aanwijst.

Zij bestaat uit:

(1) Men vergelijke hierbij de bijdrage van J. C. F. Vigelius, opgenomen in dit tijdschrift deel XVII (Memorie van overgave van het bestuur der afdeeling Panei en Bila in November 1866).

I°. het Gouvernements grondgebied Laboean Batoe.
II°. 〃 rijk van Kotta Pinang met de onderhoorigheden Kazo en de Soengei Kanan.
III°. 〃 〃 〃 Panei.
IV°. 〃 〃 〃 Bila met de onderhoorigheden Rantou Parapat, Blimbing, Si Ringoe-Ringoe, Merbou en Poeloe Djantan ([1]).
V°. den staat Kampong Radja.

§ 2. *Rivieren en meren.*

Twee groote rivieren doorsnijden de afdeeling. De eene is de Panei, die bij haren oorsprong den naam draagt van Broemoen en andere is de Bila. De Panei rivier ontspringt in het centraal gebergte van Sumatra. Na haren loop door de de onafhankelijke staten Pertibi, Oenter Oedang, Hoeriostak, Binanga, Si Mengambat en Oedjoeng Batoe te hebben volbracht, treedt zij nabij Razo in het gebied van Kotta Pinang, waar zij aan den linkeroever de Binanga Sorik, de ware grensscheiding van Kotta Pinang en Oedjoeng Batoe, opneemt.

De verdere zijtakken heeten:

Rechteroever.	*Linkeroever.*	
Razo	Doea,	Allen in Kotta Pinang. De Alahan Tiga geeft de grensscheiding aan tusschen dit rijk en Kampong Radja.
Banggali	Perkatimboengan,	
Tasik	Soengei Kanan,	
Si Mengaït	Assam Mati,	
Aer Merah	Mahoewam,	
	Si Markaloewang besar	
	〃 ketjil,	
	Roembia,	
	Rangogan,	
	Si Semoet,	
	Alahan Tiga,	

([1]) Bila rekent hier nog bij Si Koendi, bewesten Bandar. Volgens een in 1877 gehouden voorloopig onderzoek waren de aanspraken daarop zeer twijfelachtig.

Batang si Pongal	Si Salak,	Allen in Kampong Radja. Bij Si Langsi Oetan treedt de Panei in Laboean Batoe's gebied.
Aer Itam	Lili Tobi,	
Djempoet	Tolan-Tolan,	
Djamboe	Gelaga,	
Si Sondo	Brotji,	
Rampan	Si Djorang,	
Babi Djoengan	Olak si Lindoeng Boelan,	
Tapamaïn	Pelangka Gading,	
Mangis	Laban,	
Nioer Doea	Koeba,	
Tangko	Pakei,	
Si Boejong	Si Langsi Oetan,	
Sialang Terap		
Rampa Tjoendoeng		
Gadja Mati		
Soengei Tras		
Passir Pedowan		
Pinang	Troesan,	De Si Bedongkong maakt de grensscheiding uit tusschen Laboean Batoe en Panei.
Bahroe	Si Pégé,	
Seragi	Si Bedongkong,	
Radja Demang		
Si Laïs		
Melinda		
Salang Boedjing		
Rechteroever.	*Linkeroever.*	
Selat Beting	Berolak,	Deze zijtakken der Panei rivier bevinden zich allen in het rijk van Panei.
Kalimaja	Djinker,	
Priaman Besar	Brang-Brang toengal	
Priaman Ketjil	Pelantjang,	
Tjabang Doea	Boeloe Hines,	
Sialang Krah	Gadja Mati,	
Panaroekan	Gala Kowalo,	
Doemoen	Siak Djamoe,	
Tjabang Doea	Pinang,	
Nipa Pandjang	Radja Melawan,	

Nahoda Aris	Sontang	De Soengei Noraka is de laatste zijtak, die zich in de eigenlijke rivier uitstort. De daarop volgende hebben hun uitwatering in de monding der Panei.
Laboean Bilih		
Padamaran		
Noraka		
Palas Ketjil		
〃 Besar		
Serdang		
Loemoet Besar		
〃 Ketjil		
Palembang		
Brembang		
Sakat		
Bahroe		
Sialang		
Pantei Penjalaän		

Nabij Soengei Noraka, waar tegenover het eilandje Poeloe Kanten ligt, vereenigt de Panei zich bij Tandjong Kopiah met de Bila-rivier en vormt alsdan ± 10 Engelsche mijlen verder daarmede eene monding in de straat van Malakka, beschut door de Tandjong Serongit en de Tandjong Bangsi Dalam en Loewar.

De Bila-rivier, die wegens haar uitgestrekt stroomgebied bezwaarlijk een nevenrivier kan worden geheeten, ontspringt te Persangaran in het Toba-gebergte. Na een zeer gekronkelden loop in de Boven-Bila te hebben genomen, welk gedeelte geheel onbevaarbaar is wegens de menigte steenen in hare bedding, alsook wegens den fellen stroom, treedt zij bij Bandar in het rijk van Bila, waarna zij in veelvuldige kronkelingen haren loop door dat rijk vervolgt en het geheel doorsnijdt.

De zijtakken zijn:

Rechteroever.	*Linkeroever.*
Sialdengan	Hoemboel,
Lingga Hara	Balemingké,
Aek Koendoer	Si Ringoe-Ringoe,
Aloeran Naga	Aek Baginda,
Pabaoengan	Perlajoean,

Telor Rangas	Pangkalian,	
Aek Bila	Si Laïs,	
	Tolang,	
	Dalo-Dalo,	
	Merbau,	
	Pankeïlan,	
	Amboeloe,	De Selat Boedjing is de laatste tak, die in de eigenlijke Bila-rivier hare uitwatering heeft. De daaronder vermelde stroomen in de monding uit.
	Djawi-Djawi,	
	Selat Boedjing,	
	Bram-Bram Toenggal,	
	Pinang,	
	Poelei Sebatang,	
	Boenga,	
	Timah,	

De meeste der hier genoemde zijtakken moeten meer als kreekjes worden beschouwd. Zij verliezen zich in alluviale moerasgronden en zijn in den drogen moeson nagenoeg zonder water. Ten allen tijde bevaarbaar zijn de Soengei Kanan in Kotta Pinang, de Tolan-Tolan in Kampong Radja en de Merbau in Bila. Deze ontspringt in de Goenoeng Na Bontar (Kowalo gebergte).

Evenals bijna alle rivieren, die haar uitwatering hebben aan de Oostkust van het eiland Sumatra, hebben de Panei en de Bila een zeer uitgestrekten loop. De Panei-rivier is tot één à twee dagen reizens van Mandailing met kleine vaartuigen bevaarbaar, terwijl grootere vaartuigen van ± 10 voet diepgang Rajo, de uiterste kampong in de afdeeling, kunnen bereiken.

Voor groote vaartuigen zoude de Bila-rivier ondienstig wezen, maar met kleine vaartuigen is het mogelijk haar 5 à 6 dagen tot Bandar toe op te varen. In beide rivieren laat de vloed zich gevoelen, in de Panei tot op ± 60, in de Bila-rivier tot op ± 20 Eng. mijlen landwaarts.

Na hare vereeniging bij Tandjong Kopiah maken de Panei en de Bila ééne monding uit, die uit twee deelen bestaat en

gescheiden is door een bankrug van zand en modder. Eerst dicht bij de uitstorting in zee vereenigen zij zich om weder twee geulen te vormen. De door de scheepvaart meest gebruikte is de door het Gouvernement bebakende Panei-geul.

Zelden aanschouwt men in een land zooveel meren als in deze afdeeling aanwezig zijn. Vooral is het stroomgebied van de Panei daaraan zeer rijk. Grootere en kleinere meren zijn bijkans aan alle zijrivieren, verscholen tusschen hooge boomen en ondoordringbaar struikgewas. Zij moeten zeer vischrijk zijn, maar tevens vol alligators. Gewoonlijk worden zij geheeten naar de daaruit ontspringende riviertjes. Eenige zijn in de geschiedenis bekend geworden en dragen bijzondere namen. Zoo o. a. zoude het meer Penjemoeran in Kampong Radja aldus zijn genoemd, omdat de praauw Bintang Toedjoean van Batara Goeroe, den eersten vorst van Pinangawan, daarin vergaan was en bij die gelegenheid een kleed van dezen vorst nat was geworden, dat aldaar gedroogd (djemoer) werd. Ook ten aanzien van andere meren bestaan legenden. Zoo zoude het meer Kambing Beranak, mede in Kampong Radja, zijn naam ontleend hebben aan de aanwezigheid in vroegere tijden aan den oever van een kanon, waarin een geit een jong ter wereld bracht.

De dano's Pisang Karoet en Si Semoet in Kota Pinang zijn bekend wegens de vele geesten, die gezegd worden daarin hunne woning te hebben. Hunne geestenvorsten Radja Sidajan Roendoet Tjerei en Sidajan Rantei Emas beheerschen de geheele streek van Si Semoet en Aer Merah.

§ 3. *Bergen, heuvels.*

Bergen heeft men in deze afdeeling niet. Wel vertoont zich aan den horizon als een wolk eene donkerblauwe massa, die al naar dat het weder helder is, zich in verschillende schakeeringen voordoet en waaraan te bespeuren is, dat zij niet van één berg, maar van een reeks van bergen afkomstig is, maar deze zijn nog verre van de grenzen verwijderd.

Daarentegen zijn de heuvels talrijk, zoowel in Bila als in

Kota Pinang, welke echter geen van allen hooger dan 300 voet boven de oppervlakte die zee zijn. Zij zijn onder verschillende namen bekend. Sommige heeten door geesten te zijn bevolkt.

§ 4. *Grondgesteldheid.*

De vorming der benedenlanden heeft zeer waarschijnlijk eerst in de laatste 6 à 7 eeuwen plaats gehad. Het verschil van grondaard in Bila en in Panei doet tevens het vermoeden ontstaan, dat in het eerste rijk de vorming is geschied door de dubbele werking van afspoeling der bergen en aanspoeling der zee, terwijl Panei zijne vorming alleen te danken heeft aan de voortdurende aanslibbing der zee.

De bestanddeelen der alluviale gronden in beide rijken verschillen zeer. Een dikke humuslaag, de bouwgrond, bedekt de kleigronden. Is in Panei de klei geel en vast, in Bila is zij roodachtig en minder vast, dikwijls met zand en aarde vermengd. In Kota Pinang en Kampong Radja (Griang) zijn mooie gronden. Losse aarde, met klei en zand vermengd, geeft goede tabaksgronden. De zoetwatervorming is hier blijkbaar. Ook vindt men dikwijls, vooral langs de rivieren, opeenhoopingen van grint, zand, klei en slib.

In de bovenlanden van Bila doet zich in lei overgaande kleiaarde voor, niet zelden vermengd met kristallen van zwavelzuurijzer, lei, porfier en aluinlei.

§ 5. *Weersgesteldheid.*

Deze verschilt naarmate het heerschen van den een of anderen moeson of van de kentering. Werkelijke moesons kent men niet. Volgens sedert 1864 gedane waarnemingen kenmerken zich de maanden Februari, Maart, half April, Juni en Juli door aanhoudende droogte en felle hitte, die alles verschroeit en in de schaduw des middags een cijfer aanwijst van 90° Fahrenheit en meer. In de tweede helft van April en in Mei

komen eenige zachte buien voor, als het ware om het groen op te frisschen vóór dat het volgende saizoen intreedt. In Augustus verkondigen donderbuien, dat de weersgesteldheid eene andere phase ingaat. De maanden September, October, November, December en Januari kenmerken zich, de drie eerste maanden door hevige regens en zware donderbuien, terwijl de eerste minder veelvuldig worden en de laatste geheel ophouden in de maanden December en Januari. Gedurende deze maanden draait de wind van het Noorden naar het Westen, daarentegen van het Zuiden naar het Oosten gedurende April tot Juli. In Februari en Maart heerscht veelal windstilte, of wel keert de wind van het Zuiden over Oost en West naar het Noorden. Zware stormen en zeer ongestadige winden komen in Augustus voor. De grootste hitte treft men in Februari en Maart aan. De nachten zijn alsdan buitengemeen koel en het aardrijk wordt met een dichten dauw bedekt.

Echter is er op de zooeven genoemde tijdperken geen staat te maken, terwijl ook de weersgesteldheid op de eene plaats der afdeeling veel van die van elders verschillen kan.

§ 6. *Plantenrijk.*

Bij het opvaren der rivieren aanschouwt men buiten de bewerkte velden een voortdurend groen, dat zich in verschillenden variëteiten aan het oog voordoet. Nu vindt men kleinere dan weder grootere planten. Reusachtige boomen, versierd met de daarom slingerende en daaraan zich vasthechtende lianen en rotansoorten, doen ons aan een ouderdom van eeuwen denken. Duizenden van heesters en kruiden vullen de leegten der onderstammen aan en maken de plantenwereld tot een ondoordringbaar woud. Daar waar in een nog niet lang verleden tijdperk menschenhanden eene verandering in die wereld hebben gemaakt, vertoonen zich de alang-alang scheuten, die met hunne snel voortwoekerende kracht een bosch op zich zelve vormen en spoedig de hoogte van een mensch bereiken.

Vele voor huis-en scheepsbouw bruikbare houtsoorten bevinden zich in die Sumatraansche oorspronkelijke vouden en om de stammen slingert zich de rotanpalm of drakenrotan met zijne vaak meer dan 400 voet langen stam bij een middellijn van hoogstens 1 centimeter.

Variëteiten van rizophoren tieren langs de oevers en komt men hooger op, dan zijn het pandanen, die tusschen zich een wereld van heesters en kruiden bevatten, waarin orchideeën haar schoone bloempjes verbergen.

De ànggrèk (epidendrum), ojòt en sangir langit leveren om schoone stammen een groen gordijn, afwisselend versierd met blauwe en witte bloemen. De amplas en akar wangi vertoonen zich hier en daar. De kamoening (chalcas paniculata) verspreidt evenveel geur als liefelijks met hare witte kelkjes, die bij het omringende groen helder afsteken.

§ 7. *Dierenrijk.*

Is het plantenrijk rijk vertegenwoordigd, minder is dit het geval met het dierenrijk. De meest gewone dieren bevolken de bosschen. Daaronder munt vooral de tijger uit. De olifanten worden niet zelden bij kudden gezien.

Aan gevogelte is het land zeer arm. Onder de reptiliën behoort in de eerste plaats de krokodil te worden genoemd. Op het gebied der insekten zijn de aptera, diptera en lepidoptera niet onbekend. De bij verdient als bron van materieele welvaart de aandacht. De alles verwoestende witte mieren en de kakkerlakken worden niet gemist.

De waterfauna is aanzienlijk en zoowel onder de zout- als zoetwatervisschen heeft men de fijnste soorten. De troeboek, met en zonder kuit, wordt hier veel gevangen.

§ 8. *Delfstoffenrijk.*

Is de grond dezer afdeeling van nieuwere vorming

zoo baart het geenszins verwondering, dat er al zeer weinig metalen worden gevonden, en de bestanddeelen hoofdzakelijk stoffen zijn, door water verplaatst of afgezet, en waarvan rivierklei en zeeslijk het grootste deel uitmaken. Toch zijn, hoewel in zeer geringe mate, metalen gevonden. In 1865 en 1866 beproefden Chineezen in Bila goud te zoeken. In 1868 rapporteerde de controleur van Laboean Batoe, dat er lood was gevonden. In Kota Pinang moet tin aanwezig zijn. Natuurlijk bestaan buiten deze nog tal van plutonische gesteenten, die wellicht een onderzoek niet onwaardig zouden wezen.

§ 9. *Houtsoorten.*

Niboeng neemt de plaats in van bamboe op Java.

Serdang is harder dan niboeng. Hoewel veelvuldig in de bovenlanden voorkomende, wordt er weinig gebruik van gemaakt. Het is goed voor waterleidingen.

Merbau. De reusachtige en harde stam levert schoon hout voor den romp en de kiel van sampans. Het hout is ook uitstekend geschikt voor meubels.

Boenger of boengoer levert goed hout voor huisstijlen. Het is wit en hard.

Alaban groeit zoowel in droge als vochtige streken, en laat zich gebruiken voor huisbouw, gereedschappen, enz. Van den bast maakt men een gele verfstof, die gebruikt wordt tot het kleuren van lijnwaad.

Djioer of djoewar levert goed hout voor huisstijlen en bruggen.

Paja of obarpaja, als boven.

Oebar groeit zoowel in droge als in vochtige streken en leent zich voor den huisbouw. De bast wordt gebezigd tot kleuring.

Mahang of landés is licht hout, maar wordt niet door boeboek aangetast. Gezaagd tot daksparren en ander licht mate-

riaal, is het duurzaam. De bladeren van den boom zijn als medicijn tegen koorts zeer gezocht.

Amberlang of berlang is goed voor den huisbouw.

Bintangor is zeer gezocht voor masten en ra's van schepen. De buitenbast wordt gebezigd voor omwandingen van huizen en tot berging van padi.

Poengei is week, doch geschikt voor planken.

Bira-bira, hoewel hard en zwaar hout, kan wegens de vele daarin voorkomende gaten moeielijk voor timmerhout worden gebruikt.

Poelei geeft goede planken.

Medang is een der meest gezochte houtsoorten voor den huisbouw.

Medang katanahan idem.

Damar laoet idem.

Bako is goed voor huis- en brugstijlen.

Meranti is zeer gezocht voor de vervaardiging van meubels, planken en ander licht materiaal, alsook voor sampans.

Porkas idem.

Hanti idem. De bast wordt zorgvuldig gekapt en gedroogd om te dienen tot omwanding van woningen.

Simpoer laat zich bezigen voor brugstijlen.

Kalempajan idem.

Simpei is zeer vast hout, en zeer dienstig voor onderleggers van huizen. Daarvan worden riemen en pagaaien vervaardigd.

Babi koeroes, een der hardste houtsoorten, is moeilijk te verwerken. Wit van kleur, wordt het in de vochtigheid zwart.

Gonggo is zeer gezocht voor riemen.

Kolat geeft goede huisstijlen, is ook geschikt voor masten en ra's van schepen, voor brugstijlen, enz.

Limpota is voor den scheepsbouw een zeer nuttige houtsoort.

§ 10. *Boschprodukten.*

Was wordt verkregen van de sialang boomen, d. w. z. van die boomen, waarop de bijen (loba) zich nestelen. Men

vindt die bijenkorven (kasarangan loba) voornamelijk op de kajoe ara, tjiboda (tjempeda ajer), rampa, ondang djagong, simarkaloewang, kompas, poelei, meranti, meranti bodat, pegantasan, gapok, tandiket, sikowang en merbau.

De reeds tot koeken bereiden witte was is zeer gezocht en werd in 1876 met $ 60, in 1877 met $ 50 à $ 52 en in het begin van 1878 met $ 48 à $ 50 de pikol betaald.

Getah. Men heeft verschillende soorten van getah, zooals de getah ramboeng, de getah majang sandi, de getah majang merah, voorts nog de majang poetih, alim, bintoengan, kandis, boeloet, batoe, troetoeng en gapok, meer bekend onder den algemeenen naam van getah boeroek.

In deze afdeeling worden de boomen gekapt en dan eerst in ringen verdeeld, waaruit de harsstof wordt getrokken. Het gevolg daarvan is, dat thans bijkans geen majang merah meer is te bekomen.

Een zestal jaren geleden waren de prijzen van de getah zeer hoog. De waarde van getah ramboeng was toen $ 50, van majang sondi $ 80, van majang merah $ 40 tot $ 50 de pikol. In 1874 daalden die prijzen tot $ 20 á $ 25 voor getah ramboeng, $ 30 á $ 35 voor majang sondi, en tot $ 25 de majang merah. Met weinig rijzing of daling hielden die prijzen zich tot 1878 staande. De getah boeroek doet thans $ 10 tot $ 12 de pikol.

Damar verkrijgt men van de meranti, kompas en tjonggal boomen. Ter verkrijging van die der eerstgenoemde twee boomen, worden deze gekapt, daar het merg den damar vormt. Ook zweet de meranti even als de tjonggal de damar uit, welke alsdan wordt opgevangen of wel van den grond opgeraapt. De damar van den tjonggal is bekend als damar mata koetjing. De prijs dezer soorten is ƒ 0,15 á ƒ 0,20 de gantang.

Benzoë of kemejan wordt getrokken door kerving in de

benzoëboomen, waardoor aan het hars uitweg wordt gegeven. De prijs is $ 6 tot $ 8 de pikol.

Djernang zijn de vruchten van de rotan, die gekookt en met olie aangelengd een goede roode kleurstof geven.

Kajoe laka vindt men in de moerasachtige streken, waar zij zich als luchtwortels tegen andere boomen vasthechten. Bij ouderdom schilfert de buitenschors af en de eigenlijke stam valt naar beneden. Het is dan, dat de verzamelaar ze in stukken hakt en tegen $ 4 de bahara of 3 pikols verkoopt.

Kajoe garoe. Dit welriekende hout, dat verbrand wordende een geur van wierook verspreidt en tegen $ 100 á $ 200 de pikol wordt verkocht, te Mekka zelfs eene waarde van $ 500 tot $ 1000 heeft, is in het hart van den alim. De mooiste en kostbaarste soort is glanzend zwart. De veelkleurige is van minder kwaliteit.

Minjak kriong is een harsachtige olie, die men trekt uit den simarkaloewang boom en gebezigd wordt bij wijze van stopverf. Op 3 voet hoogte wordt daartoe eene holte horizontaal in den boom gemaakt. Daarna wordt aan den voet van den boom een vuur gestookt, welke de olie in de holte doet sijpelen. Zij wordt opgevangen en tegen $ 1/4 de gantang verkocht. Daar deze bewerking gepaard gaat met de vernieling van den boom en deze bij uitnemendheid voor sialang geschikt is, zoo wordt dergelijke beschadiging door de vorsten zooveel mogelijk tegengegaan.

Rotan vindt men overal. Meer dan 15 soorten daarvan zijn bekend. De duurste soort is de sega aloes, die voorheen met $ 60 á $ 70 de 10,000 stuks, thans met $ 32 à $ 35 wordt betaald. Vroeger kostte de sega kasar $ 40 tot $ 50, thans $ 20 tot $ 25. De rotan melajoe bleef steeds ongeveer dezelfde waarde behouden ($ 20). De 10,000 stuks rotan semamboe kostten vroeger $ 10. Thans wordt er niet meer in gehandeld. De sega ajer wordt

met $ 10 à $ 12 de 10,000 stuks betaald, evenals de rotan pangkal, tjintjin, oedang, beliding, sedapan, enz. De rotan dahanan heeft een diameter van ± 1½ centimeter, maar komt in den handel niet veel voor. Nog bestaan er andere soorten van rotan, die echter alle van dezelfde hoedanigheid zijn als de sega ajer en soms minder. Weinig worden zij in den handel gebracht.

§ 11. *Bevolking.*

De bevolking dezer afdeeling heeft plaats gehad van de kust uit door Maleiers, van de bovenlanden uit door Batakkers en Maleiers. Door vermenging ontstond eene afzonderlijke groep, die men gewoon is de Paneische te noemen.

De afdeeling laat zich daardoor in twee deelen splitsen. Een denkbeeldige lijn tusschen Kampong Radja aan de Panei en Negri Lama aan de Bila-rivier geeft ongeveer de grens aan, beoosten welke de Paneische groep het heerschende element is, terwijl bewesten de Batakkers het sterkst zijn vertegenwoordigd.

De Paneier is klein, log gebouwd, heeft korte beenen en een lang lijf, donkere gelaatstint en oogen, woest en stijf haar, een platten en van breede neusvleugels voorzienen neus, een grooten mond met dikke lippen, zeer vooruitstekende jukbeenderen en een platte borstkas. Zijn haar draagt hij tot kort in den nek. Hij is dom, weinig ontwikkeld en lui; onderdanig jegens zijne meerderen, is hij trotsch jegens zijne minderen, daarbij uitermate onzedelijk. Zooals gewoonlijk zijn zulke karakters laf. Hebzuchtig van aard, tracht hij zijne hebzucht door lage middelen te voldoen. Hij is woelziek, nieuwsgierig en achterhoudend. Hij is onrein op zijn lichaam. Aan leugentaal en meineed maakt hij zich dikwerf schuldig. Ook is hij verslaafd aan dobbelspel en hanenvechten.

Munten de mannen in deze eigenschappen uit, de vrouwen staan op een iets minder laag standpunt. Hoewel niet ijverig,

zijn zij niet zoo lui als de mannen. Lang niet schoon noch goed gevormd, trachten zij zich door een weinig reinheid goed voor te doen, om aan de onzedelijkheid nog meer voedsel te geven. Zij dobbelen echter niet, maar even als de mannen houden zij leugen voor waarheid en is meineed slechts spel.

De Batakker daarentegen is kort en krachtig gebouwd, heeft regelmatige doch grove gelaatstrekken, groote donkere oogen, een vrij goed besneden neus en een grooten mond met tamelijk dikke lippen. Zijn gelaatskleur is lichter dan die van het Maleische ras. Zijn grof donker haar wordt voor een gedeelte geschoren. Hij draagt het tot zekere lengte. Zijne houding is manhaftig. Hij is echter niet dapper; zijne spieren toonen veel kracht aan, maar zijn weinig ontwikkeld. Over het algemeen ziet hij er intelligenter uit dan de Maleier, is echter dom. Even als de Paneier is hij onrein op zijn lichaam. Woest en wraakzuchtig van aard, zal hij zoo mogelijk zijn eigen recht zoeken. Lui, zal hij echter niet door diefstal zijne dagelijksche behoeften trachten te verkrijgen of wel door afpersing of van den nooddruft van anderen gebruik maken. Uit een zedelijk oogpunt staat hij hooger dan de Maleier. Hij houdt evenwel van dobbelen en hanenvechten.

De waarheid is even zelden in zijn mond als bij den Paneier, maar aan meineed maakt hij zich zelden schuldig. Gastvrijheid is bij hem een deugd. Kalm, bedaard en dom, wanneer zijne hartstochten niet worden geprikkeld, is hij listig, woest en ontembaar, zoo hij getergd wordt.

De vrouwen zien er vrij goed uit en niet zelden vindt men onder haar zeer schoone. Hare gelaatskleur is lichtbruin tot het gele toe. Het haar is dik en grof en reikt gewoonlijk niet verder dan tot het middel. De schitterende zwarte oogen zijn zonder uitdrukking. De neus is eenigszins gebogen, de mond groot en veelal ongesloten, wat haar dom uiterlijk verhoogt, maar gelegenheid geeft om de prachtige rij blinkend witte tanden te bewonderen. De kin is rond en mollig. Een sterk contrast vormen die schitterende oogen en

blinkende tanden met de onnoozelheid van het geheel. De korte hals is dikwijls ontsierd door kropgezwellen, eene ziekte, waaraan vele Batakkers, zoowel mannen als vrouwen, lijden. Een hoog gewelfde borst versiert hare slanke gestalte. Het schoone wordt gebroken door de groote plompe voeten en handen en door het harde van het keelgeluid. Zij zijn goed van inborst, eenvoudig en vrij zedelijk. Huiselijk van aard, geven zij zich niet aan het spel over en zijn minder hartstochtelijk.

Is in eene geregelde maatschappij eene volkstelling aan vele bezwaren onderworpen, in een land, waarvan de uitgestrektheid zoo groot is en waar de hulpmiddelen zoo gering zijn, dat men de telling moet overlaten aan de hoofden, die, immer achterdochtig, gewoonlijk eene opgave indienen, die weinig met de waarheid overeenkomt, is het niet te verwonderen dat de controleur Vigelius in 1866 het aantal der bevolking op ± 20,000 zielen (Bila ± 8000, Panei ± 5000, Kotta Pinang en Kampong Radja ± 7000) schatte, terwijl de controleur d' Engelbronner in 1874 dat cijfer tot op de helft, dus tot ± 10,000 zielen terugbracht.

Tijdens ik controleur der afdeeling was, heb ik mij van het zielental zooveel mogelijk zelf willen overtuigen, om tot een juist cijfer te komen; maar daar de telling van het aantal zielen te veel moeilijkheden opleverde, heb ik mij moeten bepalen tot de telling van het aantal huisgezinnen. Ook dit werk evenwel moest ik gedeeltelijk aan anderen overlaten.

Zooals uit de hieronderverlogende opgave blijkt, geschiedde de telling gedurende het jaar 1877 en het eerste kwartaal 1878.

Onder huisgezinnen in die opgave moeten mede worden verstaan op zich zelve wonende ongehuwde mannen.

Voorts dient nog opgemerkt te worden, dat de door mij na eigen onderzoek verkregen cijfers van een kruisje (+) zijn voorzien.

OPGAVE VAN HET AANTAL HUISGEZINNEN IN DE AFDEELING LABOEAN BATOE.

Namen der Kampongs.	1877.		1e Kw. 1878.
BILA.			
Soengei Timah.	6		
〃 Boenga	17		
〃 Poelei Sabatang. . . .	25		
〃 Pinang	22		
〃 Brambramtoenggal . .	12	+	
〃 Boedjing.	6	+	
〃 Djawi-Djawi.	250		
〃 Abal	4		
Tandjong Kopiah.	6	+	
Medan Bahroe.	7		
Pintasan	27		
Telor Rongas	14		
Negri Lama.	28		
Panei	7		
Brembang	12		
Poeloe Djantan.	33		
Merbau.	35		
Si Biawak	7	+	
Sona	9	+	
Pandan.	2	+	
Bembem Bidang.	5	+	
Soengei Aloeran Naga	2	+	
Pangkatan	1	+	
Djoeroe Benang	19	+	
Bandar Goela.	21	+	
Perlajoen.	8	+	
Kantau Parapat	39	+	
Si Dinding Hari.	1	+	
Laboean Djoeroeng	17	+	
Si Ringoe-Ringoe ilir	29	+	
〃 〃 〃 oeloe. . . .	32		
Transporteere. . . .	703		

NAMEN DER KAMPONGS.	1877.		1e Kw. 1878.
Per transport. . .	703		
Bandar	58		
Djandji Maoli.	27		
Pasar Bernoeng	42		
Leboe Longang	13	+	
Djandji Lebi	15		
Lingga Hara	5	+	
Si Halo-Halo.	6		
Totaal in Bila. . .	869		
PANEI.			
Tandjong Bangsi.	3	+	
Soengei Sakat.	1	+	
〃 Brembang	14	+	
〃 Palembang	16	+	
〃 Loemoet.	42	+	
〃 Serdang	7	+	
〃 Palas.	23	+	
Tandjong Loemba	3	+	
Soengei Noraka	3	+	
Laboean Bilih.	188		
Tandjong Kopiah	7	+	
Poeloe Kanten.	3	+	
Tandjong	7	+	
Soengei Nahoda Aris.	12	+	
〃 Sontang	6	+	
〃 Nipa Pandjang. . . .	15	+	
〃 Radja Melawan. . . .	9	+	
〃 Pinang	14	+	
〃 Tjabang Doea	3	+	
〃 Siak Djamoe.	15	+	
〃 Gala Kwalo.	13	+	
〃 Panaroekan	6	+	
〃 Gadja mati.	18	+	
〃 Sialang Krah	8	+	
Transporteere. . . .	436		

Namen der Kampongs.	1877.	1e Kw. 1878.
Per transport. . .	436	
Soengei Goeloe Hines	7 +	
〃 Tjabang Doea	3 +	
Bangan Bila	21 +	
Selimbing	5 +	
Selat Beting	10 +	
Tandjong Berolak.	8 +	
Totaal in Panei. . .	490	
KOTTA PINANG.		
Alahan Tiga		3 +
Aer Merah.		27 +
Soengei Aer Merah.	13	
Si Semoet.		30 +
Rangogan		3 +
Poeloe Beramata.		3 +
Kala Panei.		13 +
Kota Pinang.		84 +
Si Mongi	5	
Bangali.	9	
Si Mataniari	14	
Si Markaloewang.	7	
Bangei	15	
Raro.	28	
Sorik Djai.	9	
〃 Djoeloe.	7	
Hedoendoeng.	14	
Perkatimboengan.	6	
Rapatan.	11	
Sabrangan	17	
Kota Radja	10	
Sabongan	18	
Si Gala-Gala	13	
Dja si Nandéan	7	
Langgar Pajong	18	
Transporteere. . .	221	163

Namen der Kampongs.	1877.	1e Kw. 1878.
Per transport. . .	221	163
Hadjoran Djai.	10	
〃 Djoeloe.	7	
Si Donok	32	
Loeboek Binga.	10	
Bandar Kajoe Haranatigor. . .	21	
Kampong Bahroe.	8	
Kota Godang	23	
〃 〃 Djoeloe.	14	
Sampoeran Nonong	20	
Tapoes	5	
Pagaran.	18	
Sampean	78	
Marsondja	24	
Si Oesoer	14	
Aer Korsik.	22	
Parimboeran.	55	
Soegei Datar	16	
Dja Pandjang.	15	
Panidoeän	16	
Si Djaman.	23	
Aer Gambir.	69	
	721	163
Totaal in Kotta Pinang. . .	884	
KAMPONG RADJA.		
Kampong Pinang.		10 +
Soengei Tras		5 +
Tangkok.		7 +
Tapamaën		5 +
Soengei Tappa	3	
Bin Taïs	21	
Griang		32
Rantau Bahroe		7 +
Kampong Bahroe.		18 +
Transporteere. . .	24	84

Namen der Kampongs.	1877.	1e Kw. 1878.
Per transport. . .	24	84
Batang si Bongol.	. .	6 +
Lili Toebi		3 +
Si Djempoet		4 +
Si Salak		7 +
Tji Linsing	4	
	28	104
Totaal in Kampong Radja.	132	

In Bila	zouden	alzoo	wonen	869	huisgezinnen:
〃 Panei	〃	〃	〃	490	〃
〃 Kotta Pinang	〃	〃	〃	884	〃
〃 Kampong Radja	〃	〃	〃	132	〃
			Te zamen	2375	〃
Neme aan voor te min berekening.				125	〃

Totaal in de vier rijkjes . . . 2500 huisgezinnen, een cijfer dat niet ver van het juiste zal wezen.

De herleiding tot zielen zoude blijkens gedaan onderzoek aldus kunnen geschieden.

1/4	gemiddeld zijn ongetrouwde mannen. .	625 zielen.
1/4	〃 〃 getrouwde menschen (kinderloos).	1250 〃
1/4	〃 〃 〃 met 3 kinderen.	3125 〃
1/4	gemiddeld zijn met 2 vrouwen getrouwde met 5 kinderen.	5000 〃
	Te zamen. . .	10,000 zielen.

In 1877 bedroeg de telling voor het Gouvernements grondgebied Laboean Batoe, daarin begrepen Si Bedongkong, Melinda, Soengei Demang, Seragi, Salang Boedjing, Si Pégé, Troesan, Mendjong Radja en Tjimangsi. . . . . . 483 〃

van de Chineezen te Laboean	Bilih	328	zielen.
〃 〃 〃 〃 〃	Batoe	4	〃
〃 〃 〃 〃	Soengei Djawi-Djawi . .	94	〃
〃 〃 〃 〃 〃	Brembang. . .	3	〃
〃 〃 〃 〃	Si Semoet.	92	〃
〃 〃 〃 〃	Aer Merah . . , . .	1	〃

Zoodat het bevolkingscijfer over 1877 zoude kunnen gesteld worden op. . . . . . ±. 11,000 zielen.

§ 12. *Bijgeloof.*

Evenals in andere streken van dezen archipel heerscht ook hier het bijgeloof in sterke mate. Het geloof aan geesten (*begoe*) is zeer groot. De ambtenaar ter beschikking Larive heeft ons daarvan een staaltje verhaald in zijne reis naar de bovenlanden van Kotta Pinang in 1869, opgenomen in dit tijdschrift deel XVIII.

Eenige voorbeelden van bijgeloof, het geloof aan voorteekens, worden hier ten beste gegeven, waaruit eenigszins kan worden opgemaakt, hoe weinig de verlichting in deze landen is doorgedrongen.

Wanneer een terrein, geschikt ter bebouwing wordt gevonden, hangt men aan een boom een teeken, bestaande uit eenige stokjes. Ontbreekt na eenigen tijd geen daarvan dan kan men op een overvloedigen oogst rekenen. Mist men er een of meer, dan is het beter het terrein te verlaten, zoo niet, dan zal het een der arbeiders het leven kosten.

Ook neemt men wel aarde van het uitgekozen terrein, welke met citroenwater wordt gemengd. Hiermede wordt vóór het baden het hoofd gewasschen. Droomt men den nacht daarop genoegelijk, dan is dit een voorteeken van een rijken oogst.

Voor vele huizen vindt men een langen staak met een witte vlag of een stuk wit doek en boven de deur een koendoer-vrucht met een lap. Deze teekens dienen om de kwade geesten van de woning te weren

.Bij zons- en maansverduisteringen wordt op deze hemellichamen geschoten en worden luide gebeden opgezegd met het doel vergiffenis van Allah te verkrijgen, daar de eclipsen beduiden dat de Heere vertoornd is op de menschheid.

Het gekras van een uil des nachts kondigt den dood aan.

Het eentonig gefluit van den tjinemeng des avonds is een slecht voorteeken.

De manjer bouwt zijn nest daar, waar hij geluk wil aanbrengen en evenzoo de zwaluwen.

Op het Gouvernements gebied Laboean Batoe is een olifant, die als de schutsengel van de plaats wordt beschouwd.

Een krokodil bewaakt de plaats tegen invallen te water van vreemde collega's. Hij doet niemand kwaad, waarom hij met rust wordt gelaten.

§ 13. *Voeding*, *Kleeding*, *Woning*.

Het hoofdvoedsel der bevolking is rijst. Te vaak heerscht er, vooral in de bovenlanden, gebrek aan dit voedsel en behelpt men zich met djagong, oebi, kladei, teboe, pisang, laboe en katjang. Zeer zelden veroorlooft men zich de weelde van vleesch te eten. Slechts bij plechtige gebeurtenissen of bij feestelijke gelegenheden worden karbouwen, geiten of kippen geslacht. De bereiding van het voedsel geschiedt in aarden potten. IJzer wordt onder de keukengereedschappen gemist. Meer algemeen reeds is het gebruik van borden, kopjes en glazen. Drinkwater levert de rivier.

Omtrent de kleeding valt zeer weinig te zeggen. Even eenvoudig als de Batakker zelf is zijne kleeding. Het bovenlijf is bloot en het onderlijf wordt besloten door een wijden broek (seloewar), die tot even over de knieën reikt en van blauw, zwart of wit katoen is vervaardigd. Om zijne heupen draagt hij de saboek van zeer grofgeweven goed. De hoofddoek (serong) gewoonlijk zeer slordig om het hoofd gewonden, behoort met een punt naar voren of naar de zijde te worden gedragen.

Daarbij nog een kris in de saboek op het achterlijf gestoken en zijne kleeding is voltooid.

De gehuwde vrouwen dragen het bovenlijf bloot en bedekken het onderlijf met een sarong (abit). Maagden trekken de sarong tot over de promontoria op en laten de schouders onbedekt. Voorts dragen zij ten bewijze van hare maagdelijkheid ringen of banden om de enkels der voeten en de polsen der handen. Slechts vrouwen uit den gegoeden stand dragen baadjes (badjoe). Zijn zij prinsessen, dan tooien zij zich nog met een geel katoenen slendang. Het hoofdhaar wordt zonder eenig versiersel tot een wrong op het bovenachterhoofd geknoopt.

Door de aanraking met beschaafdere Maleiers kleedt de Paneier zich beter. Een baadje is niet ongebruikelijk. De hoofddoek slaat hij om zijn hoofd als het gros der Bataviasche jongens. De vrouw kleedt zich ook beter. Niet zelden kleedt zij zich met een baadje. Geene eigenaardigheid kenmerkt de maagd, dan alleen dat zij zich meer dan de gehuwde vrouw met een sarong sluiert, zoodra zij buitenshuis is. De kinderen blijven lang naakt loopen.

De radja's kleeden zich al niet veel beter dan hunne onderhoorigen. Bij sommigen echter vindt men eene zucht tot nabootsing van Europeesche kleederdracht.

De woningen zijn weinig meer dan hokken. Zij zijn van ongeveer 24 □ meters oppervlakte en staan in de benedenlanden op houten stijlen ongeveer 4 voet boven den grond. Het dak is van atap, en de omwanding meestal van samir, kadjang of boomschors, zelden van planken. De vloer is of van rotan of van niboeng, maar zelden van planken. De keuken bevindt zich bij den Batakker in het midden, bij den Paneier gewoonlijk in een hoekje der woning. Onder de woningen worden hokken gemaakt tot berging van kippen en geiten. Soms dient de benedenruimte tot berging van padi. Meer algemeen vindt men de rijstschuur naast de woning.

Zulke ellendige woningen dienen dikwijls tot huisvesting van een paar huisgezinnen. Werkelijk zijn die verblij-

ven ellendig; de wind toch heeft er vrijen toegang, zonder dat de reten in de omwanding en de opening van de deur voldoende licht daarin kunnen brengen, of groot genoeg zijn om aan den rook doortocht te verleenen. 's Avonds bestaat de eenige verlichting uit een vlammenden damarstok. In dien stikkenden walm en bij dat geheimzinnige licht bewegen zich mannen, vrouwen en kinderen als spookgestalten, dan wel liggen zij in de meest fantastische houdingen op hunne legersteden, bestaande uit een mat en een harde zwarte peluw, welke over dag onooglijk zijn door haar onreinheid. Somtijds ziet men nog gordijnen ter beveiliging tegen de muskieten.

Wordt men onaangenaam te moede, zoo men die woningen des avonds bespiedt, bij daglicht geven de tuinen of omliggende erven ook al geen hoog denkbeeld van de zindelijkheid der bewoners. Zij gelijken vuilnisbakken, waarnaar de hand zich alleen bij zeer hooge noodzakelijkheid of op hooger last uitstrekt.

§ 14. *Huwelijk, echtscheiding, begrafenis.*

Het huwelijk, in de benedenlanden en in Kota Pinang langs de Panei rivier geheel op Mohammedaansche instellingen gebaseerd, in de Bataksche streken op Bataksche gewoonten, doet zich voor bij 1e semando, 2e belandja, 3e djoedjoer, 4e bersitangkapan, 5e Sri Maharadja Lela.

Het huwelijk bij semando, veelal verward met dat bij belandja, maakt de vrouw tot hoofd der familie. De familie van de bruid ontvangt den koopprijs (maghr), die voor dochters van geringen 10 thail of $ 32, van gegoeden $ 32 tot $ 64, van prinsen $ 80 tot $ 124, van vorsten $ 250 tot $ 1000 bedraagt. Gewoonlijk wordt de maghr gehalveerd, en slechts het dubbele genoemd om de ijdelheid te streelen. De bruidegom treedt in de familie van de vrouw. Hij kan echtscheiding vragen, zoo de maghr door hem is betaald. De kinderen blijven bij de moeder. Gaat de echtscheiding

uit van de vronw, dan verliest zij den maghr en voldoet de teboes tolak In enkele gevallen behoudt zij den maghr; 1e wanneer de echtgenoot haar gedurende twee jaren verstoken houdt van onderhoud (belandja), 2e bij verbanning van den echtgenoot. Wat de vrouw bij het huwelijk heeft medegenomen, blijft haar eigendom. Hare verdiensten gedurende het huwelijk mogen haar niet worden ontnomen. Gezamenlijk gewonnen goederen komen haar voor de helft toe, bij veldarbeid slechts voor het derde deel.

Bij het huwelijk bij belandja is de bruidschat (belandja-isi kawin) iets minder dan bij het vorenbesproken huwelijk. Hierbij heeft geen halveering plaats, zoodat de op te brengen som feitelijk meer is. De dochter van een geringe ontvangt $ 16 tot $ 20, die van een gegoede $ 32, die van een malim $ 40, die van een rijksgroote $ 60, die van een prins $ 80 en die van een vorst $ 250. De man kan zijne vrouw bij zich nemen en haar overal brengen, mits niet uit haar land. Echtscheiding kan hij eischen. Bijaldien deze plaats heeft ten gevolge van overspel, dan kan hij de belandja terugeischen. De mannelijke kinderen volgen den vader, de meisjes en de zuigelingen de moeder.

Het huwelijk bij djoedjoer is alleen gebruikelijk bij de Batakkers. Het aangaan van zulk een huwelijk is meer eene burgerlijke transactie en geschiedt niet voor priesters, maar voor burgerlijke autoriteiten. De djoedjoeran (boli), die gewoonlijk zeer hoog gesteld is, regelt zich naar den stand van het meisje. Zelden wordt de koopprijs voldaan. Om de eer van het meisje op te houden, zoo de verloofde den koopprijs niet kan betalen, schaakt hij haar met medeweten van de ouders of voogden. Voor dit feit wordt hij beboet, welke boete gering is, en die de ouders of voogden van den schaker betalen. Daardoor is de djoedjoeran gered, want men heeft voor de noodzakelijkheid moeten bukken, terwijl de geinde boete eene vergoeding is voor den verloren koopprijs. De vrouw verliest door zulk een huwelijk geheel hare persoonlijkheid en bij den

dood van haren man maakt zij evenals eene slavin een deel uit van zijn inboedel. Zij mag echter niet worden verkocht. Hare positie regelt zich naar het aantal kinderen, vooral meisjes, die zij baart. De Batakker is trotsch op een groot aantal kinderen, en acht het voordeelig in het bezit te zijn van vele dochters. Echtscheiding heeft zelden plaats.

Het bersitangkapan is een gevolg van zedeloosheid. Wanneer eene ongehuwde vrouw na gemeenschap met een man een kleedingstuk van dezen weet machtig te worden, brengt zij dat naar den rechter, die den man tot een huwelijk dwingt en tot de betaling van de tolak sendjata, gelijkstaande aan de helft van de naar haren rang en stand verschuldigde belandja. In sommige streken is deze boete slechts $ 16. Het Sri Maharadja Lela is het tegengestelde. De man dwingt de vrouw tot een huwelijk door in haar huis te dringen, en haar door bedreigingen te noodzaken hem te volgen. Dit is alleen aan vorsten geoorloofd.

Wil een vorst een huwelijk aangaan, dan geschiedt het huwelijksaanzoek door zijne rijksgrooten. Is het aangenomen, dan wordt terstond de trouwdag bepaald. Daarna roept de bruidegom zijn familieleden en de rijksgrooten op, slacht een karbouw, richt een maaltijd aan, geeft hun toewak te drinken en sirih te eten, en deelt hun zijn plan mede. Er wordt alsdan bepaald, dat zij de huwelijkskosten zullen dragen. Een ieder brengt het zijne, als een karbouw, en nog een karbouw, en weder een karbouw, ook een slaaf, eene slavin, een maagd, een gouden sieraad, kruid en lood, geweren, zijden en katoenen kleeden, rijst, klappers, toewak, kippen, geiten, zilveren sieraden, enz. enz. Er wordt alsdan feest gehouden en op den bepaalden dag gaat het in feestelijken optocht naar de bruid, waarna weder feest gevierd en tal van karbouwen geslacht worden. De bruid laat zich met de schoonste kleederen tooien en begeeft zich daarop naar de pronk-balei, waar de bruidegom zich nevens haar zet. Alle geschenken worden voor hen ten toon gesteld. Gedurende drie dagen stellen bruid en bruide-

gom zich aldus ten toon, terwijl rondom hen wordt feestgevierd. Het burgerlijk huwelijk is aldus voltrokken, en de geestelijke volvoert het zijne volgens de godsdienstige instellingen, waarna de bruid den bruidegom naar zijne woning vergezelt.

Het voornaamste gedeelte van het feest is het slachten van karbouwen, en hoe aanzienlijker de bruidegom is, hoe meer er geslacht worden, en hoe meer vreugde er heerscht. Evenzoo wordt de luister bij eene begrafenis verhoogd, wanneer er vele buffels kunnen worden ten offer gebracht. Is b. v. een vorst overleden, dan slacht men een karbouw bij het halen van hout voor de baar, bij het brengen daarvan naar de kampong, bij het inlaten van het lijk, bij het bedekken daarvan, bij het daarbijvoegen zijner kleederen, kabesaran, enz. en bij het wegdragen. De rijksgrooten dragen het lijk. Onder oorverdoovende muziek wordt het weggevoerd, voorafgegaan door oude en jonge vrouwen. Voorop gaat een danser. De vrouwen strooien gele rijst over den weg, waarlangs karbouwen zijn geschaard. Geweerschoten worden voortdurend gelost, tot dat men aan de begraafplaats komt. Met het lijk worden allerlei deelen van een karbouw begraven. Nog eenige gebruiken worden daarbij opgevolgd, en aan de geesten geofferd. Na nog een flinken maaltijd is de plechtigheid afgeloopen.

§ 14. *Erfrecht.*

De verdeeling der erfenissen (poesaka) geschiedt zonder eenige wettelijke regeling, hoewel men beweert daarbij de Mahommedaansche leerstellingen te volgen. In de eerste plaats komen in aanmerking de Koranische erfgenamen (waris alqorani), welke zijn de echtgenoot, de kinderen en kindskinderen, vader, moeder, broeders en zusters. De echtgenoot komt op voor de helft, de kinderen en kindskinderen te zamen voor de andere helft. Bij ontstentenis van descendenten komt aan den overblijvenden echtgenoot de geheele erfenis toe. Bij ontstentenis

van echtgenoot komt het geheel aan de kinderen. Bij ontstentenis van echtgenoot en kinderen treden de ouders als erfgenamen op, en zijn deze ook niet aanwezig, dan zijn de broers en zuster erfgenamen. Eerst bij ontstentenis van deze allen komen de andere verwanten op. Wettelijk, noch volgens de Mahommedaansche leer der erfportiën (ilmoe praïl) is deze regeling, waarom dan ook dikwerf omtrent de verdeeling geschil bestaat.

§ 15. *Wapens*, *Muziek*, *Spelen.*

Zoowel over dag als des nachts is de inlander gewapend met kris, sewa, badé, of parang. Op reis zijnde, bedient hij zich van een lans of van een geweer. Wapensmederijen bestaan er niet. Alle wapenen worden van buiten aangevoerd. In gebruik zijn kris, sewa, badé, krambil of rawit (een wapen, waarvan het lemmet een halfronden vorm heeft), lans, klewang, pedang en geweer.

De muziek staat op zeer lagen trap. Zangwijzen kent men slechts 4 of 5, waaronder de Tjantih Manis, de Lagoe Dendang, Ranta Koeda, en Toean Sajani, die zeer waarschijnlijk van elders afkomstig zijn. Deze liederen, waarbij de meest zinnelijke woorden worden gefantaiseerd, worden begeleid door de gendang, rebana, biola, en tawa-tawa of gong. Behalve nog de seroenei bezigt men geene andere instrumenten. Danseressen heeft men niet. Bij openbare feesten of wel in gezellige kringen wordt de even weinig kunstige als schoone dans (menari) door mannen uitgevoerd. Bij de Batakkers dansen ook de vrouwen. Spelen zijn het schermen met lange zwaarden, dolken of houten (mentjah), welk spel meer uitmunt door de afschuwelijke gezichten, die daarbij worden getrokken, dan door het kunstige er van.

§ 16. *Handel.*

Dertig à veertig jaren geleden moeten Panei en Bila zeer

druk door handelaars bezocht zijn geworden. Dit werd langzamerhand minder toen door de vorsten van Kota Pinang, Bila en Panei in- en uitvoerrechten werden geheven.

De hooge rechten waren zoo bezwarend, dat de handel eindelijk nagenoeg geheel verliep. De wijze van heffing gaf al spoedig aanleiding tot een krijg tusschen Panei en Kota Pinang, waardoor aan den handel een gevoelige knak werd toegebracht. Ook werden door den jangdipertoean van Kota Pinang op zoo willekeurige wijze rechten in zijn rijk geheven, dat de gemeenschap met de onafhankelijke Broemoen en Padang Lawas landen daardoor verbroken werd. De vorsten zagen wel in, dat het zoo op den duur niet gaan kon, en toen door hunne erkenning van onze souvereiniteit de drie vorsten bij elkander kwamen, besloten zij omtrent de rechtenheffing eene regeling te maken. In 1864 (April) sloten zij een of- en defensief verbond en namen in art. 10 van hun kontrakt eene regeling op betreffende de door Panei en Kota Pinang te heffen rechten langs de Panei-rivier. Dit artikel bevatte een verbod voor Panei om rechten te heffen van goederen van zee komende, bestemd voor Kota Pinang. Bij in- en uitklaring in Panei zouden aldaar de rechten worden geheven. Doorvoerrecht mocht niet worden geëischt. Een betere regeling werd in October van hetzelfde jaar tusschen de radja's van Panei en Kota Pinang getroffen, waarbij de goederen werden opgesomd, die aan rechten onderhevig waren. Het bleek echter spoedig, dat noch de vorst van Kota Pinang, noch die van Panei het ernstig met die regeling meenden, wellicht omdat zij op aandrang van den controleur der afdeeling daartoe waren overgegaan, wellicht ook omdat de regeling onvolledig was. Alras toch werden klachten ingediend omtrent afpersing. Ook werden door den jangdipertoean van Kota Pinang doorvoerrechten geheven van de goederen, komende van de aan zijn rijk grenzende onafhankelijke landen. Panei liet zware rechten heffen op den uitvoer van padi en rijst. Beide vorsten hieven klachten aan, maar noch de een noch de andere

wilde zich aan het kontrakt van October 1864 houden. De jangdipertoean van Kota Pinang beweerde van het kontrakt niets te weten, althans niet te kunnen begrijpen, dat hij de domheid zoude hebben begaan eene dusdanige overeenkomst te sluiten. De soetan van Panei bleef hooge uitvoerrechten innen van padi en rijst, omdat hij meende bij andere vorsten achter te staan, zoo hij dat niet deed.

Dat de vorsten hun eigenbelang meenden te beoogen (zij toch trokken al de inkomsten), maar hun kort inzicht niet toeliet te begrijpen, dat zij zich zelve daardoor benadeelden, mag als de voornaamste reden van de kwijning van den handel worden beschouwd. De Padang-Lawassers en Broemoeners brachten hunne handelswaren langs veel moeilijker wegen naar Mandailing, Angkola en Sipirok, van waar ze verder naar de havens van de Westkust werden getransporteerd. De handelaren verlieten langzamerhand de afdeeling en zochten elders betere verdiensten. In betrekkelijk korten tijd daalden de inkomsten tot 50 procent. Maar de jangdipertoean van Kota Pinang, die eerder het welzijn van zijn land en volk wilde opofferen aan zijn alles overtreffende schraapzucht, stoorde zich daar niet aan en hetgeen hij op de rechten verloor, trachtte hij te herwinnen door andere belastingen in te voeren, en zoo bleef het tot aan zijn dood in 1871. Eerst in 1873 gelukte het den contrôleur d' Engelbronner den soetan van Panei te bewegen een stelsel van rechtenheffing in te voeren, dat op mildere beginselen steunde.

In Bila was de toestand niet zoo ongezond en de handel in vergelijking met Panei en Kota Pinang levendig te noemen. Maar de reputatie van Panei, zooals dit land in de handelswereld bekend is, was genoeg om elken toeloop van handelaren te voorkomen. Ook was de langdurige strijd tusschen vorst en rijksgrooten oorzaak, dat door hunne weinige samenwerking de handel achteruitging.

Gelukkig maakte het Gouvernement in 1875 een einde aan dezen ongelukkigen toestand door het overnemen der rechten en

pachten tegen jaarlijks uit te betalen schadeloosstellingen en langzamerhand zal de handel herleven en de toekomst van Laboean Batoe niet twijfelachtig zijn.

Hieronder volgt een overzicht, hoedanig de rechten vóór de overname er van waren, en niet onduidelijk is het, dat de handel zoo gebonden, moest kwijnen en alleen door de goede prijzen, voor boschproducten in het buitenland verkregen, niet geheel stilstond.

VERGELIJKEN-

UITVOERARTIKELEN.		Contract 1864.	18	
		K. P. & P. (1).	K. P. (2)	P. (3)
Padi	100 gantang..	f 0,70 (8)	f $0,62^5$ (9)	f 1,25
Rijst	id.	〃 1,40	〃 1,25 (10)	〃 2,50
Rotan melajoe	10,000 stuks.	〃 0,70	〃 2,50	〃 2,—
〃 (andere)	id.	〃 2,50	Zie hieronder.	
Semamboe	id.	〃 0,70	〃 2,50	〃 2,50
Was	1 pikol.....	〃 5,—	〃 6,25	〃 5,—
Majang merah	id.	〃 5,—	〃 5,—	〃 5,—
〃 poetih	id.	〃 2,50	〃 5,—	〃 5,—
Getah rambong	id.	〃 2,50	〃 5,—	〃 5,—
Damar	100 gantang..	〃 0,70	〃 1,25	〃 0,70
Kajoe lakka	1 bara (11)......	〃 0,70	〃 0,70	〃 0,60
〃 manis	1 pikol.....	〃 $0,62^5$	〃 0,70	〃 1,25
Ikan djermal	100 st. (12)....	〃 2,50	—	〃 2,50
〃 poekat	id.	〃 $0,62^5$	—	〃 2,50
Katjang	100 gantang...	〃 2,50	〃 5,—	〃 2,50
Gading	1 kati......	〃 $0,07^5$	〃 0,15	〃 0,20
Neushoorn	id.	〃 1,25	〃 2,80	〃 2,50
Majang sondi	1 pikol.....	〃 —	〃 5,—	〃 5,—
Katjang idjoe	100 gantang..	〃 —	〃 2,50	—
Rotan sega aloes	10,000 st.	Zie boven	〃 $3,12^5$	〃 4,—
〃 kasar	id.		〃 5,—	—
Kajoe garoe	1 pikol.....	—	〃 10,—	〃 12,50
Djernang	id.	—	—	〃 5,—
Benzoë	id.	—	〃 1,50	〃 1,25
Koffie	id.	—	〃 2,50	〃 2,50
Katoen	id.	—	〃 0,30	〃 2,50
Tabak	id.	—	—	〃 2,50
Zwarte peper	100 gantang..	—	〃 5,—	〃 5,—
Witte 〃	〃	—	〃 5,—	〃 10,—
Klappers	100 stuks...	—	〃 0,50	〃 0,25
Karbouwen	per stuk.....	—	〃 3,75	〃 3,75
Koeien	id.	—	〃 1,25	〃 3,75
Paarden	id.	—	〃 10,—	〃 5,—
Huiden	1 pikol...	—	〃 1,25	〃 —
Beenderen	id.	—	〃 2,—	〃 —
Pandan tjarei	id.	—	〃 0,15	〃 —
Tjoetjoek atap	id.(13).	—	〃 $0,62^5$	〃 —
Oerat roesah	1 kati....	—	〃 1,—	〃 —
Tikar bidei	1 kodi...	—	—	〃 2,50
Siripioen (witte)	1 pikol...	—	—	〃 5,—
〃 (zwarte)	id.	—	—	〃 2,50

DE STAAT.

70.	1873.			
B. (4).	K. P. (5)	P. (6)	B. (7).	AANTEEKENINGEN.
f 1,25	*f* 1,25	*f* 1,25	*f* 1,25	(1) Kota Pinang en Panei.
„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	(2) Kota Pinang.
„ 2,50	„ 0,70	„ 0,70	„ 1,25	(3) Panei.
	„ 2,50	„ 2,50	—	(4) Bila.
„ 1,25	„ 0,70	„ 0,70	„ 1,25	(5) zie (2).
„ 5,—	„ 5,—	„ 5,—	„ 5,—	(6) zie (3).
„ 2,50	„ 5,—	„ 5,—	„ 5,—	(7) zie (4).
„ 1,25	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	(8) De rechten waren in dollars uitgedrukt, waarvan de waarde niet zelden 1250 haantjesduiten was.
„ 3,75	„ 2,50	„ 2,50	„ 3,75	
„ 0,40	„ 0,62^{5}	„ 0,62^{5}	„ 0,50	
„ 1,25	„ 0,70	„ 0,70	„ 1,25	
—	„ 0,62^{5}	„ 0,62^{5}	—	
„ 2,50	—	„ 2,50	„ 2,50	(9) later *f* 1,25.
„ 2,50	—	„ 0,62^{5}	„ 1,25	(10) later *f* 2,50.
„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	(11) = 3 pikols.
„ 0,20	„ 0,07^{5}	„ 0,07^{5}	„ 0,10	(12) gedroogd.
„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	(13) Door de Klingaleezen gezocht als geneesmiddel.
„ 2,50	„ 5,—	„ 5,—	„ 2,50	
„ 2,50	„ 1,25	„ 1,25	„ 2,50	
„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	
—	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	
—	Zie hieronder.			
„ 5,—	„ 5,—	„ 5,—	„ 5,—	
„ 1,25	„ 0,70	„ 0,70	„ 1,25	
—	„ 2,50	—	—	
—	—	—	—	
„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	
—	„ 2,50	„ 2,50	—	
—	„ 5,—	„ 5,—	—	
—	„ 0,25	„ 0,25	—	
—	„ 2,50	„ 2,50	„ 2,50	
—	„ 2,50	„ 2,50	—	
„ 5,—	„ 2,50	„ 2,50	„ 5,—	
—	—	—	—	
—	—	—	—	
—	—	—	—	
—	—	—	—	
—	—	—	—	
„ 1,25	„ 2,50	„ 1,25	„ 1,25	
—	„ 5,—	„ 5,—	—	
—	„ 2,50	„ 2,50	—	

UITVOERARTIKELEN.	1864. K. P. & P.	18 K. P.	P.
Koelit pari 1 pikol....	—	—	f 1,25
Loepa loepa id. ([14]).	—	—	〃 10,—
Ambalan id.	—	—	〃 2,50
Kajoe garoe (zwarte) id.		Zie hierboven.	
〃 (andere) id.			
Invoer artikelen.			
Zout 1 kojang ([15])..	f 10,—	f 12,50	〃 10,—
Amfioen 1 boek ([16])...	〃 2,50	〃 5,—	〃 2,50
Andere artikelen, over de waarde	2½ %	5 %	2½ %

De invoer geschiedt met vaartuigen van Poeloe Pinang, Singapore, Malakka en de Oostkust van Sumatra, die ook de uitvoerartikelen naar die streken wegvoeren.

Onder andere invoerartikelen moeten voornamelijk worden verstaan lijnwaden, galanteriën, drogerijen, eetwaren, aardewerk, gereedschappen, ijzerwerk, suiker, olie, kippen en klappers.

De groothandel is geheel in handen van Chineezen, meestal van Poeloe Pinang en Singapore afkomstig. Met den kleinhandel houden zich voornamelijk op Rauenaars, Mandailingers, Menangkarbouwers, lieden van Asahan en Batoe Bara. Onder de eigenlijke bevolking vindt men zelden handelaren.

§ 17. *Landbouw.*

Hoewel zoowel het mannelijk als het vrouwelijk deel der bevolking, ja zelfs de kinderen zich met den landbouw bezig houden, staat deze op zeer lagen trap van ontwikkeling. En toch is de grond, gelijk bijna overal aan de Oostkust van Sumatra, rijk en geschikt tot velerlei cultures. De luiheid der bevolking, hare gewoonte om slechts zooveel te werken als voldoende is voor eigen behoefte, doet haar den interest missen van het kapitaal, dat de natuur in den grond aanbiedt.

70 B.	1873. K. P.	1873. P.	1873. P. B.	Aanteekeningen.
f 1,25	—	f 1,25	f 1,25	(14) Vischingewanden door de Chineezen zeer gezocht.
″ —	—	″ 5,—	—	
″ —	—	—	—	(15) ± 16 pikols.
}	f 7,50	″ 7,50	—	(16) 1 onbereide bol.
}	″ 3,75	″ 3,75	—	
″ 10,—	″ 10,—	″ 10,—	″ 10,—	
″ 5,—	″ 2,50	″ 2,50	″ 5,—	
3 %	2½%	2½%	2½%	

De uitgebreidste cultuur is die van de rijst.. Het gemis van goede werktuigen en de vele moeilijkheden, verbonden aan het bewerken der ladangs, maken. dat dit onontbeerlijk gewas gebrekkig wordt geteeld. De wijze van bewerking der gronden en het planten der zaden zijn overal dezelfde.

Goede boschgronden worden gekozen. Daarna worden de boomen gekapt en verbrand; voorts wordt het onkruid gewied en het terrein gereinigd. Dit werk duurt twee à drie maanden, waarna de grond gereed is tot ontvangst van het zaad. Zeer primitief is de zaaiing. Sommigen leggen kweekbedjes aan en planten de jonge plantjes later over; anderen maken terstond kuiltjes in den grond en doen daarin 3 à 4 korrels. Er wordt alsdan op regen gewacht, daar men voor het zoo noodige water geheel van den regen afhankelijk is. Soms ook brengen overstroomingen van de rivier het water op de velden, maar daar zij gewoonlijk plaats hebben wanneer het padi-gewas bijna zijn vollen wasdom heeft bereikt, zijn die overstroomingen eer nadan voordeelig. Twee tot driemalen gedurende den groeitijd is het noodig het welig opschietend onkruid te wieden. Meestal geschiedt dit slechts eenmaal. Toch baart het verwondering, dat bij eene zoo gebrekkige behandeling van het gewas een vijftig- tot honderdvoudige oogst wordt verkregen.

In de benedenlanden plant men de padi pandan op lage gronden, die in den regentijd geheel onder water staan. De padi toengalan wordt gezaaid op droge, eenigszins hooge gronden. Kan de oogst van de eerste soort ook overvloediger zijn dan de laatste, de velat, pianggang (antingana) en veldmuizen bederven voor een groot deel dat voordeel. In Panei en Bila plant men behalve deze soorten nog de padi Asahan, si kapal, lemboet, si loetoeng, en poeloet. De tijd van bewerking, zaaien en oogsten is tusschen 7 en 9 maanden.

In Kota Pinang en Kampong Radja plant men de padi oeloe zoowel als de padi semajang, poeloet, si loba en semani. Alle rijpen op ± $2^1/_2$ voet hoogte wegens den zandgrond 6 maanden na de zaaiing. Slechts aan de Soengei Ajer Merah bereikt de plant een menschenhoogte. De padi semajang is groot van korrel, weinig gebroken en bijzonder geurig.

Zoodra de grond voor den rijstbouw gereinigd is, plant men in afwachting van regen op die plekken, waar de grond hard is, djagong, suikerriet, pisang, oebi en bouwt men zich een hut.

In de benedenlanden, waar de grond zeer geschikt is voor de suikerteelt, wordt veel suikerriet geplant.

De nuttige kokospalm komt in deze afdeeling veel voor. Voortdurend worden klapperboomen geplant en het is te voorzien, dat hierin eenmaal een voorname bron van inkomsten zal worden gevonden.

De van rijken humus voorziene grond, waaronder zich dikke massa's lichtbruine kleiaarde bevinden, geven goede koffiegronden en in de bovenlanden van Kota Pinang en in de Griang wordt er koffie, hoewel schaars, geplant.

Veel tabak wordt door de bovenlanders gekweekt en geeft zeer bevredigende resultaten. In de benedenlanden worden slechts enkele plantjes aangetroffen.

Peper en gambir worden ook in de bovenlanden gevonden. De gambir-bladeren worden gedroogd en aldus genuttigd.

Voorts zoude de grond geschikt kunnen zijn voor indigo, muskaatnoot, rameh, enz. De vruchtboomen nemen een zeer

geringe plaats in. Behalve van pisang in diverse soorten, pepaja, djeroek of limou, nangka en rambei wordt er niet het minste werk van ooftboomen gemaakt.

De teelt van aard- en peulvruchten is hier algemeen.

§ 18. *Nijverheid.*

Meet men de welvaart van een land af naar den door de bevolking verrichten arbeid, dan is zij hier al zeer gering, want nijverheid in den waren zin des woord bestaat er niet. Aan de vervaardiging van kleedingstukken wordt niet de minste zorg besteed. De vrouwen houden zich wel eens bezig met het maken van matten, gevlochten van pandan-bladeren, welke echter niet uitmunten door sterkte of fraaiheid. Ook maken zij gendies (laboe) van aardewerk, waarop allerlei figuren staan geteekend. Eene beschrijving van de bewerking daarvan is door den ambtenaar ter beschikking Larive gegeven, en opgenomen in dit tijdschrift deel XVIII. Behalve de bereiding van boschproducten en oliën, verschaft de zeevisscherij aan de benedenlanders een ruim middel van bestaan. Daarvoor worden gebezigd treknetten of djaring, sérohs of kelons, djermal, en poekat, alle groote houten vlechtwerken. Voor de riviervisscherij bezigt men de djala (werpnet), belat (van gevlochten licht houtwerk). Bij het opkomen van den vloed ziet men aan de monding der Panei niet zelden een vloot van 40 tot 50 prauwen, die alle op de vischvangst uit zijn. Garnalen zijn vooral gezocht; zij worden gedroogd en uitgeklopt. Zoowel droge garnalen als gedroogde garnalenhuiden worden in groote hoeveelheden naar Poeloe Pinang en Singapore uitgevoerd. De pari-visscherij is uitsluitend in handen van Chineezen. Te Laboean Bilih (Panei) varen gewoonlijk 3 prauwen, te Soengei Djawi-Djawi (Bila) een prauw daarop uit. De troeboek van kuit voorzien, bezoekt ook deze streken en wordt niet zelden gevangen en zeer duur verkocht. Men vangt ze op de rivier met spietsen.

§ 19. *Munten.*

Behalve de Nederlandsche munten zijn hier in gebruik de dollars, als de Spaansche dollar (ringgit barat en ringgit mariam), de Mexicaansche dollar (ringgit boeroeng, ringgit matahari en ringgit timbangan), de Amerikaansche dollar (ringgit bintang), de Hongkong dollar (ringgit Hongkong) en de Japansche dollar (ringgit Japan). De rijksdaalder staat bekend als de ringgit kapala of de ringgit potong. Onderdeelen van de Mexicaansche, Japansche en Hongkongsche dollars komen mede veelvuldig voor.

De fictieve standpenning is de reaal, die onderscheiden wordt in reaal Koeboe of Panei, ter waarde van 280 haantjesduiten of *f* 0,70 en in reaal oeloe te waarde van 250 haantjesduiten of *f* 0,62^{5}. Onderdeelen daarvan zijn $^{1}/_{2}$ reaal of sadjampal, $^{1}/_{4}$ reaal of sakapang, 10 haantjesduiten ($^{1}/_{2}$ cent) of sawang en de haantjesduit ($^{1}/_{4}$ cent) of sadoeït ajam.

Het koersverschil tusschen dollar en rijksdaalder was voorheen aanmerkelijk. In 1876 nog deed de dollar 1150 à 1200 haantjesduiten = *f* 2,87^{5} à *f* 3 en de rijksdaalder slechts 1000 duiten = *f* 2,50. In 1877 waren dollar en rijksdaalder gelijk, alleen in de laatste maanden van het jaar was de waarde van den rijksdaalder 1100 duiten of *f* 2,75. In 1878 (1e kwartaal) bedroeg de rijksdaalder *f* 2,62^{5}. De gulden volgde den koers van den rijksdaalder. Somtijds ook de $^{1}/_{2}$ gulden, maar de pasmunt behield dezelfde waarde, die echter voor het dubbeltje en de $^{1}/_{2}$ cent minder was dan de eigentlijke waarde. Het dubbeltje stond in 1876 gelijk aan *f* 0,07^{5} en de $^{1}/_{2}$ cent aan 1 haantjesduit. Sedert werd het dubbeltje voor 10 cent aangenomen, maar de $^{1}/_{2}$ cent bleef steeds ongewild.

In de Bataklanden bezigt men nog de haantjesduiten en is de Spaansche dollar zeer gewild. In ruil ontvangt men daarvoor niet zelden 1300 tot 1500 haantjesduiten of *f* 3,25 tot *f* 3,75.

§ 20. *Gezondheidstoestand.*

Niettegenstaande het gezonde klimaat komen hier koorts en dysenterie veelvuldig voor. Slechte voeding, slecht water en onreinheid zijn de oorzaken daarvan. In de eene helft van het rijk van Panei wordt brak of moeraswater gedronken. In Bila, waar de bergstroom verder de benedenlanden bereikt, is dit minder het geval.

Epidemiën komen niet zelden voor. In 1869 heerschten de pokken, waaraan velen stierven en welke ziekte gedurende een zestal maanden in de afdeeling bleef. De cholera bezocht de afdeeling in 1874 en 1877. In dit jaar stierven er ongeveer 1000 zielen, een zeer hoog cijfer voor zulk eene verspreide bevolking. Dat deze ziekte zich zoo heeft uitgebreid, moeten de inlanders zich zelven wijten, die denkende de ziekte te kunnen ontvluchten, haar hoe langer hoe verder verspreiden.

Syphilis komt dikwijls voor. Somwijlen ontaardt deze ziekte in de zoo afschuwelijke lepra, die de huid aantast en verzweringen aan neus, ooren, mond en lippen doet ontstaan. De bevolking lijdt daarbij veel aan aambeien en zijn wellicht slechts 40% van de vrouwen daarvan verschoond.

§ 21. *Geneeskunde.*

Evenals het bijgeloof is de geneeskunde een zekere maatstaf voor de beschaving van een volk. De bevolking heeft niet het minste denkbeeld van de organisatie van het lichaam, weet geen enkel ziekteverschijnsel te verklaren, noch is in staat de vermoedelijke oorzaken daarvan op te sporen. In den blinde rondtastende, wordt alleen naar overlevering gehandeld. De doekoen bekleedt de plaats van den medicijnmeester. Bijgeloof, onkunde, kwakzalverij en bedrog spelen daarbij een hoofdrol, waardoor de zieke kwijnt en natuurlijk ten grave daalt.

Maar het vertrouwen op den doekoen wordt daardoor geens-

zins geschokt, want de noodlottige afloop is alleen te wijten aan het „sampei hoekoeman" of „sampei kasalahan". De geneeskunde, door den doekoen in praktijk gebracht, bestaat in niets anders dan het prevelen van gebeden, het bespuwen van het zieke deel met sirih of betel en het wrijven daarvan met olie of koenjit, het doen drinken van gember en water, of van geheiligd water (ajer kembang 7 roepa), het branden van stanggi, kajoe garoe, benzoë, het aanroepen van geesten, ook het schieten daarop, want de zieke is volgens het volksgeloof bezeten door kwade geesten, welke verdreven moeten worden. Het gebruik van Europeesche medicijnen is zeldzaam. Kamferspiritus en kajoe poetih olie zijn zeer gewild, en worden gebezigd voor odeur. Aan de goede werking van chinine wordt geloof geslagen.

§ 22. *Inlandsch bestuur.*

In elk der radjaschappen staat een radja aan het hoofd. Thans voeren zij de titels van jangdipertoean sati voor Kota Pinang, soetan moeda voor Kampong Radja, soetan bidar alam voor Bila en soetan gagar alam voor Panei. Hunne waardigheid is erfelijk in hun geslacht. Elk voert in zijn gebied eene onbepaalde macht uit. Onder den radja staat de radja moeda of rijksbestierder, die gewoonlijk zeer na aan den vorst is verwant. Slechts de radja van Kampong Radja heeft geen radja moeda ([1]). Vorst en rijksbestierder worden bijgestaan door rijksgrooten (orang besar). Deze zijn soekoehoofden, vasallen en waardigheidbekleeders. De soekoehoofden zijn 4 in getal en maken de volksvertegenwoordiging uit. In Kota Pinang en in Panei is de radja moeda tevens soekoehoofd, en in Bila heeft de radja moeda die waardigheid overgedragen aan zijn broeder. Deze soekoe heet de soekoe radja. De soekoe radja van Kota Pinang heeft behalve den radja moeda tot hoofd

---

([1]) Kort na Maart 1878 is de betrekking van radja moeda in Kota Pinang afgeschaft.

nog twee onderhoofden [1]. Den titel voerende van dato, oefenen zij het hoogste gezag in hun soekoe uit. Waardigheidbekleeders zijn zij, die wegens hunne voorname afkomst of wegens bewezen diensten, dan wel tengevolge van vroeger geheerscht hebbende toestanden slechts een titel voeren, zooals panglima, panghoeloe, nahoda, enz.

Vasallen zijn hoofden van integreerende deelen van het rijk. Deze heeft men alleen in Kota Pinang; zij zijn: de hoofden van Kala Panei, di Mongi, Ajer Merah, en Si Semoet, en in Kampong Radja, namelijk: Radja Alang (alias Radja Obat) wonende te Tapamaën of Rantou Baroe. Andere gezagvoerende hoofden zijn de panghoeloe pokèn of pakan, of wel het pasarhoofd, voorts de hoofden van onderhoorigheden.

De radja vormt met zijne rijksgrooten een raad (karapatan), voorgezeten door den radja moeda. In deze vergadering wordt met meerderheid van stemmen beslist. Deze raad is de wetgevende macht en de radja moeda het uitvoerend bewind. De vorst is om het op zijn inlandsch uit te drukken „akan tinggal senang sadja."

Iedere vassal of hoofd van eene onderhoorigheid omgeeft zich van een raad, die de belangen der bevolking voorstaat. Het aantal leden is onbepaald.

Al de hier genoemde waardigheden worden erfelijk bezeten. Niet zoo de betrekking van kamponghoofd, dat door de bevolking wordt gekozen.

§ 23. *Rechtspraak.*

De rechterlijke macht wordt uitgeoefend door de kampong- en soekoehoofden, door den radja moeda, den radja, en de karapatan, en voor zooveel betreft de vasalschappen door de vasallen, in de onderhoorigheden door de hoofden derzelve. Ook oefent de panghoeloe pokén rechtsmacht uit.

---

(1) Na Maart 1878 moet de radja moeda van Panei geen hoofd meer zijn van de soekoe radja. Die waardigheid oefent thans de troonsopvolger uit.

Vergrijpen, welke niet hooger dan met *f* 25 kunnen worden beboet, worden door de kamponghoofden afgedaan en op de pasars door de panghoeloe's pokén.

In Kota Pinang mogen de soekoehoofden oordeelen over misdrijven, waarop geen hoogere boete is gesteld dan $ 24, de radja moeda en de vasallen mogen boeten opleggen tot $ 32 of 10 thails; terwijl de radja alleen rechtsprekende beboeten kan tot hoogstens $ 40. De karapatan strekt zijne bevoegdheid tot boete opleggen uit tot de sommen van $ 250 (sapoeloeh tengah tiga) en $ 500 (saketi lima). De onder den radja moeda over de soekoe radja staande ondersoekoehoofden oefenen rechtspraak uit, maar mogen geene hoogere boete opleggen dan van 5 thails of $ 16. Wordt van het door hen gewezen vonnis in appel gegaan, dan geschiedt zulks bij de drie andere soekoehoofden, die in rapat vereenigd, beboeten kunnen tot $ 28. Het recht van appel bestaat tot bij den karapatan, die in het hoogste ressort beslist. Geen soekoehoofd mag rechtspreken over de onderhoorigen (anaq boeah) eener andere soekoe op straffe eener boete van $ 28, welke boete hem ook wordt opgelegd, zoo hij weigert aan den karapatan deel te nemen. Is de radja moeda weigerachtig, dan betaalt hij $ 32. Verlaat eenig anaq boeah zijn hoofd om bij een anderen soekoehoofd recht te zoeken, dan wordt hij terstond met $ 24 beboet.

In Bila en Panei is de rechtspraak bijna evenzoo. Aldaar hebben de rijksgrooten de bevoegdheid tot het opleggen van boeten van niet hooger dan $ 20.

In civiele zaken oordeelen de rijksgrooten slechts over kleine zaken.

De karapatan neemt kennis van allerlei zaken en oordeelt in eersten aanleg en tevens in het hoogste ressort in burgerrechterlijke vorderingen.

Aldus zijn de regelen, maar vaak worden klachten vernomen, dat zij niet worden opgevolgd. De vorige jangdipertoean negeerde eenvoudig zijn radja moeda en schafte later die waar-

digheid af, en ook de rechtsmacht der rijksgrooten trok hij aan zich.

In Panei achtte de contrôleur d' Engelbronner zich in 1875 verplicht eene regeling omtrent het bestuur vast te stellen.

Voortdurend wordt geklaagd dat de rijksbestuurder van Bila zich het gezag van een vorst aanmatigt. De vestiging van het Europeesch bestuur heeft een tegenwicht tegen te groote machtsuitbreiding van enkele hoofden daargesteld, maar toch zal wanneer geene vaste regeling daaromtrent met de vorsten en rijksgrooten wordt getroffen, de toestand van het inlandsch bestuur ellendig blijven.

Straffen, zoo als vroeger werden opgelegd, b. v. voor diefstal het afhakken van de hand, voor wegloopen het afsnijden van het oor, voor laster het uitsnijden van de tong, en dergelijke, hielden sedert de erkenning onzer souvereiniteit op te bestaan. Die, welke tegenwoordig worden opgelegd, komen reeds meer met onze straffen met overeen.

Hooge boeten voor zware misdaden worden zelden opgelegd. Daarvoor zijn in de plaats getreden dwangarbeid, blokarrest, verbanning en doodstraf. In groote zaken wordt dan ook steeds de voorlichting van het bestuur gevraagd, en hoewel niet altijd gaarne, voegen de hoofden zich langzamerhand naar onze mildere strafwetgeving. Bloedprijzen (bangoen) worden niet meer geeischt.

Voor de oplegging van boeten bestaat geene bepaalde regeling. Slechts in enkele gevallen geven antecedenten eene vaste taxatie aan, zooals voor aanmatiging van gezag $ 32, voor het verbergen van misdadigers $ 16, voor overspel $ 12 tot $ 32, voor weigering van verschuldigden dienst $ 24, welke boeten echter in Kota Pinang worden gehalveerd (hoeroef doea). Gewoonlijk is de hoegrootheid der boeten afhankelijk van de gegoedheid van den veroordeelde, ook van de macht van den rechtsprekende.

§ 24. *Slavernij en pandelingschap.*

Door den contrôleur Vigelius werd het aantal slaven in

1866 geschat op 3000. Hoewel die schatting mij wel wat hoog is voorgekomen, is het zoo geheel onwaarschijnlijk niet, dat het cijfer zoo zeer van de tegenwoordige berekening verschilt. Zoowel op de Oostkust als op het schiereiland Malakka waren de jangdipertoean van Kota Pinang en de soetan van Bila vroeger berucht als slavenhandelaren. Sedert het uitvaardigen van het verbod om slaven te koopen en te verkoopen, en de later gemaakte bepaling om de op Gouvernements gebied uitgeweken slaven niet uit te leveren, alsmede de vrijverklaring der slaven ter Westkust van Sumatra, waardoor vele slaven de wijk derwaarts namen, is het aantal zeer verminderd en zal hoogstens een 300 tal bedragen.

Men onderscheidt de slaven in gewone (boedaq, abdi) en erfslaven (temen poesaka). De eersten hebben allerlei diensten te verrichten; maar de temen poesaka hebben een beter lot. Zij zijn bijkans alleen bij de vorsten te vinden en velen van hen worden als leden der familie beschouwd. Dezen beteren toestand hebben zij te danken aan de door hunne voorouders aan de familie van hun heer bewezen trouw. Hun arbeid bestaat voornamelijk in het maken van djambans, in het repareeren van woningen, in het volgen hunner meesters, te water om als roeiers dienst te doen, te land als een deel van het gevolg.

De gewone slaven hebben een hard lot, waarom ook velen vluchten naar plaatsen, van waar zij niet kunnen worden teruggebracht.

De pandelingen (orang beroetang) worden onderscheiden in 1e pandelingen, die volgens overeenkomst hunne schulden afdoen, 2e pandelingen, die bij wijze van rente een deel hunner verdiensten moeten afgeven, en 3e pandelingen, die hun geheele leven lang voor kost, kleeding en huisvesting werken.

Bij de eersten worden percenten in rekening gebracht, welke soms 20 tot 40% bedragen. Er kwamen pandelingen voor die 300 à 400 dollars schuld hadden, waarvan het geleende kapitaal slechts 30 à 40 dollars bedroeg. Dit hoog opvoeren van

de schuld werd door de contrôleurs van Laboean Batoe tegengegaan en bij voorkomende gelegenheden werd een onderzoek ingesteld naar de primitieve schuld, waarna alsdan werd overeengekomen, om de renten niet meer te doen bedragen dan het bedraag van het oorspronkelijke kapitaal (sekali ganda iboenja). Daaraan werd de hand gehouden met het gevolg, dat sommige pandelingen langzamerhand in staat waren hunne schuld aan te zuiveren.

Zwaarder te verantwoorden hebben het de pandelingen, die bij wijze van renten een deel hunner verdiensten moeten afgeven. Deze geraken zelden of nooit uit hunne schuld, maar als slaven werkt de derde categorie de zoogenaamde orang beroetang kerdja dalam makan dalam. Zij moeten hard werken, krijgen alleen voeding, gedurende een gansch jaar slechts een kleed en kunnen nimmer vrije menschen (mardeka) worden.

In zooverre staan zij op een hooger standpunt dan de slaven, dat zij niet door hun meester kunnen worden gestraft, terwijl de rechtsuitoefening over de slaven aan de meesters is voorbehouden. De door dezen op te leggen straffen zijn: kielhalen of indompeling in het water tot bewusteloos wordens toe, drogen in de brandende zon gedurende een geheelen dag, rotanslagen, ook wel alle drie straffen te gelijk.

Voor zoover mij bekend is, geschiedt het toebrengen van slagen nog wel. De andere straffen durft men niet meer toe te passen.

§ 25. *Taal.*

De talen, die gesproken worden, zijn het Maleisch en het Bataksch. In de benedenlanden spreekt men Maleisch in Paneisch dialect, dat voor den vreemdeling onverstaanbaar is. Het Bataksch van Kota Pinang heeft veel overeenkomst met het Mandailingsch. In de bovenstreken van Bila nadert de taal het Tobasch van eigenlijk Toba.

Het schrift volgt de taal. Om Bataksch te schrijven bezigt men Mandailingsche, voor het Maleisch Arabische karakterteekens.

IIe AFDEELING.

§ 1. *Geschiedenis.*

A. De vroegste bewoners.

De oudste overleveringen en de gedenkstukken te Pertibi spreken van een tijd, toen nog bijna niets aanwezig was van de landen, thans vereenigd tot eene afdeeling onder den naam van Laboean Batoe. Met uitzondering der Bila bovenstreken zoude alles zee geweest zijn. Uit de hoogere ligging en de geologische gesteldheid van den grond van Bila is het op te maken, dat deze streek van eene oudere formatie is dan Panei en Kota Pinang, welke slechts kunnen gevormd zijn door de aanspoeling der zee, terwijl in de eerstgenoëmde streek de dubbele werking van afspoeling der bergen en aanslibbing van de zee de vorming kan hebben bespoedigd.

Van de oudste geschiedenis is alleen bekend, dat Tandjong Tritis aan zee gelegen was. Alzoo zoude de grond van Panei en Kampong Radja niet langer dan een drietal eeuwen hebben bestaan.

Men vindt gewag gemaakt van nomadische volkstammen, die de zeekust bewoonden en Batakkers waren, wier stammen de namen Dasopang, Tombaq, Hasiboean, Harahap, Roembia, Dangoran, Panei en Dadi Moentei droegen ([1]). Zij hadden geene geregelde regeering, maar werden bestuurd al naarmate zulks noodig was, door den oudste of de oudsten van den stam onder de titels dja, radja en mengaradja. Hunne godsdienst was natuurdienst en evenals andere heidenen geloofden zij aan goede en kwade geesten en aan bovennatuurlijke wezens, welke alom vertegenwoordigd waren, en de macht hadden het lot van de menschen te regelen.

([1]) In de afdeeling zijn de soekoe's Tombaq en Dasopang in Kotta Pinang, en de soekoe Dadi Moentei in Bila nog sterk vertegenwoordigd. Hasiboean en Harahap vindt men nog in Razo en Si Mongi (Kota Pinang), terwijl Dangoran en Panei bijna uitgestorven zijn. De soekoe Panei telt slechts één huisgezin te Si Donok.

Zij zwierven rond nu hier dan daar, hielden zich bezig met jagen en visschen en leefden niet zelden van roof. De teelt van rijst en djagong moet hun mede niet onbekend zijn geweest.

Nooit wordt melding gemaakt van Hindoesche of Mohamedaansche invloeden; hoewel het Mohammedanisme bijna overal wordt beleden. Van Maleische nederzettingen in het groot wordt ook nimmer gesproken.

Een lichtpunt in de geschiedenis van deze landen geeft ons de komst van een afstammeling van het Menangkarbouwsch vorstenhuis in Pinangawan, een streek, gelegen aan de rivier van dien naam, thans bekend als de Soengei Merah in Kota Pinang.

B. Het Menangkarbouwsch Vorstenhuis.

Dit doorluchtig vorstenhuis begint zijne geschiedenis, toen alles nog een chaos was en hemel en aarde nog in een staat van wording verkeerden. De bewoners van dien chaos waren engelen en nymphen.

Daarna kwamen Adam en Hawa, die met 4 imams Arabië en Perzië bewoonden. De imams, wier opvolgers de vier imams van Mekka zouden zijn, schreven wetten voor het toekomende menschengeslacht. Die wetten handelden over de verdeeling van rangen en titels, over de kleeding, de spelen, straffen, enz. Adam en Hawa hadden 39 kinderen, waarvan 19 van het vrouwelijk en 20 van het mannelijk geslacht. Deze huwden onderling; de jongste zoon bleef alleen ongehuwd. Dit wekte het medelijden op der engelen, die hem van de aarde opnamen en hem op de wolk Awang Koenawang voerden. En de hemel verblijdde zich hierover. De engelen bespeelden de gendang Radja Na Obat, de seroenei Sirindang Katjang, de rebab en goetjapi, terwijl de nymphen een dans uitvoerden voor den troon des Allerhoogsten. De poorten des hemels openden zich en Adam en Hawa aanschouwden hunnen zoon, dragende gouden hoorns op het hoofd.

De heilige berg Kaf zag wit als het schuim van de zee van wege de vele pandji pandji. De geheele Adams familie smeekte om met den uitverkorenen vereenigd te mogen zijn. Doch plotseling bewogen zich hemel en aarde en Roem ontstond. De zoon van Adam daalde van de hemelen neder. Zijn naam was Radja Iskander Djoelkarnaïni. God schonk hem het land en alles wat leven had en gaf hem tot vrouw de nymph Hangséta sala.

Na jarenlange regeering en nadat hij door Gods genade groot geworden was in macht, besloot hij zijn rijk te verdeelen onder zijne drie zoons, Maharadja Alip, Maharadja Depang, en Maharadja di Redja. Spoedig ontstond tusschen hen eene twist, wie de kroon Sangahan zoude dragen en eerst toen de laatstgenoemde haar in zee wierp, deden de beide andere broeders daarvan afstand. Maharadja di Redja geraakte door die list in het bezit daarvan, daar hij ze door zekeren Siak Oleh liet opvisschen. Terwijl de beide andere broeders, de eerste naar Roem, de andere naar China gingen, vertrok Maharadja di Redja naar het eiland Djawi in zijn vaartuig Kajoe djati. Daarin had hij allerlei soorten van dieren geladen en kwam na Poeloe Remas te hebben bezocht te Serang, alwaar hij schipbreuk leed.

Met Gods hulp werd het vaartuig hersteld en Maharadja di Redja werden vier dochters geschonken, die hij aan zijne lotgenooten uithuwelijkte. Na eene zeer lange reis kwam hij te Goenoeng Berapi aan. Daar stichtte hij een rijk en zijne schoonzoons verhief hij tot waardigheidbekleeders. Priangan was de hoofdplaats van het nieuwe rijk. Spoedig breidde het rijk zich uit en Maharadja di Redja gaf aan zijne schoonzoons ieder een deel daarvan.

Perpatih Sabatang en Kaoemenggoengan kregen het land, dat later Menangkerbo werd genoemd. De radja's, die vervolgens over dit rijk regeerden waren vele en door hen kreeg het den glansrijksten naam onder de zon.

Zij waren de stamouders van het huis van Pageroejoeng.

soekoe Dasoetian, van welk huis de radja's van Bila, Panei, Kampong Radja en Kota Pinang afkomstig zijn,

C. De radja's van Pinangawan uit de soekoe Dasoëtian.

De eerste vorst was Batara Si Nomba, Batara Goeroe Pinajoengan, Marhoem Mangkat di Hoetang Moemoe of Marhoem Mangkat di Pinangawan.

De tweede was Radja Halib, Sultan Si Nomba Pinangawan of Marhoem Mangkat di Djamboe.

Een der vorsten van Pageroejoeng, met nama Alam Sjah Amat Sipoet Alaïdin, had drie zoons en eene dochter. Deze laatste was van zulk eene buitengewone schoonheid, dat hare broeders op haar verliefd raakten en haar wilden huwen. De vader geraakte hierover zoo hevig vertoornd, dat hij zijne kinderen uit zijn rijk verbande. De oudste alleen vroeg en kreeg vergiffenis en bleef in zijn land. Maar de beide andere zoons Batara Si Nomba en Batara Pinajoengan (¹) trokken met hunne zuster Poeti Lingga Gani van een witten hond Tjempaka Toeah vergezeld, naar het noordoosten. Het eerst kwamen zij in Mandailing, waar de stam Loebis woonde. Terwijl zij zoo voortreisden, blafte de hond op eens geweldig tegen een ara-boom (kajoe ara). Batara Pinajoengan ging naar den boom en bespeurde daarin den geest Modom in de gedaante eener vrouw. Hij vroeg haar naar hare afkomst en niettegenstaande hare verklaring nooit vader noch moeder te hebben gehad, wilde hij haar huwen. Zij stemde daarin toe, op voorwaarde dat hij met haar te Kota Bargoet, zoo heette de plaats, waar zij zich bevonden, zou blijven. Batara Pinajoengan nam die voorwaarde aan. Slechts begeleidde hij zijn broeder en zuster tot Padang Siang Goenan (²), waar zij verder noord-

(¹) Anderen noemen Batara Goeroe Pinajoengan en Batara Goeroe Pajong; weder anderen spreken van Batara Goeroe Pinajoengan en Soetan Goemala.

(²) De scheidingsplaats zoude volgens anderen zijn Babijat Toengal Sahoboean.

oostwaarts trokken. Men zegt dat door deze scheiding de tamboesoe-boomen naar het oosten en de kajoe kapoer naar het westen hellen ([1]). Batara Si Nomba en zijn zuster kwamen na eene langdurige reis in het landschap Pinangawan aan. Daar leefden de stammen Tombaq en Dasopang, die vernemende, dat de vreemdelingen uit het Menangkarbousch vorstengeslacht ontsproten waren, aan Batara Si Nomba de hoogste waardigheid opdroegen. Deze nam die aan, op voorwaarde dat hem door de stammen het landschap in eigendom werd afgestaan. ([2]). De nieuw opgetreden radja regeerde met verstand en rechtvaardigheid, waardoor het landschap bloeide. Vele vreemdelingen van Oost en West en van den overwal vestigden zich aldaar. Na eene ongeveer 50 jarige regeering stierf hij. Men gaf hem den titel van Marhoem Mangkat di Pinangawan of di Hoetang Moemoe. Zijn zoon Radja Halib, meer bekend onder de namen van Sultan Si Nomba Pinangawan en Marhoem Mangkat di Djamboe, verwekt bij zijne zuster Poeti Lingga Gani ([3]), volgde hem op. Deze regeerde zeer voorspoedig en het rijk nam zooveer in bloei en welvaart toe, dat verscheidene Bataksche stammen zich bij Tombaq Dasopang aansloten, waardoor het rijk in uitgebreidheid won. Tal van

---

([1]) Modom verdween nadat zij aan Batara Pinajoengan een zoon had geschonken. Niet wetende hoe dezen op te voeden, legde de vader hem te vondeling en keerde naar zijn vaderland terug. Het wicht werd door drie lieden van Toba gevonden, die het bij den stam Loebis brachten. Hij werd de stamvader van de Mandailingsche radja's.

([2]) Eene andere voorwaarde zoude zijn geweest, dat de stammen op éénen dag een huis van zekere grootte en een prauw zouden maken. Hieraan zoude met Gods bestier voldaan zijn. Daarna vroeg Poeti Lingga Gani om huisraad. Een ring werd aan Nachoda Menoenggal afgegeven, die met de nieuw vervaardigde prauw, die den naam Bintang Toedjoean kreeg, naar Atjeh vertrok, alwaar de prauw vol huisraad werd geladen. De waarde hiervan nog niet die van den ring bedragende, zoo zond de Sultan van Atjeh dien terug en bood het huisraad ten geschenke aan.

([3]) Poeti Lingga Gani was later van haar broeder gescheiden en huwde met een hoofd van Tombak.

vreemde vorsten, waaronder de sultan van Atjeh, zonden gezanten en geschenken en de jangdipertoean van Tamboesi huwde de jongste dochter van Sultan Si Nomba, genaamd Si Poetih. De vorst had twee vrouwen, eene uit den stam van Angkola, bij wie hij drie zoons Kaïn, Soeman en Awan, en twee dochters Siti Medja en Siti Koening had, en eene uit den stam van Tombaq (?), die hem eene dochter Si Poetih en twee zoons, Mengaradja Oeloebalang en een, wiens naam onvermeld is, schonk. Voor dezen laatste koesterde hij eene innige genegenheid, waardoor hij hem boven zijne andere kinderen voortrok ([1]).

Dit verdroot de drie bij zijne eerste vrouw verwekte zoons, die bovendien vreesden van het bestuur te zullen worden uitgesloten. Zij besloten hulp te vragen aan den sultan van Atjeh, en toen zij hun vader het plan tot vertrek mededeelden, toonde deze zich zeer verblijd en bood hun zijn vaartuig Bintang Toedjoean aan, om de reis derwaarts te maken. Voor zij vertrokken, gaven zij hun jongsten broeder vergift in, waaraan hij stierf ([2]). Mengaradja Oeloebalang was achtergebleven en volgde zijn schoonbroeder den jangdipertoean van Tamboesi naar Sosa. Door diens tusschenkomst werd hij radja van Rantau Binoeang. ([3]) De drie broeders waren te

([1]) In een handschrift staat: maka terlaloelah kasih radja itoe akan anaknja itoe lebih deri pada anaknja jang tiga orang itoe, djika berdjalan kapasar di atas gadjah ia berdjalan.

([2]) Volgens sommigen zoude Awan alleen de reis naar Atjeh hebben ondernomen.

([3]) Na zijn huwelijk met Si Poetih keerde de jangdipertoean van Tamboesi naar zijn land terug. Te Padang Siang Goenan rende hem een groote karbouw tegen, die hem en zijn gevolg den doorgang betwistte. Men trachtte het dier te dooden, edoch te vergeefs, en men was genoodzaakt zich in de boomen te redden. Si Poetih beweerde, dat slechts haar broeder Mengaradja Oeloebalang zoude kunnen overwinnen, waarom hij tot den strijd werd uitgenoodigd. Hij behaalde werkelijk de overwinning en trok met zijn zwager en zijne zuster naar Tamboesi. Aldaar aangekomen, kwamen de rijksgrooten van het landschap Kapoenoean hem den dood van hun vorst berichten en om een anderen verzoeken. De jangdipertoean wees hun zijn zwager aan, en Mengaradja Oeloebalang werd radja van Kapoenoean of Rantau Binoeang. Tamboesi werd ook wel Rantau Binoeang genoemd.

Pedir geland en met behulp van den radja moeda aldaar bekwamen zij van Sultan Makota Alam van Atjeh een 30 tal met gewapende mannen bemande vaartuigen onder de bevelen van den radja moeda van Pedir, om het rijk Pinangawan aan hunnen vader te ontweldigen.

Op het bericht van hunne terugkomst was de radja van Pinangawan zeer verblijd en ontving zijne zoons met vele vreugdeblijken. De komst der Atjehers beschouwde hij als een eerbewijs, waarom hij allen noodigde met hem op de balei te zitten. Toen de broeders den dood van hunnen jongsten broeder vernamen, berouwde het hun de Atjehers in hun land te hebben gebracht, want deze waren niet te bewegen met ledige handen terug te keeren. Verraderlijk werd Sultan Si Nomba door den radja moeda van Pedir onder een djamboeboom vermoord, waarna de Atjehers plunderden en wegtrokken, met zich voerende de dochters van den radja, Siti Koening en Siti Medja, die zich niet even als de bevolking door de vlucht hadden kunnen redden. [1].

Twintig jaren had de vermoorde vorst geregeerd. Een jaar duurde het vóór dat de rust en het vertrouwen waren teruggekeerd. Toen besloten de broeders andermaal naar Atjeh te gaan om de vrijheid hunner zusters te erlangen [2]. Begeleid door Si Margolang [3], een Batakschen radja uit het Asahansche, kwamen zij te Atjeh, maar durfden hun verzoek niet te doen, tot dat Si Margolang de gunst van den Sultan wist te verwerven en als loon voor buitengewone diensten bij gelegenheid eener hanenklopperij de vrijheid van Siti Medja verkreeg [4];

---

(1) De overlevering zegt dat Siti Medja en Siti Koening zich diep in het bosch verscholen hadden, maar dat zij ras ontdekt werden, omdat werwaarts zij ook gingen, zij een welriekenden geur van zich verspreidden.

(2) Volgens sommigen zoude Awan alleen dien tocht hebben ondernomen.

(3) Ook wel Radja Hara geheeten, de stamvader der Asahansche vorsten.

(4) Si Margolang zoude de gunst van den sultan van Atjeh verworven hebben door zijnen bijstand in het vinden van een klophaan, die zich meten kon met dien van een Boeginees, waarop $ 1000 door dezen was gesteld. Si Margolang zocht en vond een klophaan van Djolok, die hij voor $ 3 kocht en aan den Sul-

Siti Koening was intusschen overleden. Voorts schonk de Sultan nog een *bawar* om te dienen als *kabesaran* voor het kind, waarvan Siti Medja zwanger ging (1).

Op hunnen terugtocht vroeg Si Margolang de hand van Siti Medja, en huwde haar na zijne bekeering tot het Mohammedaansche geloof. In Pinangawan regeerden de broeders een tijd lang samen. Begrijpende, dat dit niet kon voortduren, scheidden zij zich van elkander, om ieder een afzonderlijk rijk te stichten.

Kaïn nam den titel van Radja Indra Alam aan en vestigde zich in Boven Bila; Soeman noemde zich Radja Segar Alam en stichtte het rijk van Soengei Tras nabij Pinangawan, terwijl Awan zich meer naar het zuiden begaf en Tasik tot zijn gebied koos. Zij waren de stichters van Bila, Soengei Tras en Kota Pinang.

D. Regeerende Vorsten.

a. Volgorde der vorsten van Bila.

1. Marhoem Mangkat di Hoemboel (2) of di Goenoeng Soewasa (3) 1630—1650. (4)
2. 〃 〃 〃 Simpang........ 1650—1670.
3. 〃 〃 〃 Si Pégé (5)...... 1670—1700.

tan ten geschenke gaf. Na een kortstondigen strijd had de Boeginees de $ 1000 verloren en stond de vorst Si Margolang toe een gunst te verzoeken. Deze vroeg de bevrijding der gezusters.

(1) De *bawar* moet nog te Asahan bewaard worden.

(2) Hoemboel of Koemboel. In het Bataksch zijn vele woorden en namen, die met een *h* beginnen en in het Maleisch met een *k* worden geschreven.

(3) Men beweert dat de Goenoeng Soewasa de streek is, waardoor de Soengei Koemboel loopt.

(4) Daar van sommige vorsten de duur hunner regeeringen bekend gesteld wordt, zoo heb ik getracht door vergelijking de jaartallen aan te geven. Hoewel de cijfers wellicht veel van de ware verschillen, zoo kan daaraan alle waarde toch niet worden ontzegd, daar het van veel belang is, om niet alleen de geschiedenis te kennen, maar ook, zij het slechts ten naastenbij, te weten, in welken tijd de geschiedenis handelt.

(5) Tevens eerste vorst van Panei.

	Tusschenregeering..................	1700—1720.
4.	Marhoem Mangkat di Alaban.........	1720—1760.
5.	〃 Sakti....................	1760—1785.
6.	Sultan Rahmat Sjah..............	1785—1800.
7.	Marhoem Mangkat di Soengei Abal....	1800—1835.
8.	〃 〃 〃 Kota Lama....	1835—1865.
9.	Soetan Bidar Alam...............	1865—

b. Volgorde der vorsten van Panei.

1.	Marhoem Mangkat di Si Pégé I (1)....	1670—1700.
2.	〃 〃 〃 〃 〃 II (2)....	1700—1720.
3.	〃 〃 〃 Mesigit........	1720—1775.
4.	〃 Saleh....................	1775—1790.
5.	〃 Sati of Marhoem Mangkat di Negri Baroe.	1790—1813.
6.	〃 Mangkat di Laboean Bilih..	1813—1856.
7.	Soetan Gagar Alam...............	1856—

c. Volgorde der vorsten van Kota Pinang.

1.	Marhoem Mangkat di Tasik..........	1630—1680.
2.	〃 Kahar..................	1680—1710.
3.	〃 Mangkat di Si Semoet....	1710—1715.
4.	〃 〃 〃 Hedondong (3).	1715—1725.
5.	〃 Toeah..................	1725—1780.
6.	〃 Moeda..................	1780—1795.
7.	〃 Mangkat di Poeloe Biramata.	1795—1815.
8.	〃 〃 〃 Kala Panei (Besar)	1815—1871.
9.	Jang di Pertoean Sati.............	1872—

d. Volgorde der vorsten van Soengei Tras.

1.	Marhoem Mangkat di Soengei Tras I...	1630—1660.
2.	〃 〃 〃 〃 〃 II...	1660—1700.

(1) Tevens derde vorst van Bila.

(2) Ook wel Marhoem Moeda geheeten.

(3) Hedongdong of Kedondong. Zie een vorige noot omtrent de *k* en de *h*.

3. Marhoem Gonteng .... 1700—1730.
4. 〃 Gading .... 1730—1775.
5. 〃 Asal .... 1775—1810.
6. 〃 Mangkat di Rantau Baroe (1) 1810—1835.
7. Soetan Moeda I (Ongkoe Toeah).... 1835—1871.
8. 〃 〃 II .... 1871—

---

e. Radja's van Laboean Djoeroeng (2).

1. Toean Morloem.
2. Radja Holoan I.
3. 〃 Lela I.
4. 〃 Holoan II.
5. 〃 Lela II.
6. 〃 Namora Poesoek Nihaja.
7. 〃 Dangka Nihota.
8. Dato Radja.
9. Radja Trommer.
10. Jang di Pertoean Belatan.
11. Oeloeng Belatan (Dja Moeda Rantou Parapat).

f. Radja's van Blimbing.

1. Tongkoe Ali I.
2. 〃 〃 II (Radja Bandhara).

E. De stichting van Bila tot aan de stichting van Panei.

In het begin der 17e eeuw woonde in de Boven Bila de soekoe Dadi Moentai met Radja Lela, een der afstammelingen van Toean Morloem, hoofd van Poldoeng (3), aan het hoofd. Tot dezen wendde zich Radja Indra Alam, zoon van Marhoem Mangkat

(1) Het bestaan van dezen vorst wordt thans ontkend.

(2) Thans Rantau Parapat. Uit gebrek aan de gegevens is de chronologie achterwege gelaten.

(3) Poldoeng moet een kampong in de hooge Bataklanden geweest zijn. Toean Morloem werd van daar verjaagd en vestigde zich met zijne volgelingen aan de Bila-rivier in Boven Bila. Langzamerhand breidde hij zijne macht uit en de soekoe Dadi Moentai, waartoe ook hij behoorde, koos hem tot hoofd.

di Djamboe, om aldaar een rijk te stichten. Alras kregen beiden twist omtrent het bestuur en eerst door tusschenkomst van den eersten vorst van Tasik (Kota Pinang) werd daaraan een einde gemaakt. Aan Radja Indra Alam werd afgestaan het bestuur over een gedeelte van het gebied van Radja Lela en wel de omstreken van den Goenoeng Soewasa (¹). Om den vrede duurzaam te maken, werd hem tevens de zuster van Radja Lela ten huwelijk gegeven.

Spoedig kreeg het nieuw gestichte rijk naam en vele Rauenaars vestigden zich aldaar. Zij stichtten de kampong Bandar, welke plaats vele jaren daarna de gewichtigste marktplaats van de omliggende streken werd (²).

De nieuwe radja wist zich evenwel niet bemind te maken. Door zijne overgroote gestrengheid werden de grooten ontevreden en een aanslag op zijn leven werd gesmeed. Deze mislukte, waarna hij met wreedheid en willekeur regeerde, zich op zijne onsterfelijkheid beroemende. Zijne vrouw, die hem mede haatte, wist hem het geheim van zijn dood door liefkozingen te ontfutselen, hetwelk daarin bestond, dat de dood eerst dan overmacht zoude erlangen, als zijn hoofd van den romp werd gescheiden en men dat begroef ter andere zijde van de rivier, als waar zijn lichaam zoude worden nedergelegd.

De ontevredenen bekwamen hiervan kennis en na eene twintigjarige regeering werd hij op de door hemzelven aangegeven

(¹) Men vindt omtrent dien afstand het volgende aangeteekend: "Maka adapoen Marhoem Mangkat di Hoemboel bersangketan dengan Radja Lela Dadi "Moentai sampei prang berprang; kamoedian datang bantoe dari Tasik, sebab itoe "dapat kakoeatan Marhoem Mangkat di Hoemboel. Satelah soedah tetap pekerdjaän bernama Melajoe Kapoeloan, maka lama antaranja diadati segala radja "radja tanah Rambei, dihoekoemkan bandar Hoemboel kadengaran soewara gen"dang berkoeliling di Hoemboel; itoelah poelang kapada M. M. di Hoemboel jang "lain deri pada sitoe melainkan poelang kapada Dadi Moentai jang poenja tanah "Bila."

(²) Zeer eigenaardig ontstaan dikwerf tusschen Maleische en Bataksche landen dergelijke marktplaatsen. In het midden dezer eeuw bereikte Bandar het toppunt van bloei. Sedert de herhaalde twisten tusschen Bila en Si Mondol, waaraan in 1877 eerst een einde werd gemaakt, ging de plaats zeer achteruit.

wijze begraven ([1]). Men noemt hem Marhoem Mangkat di Hoemboel.

Hij liet drie zoons na, waarvan Marhoem Mangkat di Simpang hem opvolgde. Een andere zoon Mengaradja di Laoet vertrok naar Si Semoet in Kota Pinang en stichtte aldaar een kampong. De derde zoon was Radja Moeda Djandji, die in Bila, zooals de nieuwe staat reeds werd geheeten, bleef.

Onder de ongunstigste omstandigheden trad Marhoem Mangkat di Simpang op. De ontevredenheid over het bestuur van zijn vader was zoo groot geweest, dat allen zich van de nieuwe dynastie wilden losrukken. Verscheidene Bataksche stammen, waaronder die van Boetnejang en Si Alang Tadji, bestookten daarbij het land van alle zijden. De macht niet bezittende zich staande te houden, vestigde de nieuwe vorst zich meer benedenstrooms in de omstreken van de uitwatering van de Merbaurivier, alwaar hij tot aan zijn dood rust en vrede genoot.

Zijn zoon Marhoem Mangkat di Si Pégé trachtte het voormalige Bila te herkrijgen, evenwel zonder gelukkig gevolg. Zelfs zoude hij in zijn kampong zijn aangevallen geworden, had hij die niet bijtijds verlaten om hulp te verleenen aan Marhoem Mangkat di Soengei Tras, die door Panglima Laoet van Atjeh werd bedreigd. Zijne hulp kwam te laat daar de vijand reeds door Radja Kahar van Tasik was vermoord en zijne volgelingen als slaven naar Tasik waren vervoerd. Hij eischte echter eene schadeloosstelling, welke hem geweigerd werd. Hiermede niet tevreden, maakte hij een koeboe in het rijk van Soengei Tras, nabij het riviertje Si Pégé, alwaar hij zich vestigde. Hoewel herhaaldelijk door den radja van Soengei Tras aangevallen, wist hij zich daar staande te houden.

Deze vestiging gaf het ontstaan aan een nieuw rijk, dat van Panei met Si Pégé tot hoofdplaats.

F. Panei tot 1862.

De tweede radja van Panei was de broeder van den stichter

([1]) De plaats, waar het hoofd begraven werd, veranderde in een meer.

van het rijk. Hij staat bekend onder den naam Marhoem Moeda ([1]). Gedurende zijne ongeveer twintigjarige regeering had hij een voortdurenden strijd te voeren met Radja Gonteng van Soengei Tras. Het voordeel bleef echter aan zijne zijde en hij verkreeg daardoor het terrein Laboean Batoe tot aan Pintasan, waarna hij te Soengei Baroe een koeboe stichtte.

Meer bekend is zijn zoon en opvolger Radja Moeri, die later den titel voerde van jangdipertoean besar, en wiens bestuur ongeveer eene halve eeuw moet hebben geduurd. Eerzuchtig en krijgshaftig, stelde hij zich ten taak zijn rijk uit te breiden. Eén schoone gelegenheid daartoe gaf hem de houding van den radja van Soengei Tras, die van uit zijn koeboe te Pintasan onophoudelijk Panei bestookte. Met een geduchte macht viel de Jangdipertoean die koeboe aan en noodzaakte Radja Gonteng naar het hooger op de rivier gelegen Olak Si Pasoe te vluchten.

Maar niet lang genoot deze hier rust, want nadat de Jangdipertoean het veroverde land in bezit genomen en het bestuur daarover aan zijn halven broeder Radja Basnoe gegeven had, rukte hij tegen Olak Si Pasoe op, welke plaats zich na eene hardnekkige verdediging moest overgeven. Radja Gonteng en zijn zoon Radja Gading wisten echter nogmaals te vluchten.

Het moet omstreeks in dezen tijd zijn geweest, dat de radja van Siak, Said Ali, machtig geworden, deze streken bezocht en den Jangdipertoean van Panei in zijne uitbreidingspolitiek ondersteunde. Tot een erkenning van Siaks suprematie schijnt het evenwel toen nog niet gekomen te zijn, althans is geen spoor daarvan te vinden.

Door deze ondersteuning zich krachtig gevoelende, vervolgde de Jangdipertoean zijn tegenstander te Banggali, werwaarts deze zich begeven had. Ook deze plaats viel den veroveraar in handen en zoo behoorde het geheele rijk van Soengei Tras

([1]) Sommigen beweren, dat Marhoem Moeda een zoon was van Marhoem Mangkat di Si Pégé, doch meer algemeen wordt hij voor een broeder van dezen erkend.

aan Panei. De krijgsgevangenen werden naar Panei overgevoerd, alwaar zij als slaven moesten dienst doen ([1]). Maar hij bleef niet in het bezit zijner veroveringen.

Radja Gading had een verbond bewerkt tusschen de radja's van Tasik, Si Mengambat, Oedjoeng Batoe en Oenter Oedang ([2]) om zijn rijk te helpen veroveren. De jangdipertoean van Panei begrijpende, dat zulk een bondgenootschap hem noodlottig konde worden, wist dat gevaar af te wenden door een verdrag te sluiten, waarbij hij het veroverde land van af Dano Krandji weder aan Radja Gading afstond, onder voorwaarde van de suprematie van Panei te erkennen, den titel van radja moeda van Panei te dragen, en tot zijne direkte onderdanen alleen zijne familieleden te rekenen.

Na dit politieke feit stierf Jangdipertoean Moeri. Hij is zeker de grootste en machtigste geweest onder de vorsten van Panei. Gedurende zijn gebed in de mesigit gaf hij den geest, van daar dat hij ook Marhoem Mangkat di Mesigit wordt geheeten.

Nauwelijks was zijn zoon Jangdipertoean Saleh op den troon geklommen, of Radja Gading trachtte het gehate juk van Panei af te schudden. Met de hulp van Dja Roetas van Si Gala Gala werd aan dezen opstand een einde gemaakt door de gevangenneming van Radja Gading en zijn zoon Radja Asal. Het rijk van Soengei Tras werd in onderscheidene deelen verdeeld, waarvan Radja Asal slechts een klein gedeelte ontving.

Meer is er van Marhoem Saleh niet bekend. Zijn zoon Radja Sati was een zeer zwak vorst, die niet in staat was de macht en grootheid zijner voorgangers te handhaven. Bij geschrifte erkende hij de suprematie van Siak. Het was den sultan van Siak echter niet geoorloofd de Panei-rivier verder op te varen dan tot Siak Djamoe en aldaar langer dan 7 dagen te verblijven ([3]).

([1]) Deze slaven werden niet verkocht maar bleven bij den radja. Men zegt dat afstammelingen van hen thans nog als slaven (teman poesaka) bij den radja van Panei dienst doen.

([2]) Staatjes aan de Broemoen bezuiden Tasik gelegen.

([3]) Deze daad wordt thans ontkend geschied te zijn.

Zijn opvolger was zijn zoon Radja Badiri, meer bekend onder den titel van Soetan Mengedar Alam. Bevreesd voor de macht van Siak, durfde hij het contingent niet te weigeren, dat de sultan van dat rijk van hem eischte om eene expeditie tegen Asahan te ondernemen, maar toen deze expeditie vruchteloos was afgeloopen en Panglima Besar van Siak zich tijdelijk te Soengei Radja Melawan in Paneï ophield, vertrok hij naar Kota Pinang, waar hij den regeerenden vorst Soetan Bongsoe overhaalde om aan Siak den oorlog te verklaren. Ontrouw van Soetan Bongsoe, die onderwijl een verbond met Panglima Besar gesloten had, om den Soetan van Panei uit zijn rijk te verjagen, zoude dezen gedwongen hebben den vrede te bedingen onder voorwaarde van de souvereiniteit van Siak weder te erkennen en eene boete van 2000 reaal te betalen ([1]). Vertoornd over deze ontrouw, ging Soetan Mengedar Alam naar Kota Pinang en liet Soetan Bongsoe vermoorden ([2]). Dit geschiedde te Poeloe Biramata ([3]). Daarop keerde hij terug naar Tandjong Berolah, maar zich daar niet veilig achtende, verplaatste hij zijn zetel naar Selimbing. Langen tijd leefde hij daar ongestoord, tot dat eene Hollandsche bezetting in deze streken kwam. Vreezende dat zij gekomen was om den gepleegden moord te wreken, koos hij de vlucht naar Laboean Bilih, en toen zich te Tandjong Kopiah een detachement vestigde, week hij uit naar Asahan, het bestuur over zijn rijk aan Radja Ketjil Besar, zijn oom, overlatende. Eerst toen in 1843 de bezettingen ter Oostkust van Sumatra werden ingerukt, keerde

---

([1]) Een reaal is gelijk aan 280 haantjesduiten of *f* 0,70.

([2]) De reden van den moord zoude niet alleen ontrouw van Soetan Bongsoe zijn geweest. Deze was gehuwd met een tante van Soetan Mengedar Alam. Het scheen dat hij aan zijne plichten als echtgenoot bij deze vrouw nimmer voldeed, waarover zij zich zoude hebben beklaagd. Ook had Soetan Bongsoe geweigerd aan Soetan Mengedar Alam zijn dochter ten huwelijk te geven, welke later de vrouw werd van den vorst van Pertibi.

([3]) Poeloe Biramata is een eiland gelegen in het meer van dien naam, iets beneden Kala Panei. Er bestond voorheen een kampong, waarvan de overblijfselen nog te bespeuren zijn.

hij weder in zijn land en verplaatste den zetel naar Sontang. Radja Ketjil Besar werd beloond met den titel van radja moeda (onderkoning) en de opbrengsten van de *tingkat tebing* belasting werden aan hem toegekend, terwijl de vorst de soortgelijke belasting *boeka boentil* voor zich zelven behield. ([1]).

In 1848 deed de jangdipertoean van Kota Pinang een inval in Panei. Te Sontang werd een bloedig gevecht geleverd, waarbij vele dooden vielen, maar nog meer gevangen werden gemaakt door den vorst van Kota Pinang, in wiens handen tevens de zoon van Radja Ketjil Besar en zijne familie vielen. ([2]) Soetan Mengedar Alam moest vluchten en koos de wijk naar Asahan. Bijkans geheel Panei onderwierp zich aan den overwinnaar. Ook ging de kabesaran „Sri Panei" naar Kota Pinang over ([3]).

Toen de jangdipertoean van Kota Pinang het veroverde land moest verlaten, keerde Soetan Mengedar Alam terug, maar bevreesd voor een herhaling van een inval van Kota Pinang, vestigde hij zich in Bila, alwaar hij met de dochter van Marhoem Mangkat di Soengei Abal huwde. Even vóór zijn dood verhuisde hij naar Laboean Bilih, waar hij in 1856 (?) stierf, waarom hem de naam Marhoem Mangkat di Laboean Bilih is

---

([1]) Soetan Mengedar Alam had twee soorten van belastingen ingesteld, namelijk de *boeka boentil* en de *tingkat tebing*. Deze was de heffing van $ 1 van iederen Rauenaar, Menangkarbouwer, of Mandailinger, die de Panei-rivier afvoer. Bij opvoer betaalden deze lieden wederom $ 1. Slechts één van de 10 personen, die te zamen reisden, was vrijgesteld. De laatste heffing heette *boeka boentil*.

Later stelde ook de vorst van Kota Pinang die belastingen in, waardoor groote ontevredenheid ontstond, vooral daar deze in plaats van $ 1 de som van $ 2,50 per hoofd hief, terwijl van de twintig personen slechts één vrijbleef. De radja van Panei kwam alstoen met dien van Kota Pinang overeen hunne zaak ter beoordeeling te geven aan den jangdipertoean van Kota Siantan in Mandailing, en zich aan diens uitspraak te houden. De jangdipertoean van Kota Pinang ging daarop met Radja Ketjil Moeda van Panei derwaarts, alwaar beslist werd, dat in Kota Pinang de *tingkat tebing*, in Panei de *boeka boentil* zoude worden geheven. Deze belastingen zijn in 1875 door het Gouvernement overgenomen.

([2]) Door verraad van Radja Ketjil Moeda zoude de overwinning zijn behaald.

([3]) De kabesaran „Sri Panei" is nog te Kota Pinang aanwezig.

gegeven. Fanatiek Mohammedaan, was hij tevens groot opiophaag. Al zijn daden kenmerkten hem als lafhartig en vreesachtig, en zonder Siaks hulp zoude onder zijn bestuur Panei hebben opgehouden te bestaan.

Zijn zoon Soetan Gagar Alam huwde de dochter van Marhoem Mangkat di Kota Lama van Bila en vestigde zich weder te Selimbing. Gebruik willende maken van de moeilijkheden, waarin de jangdipertoean van Kota Pinang in de Bovenlanden was gewikkeld, zond hij Radja Ketjil Moeda, die sedert lang weder in vrijheid was gesteld geworden, in vereeniging met Soetan Baginda Radja (1) naar Kota Pinang om dat rijk aan te vallen. Doch tijdig genoeg ontving de Jangdipertoean hiervan bericht en versloeg den vijand bij Soengei Tras zoodanig, dat slechts weinigen zich door de vlucht redden. Radja Ketjil Moeda ontsnapte het gevaar van andermaal in gevangenschap te geraken, maar moest zijn vaartuig, waarin eene groote hoeveelheid kruit was, achterlaten. (2)

Tijdens zijn aanwezen in Asahan had Soetan Mengedar Alam verplichtingen met den radja aldaar aangegaan, waaraan hij zich nogtans niet gehouden had. Daarom zond Sultan Achmat Jang di Pertoean Besar van Asahan eenig krijgsvolk onder Nahoda Tym naar Panei om de nakoming der aangegane verbintenissen te eischen. (3).

Maar terzelfder tijd had zich zekere Wa Tan Olo, Boeginees van geboorte, te Soengei Palas nedergezet (4) en belette eene landing der Asahansche strijders. Toch gelukte het aan Nahoda Thym een honderdtal huisgezinnen van Panei te rooven, welke hij naar Asahan weg voerde. (5).

Doch grooter gevaar hing den Soetan van Panei boven

(1) Radja van Si Mengambat, die zich echter in Panei ophield.

(2) Door een onvoorzichtig gelost schot sprong het vaartuig in de lucht.

(3) Welke de verbintenissen waren is onbekend gebleven. De vloot van Nahoda Tym was 8 praauwen groot met ± 100 menschen.

(4) Wa Tan Olo zoude voor den Sultan van Siak hebben gehandeld.

(5) Het grootste gedeelte dier huisgezinnen is in Asahan gebleven.

het hoofd. Wa Tan Olo had zich met Kota Pinang verbonden om Panei te veroveren. Een veldslag te Gala Kowalo beroofde den Soetan van al zijne macht, waardoor hij genoodzaakt was de bemiddeling van den assistent-resident van Siak in te roepen. Reeds vroeger had hij op indirekte wijze zijne onderwerping aan het Britsche Gouvernement willen aanbieden, en zoude zich ook thans eerder tot het Britsche dan tot het Nederlandsche bestuur hebben gewend, ware de nood minder dringend geweest.

De assistent-resident van Siak zond in 1862 Radja Boerhan Oedin derwaarts, die in hetzelfde jaar met brieven van de radja's van Panei en Kota Pinang naar Siak terugkeerde.

G. Bila tot 1862.

Nadat Marhoem Mangkat di Si Pégé Bila had verlaten, maakten Radja Dangka Nihota en Dato Radja, afstammelingen van Radja Lela van Dadi Moentai zich voor een groot deel daarvan meester en stichtten een nieuwen staat, dien zij Laboean Djoeroeng noemden en die zich uitstrekte noordwaarts tot het Kowalo-gebergte en zuidwaarts tot aan den oorsprong van de Roembia-rivier. Hoewel niet zeker, is het wel aan te nemen dat Radja Moeda Djandji, derde zoon van Marhoem Mangkat di Hoemboel, en zijne afstammelingen meesters bleven van het gedeelte van het voormalige rijk gelegen aan de uitwatering van de Merbau-rivier. Althans na een 20 à 25 jarige tusschenregeering werd aan een jongeren broeder van Marhoem Mangkat di Mesigit van Panei het verzoek gedaan, om weder bezit te nemen van het land zijner voorvaderen. Deze vestigde zich toen aan de uitwatering van de Merbau. Het mocht hem echter niet gelukken aan het hem overgebleven gedeelte van het rijk meer uitbreiding te geven, en na eene hoogst onbeduidende regeering overleed hij en kreeg den titel van Marhoem Mangkat di Alaban.

Zijn zoon Soetan Indra Alam, meer bekend als Marhoem Sakti, verwekt bij eene dochter van het Bataksche hoofd

Radja Lela Manis (1), had eene vrij rustige regeering. Bevreesd voor de meer en meer toenemende macht van Siak, sloot hij met den vorst van dit rijk een verbond, dat een of- en defensief karakter had.

Niet lang bleef het aldus. Reeds tijdens het bestuur van zijn zoon Sultan Rachmat Sjah kwam Tongkoe Saleh van Siak met eene groote macht in Bila, en dwong den radja van dit rijk de opperheerschappij van Siak te erkennen. Eene schriftelijke overeenkomst luidde, dat Bila verplicht was op aanvraag van Siak in oorlogstijd bij te staan te land met een koeboe en te water met twee prauwen, een prauw radja en een prauw orang besar, en bij feestelijke gelegenheden deel te nemen aan het maken van djamban radja, etc. Siak daarentegen zoude Bila bijstaan in zijne binnen- en buitenlandsche oorlogen. De vorst van dat rijk mocht de Bila-rivier niet hooger opvaren dan tot Soengei Boedjing (2) en aldaar niet langer dan 7 dagen verblijven. Sultan Rachmat Sjah, ook wel Tongkoe Nan Sati, schijnt door Siaksche hulp zijn rijk te hebben uitgebreid tot aan de Soengei Pangkatan in een krijg tegen den radja van Laboean Djoeroeng.

Hij had twee zoons Soetan Bidar Alam en Abdoel Gani en bestemde eerstgenoemden tot zijn opvolger. De broeders toonden toonbeelden van edelmoedigheid en zelfopofferende broederliefde te wezen, daar de eene niet boven den andere wilde voorgetrokken worden. En werd alstoen overeengekomen dat beiden zouden regeeren, Abdoel Gani met den titel van radja moeda.

(1) M. M. di Alaban huwde eerst eene dochter van het hoofd van Bangko, een kampong nabij Si Semoet. Dewijl zij kinderloos bleef, scheidde hij van haar. In Bila vroeg hij de hand van de dochter van het Bataksche hoofd Radja Lela Manis, welke hem werd geweigerd, omdat de bruidschat (djoedjoer) niet kon worden betaald. Door haar te schaken, wellicht wel met medeweten van den vader, wien de eer van de djoedjoer slechts ter harte ging, werd zij toch zijne vrouw.

(2) Boedjing beteekent maagd. Soengei Boeding zou dien naam ontleend hebben aan het feit, dat de vorst van Bila een maagdelijke slavin aan den Sultan van Siak ten geschenke had gegeven, toen deze hem een bezoek bracht. — Volgens anderen zoude de Soengei Koïnang de grensrivier zijn geweest.

Na den dood van Soetan Bidar Alam, Marhoem Mangkat di Soengei Abal, in 1835 (?), trad zijn zoon Soetan Bidar Alam Marhoem Mangkat di Kota Lama als vorst op. Hij is zonder twijfel de machtigste vorst van Bila geweest. Even als zijn vader ontving hij den galar (titel) van den sultan van Siak.

Toen in 1839 een Hollandsche bezetting zich te Tandjong Kopiah vestigde, verplaatste hij zijn zetel naar Bandar, waartoe hem mede aanleiding gaf zekere Oemar, die tijdens de regeering van den vorigen vorst een kampong te Soengei Djawi Djawi gesticht en veel invloed had verworven. Voor dezen bevreesd, wachtte hij zijn dood af, en verdreef toen den zoon van Oemar, met name Hassan, die de geslepenheid van zijn vader miste.

Te Bandar was een levendige pasar van Rauenaars ontstaan. Zekere Goerindam had zich aldaar als radja van de bevolking opgeworpen en hem was door Tahir Saleh van Dale-Dale ([1]) de galar van Tongkoe Ali gegeven. Toen de vorst van Bila zijn zetel te Bandar hield, verhuisden Tongkoe Ali naar Blimbing en stichtte de kampong Djandji Maoli. Hiertoe was hij in staat gesteld door Jangdipertoean Belatan van Laboean Djoeroeng, aan wien Blimbing toebehoorde.

Het was de eerste taak van Marhoem Mangkat di Kota Lama om Bandar weder voor goed onder zijne heerschappij te brengen. Voorts wenschte hij zich te onttrekken aan den invloed van zijn oom Abdoel Gani en ontnam hem een gedeelte zijner macht. Deze verdroeg deze willekeur, maar toen de vorst zijne macht nog meer wilde kortwieken ten bate van den tongkat ([2]) Bintara Ketjil van de soekoe Rau, alwaar Orang Kaja Maharadja hoofd was, verzette de radja moeda zich

---

([1]) Deze wordt door Vigelius als de titelschenker genoemd. Waarschijnlijker komt die eer toe aan den Jang di Pertoean van Laboean Djoeroeng, die hem ook den grond schonk.

([2]) *Tongkat* is eene waardigheid. De bekleeder daarvan is gewoonlijk de rechterhand van den vorst.

De tongkat Bintara Ketjil was mede de zwager van M. M. Kota Lama.

tegen deze inbreuk van de adat, in welk verzet hij werd bijgestaan door den evengenoemden orang kaja en door de vorsten van Kowalo en Kota Pinang. Door de tusschenkomst van den vorst van Asahan werd aan Radja Moeda Abdoel Gani zijne vorige macht teruggegeven, maar moest deze voor zijn verzet eene boete van $ 500 betalen. Orang Kaja Maharadja werd ontslagen en vervangen door Dato Bintara Ketjil.

Hiermede waren de radja's van Kota Pinang en Kowalo niet tevreden. Hunne hulp moest niet alleen dienen om den radja moeda van Bila zijne positie te hergeven, zij hadden ook begeerige blikken geworpen op Laboean Djoeroeng en Blimbing, welke staten aanmerkelijk in aanzien waren gestegen.

Toen het motief tot ondersteuning van den radja moeda was opgeheven, zocht Kowalo zich in de zaken van Blimbing te mengen. Dit ging zoo ver, dat Radja Bandhara, zoon van Tongkoe Ali, een huwelijk sloot met de dochter van Jangdipertoean Moeda van Kowalo en zelfs den galar van Soetan Moeda van dezen aannam.

Kota Pinang bleef ook niet achterwege. Radja Bandhara nam van den radja van dat rijk den galar van Soetan Moeda Indra Alam aan. Ook verleende het hulp aan den Jangdipertoean van Laboean Djoeroeng tegen den radja van Bila, waardoor deze in zijne veroveringsplannen gestuit werd. De grenzen van Laboean Djoeroeng werden toen door den Jangdipertoean van Kota Pinang vastgesteld ([1]).

([1]) Het origineele stuk, waarin de grenzen waren vastgesteld, werd in 1872 aan den toenmaligen assistent-resident van Siak afgegeven en sedert niet meer terugontvangen. Het luidt als volgt:

»Maka adalah katerangan perbatasan tanah tatkala dhoeloenja perbagian ta»nah dengan Bila dengan Soengei Kanan di oeloe Terdja Ginandangan deri Aer »Bila Sialang Goti ka ilirnja itoe perbatasan Aer Korsik ka Aer Bila Si Djong »Nahilang ka Broemoen Djabi Djabi perbatasan ka ilirnja itoe perbatasan Per»baoengan ka Bila Malangka ka Broemoen Perlebihan ka ilirnja Aer Boenoet per»batasan ka Bila sabelah ka Bila itoelah perbatasan Bila dengan Broemoen de»mikianlah adanja".

Door list evenwel werd Blimbing, eene onderhoorigheid van Bila, na tot drie malen te vergeefs aangevallen te zijn ([1]). Si Langgé en Kota Pinang, vreezende voor een al te groote uitbreiding van Bila's macht, deden gezamenlijk een inval in Boven Bila, doch moesten, na oorzaak te zijn geweest van eene algeheele verwoesting der bovenstreken, terugtrekken. Een oorlog met Kowalo liep mede ten gunste van Bila af.

Door die oorlogen had Laboean Djoeroeng veel geleden en het gelukte aan Soetan Bidar Alam een gedeelte van dat rijk daarvan te annexeeren. Toen ontstonden de kampongs Si Ringgoe Ringgoe, gesticht door Dja Oeloebalang, Sialang Goti onder Dja Ginandoeng, Poeloe Djantan onder Dja Meniga, en Aer Bila onder Dja Bila, die allen de suprematie van den radja van Bila erkenden.

Laboean Djoeroeng, later Rantau Parapat geheeten, behield zijne onafhankelijkheid en had tot noordelijke grens de Pintoe Proet (Oeloe Pangkatan) ([2]). Wel deed de radja van Bila nog een inval in dat rijk, maar Jangdipertoean Belatan wist dien te keeren door een verbond van vriendschap te sluiten en zijn pleegdochter den vorst van Bila ten huwelijk te geven ([3]).

Weder naar de benedenlanden teruggekeerd, koos hij zich de kampong Negri Lama tot zetel.

H. Soengei Tras tot aan zijn val.

Van den stichter van Soengei Tras, gelegen benoorden de uitwatering van de Aer Merah in de Panei-rivier, is slechts bekend, dat

(1) Men zegt dat de radja van Bila de kampong Djandji Maoli in vredestijd liet verbranden en de vluchtende bewoners gevangen nam.

(2) Bila beweert dat Rantau Parapat eene onderhoorigheid van Bila is, maar kan dit niet bewijzen. Door het bestuur van Laboean Batoe is die staat ook steeds als zijn onderhoorigheid beschouwd.

(3) Zij was de dochter van Radja Bila, die verwant was aan Jangdipertoean Belatan. De zoon van Radja Bila is de thans nog levende Dja Berita, hoofd van Aek Hiloe.

hij de kampong Batang Si Ponggol ([1]) tot hoofdplaats had en na eene ongeveer dertigjarig bestuur overleed, opgevolgd door zijn zoon, die evenals hij den titel voerde van Marhoem Mangkat di Soengei Tras.

Deze had eene dochter, die zoo buitengewoon schoon was, dat de roep daarvan tot in Atjeh doordrong, waarom Panglima Laoet van Atjeh haar ten huwelijk vroeg, en op eene weigering zijn volk verzamelde en tegen Soengei Tras optrok. De radja van dit rijk riep de hulp in van zijne neven, de radja's van Bila en Tasik, en van den radja van Asahan. De eerstgenoemde voldeed aan de oproeping en kwam met al zijn volk in twintig prauwen. Vóór dat hij echter aangekomen was, had Marhoem Kahar van Tasik door list en met de piek kabesaran Simombang koening den Atjehschen geweldenaar vermoord ([2]), alle wapens en goederen naar Tasik vervoerd en de volgelingen als slaven verkocht.

De radja van Bila, alzoo onverrichterzake gekomen zijnde, eischte eene schadevergoeding en die niet bekomende, nam hij bezit van het kustland van Soengei Tras en stichtte aan de rivier Si Pégé een koeboe. Wel werden pogingen aangewend om hem weder van daar te verdrijven, maar steeds te vergeefs. Niet gelukkiger was de zoon van Marhoem Mangkat di Soengei Tras, die te Pintasan ([3]) mede een koeboe had opgericht. Deze bekend als Marhoem Gonteng, ([4]) werd zelfs door den Paneischen vorst Marhoem Mangkat di Mesigit uit zijn koeboe

([1]) Batang Si Ponggol is thans verlaten. Door dat van tijd tot tijd aldaar ladangs worden aangelegd, heet die plaats Ladang Batang Si Ponggol.

([2]) Vergezeld van tien hoeloebalangs, allen als malim gekleed, was hij tot Panglima Laoet doorgedrongen onder voorgeven gezonden te zijn om hem als bruidegom de schoone belegerde toe te voeren. Verraderlijk werd hij toen aangevallen en met de Simombang koening doorstoken.

([3]) Pintasan, nabij Si Langsi Oetan wordt als grens van Laboean Batoe (Gouvernements gebied) aangemerkt. In 1866—1867 werd aldaar een kanaal gegraven van ongeveer 300 vadem lang, hetwelk den loop der rivier aanmerkelijk verkortte.

([4]) Men noemde hem Gonteng van wege zijn misvormden voet, die slechts uit vel en been moet hebben bestaan.

verdreven en moest de vlucht nemen naar Olak Si Pasoe. Maar ook daar bleef hij niet lang veilig. Belegerd verdedigde hij zich hardnekkig en zond zijn zoon Radja Gading naar Banggali om hulp te zoeken. Voor en aleer die hulp kon worden verstrekt, was hij genoodzaakt de plaats te ontruimen,en nadat ook Banggali had gebukt voor het zwaard van den Paneischen veroveraar, stierf hij. Radja Gading zocht na den val van Banggali een schuilplaats bij den patoean van Si Mengambat.

Vijf jaren lang bleef Radja Gading aldaar in ballingschap. Eerst na zijn huwelijk met de dochter van evengenoemden radja, gelukte het hem een bondgenootschap te vormen om den Paneischen veroveraar uit Soengei Tras te verdrijven. De radja's van Si Mengambat, Oedjoeng Batoe, Oenter Oedang en Tasik met leede oogen de machtsuitbreiding van Panei ziende, traden tot het verbond toe. De radja van Panei gevoelde zich niet tegen hen opgewassen en sloot een verdrag, waarbij hij aan Radja Gading het land tusschen Alangan Tiga en Dano Krandji teruggaf, echter onder de vernederende voorwaarde, dat hij aan Panei ondergeschikt zoude blijven en slechts als radja moeda het terugverkregen land zoude besturen. Eerst na den dood van Marhoem Mangkat di Mesigit trachtte Radja Gading zich van Panei los te rukken, maar hij en zijn zoon Radja Asal werden door Dja Roetas van Si Gala Gala, met wien Marhoem Saleh zich verbonden had, gevangen genomen en tegen den hoogen losprijs van $ 140 en 69 thails zuiver goud in vrijheid gesteld. (1) Maar door deze omstandigheid onderging Soengei Tras eene aanmerkelijke wij-

(1) De losprijs werd opgebracht door:

Mengaradja Laoet van Si Semoet	voor	30 thails goud	en $	80
Radja Aer Merah	»	9 » »	» »	60
Radja's van Razo	»	30 » »		
	Alzoo te zamen	69 thails goud	en $	140

Volgens mededeeling van anderen zoude Radja Gading in zijne gevangenschap zijn gestorven, en bovenstaande losprijs gediend hebben tot bevrijding van Radja Asal en diens zoon Soetan Moeda Marhoem Mangkat di Rantau Bahroe, oom van den tegenwoordigen Soetan Moeda.

ziging. In verscheidene deelen verdeeld, bleef aan Radja Asal (Radja Gading was intusschen gestorven) slechts over het land gelegen tusschen Kampong Pinang en Njioer doea. Van Njioer doea tot Soengei Oelar kwam het land in handen van Radja Goenoeng; van daar tot Telok Belanti bekwam Radja Gedong van daar tot Si Sondag werd het deel van Dja Djohor; van daar tot Dano Krandji kreeg Radja Toga; van daar tot Batang Si Ponggol en Alangan Tiga werd toegewezen aan Dja Nahoe. Radja Toga kreeg daarbij van Marhoem Saleh nog een kanon als kabesaran, terwijl als tegengeschenk door hem mede een kanon werd gegeven, dat historisch is geworden en den naam van Silimbano of Sri Panei (1) droeg.

Sedert heeft Soengei Tras weinig meer te beteekenen gehad. Wel werden later de verschillende deelen weder tot één geheel vereenigd en kreeg het de uitgebreidheid weder van af Si Langsi Oetan tot aan Alangan Tiga (2) onder den naam van Kampong Radja, maar eene eigene geschiedenis had het nimmer meer.

I. Kota Pinang tot 1862.

Dit rijk, voorheen Tasik geheeten, besloeg toen slechts een klein gedeelte van hetgeen het thans beslaat. Het was gelegen tusschen de Aer Merah en de Soengei Kanan. Daar woonden ook de stammen Tombag en Dasopang, die juist een strijd beëindigd hadden tegen den stam Hasiboean, ter ondersteuning van den stam Harahap, (3) toen Marhoem Mangkat

(1) Dit stuk kreeg de jangdipertoean van Kota Pinang als buit in den slag bij Sontang.

(2) Reeds Radja Asal wist eenige deelen terug te erlangen, maar eerst onder Marhoem Mangkat di Rantau Baroe kwamen zij weder onder één bestuur.

(3) Zekere Ompoeni Mengaloh van de marga Harahap Babiat was een groot veldheer. Alom was hij gevreesd. Verscheen hij op het slagveld, dan was de strijd ten gunste zijner partij geëindigd. Doch zijn marga was klein en zeer verspreid. Velen waren een roemrijken dood gestorven. Daarentegen kwam de marga Hasiboean zeer in aanzien en met overmacht viel zij de marga Harahap aan, welke van hare gronden werd verdreven. Zij zocht Ompoeni Mengaloh op, die bij Tombaq Dasopang verwijlde, en wraak zwoer tegen de marga Hasiboean. De stammen

di Tasik zich bij hen vestigde. Op aanraden der stammen maakte deze van den vrede gebruik, om naar Mandailing te reizen en de hand te vragen van eene dochter van den radja te Pidjerkoling. Na zijn huwelijk ([1]) keerde hij terug en ondersteunde zijn broeder Marhoem Mangkat di Hoemboel tegen Radja Lela van Dadi Moentai. Meer is er van hem niet bekend geworden, dan dat hij ruim 50 jaren geregeerd heeft.

Gedurende zijne regeering vestigde Mengaradja Laoet, zoon van Marhoem Mangkat di Hoemboel, zich te Si Semoet ([2]):

Marhoem Kahar moet, zooals zijn naam aanduidt, een dapper man zijn geweest, die zijn rijk aanmerkelijk uitbreidde. Verscheidene Bataksche stammen werden ten onder gebracht, waaronder de stam Dolok, waarvan Dja Ginoegoean hoofd was. De door hem op Panglima Laoet van Atjeh gepleegde moord maakten hem en zijn wapen gevreesd.

Zijne zoons waren Soetan Garang en Soetan Bongso. Hoewel deze meer recht had om hem op te volgen door de meer aanzienlijke geboorte zijner moeder dan die der moeder van eerstgenoemden, beklom toch Soetan Garang na den dood zijns vaders wegens de minderjarigheid van zijn broeder, den troon. Doch na een vijfjarig bestuur moest hij de regeering aan Soetan Bongso overgeven. Hij deed zulks, maar hield de poesaka van het rijk achter, waarmede hij naar Si Semoet vluchtte. Dit had een strijd tusschen de beide broeders ten gevolge, die

---

Tombaq Dasopang sloten zich bij hem aan en de marga Hasiboean was spoedig genoodzaakt vrede te maken, waarna de grenzen hunner gronden werden bepaald.

Ompoeni Mengaloh werd oud en voorzag dat zijne stam niet veel beteekenen zou, als hij van de aarde zou zijn weggenomen, en hij besloot zijne marga onder de hoede van Hasiboean te stellen. Uit dien stam koos hij Namora Ompoeni Bidoean, wiens vooronders afkomstig waren van Leboe Botong (Djandji Lebih) en naar Kampong Gading (Pertibi) verhuisd waren, en maakte hem radja van Razo Dolok, alwaar Harahap woonde. Diens nakomelingen zijn thans nog radja's van Razo.

([1]) M. M. di Tasik met zijn gevolg moesten 7 rangkiang (groote maat) rijst in een dag opeten en aan de patoean van Pidjerkoling een witten olifant schenken; zoo luidden de huwelijksvoorwaarden.

([2]) Zijne nakomelingen wonen thans te Alangan Tiga en Aer Merah.

eerst ophield toen Soetan Bongso in ruil van de poesaka aan zijn broeder afstond het land liggende tusschen het meer Tolpoes en de rivier Si Lingsing aan den linkeroever der Broemoen, en tusschen Gala Pandjang, Si Hiti Gadja en Aer Pintoen bezuiden Pinangawan aan den rechteroever der genoemde rivier.

Slechts zeer kort duurde het bestuur van Soetan Bongso Marhoem Mangkat di Hedondong. Zijn zoon en opvolger Soetan Koemala Marhoem Toea zoude de kampong Kota Pinang hebben gesticht, van daar de naam van het rijk.

In bondgenootschap met de radja's van Oedjoeng Batoe, Si Mengambat en Oenter Oedang wilde hij den radja van Panei beoorlogen om paal en perk te stellen aan diens veroveringszucht en Radja Gading van Soengei Tras, die uit zijn land was verdreven, in zijne waardigheid te herstellen.

Dit gelukte hem slechts ten deele, daar de radja van Panei vóór de uitbarsting van den krijg een verdrag sloot, waardoor hij Radja Gading en diens schoonvader den patoean van Si Mengambat tevreden stelde. Alzoo van zijnen voornaamsten bondgenoot en ook van het eenige geldende motief beroofd, durfde hij den strijd niet aanvaarden.

Noch hij, noch zijn opvolger Marhoem Moeda hebben vele gegevens voor de geschiedenis verstrekt. Te zàmen zullen zij ongeveer drie kwart eeuw hebben geregeerd (1).

Soetan Bongso, de zoon van Marhoem Moeda, was een zeer dapper en eerzuchtig vorst. Daarvoor getuigen de vele door hem gevoerde oorlogen, waarbij de fortuin altijd aan zijne zijde was. Hij onderwierp de verschillende Bataksche negorijen aan de Soengei Kanan en ook de marga Hasiboean moest hem tot hoofd erkennen. Verder strekte hij zijne veroveringen uit tot aan Pertibi, zonder dat het hem evenwel mocht gelukken dezen staat ten onder te brengen. De lust om Panei te veroveren berokkende hem zijn dood. Door den radja van

(1) Het langst regeerde Marhoem Toea.

Panei aangezocht om gezamentlijk Panglima Bèsar van Siak uit Panei te verdrijven, had hij zvlks geweigerd, maar zich daarentegen met dezen tegen Panei verbonden.

Soetan Mengedar Alam toog daarop naar Kota Pinang en liet Soetan Bongso door zekeren Rauenaar Djohor (1) op klaarlichten dag te Poeloe Biramata vermoorden (2). Sedert wordt hij Marhoem Mangkat di Poeloe Biramata genoemd.

Zijn zoon was een jongeling van circa 15 jaar oud en woonde te Olak Bangkoang nabij Kampong Radja, alwaar Soetan Moeda Marhoem Mangkat di Rantau Baroe door de hulp van den vorst van Kota Pinang het gebied zijner voorvaderen had herkregen. Op het bericht van zijns vaders dood vertrok de jeugdige troonsopvolger naar Kota Pinang, waar Dja Trommer, afstammeling van Marhoem Mangkat di Si Semoet zich van het bewind wilde meester maken. Met behulp van Bandahara Toea verjoeg hij Dja Trommer en trad als vorst op met den titel van radja moeda. Bandahara Toea bleef tot zijn dood de raadsman van den vorst.

Gaarne zoude de jeugdige vorst reeds terstond den dood zijns vaders hebben gewroken, maar verscheidene gebeurtenissen in de bovenstreken van zijn gebied noodzaakten hem de wapenen derwaarts te richten. Alle nog kortelings onderworpen staatjes waren opgestaan en het kostte hem veel moeite zich staande te houden. Na jaren van voortdurenden krijg, waarin hij zich den titel van Kadli Babiat (3) verwierf, werden de opstandelingen weder ten onder gebracht. Verbonden met den radja van Pertibi, zijn zwager, strekte hij zijne veroveringen uit tot Dalo-Dalo nabij Tamboesi. Door de Padri-oorlogen verloor

(1) Djohor werd later gevat, aan de Hollandsche bezetting te Tandjong Kopiah overgeleverd en naar Pertibi gezonden.

(2) Men zegt dat zijn zoon een voorgevoel van den moord had en zijn vader waarschuwde, maar door dezen weder naar Olak Bangkoang was gezonden geworden.

(3) Beteekent »rechter der tijgers."

hij weder een groot deel der door hem gemaakte veroveringen, maar bleef toch jaren lang daarna de voornaamste vorst in de bovenlanden, de schrik van de kleinere staatjes.

Generaal Michiels, gouverneur van Sumatra's Westkust, die het voor de rust van zijn gebied wenschelijk achtte toezicht te houden en invloed uit te oefenen op den gang van zaken op de grenzen en wellicht ook van de schoone gelegenheid, die de ontevredenheid der onderworpen staatjes aanbood, wilde gebruik maken om onze heerschappij op Sumatra uit te breiden, zond in 1839 een gedeelte van het te Mandheling en Pertibi liggende garnizoen onder den Luitenant Boudewijn (?) naar Kota Pinang. Een benteng werd opgericht te Godang Roembia nabij Kala Panei, en een te Pintasan onder den luitenant Barkas (?). Iets later werd nog eene bezetting te Tandjong Kopiah onder den Kapitein Lingkang (?) geplaatst (1).

De onmogelijkheid inziende om eenige resultaten te verkrijgen, het weinige vertrouwen dat die expeditie genoot, de vele ziekten, waaraan de troepen leden, zijn wellicht de redenen dat in 1843 de bezettingen werden ingerukt.

Hierdoor kreeg de Jang di Pertoean Besar Sultan Mustafa, zooals de Kota Pinangsche vorst zich reeds noemde, de handen vrij, en niet lang daarna trok hij met Ongkoe Toeah Soetan Moeda van Kampong Radja, die zijn broeder Marhoem Mangkat di Rantau Baroe in dien staat was opgevolgd, op tegen Panei, met het doel om wraak te nemen over den dood zijns vaders.

De slag bij Sontang besliste over het lot van het rijk. Soetan Mengedar Alam werd verslagen en vluchtte, terwijl de radja Ketjil Moeda en zijne familie werden gevangen genomen. (2) Doch spoedig moest hij het veroverde land verlaten. Sultan

(1) De namen der officieren zijn geschreven naar de uitspraak door de bevolking.

(2) Zij werden spoedig zonder losprijs in vrijheid gesteld. Van daar wellicht de verdenking, dat door Radja Ketjil Moeda in den slag bij Sontang verraad is gepleegd.

laten. Sultan Deli van Si Langgé verklaarde hem den oorlog, die te zijnen gunste afliep. Zelfs verbond hij zich met zijn vijand om de radja's van Blimbing en Laboean Djoeroeng tegen den vorst van Bila te ondersteunen. Deze tocht leverde geene voordeelen op, maar had ten gevolge dat de Jangdipertoean in 1853 een verbond van vriendschap sloot met Sultan Deli en de tusschenkomst van het bestuur ter Westkust van Sumatra inriep om de grenzen tusschen beide rijken vast te stellen. Dit geschiedde in eene vergadering, in 1854 met de oudste hoofden te Penjaboengan belegd (1).

Onderwijl was Soetan Gagar Alam zijnen vader Soetan Mengedar Alam, die het verlaten Panei weder in bezit had genomen, opgevolgd en Radja Ketjil Moeda weder in vrijheid gelaten. Deze trok op uitnoodiging van zijn vorst tegen den jangdipertoean van Kota Pinang op, om het nog door dezen bezette Laboean Batoe te bemachtigen. Nauwelijks hiervan onderricht trok de Jangdipertoean hem te gemoet en versloeg hem bij Soengei Tras zoodanig, dat hij de vlucht moest nemen met achterlating van alle wapenen en kruit.

Toen moet Ongkoe Toeah Soetan Moeda Kampong Radja in zijn gebied bevestigd zijn geworden en den titel van Soetan Moeda Indra Alam van Kota Pinang hebben gekregen (2).

Panei te vernietigen was thans het hoofddoel van den Jangdipertoean, die van de rust in zijne staten gebruik maakte om zich met den Boeginees Wa Tan Olo te verbinden. Terwijl hij den vorst van Panei van den zuidelijken kant zoude aanvallen, had Wa Tan Olo aangenomen om Panei te gelijkertijd van de andere zijde te bestoken. Het lag niet aan hem dat zijn plan mislukte, want bij Gala Kowalo leed Panei zulk een neder-

(1) De bewijzen van de gehouden rapat zijn in 1858 (?) met het archief verbrand.

(2) Ook kreeg Ongkoe Toea een tjap, waarop de woorden »bilad Kota Pinang" te lezen stonden. Ongkoe Toeah zoude galar noch tjap hebben aangenomen, maar zich kortweg Soetan Moeda genoemd hebben. Hij bleef echter een trouw bondgenoot van den Jangdipertoean.

laag, dat het zich bezwaarlijk meer tegen den vijand konde staande houden. Maar de soetan van Panei had zich tot het N. I. Gouvernement om hulp gewend, en juist bij tijds kwam de zendeling van den assistent-resident van Siak, Radja Boerhan Oedin, om een wapenstilstand te bewerken ([1]).

Niet lang genoot de Jangdipertoean rust. De meesten zijner onderhoorigheden waren opgestaan en vonden ondersteuning bij den patoean van Padang Lawas, die gereed stond een inval in Kota Pinang te doen. Ook verklaarde de jangdipertoean van Asahan hem wegens eene slavenkwestie den oorlog. In dezen hachelijken toestand had hij de hulp van het Gouvernement noodig en bood daarom zijne onderwerping aan. En hiermede eindigde de groote rol, die hij in deze landen heeft gespeeld. Hij was een energiek vorst; maar trotsch en onverschillig maakte hij zich ondraaglijk voor zijne onderhoorigen. Algemeen gevreesd zijnde, liet hij zich verleiden om menige daad van willekeur te plegen en geheel in strijd met 's lands instellingen en gebruiken te handelen. Behalve zijne eerzucht was er nog een andere drijfveer voor zijne herhaalde oorlogen. Deze leverde hem toch een tal van slaven op, waarmede hij zijne alles overtreffende schraapzucht kon bevredigen. Hoezeer hem dit groote winsten opleverde, en hij zoo een der grootste slavenhandelaars van zijn tijd was, moesten nog andere inkomsten zijne schatten vermeerderen. Hij voerde nieuwe belastingen in, liet hooge rechten voor in-, uit- en doorvoer betalen, verdubbelde de pantjong alas en onttrok aan zijne rijksgrooten al de hun

([1]) Hieromtrent schreef de Jangdipertoean aan den assistent-resident van Siak het volgende: „Akan hal seperti soerat saja ini djangan toean Assistent-„Resident marah sama saja negri Panei insjah Allah ta'ala soedah dalam „tangan Wa Tan Olo, tetapi orang belom lagi roesak, djikalou tiada anak Panei „roesakan orang kami, hareplah toean sekali-kali tida hendak meroesakan orang. „Kapada 21 hari boelan Sawal dapat Wa Tan Olo negri Panei, karana di dalam „soerat toean datang Tongkoe Pangeran Langkat kapada saja, belom saja berte-„moe, soedah doea boelan saja menanti belom djoega bertemoe."

De ontmoeting met den Pangeran van Langkat had een weinig later te Gala Kowalo plaats, maar leidde tot geen resultaten. De Jangdipertoean trok zich terug naar Laboean Batoe.

vroeger door hem afgestane inkomsten. De ontevredenheid was ook algemeen; slechts de vrees voor zijn geluk deed de rust voor eenigen tijd in stand blijven. Hij voorzag, dat zijn rijk na zijn dood te gronde zou gaan en zocht daarom den machtigen steun van het N. I. Gouvernement.

K. Het jaar 1864.

In het begin van 1864 begon de soetan van Panei wederom een twist omtrent het grondgebied Laboean Batoe. De bemiddelende tusschenkomst van Radja Boerhan Oedin verhinderde een krijg, doordat hij de beide radja's wist te bewagen den twist te doen uitmaken door eene vergadering der radja's van Bila, Panei Kota Pinang en Kampong Radja. Daarin werd besloten den twistappel af te staan aan Radja Boerhan Oedin, die het geschenk namens het N. I. Gouvernement aannam. Deze schenking geschiedde bij geschrifte van 13 Dzoel Kangidah 1280 (*).

Bij diezelfde gelegenheid werd door de vergaderde radja's een verbond van vriendschap en wederzijdsch hulpbetoon gesloten, dat tevens het karakter had van eene erkenning

(*) Het stuk luidt als volgt:

"Hedsjrah nabi Mohamad Soel'lalah Alahi Wassalam 1280 kapada 13 hari "boelau Dzoelqaädah (April 1864) walou pada koetika itoelah kita Sri padoeka "Tongkoe Soetan Gagar Alam, radja jang karadjaän di dalam negri Panei serta "Soetan Moeda Kâmpong Radja mengakoe dengen sasoengoehnja serta ridla hati-"nja membri sapotong tanah, ia itoe tanah Laboean Batoe kailirnja hingga Ran-"tau Si Bedongkong, kamoediknja hingga Rantau Si Langsi Oetan, kapada Sri "padoeka kakanda Radja Boerhan Oedin, deri soenggoeh dengen njatanja maka "terlekatlah tjap kita Tongkoe Soetan Panei serta Soetan Moeda Kampong Radja "diachir ini trang dihadepan Jangdipertoean Kota Pinang dan Tongkoe Soetan "Bila adalah tjapnja di satar ini adanja."

Hieronder volgen de tjaps der evengenoemde vorsten.

Later werd bepaald, dat daarvan zou komen onder onmiddellijk bestuur van den Kontroleur de streek gelegen tusschen Pintasan en Soengei Baroe en landwaarts in tot eene diepte van 750 vadem; voorts dat al degenen, die daar komen te wonen Gouvererments onderdanen zijn; dat geen vorst daar meer gezag zal uitoefenen of belastingen heffen; dat alle onderdanen der vorsten, die op het resteerende afgegeven terrein komen te wonen, zullen staan onder gemachtigden van de vorsten, en dat alle vreemdelingen zullen worden beschouwd als Gouvernements onderdanen.

der souvereiniteit van het N. I. Gouvernement, waarbij als maatregel van voorzorg tegen later te verrijzen geschillen tevens de rechten van Panei en Kota Pinang op de op- en afgevoerde produkten op de Panei rivier werden bepaald (¹).

In hetzelfde jaar kwam de Resident van Riouw met het oorlogschip „Haarlemmermeer" voor de monding der Panei rivier en ontving van de verschillende radja's de verklaring der erkenning onzer souvereiniteit.

In Oktober van dat jaar werd een kontroleur over hen aangesteld en aanvaardde de kontroleur der 1e. klasse I. C. F. Vigelius den 4[den] van die maand het bestuur en vestigde zich op het afgestane grondgebied van Laboean Batoe.

L. Grenzen der verschillende rijken (²).

Deze zijn voor Kota Pinang met Oedjoeng Batoe de Soengei Sorik, met Oedjoeng Padang de boekit van dien naam; met Si Langgé de rivieren Si Sopan en Si Naïl; met Si Piongat de kampong Pasarminan of Pasar Gala Gala Natondor; met Si Mondol de boekit Terdja Ginandangan; met Bila de rivier Si Linsing, welke tevens de grensscheiding is tusschen Bila en Kampong

---

(¹) Ook dit besluit werd bij geschrifte genomen. Het bevatten de volgende bepalingen:

Art. 1. Niet meer mag worden teruggekomen op vroegere twisten.

Art. 2. Alle buitenlandsche verwikkelingen zullen gezamenlijk worden te keer gegaan.

Art. 3. Verduidelijking van het vorig artikel.

Art. 4. Als boven.

Art. 5. Kennisgave aan elkander van te verwachten aanvallen van buiten.

Art. 6. Weigering tot hulpbetoon wordt beboet met $ 5000.

Art. 7. Geene overeenkomsten zullen worden gesloten met andere vorsten of met een andere buitenlandsche regeering dan het N. Indische Gouvernement. Overtreding hiervan wordt beboet met $ 5000.

Art. 8. Bij herhaling wordt de boete verdubbeld. Overtreding ten derdemale heeft ontzetting uit zijne waardigheid van den schuldig bevonden vorst ten gevolge.

Art. 9. De keuze van een radja is onderworpen aan 's Gts. goedkeuring.

Art. 10. Regeling omtrent de rechtenheffing langs de Panei-rivier.

Art. 11. Regeling omtrent de troonsopvolging.

(²) De opgave berust voor een groot deel op mondelinge mededeelingen.

Radja; met dezen staat de rivier Alangan Tiga; met Koeboe de Soengei Radja of Pasir Radja. Voor Kampong Radja zijn de grenzen met Kota Pinang, Bila en het Laboean Batoe Gouvernements gebied slechts bekend, zijnde met dit laatste gebied de grenscheiding de Si Langsi Oetan. De grenzen van Laboean Batoe zijn reeds in een noot opgegeven. Bila en Panei worden van elkander gescheiden gedeeltelijk door de monding van de Panei, gedeeltelijk hebben zij eene natuurlijke grensscheiding. Van Tandjong Kopiah af naar boven behoort het stroomgebied van de Panei tot Panei en dat van de Bila tot Bila. Dit rijk is van Koewalo gescheiden door de Tandjong Perbagian en grenst aan het gebied der kampongs Pasang Lela, Siala, Batoe Si Nondi, Oedjoeng Godang, Aek Parit; Aek Tangga, Aek Mardoea en Nagompor (1). Bandar mag voorts als uiterste grens worden gerekend (2). Poeloe Liman of Si Alang Goti scheidt het van Si Mondol (3).
Panei wordt door de Si Toekang van Koeboe gescheiden (4).

(1) Bila rekent die kampongs tot zijn gebied. Dit is echter geheel onjuist.

(2) De radja van Bila meent aanspraak te mogen maken op Seroendi, bezuiden Bandar en een der radja's dier negorij erkent hem werkelijk als souverein. Het is evenwel nog een punt van onderzoek, of hij het recht heeft zich van den anderen radja, Dja Enda genaamd, af te scheiden. Deze Dja Enda volgt Bila niet en beweert, dat zijn kampong Seroendi Djoeloe de moederkampong is van Seroendi Djaï, alwaar de andere radja Dja Hambiri, alias Montjong, het bestuur voert.

(3) De grensscheiding van Bila bezijden Si Mondol is ten vorigen jare uitvoerig door het Gouvernement aangegeven, naar aanleiding van een in 1877 in loco ingesteld onderzoek.

(4) Door den Resident der Oostkust van Sumatra werd deze grenslijn in 1877 op gezag van den Sultan van Siak bepaald.

AANTEEKENINGEN

UIT HET

FAMILIELEVEN BIJ DEN MALEIER

IN DE

PADANGSCHE BOVENLANDEN

DOOR

J. L. VAN DER TOORN.

II

EIGENDOMMEN, FAMILIEBETREKKINGEN EN ERFRECHT.

De eigendommen van den Maleier zijn hoofdzakelijk te onderscheiden in *haratò poesakŏ* (1) en *haratŏ pantjarian* (2). De eerste zijn de goederen, welke als gemeenschappelijke bezitting door erflating verkregen zijn; de laatste duiden de eigendommen aan, die de Maleier zich gedurende zijn leven door eigen werk en overleg heeft kunnen aanschaffen en die hem dus persoonlijk toebehooren. Zeer dikwijls hoort men ook spreken van *haratò manah* (3), waaronder men dan de goederen verstaat, waarvan de afkomst niet meer met zekerheid is aan te geven. Het zijn over het algemeen de sawah's en ladangs, die door de voorvaderen werden aangelegd in de streken, waar zij zich met der woon gingen vestigen. Ieder huisgezin, dat

(1) Erfgoederen.

(2) Door eigen werk verkregen goederen.

(3) *Manah,* erfgoed.

zich aldaar nederzette, nam na gemeenschappelijk overleg van een onbebouwd stuk grond een gedeelte ter bearbeiding (*miliă nan tjantjang latèh* (1)), waarbij men zooals zich van zelf laat begrijpen, in de onmiddellijke nabijheid van de nieuwe woonplaats bleef. Men had van het aangewezen of uitgekozen gedeelte het volle recht van eigendom en dus ook algeheele beschikking daarover. Doorgaans strekte het zich zoover van de negorij uit als de afstand, waarop het hanengekraai nog hoorbaar is (*satadanga koekoeă*ˢ *ajam*); terwijl alles, wat verder gelegen was, meer met den algemeenen naam van *rimbŏ* bestempeld en als eigendom van de gemeente beschouwd werd. Wilde iemand daarvan een gedeelte bebouwen, dan mocht hij dit met toestemming van de ingezetenen doen, onder voorwaarde echter, dat hij er geen volstrekt eigenaar van was, het dus niet verpanden of verkoopen mocht, en alleen het vruchtgebruik er van had. Bij zijn dood ging dit recht over op zijn erfgenamen, die echter, indien zij niet geneigd waren de erfenis te aanvaarden, deze aan de negorij konden teruggeven of ook aan een ander mochten schenken.

Verder noemt men nog de *haratŏ hibah* (2), waarmede men de goederen bedoelt, die iemand, in overeenstemming met broers en zusters en ten overstaan van den panghoeloe, aan hen schenkt, die niet tot de erfgenamen behooren.

Afgescheiden van bovengenoemde, onderscheidt men nog:

1e de *haratŏ pambaŏan* (3) d. i. de sawah, die door de man aan zijn vrouw, kort nadat zij getrouwd zijn, in vruchtgebruik wordt afgestaan, en wel doorgaans alleen in het geval, dat de vrouw zelf geen grond bezit; of indien haar echtgenoot verhinderd is haar in den arbeid op het veld behulpzaam te zijn. Is zij echter rijk genoeg, dan wordt zulk een gift doorgaans niet gedaan, maar in enkele negorijen vervangen door

(1) *Miliă*ˢ = *milik; latèh* = *letas*, hakken, uitkappen.

(2) *Hibah*, schenken, weggeven met medeweten van anderen.

(3) *Pambaŏan* van *baŏ* = *bawa*, brengen, aan of medebrengen.

een hoeveelheid rijst van twaalf *katidiăng* ([1]), terwijl de man verder voorziet in hetgeen voor de dagelijksche uitgaven noodig is. Bij echtscheiding zoowel als bij sterfgeval wordt het geschonkene teruggegeven, tenzij de erfgenamen toestaan, dat de kinderen, zoo die er zijn, nog eenigen tijd in het bezit er van blijven.

2e de *haratŏ pasadoeŏan* ([2]). Hierdoor wordt de sawah aangeduid, die, volgens overeenkomst met den eigenaar, voor de helft der opbrengst door een ander bewerkt wordt. Hij, wien het goed toebehoort, zorgt tevens voor het zaaizaad, of geeft dit, indien de bearbeider het heeft verstrekt, bij verdeeling van den oogst aan hem terug. Betreft het verdrag echter een ladang, dan worden alleen het hout, de bamboe en boomvruchten (*nan karèh* ([3])) in twee gelijke deelen verdeeld, terwijl de aardvruchten en groenten (*nan moedŏ*) ten voordeele van den bewerker zijn. In enkele streken spreekt men ook van *haratŏ patigŏan* ([4]), wanneer de eigenaar slechts op één derde van de opbrengst aanspraak kan maken. De tijd van de overeenkomst is doorgaans tot wederopzeggens, somtijds ook wel voor eenige jaren of voor levenslang, met dien verstande, dat zij niet verbroken mag worden, dan nadat de oogst is verdeeld.

3e de *haratŏ pasalangan* ([5]) of de goederen, die broeders en zusters aan elkander in leen geven. Zulke leenen komen bij den dood van hem of haar, die ze ontving, aan den eigenaar terug, die ze echter aan de kinderen van den overledene op nieuw kan afstaan.

4e de *haratŏ tasandŏ* of *tagadai* d. w. z. een goed — meestal een sawah of ladang — waarop iemand geld leent. Ofschoon voor het afbetalen van de geleende som een bepaalde tijd

(1) Mand.

(2) Van *doeŏ*, twee; *pasadoeŏan*, de helft.

(3) *Karèh* = *keras*.

(4) Van *tigŏ*, drie.

(5) Van *salang*, leenen, uitleenen, in leen geven.

wordt vastgesteld, kan deze termijn verlengd worden, in welk geval de schuldenaar gewoonlijk op nieuw een kleine som in leen ontvangt, terwijl de vroegere overeenkomst te niet gedaan wordt en men rekent van den dag, waarop de tweede leening is aangegaan.

Men noemt dit *oesang dibaroei lapoeă*ˢ *diganti*, d. i. wat oud is moet vernieuwd, wat versleten is vervangen worden. Er zijn echter ook panden, die op den bepaalden tijd moeten afgelost worden, wil de schuldenaar zijn eigendomsrecht daarop niet verliezen. Behalve deze voorwaarde wordt er bij het aangaan der overeenkomst, die onder getuigen wordt aangegaan, afgesproken dat de geldleener het pand uit zijn eigen middelen zal aflossen. Zulk een pand is bekend onder den naam van *sandŏ agoen* (¹). Terwijl de voorgeschoten som in het eerste geval veel minder is, dan de waarde van het pand, staat zij er in het tweede nagenoeg mede gelijk. Mocht bij deze verbintenissen een der partijen tusschentijds komen te sterven, dan gaat de overeenkomst op een der erfgenamen van den overledene over, want zegt de Maleier *sandŏ barakoe pagang salamat*, d. i. de leening wordt erkend, opdat hij, die 't pand bewaart, gerust kan zijn. Indien op de bepaalden tijd bij het *sandŏ agoen* de schuld niet afgedaan kan worden, dan gaat het pand, alweder in het bijzijn van getuigen, voor de geleende som, in handen van den schuldeischer over, die dan somtijds wat bijbetaalt. Een formaliteit, die daaraan verbonden is, bestaat daarin, dat de geldschieter een kleine hoeveelheid rijst en kippen aan de getuigen geeft, waarom men dan ook spreekt van *bahajam babarèh* of *bahajam bakara*ˢ (²).

Alvorens er toe over te gaan het een en ander omtrent de Maleische erflating aan te stippen, laat ik hieronder een algemeen overzicht volgen van de verschillende familiebetrekkingen, die bij de bevolking dezer streken bestaan.

(¹) *Sandŏ* = *sandera; agoen* = *gadai.*

(²) Zooals de kippen met de rijst of met de aangebrande korst er van.

Zooals reeds uit verscheidene geschriften bekend is, waren de Padangsche Bovenlanden oorspronkelijk in drie afdeelingen verdeeld, n. l. Agam, Tanah Datar en de Lima poeloeh, die ieder door de stammen Bodi-Tjaniagŏ en Koto-Piliăng werden bewoond. De bevolking was door de Maleische wetgevers Katoemanggoengan en Parapatih Sabatang in soekoe's gesplitst, die naar de beide liniën van iederen stam oorspronkelijk slechts vier in getal waren. Langzamerhand ontstonden uit deze hoofd-soekoe's een menigte andere, hoogst waarschijnlijk omdat door uitbreiding der bevolking, twist of het verlangen om op ruimer wijze in hun onderhoud te kunnen voorzien, eenige leden hun oude woonplaats verlieten en zich onder aanvoering en bescherming van de oudsten of voornaamsten elders vestigden en daar dan een nieuwe soekoe vormden. Zoo telde men in Oud-Agam weldra de soekoe's si Koembang, Pisang, Goetji, Malaioe, Taudjoeng, Pajŏ bada, Koetiania, si Maboea, Djamba^{s}, Salajan, Piliang, Singkoeang, si Pandjang, Bitjoe Tjaniagŏ en Kŏtŏ, die er tot op heden nog worden aangetroffen. Zij, die tot één soekoe behoorden, woonden oorspronkelijk bij elkander en vormden als het ware één groote familie. Dit is echter door de steeds toenemende getalsterkte der leden van een zelfde soekoe thans niet meer het geval, doch nog steeds noemen zij zich ten opzichte van elkander *samaloe sasopan*, *sahinŏ samoeliă*, *sabarè^{s} saringan*, *satampoeăh laloe sabordong soeroei^{s}*, *soerang ditjatja^{s} sadŏnŏ padiăh*, *maloe nan ta^{s} baragiăh soekoe nan ta^{s} diasa^{s}*, *aja gadang batoe basiba^{s}* (1).

Het is dan ook verboden, dat een man en vrouw uit dezelfde soekoe met elkander huwen, wijl dit *soembang*, ongeoorloofd is en ziet men het een enkelen keer gebeuren, dan moet door het geven van een feest aan de ingezetenen en het storten van een bepaalde geldsom aan de adat voldaan worden. Door de uitbreiding van het aantal leden eener soekoe vond

(1) Deze uitdrukking beteekent, dat zij alle lusten en lasten, alle rechten en verplichtingen met elkaar gemeen hebben en gehouden zijn ten allen tijde elkander bij te staan en voor elkander partij te trekken.

de Maleier het langzamerhand noodig niet alleen te weten tot welken stam hij behoorde, maar ook van welke moeder hij afkomstig was. Iedere soekoe verdeelde zich in eenige familiën, welker leden ten opzichte van elkander *sahindoeă*[s], d. i. van een zelfde moeder afkomstig heeten, en waardoor dus een nauwere graad van verwantschap wordt aangeduid dan door *sasoekoe*.

Iedere *parindoeă*[s]*an* werd vervolgens in eenige lijnen gesplitst, die den naam kregen van *niniă*[s], *boeah paroei*[s] (1), *gadang* of *pajoeăng*, en ieder weder een eigen stammoeder hadden. Zij, die van één moeder afstammen, noemen zich dan ook *saniniă*[s], *saboeah paroei*[s], *sagadang* of *sapajoeăng*. Gewoonlijk kunnen er van zes tot negen tot eenzelfde soekoe gebracht worden. Zulk een *boeah paroei*[s], welke benaming hier het meest in gebruik is, wordt doorgaans gerekend van de *moejang* (2) tot de *pioei*[s] (3) d. i. tot in het zesde geslacht. Zij hebben een zelfde begraafplaats en duiden hun nauwe betrekking aan door te zeggen *sapandam sakoeboeran*, *sasasŏ*[s] *sadjarami*, *saladang sasawah*, *sahoetan tinggi sahoetan rendah* (4). Zij staan onder het toezicht van een zelfden panghoeloe, die *panghoeloe baboeah paroei*[s] genoemd wordt, en wonen doorgaans dicht bij elkander, in welk geval zij naar hun woonplaats tevens *sakampoeăng*, kamponggenooten, zijn. Niet zelden echter gebeurt het, dat indien er bij groote vermeerdering van de familie, voor den aanbouw van een nieuwe woning geen voldoende plaats is, enkele leden in de nabijheid van een andere familie

---

(1) *Paroei*[s] = *peroet*.

(2) Overgrootmoeder.

(3) Achterkleinkind.

(4) Dezelfde begraafplaats, hetzelfde graf, vroeger dezelfde woonplaats, dezelfde rijstvelden gehad hebbende, van dezelfde ladangs en sawah's etende; beschikkende over dezelfde gronden zoowel onbebouwde als bebouwde. — *Pandam*, een boom met witte bloemen, die veel op begraafplaatsen geplant wordt, nagenoeg dezelfde, die op Java de *kambodja* heet. — *Saso*[s] = *sasap*, verlaten, vroegere ontginning.

gaan wonen, waarbij zij dan evenwel hun eigen panghoeloe blijven volgen, zoodat *sakampoeăng* en *saboeah paroei*[s] alsdan verschillende beteekenis hebben. Insgelijks kunnen er in één kampong verschillende soekoe's vertegenwoordigd zijn, zoo zelfs dat men voorbeelden heeft, dat in kampongs uit slechts vier of vijf huizen bestaande, drie soekoe's worden aangetroffen.

Het aantal kampongs, waarvan de bewoners tot één soekoe behooren, is dan ook zeer uiteenloopend, het aantal familiën, *boeah paroei*[s], doorgaans niet meer dan 7,8 à 9. Evenals de *boeah paroei*[s] heeft ook de soekoe een panghoeloe, die een afstammeling heet te zijn van de eerste familie, die zich op de tegenwoordige plaats van inwoning nederzette of van hen, die de stichters van de soekoe waren. Doorgaans bestempelt men hen met den naam van *poetjoeă*[s] *boelé*[s] (1) of *panghoeloe adat*. Zij beslissen in datgeen wat men *tjoepa*[s] *oesali* noemt, terwijl voor *nan tjoepa*[s] *boeatan* of *nan katŏ moefakat* (2) ook de *panghoeloe baboeah paroei*[s] en de *panghoeloe baindoeă*[s], die men ook in verscheidene negorijen hier aantreft, gehoord worden. De waardigheid van *panghoeloe* der *soekoe* is erfelijk in zijn geslacht.

(Op een en ander hopen we later terug te komen).

Eenige soekoe's, die als een afzonderlijk geheel bij elkander worden aangetroffen en wier gezamentlijke bevolking zoowel dezelfde oude als nieuwe instellingen volgen, bestempelt men met den naam van *negeri* (3). In sommige streken gebruikt

(1) Kruin, top.

(2) Door *tjoepa*[s] *oesali* (oorspronkelijke maat) verstaat men in 't algemeen de oorspronkelijke gewoonten en instellingen, waarin geen verandering mag gebracht worden, terwijl *tjoepa*[s] *boeatan* die zijn, welke met onderling overleg er later bijkwamen. In 't dagelijksch leven gebruikt men ook om te kennen te geven, dat iets niet in den haak of naar behooren is, *inda*[s] *tjoepa*[s] *oesali*.

(3) Men zegt *saadat, saboeè*[s] *harè*[s], *sasatiă tagoeăh* d. i. één in adat, één vast verbond vormende, door één onverbreekbaren eed verbonden zijn; ook wel *baoerè*[s] *toenggang bapoetjoeă boelè*[s] met het eerste de adat, als grondslag voor de inlandsche maatschappij, met het laatste de gezamenlijke *panghoeloe's* bedoelende.

men ook den naam *kŏtŏ*, waarmede men in Oud-Agam meer een gedeelte van de negorij bedoelt, dat meestal zijn naam ontvangt naar de ligging ten opzichte van de rivier, die er langs of doorheen loopt. Zoo duidt *kapalŏ kŏtŏ* de wijk aan, die hooger of meer bovenstrooms, *tangah kŏtŏ* het midden en *ikoeă kŏtŏ* het lager gelegen deel aan, terwijl men somtijds ook nog een *baliă kŏtŏ* noemt, waardoor de woningen terzijde van de negorij worden aangeduid.

Om de graden van verwantschap door aanhuwelijking aan te duiden gebruikt men de volgende benamingen:

Mantoeŏ; zoo noemt men de schoonouders met hun broers en zusters ten opzichte van de schoonkinderen. Tusschen de laatsten en hun schoonmoeder bestaat een eigenaardige étiquette. Zoo mogen zij b. v. van elkander niet meer spreken dan hoogst noodig is. De Maleier zegt van hen: *mantoeŏ bakéh binantoe ba'kaseh ka ana'-ana' andjiăng, hati kaseh, dikakŏ' ta boeliăh*, d. i. de liefde tusschen schoonouders en schoonkinderen is als die voor jonge honden, inwendig heeft men ze lief, maar ze aanraken mag men niet.

Binantoe heet de schoonzoon of de schoondochter.

Ipa zijn de broers en zusters van de vrouw ten opzichte van haar echtgenoot, en omgekeerd, terwijl de mannen, die met zusters getrouwd zijn, *pambajan* genoemd worden. Zwagers mogen niet met elkander gekscheeren of op elkanders plaats gaan zitten en wil iemand zijn getrouwde zuster spreken, dan doet hij dit als haar echtgenoot niet thuis is, terwijl hij, om van zijn komst kennis te geven, aan den ingang van het huis eenige malen kucht, ten einde het echtpaar niet te overvallen in het behandelen van zaken, waarmede hij minder noodig heeft. Meisjes op huwbaren leeftijd mogen met haar broers en zwagers niet uit één schotel eten en noch door hen, noch door hun vader aangehaald worden.

Andan heeten de moeder en de zusters van den man ten opzichte van zijn vrouw, terwijl verder alle andere vrouwen in zijn soekoe *samandan* van haar zijn. De betrekking, waarin

hij wederkeerig staat tot de soekoe zijner echtgenoote wordt uitgedrukt door de benaming *samandŏ*.

Bakŏ heet de soekoe van den vader tegenover zijn kinderen, terwijl zij *ana*^{2} *pisang* of *ana*^{2} *oedjoeăng amèh* ten opzichte van de soekoe zijn.

Sambajan zijn de vrouwen met een zelfden man getrouwd.

Eindelijk spreekt men nog van *djalan ana*^{2}, *djalan bapa*^{2}, *djalan biai* en *djalan dansana*^{2}. Twee vrouwen met één man getrouwd hebben b. v. ieder een zoon. De kinderen nu van den eenen zoon zijn *djalan ana*^{2} van den anderen; iedere oom is *djalan bapa*^{2} van zijn neven en nichten, terwijl deze *djalan dansana*^{2} van elkander genoemd worden. *Djalan biai* zegt men, indien de kinderen van bedoelde vrouwen meisjes zijn.

Tot opheldering van een en ander stellen we ons de nakomelingen van een zelfde moeder, b. v. die van *poejang Renŏ* voor (zie den stamboom op bladz. 523). Van deze zijn *Amèh* en *Intan samandai*, indien zij verschillende ouders hebben en *samandai saloeloeih* of *sakandoeăng* als zij van één vader en moeder zijn.

Kadia, *Djaroem* en *Renang* met *Randai* en *Randi* zijn *badansana*^{2} *mandai* of *biai* d. i. neven en nichten van moederszijde.

Banang, *Pera*^{2} en *Adam* met *Paroemoen* en *Enŏ*^{2} zijn *badansana*^{2} *toeŏ* d. i. neven en nichten van grootmoederszijde, wat ook het geval is met *Boejoeng*, *Noeh*, *Taroemoen* en *Enŏ*^{2}.

Salin en *Daran* zijn met *Boeroeă*^{2} *badansana*^{2} *moejang* d. i. neven en nichten van overgrootmoederszijde.

Gandŏ met *Djedjah* en *Amin* worden *badansana*^{2} *poejang* of neven en nichten van bet-overgrootmoederszijde genoemd.

Sarim en *Piah* noemt men *badansana*^{2} *djaoeăh*, ofschoon het ook veelal gewoonte is alle betrekkingen verder dan *badansana*^{2} *moejang* met den naam van *badansana*^{2} *poejang* aan te geven.

Broers en zusters heeten *badansana*^{2}. De oudste broer heet op sommige plaatsen *ambŏ*, de oudste zuster *angah*, de jongste broer of zuster *adiă*^{2}, terwijl de man van de oudste zuster

STAMBOOM DIENENDE TOT OPHELDERING DER VERSCHILLENDE GRADEN VAN VERWANTSCHAP ONDER DE MALEIERS.

POEJANG.

Rénŏ.

Amèh — Intan

Djaroem — Kadia — Rénang — Randai — Randi

Banang — Pera[s] — Adam — Poejoeng — Noeh — Taroemoen — Enŏ[s]

Salin — Daran — Boeroeă[s]

Gandŏ — Djidah — Amin

Sarim — Piah

toenadi en de vrouw van den oudsten broer *kaka*^{s} genoemd wordt.

Verder is *Banang* de *biai*, *mandai* of *iboe* van *Daran* en *Salin*, *Djaroem* de *toeŏ*, *Amèh* de *moejang*, *Renŏ* de *poejang*. *Daran* is van *Banang ana*^{s}, *Gandŏ* heet *tjoetjoe* en *Sarim pioei*^{s}. Deze afstammelingen worden allen *kandoeăng* genoemd.

Moejang Améh is ook de *toeŏ* van *Paroemoen* en *Enŏ*^{s} en *Intan* die van *Banang*, *Pera*^{s} en *Adam*, maar *toeŏ* beteekent hier oudtante. Tot nadere onderscheiding wordt, in de beteekenis van grootmoeder, *Intan* de *toeŏ gandoeăng* van *Paroemoen* en *Enŏ*^{s} genoemd.

De vader heet *nana*^{s}, *bapŏ*, *ajah* of *apŏ*.

De ooms van moederszijde dragen op sommige plaatsen den naam van *mama*^{s} of *angkoe*, op andere die van *mama*^{s} *toeŏ*, *mama*^{s} *tangahan*, *mama*^{s} *boengsoe* d. i. de oudste, de tweede en de jongste.

De ooms van moederszijde heeten in de eene streek *bapa*^{s} of *mama*^{s}, in een andere *bapa*^{s} *toeŏ*, *bapa*^{s} *tangah* en *bapa*^{s} *boengsoe*.

De tantes van vaders-zoowel als van moederskant noemt men *biai*, *handai* of *mandai*.

De oom noemt de kinderen van zijn zuster *kamanakan* en die van zijn broer *ana*^{s}.

De kinderen van twee broers heeten *badansana*^{s} *bapa*^{s}, hun kleinkinderen *badansana*^{s} *injiă*^{s}.

Daar waar de grootmoeder *toeŏ* heet, noemt men den grootvader *injiă*^{s}, terwijl elders beiden weer den naam van *néné*^{s} dragen en *toeŏ* tante beteekent.

De adat schrijft omtrent de bezittingen van den Maleier eenige regels voor, die over het algemeen streng in acht genomen worden. Zoo mag o. a. de gemeenschappelijke erfenis niet dan in de hoogste noodzakelijkheid verdeeld worden en dan nog wel in overleg met alle belanghebbenden en den *panghoeloe baboeah paroei*^{s}. De eersten zijn broers en zusters, als

ook de kinderen van deze laatste, terwijl ook de oom en tante of eenig ander bloedverwant van zijn familie kan erven.

Een der meest voorkomende gevallen, dat men tot verdeeling overgaat, is twist onder broers en zusters ontstaan. Een ander, indien een der erfgenamen zich in schulden steekt en geen kontanten of partikulier eigendom genoeg bezit om ze te betalen, zoodat hij in de noodzakelijkheid verkeert zijn aandeel in de erfenis ten eigen gebruike aan te wenden. Wenscht hij dit te doen, dan zijn in de eerste plaats zijn medeërfgenamen, met uitsluiting van anderen, bevoegd zijn erfdeel te koopen. Zijn er onder hen geen daartoe genegen, hetgeen hoogst zelden het geval is, dan gaat de bevoegdheid over op de leden van dezelfde soekoe en wil ook geen hunner den koop sluiten, dan kan het goed aan lieden van een andere soekoe worden overgedaan.

Wil, om een nieuw voorbeeld te noemen, een der erfgenamen een reis naar Mekkah doen, ook dan kan hem, met algemeen goedvinden, zijn erfdeel worden afgestaan. In de laatste twee gevallen is verdeeling echter geen vereischte, want zonder dat het eigendom verbrokkeld wordt, kan uit de gemeenschappelijke erfenis òf de schuld, òf de onkosten voor de reis betaald worden. Alvorens echter de *haratŏ poesakŏ* aan te spreken, tracht men zich met zijn *haratŏ pantjarian* of die van zijn bloedverwanten te helpen en alleen wanneer het blijkt, dat deze niet voldoende zijn, zoekt men hulp bij de eerste. Een Maleisch spreekwoord zegt dan ook: *Ta^s aia talang dipantjoeăng; ta^s kajoe dindiang di rara^s. Manah nan djangan di loea^s, poesako djangan rata^s soembiăng;* hetgeen beteekent als men gebrek aan water heeft, wordt de talang (¹) afgehouwen, en is er geen hout, dan haalt men de wanden van het huis uit elkander; maar de *haratŏ manah* mag niet verminderd en de *haratŏ poesakŏ* niet geschonden worden.

Ook hieruit blijkt dus, dat alleen in de alleruiterste ge-

(¹) *Talang* is een bamboesoort, die veel waterdeelen bevat.

vallen tot verkoop of vervreemding der familiegoederen mag overgegaan worden.

De strekking van de *haratŏ poesakŏ* is dan ook voornamelijk het voorzien in uitgaven, die tot algemeen nut of voordeel der familie kunnen dienen, het verzorgen van haar leden, die door ziekte of gebreken, ouderdom als anderszins, verhinderd zijn in hun eigen onderhoud te voorzien, alsook het ten uitvoer brengen van plannen, waardoor allen tot eer en aanzien kunnen komen of gevrijwaard worden voor schande of vernedering.

Met de *haratŏ pantjarian* mag de eigenaar doen, wat hij wil, dus in de eerste plaats in de dagelijksche behoeften van zich en zijn huisgezin voorzien of er de wereldsche genoegens van genieten (*padoenia*). Hij kan ze gedeeltelijk of geheel weggeven aan zijn vrouw, kinderen of iemand anders, die niet tot zijn erfgenamen behoort. Zulk een schenking heeft plaats of alleen met medeweten, of met goedvinden van hen, die aanspraak op de nalatenschap hebben en van den *panghoeloe baboeah paroei's*. Het eerste is het geval, wanneer de weggegeven goederen tot de roerende, het andere zoo zij tot de onroerende gebracht kunnen worden. Komt men deze voorwaarden niet na, dan is het zeker, dat bij sterfgeval het geschonken tot in de geringste kleinigheid wordt teruggeëischt.

Overigens komt de *haratŏ pantjarian* bij den dood van den eigenaar als gemeenschappelijke eigendom aan de rechtmatige erfgenamen.

Hij, die voor de bezittingen zorg draagt en aansprakelijk gesteld wordt voor het beheer er van, is de oudste, of indien deze niet geschikt is, een meer vertrouwbare jongere broeder; zijn er geen mannelijke familieleden, dan wordt de oudste of de verstandigste onder de zusters, of wel een van haar kinderen gekozen. Al de zusters houden echter een nauwkeurig toezicht, zoo zelfs, dat het geld en de kostbaarheden bij een van haar aan huis bewaard worden, ofschoon de beheerder den sleutel van de schatkist bij zich houdt. Mocht hij nu op

slinksche wijze toch aan het strenge toezicht zijn ontsnapt en de hem toevertrouwde goederen op oneerlijke wijze aangewend hebben, dan gaat men of tot verdeeling over, of men keert den schuldige zijn aandeel uit, na aftrek van hetgeen door hem zoek gemaakt is. Hoogst moeielijk gaat het een sawah of ladang, rund of woningen, een deel uitmakende van de gemeenschappelijke familiegoederen, tot geld te maken, wijl niemand dan met goedvinden der rechthebbenden zulk een pand wil koopen. Padi of andere veldvruchten zoowel als kontanten zouden, hoewel ook moeielijk, tot eigen voordeel kunnen gebruikt worden, doch vrees voor ontdekking doet zulk een geval slechts zelden voorkomen.

Zoolang de erfenis nog in haar geheel is, worden alle familieleden, die er gebruik van hebben, *saparioeă*[s] genoemd. Gaat men tot verdeeling over, dan ontstaan er evenveel *nan saparioeă*[s] als er erfgenamen zijn.

De kinderen volgen daarbij steeds de soekoe van hun moeder en behooren alzoo tot haar familie, terwijl de vader volgens die van zijn eigen moeder rekent.

Rénŏ heeft b. v. twee dochters. *Amèh* en *Intan*, die bij het overlijden van haar moeder de erfenis onverdeeld laten. *Amèh*, de oudste of de verstandigste, krijgt, zoo zij geen van beide zoons hebben, die op mannelijken leeftijd gekomen zijn, het beheer. In het tegenovergestelde geval echter wordt de oudste zoon van een dezer vrouwen aansprakelijk gesteld, terwijl zij beiden met haar kinderen het vruchtgebrnik van het erfgoed hebben. Bij verdeeling krijgt iedere vrouw een gelijke portie, onverschillig hoeveel kinderen zij heeft.

Een der kinderen van *Améh* en wel haar zoon *si Kadia* sterft; nu krijgen zijn eigen vrouw en kinderen niets van zijn nalatenschap, noch van de *haratŏ poesakŏ*, noch van de *pantjarian*, maar deze wordt het gemeenschappelijk eigendom van zijn zusters *Djaroem* en *Renang*. Sterft er een van deze laatste twee, b. v. *Renang*, dan krijgt *Djaroem* het beheer en leeft van het erfgoed met haar kinderen en die harer zuster. Was

een der zusters vóór *Kadia* gestorven, dan zou hij het bestuur er over krijgen, terwijl bij verdeeling een der kinderen van de gestorvene voor het aandeel van zich en zijn broers en zusters zorg draagt.

Ingeval *Noeh*, de zoon van *Renang*, overlijdt, dan gaat zijn erfgoed, al had hij zelf kinderen, over in handen van zijn broer *Boejoeng*, bij wiens dood de kinderen van *Djaroem* en *Randé* erfgenamen zijn. Deze erflating noemt men *goentoeăng* d. w. z. verkort, afgesneden.

Bij den dood van den achterkleinzoon van *Djaroem*, *si Sarim*, gaan, indien hij geen kinderen heeft, zijn goederen over aan *Salin*, welken graad van bloedverwantschap men *satampo*ʼ noemt. Had deze laatste echter nog een zuster gehad, die reeds overleden is, dan zou de helft der nalatenschap van *Sarim* aan haar kinderen vervallen. Deze familiebetrekking noemt men *sadjangkŏ*. Was *Sarim* de laatste nakomeling van *Djaroem*, dan zouden *Boejoeng* en *Noeh* de bezittingen erven. Hun betrekking ten opzichte van *Sarim* heet *sadjangkŏ*.

Bij het uitsterven van alle nakomelingen in de rechte linie van *Améh*, komt de nalatenschap aan een der afstammelingen van *Intan*. Is dit *Eno*ʼ b. v. dan spreekt men van *sahéto*, terwijl men *sadapŏ* zou zeggen, indien *Boeroea*ʼ de erfgenaam was. Verdere afstanden bestempelt men over het algemeen met den naam van *djaoeăh*.

OVER DEN EED DER MALEIERS

TER

SUMATRA'S WESTKUST

DOOR

G. W. W. C. van Hoëvell.

In het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, Augustus aflevering van 1877, gaf Mr. Maclaine Pont eenige beschouwingen over den eed in de Padangsche bovenlanden. Schrijver trachtte het gewicht, door de bevolking dier gewesten gehecht aan de eeden bij haar in gebruik, beter te doen kennen. Hij wees verder op het wenschelijke om ruimer de eeden, ontleend aan de oude adat, toe te passen, aangezien de Mohamedaansche eed, zooals die thans meestal voor de inlandsche rechtbanken wordt afgelegd, in de oogen van den Maleier weinig waarde bezit en daarom waarschijnlijk het aantal gerechtelijke meineeden zoo groot is. Dit laatste is zeker eene onomstootelijke waarheid, en ieder ambtenaar hier ter kuste, zijne ondervinding als rechter raadplegende, zal mij moeten toestemmen, dat het afleggen van valsche verklaringen in rechten veelvuldig voorkomt, ja zelfs zoowel in crimineele als in civiele zaken aan de orde van den dag is, hetgeen zeer zeker het houden van een gerechtelijke onderzoek zeer bemoeielijkt, daar eigenlijk aan geen enkele onder eede afgelegde getuigenverklaring onvoorwaardelijk geloof kan worden geschonken.

Evenwel kan ik mij toch niet geheel vereenigen met de reden door schrijver hiervoor opgegeven nl: dat de „*Maleiers*

„het denkbeeld koesteren, als zoude de Mohamedaansche eed, af- „gelegd voor eene rechtbank, gepresideerd door een ongeloovige, voor „hen nietig zijn, omdat Allah's toorn, op zulk eene profane wijze „ingeroepen, zich niet verwaardigen zou op hen neder te dalen".

Veeleer geloof ik dat de reden, waarom de Maleier zoo weinig gewicht hecht aan den Mohamedaanschen eed, moet gezocht worden in het feit, dat de Islam ook hier niet in staat is geweest vroegere godsdienstige instellingen en begrippen te verdringen, ook al waren deze lijnrecht in strijd met de door Mohamed gegeven praecepten. Men denke slechts aan het Sumatraansche erfrecht (de adat kamanakan), aan het ten huwelijk vragen van den man door de vrouw (mendjapoet) en aan zoo vele andere thans nog in zwang zijnde met den Islam zeker geheel strijdige gebruiken.

Doch bovendien, ook al ware de Sumatraan in alle opzichten één streng geloovig Mohamedaan, dan nog zou dit weinig waarborg opleveren voor de strikte betrouwbaarheid zijner eeden, daar ook de Koran op dit punt zeer weinig streng is. Zoo luidt Ajat 225 van Sura II: „God zal u niet straffen voor „een onbedacht woord in uwe eeden; Hij zal u ter verantwoor- „ding roepen voor de voorbedachtzaamheid uws harten. God „is genadig en mild"; terwijl wij in Ajat 91 van Sura V lezen: „God zal u niet straffen voor een onbedacht woord in „uwe eeden, maar Hij zal u straffen voor hetgeen gij plechtig „zweert en schendt. En de boete zal zijn, het voeden van „tien arme lieden, met zulk middelmatig voedsel als dat, „waarmede gij uw gezin voedt, of hen te kleeden, of het „bevrijden van den nek van een waar geloovige uit de slaver- „nij; maar hij, die aan geen dezer drie dingen zal kunnen „voldoen, moet drie dagen vasten. Dit is de boete voor „uwe geschonden eeden, indien gij ondoordacht zweert enz". — Hieruit blijkt dat slechts op het doen van lichtvaardige eeden de gewone boete van een zoenoffer (kefforet), bestaande in vasten of de manumissie van een slaaf, dan wel het spijzigen van eenige armen is gesteld, doch dat de straf voor meineed

alleen aan Allah is overgelaten en niet binnen het bereik van den wereldlijken rechter valt. Ik weet wel, dat hierin op zich zelf niets bijzonders gelegen is, daar dit ook bij andere volken het geval is of was, o. a. in de eerste tijden van het oude Rome, waar de meineed (perjurium) evenmin gestraft werd, daar men op de macht der goden geen inbreuk wilde maken; maar wanneer men in 't oog houdt, dat anders in den Koran bij eenig imperatief voorschrift de poenale sanctie nimmer gemist wordt, dan is het toch zeer opmerkelijk dat ten opzichte van den meineed eene uitzondering wordt gemaakt.

Mr. Maclaine Pont verder op den voet volgende, zoo geeft zijne opsomming der verschillende wijzen van eedsaflegging mij aanleiding tot de volgende aanteekeningen.

1o. De Mohamedaansche eed, afgenomen op de door schrijver aangegeven wijze door den priester (qadli). Het gebezigde formulier luidt aldus:

Wallah(*i*), *Billah*(*i*), *Tallah*(*i*).

Hamba maoe menarangkan dengan loeroes, *apa hakim tanja kapada hamba*, *tiada hamba melebihi atawa mengoerangi*. *Kalow hamba berdoeto dimakan Qoraän*, *tiga poeloeh djoez* ([1]).

Hij die dezen eed aflegt, verbindt zich dus alleen persoonlijk of *hingga badannja*, zooals de Maleier zegt.

Omtrent enkele punten bestaat nog verschil van gevoelen. Zoo beweren sommigen, dat de eed alleen dan waarde heeft, als hij in de open lucht in de zon wordt afgelegd, omdat de schaduw van den Koran op het hoofd moet vallen. Anderen zeggen weder, dat de Koran niet boven het hoofd moet gehouden worden, doch dat men de hand er op moet leggen ([2]), of nog

([1]) Men herinnere zich dat de Koran behalve in 114 soera's, door de latere oelema's ook nog in 30, zooveel mogelijk gelijke, deelen verdeeld is, die dsjoez (plur: adsjzaoen) heeten en ook weder allen bepaalde namen dragen.

([2]) Volgens de Moslemsche wetgeleerden moet de vinger op een bepaald vers van Sura IX gelegd worden; zie o. a. von Tornauw, Das Moslemische Recht blz. 187. Misschien dat bovenstaande meening der Maleiers daarin haar oorsprong vindt.

beter er met de vlakke hand op moet kloppen, omdat de huid in directe aanraking moet zijn met het heilige boek.

De Mohamedaansche eed kan versterkt worden door hem in de soerau of mesdjid af te leggen en nog gewichtiger wordt de plechtigheid als zij op een Vrijdag plaats heeft. Dit alles is een zuiver Mohamedaansch begrip, daar ook de Arabische wetgeleerden aangeven dat het gewicht van den eed verhoogd wordt, als hij in de moskee, te Mekkah, of op eene door bedevaart geheiligde plaats wordt gezworen.

De derde wijze van zweren door schrijver opgenoemd, het *melongkahi Qoraän* komt, voorzoover mij bekend is, op Sumatra niet voor. 't Is trouwens zeer zeker geheel in strijd met de heiligheid van een boek, dat niet dan na voorafgaande reiniging en gebeden met de handen mag worden aangeraakt. Geen geloovig Mohamedaan zal dan ook den Koran op den grond leggen, veel minder er over heen stappen.

Ten vierde het *soempah diatas koeboeran*, doch niet zooals schrijver vermeldt, uitsluitend op het graf der voorouders van moederszijde, heeft soms plaats bij processen over erfenissen of bij het zoogenaamde *daäwa diatas mait* wanneer de doode eigenlijk partij in de zaak is, of liever, indien hij nog leefde, bij de beslissing belang zou hebben.

De bij schrijver sub 5, 6, 7 en 8 genoemde eeden zijn alle terug te brengen tot en alle min of meer onvolledige vormen van den grooten eed, ontleend aan de oude adat. Deze eed wordt *taroeh dan pirit* genoemd en staát bij de Maleiers ter Sumatra's Westkust hoog aangeschreven, doch ook weder niet zóó hoog, dat hij een absoluten waarborg zou opleveren, daar het mij reeds voorgekomen is, dat beide partijen in een civiel proces bereid waren dien eed af te leggen.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving van de ceremoniën, die bij dien eed plaats vinden, eerst een enkel woord over de beteekenis der woorden *taroeh dan pirit*. De meest uiteenloopende meeningen bestaan omtrent de spelling dezer uitdrukking. Terwijl sommigen schrijven *taroeh dan*, *djoe'*

of *djan pirit*, zeggen anderen weder dat het moet zijn *taroeh dji pirit*, terwijl nog anderen beweren dat de juiste uitdrukking is *pirit ditaroeh.* Hoewel, geheel in overeenstemming met wat Mr. Maclaine Pont dienaangaande schrijft, allen mededeelen dat onder *taroeh* moeten verstaan worden de naaste familieleden, *kamanakan*, en onder *pirit* begrepen zijn de verdere verwanten, doch van ééne stammoeder afstammende *saneneq* (of zooals de Maleier zegt, allen die in één familiegraf begraven worden, *sapandan sapakoeboeran*), heeft het toch mijne bevreemding gewekt, dat de Sumatraan de woorden *taroeh* en *pirit* alleen bezigt als er sprake is van dezen eed en hij in het dagelijksch leven zijne familieleden nooit met *taroeh* en *pirit* aanwijst, doch dan steeds andere woorden bezigt als *daoensanak*, *kamanakan* enz. (zie o. a. ook de opsomming door Verkerk Pistorius gegeven op blz. 40 en volgende van zijn bekend werk over de *Inl. huishouding in de Padangsche Bovenlanden*). Dit gevoegd bij het verschil van gevoelen dat omtrent de schrijfwijze bestaat, doet bij mij het vermoeden rijzen, dat de juiste beteekenis der woorden bij den Sumatraan is verloren geraakt en dat hij nu in den waan verkeert dat met *taroeh* en *pirit* zijne familieleden bedoeld worden, omdat deze, in verband met zijn begrip van solidariteit, ([1]) bij de eedsaflegging tegenwoordig moeten zijn.

Wanneer wij ter Sumatra's Westkust bij de studie der in-

([1]) Over 't solidariteitstelsel hier ter kuste, hoewel thans tot de geschiedenis behoorende, is zeker 't laatste woord nog niet gezegd. Doch deze opmerking als niet in rechtstreeksch verband staande tot het hier behandelde onderwerp, slechts *in transitu*. De vraag zou bijv. kunnen rijzen of het begrip van solidariteit, zooals dit jaren lang door ons is toegepast, wel inhaerent was aan de inlandsche maatschappij? Waarschijnlijk vonden wij bij onze vestiging alhier 't staatsrechterlijk begrip van solidariteit evenals dit bij vele volken, zelfs Westersche, het geval is. Gretig werd dit begrip door ons aangegrepen en verder uitgewerkt, evenals wij dit thans in Atjeh zien gebeuren, daar 't in oorlogstoestand een gemakkelijk middel is om rust, orde en veiligheid te verkrijgen en te handhaven. Later ging men er toe over, waarschijnlijk op een dwaalspoor gebracht door het *condominium*, wat men verder in de inl. maatschappij aantrof, het stelsel ook in privaatrechterlijken zin, ja eindelijk zelfs *in criminalibus* toe te passen.

landsche huishouding stuiten op onverklaarbare gebruiken of instellingen, dan vinden wij dikwijls de oplossing door den blik te slaan naar andere gewesten, waar analoge toestanden bestaan. Als wij verder in het oog houden dat waarschijnlijk evenals op Java ook hier op Sumatra vóór de invoering van den Islam het Hindoeïsme de heerschende godsdienst is geweest, (1) dan kan het geen verwondering baren, dat verschillende hier op Sumatra bestaande gewoonten, waarvan sommige in strijd met den Islam zijn, teruggevonden worden in andere thans nog Hindoesche landen als bijv. op de kust van Malabar en op Ceilon. Zoo is het o. a. met het erfrecht, en als een gevolg daarvan met de agglomeratie van vele lieden in ééne woning, het ophangen van tabir's bij feestelijke gelegenheden enz. enz (zie ook verschillende plaatsen in het bovengenoemd werk van Verkerk Pistorius). Eveneens moeten wij naar alle waarschijnlijkheid de beteekenis van *pirit ditaaoh* (wat mij vooralsnog als de beste lezing voorkomt) op Ceilon opsporen. Op blz. 387 van het werk van Barthélemy Saint-Hilaire, *Le Bouddha et sa religion*, waarvan het derde deel meer speciaal over de godsdienst op Ceilon handelt, lezen wij: „On a extrait des livres sacrés certains passages qu' on lit „spécialement dans la cérémonie appelée *le Pirit* et qui sont „comme le manuel des exorcismes. C'est par la lecture du „*Pirit* qu'on peut conjurer la puissance des démons, et c'est

(1) Ik zeg *waarschijnlijk*, want hoewel dit vermoeden meer en meer bevestigd wordt door de enkele gevonden oudheden, bestaat toch nog geen wiskunstige zekerheid op dit punt. De groote vraag blijft nog altijd, van waar dan dat ruines van hindoetempels en beelden, op Java zoo veelvuldig voorkomende, op Sumatra zoo uiterst zelden gevonden worden? De beantwoording dezer vraag ligt misschien in een van de twee volgende veronderstellingen of ook wel in beide tegelijk nl: vooreerst dat de Islam hier vroeger is ingevoerd in eene periode, toen het volk nog niet dien trap van beschaving bereikt had en dus nog niet dien kunstzin toonde, die zich uitte in 't stichten van tempels, zooals zulks op Java bij de invoering van den Islam het geval was, en ten tweede, dat de Mohamedaansche godsdienst hier misschien is gepredikt door eene uiterst fanatieke secte, welke geloovigen als ware beeldstormers alles wat aan den ouden Hindoegodsdienst herinnerde hebben vernietigd en verwoest.

„le Bouddha lui- même qui a indiqué aux hommes ce secret „merveilleux et bienfaisant".

Zou het dus niet in verband hiermede zijn aan te nemen dat primitief de Maleische adateed niets anders geweest is dan *pirit ditaroh* d. w. z. dat men den toorn der kwade geesten over zich en zijne familieleden inriep, bij aldien men eene onwaarachtige verklaring aflegde? Is ook niet het gebruik van *zeven* komforen met koemajan bij de eedsaflegging (zooals hieronder zal worden vermeld) een Hindoesch begrip, daar *zeven* bij de Bouddhisten het heilig getal is?

De ceremoniën, die bij den eed plaats vinden, door den heer Maclaine Pont reeds in hoofdzaak doch niet volledig vermeld, zijn de volgende.

Vóór dengeen, die den eed moet afleggen, worden neergezet verschillende voorwerpen, die allen eene symbolische beteekenis hebben en *toewa-toewa*=*tanda-tanda* genoemd worden. Vooreerst een korfje, van bamboe gevlochten, *sangkaq*, dat men aan de hoeken van alle inlandsche huizen bevestigd vindt en waarin de kippen eieren leggen. Verder een oude rijstwan, *njiroe boeroe* en een onbruikbare rijstpot, liefst met een gat in den bodem. Deze beide voorwerpen, als meer speciaal behoorende tot de dagelijksche benoodigdheden der vrouw, doelen dan ook op de vrouwelijke familieleden, die door de vervloeking in den eed vervat in de eerste plaats zullen getroffen worden. Vervolgens allerlei schadelijke planten en insecten als *katjang miang* (jeukboontjes), *djilatan njiroe* (soort brandnetel), een tros anauvruchten ([1]) waarvan de schil eveneens vergiftige eigenschappen bezit, *bingkaroeng* (vergiftige hagedis) en slangen. Hierin ziet men (zooals de heer Maclaine Pont

([1]) Hier dient vermeld te worden dat men deze schadelijke ingrediënten ook bezigt als men zijn plantsoen tegen dieven wil beveiligen; men hangt ze dan ergens in den aanplant op en stelt 't gewas aldus onder de hoede der booze geesten. Zulk een diefstalwerend middel wordt hier op Sumatra *oedoeh* genoemd, wat dus de *matakaoe* der Ambonsche eilanden is, hoewel in eenigzins gewijzigden vorm.

terecht aanmerkt) eene aanroeping van smart en pijnen, in geval men een valschen eed aflegt.

Verder mag onder de ingrediënten, bij den eed benoodigd, niet ontbreken een karbouwenschenkel, waarschijnlijk eene zinspeling op *Manangkabau*.

Hij, die den eed moet zweren, gaat op den grond zitten onder een opgestoken pajong ([1]). Rond hem is zijne familie, *daoensanak kamanakan*, gezeten. Zoowel hij als de familieleden houden gedurende den eed hunne handen boven rookende benzoë, *koemajan* waartoe zeven komforen (*persapan*) met koemajan in den kring gezet worden. Deze reukoffers moeten de aandacht der godheid of der booze geesten op de plechtigheid vestigen. Ook bij 't afleggen van den Mohamedaanschen eed wordt in den regel koemajan gebrand, doch dan slechts één komfoor gebezigd. Rondom de groep wordt een touw gespannen, *dilingkoeng*, waaraan stukjes van de jonge uitspruitsels, *poetjoeq*, van den klapper of langkoboom zijn bevestigd, als een teeken dat allen, die zich in den kring bevinden, alsmede hunne nakomelingen, bij eene onwaarachtige verklaring door den eed zullen worden getroffen.

Daarna wordt onder aanraking van den Koran het volgende formulier uitgesproken:

Dami Allah, dami rasoel Allah, dami Qoraän, tiga poeloeh djoez ([2]), *sabanjaq baris diatas, sabanjak nitiq dibawah, sabanjaq baris dan tasjdid* ([3]).

Diatas tidaq berpoetjoeq, dibawah tidaq beroerat, tengah-tengah digiriq koembang, kaätas tidaq boleh angin, kabaroeh tidaq boleh ajer, sapandjang pandjang tali sakanjang kanjang banteng ([4]),

---

([1]) Zoowel deze pajong als het bovenvermelde kippenest zijn symbolen van de eenheid des gezins.

([2]) Zie de verklaring bij den Mohamedaanschen eed hiervan gegeven.

([3]) Met uitdrukking *sabanjaq baris diatas, sabanjaq nitiq dibawah, sabanjaq baris dan tasjdid* worden de diakritische punten en klankteekens van den Koran bedoeld.

([4]) Met dit aphorisme „een banteng, aan een touw gebonden, kan slechts zoo ver grazen en zich verzadigen als het touw reikt" wordt *hier* waarschijnlijk bedoeld: dat zij alle familieleden, die door het touw ingesloten worden, zonder eenig voorbehoud in den eed begrijpen.

sagadji hamba jang bertaroeh pirit ini dapat dikoetoeki segala soempah jang hamba seboetkan ini.

Wij zien in dit formulier eene combinatie van den Mohamedaanschen en den ouden adateed. Primitief zal wel alleen het tweede gedeelte van het formulier zijn gebezigd en eerst nadat de bevolking den Islan had omhelsd, deze zonderlinge bijeenvoeging ontstaan zijn.

In sommige streken worden bij dezen eed nog andere ceremoniën verricht, als het planten van een versch afgesneden bamboe in het midden van de familieleden, het afstroopen met de hand van een varen, *daoen pakoe*, het verbrijzelen van een pinangnoot of het laten vallen van een ongekookt ei, allen symbolische handelingen, doelende op den ondergang van het geheele geslacht, dat als het ei zal uiteenspatten, verdorren zal als de bladeren van den bamboe of zal verstrooid raken en afvallen als de blaadjes van den daoen pakoe, bij het niet nakomen van den eed.

Verschillende plaatsen worden opgegeven, waar de eedsaflegging kan geschieden.

1°. Vóór de balei en dus ook bij analogie vóór de gerechtzaal.

2°. Bij geschillen over sawah 's of in grenskwestiën op het betwiste stuk grond.

3°. Op eene plek gronds gelegen tusschen de kampongs waar partijen wonen. Men kiest bij voorkeur eene plek uit, die met zwaar hout begroeid is, daar 't bijgeloof bestaat dat ook de boomen, waaronder de eed wordt afgelegd, zullen verdorren, indien valschelijk wordt gezworen. Men meent hierin dus een middel van controle te bezitten.

4°. Aan het zeestrand.

Ook ik wijs, evenals de schrijver van bovengenoemde studie in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, ten slotte op de wenschelijkheid om meer dan nu het geval is, en althans in gewichtige kwestiën, den adateed toe te passen, terwijl ik mij vlei daartoe hier de gegevens te hebben geleverd.

Augustus 1880.

MISVERSTAND?

Kort na den dood van Pfr. *Taco Roorda* verscheen in de Nederl. Spectator een verslag van zijn leven en werken geschreven door Pfr. *Kern*. Pfr. *Kern* zegt daarin, dat Pfr. Roorda wijsgeerig en niet eigenzinnig was, maar zulks leek. Was de man niet eigenzinnig — ik moet het op 't gezag van Pfr. *Kern* gelooven, want ik heb Roorda maar tweemaal gezien en gesproken — dan moet hij aan de meening van Pfr. *Kern* aangaande het zoogenaamde *Kawi* veel waarde gehecht hebben, te meer daar hij zelf die taal nimmer had beoefend, tenzij men onder *Kawi* versta de droomerijen der Jav. geleerden, die men n 't Jav. Wdb. bij de vleet kan vinden.

Intusschen heeft de hoogleeraar Roorda, die niet eigenzinnig was en dus niet in staat Pfr. *Kern*'s gevoelen te ignoreeren, wat Pfr. *Kern* aangaande de verhouding van 't *Kawi* tot 't Javaansch heeft gezegd evenzeer misverstaan als ik. Uit de woorden van Pfr. *Kern* denkt men alligt, dat hij 't *Kawi* voor een taal houdt, verschillende in klankstelsel van 't Javaansch, want 't hedendaagsch Hoogduitsch vertoont vaak geheel andere medeklinkers dan het *Middel-Hoogduitsch* (¹). Het Javaansch en 't *Kawi* daarentegen vertoonen dezelfde medeklinkers, al moge de eerstgenoemde taal nog zoo versleten zijn (²). Pfr. *Roorda*

(¹) Vrgl. dit deel bl. 297.

(²) Het hedendaagsche Javaansch heeft de twee klanken *aj* en *oej* van 't *Kawi* veranderd en maakt geen onderscheid tusschen spiritus asper en lenis aan 't begin van een woord. Verder heeft het vele woorden geknot (*kĕtan* in pl. v. *lakĕtan*, *koeḍoe* in pl. v. *wangkoeḍoe* enz.). Dat 't Oost-Jav. meer met het Kawi zoude overeenkomen dan dat der Vorstenlanden is geheel gissing, want we weten nog niet hoe ver westwaarts 't rijk van Madjapahit zijn heerschappij had uitgebreid.

zegt dan ook, dat het *Kawi* een geheel andere taal is dan 't Jav. evenals b. v. 't Sundaneesch en Madoereesch. Ook de Heer *Vreede*, een leerling van Pfr. *Roorda*, heeft Pfr. *Kern* misverstaan, want hij zegt evenals zijn leermeester, dat de zachte uitspraak der klinkers *i* en *u* (*oe*) in een gesloten lettergreep iets is, dat 't Madureesch met 't *Kawi* gemeen heeft. In de laatste lettergreep van een woord, als die door een medeklinker gesloten wordt, zegt hij, wordt de klinker niet als scherp uitgesproken (*abit* b. v. klinkt er *abît*). En dit is, volgens den niet eigenzinnigen *Roorda* (Beknopte Jav. Grammatica bl. 2 in de noot), ook in 't *Kawi* het geval (¹). Had Pfr. *Kern* zich duidelijk genoeg willen uitdrukken, had hij ruiterlijk gegezegd, dat het *Kawi* de moeder is van 't Javaansch, dan zouden ook de "niet eigenzinnige" *Roorda* en de heer Vreede hem niet misverstaan hebben.

Ik voor mij geloof, dat Pfr. *Kern* met opzet een weinig duister heeft willen wezen om een gaatje open te houden, waardoor hij aan de verbolgenheid van *Roorda* en zijn volgzame leerlingen (²) konde ontsnappen. Roorda was "niet eigenzinnig", maar hield zich bij een meening, die bestrijding had gevonden. In zijn pennestrijd tegen Pfr. *M. de Vries* had hij, zooals Pfr. *Kern* in boven bedoeld levens-bericht zegt, de feiten tegen zich, maar hij "gaf den moed niet op en bleef bij zijn meening" (³), omdat hij "niet eigenzinnig" was, maar zulks alleen geleek.

Intusschen doet het mij genoegen, dat een man, die reeds

(¹) Het *Kawi* een doode taal zijnde, zoo had Roorda ons wel mogen zeggen welke Engel hem dat heeft geopenbaard.

(²) Een zijner creaturen zeide: Zooals men weet, beschouwen sommigen (namentlijk *Cohen Stuart* en ik) 't *Kawi* als de oudere taal, waaruit het tegenwoordige Javaansch zou zijn geboren of wel afgesleten, terwijl *de jongste aandachtige beoefenaars* van 't *Kawi* (d. i. de »niet eigenzinnige" en hooggeleerde *Taco Roorda* en zijn napraters) het als mogelijk stellen, dat het niets anders is dan een dialect, dat in de een of andere streek op Java gesproken zou zijn, en daar misschien nog leeft (Zie bl. 13 van het Verslag van den staat en de werkzaamheden gedurende het Instituutjaar 1863—1864.)

(³) Iets dergelijks heeft Pfr. *Kern* gezegd. Het stuk kan ik niet letterlijk aanhalen, daar het niet in mijn bezit is.

zooveel voor 't *Kawi* gedaan heeft als Pfr. *Kern* (¹), door mijn „misverstand" genoopt is geworden aangaande het *Kawi* een geheel andere meening uit te spreken dan wijlen de „niet eigenzinnige" *Taco Roorda* en zijn kudde bewonderaars. Nog iets:

De term oud-Javaansch is niet door Pfr. *Kern* het eerst gebruikt, maar door mij, maar ik deed het helaas! in een „libel", waarvan de lezing een Hollandschen hooggeleerde de haren te berge doet rijzen (zie *Taco Roorda's* beoefening van 't Jav. bekeken b. v. op bl. 18). (²).

Ofschoon de naam er weinig toe doet, moet ik toch opmerken, dat ook die term hoewel beter dan *Kawi*, tot moeielijkheden aanleiding geeft. Welke benaming moet men geven aan de verschillende trappen van 't oud-Javaansch? De taal toch van de *Kakawin* en die van de *Kidoeng* verschillen hemelsbreed, terwijl het *Kawi* der hedendaagsche Javaansche dichters, waarin 't brabbel-Maleisch, door de leerlingen van *Roorda* „de gewone spreektaal" genoemd (³), een deuntje mêezingt (zie het onlangs uitgekomen *Kawi* Wdb. van *Winter*), bezwaarlijk aanspraak kan maken op den naam van oud-Javaansch. Zou men de term *Kawi* niet liever moeten behouden voor de taal der hedendaagsche Jav. gedichten en 't oudere *heidensch Javaansch* noemen?

2 Nov. 1880. H. N. VAN DER TUUK.

(¹) Ik wijs onder andere op zijne zoo belangrijke ontdekking, dat het schrift der Balineesche handschriften geen onderscheid maakt tusschen *djha* en *ai*.

(²) Uit Roorda's Jav. grammatica (1ste druk bl. 103 reg. 8 v. onder) blijkt, dat Roorda zelf het *Kawi* voor de moeder van 't Javaansch hield. Hij veranderde van meening, toen ik, van 't *Kawi*, als de moeder van 't Jav. uitgaande, hem op eenige punten bestreed, omdat hij zich 't verwijt van den hals wilde schuiven, nimmer naar 't *Kawi* omgekeken te hebben. Zie blz. 17. van mijne opmerkingen naar Aanleiding van een taalkundige bijdrage van T. Roorda. Ook dit „libel" is de aandacht van een *hoogleeraar* niet waard.

(³) Onder de stokpaardjes van *Roorda* behoorde ook de meening, dat het Maleisch een schrijftaal is en de op Java gebruikelijke brabbeltaal de algemeene spreektaal!

EEN EN ANDER

OVER

HET MEER VAN GRATI

UIT HET

JAVAANSCH OVERGEZET

DOOR

J. KNEBEL.

I.

(WAT PAK DIMIN MIJ VERHAALDE.)

Daar was eens een tijd (het is vijf geslachten geleden, misschien) dat er een man leefde, met name Wongsopati. Toen was het meer van Grati nog met een dik woud omzoomd.

Die Wongsopati nu had als demang zijn zetel gevestigd in de desa Bèbèkan.

De Keizer van Mataram had hem tot demang verkoren, omdat Wongsopati als overwinnaar uit den strijd tegen Blambangan was teruggekeerd.

Toen nu Wongsopati begiftigd was met den rang van demang, werd hem tevens door den Keizer opgedragen om een eendenteelt aan te leggen.

Bij den dood van Wongsopati werd hij vervangen door Kjai Ranoesetjå, en toen deze overleden was, werd hij opgevolgd door Tjåranoe.

(Onder het bestuur van laatstgenoemde) begon men het woud, dat het meer omzoomde, te vellen — wel te verstaan niet geheel en al — en werd aldaar een pasanggrahan gebouwd.

Onder de vele kaaimans van het meer waren er twee groote, een mannetje en een wijfje.

Het mannetje heette Kjai Boedar, het wijfje Njai Boedar.

Naar verhaald wordt, bestond er eene vriendschappelijke verhouding tusschen die kaaimans en de menschen.

Ook was er aan het meer eene onzichtbare gamelan, die men bij gelegenheid van een bruiloft of besnijdenispartij leenen kon.

Was er nu iemand, die bij eene feestelijke gelegenheid die gamelan wilde leenen, dan werd er eten voorgediend en wierook gebrand, en als offerande werd er een eend geplaatst op een vlot, terwijl die offerande werd aangeboden met de eerbiedige woorden: „kja-o-i, ik zou zoo gaarne uw gamelan leenen, omdat ik verlangend ben, mijn kind te laten besnijden.'' ([1]) En niet lang daarna verschenen langzamerhand de muziekinstrumenten op het droge.

Deze werden dan door de feestgenoten opgenomen en gebracht naar het huis van den man, die een feest zou geven.

Wanneer nu 's avonds de gamelan geslagen werd, en er een tandakpartij was aangericht, dan kwamen de kaaimans er bij, om te zien — maar in menschelijke gedaante.

Dit laatste weet men daardoor, dat men 's nachts 3 of 4 personen te zien kreeg, die zich te slapen legden bij den gamelan, en die men bij het aanbreken van den dag zag wak-

---

([1]) *Eerbiedige woorden:* ik vertaal dit aldus op gezag van het kråwå-inggil, waarin Pak Dimin me den volzin meêdeelde. Het behoeft geen betoog, dat bij eene Hollandsche vertaling, het schilderachtige in het afwisselend gebruik van ngoko, madiå, kramå en kramå-inggil, grootendeels verloren gaat.

ker schrikken en heenvluchten naar het meer, waar ze dan onderdoken en weer kaaiman werden.

Als nu het feest was afgeloopen, werd de gamelan teruggebracht naar de plaats (van waar ze gehaald was), en eensklaps werd ze dan weer onzichtbaar.

En wanneer nu, na maand of dag, die gamelan weer geleend werd door iemand van de dessa Dawé, die bruiloft hield, dan geschiedde dat (leenen) op dezelfde wijze, als hierboven vermeld werd.

(Eens op een dag dat) de gamelan het huis van den gastheer was binnengebracht, zag het touw van de gong er uit als de wortel van de kasimboehan.

(Toen men dat zag) verwisselde men dat touw met een, dat van katoen vervaardigd was, omdat de man, die den gamelan geleend had, bang was, dat bij het breken van het touw de gong mede vallen en breken zou.

Toen dat geschied was, kwam juist Kjai Soerabajan, die woonachtig was ten noorden van het meer, en hij sprak:

„Hoe is 't toch mogelijk, dat ge dat touw van de gong durft verwisselen met een touw van katoen?" waarop de gastheer antwoordde: „och, ik was zoo bang, dat de kasimboehanwortel misschien breken zou."

Daarop hernam weer Kjai Soerabajan:

„(Van dit oogenblik af aan) krijgt ge den gamelan niet weer te leen."

Toen nu de bruiloft was afgeloopen, werd de gamelan teruggebracht.

En wanneer er, na dien tijd iemand was, die den gamelan voor een bruiloft te leen vroeg, dan kreeg hij dien niet.

Tot de huidigen dag werd de gamelan dan ook niet weer zichtbaar.

Als er nu soms Hollandsche gasten waren, en er gamelan

werd geslagen in de pasanggrahan aan het meer, dan waren die heeren soms erg begeerig om te weten, hoe er zoo'n kaaiman uitzag.

(Om het dier te lokken) werd den kaaiman dan een eend voorgezet.

Daarvoor besteeg de djoeroe-koentji, die den kaaiman te onthalen had, een kleine sampan, en werd de eend, die te dienen had tot onthaal, geplaatst op een vlot, van bamboe en pisang-bast gemaakt.

Daarbij riep dan de djoeroe-koentji den kaaiman aldus aan: „Grootvadertje, hier nadert uw kleinzoon, om u te onthalen; nuttig nu iets, grootvadertje." ([2])

En dan kwam de kaaiman boven water en at de eend op.

Als nu de tijd was aangebroken, dat de kaaiman eieren moest leggen, dan kwam zij op het droge, en woelde in de aarde, onder kreupelhout, aan den oever van het meer, een plaats klaar voor de eieren.

De aarde werd losgewoeld ter diepte van 3 of 4 voet, en ter lengte en breedte van 5 voet.

Dan legt ze eerst 3 of 4 eieren, die met takjes en aarde worden overdekt; op die bedekking worden weer eieren gelegd, die weer met aarde en takjes worden overstrooid, (en zoo geschiedt dat) tot 4 of 5 lagen toe. Het gebeurt dan ook wel, dat een kaaiman zoo doende 40 tot 50 eieren op één plaats legt.

Onder die eieren is er één, dat heel groot is, en het midden van de anderen rechtop staat.

Dat staande ei wordt genoemd Penoenggoel.

Gedurende den legtijd is de kaaiman erg kwaadaardig, omdat ze bevreesd is, dat de eieren haar ontstolen zullen worden.

([2]) Ik beken dat 't Javaansch veel liever klinkt, zooals 't door mijn verhaler werd gekleed in ngoko, madiå en krâmå-inggil. Dat „kja-o-i, niki onten anak poetoené soegoeh soegoeh dikå dahar kja-o-i." heeft naar bescheiden meening, iets van kindertaal: vertrouwelijk en toch eerbiedig.

't Zal ongeveer 12 jaren geleden zijn, dat de kaaimans uit het meer verdwenen zijn, en wel, omdat het meer te diep werd door de bandjir, die neerstroomde van het gebergte.

Dat nu verdroot den kaaiman, en hij verdween. Waar die tjirit-kratjå, ([3]) die lekkernij voor de eenden, gebleven is, is ook niet bekend. (Eenigen zeggen) dat er eens 5 kaaimans met den kogel werden afgemaakt, nadat men ze eerst met eene palissadering had weten te omsluiten.

(Anderen verhalen) dat ze verhuisd zijn naar Råwå-tanggal, in het Loemadjangsche, omdat een zekere Pak Kaminah, uit de dessa Bandilan, een vischhaak had uitgeworpen naar Njai Boedar.

Pak Kaminah is nu al dood (anders zoudt ge 't kunnen hooren), dat de kaaiman zeker aangebeten had, want de snoer brak en de haak bleef zitten in den bek van den kaaiman.

Daarbij komt nog, dat er een kaaiman in de gedaante eener oude vrouw haar dienst kwam aanbieden aan zekeren Pak Rabidin, een inwoner van de dessa Soemberandong.

Pak Rabidin is ook al dood — maar het oude vrouwtje sprak aldus tot hem: „Pak Rabidin, de kaaiman, die Njai Boedar heet, heeft een vischhaak binnengekregen, och, help haar toch, om er den haak uit te halen; als u hem er uit kunt krijgen, dan is Njai Boedar van zins, om te vluchten naar Råwå-tanggal, omdat Kjai Boedar ook al binnen eene palissadering is afgemaakt."

Bij het aanbreken van den dag, herinnerde zich Pak Rabidin, dat hij gedroomd had, dat hij de kaaiman, die den haak had afgebeten, opzocht, en dat hij Pak Dimin had trachten meê te krijgen, maar dat deze niet wou.

Daarop ging hij dan ook zelf op weg, om de kaaiman op

([3]) Tjirit-kråtjå is een lange ronde pier, die, naar het zeggen van de oudsten der meerbewoners, uit het meer van Grati is verdwenen. Aan dat verlies zou 't toeteschrijven zijn, dat de eendenteelt van Bandilan aanmerkelijk is achteruit gegaan. Ook wordt daaraan toegeschreven, dat de roem van het wijdberoemde Grati ei begint te tanen. Een en ander blijft voor rekening van den verhaler.

te zoeken, en werkelijk vond hij ze aan den oever, verscholen onder de struiken.

Toen sprak Pak Rabidin aldus: „Njai Boedar (als u me stellig belooft) dat ge u stil zult houden, en ge uw bek wil openhouden, dan zal ik er den haak wel uittrekken."

De kaaiman opende daarop den bek, en de haak werd er uitgehaald.

Kort daarop kwam Pak Kaminah, die het vischsnoer had uitgelegd, zoeken naar de kaaiman, die in den haak gebeten had — en hij vroeg daarop aan Pak Rabidin: „hé Pak Rabidin, is het waar, dat een kaaiman den haak heeft binnengekregen, want, (ge moet weten), dat ik een lijn heb uitgezet, die afgebeten werd."

En Pak Rabidin antwoordde: „daar is geen kaaiman."

Met dat Pak Rabidin dat gezegd had, keerde hij op een draf terug naar de plaats, waar de kaaiman lag, en hij liet haar wegduiken in het meer, opdat Pak Kaminah, die haar zocht (haar niet snappen zou).

De kaaiman dook, en niemand heeft ooit een spoor van haar teruggezien, tot nu toe.

II.

(Wat Arsowidjojo me vertelde.) [1]

Daar was in heel ouden tijd een man, met name Kolobrobromo, die zijn demang-zetel gevestigd had in de desa Plindoengan. Die Kjai-demang was een Boeddhist, die in zijne manieren iets had van een Chinees.

Hij had 2 zoons, waarvan de oudste Hogrokolo en de jongste Ranoebromo heette.

Beide zoons werden verheven tot demang: de oudste van

[1] Cf. het handschrift, door mij aan het Bat. Gen. aangeboden.

de desa Mentaram, en de jongste, als opvolger van zijn vader, van Plindoengan.

Ranoebromo nu had 99 vrouwen, en toch was hij nog hartstochtelijk verlangend, om het aantal zijner vrouwen tot 100 vol te maken.

Daarom ontbood hij zijn vertrouwden dienaar, die zooveel als zijn patih in de dessa Plindoengan was.

Die patih heette Potrowongso.

De demang droeg hem op eene schoone vrouw te zoeken, en niet terug te keeren, vóór hij die vrouw gevonden had; Potrowongso ging op reis, en na 7 maanden was hij nog niet teruggekeerd.

Men verhaalt, dat de vader van den Kjai-demang 's nachts een droom had, dat hij vuur zag nedervallen op de desa Plindoengan, dat de desa tot den grond toe afbrandde, en dat er (tijdens den brand) geen enkel persoon van de desa Plindoengan zichtbaar was.

Dat alleen in het midden van het vuur een oude man stond, die onbewegelijk was en niet sprak.

Dat die oude man, toen het vuur was uitgebrand, opsteeg en verdween, terwijl een stem hoorbaar werd, die sprak: „geef den vader van Kjai-demang kennis dat in een andere maand, de Almachtige eene schoone vrouw zal doen nederdalen op Mentaram en Plindoengan, en haar zal maken tot een middel ter verdelging van Mentaram en Plindoengan beide."

Toen de vader van den kjai-demang ontwaakte, ontbood hij op staanden voet zijn zoon Kjai-demang Ranoebromo.

Toen deze verschenen was, deelde hij hem den droom mede.

De Kjai-demang ontbood daarop zijn dienaar Djogodipo en gelastte hem al de staatsdienaren te verzamelen.

Toen de staatsdienaren vergaderd waren, werd hun bevolen een markt aan te leggen en den gamelan klaar te houden, om hulde te brengen aan Potrowongso, in geval deze met de schoone vrouw in aantocht mocht zijn.

En een iegelijk deed, zooals hem bevolen was.

Nu verhaalt men, dat Potrowongso terugkwam zonder iets. En op dat zelfde oogenblik hieven al de marktbezoekers een geschreeuw aan, dat er een beeldschoone vrouw op de markt in aantocht was.

Toen de Kjai-demang dat vernam, zond hij dadelijk een gezant af, om dat te onderzoeken.

En werkelijk bleek het, dat er op de markt eene schoone vrouw was, met name Dewi Soekamie.

(Toen de Kjai-demang dat vernam) maakte hij zich met groot gevolg op, om Dewi Soekamie te ontmoeten en haar op te eischen als vrouw.

Toen hij op de markt was aangekomen, werd Dewi Soekamie zonder dat haar iets gevraagd werd, huiswaarts gebracht.

En nacht en dag was er vreugde bij gamelan en dans.

De Kjai-demang ontbood daarop zijn zoon Raden Bagoes Massigit, wien hij in overweging gaf, om in het huwelijk te treden. Maar de Raden-bagoes bracht daartegen als bezwaar in, dat hij nog geene geschikte woning had.

Daarop gaf de Kjai-demang bevel aan zijn volk, om een mooi huis te bouwen, en de inwoners der desa bijeen te verzamelen.

Maar vele der geroepenen kwamen niet op, omdat eenige daarvan ziek en andere gestorven waren.

Toen dat vernomen werd door den vader van den Kjai-demang, werd Ranoebromo gelast (te onderzoeken) wat daarvan de oorzaak mocht zijn, en deze gaf als zijn gevoelen te kennen, dat de komst van Dewi Soekamie het ongeval veroorzaakt had. Hij bad dus zijn vader, om Dewi Soekamie te verwijderen, maar de Kjai-demang wilde niet, want hij was smoorlijk op haar verliefd.

Maar 's nachts is den Kjai-demang een oude man verschenen in den droom, en deze zeide hem, dat werkelijk Dewi Soekamie de oorzaak dier ziekte was.

Bij zijn ontwaken ontbood de Kjai-demang zijn dienaar Kertisoeto, wien hij opdroeg Dewi Soekamie weg te voeren en half dood te maken.

En ze werd weggevoerd naar het woud en daar gegeeseld, tot ze half ontzield was.

Toen Dewi Soekamie daar lag, kwam tot haar een oude man, die tot haar sprak: "maak u op, Dewi Soekamie, en roep de hulp in van Begawan Njampoeh, die zich als boeteling gevestigd heeft op het gebergte van Soekoedomas."

Toen nu Dewi Soekamie na een voorspoedigen tocht bij Begawan Njampoeh was aangekomen, smeekte ze hem om hulp, opdat ze mocht gewroken worden op Ranoebromo, die haar zonder reden gepijnigd had.

Begawan Njampoeh zeide de gevraagde hulp toe,......als maar Dewi Soekamie zijne bevelen opvolgde, en later, wanneer hij verliefd op haar mocht worden, hem niet ter wille mocht zijn.

Dewi Soekamie beloofde dat.

Daarop werd de naam van Dewi Soekamie veranderd in Hindang Soekamie, en Begawan Njampoeh droeg haar op bloemen te kweeken.

Op een nacht nu bij volle maan geviel het zoo, dat Hindang Soekamie in den sluimer haar dij eenigzins ontbloot had, en Begawan Njampoeh dat zag.

Op dat gezicht viel het mannelijk zaad ter aarde, en Hindang Soekamie ontvluchtte juist op het oogenblik, dat ze door Begawan Njampoeh zou worden gegrepen, terwijl ze hem in herinnering bracht, wat hij vroeger met haar was overeengekomen.

Toen hij 't zich herinnerde, liet hij haar met rust en keerde terug naar het zaad, dat ter aarde gevallen was (en ziet) het had den vorm van een gouden heft, bevestigd aan een sikkelvormig mes.

Toen hij daarop bevel gaf aan Hindang Soekamie, om bloe-

men te plukken voor de bidkapel, en toen zij verklaarde, dat ze geen mes bij zich had, gaf hij haar het mes (met gouden heft) en drukte haar daarbij op het hart, om toch vooral op te passen, dat 't mes niet in de nabijheid van haar schoot kwam.

Toen plukte ze bloemen van 's avonds of aan tot 3 uur in den nacht tot ze eindelijk van vermoeienis in slaap viel; vergat wat Begawan Njampoeh haar gezegd had, en het mes neerlei in haar schoot.

Toen ze wakker werd, schrok ze, (want) het heft was verdwenen, terwijl het mes nog in haar schoot lag.

Toen ze dat had meêgedeeld aan Begawan Njampoeh, zei deze haar, dat ze reeds zwanger was, omdat het zaad, waaruit het heft ontstaan was, tot haar was ingegaan.

Toen nu hare dagen vervuld waren, bracht ze een jonkske ter wereld in de gedaante van een slang, met een stem als die van een mensch.

Dat kindje werd getooid met voetbellen en koeloek en ontving den naam van Baroe-klinting.

Zoo geviel het, dat Begawan Njampoeh een broeder had met name Begawan Dadap-petak, die pendita was op den berg Bromo.

Eens op een nacht had die Dadap-petak een droom, dat er eene beeldschoone vrouw tot hem kwam, en het zaad, dat hem ontviel, neerkwam op een witten steen — en hij was niet weinig verbaasd, toen er bij zijn ontwaken eene hevige aardbeving was.

Toen de witte steen door hem verbrijzeld werd, kwam er een witte kaaiman uit te voorschijn, die spreken kon als een mensch, en hem mededeelde, dat hij de zoon was van Begawan Dadap-petak.

Verder verhaalt men, dat Begawan Njampoeh, toen zijn zoon reeds groot geworden was, meer en meer beschaamd was (omdat hij een zoon had in slangengedaante) en dat hij zijn jongeren broeder Dadap-petak ontbood met al de andere priesters;

dat hij Baroe-klinting uitzond, om water te halen in een mand met opdracht niet huiswaarts te keeren, alvorens de mand boordevol water was, opdat Baroe-klinting niet door zijn jongeren broeder en de priesters zou worden gezien.

Toen ze allen verzameld waren, werden ze (als naar gewoonte) onthaald.

Nu zegt men, dat Baroe-klinting, terwijl ze daar bezig waren met eten en drinken, terugkwam met een mand vol water, en dat daarop alle gasten verschrikt opsprongen en wegliepen.

Alleen Begawan Dadap-petak bleef zitten en zon met zijn ouderen broeder Begawan Njampoeh op een middel, om Baroe-klinting en Boio-petak uit den weg te ruimen.

(Toen de zaak beklonken was) nam Begawan Njampoeh afafscheid van zijn zoon, (onder voorwendsel) dat hij naar Probolinggo ging (met afspraak), dat hij na een dag of 3 door Baroe-klinting zou worden opgezocht te Bengawan Gending. In werkelijkheid vergezelde hij zijn jongeren broeder Dadap-petak huiswaarts naar den Bromo, en hield zich daar schuil.

Toen Dadap-petak op den Bromo was aangekomen, gaf hij bevel aan zijn zoon Boio-petak, om zich op te maken naar Bengawan Gending en daar de slang, genaamd Baroe-klinting van kant te maken. Boio-petak ging op weg, en toen hij te Bengawan Gending was aangekomen, ging hij den strijd aan met Baroe-klinting, (met dat gevolg) dat hij overwonnen werd en stierf.

Toen Dadap-petak den dood van zijn zoon vernam, haastte hij zich naar Bengawan Gending, en gaf daar kennis aan Baroe-klinting, dat zijn vader zich ophield in een grot, aan den voet van den berg Toegel, en dat deze verlangde, dat de ingang van de grot door Baroe-klinting bewaakt werd.

Baroe-klinting vertrok daarop van Bengawan Gending om den ingang van de grot te bewaken.

Men verhaalt verder, dat de Kjai-demang van Plindoengan aan zijne dienaren last gaf, om voor het aanrichten van een sedekah boemi, visch te gaan zoeken in het bosch.

De dienaren van den demang gingen, met eenige desagenoten, zooals hun bevolen was.

Onder hen bevond zich een man, Singokerti genaamd, die aan beide oogen blind was. Toen men nu in het bosch was aangekomen, liet men Singokerti in den steek, zoodat hij den weg naar huis niet kon terugvinden.

Daarop ging hij op handen en voeten rondtastende voort, tot hij het lichaam betastte van (de slang) Baroe-klinting.

Baroe-klinting sprak daarop tot Singokerti, en beloofde hem een geneesmiddel voor zijne oogen, onder voorwaarde, dat Singokerto, wanneer hij in zijne desa was teruggekeerd, en gevraagd mocht worden, wie hem had ziende gemaakt, nooit den naam van Baroe-klinting zou noemen — want, in geval hij dat deed, kon hij er zeker van zijn, dat hij op nieuw met blindheid zou geslagen worden.

Toen Singokerti dat beloofd had, werd hem gelast te slaan op het lichaam van Baroe-klinting, en de oogen te besmeren met het bloed (dat daarop vloeien zou). Singokerti deed, zooals hem gezegd was, en zijne oogen werden gezond. Daarop nam hij afscheid van Baroe-klinting en keerde huiswaarts.

Toen hij nu in de desa Plindoengan aankwam, werd hij opgemerkt door den Kjai-demang, en deze vroeg hem, hoe hij weer ziende geworden was, maar Singokerti gaf geene opheldering.

Toen gaf hem de Kjai-demang te kennen, dat hij, in geval hij geene inlichtingen omtrent die genezing wilde geven, op staanden voet zou worden gedood.

Toen verhaalde Singokerti wat hem wedervaren was en werkelijk werd hij weer door blindheid getroffen.

Daarop gaf de Kjai-demang last aan al zijne poenggåwå's om Baroe-klinting op te pakken — en hijzelf ging mêe.

Toen ze waren gekomen ter plaatse, waar Baroe-klinting zich bevond, werd deze door de menschen van Plindoengan afgemaakt en voor de oogen van den Kjai-demang in stukken gesneden.

Verder wordt verhaald, dat, toen Begawan Njampoeh vernam, dat zijn zoon door den Kjai-demang van Plindoengan was afgemaakt, hij zich dadelijk opmaakte, om het lijk van zijn zoon te zien.

Maar toen hij daar was aangekomen, kon hij 't niet aanzien, dat zijn zoon daar zoo lag, in stukken gesneden door menschen van Plindoengan — en begaf hij zich daarop naar de naastbij zijnde desa rechtstreeks naar het huis van de weduwe Njai Dijèk.

Toen zond hij Njai Dijèk er op uit, om een stukje vleesch van Baroe-klinting te gaan vragen, maar ze kreeg het niet, en bovendien was ze, toen ze weer thuis kwam, bevlekt met bloed, getroffen als ze was door de steenen van de lieden van Pliendoengan, die Baroe-klinting hadden geslacht.

Begawan Njampoeh, treuriger dan ooit, nam daarop afscheid van Njai Dijèk, met last, om zoodra ze geraas hoorde, een rijstlepel te nemen en een rijstblok te bestijgen.

Begawan Njampoeh ging daarop heen, om zelf (het vleesch van Baroe-klinting) te vragen, maar ook hij kreeg het niet.

Toen werd zijn geest gericht naar het oneindige, en hij zond eene bede op naar den Almachtige — en ziet, daar viel een rib van een kokosblad uit den hemel voor zijne voeten. Dadelijk greep hij die, stak ze in den grond, en sprak tot de menschen, die Baroe-klinting hadden in stukken gesneden:

„beproeft eens of ge de bladrib uit den grond kunt trekken; als ge 't kunt, mag Begawan Njampoeh door u worden gedood, zoo niet, dan eisch ik van u het vleesch van Baroe-klinting." Maar er was niemand onder de lieden, die Baroe-klinting hadden geslacht, die de bladrib uit den grond krijgen kon.

(Toen het nu bleek) dat ook de Kjai-demang daartoe niet bij machte was, stelde deze Begawan Njampoeh voor het zelf te beproeven, met belofte, dat wanneer hij er de sådå wist uit te rukken, al het vleesch van Baroe-klinting aan hem zou worden afgestaan, maar dat hij zou gedood worden, wanneer hij eveneens onmachtig bleek. Begawan Njampoeh was daarover opgetogen van blijdschap; hij trok er de bladrib uit, en uit het gat, waar ze geplant was geweest, borrelde water.

Hij haastte zich het vleesch van Baroe-klinting te bemachtigen, en beval, dat de demang van Plindoengan en zijn poenggåwå's moesten veranderen in kaaimans.

(En het gebeurde, zooals hij bevolen had) want de Kjai-demang en al de poenggåwå's, die hadden mêe gedaan aan het slachten van Baroe-klinting, zonken en werden kaaimans.

Dat nu was de oorsprong van het meer van Grati (Bengawan Ranoe).

Begawan Njampoeh keerde daarop terug naar den berg Soekoedomas, met een gedeelte van het vleesch van Baroe-klinting.

Toen hij was thuis gekomen, gaf hij last aan Hindang Soekamie, om dat vleesch te wikkelen in wit lijnwaad, zonder er naar te zien. Maar zoodra Begawan Njampoeh was opgegaan naar zijn bidcel, bezag Hindang Soekamie het vleesch van Baroe-klinting en at er iets van.

Niet zoodra had Begawan Njampoeh dat gezien, of hij kwam neer van zijn bidcel en deelde aan Hindang Soekamie mêe, dat ze was zwanger geworden van het vleesch van Baroe-klinting.

Daarop nam Begawan Njampoeh afscheid van Hindang Soe-

kamie, zonder dat men wist, wat zijn doel was — en hij droeg aan Hindang Soekamie op, om wanneer ze een zoon had ter wereld gebracht, dien den naam van Radhen Bagoes Soepetak te geven.

Toen hij aldus gesproken had, ging hij op reis naar de kluis van zijn jongeren broeder Begawan Dadap-petak op den berg Bromo.

Daar gaf hij zijn broeder kennis, dat hij heenging om zich te verbranden — en droeg hem op, om het kind, dat Hindang Soekamie ter wereld zou brengen, den naam van Radhen Bagoes Soepetak te geven; het op te voeden op den berg Bromo, en hem, wanneer hij volwassen was, te maken tot vorst van Loemadjang.

Zijn jongere broeder beloofde te doen, wat hem bevolen was. En daarop ging Begawan Njampoeh zijns weegs.

IETS OVER HET „BATOEAH EN TILAKŎ ZIJN" BIJ DE MALEIERS.

DOOR

J. L. VAN DEN TOORN.

Het Maleische woord *batoeah* heeft, zooals bekend is, de beteekenis van „gelukkig", „voorspoedig", „onkwetsbaar" zijn. Iemand, die *batoeah* is, kan alle gevaren trotseeren. De kogels mogen op het slagveld om hem henen fluiten, geen er van zal hem treffen; de stormen mogen het vaartuig, waarop hij zich bevindt, met een gewissen ondergang bedreigen, hij behoeft den dood in de golven niet te vreezen. Waar velen door besmettelijke ziekten worden aangetast, blijft hij gespaard; waar anderen treuren onder de slagen van het noodlot, verheugt hij zich in fortuin en aanzien.

Een even ongunstige beteekenis heeft het woord *tilakŏ;* het duidt alles aan, wat onheil en tegenspoed meebrengt.

Volgens den Maleier treft men bij menschen en dieren, zoowel als bij levenlooze voorwerpen de kenmerken aan, die als gegevens dienen, onder welke van genoemde twee soorten ze zijn te rangschikken. Van niet algemeene bekendheid zijn deze teekens, aangetroffen bij *vrouwen* en *katitirans.* Wie belang mocht stellen het een en ander hieromtrent te weten, leze de volgende aanteekeningen.

Een Maleier, die voor zich of voor zijn zoon een vrouw ten huwelijk begeert, roept doorgaans de kennis van een ziener in, ten einde te weten of het huwelijk met zonnige da-

gen zal gepaard gaan, dan wel of de echtgenoote regenbuien en stormen met zich voert. Zulk een ziener is geen charl-tan, zooals bij ons op de kermissen wordt aangetroffen, maar meestal een deftig oud heer, die, als hij met eenig overleg te werk gaat, weldra in heilig aanzien komt en van heinde en ver personen ziet opdagen om hem te raadplegen. Hij put zijn bovennatuurlijke kennis uit een handschrift vol geheimzinnigheden, dat door een zijner voorvaderen is opgesteld, door zijn grootvader misschien nog eens is overgeschreven en eindelijk in het bezit is gekomen van den tegenwoordigen eigenaar, die er uit eigen ondervinding nog het een en ander bijvoegt. In dat kostbare boek zijn ook eenige bladzijden gewijd aan de kennis om het geheim te ontsluieren, of het huwelijk een domme dan wel een voordeelige speculatie zal wezen.

De wijze, waarop men dit te weten komt, is zeer eenvoudig, zoo eenvoudig zelfs dat iedereen, die ze verklaard ziet, het bejammeren zal, dat wij Europeanen er zulke geschriften niet op nahouden. Zij komt op het volgende neder.

In het zienersboek vindt men een Maleisch alphabet, waarvan iedere letter een cijfer heeft en wel:

Alif 1; — Ba 2; — Ta 4; — Tsa 5; — Djim 3; — Ha 9; — Cha 7; — Dal 4; — Dzal 7; — Ra 7; — Za 7; — Sim 6; — Sjin 9; — Tsad 7; — Dlad 4; — Fa (6) 7; — Tla 3; — Ain 7; — Grain 10; — Pha 8; — Kaf 10; — Quaf 3; — Lam 3; — Mim 3; — Noen 3; — Wau 6; — Ha (8) 5; — Hamzah 6; — Ija 8; — Tja 3; — Nga 5; — Pa 8; — Ga 8; — Nja 8.

Komt nu deze of gene trouwlustige informaties inwinnen omtrent de schoone, op wie hij het oog gevestigd heeft, dan wordt hem in de eerste plaats gevraagd, hoe haar naam en die van hem zelf is. De man heet b. v. *Badoe* en de vrouw *Patimah*. Met een zekere deftigheid onderzoekt de ziener de cijfers, die bij de eerste letters van elke lettergreep der beide namen geschreven zijn en vindt nu voor den eersten, *Ba* is

2 en *Dal* is 4; en voor den tweeden, *Pa* is 8, *Ta* is 4 en *Mim* is 3. De sommen 6 en 15 beide door 9 gedeeld zijnde, wijzen de resten 6 en 6 aan, dat mijnheer *Badoe* niets beter zou kunnen doen, dan jufvrouw *Patimah* uit te noodigen zijn gade te worden, wijl zij ongetwijfeld een *padoesi batoeah* is.

Behalve deze resten voorspellen bij dezelfde deeling ook de volgende een gelukaanbrengend huwelijk.

1 en 1; 1 en 2; 1 en 3; 1 en 5; 1 en 6;
2 en 3; 2 en 9;
3 en 6; 3 en 7; 3 en 8;
5 en 6; 5 en 7; 5 en 8; 5 en 9;
6 en 8;
8 en 8; 8 en 9.

De resten 1 en 4 duiden een vrouw aan, die *koerang baik* is, en alle andere strekken den man tot aanwijzing om zijn trouwplannen met bedoelde vrouw maar stilletjes op te geven en zich niet te wagen aan al den tegenspoed, die hem uit de nijdige cijfers aangrijnst.

Bovenstaand middel behoeft niet altijd toegepast te worden, wijl de natuur als vriendelijke raadgeefster dikwijls zelf te hulp komt, zoodat men langs nog eenvoudiger weg het verlangde kan te weten komen. Sommige dames nl. hebben de geluk of ongeluk meebrengende teekens aan zich, wat door vader of moeder reeds is opgemerkt, toen hun dochtertje nog klein was. De man, die dus in nadere kennis met hun kind wenscht te komen, kan van hem of van een der ooms of tantes de gewenschte inlichtingen bekomen.

Tot de vrouwen, op wier bezit groote prijs gesteld kan worden, behooren o. a. zij, die er twee kruinen op nahouden, waarvan dan de geluk voorspellende gelegen is op de denkbeeldige lijn, die het lichaam in een rechter- en linkerhelft verdeelt, hetzij op den schedel, op het voorhoofd of op de borst; alsmede zij, die een goed gevormd ovaal gelaat hebben, of die een langen hals en groote ooren aan een korte gestalte paren. Saamgegroeide wenkbrauwen, sproetjes in het

kuiltje van den hals, een lange neus of een rechtvooruitstekende groote teen zijn ook al goede teekenen. Een der beste echter is, als de vrouw lang hoofdhaar draagt en zij dit, uit het bad komende, over den rechterschouder laat neerhangen.

Minder gunstige verschijnselen zijn dunne of korte haren, korte, stompe vingers, van het hoofd afwijkende ooren, kruintjes op den rug van de hand en meer dergelijke.

Behalve genoemde kenteekenen zijn er nog verscheidene andere, maar ofschoon de eenvoudige kampongbewoner er niets in ziet, om ook die op te noemen, zou bij de meesten onzer het gevoel van kieschheid gekwetst worden, waarom ik de andere aardigheden maar stil achterwege laat.

Evenzeer als de Maleier zich gaarne in het bezit ziet van een goede of bevallige echtgenoote, zoo ook rekent hij zich gelukkig, als hij een *katitiran batoeah* machtig geworden is. De *katitiran* is een soort van wilde duif, waarvan zij echter in grootte over het algemeen nogal verschilt. Terwijl de laatste, waaronder de roodachtig gekleurde, de *balam tembaga* als vechtersbaas een voorname plaats bekleedt, meestal gehouden wordt om hem tot kloppen af te richten, behoort gene meer tot de vogels, die men om hun gezelligheid op prijs stelt. De Maleier, die een kennis gaat opzoeken, zal niet verzuimen het beestje mee te nemen. Een toekang schijnt lustiger zijn werk te verrichten, als zijn lieveling aan een boom of paal dicht bij hem is opgehangen. Een nietsdoener, die op de pasar de nieuwtjes gaat bepraten, kan daar heel wat tijd zoek brengen met het bekijken der *katitiran*, door zijn vrienden meegebracht. Wie eens in de gelegenheid komt een markt op een der hoofdplaatsen in de Bovenlanden te bezoeken, b. v. die te Fort-de-Kock, zal verbaasd staan over het groote aantal vogelkooitjes, dat hij daar aantreft. Niet zelden toch vindt men er meer dan driehonderd. Die kooitjes, waaronder vele overdekt met gekleurd doek aan den benedenrand uitgesneden, met gouddraad doorstikt en van sierlijke kwastjes voorzien, dienen deels tot woonplaats van de *katitiran*, deels

tot die van de *balam*. De eerste is echter van de gewone soort. Er is nog een andere, die men niet zoo vaak te zien krijgt, wijl zij zelden verder komt dan de woning van haar eigenaar, die dezen vogel dikwijls afgodisch vereert. Zij is bekend onder den naam van *katitiran batoeah* of heilige *katitiran*.

De *katitiran*, die in het wild levende, zich bij voorkeur op de tjangkingboomen ophoudt, wordt doorgaans op de volgende wijs gevangen. De takken van den boom, in welks nabijheid men deze vogels heeft vernomen, worden met gom besmeerd en op een er van een tamme *katitiran* neergezet, terwijl op den grond een tweede in een kooitje geplaatst wordt. Deze begint weldra te roepen en haar in vrijheid levende natuurgenoot komt, door nieuwsgierigheid gedreven, al spoedig wat nader bij en zet zich eindelijk op den met gom besmeerden tak neder, met het treurige gevolg, dat hij nu ook spoedig in handen van zijn belager is. Anderen maken geen gebruik van gom, maar vangen den vogel in een net, dat naast de kooi is uitgespannen. Deze laatste manier gaat met minder verlies van vederen gepaard.

Men weet natuurlijk niet van te voren, of hij tot de geluk of onheil aankondigende—want ook deze zijn er—behoort, doch men bemerkt dit toch vrij spoedig, wijl de ondervinding ook hier leermeesteres geworden is. Zoo weet men nu, dat de *katitiran*, die witte vederen, roode pooten en glinsterend roode oogen heeft, of om den hals van opspringende vederen is voorzien, of een bepaald aantal schubben, b. v. 16, op de teenen heeft, tot de *batoeah* behoort. Tot de ongeluksvogels brengt men vooral de geheel zwartgekleurde, benevens die, welke des nachts roepen of bij wie het onderste gedeelte van den snavel meer vooruitsteekt dan het bovenste.

Verder is men vrij algemeen van gevoelen, dat de *katitiran*, die des nachts slaapt met den kop naar de keuken gekeerd, tot de goede en die dit juist andersom doet, tot de onheilaanbrengende behoort. Sommigen beweren zelfs, dat men aan het geluid kan hooren, met welke soort men te doen

heeft. De heilige *katitiran* nl. maakt driemaal achter elkander het geluid, dat de Maleier als klanknabootsing teruggeeft door *tagadoempŏ̌* of *takatŏeŏ*. Al de kenteekenen op te noemen, die aanduiden of men zich in het bezit van zulk een vogel al dan niet kan verheugen, zou niet goed doenlijk zijn, want eerstens verschilt men daaromtrent nog al van opinie en ten andere houden er sommigen zulk een groote menigte van heilvoorspellende *katitirans* op na, dat men onwillekeurig vragen moet, welke dan toch tot de gevaar aanbrengende behooren. Toch wil men misschien wel enkele van de meest bekende leeren kennen.

Tot de *katitirans*, wier bezit onheil kan veroorzaken, behoort o. a. de *sipoentoeng*, die zwarte pooten en zeer donkere vederen heeft. Wie er zulk een op nahoudt, loopt gevaar, dat er brand bij hem ontstaan zal. De *sipoendjoeng*, die geheel zwart is, heeft een even slechten naam als zijn voorganger, terwijl de *basihantoe paboeroe*, die gewoonlijk des nachts zijn geroep doet hooren, veelal een sterfgeval aankondigt. Hij draagt dien naam, omdat hij in gezelschap leeft van de *hantoe paboeroe*, een nachtgeest, die de menschen met allerlei ongelukken vervolgt.

Van de goede soort zijn vooral bekend de *siroeang padi masak*, zoo geheeten omdat de vederen op zijn borst naar tegenovergestelde richting groeien, zoodat men in het midden een scheiding heeft; de *sielang-elang mandi*, die zeer glanzende vederen heeft met witte puntjes er aan en die, zoo zeggen de Maleiers, evenmin als de *boeroeng lang* — nat wordt, al baadt hij zich ook een jaar lang; de *sidingin*, een beroemde, met witte vederen en roode pooten; de *katitiran roejoeng*, die bruinachtig van kleur is; de *roewŏ̌*, een witte enz.:

De familie, die een dezer laatste vogels onderhoudt, mag zich jaarlijks in een goeden oogst verblijden, en behoeft niet bang te zijn door ziekte bezocht te worden of door brand haar goederen te verliezen. Deze *katitirans* waarschuwen voor een bezoek van dieven of van lieden, die met andere booze plan-

nen bezield zijn, terwijl hun kracht om het onheil te weren zelfs zoo groot is, dat de huisgezinnen, die in de nabijheid van hun meester wonen, zich insgelijks aan zijn beschermenden invloed toevertrouwen. De Maleier is echter slim genoeg bij het verhalen van al die wonderen *insja Allah*!, (zoo God het wil,) te zeggen.

Deze vogels worden natuurlijk zeer zorgvuldig opgepast; zij krijgen een fijne rijstsoort, *padi rani's*, te eten en worden voortdurend voorzien van versch drinkwater en fijn zand in hun kooitje, dat meestal aan den nokbalk hangt. Bij helderen zonneschijn brengt men het diertje een poosje buiten, er wel voor wakende, dat een begeerige vriend of een roofzuchtige kat er zich niet aan vergrijpt. Voor sommige dezer vogels worden dikwijls buitengewoon hooge sommen besteed en meer dan eenmaal hoort men van twee-, driehonderd gulden spreken. Toch gaat de eigenaar slechts in den uitersten nood tot den verkoop van zijn lieveling over, daar hij vreest, dat hem als straf voor zijn trouweloosheid een legio ongelukken zal overkomen. Veel liever blijft hij het beest tot aan diens dood verzorgen, om daarna het lijk van de ingewanden te ontdoen, te balsemen en als kostbaar reliquie, in een stukje lijnwaad gewikkeld, te bewaren. Somtijds ook doodt men het, nadat men het een jaar of drie heeft onderhouden, daar men vrij algemeen van meening is, dat de heiligheid van den vogel dan langzamerhand verdwijnt, hetgeen men voorkomen wil door het diertje zelf het leven te ontnemen. Zijn stoffelijk overschot echter blijft ook in dit geval in eere bewaard.

Velen wellicht schudden het hoofd over zooveel dwaasheid, maar zulke ongeloovigen mag ik, uit naam van hen, die mij het bovenstaande vertelden, als overtuigend bewijs van de heiligheid van sommige *katitirans* mededeelen, dat bij gelegen- van een brand het huis, waarin zulk een wondervogel zijn verblijf hield, geheel ongedeerd bleef, terwijl de brand naar de andere woningen oversloeg. Is dit bewijs nog niet overtuigend genoeg, dan hebben sommigen een nog sterker. Ter-

wijl n.l. eens een geheel huisje met alles wat er in was afbrandde, bleef de *katitiran* met haar kooitje gespaard. Verlangen de twijfelaars nu nog sprekender bewijzen? Zoo ja, ik raad niet aan het onzen Maleischen vrienden te zeggen, want hoogstwaarschijnlijk kwamen we van aardigheden als de bovenvermelde weinig meer te weten.

MENANGKABAUSCHE PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN.

DOOR

J. HABBEMA.

Er bestaat ten opzichte der persoonlijke voornaamwoorden in de beide dialecten der Maleische taal groot verschil, zoowel wat betreft de daarvoor gebezigde termen, als ten aanzien van het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden, die aan beide dialecten gemeen zijn.

Vermeenende dat bekendheid met het juiste gebruik van persoonlijke voornaamwoorden bij den omgang met den steeds op etiquette en vormen gestelden inlander van het meeste belang is, heb ik getracht de als zoodanig ter Sumatra's Westkust gebezigde termen en hun gebruik hieronder te vermelden.

Mijne opgaven hebben voornamelijk betrekking op de Padangsche Bovenlanden, terwijl ik voor zoo verre dit zonder plaatselijk onderzoek mogelijk is, ook de in andere streken van Sumatra's Westkust gebruikelijke persoonlijke voornaamwoorden heb vermeld.

Evenals in het Riouwsch dialect werdt ook in het Menangkabausch weinig gebruik gemaakt van eigenlijke persoonlijke voornaamwoorden (namelijk *akoe* voor den 1^{en}; *ang* en *kau* voor den 2^{en} en *ia* voor den 3^{en} persoon). De overige woorden, die als zoodanig fungeeren, zijn veelal substantiva.

Eerste Persoon (¹)

Voor den 1^en^ persoon gebruikt men in het Menangkabausch *akoe* alleen in het gebed, en wanneer de Godheid sprekende wordt ingevoerd.

Vroeger werd *patik* alleen gebezigd, sprekende tot den *jang pitoean* (*jang dipertoean*) en sommige rijksgrooten. Nu echter wordt het, ten minste in de Bovenlanden, niet meer gebruikt. Mocht *patik* in de Benedenlanden wel eens gezegd worden sprekende tot hoofden, het is in elk geval niet *de rigueur*, wat wel het geval is voor Maleiers uit andere deelen van den Archipel, wanneer zij hunne vorsten aanspreken.

Sajo (*sahaja*) wordt in Tanah-Datar wel eens gezegd, sprekende tot hoofden, aangezien men daar het woord voor nederiger houdt dan *hamba.* Overigens wordt *sajo* ter Westkust van Sumatra zelden gebezigd. (²)

Van zeer algemeen gebruik in het Menangkabausch is *hambo* (*hamba*), dat zoowel door geringen sprekende tot hunne meerderen als omgekeerd wordt gebezigd.

Andere veel gebezigde pers. vnw. van den 1^en^ persoon zijn *awa*ˢ (*awak*, zie Pijn.) en *awa*ˢ *dèn*, die iets minder beleefd zijn dan *hamba*, en *dèn*, zeer gemeenzaam, of uit de hoogte van meerderen tot minderen.

In geschriften treft men veelal den verlengden vorm *dènai* aan.

Somtijds wordt *badan* (*lichaam*) gebezigd als pers. vnw. van den 1^en^ persoon in den zin van: „ik arme", „ik ongelukkige."

Voor het meervoud van den 1^en^ persoon worden gebruikt *kito* (*kita*), *awa*ˢ *kito*, *awa*ˢ *kami* en *awa*ˢ; de beide eersten

(¹) Men vergelijke onderstaande opgaven met Prof. de Hollander's Mal. Grammatica, Hoofdstuk Pers. Voorn.

(²) Men houde in het oog, dat mijne opgaven betrekking hebben op de spreektaal der inlanders onderling, en niet op het Maleisch, waarvan inlanders, die veel met Europeanen omgaan, zich tegenover dezen bedienen.

zonder uitsluiting, de twee volgenden met uitsluiting van den persoon tot wien men spreekt, terwijl men zich van *awa*[s] in beide gevallen bedient.

Tweede Persoon.

Awa[s] (mann. en vrouw.), *awa*[s] *ang* en *ang* (mann.), *awa*[s] *kau* en *kau* (vrouw.), *ang* en *'kau*, zeer gemeenzaam, b. v. van ouders tot kinderen, ook onbeleefd of uit de hoogte tot personen, die men niet of weinig kent.

Awa[s], *awa*[s] *ang* en *awa*[s] *kau* komen, wat het gebruik betreft, vrij wel overeen met het op Java gebruikelijke *kowe.*

Verder bezigt men tot mannen sprekende:

Toean (te Padang *oedo* verkorting van *moeda*) tot iedereen, dien men niet kent; zelfs koelies spreken elkander met *toean* aan.

Ook voor Europeanan is het gebruik van *toean* sprekende tot inlanders, die men niet kent, al ware het een koeli, zeer aan te bevelen.

Men denke toch vooral niet, dat men zoo doende zich zelven declineert, of den inlander meer geeft dan hem toekomt; de Maleier immers vindt het zeer natuurlijk, dat men hem aldus aanspreekt, evenals een Parijsche werkman het volstrekt niet vreemd vindt, wanneer men hem met *monsieur* betitelt; hij zou het zelfs zeer kwalijk nemen, wanneer men het niet deed.

Angkoe (*engkoe*) tot oudere lieden, die men niet kent en die door hunne kleeding ([1]) of hun uiterlijk doen veronderstellen, dat zij *orang patoet* of *orang berpangkat* zijn.

Verder tot personen, die men kent als *orang berpangkat*, vooral zij die eene Gouvernementsbetrekking bekleeden.

In de Padangsche Benedenlanden wordt *angkoe* weinig gebruikt, instede daarvan bezigt men *adjo* (radja?)

([1]) Voornamelijk het dragen van twee *kain's* (een over den schouder en een om de lendenen), en van een *dèta* (*destar*) *pandjang*.

Datoea^{s} (*datoek*, *grootvader*) is de titel voor alle *penghoeloe andiko*. Zelfs kinderen op wie de *galar* (*gelar*) van hun oom (*mama*^{s}) is overgegaan, worden met *datoea*^{s} toegesproken.

In de afdeelingen Tanah Datar en de L Kota wordt *datoea*^{s} op dezelfde wijze gebezigd tot personen, die men niet kent, als *toean* in Agam.

Oude mannen, wanneer zij tot den minderen stand behooren, worden met *gahè*^{s} (*gahat*, *oudje*) aangesproken, d. i.; zijn het fatsoenlijke inlanders, zoo bezigt men *angkoe gahè*.^{s}

Tot zeer oude mannen sprekende zegt men *injië*^{s} (*nenek*) of *injië*^{s} *gahè*.^{s}

Toeankoe is een titel van geestelijken, doch alleen van de zoodanigen, die algemeen als kundig bekend staan, speciaal in het verklaren van den Koran. Vooral de geestelijken, die aan het hoofd staan van *soerau's* (godsdienstige scholen, *pesantrèn*) worden aldus betiteld.

Larashoofden voeren den oneigenaardigen ambtstitel van *toeankoe*, doch worden alleen daarmee aangesproken, wanneer zij jong zijn; tot oudere is *angkoe* te verkiezen.

Jongens, die hoogstens een jaar of tien oud zijn, worden met *boejoeang* (*boejoeng*, *jongen*), toegesproken; is de spreker echter iemand op leeftijd, zoo kan hij ook oudere jongens daarmee aanspreken.

Vreemd is het dat jongens, die wat ouder zijn, veelal met *goeroe* of *malin* (*malim*, *onderwijzer*), worden toegesproken.

Boejoeang en *oepië*^{s} zeggen de ouders in Padangsche Benedenlanden tot hunne kinderen; in de Bovenlanden echter noemen zij ze bij den naam. (*Oepië*^{s} zie beneden).

Jonge vrouwen en vrouwen van middelbaren leeftijd worden met *kaka*^{s} (*kakak*, *oudere zuster*), toegesproken, zelfs al zijn zij jonger dan de spreker; in de Benedenlanden gebruikt men instede van *kaka*,^{s} *atjië*^{s} (*atjik*) of *oeo* (*toea*), terwijl te Kota Gedang (Agam) ook *angah*, (*tëngah*) i. p. v. *kaka*^{s} gebruikelijk is. *Oepië*^{s} (*oepik*, *meisje*) wordt op dezelfde wijze tot meisjes, als *boejoeng* tot jongens gebezigd.

Terwijl men alzoo meisjes van een jaar of tien hoogstens met *oepiëˢ* kan aanspreken, dient men *kakaˢ* te bezigen, zoo zij een paar jaar ouder zijn, aangezien *adiëˢ* (*adik*, *jongere zuster*) nimmer tegen een meisje wordt gezegd.

Adiëˢ toch is een liefkozend woord van den man tot zijne vrouw, en het zou dus voor een man zeer ongepast zijn, daarmede een jong meisje aan te spreken.

Door oudere tot jongere vrouwen gebezigd, is *adiëˢ* een bewijs van gemeenzaamheid of vriendschappelijke gezindheid.

Oudere vrouwen spreekt men in de Bovenlanden aan met *biai* of *amai*, beide beteekenende *moeder;* in de Benedenlanden met *mamaˢ*, *moeder* of *oom*, (1) in de L Kota met *ande* (*mande*, *moeder*).

Te Bondjol, de Danau-districten en te Priaman worden oudere vrouwen met *oeai* aansproken.

Vrouwen van aanzienlijken, al zijn zij zeer jong, spreekt men aan met *biai*, tenzij de spreker zelf een man van aanzien is, in welk geval hij *kakaˢ* bezigt. Is de toespreker tevens aanmerkelijk ouder dan de toegesprokene, zoo kan hij zich ook van *oepiëˢ* bedienen. (2)

In de Benedenlanden worden aanzienlijke vrouwen veelal met *rang kajo* (*orang kaja*) aangesproken.

Voor het meervoud van den 2en persoon bezigt men *awaˢ*, *awaˢ kalian* of *kalian* (*sakalian*) tot minderen.

Overigens worden voor het meervoud de verschillende termen gebruikt, die voor den 2en pers. enkelvoud zijn opgegeven, hetzij enkel, verdubbeld of met bijvoeging van telwoorden.

---

(1) Ook *atjieˢ* wordt ook in de Benedenlanden wel tot oudere vrouwen gezegd.

(2) Het zal wel overbodig zijn op te merken, dat het gebruik van de termen, die als pers. voorn. worden gebezigd, door verschillende omstandigheden wijziging kan ondergaan. Een oud man b. v. kan zonder onbeleefd te zijn een vrouw van middelbaren leeftijd met *oepiëˢ* aanspreken.

Derde Persoon.

Io (*ia*), *injo* (*inja*), *dianjo* (*dianja*), *awa*ˢ*njo*, *awa*ˢ *no* of *awa*ˢ*o* (*awaknja*); *dianjo* wordt alleen in brieven gebezigd.

Van meerderen of ouderen (mannen en vrouwen) sprekende, zegt men *baliau* of *balau* (het laatste in Tanah Datar en L Kota), en wel alleen voor den 3en pers. enkelvoud.

Voor het meervoud van den 3en persoon worden dezelfde termen gebruikt als in het enkelvoud. Bovendien nog *oerarg toe* (*orang itoe*, *die menschen*). *Marika-itoe* komt in de Menangkabausche spreektaal niet voor.

Wordt het pers. vnw. van den 3en pers. geregeerd door een voorzetsel, zoo wordt het in *njo*, *no* of *o* veranderd, b. v. *bakèhnjo* (*bekasnja*), aan hem, voor hem, *bakèhno* of *bakèh-o*.

Worden pers. vnw. van den 1en en 2en pers. door voorzetsels geregeerd, zoo worden de verschillende pers. vnw. onveranderd achter het voorzetsel gesteld, b. v. *pado hambo*, *pado awa*ˢ en niet *padokoe* en *padomoe*.

Ook als bezittelijke vnw. worden *koe* en *moe* niet gebezigd, wel *njo*, *no* of *o* voor den 3en persoon: voor den 1en en 2en pers. fungeeren de pers. vnw. tevens als bezittelijke.

Iemand is *soerang* (*sa-orang*).

Iets is *satoe hal* of *satoe parakaro* (*perkara*), doch wordt in den regel verzwegen; men zegt b. v. *ado nan ka* (*akan*) *hambo karadjokan*, *ik heb iets te doen*.

Ieder of *iedereen* is *soerang-soerang* (niet *sasaorang*) van personen; zeer zelden *masiĕng-masiĕng* (*masing-masing*); meestal *tio*ˢ*-tio*ˢ (*tiap-tiap*) voor personen en zaken.

In brieven wordt ook ter Sumatra's Westkust veelvuldig gebruik gemaakt van woorden als *kakanda*, *adinda*, *ajahanda*, *anakanda*, *tjoetjoeanda*, *saudaro*, *sahabat* enz.

Over het algemeen maakt de Maleier ter kuste in zijne brieven en geschriften dikwijls gebruik van woorden, die hij bij het spreken nooit bezigt. Men neme dan ook niet de taal, waarin die brieven zijn geschreven, tot maatstaf ter beoor-

deeling van het Menangkabausche dialect; vooral niet de brieven aan Europeanen gerigt.

De Maleier ter Sumatra's Westkust noemt zijne taal *kasar* en het Riouwsch dialect *haloes*, wat ten gevolge heeft, dat vele zijner geschriften uit zucht om te toonen, dat hij ook *haloes* kan schrijven, in eene taal zijn opgesteld, die den oningewijde zou kunnen doen denken, dat het West-Sumatraansche Maleisch eene brabbeltaal is, gelijkstaande met het Maleisch (?) dat op Java en in de Molukken wordt gesproken.

VRAGEN

EN

MEDEDEELINGEN.

(*Vervolg van bladz.* 312.)

29. (ZEESLANGEN, antwoord op no. 8 deel 25 bladz. 204.) De heer Van Eck in „De Indische Gids" van Februari 1880 dezelfde Balineesche eedformulieren besprekende zegt, dat de Balinees daarbij de vervloeking uit, dat bij meineed hem de *ikan pé* en *soemilang* mogen steken en houdt die benamingen voor die van denkbeeldige visschen.

Er is hier wel geene sprake van zeeslangen, maar van visschen.

De *ikan pé* is eene zeer bekende rogsoort, in het Javaansch, geloof ik, algemeen *pé*; te Batavia echter *pari* genoemd. Zij bereikt eene aanmerkelijke grootte en zwemt ver de rivieren op. Te Bodjonegoro werd, tijdens ik daar verblijf hield, in de Solo-rivier een groot exemplaar gevangen, welks staartstekel eene manslengte had. De Javanen noemde de visch daar algemeen *pé*. Met dien staartstekel kan zij zeker belangrijke verwondingen toebrengen.

De *ikan soembilang* of *soemilang* wordt door de Europeanen meestal *ikan sembilan* genoemd en is een zeer bekend smakelijk vischje, dat in modderachtig, brak water, in vischvijvers b. v. zeer gewoon is en door de visschers evenzeer gevreesd wordt als de *pieterman* in Nederland. Het brengt zeer pijnlijke en soms gevaarlijke steken toe met de stekels, waarmede sommige zijner vinnen zijn gewapend.

In het Javaansch woordenboek van P. Jansz kan men zoowel *pé* als *soembilang* of *sembilang* aantreffen. Dr. Sluiter is zoo welwillend geweest beide vischsoorten door mij op de vischmarkt alhier gekocht, te determineeren en geeft mij op dat de *sembilan* is *plotosus albilabris* (*Valenciennes*) en de *pé* eene vermoedelijk nog onbeschrevene soort van *raja*. Ik meen daarbij echter te moeten opmerken dat het zeer mogelijk is, dat de inlanders verschillende rogsoorten onder dienzelfden naam verwarren. Immers dit is een gewoon verschijnsel.

In elk geval zijn de „*steken onder water*" door den Balinees zoo gevreesd, geenszins van denkbeeldigen of supranaturalistischen, maar van zeer reëelen aard.

Mr. M. C. PIEPERS.

VERBETERINGEN EN NALEZINGEN

OP HET STUK:

GODSDIENST EN BIJGELOOF DER NIASSERS

DOOR

L. N. H. A. CHATELIN.

Bladz. 109—167.

Bladz.	111	regel	4	van	boven	staat:	*fondanjoe*, lees *fondroejoe*
〃	〃	〃	9	〃	〃	〃	hem 〃 hun
〃	〃	〃	10	〃	〃	〃	〃 〃 〃
〃	〃	〃	13	〃	〃		*ng* is één letter. De Niassche taal heeft slechts open lettergrepen, dus behooren de medeklinkers altijd tot de volgende syllabe.
〃	〃	〃	16	〃	〃	〃	vruchten, lees: vrucht,
〃	〃	〃	12	〃	onder	〃	Ba-wonorege-tano, lees: Ba-wondrege-tano
〃	〃	〃	11	〃	〃	〃	Toeti, lees: Foeti
〃	〃	〃	5	〃	〃	〃	Droen-droe-tano, lees: Droe-ndroe-tano
〃	112	〃	1	〃	boven	〃	der dorpen, lees: van het dorp
〃	〃	〃	10	〃	〃	〃	daaruit viel een voorwerp, lees: en het vuil daaruit

Bladz. 113 regel 16 van onder staat: *droen-doe* lees: *droendroe*

〃 114 〃 13 〃 〃 〃 Toeha Ba-wonorege-tano, lees: Toeha Bawondrege-tano

〃 〃 〃 3 〃 〃 achter: gehoord had? bij te voegen: Daarop zeiden zij:

〃 115 〃 6 〃 boven achter: talisman bezit, bij te voegen: is van meening, dat hij

〃 〃 〃 7 〃 〃 staat: rand, lees: schaduw

〃 116 〃 14 〃 onder 〃 Hoela-Niha, lees: Hoe-lo-Niha

〃 〃 〃 8 〃 〃 〃 raken, lees: klimmen

〃 117 〃 8 〃 〃 〃 Sawae, lees: Sawoeë.

〃 118 〃 7 〃 boven 〃 Seboea-moroi-ba-lani, lees: Seboea-moro-ba-langi

〃 〃 〃 13 〃 〃 〃 om zijn volk, lees: een tak van een volksstam

〃 119 〃 11 en 12 van onder staat: achterbleven, lees: een tijd lang verblijf hielden.

〃 121 〃 2 〃 boven staat: Iraowo, lees: Iraono

〃 〃 〃 11 〃 〃 〃 van de Noordelijk van Nias gelegen eilanden, lees: van Noord- en Midden-Sumatra en van de eilanden ten Noorden en Zuiden van Nias.

〃 122 〃 7 〃 onder staat: ons, lees: tot den adelstand

〃 123 〃 1 〃 〃 staat: hun buren, lees: aan hem

〃 125 〃 3, 7, 20, 28 en 33 }
〃 126 〃 5 en 30 } staat: Baloewa-dano, lees: Ba'oewa-dano
〃 127 〃 6 en 20 }

〃 126 〃 4 en 3 van onder staat: Toeha-San-garofa, lees: Toeha Sa-ngarofa

Bladz.	129	regel	8	van	boven	staat: het, lees: tot
〃	〃	〃	14	〃	〃	〃 Mijn Malaika is daar; daarom zijt gij vroeger gevallen, lees: Aan mijn Malaika is het toe te schrijven, dat gij zijt gevallen.
〃	131	〃	11 en 15	〃	〃	staat: kleinere, lees: valsche
〃	132	〃	8 en 9	〃	〃	staat: dunne ketting, lees: slingerplant
〃	〃	〃	14	〃	〃	staat: neder, lees: mede
〃	133	〃	2	〃	onder	〃 krankzinnige, lees: kranke.
〃	134	〃	2 en 3	〃	boven,	doen wegvallen de woorden: dat ook oningewijden kunnen zien.
〃	135	〃	10	〃	onder	staat: (*goden*), lees: (*afgodsbeelden*)
〃	〃	〃	4	〃	〃	*eheka*, lees: *eheha*
〃	136	〃	18	〃	〃	doen wegvallen de woorden: mannelijke of vrouwelijke
〃	137	〃	2	〃	boven	staat: grootste, lees: laatst gelegde
〃	〃	〃	14 en 27	〃	〃	staat: god, lees: adoe
〃	138	〃	6	〃	〃	〃 〃 〃 〃
〃	〃	〃	8	〃	〃	〃 dan god, lees: den adoe
〃	〃	〃	12	〃	onder	staat: bejaarde priesters en aanzienlijke personen, lees: aanzienlijke en bejaarde priesters
〃	〃	〃	10 en 9	〃	〃	staat: Tan-gehao ba Norvi en andere voorname goden, lees: Ta-ngehao ba novi

en die afgodsbeelden, welke de voorouders voorstellen.

Bladz. 140 regel 7 van boven staat: een dorp, lees: dat dorp
〃 〃 〃 12 〃 onder staat: godheden, lees: adoe's
〃 〃 〃 10 〃 〃 〃 goden, 〃 〃
〃 〃 〃 5 〃 〃 〃 het niet geheel, lees: het kakebeen niet
〃 〃 〃 2 〃 〃 staat: Baloewa-dano, lees Ba'oewa-dano
〃 141 noot staat: Bara en Baloei, lees: Barasiloeloeo en Balioe
〃 〃 〃 staat: (*ere*), lees: (*era*)
〃 142 〃 18 〃 boven staat: Baloewa-dano, lees: Ba'oewa-dano
〃 143 〃 2, 4, 6 en 7 van boven staat: *eheka*, lees: *eheha*
〃 〃 〃 3 van boven staat: (*tohosa*), lees: (*tokosa*).
〃 〃 〃 10 〃 〃 〃 *bechoe si mati*, lees: *bechoe zi mate*
〃 〃 〃 17 〃 〃 〃 (*bauna nicha tau*), lees: (*banoea niha tou*)
〃 〃 〃 6 〃 onder 〃 (*toelaga*), lees: (*toegala*)
〃 144 〃 1 〃 boven 〃 achter, lees: naast
〃 〃 〃 3 〃 〃 〃 *si mati*, lees: *zi mate*
〃 〃 〃 6 〃 〃 〃 daar sterft . . . . het laatst is, lees: maar iederen keer dat de *bechoe zi mate* in de andere wereld den vollen aardschen leeftijd van den overledene bereikt heeft, sterft hij wederom, en dat herhaalt zich negenmaal en voor het laatst is

Bladz.	146	regel	1	van	boven	staat:	brief, lees: boek
〃	149	〃	9	〃	〃	〃	schreeuwen, lees: roepen
〃	〃	〃	10	〃	〃	〃	schreeuwde, lees: zeide
〃	〃		noot			〃	*lewata*, lees: *lewato*
〃	〃		〃			〃	is het oord, lees: beteekent hier het oord
〃	150		〃	regel 8 en 9		〃	geld, lees: goud
〃	151	〃	2	van	boven	〃	duim, lees: voet
〃	〃	〃	11	〃	〃	〃	(*foeroega*), lees: (*foeroego*)
〃	〃	〃	16	〃	〃	〃	god, lees: adoe
〃	152	〃	1	〃	〃	〃	goden, lees: adoe's
〃	〃	〃	2	〃	〃	〃	de steenen, lees: ze
〃	153	〃	12	〃	onder	〃	*nao*, lees: *noa*
〃	154	〃	17	〃	〃	〃	jonge, lees: verloofde
〃	155	〃	5	〃	〃	〃	vooraf ...... afgehaald te hebben, lees: dadelijk ook ..... te halen
〃	158	〃	5	〃	boven	〃	stellen zich niet op den voorgrond, lees: loopen geen blaauwtje
〃	〃	〃	12	〃	〃	〃	ter inscheping doen vervoeren: lees: ten verkoop aan de Chineesche en Maleische handelaren aanbieden.
〃	〃	〃	1	〃	onder	〃	de vrouwen, lees: de vrouwen en hun mannen
〃	159	〃	1	〃	boven	〃	harer zwangerschap, lees: de zwangerschap van de vrouw
〃	〃	〃	14	〃	〃	〃	de zwangere vrouw niet aan het huis, lees: de man van een zwangere vrouw aan geen huis.
〃	〃	〃	16	〃	〃	〃	niet in de deur, lees: noch

						man noch vrouw mogen in de deur
Bladz.	159	regel	9	van onder	staat:	*boejoewoe*, lees: geen *boewoejoe*
〃	160	〃	12	〃 〃	〃	geen ander, lees: te weinig
〃	161	〃	16	〃 boven	〃	wanifi zi sohi, lees: wangifi zi sochi
〃	〃	〃	3 en 4	v. o.	〃	alles wat omgehakt is van de schil te ontdoen, lees: de stoppels van het omgehakte grasmet hun messen weg te schoffelen.
〃	162	〃	11	van onder	〃	bewaren, lees: werpen en met aarde toedekken.
〃	〃	〃	8	〃 〃	〃	fahe, lees: fache
〃	〃	〃	4	〃 〃	〃	falinan ba zi ofa woni, ba hondrogo dalena ndroe oe! lees: faoso dalingaoe ba zi ofa wongi ba hondrogo dalinga ndroe'oe
〃	163	〃	16	〃 boven	〃	eerst hier en daar tusschen, lees: vóór
〃	〃	〃	2	〃 onder	〃	*sicooa*, lees: *siwo'a*
〃	〃	〃	1	〃 〃	〃	nog geen, lees: reeds
〃	164	〃	2	〃 boven	〃	abosizaraha, ija afeto, lees: abasi zaraha, ja'afeto
〃	〃	〃	11	〃 〃	〃	slingerplaat, lees: slingerplant
〃	165	〃	4	〃 〃	〃	Rinoi, lees: Sinoi.
〃	〃	〃	8 en 9	v. b.		wahe 〃 wache
〃	〃	〃	7	v. onder	〃	De God, lees: Die afgod
〃	〃	〃	14	〃 〃	〃	sloot, lees: stoot
〃	167	〃	10	〃 〃		achter: overal, bij te voegen: in de nabijheid van Goenoeng Sitoli

Bladz.	167	regel	7	van	onder	staat:	Ombalata, lees: Ombolata
〃	〃	〃	5	〃	〃	〃	gaat natuurlijk vooraf aan, lees: volgt natuurlijk

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01140 1042

